

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

**MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNDE ANADOLU'DA EĞİTİM
FAALİYETLERİ**

Ahmet SEZGİN

Doktora Tezi

Ankara, 2022

MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNDE ANADOLU'DA EĞİTİM FAALİYETLERİ

Ahmet SEZGİN

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

Doktora Tezi

Ankara, 2022

TEŞEKKÜR

Uzun süren bir çalışma sürecinin ardından son halini alan bu tezin her aşamasında birçok kişinin doğrudan ya da dolaylı olarak katkısı oldu. İsimlerini ilk olarak anmam gereken kişiler, Tez İzleme Komitesinde yer alan Prof. Dr. Ahmet Özcan, Doç. Dr. Serhat Küçük ve Dr. Öğr. Üyesi Hakan Kaynar'dır. Tez konusunun belirlenmesi ve içeriğin şekillenmesi aşaması ile tez sürecinin kolaylaştırılmasında kendilerinin olağanüstü desteğini gördüm. Öncelikle bu destek için kendilerine teşekkür ederim.

Tezin ortaya çıkışı ve sonrasında fikirleriyle daima ufkumu açan ve oldukça stresli geçen bu süreçte beni daima rahatlatan, bakış açımı geliştirmem için başka alanlardan ders almak istediğimde daima destek olan, tez ile ilgili bana tavsiyelerde bulunan değerli hocam Doç. Dr. Serhat Küçük'e minnettarım. Bu süreçte bana verdiği tavsiyeleri daima aklımın bir köşesinde tutacağım.

Tez İzleme Komitesinde yer alarak hem bu toplantılarda hem de kişisel sohbetlerimizde bana tezime ilgili tavsiyelerde bulunduğu, aynı zamanda Çankırı'da huzurlu bir çalışma ortamı sağlamaya çalıştığı ve daima desteğini hissettiğim Prof. Dr. Ahmet Özcan'a ayrıca teşekkür ederim.

Danışmanım Doç. Dr. Serhat Küçük'ün yokluğunda danışmanlığımı üstlenerek beni bu süreçte destekleyen ve kolaylaştırıcılığıyla süreci stressiz bir şekilde nihayete erdirmemi sağlayan Danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Hakan Kaynar'a ayrıca teşekkür ederim.

Hem doktora ders aşamasında bakış açımı genişletmeme yardımcı olan hem de tez çalışmamın içeriğindeki başlıkların daha renkli bir hal alması konusunda tavsiyelerde bulunan ve beni bu yönde teşvik eden değerli hocam Prof. Dr. Mehmet Özden'e teşekkür ederim. Tez Savunma Sınavı jürisinde yer alan değerli hocam Prof. Dr. Fatih Yeşil'e tezin şekillenmesi ve geliştirilmesindeki değerli desteği ve yaptığı katkılar için teşekkür ederim.

Doktora ders döneminde kendilerinden ders alma fırsatı bulduğum Hacettepe Üniversitesi Tarih Bölümü ile Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü ve Ankara Üniversitesi DTCF Tarih Bölümü hocalarıma bana kattıkları için teşekkür

ederim. Ayrıca Erasmus+ ile Polonya'da bulunduğum süre içerisinde tavsiyelerini alma fırsatı bulduğum Varşova Üniversitesi'nde Öğretim Üyesi Prof. Dr. Öztürk Emiroğlu'na teşekkür ederim. Atina Üniversitesinde bulunduğum sırada tezimle ilgili kaynakları sağlayan Dr. Emmanouil Koumas'a teşekkür ederim. (Ευχαριστώ Επικ. Καθηγητής Εμμανουήλ Κουμασ.)

Çalışma hayatımda desteklerini hissettiğim Çankırı Karatekin Üniversitesi Tarih Bölümü hocalarım ve Araştırma Görevlisi arkadaşlarıma ayrıca teşekkür ederim. Hacettepe Üniversitesi Tarih Bölümü Sekreteri Serpil Okumuş'a bu süreçte resmi işleri hızlandırdığı ve kolaylaştırdığı için teşekkür ederim.

Beni ve kardeşlerimi daima okumamız ve kendimizi geliştirmemiz için teşvik eden ve ne olursa olsun daima bizim arkamızda durarak okumuş ve topluma faydalı bireyler olmamızı sağlayan ve bugün bu tez ortaya çıkmış ise buradaki emeğin en büyük sahibi olan annem Fatma Sezgin ve babam Nazım Sezgin'e minnettarım.

Ahmet SEZGİN

Temmuz, 2022

ÖZET

SEZGİN, Ahmet. *Milli Mücadele Döneminde Anadolu'da Eğitim Faaliyetleri*, Doktora Tezi, Ankara, 2022.

Birinci Dünya Savaşı sonrasında Anadolu toprakları, galip devletler tarafından işgal edilmeye başlanılmıştır. İşgalin getirdiği sosyal, kültürel ve ekonomik buhran ortamı Anadolu insanını, hayatın her anında derinden etkilemiştir. Eğitim sistemi de bu buhrandan etkilenenler arasında yer almıştır. Sistemin içerisindeki öğretmen, öğrenci, okul ve idareci unsurlarının her biri farklı yönlerden etkilense de genelde eğitim sisteminin kısmen ortadan kalkması söz konusu olmuştur. Bu süreçte öğretmenler maaşlarını düzenli olarak alamamışlar ve bu nedenle öğretmenlik mesleğini terk etmeye başlamışlardır. Meslekte kalan öğretmenler ise ek işler yaparak geçimlerini sağlamaya çalışırken öğretmenlik mesleğine olan rağbet azalmıştır. Okullar, söz konusu dönemde, öğrenci sayısına oranla yetersizdir. Sınıflar, fiziki olarak eğitim-öğretim faaliyetleri için uygun değildir ve yeterli eğitim-öğretim materyali yoktur. Ders araç gereçlerinin yetersizliği ve fiziki şartların elverişsizliği, eğitimin kalitesinin düşmesine neden olmuştur. Tüm bunlara ek olarak okulların, işgal güçlerinin doğal hedefi haline gelmesiyle bu mekanlar; basılmış, içerisindeki öğrenciler dışarı atılmış ve askerlerin konaklama alanı ve hastane olarak kullanılmaya başlanılmıştır. İlgili dönemde ilkokul zorunlu olmasına rağmen işgal şartlarının getirdiği yokluk, yoksunluk ve diğer sebeplerle öğrencilerin sayısı zamanla azalmıştır. Okul çağındaki çocukların çok büyük bir kısmı eğitim sistemi dışında kalmıştır. Bu çocukların sistem içerisine çekilmesi, işgal süresince mümkün olmamıştır. Türk/Müslüman eğitim sistemine en büyük zararı Batı Anadolu bölgesini işgal eden Yunan kuvvetleri vermiştir. Bu zarar hem İzmir yerelinde kurulan Yunan Yerel İdaresi eliyle hem de işgal güçleri komutanları aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Türk/Müslüman eğitim sistemine zarar verilmesinin yanı sıra Rum eğitim sistemi desteklenmeye ve geliştirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler

Milli Mücadele, Eğitim, Okul, Öğretmen, İşgal, Anadolu, Yunan

ABSTRACT

SEZGIN, Ahmet. *Educational Activities in Anatolia during the National Struggle Period*, Ph. D. Dissertation, Ankara, 2022.

After the First World War, Anatolian lands began to be occupied by the victors. The social, cultural and economic depression caused by the occupation has deeply affected the people of Anatolia at every moment of life. The education system was also affected by this crisis. Although each of the elements of teachers, students, schools and administrators in the system are affected from different aspects, the education system has generally disappeared partially. In this process, teachers could not receive their salaries regularly and therefore they began to leave the teaching profession. Teachers who remained in the profession, on the other hand, tried to make a living by doing additional work. The related situation has also led to the disappearance of the demand for the teaching profession. Schools were insufficient in number compared to the number of students in the mentioned period. Classrooms were not physically suitable for educational activities and there were not enough educational materials. The inadequacy of the course equipment and the unfavorable physical conditions directly affected the quality of education. In addition to all these, schools became the natural target of the occupation forces. Schools in many parts of Anatolia were raided by the occupation forces, the students inside were thrown out, and these places were started to be used as soldiers' accommodation and hospitals. Although primary school was compulsory in the relevant period, the number of students decreased over time due to the occupation conditions. The vast majority of school-age children left out of the education system. It was not possible to take these children into the system during the occupation. The Greek forces invading the Western Anatolian region caused the greatest damage to the Turkish/Muslim education system. This damage was done both by the Local Greek Administration established in Izmir and by the commanders of the occupation forces. Besides harming the Turkish/Muslim education system, efforts were made to develop and support the Greek education system.

Keywords

National Struggle, Education, School, Teacher, Occupation, Anatolia, Greek

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI.....	ii
ETİK BEYAN.....	iii
TEŞEKKÜR	v
ÖZET	vii
ABSTRACT	viii
İÇİNDEKİLER	ix
KISALTMALAR DİZİNİ	xii
TABLolar DİZİNİ	xiii
ŞEKİLLER DİZİNİ	xv
GİRİŞ...	1
1. BÖLÜM: İŞGAL VE EĞİTİM.....	19
1.1. II. MEŞRUTİYETTEN MİLLÎ MÜCADELEYE TÜRK-OSMANLI EĞİTİM SİSTEMİNE GENEL BİR BAKIŞ	19
1.2. ANADOLU'YA EL KOYMA: İLHAK VE İŞGAL ARASINDA.....	31
1.3. İŞGALİN GÖLGESİ: EĞİTİM YÖNETİMİ.....	33
1.3.1. Abonman Bileti ile Yürütülmeye Çalışılan Eğitim Sistemi: İstanbul Hükümeti'nin Eğitime Yaklaşımı.....	35
1.3.2. Ekonomik, Fiziki, Mali ve Zihni Koşulların Elvermediği Bir Eğitim Yönetimi: Ankara Hükümeti ve BMM'nin Eğitime Yaklaşımı	46
1.3.2.1. Anadolu'da İلمي Artırma Çabaları: Telif ve Tercüme Faaliyetleri .	108
1.3.2.2. Örgün Eğitim Müfredatı Dışındaki Eğitim Girişimleri	118
1.3.2.2.1. Âli Dersler	118
2. BÖLÜM: EĞİTİM SİSTEMİNİN İŞGALLE SINAVI.....	128

2.1. EĞİTİM VE MEKÂN: OKULLARIN DURUMU	128
2.1.1. İşlevi Dışında Kullanılan Binalar: İşgal ve Okul.....	134
2.1.2. İçerden Gelen Darbe: Okulların Türkler Tarafından Farklı Amaçlar İçin Kullanılması.....	142
2.1.3. Okullara, Öğretmen ve Öğrencilere Yapılan Bireysel Yardımlar ile Yeni Okullar İnşası.....	148
2.2. YOKLUK İÇERİSİNDEKİ ÇABA: ÖĞRETMEN SORUNLARI.....	160
2.2.1. Kuvayı Milliye ve Öğretmenler	167
2.2.2. İşgal ve Öğretmen.....	172
2.2.3. Kangren Haline Gelen Sorun: Öğretmen Maaşları	179
2.2.3.1. İşgal Altında Öğretmenler ve Maaşları	182
2.2.3.2. İşgalden Azade Öğretmenler ve Maaşları	196
2.2.3.3. Meclisi Mebusan Gündeminde Öğretmen Maaşları	197
2.2.3.4. Büyük Millet Meclisi Gündeminde Öğretmen Maaşları.....	200
2.2.4. Öğretmenlerin Terfi Durumları	233
2.3. ÖĞRENCİLERİN DURUMU	234
2.3.1. Dersler ve Ders Kitapları.....	244
3. BÖLÜM: EĞİTİM SİSTEMİNİN SORUNLARI VE İŞGALCİLERİN MÜDAHALESİ	254
3.1. EĞİTİM SİSTEMİNİN GENEL DURUMU VE SİSTEME DAİR ELEŞTİRİ VE YORUMLAR.....	254
3.2. HAKİM GÜCÜN DEĞİŞİMİ VE EĞİTİME YANSIMASI.....	265
3.2.1. Batı Anadolu'da Yunan İlerleyişi ve Eğitim Sistemine Etkileri	266
3.2.2. Yunanların Rum Eğitimine Yönelik Çalışmaları	311
3.2.2.1. İzmir Rum Öğretmenler Kongresi.....	327
3.2.2.2. İyonya Üniversitesi ve Kalıcıyız Mesajı.....	329

3.3. ASİMİLASYONA KAPI AÇAN İDDİA: BARBARLARI MEDENİLEŞTİRMEK.....	335
SONUÇ.....	347
KAYNAKÇA	353
EKLER.....	367
EK 1. Orijinallik Raporu	367
EK 2. Etik Komisyon Muafiyet Formu	369

KISALTMALAR DİZİNİ

BKZ. Bakınız

BS: BASKI

C: CİLT

ÇEV: ÇEVİREN

SS: Sayfa Sırası

SY: Sayı

TY: Tarih Yok

VD: Ve Diğerleri

TABLOLAR DİZİNİ

Tablo 1: Mekatib-i İptidaiye Öğretmen Maaşları	27
Tablo 2: Darülmualimin ve Darümuallimat İptidaiye Öğretmen Maaşları	27
Tablo 3: Darülmualimin ve Darümuallimat Müdür Yardımcıları Maaşları	27
Tablo 4: Darülmualimin ve Darümuallimat İptidaiye Müdürleri Maaşları	27
Tablo 5: Maarif Vekaletine Maarif Nezareti Neşriyatından Kalan Kitaplar.....	116
Tablo 6: 31 Ocak 1925 Tarihine Kadar Telif ve Tercüme Encümeni Tarafından Yayımlanan, Matbaada, Hafız Kamil Efendi Kütüphanesinde ve Diğer Kütüphanelerde Bulunan Kitaplar	117
Tablo 7: Âli Dersler Aralık Ayı Haftalık Ders Programı.....	121
Tablo 8: Âli Dersler Eylül (1922) Ayı Haftalık Ders Programı.....	125
Tablo 9: Âli Dersler 1922 Haftalık Ders Programı	126
Tablo 10: Darümuallimat Öğretmen Maaşları	132
Tablo 11: Vilayetlerdeki İlkokul Eksikliği	133
Tablo 12: Bursa Sultanisindeki Dersler, Vekil Öğretmenler, Maaşları ve Çalışmaları Gereken Saatler.....	190
Tablo 13: Darülmualimin Vekil Öğretmenleri, İşe Başlama Tarihleri ve Haftalık Ders Saatleri	192
Tablo 14: Karesi Sancağı 1921 Senesi Eğitim Masrafları	194
Tablo 15: Sultani Ders Saatleri	246
Tablo 16: Darülmualimin ve Darümuallimat Okullarının İptidai Kısımlarının Dersleri	246
Tablo 17: Ana Muallime Mektebinin Eğitim Müfredatı (1915).....	247
Tablo 18: 1921-1922 Eğitim Döneminde İlkokullarda Okutulacak Kitaplardan Bazıları	247
Tablo 19: İdadilerde Okutulacak Derslerin Saatleri.....	250
Tablo 20: Yunan Yerel İdaresinin Okullara Yardımı	282
Tablo 21: Binalarının İşgal Altında Olması Nedeniyle Açılmayan Okullar, Öğretmen Sayıları ve Maaşları	306

Tablo 22: Hüdavendigâr Vilayetinde Bulunan Okulların İşgal Öncesi ve İşgal Sonrası Durumu	308
Tablo 23: 1921-1922 Yılı Rum Cemaat ve Özel Okulları:	315
Tablo 24: İzmir ve Çevresindeki Rum Okul, Öğrenci ve Öğretmen İstatistikleri	316
Tablo 25: İşgal Edilen Alanda Bulunan Tüm Yunan Okulları İstatistiği	317
Tablo 26: İşgal Alanı Dışındaki Bölgelerde Bulunan Rum Okulları İstatistiği	317
Tablo 27: 1921-1922 Eğitim Dönemi Rum Cemaat ve Özel Liseler.....	319
Tablo 28: 1921-1922 Eğitim Döneminde Şehir Merkezlerindeki Rum Cemaat ve Özel Yarı Liseler	319
Tablo 29: 1921-1922 Eğitim Yılı İzmir Rum Cemaat İlkokulları	320
Tablo 30: 1921-1922 Eğitim Dönemi İzmir ve Çevresindeki Özel İlkokullar	321
Tablo 31: 1921-1922 Eğitim Dönemi İzmir Çevresindeki Rum Cemaat İlkokulları....	322
Tablo 32: 1921-1922 Eğitim Döneminde Merkezi Yönetime Bağlı, İzmir’de Bulunan Rum Cemaat İlkokulları.....	323
Tablo 33: Manisa Bölgesindeki Rum Cemaati İlkokulları	324
Tablo 34: Yunan Yüksek Komiserliği Lisesinin Açılması İçin Öngörülen Bütçe Kalemleri	326

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1: Maarifi Umumiye Nezareti Teşkilatı	29
Şekil 2: Okul sistemi	35
Şekil 3: Maarif Nazırları	39

Maarif Vekilinin Tamimi

*Garbin köle etmek isteyen emperyalist tecavüzüne duçar olan vatan ve milletimizin ne müthiş bir ceran karşısında olduğu malumdur. Demek din ve milletimizin hayatı tehdit altındadır. Tarih sayfelerinde açıkça görüldüğü vecihle Avrupalıların müstemleke yapmak istedikleri memleketlerde tatbik ettikleri bir vatan olduğunu, bir millet efradını birbirine düşürüp kırdırmak ve sonra gelip hepsinin birden boynuna esaret halkası geçirmek usulü bugün bize de aynıyla tatbik edilmek isteniyor. Bu hale düşmüş olan milletlerin hali facialarını tarihten öğrenip ders almazsak biz de sonunda onlar gibi döğünüb inleyeceğiz. Fakat iş işten geçmiş olacaktır. İşte bunun içindir ki siz maarif memurları milletin en münevver tabakası ve ilk sınıfı alisi olduğunuzdan bu babda milleti irşat etmek vazifesiyle mükellefsiniz. Ecnebilere satılmışların lefaatine kimsenin yılmamasını temin ediniz. Bugün muhalefet ve muvafakat meselesi yoktur. Sade bir vatan meselesi vardır. Bütün cihetimiz onu kurtarmağa matuftur. Bu gayenin huzuru mübareğinde ise her ne içtihadı siyasi sahibi olursa olsun bütün milletin bir kitle teşkil etmesi lazımdır. İşte kemali sükûn ve azim ile el ele verip çalışarak neticeye muntazır olmalarını herkese tavsiye etmek ile sizi tavzîf ediyorum. Ve bunu irfan ve hamiyetinizden bekliyorum. Büyük millet meclisi vahdeti milliyeyi ihlal edecek gafil veya hainler için bir hıyaneti vataniye kanunu yapmıştır ki şiddetle ve bila müsamaha tatbik edilecektir. Böyle reşid bir kanundan da umumu haberdar ediniz. Milletimiz arasında bu kanuna mahali tatbik olacak bir ferd yaratmamış olmasını tanrıdan temenni ve bunun tatbikini bana göstermesini tazarru' etmekteyim.**

10 Mayıs 336

Maarif Vekili

Doktor Rıza Nur

*Hakimiyeti Milliyet Gazetesi, 17 Mayıs 1920, s.3.

GİRİŞ

Cumhuriyetin ilanından günümüze kadar süregelen ve ülkemizi ilgilendiren en önemli sorun nedir? diye sorulsa, şüphesiz ki birçoğumuzun aklına gelen ilk şey “eğitim sistemi” olur. Peki neden aklımıza ilk gelenlerden birisi bu olur? Eğitim sorunu Cumhuriyet ile mi başlamıştır? Türkler kendi eğitim politikalarını neden bunca yıl geçmesine rağmen hala net olarak belirleyememişlerdir? Bu sorular hakkında neredeyse hepimizin bir fikri vardır. Ancak bu ve bunun gibi sorular onlarca yıldır sorulmakta ve hepimizi tatmin edici net cevaplar maalesef bulunamamaktadır. Geçmişin, bugünün ve yarının sorunudur “eğitim”. İlgili sorunun çözülmesi yönünde her dönemde mutlaka birtakım girişimler yapılmış, tüm sistem yenilenmiş ya da küçük büyük değişimler yapılmıştır. Belki ilgili değişimlerin yüzeysel olmasından, belki ideolojik amaçlar güdülmesinden, belki de günü kurtarmak amacıyla yapılmasından istenilen başarı bir türlü elde edilememiştir. Hedeflerin daima yüksek tutulduğu 20. yüzyıldan 21. yüzyıla uzanan bu süreçte nasıl başarılacağından ziyade nasıl başarılmayacağı çok iyi öğrenilmiş ve öğrenilmeye de devam edilmektedir.

Biz tarihçiler ise bu süreci genellikle karşı pencereden seyredenlerdeniz. Geçmişte eğitim alanında yaşanan bazı gelişmeleri -Köy Enstitülerinin kurulması gibi- başarı olarak değerlendirip her yıl bu konularda anma-bilinçlendirme konferanslarına katılıyoruz ya da bu konferansların organize edilmesini sağlıyoruz. Ancak bu faaliyetler geçmişin kısa tarihçesini anlatmaktan öte gitmiyor. Belki de gitmemesi görev alanımızı aşmadığımız anlamına geliyor. Ancak eğitim sisteminin yönetiminde bu gibi “başarı” anlatılarının yankısı ne oluyor? Bu soru da bir bilinmezliğe kapı aralamaktan başka bir işe yaramıyor.

Bu çalışmada “eğitim” konusunu yeniden gündeme getirerek sisteminin, henüz Cumhuriyet ilan edilmeden yeni Türk devletinin kurulma ve kurumsallaşma sürecinde ne şekilde bir seyir takip ettiğini belirlemeye çalışıyoruz.

Tezin ortaya çıkışı aslında çok basit bir soruya dayanıyor: Millî Mücadele’ye kadar ve Millî Mücadele sonrası Eğitim tarihimiz hakkında birçok ayrıntı bilmemize rağmen neden Millî Mücadele dönemi Eğitim tarihi hakkında çok az şey biliyoruz? Bu basit sorudan yola çıktığımızda devamında birkaç soru daha beraberinde geliyor: Acaba bu alanda

yeterli çalışma yapılmış mıydı? Yapılan çalışmalar ne derece eğitimcilere ulaşmıştı? İlgili soruların cevabını ararken, yapılan çalışmaların yeterli olup olmadığı ya da kapsayıcı olup olmadığı düşüncesi de zihnimizi kurcalıyor. İlgili konuda yaptığımız bir literatür taraması ile alanda, çeşitli çalışmaların yapılmış olduğunu görüyoruz. Ancak çalışmaların büyük kısmı şöyle bir seyir takip ediyor: Yüzlerce ya da binlerce yıllık Türk Eğitim tarihini anlatıyor ve 1919 yılına geldiğinde birdenbire birkaç sayfalık özet bilgi vererek ve özellikle 1921 yılında Ankara’da yapılan Maarif Kongresinden bahsederek 1923 yılına geçiyor. 1919-1923 yılları arasında eğitim adına sadece Maarif Kongresi mi yapılmıştı? Bu alanda başka hiçbir girişim olmamış mıydı? Bu sorular, sürece daha yakından eğilmemiz gerektiğine dair önemli bir işareti beraberinde getiriyor. Daha iyi bir tarama ile doğrudan Millî Mücadele döneminde eğitim bahsini konu alan çeşitli çalışmalara ulaşıyoruz. İlgili çalışmalar bu dönemin eğitim sistemi hakkında bilgi veriyor ancak istenen ölçüde ayrıntı içermiyordu. Ya da eğitim sistemini kendi özelinde değerlendirip işgal koşulları ve işgalci güç unsurunu göz ardı ediyordu. Burada çalışmamızın yeni bir boyut içermesi gerektiğine karar vererek işgalci gücün eğitim sistemine etkisini de göz önünde bulundurmamız gerektiği sonucuna vardık. Sadece sistemi anlatmamız ve işgal koşullarının etkisini göz ardı etmemiz çok büyük bir eksikliğe yol açabilirdi. Söz konusu durum, bir başka soruyu gündeme getirdi: Acaba işgalci güç, Türk/Müslümanlara karşı eğitim sistemi üzerinden bir asimilasyon faaliyeti yürütmüş müydü? Bu sorunun gündeme gelmesinin en büyük sebebi Anadolu topraklarını da işgal eden Fransa ve İngiltere’nin asimilasyoncu bir geçmişi olması idi. Bunların yanında, çok daha uzun süreli ve geniş kapsamlı bir işgal politikası benimseyen ve geçmişte böyle bir tecrübesi olmayan Yunanistan’ın, ilgili konuda nasıl bir tavır takındığının bilinmesi gerekliliği idi. Tüm bu sorular bizi bu çalışmanın oluşturulması ve bilinmezliklerin bilinir kılınmasına katkı sağlamaya teşvik etti.

Çalışmanın sınırlarını çizmek için verilerin bize ne söyleyeceğine kulak vermemiz gerekti. Sınırların belirlenmesi oldukça zor bir süreci de beraberinde getirdi. Veri çeşitliliği ve sayısının Anadolu’nun her vilayetine göre değişmesi, bazı vilayetler için çok fazla veri karşımıza çıkarken bazı yerler için birkaç cümleden öteye gidememek bu durumun en büyük sebebi idi. Bu nedenle çalışma kapsamına ayrıntılı olarak

almayacağımız ilk yer İstanbul oldu. Eğitim tarihi alanında Millî Mücadele süreci İstanbul'u, başlı başına bir çalışmanın konusu olması gerekiyordu. Nitekim bu konuda yapılmış çalışmalar olmasına rağmen içerdiği ayrıntı ve kapsayıcılık bakımından yeterli değildir. İstanbul, çalışma kapsamından çıkarılmasına rağmen Anadolu'nun, özellikle işgal altında bulunan bölgeleri İstanbul'dan yönetildiği için Maarif Nezareti ve diğer bazı okullar ve öğretmenler açısından kısmen de olsa değinilmeyi zorunlu kılmıştır. Trakya bölgesi ise yine müstakil bir çalışma gerektirdiğinden ayrıntılı olarak konu kapsamına alınmamıştır. Ancak Yunan işgal yönetiminin eğitim sistemine etkisi bağlamında kısa değerlendirmelerde bulunulmuştur. Anadolu'nun doğu bölgeleri veri yetersizliği nedeniyle ayrıntılı bir incelemeye tabi tutulamamıştır. Eğitim sistemi içerisinde bulunan meslek okullarına, medreselere, özel okullara ve askeri okullara yer verilmemiştir. Ancak konunun genelini ilgilendirmesi ya da dönemin şartları ile bağlantı kurulmasının kolaylaştırılması adına çeşitli yerlerde söz konusu eğitim kurumlarına dair örnekler verilmiştir. Ayrıca 1919-1923 yılları arasındaki eğitim tarihine dair en çok bahis konusu yapılan Maarif Kongresi de doğrudan doğruya konu kapsamına alınmamıştır. Konular işlenirken orijinal kaynaklarda yer alan Hicri ve Rumi tarihler gerek duyulduğu yerlerde Türk Tarih Kurumu Online Tarih Çevirme Kılavuzu kullanılarak Miladi takvime dönüştürülmüştür.¹

Anadolu'nun özellikle iç ve batı bölgeleri, edinilen verilerin çeşitliliği ve oranı ölçüsünde değerlendirmeye dahil edilmiştir. İşgal bağlamında, eğitim sistemi ve politikaları ise Batı Anadolu eksenli olarak değerlendirilmiştir. Temelde üç ana sacayağı üzerinden çalışma şekillendirilmeye çalışılmıştır. Bunlar: Ankara ve İstanbul'un eğitime yaklaşımı, okulların, öğrencilerin ve öğretmenlerin durumu, işgal güçlerinin eğitim sistemine etkisi. Bu ayrımlar aynı zamanda çalışmadaki bölümlerin oluşmasını da sağlamıştır. Millî Mücadele sürecindeki eğitim politikalarının ve sistemin nasıl işlediğini daha iyi kavrayabilmek amacıyla eğitim sisteminin geçmişine dair bilgi vermek zorunluluk halini almıştır. Bu kapsamda çok da geriye gitmeden II. Meşrutiyet sonrası eğitim sistemine dair genel değerlendirmeler yapılmıştır. Ana konuların kapsadığı zaman aralığı ise 1919 ile 1923 arasında olmasına rağmen özellikle Ankara'da Meclis'in açılması ve Millî

¹ Türk Tarih Kurumu (TTK) Tarih Çevirme Kılavuzu: <https://www.ttk.gov.tr/tarih-cevirme-kilavuzu>

Mücadele'nin savaş boyutunun fiili olarak sona ermesi arasındaki zaman dilimi ağırlıklı olarak dikkate alınmıştır.

Çalışmamızda ağırlıklı olarak arşiv belgelerinden ve süreli yayınlardan yararlanılmıştır. Aynı arşiv belgesine ya da süreli yayına dayanılarak yapılan çalışmalar kaynak olarak değerlendirilmemiştir. Arşivde veya süreli yayınlarda bulunamayan bazı bilgiler için ikinci elden kaynaklara müracaat edilmiştir. Hatırat türü eserler üzerinde de araştırma yapılmış ancak yeterli veri elde edilememiştir. İlgili süreci konu alan ve ulaşılabilen tüm telif eserler incelenmiştir. Bu eserlerin çok büyük bir bölümü zaten bizim arşiv belgeleri ve süreli yayınlardan elde ettiğimiz bilgileri ihtiva ettiğinden bunlar kaynak olarak alınmamıştır. Bunların yanı sıra yabancı kaynaklar üzerinde de ulaşılabildiği ölçüde araştırma yapılmıştır. İngiliz Ulusal Arşivinde de taramalar yapılmıştır. Ancak konumuzu ilgilendiren istenildiği ölçüde bir bilgi ya da belge elde edilememiştir. Yunan Dış İşleri Arşivi de taranmış ancak ilgili arşivdeki belge tasnifinin yeterli düzeyde olmaması nedeniyle beklendiği ölçüde istifade edilememiştir.

Çalışmamıza farklı bir bakış açısı kazandırmak amacıyla Atina'da bulunan National and Kapodistrian University of Athens ziyaret edilmiş ve Tarih ve Arkeoloji Bölümünde görev yapan Öğretim Elemanları ile Millî Mücadele dönemi eğitim tarihi üzerine tartışmalar gerçekleştirilmiştir. Yine aynı üniversitenin kütüphanesinde bulunan ve işgal döneminde Anadolu'da müfettiş olarak görev yapan M. Mihailidis'in kaleme aldığı bir çalışmaya ulaşılmış ve çevirisi yapılarak çalışmamızdaki Batı Anadolu'da bulunan Rumların eğitim sistemine dair olan kısım genişletilmiştir.

Her çalışmanın doğal olarak sınıflandırıldığı gibi bu çalışma da kendi alanında bir ilki temsil etmektedir. Alanında tüm boşluğu doldurduğunu iddia etmemiz mümkün değildir ancak ele aldığımız konu bağlamından hareketle yeni çalışmalara fikir vereceği muhakkaktır.

Çalışmamız üç bölümde ele alınmaktadır. Birinci Bölümde, II. Meşrutiyetten Millî Mücadeleye olan süreçte eğitim sisteminin değişimi ve gelişimi hakkında bilgi verilerek sistemin daha anlaşılabilir olması sağlanmaya çalışılmıştır. Millî Mücadele başlamadan önce eğitim sistemi açısından var olan sorunların hangi ölçülerde devam ettiği de bu

şekilde daha görünür kılınmıştır. İstanbul Hükümeti Maarif Nezareti'nin eğitime bakışı daha çok günlük politikalarla belirlenmeye çalışılmakta, Maarif alanında yaşanan sorunların bilindiği ancak gerekli müdahalelerin yapılamadığı görülmektedir. Millî Mücadele'nin başlangıcından sonuna kadar geçen süreçte birçok Maarif Nazırı değişikliği söz konusu olmuştur. Dolayısıyla adeta koltuğun boş kalmaması amacıyla Nazır atamalarının yapıldığı izlenimi verilmektedir. Ayrıca Hükümetin her Nezaretinin yaptığı gibi Maarif Nezareti de "ittihatçı" avına başlamıştır. "Düşman" olarak addettikleri "ittihatçı" düşünceye sahip kişilerin öğretmenlik dahil her türlü memuriyetten uzaklaştırılması yönünde çaba sarf edilmiştir. Ankara Maarif Vekaleti ise her şeyden önce kurumsallaşmasını sağlamakla işe başlamış ve hakim olduğu vilayetlerdeki eğitim yönetimini yavaş yavaş devralmış ve gücünü hissettirmeye başlamıştır. Buradan hareketle İstanbul ve Ankara yönetimlerinin eğitime bakış açıları aktarılarak karşılaştırmalar yapılmıştır. Ardından, Ankara yönetiminin Anadolu'da ilmi artırıcı faaliyetlerine yer verilmiş ve özellikle halkın ve memurların eğitilmesini amaçlayan Âli Dersler konusuna değinilmiştir.

İkinci Bölümde, eğitim sisteminin temel yapı taşları olan okullar, öğretmenler ve öğrencilerle ilgili konulara değinilmiştir. Okulların durumu, işlevi dahilinde ve haricinde kullanılması yönünden ve nicelik yönünden değerlendirme konusu yapılarak yeni okulların inşa edilmesi ve sisteme kazandırılması konularına yer verilmiştir. Ardından, eğitim sisteminin en kronik sorunu olan öğretmen sorunlarına değinilmiştir. Özellikle öğretmenlerin maaşları konusundaki gelişmeler ayrıntılı olarak aktarılmıştır. Bunun yanında, işgalin öğretmenler üzerindeki etkisi ve terfi durumları da konular dahilinde değerlendirilmiştir. Öğrencilerin durumu ise özellikle okullara erişimleri ve okullara kayıtları açısından bahis konusu yapılmıştır. Ayrıca dersler ve ders kitaplarına dair de bilgilere yer verilmiştir.

Üçüncü Bölümde, eğitim sisteminin genel durumuna değinilerek sistem hakkında basında çıkan eleştiri ve yorumlara örnekler verilmiştir. Ayrıca bu bölümde ağırlıklı olarak Yunan işgalinin eğitim üzerindeki etkisi; okullar, öğrenciler, öğretmenler ve genel sistem bakımından değerlendirilmiş, Batı Anadolu'da yaşanan işgal ve uygulamaları ışığında Rum eğitim sistemini güçlendirmeye, Türk/Müslüman eğitim sistemini ortadan

kaldırmaya dönük politikalar örneklerle açıklanmıştır. Ayrıca, Yunanların uyguladığı/uygulamaya çalıştığı asimilasyoncu politikalara dair de bilgi verilmiştir.

Çalışmamızın birçok yerinde geçen “işgal, asimilasyon” gibi kelimelerin verdiği anlamın daha anlaşılabilir olmasını mümkün kılmak amacıyla Giriş Bölümünde, bahsi geçen kelimelere değinmek de zorunlu hale gelmiştir. Dahası, Fransa ve İngiltere tarafından Anadolu’da gerçekleştirilen işgalin söz konusu ülkelerin diğer bölgelerde gerçekleştirdiği işgal hareketinden farkını algılayabilmek için bu devletlerin işgal uygulamalarına dair örnekler de verilmiştir.

Tarihin her devrinde sürekli bir işgal/ele geçirme hadisesi vardır ve bu olgunun insanlık tarihi devam ettiği sürece başka isimler, anlamlar, şekiller altında sürdürüleceği yadsınamaz bir gerçektir. Tarihin en eski devirlerinden itibaren başlayan topluluk halinde yaşama olgusu ile insanların avcı-toplayıcı yaşamdan yerleşik yaşama geçmesi, nüfuslarının daha hızlı artmasına neden olmuştur. Artan nüfusun beslenme olanaklarının da aynı oranda genişletilmesi neslin devamının sağlanması açısından bağlayıcıdır. Bir araya gelerek topluluk oluşturan insanoğlu, kurduğu bu kümeyi zamanla daha sistemli ve kurallı bir bütün halinde inşa etmiştir. Bugün adına devlet dediğimiz çeşitli insan kümelerinden oluşan büyük ve sistemli yapıların meydana gelişi ile ilgili çeşitli teoriler vardır². Her bir teorinin temelinde, insanların bir araya gelmesi sonucu ortak hareket etme güduları ve bu güdüden yola çıkılarak ortaya konulan ortak çalışmaların bir süre

² Ekolojik çeşitlilik teorisi: Yapılan ekolojik üretimlerin bölgeler arasındaki alışverişi ortaya çıkarması sonucu devletlerin oluştuğunu iddia eden teoridir. Uzun mesafeli ticaret yolları teorisi: Ticaret yolları üzerinde bulunan stratejik noktalar üzerinde devletlerin geliştiğini iddia eden teoridir. Nüfus artışı, savaş ve çevresel sınırlanma teorisi; Antropolog Robert L. Carneiro tarafından ortaya konulan ve tek bir neden yerine üç farklı etkeni bir arada barındıran teoridir. Carneiro, bugüne kadar devletin kökenlerinin iyi bir şekilde anlayamadığını ve dile getirilen teorilerin şu ana kadar tatmin edici bir sonuç vermediğinin altını çizerek kendi teorisinin devletlerin oluşumunun anlaşılmasını sağlayacağına inandığını belirtmektedir. Carneiro’nun ileri sürdüğü teorisinin ayrıntıları için bkz. Robert L. Carneiro, “A Theory of the Origin of the State”, *Science*, sy 169 (Ağustos 1970): 733-34. Wittfogel, devlet sisteminin bazı kurak bölgelerde sulama, kurutma ve taşkın gibi faaliyetleri denetim sistemini düzenlemek üzere ortaya çıktığını iddia eder. Ancak Kottak, Wittfogel’in bu düşüncesini yeterli görmez ve sulamalı sistem içerisinde yaşayan birçok toplumun bir devlet geliştirmediklerini ve birçok devletin de bir sulama sistemi olmadığını belirtir. Wittfogel’in ayrıntılı görüşleri için bkz. K. A. Wittfogel, *Oriental Despotism A Comparative Study of Total Power*, 6. bs (Yale University Press, 1967), 11-21. ; Kottak’ın itirazları için bkz. C. P. Kottak, *Antropoloji İnsan Çeşitliliğine Bir Bakış* (Ankara: Ütopya Yayınevi, 2002), 330.

sonra daha sistemli hale getirilmesi yatar. Dolayısıyla burada tek bir teorinin doğru olduğunu iddia etmemiz olanaksızdır.

Devlet oluşumunun tek bir bölgede meydana geldiğini iddia edemeyeceğimize göre eş zamanlı birçok devlet yapılanmasının birbirinden haberli-habersiz biçimde ortaya çıkması ve sürekli genişleyerek bir süre sonra diğer devlet sistemleri ile komşu olması, bu tür özdeş yapıların çeşitli alanlarda mücadelesinin de doğmasına yol açmıştır. Elbette bahsi geçen mücadelelerde en büyük payı doğal kaynakların kullanımı, yani çoğunlukla ilkel ekonomik sebepler teşkil edecektir. Tarihin en eski devirlerinden günümüze kadar devam eden bu tür mücadelelerle devletlerin sahip olduğu topraklar sürekli el değiştirmiştir. Farklı sistemler altında yönetilen aynı bölgeler zaman içerisinde isim, kültür, etnik yapı ve benzeri özellikleri bakımından da değişime uğramıştır.

Devlet yapılanmalarının bir sonucu olarak da ortaya çıkan toprak elde etme kavramı, günümüzde işgal, ilhak, fetih ve benzeri nitelendirmelerle anılmaktadır. Söz konusu kavramlar genel çerçevede benzer anlamlar ifade etmekte fakat kullanım alanları değişebilmektedir. Biz burada ilgili kavramlardan “işgal” kelimesi üzerinde duracağız.

İşgal kavramı sözlük anlamı itibariyle “meşgul etmek, işinden alıkoymak, zapt etmek, istila etmek” gibi anlamları ihtiva eder. İlgili kavram, siyasi politikada bir devletin bölgeleri zapt etmesi yani kendisine ait olmayan topraklarda meşru yönetimini kurmak amacıyla ilgili toprakları zorla elde etmesi anlamına gelir. Osmanlı tarihine bakıldığında, kendisine ait olmayan toprakların elde edilmesi “fetih” kavramı ile ifade edilirken kendisine ait olan toprakların diğer bir güç tarafından elde edilmesi ise işgal kavramı üzerinden değerlendirilmektedir. Bu yönden incelendiğinde, Türk tarihçiler de genel itibariyle buldukları Türk yurdunun benliği içerisinde hareket ederek sahip olunan toprakların yabancı bir güç tarafından ele geçirilmeye çalışılmasını kavramsal olarak “işgal” kelimesi üzerinden değerlendirmektedir.

İşgalin siyasi, sosyo-kültürel, ekonomik, etnik ve benzeri birçok farklı sebebi olabilir. Tarihe bakıldığında her gücün işgal amacı farklılık gösterir. Örneğin Osmanlı Devleti bir

bölgeyi elde etmeyi cihad³ ve gazâ⁴ unsurlarına bağlarken bir diğer devletin bunu ekonomik nedenlerle açıklaması gayet olasıdır.

Ele geçirilen bölgenin sosyo-kültürel, etnik ve siyasi yapısı ile coğrafi konumu söz konusu işgalci gücün bölgeyi savunma şeklini ve güç unsurlarının ne kadar süre en üst düzeyde uygulanacağını belirler. Eğer elde edilen bölgede yaşayan halk, etnik ve kültürel olarak işgalci güç ile benzeşiyorsa bu süreç kısalabilir ancak aksi durumda sürecin hiç sonlanmama durumu da söz konusudur.

İşgalci güç, yönetimini silah tehdidi ile sağlar. Söz konusu durum ise halka, psikolojik olarak daima rahatsızlık verecek ve işgalci gücün benimsenmesini engelleyecektir.

İşgal olgusu, beraberinde birçok kavramın tartışılmasını da zorunlu hale getirmektedir. Bu kavramların en önemlilerinden birisi de işgal sonrası bölgede yaşayan insanların yeni yönetime uyum sağlaması zorunluluğu ile uygulanan asimilasyondur. İlgili politika üzerinde genellemeler yapmak ve her işgal sonrası ilgili politikanın uygulandığını söylemek olanak dışıdır. Ancak bu politikanın, özellikle 19. ve 20. yüzyıllarda Afrika kıtasında sömürü düzeni kuran başta İngiltere ve Fransa gibi büyük imparatorlukların yanında siyasi birliğini sağlayarak sömürü yarışına katılan Almanya ve İtalya tarafından da uygulandığını ifade etmemiz mümkündür.

İngiltere, Fransa, İtalya ve Almanya gibi Avrupalı devletlerin işgal ve işgal sonrası uyguladıkları politikalar birbirinden farklılıklar göstermektedir. İlgili farklılıklar elbette asimilasyon politikasına da sirayet etmiştir.

İnsanlar tarih boyunca çeşitli özellikleri nedeniyle birbirleriyle benzeşmişler ya da ayrılaşmışlardır. Benzeşme ve ayrılaşma insanların oluşturduğu küme yapıları bir

³ Kökeni Arapça olan kelime, güç ve gayret sarf etmek, bir işi başarmak ve elinden gelen bütün imkanları kullanmak gibi anlamları ihtiva ederken İslami literatürde de dini emirleri öğrenmek ve ona göre yaşamak, iyilik yapıp kötülükten uzak kalmak, İslamiyet’i yayarak dış düşmanlara karşı mücadele etmek anlamlarına gelir. Ayrıca fıkıh anlamı olarak ise genellikle Müslüman olmayanlarla savaşmak/mücadele etmek gibi anlamları da içerisinde barındırır. Ayrıntılı bilgi için bkz. A. Özel, “Cihad”, *TDV İslam Ansiklopedisi* 7 (1993): 527-31.

⁴ Osmanlı’nın kuruluşundan önce ilgili kavram düşman ile savaşmak gibi dar bir anlamda kullanılırken sonrasında İslamiyet’i yaymak, Müslümanların yönettiği bölgeyi genişletmek ve bu uğurda savaşlara katılmak gibi dini açıdan anlamlandırılmaya başlanılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Cemal Kafadar, “Gazâ”, *TDV İslam Ansiklopedisi* 13 (1996): 427-29.

arada tutan ya da bu yapıları birbirinden ayırıştırıran sistemli olarak tanımlanmış anlayışlar bütünüdür. İlgili anlayış özellikleri, insanın insanı ve insanın doğayı algılayış şekline göre kümelenmiştir. Ayrışma ve Benzeşme olguları büyük oranda insanın insanı algılayışından doğar. İnsanlar birbirlerini etnik (kabile, aile, yaşam alanı, fiziksel ve davranışsal özellikler) yapısına, düşünsel ve kültürel özelliklerine göre sınıflandırır. Sınıflandırmanın sonucunda belirli özellikleri içeren kısmen homojen bir yapı meydana gelir. Ortaya çıkan yapı, sistemli bir bütün halinde diğer yapılar karşısında temsil gücü kazanır ve ait olduğu topluluğun sosyo-kültürel, fiziksel, davranışsal ve etnik temsiliyetini sağlar. Zaman içerisinde benzeşim ve ayrışma ilkelerinde değişimler olabilir. Nitekim bir dönem insanların benzeşmesini sağlayan ve kültürel yapı üzerinde baskın olan din olgusu, zamanla yerini ulusçu bir yaklaşıma bırakmıştır. İnsanlar din üzerinden kurulan benzeşimi devam ettirmelerine rağmen ulusçu anlayışın din benzeşimi algısını geri plana ittiği ve topluluk içerisindeki bağların yeni gelişen algı karşısında yeniden şekillendiği de bilinen bir gerçektir. Dolayısıyla söylenebilir ki benzeşim ve ayrışma özellikleri de sabit kalmayıp zamanın koşullarına göre kendisini güncellemekte ve yeni yaklaşımını topluluk üzerinde hâkim kılmaktadır.

Birbirine benzeşen insanların bir arada yer aldığı topluluklar için kendileri haricinde kalan her insan grubu “öteki”dir. Topluluklar zamanla gelişmiş ve yayılmışlar bunun sonucunda da ötekilerle isteyerek ya da istemeyerek etkileşime geçmek zorunda kalmışlardır. Farklı topluluklar arasında ortaya çıkan etkileşimler, günün koşullarına göre düşmanlık ya da dostluk meydana getirebilmektedir. Ortaya çıkan etkileşimin hangi temeller üzerinde yükseleceği çoğunlukla söz konusu sistemli yapıların birbirlerinden beklentileri ve sosyo-kültürel yapılarının birbirlerine benzeşimleri doğrultusunda oluşur. Tarihte pek çok büyük devlet kurulmuş ve bu devletlerin birçoğu hükmettikleri coğrafyada birbirinden farklı kültürel, dini, fizyolojik ve etnik özelliklere sahip insan gruplarını bir arada tutmuştur. Ancak söz konusu durum dahi aynı devlet çatısı altında yer alan insanların zihninden öteki kavramını silmemiştir. Bu durum da bize gösteriyor ki zaman içerisinde insanlar arasındaki gruplaşmanın şekli özellikleri değişse dahi ayrışmanın her zaman var olan yerini korumaya devam ettiği ve benzeşimin hiçbir zaman ayrışmaya üstün gelemediği iddia edilebilir.

Benzeşim, tarih boyunca stratejik olarak egemen güç tarafından farklı yöntemler aracılığı ile sağlanmaya çalışılmıştır. Benzeşim sağlamak için kullanılan her türlü yöntem, eğer ayrımlaşan özelliği tamamen ortadan kaldırıyorsa bu durumda ortaya asimilasyon kavramı çıkmaktadır. Asimilasyon kelime anlamı itibariyle bir şeyi başka bir şeye dönüştürmek, benzetmek ya da özümsetmek gibi anlamları içerisinde barındırır. Kelime olarak genel algılayışa göre olumsuz çağrışımlar yapsa da hem olumlu hem olumsuz yönlerinden bahsetmek mümkündür. Egemen güç, yönetimini sağlıklı bir biçimde devam ettirmek amacıyla farklı sosyo-kültürel ya da etnik grupları bir arada tutmak ister. Farklı özellikleri içeren bu tür grupların uzun süre bir arada tutunabilmesi ise kendi aralarında çeşitli benzeşimler oluşturulmasına bağlıdır. Benzeşim, egemen güç tarafından baskı yoluyla ya da teşvik yoluyla gerçekleştirilebilir. Dayatılan ya da özendirilen benzeşme sonucu, egemen güç için olumlu yönde algılanır ancak asimile edilen topluluğun sosyo-kültürel ve etnik özelliklerinin kaybolması yönünden ise olumsuz bir durum ortaya çıkar. Dolayısıyla asimilasyon kavramı, yaklaşımınıza göre olumlu ya da olumsuz olarak nitelendirilebilir.

Ancak ifade etmeliyiz ki teşvik edilen asimilasyon siyasetinde uyum ve kabullenme daha kolay olmakta ve sağlam temellere oturmakta iken dayatılan asimilasyon sistemi karşısında kalan topluluklar arasında bir direnç oluşması ve negatif sonuçların ortaya çıkması oldukça muhtemeldir.

Kültürel benzetim, asimilasyonun sadece bir kanadını oluşturur. Yukarıda belirttiğimiz gibi asimilasyonun birçok farklı yönü ve yönelimi vardır. Kültürel asimilasyon bu yönlerin en güçlülerinden birisidir.

Kültür, Türk Dil Kurumu tarafından *“tarihsel, toplumsal gelişme süreci içinde yaratılan bütün maddi ve manevi değerler ile bunları yaratmada, sonraki nesillere iletmede kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların bütünü”* şeklinde tanımlanmıştır. Tanımda da görüleceği üzere kültür, insan topluluğunun maddi ve manevi değerler bütününden oluşur. Dolayısıyla kültürel benzetim ve asimilasyon var olan topluluk değerlerinin yenileriyle değiştirilmesi ve değiştirilen değerlere ilgili topluluğun adapte edilmesini içerir. Kültürel asimilasyon

içerisindeki en büyük paydayı eğitim sistemi kapsar. Eğitim aracılığıyla hem var olan hali hazırdaki yetişkin insan grubunun temel kültürel özellikleri değiştirilirken hem de gelecek nesillerin yeni ve değiştirilmiş kültürel özellikleri öğrenmesi ve benimsemesi sağlanır. Yetişkin insan grubu için kültürel asimilasyon uygulama ve süreçleri erişkin olmayan nüfusa göre daha zorlu olup uzun bir dönemi kapsayacaktır. Ayrıca tam anlamıyla yüzde yüzlük bir uyum hiçbir zaman söz konusu olamayacaktır. Ancak diğer taraftan yeni nesilleri asimile edilmiş kültürel normlara göre eğitmek ve ilgili normların benimsenmesini sağlamak, kültürel benzetimi arttıracak ve topluluğun yeni üyelerinin mevcut sisteme daha kolay entegre olmasını sağlayacaktır.

Hali hazırda geçtiğimiz son yüzyıllarda Avrupa'nın büyük devletlerinden Fransa ve İngiltere, kurmuş oldukları sömürü düzeni ile Afrika kıtası devletleri üzerinde bir hegemonya oluşturmuştur. Ortaya çıkan söz konusu düzen ile temelde maddi sömürü gerçekleştirilirken kültürel sömürü de göz ardı edilmemiştir. Bahsi geçen Avrupalı devletlerin kurmuş olduğu sömürü düzeni içerisindeki politikalarından çeşitli örnekler vererek kültürel asimilasyonun zihnimize daha somut yer edinmesini sağlamaya çalışacağız.

18. yüzyıldan itibaren sömürü politikalarını belirli bir sistematik içerisinde sürdürmeye başlayan Fransa, İngiltere ile sömürü alanları konusunda rekabet etmeye başlamıştır.⁵ Zaman içerisinde sömürge sistemini geliştiren Fransa; Afrika, Asya ve Amerika kıtalarında hatırı sayılır büyüklükte sömürgeler elde etmiştir. Bir süre sonra da sömürgecilik faaliyetlerini bölgelerin özelliklerine göre şekillendirmeye başlamıştır. Örneğin, ticari amaçlı faaliyetler için Çin ile yapılan anlaşma sonucu imtiyazlı olarak kullanılan Şanghai, yerleşme amaçlı faaliyetler için Amerika'nın güneyinde yer alan Mississippi, Louisiana ya da Kanada'nın Quebec bölgesi, doğrudan sömürge amaçlı faaliyetler için ise orta batı Afrika'da yer alan tüm sömürgeler gösterilebilir.⁶

⁵ Erdoğan Uygur ve Fatma Uygur, "Fransız Sömürgecilik Tarihi Üzerine Bir Araştırma", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, sy 3 (Aralık 2013): 276.

⁶ Erdoğan Uygur, 277-279. Ticaret ve yerleşme amaçlarıyla kullanılan bölgelerin tam bir sömürü sistemi altında olduğunu iddia edemeyiz ve çalışmamız kapsamını sömürü düzeninin eğitim ve kültür bağlamında gerçekleşen faaliyetler bütünü içerisinde ele alacağımız için vereceğimiz örnekler doğrudan doğruya sömürge amaçlı olarak işgal edilen bölgelere yönelik olacaktır. Bu nedenle ağırlıklı olarak Afrika kıtasında gerçekleşen sömürü düzenine dair genel bilgilendirmeler ile yetineceğiz.

Afrika toprakları ilk işgal edildiği zaman, kolonyal güçler genellikle eğitim işlerini misyonerler gibi özel girişimlere bırakmışlardır.⁷ Merkezi hükümet çok sık olmamakla beraber maddi destek de sağlamış ve eğitim işlerini kademeli olarak özel girişimlerin elinden alarak kontrol sağlamaya çalışmıştır. Kolonyal güç tarafından eğitim politikalarının önemi zaman içerisinde görülmüştür.⁸ Daha iyi eğitilen insanların daha iyi iş gücü ortaya koyacağı düşünüldüğünden eğitim, koloninin verimliliğinin artırılmasının bir yolu olarak da değerlendirilmiştir.⁹

Fransa ve İngiltere misyonerlerin yardımı ile Batının medeniyetini, okullar yardımıyla ilkel olduklarını düşündükleri Afrikalılar arasında yaygınlaştırmak istemişlerdir. Ancak Afrikalılar başlangıçta bu okullara karşı şüpheyle yaklaşmışlardır. Bir süre sonra ebeveynler, batılıların kurdukları okullara çocuklarını göndermeye ikna olmuşlar¹⁰ ve böylece batı etkisi eğitim aracılığı ile Afrikalı nüfusa etki etmeye başlamıştır.

1830 yılında Fransa, Kuzey Afrika’da yer alan Cezayir’i işgali altına almıştır. İşgalin getirdiği sömürü düzeni ile Cezayir’in bütün ekonomik imkanları Fransızlar tarafından kullanılmaya başlanılmıştır. Sonraki örneklerimizde de görüleceği üzere Fransa, sömürü düzenini kurarken sadece ekonomik amaçlar gütmemiştir. Sömürü düzenini hayatın her alanına yaymaya çalışmış ve bu amaçla bir kültür dejenerasyonu da yaratmıştır.

Kültürün nesilden nesile aktarılmasında en önemli işlevi gören dil, Fransızlar tarafından hedef alınarak Arapça eğitim yerine Fransızca eğitim getirilmeye çalışılmış ve Arapça yasaklamaya ve ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır.¹¹ Cezayir’in eğitim sistemi, işgal öncesinde ağırlıklı olarak dini okuma-yazma üzerine temellenmiştir. Fransa ise işgal

⁷ Henüz Avrupa devletleri işgal gücü olarak Afrika topraklarına girmeden önce Hristiyan misyonerler, çoktan beridir bölgede misyonerlik faaliyetleri gerçekleştirmekteydiler. Bölgede ilk okulları kurdular ve insanlara okuma öğretmek için kitaplar hazırladılar. Margaret Wrong, “Education in British Central and South Africa”, *The Journal of Negro Education* 15, sy 3 (1946): 377. Misyonerlerin temeldeki amacı kutsal kitap aracılığı ile okumayı öğretmek ve Hristiyanlığın ilkelerinin anlaşılmasını sağlamaktı. Jackson Davis, “Education in British West Africa”, *The Journal of Negro Education* 15, sy 3 (1946): 358.

⁸ Ralph J. Bunche, “French Educational Policy in Togo and Dahomey”, *The Journal of Negro Education* 3, sy 1 (Ocak 1934): 70-71.

⁹ Ralph J. Bunche, 75.

¹⁰ Faustine Osafo-Gyima, “The Aim of Education in Africa”, *Présence Africaine Nouvelle*, 1er Trimestre 1974, 18-19.

¹¹ Aysel Fedai, “Fransa Hakimiyetinde Cezayir (1914-1954)” (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008), 122.

sonrasında dini okullara giden ödenekleri vermemiş ve orada bulunan Avrupalı çocuklara Cezayirli çocukların eğitimine harcanan paranın beş katı kadar para harcamıştır. Ayrıca Müslüman okullarında da Fransız öğretmenler görev yapmaya başlamışlar ve Cezayirli çocuklar, Avrupa kültürüyle beslenerek yeni bir Müslüman sınıf yaratılmaya çalışılmıştır.¹² Devam eden süreçte Fransızca eğitime önem verilmiş ve çeşitli okullar açılarak bunların Fransa’da bulunan bakanlıkla entegre olarak çalışması sağlanmaya çalışılmıştır.¹³ Buradan yola çıkarak Fransa’nın Cezayir’i Fransa toprağı olarak kabul ettiği ve Fransız eğitim sistemini uygulayarak ilgili alanda da bir entegrasyon sürecini başlattığını ve asimilasyona giden yolu açtığını ifade edebiliriz. Fransa’nın temelde kolonyalist amacı, işgal ettiği bölgelerdeki insanların kültürel asimilasyon ve idari olarak merkezileşme yoluyla büyük Fransa’nın bir parçası olmalarını sağlamaya çalışmaktı.¹⁴

Fransa’nın politikasına göre Afrika’da uygulanan eğitim sistemi, Afrikalıları Fransız ailesinin bir parçası yapmayı hedefliyordu.¹⁵ Fransız ailesi olmanın en önemli parçalarından birisi de elbette işgal bölgesindeki yerel dilleri ortadan kaldırarak Fransızca’yı hâkim kılmaktı. Örneğin, Senegal için uygulanan bu politikaya göre, Senegallileri Fransız yapmak için dil değişimi zorunlu olarak görülmekteydi.¹⁶ Kültürel değerler ve inançların, dilin içerisinde gömülü olması, dilin değişimini zorunlu kılan en büyük etkenlerden birisi idi. Dilin, temelde asimilasyona açılan kapı olması onun, ilk olarak ortadan kaldırılmasını gerekli kılmaktaydı.¹⁷ Ayrıca Fransızcanın okullarda ilk günden itibaren çocuklara öğretilmesi, aynı zamanda Fransız medeniyetine giriş anlamına da geliyordu.¹⁸ Yine Senegal’de kız çocuklarının eğitimine bakıldığında, Fransız ideal

¹² Tuncay Karakaçan, “Cezayir’de Fransız İşgali 1830-1871” (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004), 120-21.

¹³ Aysel Fedai, 122.

¹⁴ Robert Blanton, T. David Mason, ve Brian Athow, “Colonial Style and Post-Colonial Ethnic Conflict in Africa”, *Journal of Peace Research*, sy 38 (Temmuz 2001): 478.

¹⁵ Bob W. White, “Talk about School: Education and the Colonial Project in French and British Africa (1860-1960)”, *Comparative Education*, sy 32 (1996): 17.

¹⁶ Grace Killian, “Educational Conquest: A Comparative Study of Colonial Education in Senegal and the United States, 1880-1920” (Senior Thesis, The Faculty of the School of Arts and Sciences Brandeis University, 2013), 29.

¹⁷ Grace Killian, 27. Fransız kolonyal eğitim politikasının üç temel karakteristiğı vardır. Bunlar: Fransızcanın yaygın olarak kullanılması, Mezun olan öğrencilerin iş bulabilirliği ve Fransız eğitim sisteminin ikili doğası. Bob W. White, 11-12.

¹⁸ Faustine Osafo-Gyima, 21.

kadın tipi yetiştirme biçimini görmek mümkün idi. Buna göre: Kızların eğitiminde batılı anne tipine uygun ahlaki eğitime odaklanılmaktaydı.¹⁹ Tarih dersi için kullanılan kitaplarda Afrikalı çocuklara kendi yerel kültürlerinin olmadığı aşılırken Fransız tarihine hayran olmaları teşvik ediliyordu.²⁰

Eğitim sistemi üzerinden asimilasyon amacı sürdürülmesi oldukça olası bir durumdu ancak Fransa'nın işgal ettiği bölgelerdeki eğitime öncelikli olarak müdahale etmesinin bir amacı daha vardı. Buna göre işgal edilen bölgelerde bulunan okullarda görev yapan yerel öğretmenlerin anti-Fransız direnç organize etmedeki önemli rolleri, Fransa'nın eğitim işlerini öncelikli hale getirmesine neden oluyordu.²¹

Fransa, kolonyalist politikalarında Fransızca'yı ön planda tutarak işgal ettiği bölgelerde öğrenilmesi konusunda ısrarcı olurken İngiltere bu konuda baskıcı bir yol izlememiştir. Fransa, kendi dilini işgal bölgesi eğitim sisteminde hakim kılarken İngiliz misyonerler daha çok yerel dillerde eğitim sağlamışlardır.²² Fransa ile İngiltere, Afrika'da eğitim sistemine yaklaşımları konusunda oldukça farklıdır.²³ Açık bir biçimde Fransa'nın temel amacı eğitimde ve sosyo-kültürel yaşamın her seviyesinde asimilasyon iken İngiltere'nin eğitim sisteminde temel önceliği yerel geleneklere önem verilmesi ve söz konusu kültür içerisinde çocukların yetiştirilmesi idi.²⁴ Afrika'da Fransa iki yönlü eğitim

¹⁹ Grace Killian, 54.

²⁰ Julius A. Agbor, Johannes W. Fedderke, ve Nicola Viegi, "How Colonial Educational Practices Helped Shape The Pattern Of Decolonization In West Africa", *International Journal of Development and Conflict*, sy 4 (2014): 4.

²¹ Aparna Basu, "Colonial Education: A Comparative Approach", *Proceedings of the Indian History Congress*, sy 50, Golden Jubilee Session (1989): 714.

²² Alice L. Conklin, "Colonialism and Human Rights, A Contradiction in Terms? The Case of France and West Africa, 1895-1914", *The American Historical Review*, sy 103 (Nisan 1998): 429. Fransızlar, çocukların Fransızca'yı öğrenmesi ve kullanması sayesinde Fransız etkisinin daha da büyüterek kitlelerin sadakatini sağlayacağına inanmaktaydılar.

²³ Ancak bu farklılığın birleştiği noktalar da bulmak zor değildir. Örneğin orta okul seviyesinde İngiltere'nin de asimilasyoncu politika izlediği hatta ilgili politikanın Fransız asimilasyon politikasına göre daha ağır olduğu iddiaları da vardır. Bkz. Remi P. Clignet ve Philip J. Foster, "French and British Colonial Education in Africa", *Comparative Education Review*, sy 2 (1964): 195.

²⁴ *Advisory Committee on Native Education in the British Tropical Dependencies* tarafından 1925 yılında ortaya konulan ilkeye göre: Eğitim, mümkün olduğunca zihniyet, eğilim, meslek ve geleneklere göre adapte edilmeli ve sosyal yaşamın dokusuna uygun hale getirilmelidir. Daha geniş açıklama için bkz. Julius A. Agbor, 6. Ancak bu elbette İngiltere'nin tamamen asimilasyoncu düşünceden arınmış şekilde hareket ettiğini göstermemektedir. Temelde sosyo-kültürel alanda asimilasyon siyaseti görmek mümkündür. Ancak Fransa ile karşılaştırıldığında ilgili siyasetin daha az baskın olduğu dile getirilebilir. Remi Clignet, "Inadequacies of the Notion of Assimilation in African Education", *The Journal of Modern African Studies* 8, sy 3 (1970): 425-44.

sistemine sahiptir. Bunlardan birisi Fransa ile aynı müfredatı takip eden sistem, diğeri ise bölge yaşam şartlarının ön planda tutulduğu sistemdir. Ayrıca Fransa, tüm kolonilerinde aynı eğitim ilkelerini uygulamaya özen göstermiştir.²⁵ Eğitim kalitesi bakımından hem Fransa'nın hem de İngiltere'nin Afrika'da kurduğu okullar Fransa ve İngiltere'de bulunan eğitim standartları ile aynı tutulmaya çalışılmıştır. Örneğin, Fransa tarafından Senegal'de kurulan St. Louis ve Normale William Pont okulları eğitim kalitesi bakımından Fransa'daki okullara eşittir.²⁶

Fransa temelde, kolonileri içerisinde Fransız kültürünü yaymayı güçlü bir şekilde arzu ediyordu. Bu amaçla oluşturulan eğitim programları yukarıda da örneklendirildiği üzere kolonilerinde ülke menfaatlerinin temin edilmesinde yardımcı olacak seçkin grubun yetiştirilmesini ve geniş kitlelere popüler bir eğitim formu aracılığı ile ulaşılarak asimilasyon politikasının uygulanmasına hizmet etmesi amaçlanıyordu.²⁷ Bu amacı gerçekleştirmek için 19. yüzyılda kültürel, politik ve sosyal açıdan asimilasyon programı geliştirdiler ancak ilgili programın uygulanma sürecinin zorlukları zaman içerisinde görülerek yerel halktan oluşan küçük bir elit grup meydana getirilerek bu grubun öncü rol üstlenmesi düşünüldü ve ilgili grubun Fransız vatandaşlığının tüm hak ve imtiyazlarından yararlanması hedeflendi.²⁸

²⁵ W. Bryant Mumford ve John Williamson, "Comparative Colonial Education", *Review of Educational Research* 9, sy 4 (Ekim 1939): 397-98. Elbette Kolonilerin iç eğitim yapısında da Fransız uygulamaların bazı farklılıklarını görmek mümkündür. Örneğin, Afrika kolonilerinde köy okulları daha çok kendi eğitim sistemlerini devam ettirirken şehir okulları Fransız eğitim sistemini uyguluyordu. Dolayısıyla Fransa, daha çok şehirde yaşayan çocukların eğitimi ile yakından ilgileniyordu. Ayrıntılı bilgi için bkz. Bob W. White, 11-12. Dahası Fransa 20. yüzyılın başlarında da asimilasyoncu politikalarını farklı açılardan gerçekleştirmeye çalışıyordu. Örneğin 1917-1919 imtiyazları Fransa'nın Fas'ta dilsel olarak asimilasyoncu politika ortaya koyduğunu göstermekte ise de ilgili politika, bu çerçevenin dışına çıkamıyordu. Faslı milliyetçiler Fransa'yı bu asimilasyoncu eğitim şekline dolaylı suçluyorlardı. Daha geniş bilgi için bkz. Spencer D. Segalla, "French Colonial Education and Elite Moroccan Muslim Resistance, from the Treaty of Fes to the Berber Dahir", *The Journal of North African Studies* 11, sy 1 (Mart 2006): 95. Ayrıca Fransız Ekvator Afrika'nın eğitim bakımından Fransız Batı Afrika'sından daha az gelişmiş olduğu iddia edilmektedir. Aparna Basu, 723.

²⁶ Faustine Osafo-Gyima, 19.

²⁷ Aparna Basu, 713.

²⁸ Aparna Basu, 714. Hatta bu kişilerden bazıları Fransız kabinesinde bakan ve parlamenter olarak dahi görev yapmıştır. Julius A. Agbor, 4. Fransa'nın eğitim üzerindeki asimilasyon politikası tamamen emperyal temellere dayanıyordu buna göre koloniler Fransa ile bir bütün ve ayrılmaz bir parça idi. Dahası Fransa'ya göre işgal halinde buldukları bölgeler birer koloni olmayıp Fransa'nın birer parçası idi Julius A. Agbor, 3.

İngiltere'nin Afrika kıtasında bulunan koloni topraklarında işgal sonrası misyonerler aracılığı ile sürdürülen eğitim faaliyetleri önem kazanmaya başladı.²⁹ İngiltere başlangıçta yerel dillere önem verdi. Köy okullarında ilk 3-4 yıllık eğitim yerel dillerde veriliyor sonrasında ise orta ve yüksek eğitim İngilizce olarak devam ettiriliyordu.³⁰ Böylece kademeli olarak eğitimde dil değişimi gerçekleştiriliyordu. Misyonerler çoğunlukla eğitim işlerini devam ettiriyor ve Afrikalı çocuklara okuma yazma öğreterek yeni okullar açıyorlardı. Zamanla İngilizler ucuz iş gücünün devam ettirilmesi için bu tür okulların desteklenmesi gerektiğinin farkına vardılar.³¹ Filistin'in işgalinden sonra, başlangıçta İngiltere Hükümeti, işgal ettiği bu topraklardaki eğitim sistemini batı değerlerine göre inşa etmek niyetindeydi ancak bunu yaparken geleneksel yapıyı da bozmak istemiyordu. Bölgeyi bizzat yöneten işgal otoritesi ise her şeyden önce eğitim sisteminin kendi acil ihtiyaçlarına hizmet etmesini istiyordu. İlgili bölgede dört köyden sadece birinde okul vardı. Eğitim talebini karşılamak için girişimlerde bulunulsa da bu girişimler eğitim ihtiyacının karşılanmasında yeterli olmadı ve bu okullarda süreç içerisinde milliyetçilik tabanlı görüşler ortaya çıkmaya başladı.³²

Gana topraklarının İngilizler tarafından işgal edilmesinin ilk aşamasında Hristiyan misyonerler geniş kitlelere ulaşmayı hedefliyordu. Bu hedef doğrultusunda ilk olarak kutsal mesajların yerel dillerde verilmesine ve bölge halkının kutsal metinlere doğrudan erişebilmesine önem verdiler. Böylece Hristiyan misyonerler Gana'da eğitim ve dilbilim çalışmalarında hayati bir rol üstlendiler.³³ Bir süre sonra İngiliz Hükümeti, bu tür faaliyetleri kontrol altına almaya başladı. İngilizlerin ucuz işgücüne ve ticari faaliyetlerini

²⁹ Eğitim ajanı olarak nitelendirilebileceğimiz İngiliz misyonerler Afrika kıtasına İngiliz hükümetinden önce gelmişlerdi. Örneğin, 1924 senesinde Tanganika, Nyasaland ve Kuzey Rodezya'da İngiliz misyonerler eğitim sistemini kurmuş durumdaydılar. 1925 senesine gelindiğinde bölge okullarının yüzde sekseni misyoner okullardan oluşuyordu. Ayrıca bu misyonerler Londra Üniversitesi Eğitim Enstitüsünde çeşitli eğitimler almaktaydılar. Ayrıntılı bilgi için bkz. Arthur Innes Mayhew, *Education in the Colonial Empire*, c. XXXVIII (London: Green And Co. Ltd., 1938), 101-2.

³⁰ Jackson Davis, 367.

³¹ Basil Davidson, "African education in British central and southern Africa", *Présence Africaine*, sy 6 (1956): 108.

³² Rachel Elboim-Dror, "British Educational Policies in Palestine", *Middle Eastern Studies* 36, sy 2 (2000): 33-34.

³³ Cyrelene Amoah Boampong, "Rethinking British Colonial Policy In The Gold Coast: The Language Factor", *Transactions of the Historical Society of Ghana*, sy 15 (2013): 143.

arttırmaya ihtiyaçları vardı.³⁴ Amaçlarını gerçekleştirebilmek için ise eğitim sistemini araç olarak kullanmaya karar verdiler. 1882 Gold Coast Eğitim Yönetmeliğini kabul ederek misyonerler ile sömürge yönetiminin bağlantısı resmileştirilmiş oldu.³⁵ Misyonerlerin yerel dilleri kullanmasının aksine sömürge yönetimi, yeni kurduğu okullarda İngilizceyi kullanmaya başladı. Ancak müfredat bakımından herhangi bir değişikliğe gidilmeyerek misyonerlerin kullandığı eğitim müfredatı sürdürüldü. İlgili müfredatın içeriğinde seçmeli olarak bulunan tarih, coğrafya, edebiyat ve sağlık bilimlerinin yanında zorunlu olarak yer alan okuma-yazma ve aritmetik dersleri de bulunuyordu.³⁶

İkinci dünya savaşına kadar kolonilerde sistem nispeten bu şekilde devam ettirildi. Bir süre sonra Afrikalı insanların yüksek öğretim düzeyinde talepleri ortaya çıktı. Bu ihtiyacın giderilmesi amacıyla Doğu ve Batı Afrika'da üniversiteler kuruldu ve zaman içerisinde daha fazla Afrikalı, İngiltere'ye eğitim almak için gelmeye başladı.³⁷

Görüldüğü üzere asimilasyon politikaları büyük oranda önceliğini dil değişimine vererek ilgili değişimi de eğitim politikaları üzerinden gerçekleştirmeye çalışmıştır. Yukarıda iki büyük Avrupa merkezli güç olan İngiltere ve Fransa örneklerini hem birbiriyle benzeşen hem de birbirlerinden ayrıldıkları yönleri ile açıklamaya çalıştık. Her iki gücün asimilasyon politikaları anlayışlarında farklılıklar görülse de temelde dil değişimi ve eğitim üzerinden sürdürülen politikanın bölgede kendi siyasetlerine hizmet etmesi gerekliliği ile hareket ettikleri açıktır. Söz konusu hizmet şeklinin de yerel halkı zorunlu bir dönüşüme tabi tuttuğu görülmektedir. Temeldeki amacın sömürü ve çıkar siyasetini sürdürmek olması, sömürge yönetimlerinin asimilasyon temelli siyasetlerinde benzer

³⁴ Bu amacı gerçekleştirmek için misyonerler ile sömürge yönetimleri el ele vererek beraber çalıştığı ve bölge insanını uygar dünyaya adapte ederek onları köleleştirmek yerine tarımsal ürün üreticileri konumuna getirmek istedikleri öne sürülmektedir. Daha geniş bilgi için bkz. Aparna Basu, 710.

³⁵ Bağlantının resmileşmesine rağmen aralarındaki ilişkinin yakın ve şeffaf olmadığı ileri sürülmektedir. Aparna Basu, 710.

³⁶ Cyrelene Amoah Boampong, 145. Daha geniş bilgi ve dil üzerinden sürdürülmeye başlanan politikalarının ayrıntıları için bkz. Cyrelene Amoah Boampong, 147-155. İngilizlerin 1920'lere kadar eğitim ile ilgili işleri tamamen misyonerlerin eline bıraktığına dair iddialar da vardır. Geniş bilgi için bkz. Aparna Basu, 718. İngilizlerin hedefi Fransızların aksine doğrudan bir asimilasyoncu politika değildi. Kültürel adaptasyonu vurgulayarak yerel politik ve sosyal oluşumlar ile uyum sağlamaya çalışıyorlar ve eğitilmiş bir insan grubu meydana getirmek istiyorlardı. Ancak bu eğitilmiş grubun aynı zamanda kendi yerel kültürünü de taşımasını istiyorlardı. Remi Clignet, "French and British Colonial Education in Africa", 191.

³⁷ Basil Davidson, 109.

güdülerle hareket ettiklerini ortaya koymaktadır. İlgili devletler sömürü ve bunun yanında asimilasyon politikalarında son iki yüz yıldır önemli bir gelişme kaydettikleri ve Millî Mücadele döneminin en önemli güçlerinden ikisi oldukları için konumuz kapsamında sömürü politikalarının karakteristiğine örnek sunarak Millî Mücadele döneminde kendileri ya da destekledikleri üçüncü bir güç tarafından uygulanmaya çalışılan sömürü politikasının daha iyi anlaşılmasına önayak oluşturmalarını istedik. Söz konusu iki devlet dışında asimilasyoncu karakterde hareket eden ve farklı konjonktürlere göre meydana gelen asimilasyon politikalarının da büyük oranda dil ve eğitim aracılığıyla gerçekleştirildiğini söylememiz mümkündür. Eğitim olmadan dil ve kültür değişimi olmayacağı ve bu iki temel olgunun yokluğunda gerçekleştirmeye çalışılan politikanın bir değişim ve dönüşüme hizmet etmeyeceği açıktır.

1. BÖLÜM

İŞGAL VE EĞİTİM

1.1. II. MEŞRUTİYETTEN MİLLÎ MÜCADELEYE TÜRK-OSMANLI EĞİTİM SİSTEMİNE GENEL BİR BAKIŞ

Eğitim sistemleri, devletlerin içerisinde bulunduğu sosyo-kültürel ve ekonomik koşullar çerçevesinde zaman içerisinde çeşitli değişimler gösterebilir. Bu değişimler zorunlu ya da mecburi olarak meydana çıkabilir. Eğitim sisteminin zamanın şartlarına cevap vermediği durumlarda dönüşüme uğraması kaçınılmazdır. İlgili dönüşümü gerçekleştirmediği takdirde zamanın ihtiyaçlarına uygun bir neslin yetişmesi mümkün değildir. Söz konusu durum, devletlerin, zamanın değişen koşullarına uyum sağlayamayacakları ve diğer devletlerin güdümünde bir tarzı hareket takip etmeleri zorunluluğunu doğurur. Bu durum da ilgili devletin her açıdan dışa bağımlı olmasına neden olur. Kendini tekrarlayan ve bahsi geçen dönüşümü sağlayamayan devletler artık bağımlı birer yönetim mekanizmasına sahiptir ve ilgili aşamadan sonra dönüşüm, yeni nesillerin günün şartlarına uyumlu eğitim almaya başlaması ve sosyo-kültürel açıdan ilgili eğitim sistemine uyum sağlamaya başlaması ile mümkündür. Ancak bahsi geçen sürecin kısa sürede tamamlanması muhtemel olmayıp onlarca yıl gerekmektedir.

Osmanlı eğitim sistemi, yukarıda bahsettiğimiz değişim ve dönüşümü nispeten geç fark etmiş ancak uygulamalarını bu yönde evirmeye çalışmıştır. Nitekim uygulamalar, günün şartları ve Osmanlı toplum yapısı ile tam bir uyum içerisinde gerçekleştirilememiştir. Avrupa'da meydana gelen ticari, sanayi, sosyo-kültürel ve siyasal değişimler ve bu değişimlerin tüm dünyayı etkiler duruma gelmesi hem Avrupa'da hem de Osmanlı'da eğitim sisteminin, özellikle 19. yüzyıl ve sonrasında çok daha hızlı değişimlere uğramasına neden olmuştur. Gerçekleşen dönüşüm hareketine karşı Osmanlı, kayıtsız kalmamış ve gerek Avrupa'ya öğrenci göndermek gerek Avrupa'dan hoca getirtmek ve gerekse Avrupa'da okul açmak gibi çalışmalara girişmiştir. Ancak bu gibi uygulamalarda bir düzen sağlanamadığı için tam anlamıyla entegre bir sistem kurulması mümkün olmamıştır. 20. yüzyılın başlarında ortaya çıkan Birinci Dünya Savaşı ile Osmanlı Devleti, eğitimin de içerisinde olduğu birçok sosyo-kültürel alanda duraklama yaşamıştır.

Eğitim sistemi içerisindeki ğrenci ve ğretmen, her iki temel kanat savaş içerisinde aktif görev almak durumunda kalmıştır. Akabinde yine bir topyekun mücadele safhasının başlaması, eğitimin ağır aksak ilerlemesi neticesini doğurmuştur.

Anadolu’da Millî Mücadele dönemi eğitiminden bahsetmeden önce Millî Mücadeleye giden süreçte özellikle II. Meşrutiyet (23 Temmuz 1908) ve sonrasında eğitim sisteminin durumunu genel hatlarıyla inceleyerek bir kanaat ortaya koymak, Millî Mücadele dönemi eğitim sistemini anlamamızda bizlere kolaylık sağlayacaktır.³⁸

II. Meşrutiyet döneminde, daha öncesinde olduğu gibi eğitim sistemi yapısal sorunlar içerisindedir. Öncelikle Türk-Osmanlı eğitim sistemine dair kurumsallaşmış ve sorunsuz ilerleyen bir sistemden bahsetmemiz mümkün değildir.³⁹ İlgili dönemleri çalışan neredeyse tüm araştırmacıların ortak kanaati, sağlam ve seyrinde, sorunsuz olarak ilerleyen bir eğitim sisteminin olmadığu düşüncesidir. Sistemin zamansız değişimlere maruz kalması ve birçok farklı uygulamanın denenmesi nedeniyle berrak ve kolay anlaşılabilir bir yapıdan bahsetmemiz mümkün görünmemektedir. Dönüşüm ve değişimlerin istenilen boyutlarda gerçekleştirilememesinin başlıca faktörleri arasında içerisinde bulunan siyasi ve sosyal karışıklık ile savaş hali gösterilebilir. Bu halin süregelmesi, devletin tüm bürokratik düzenini etkilemiş ve eğitim sistemi de payına düşen zorluklarla mücadele etmeye başlamıştır.⁴⁰ Eğitim sisteminin içerisinde bulunduğu bocalama vaziyetinin en kayda değer göstergesi II. Meşrutiyetin ilanı sonrasında on ayda yedi defa Maarif Nazırının değişmesi hadisesidir.⁴¹ *İkdam Gazetesi*, konuyu ele alırken her yeni gelen Maarif Nazırının bir öncekinin yaptığu işleri değiştirdiğini ve yeni bir şeyler

³⁸ Konu bütünlüğümüzün dağılmaması adına II. Meşrutiyet dönemi ile eğitim sistemine bakışın temel karakteristik özellikleri hakkında bilgi vererek II. Meşrutiyet öncesine değinmeyeceğiz.

³⁹ Mayıs 1909 ile Ocak 1910 arasında Maarif Nazırlığu koltuğuna oturan Mustafa Nail Bey’in, 23 Kanunuevvel 1325 tarihli *Sabah Gazetesi*’nde yayımlanan röportajında dile getirdiğu “*Mlkmzde ciddi bir maarif teşkilatı henüz yeni yapılacaktır. Devr-i sabıktan kalan teşkilat, içinde levha bulunmayan bir köhne çerçeveye benzer; matluba hizmet edemez.*” Sözleri bu iddiayı destekler niteliktedir. “Nail Beyefendi ile Mülakat”, *Sabah Gazetesi*, 5 Ocak 1910, 1.

⁴⁰ Savaş sırasında ğretmen ve öğrencilerin de askere alınması eğitimin sekteye uğramasında en önemli etkenlerdendir. Mehmet Yılmaz, “Millî Mücadele’de Kastamonu ğretmenleri” (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Ankara Üniversitesi İnkılap Tarihi Enstitüsü, 1989), 7.

⁴¹ II. Meşrutiyet sonrasında 1908-1914 seneleri arasında 15 Nazır, 1915-1918 seneleri arasında 1 Nazır, 1919-1923 seneleri arasında da 17 Nazır değişikliği söz konusudur. Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, c. 4 (İstanbul: Eser Matbaası, 1977), 1273-74.

yapmaya çalıştığından bahisle, memleketin bir maarif nazırına sahip olamadığı eleştirisini yapmıştır.⁴²

Temmuz 1908 ile Mayıs 1909 arasında değişen altı Maarif Nazırından⁴³ sonra görevi devralan ve kısmen daha uzun süre bu makamı işgal eden Nail Bey (1861 - 1922), nazırlık yaptığı dönemde büyük bir başarıya imza atamamasının nedenini geçmişten gelen sağlam bir maarif sisteminin olmayışına bağlamakta ve içinde bulunulan zor koşullar nedeniyle zaten önemli başarılarla imza atılmasının neredeyse imkânsız olduğunu düşünerek teselli bulduğunu dile getirmektedir. Ayrıca dönemin şartlarından bahseden Nail Bey, birçok yerde okulların teşkilat ve tedrisatından ziyade binası bile olmadığını, iki yüz civarında idadi öğretmenine ihtiyaçları olduğu halde temin edemediklerini ve ilgili dönemde sadece İstanbul’da bir adet darülmuallimin olduğunu belirtmektedir.⁴⁴

Bahse konu olan düzensizlik ve imkansızlıklar nedeniyle aynı vilayet içerisindeki farklı okullarda bile eğitim açısından farklılıklar görmek mümkündür. Okul olarak bahsedilen çoğunlukla tek bir göz odadan oluşan yerlerde eğitim-öğretim faaliyetlerini gerçekleştiren kişilerin, öğretmen statüsünde olmasına rağmen bir öğretici konumunda olmadığı ve vermeye çalıştığı eğitimin hiçbir şekilde çocukların gelişiminde büyük etkilere neden olmadığı, dönemin eğitimcileri ve düşünce adamları tarafından dile getirilmektedir. Örneğin Satı Bey (1880-1969), Maarif teşkilatında bir düzen olmaması nedeniyle istenilen gelişimin sağlanamadığını ifade etmekte, Hamdullah Suphi (Tanrıöver) Bey ise, dini eğitim de dahil olmak üzere tüm eğitim sisteminin ciddiyyetten uzak bir halde olduğunu ve öğretmenlik mesleğinin öğretmenlere maddi ve manevi kayda değer bir getirisi olmadığından şikâyet etmektedir. Hüseyin Cahit ise çok daha ağır bir şekilde eğitim sistemini baştan sona eleştirmektedir. Ona göre “kör döğüşü tabiri olmasaydı bu tabirin eğitim sistemine bakılarak icat edileceği” muhakkaktır. Ayrıca Hüseyin Cahit, eleştirisinde bir noktaya daha temas eder ki bu nokta önemlidir. Ona göre: Eğitim

⁴² “Maarifimiz”, *İkdam Gazetesi*, 6 Şubat 1909, 3.

⁴³ İbrahim Hakkı Bey ve Abdurrahman Şeref Bey iki defa göreve geldiği için dört farklı kişi nazırlık görevinde bulunmuştur. İlgili Maarif Nazırları ve görev süreleri şu şekildedir; İbrahim Hakkı Bey (28.07.1908 – 22.09.1908), Rezaizade Ekrem Bey (23.09.1908 – 28.11.1908), İbrahim Hakkı Bey (2. defa – 28.11.1908 – 16.12.1908), Abdurrahman Şeref Bey (16.12.1908 – 05.02.1909), Yusuf Ziya Bey (06.02.1909 – 13.02.1909), Abdurrahman Şeref Bey (15.02.1909 – 04.05.1909).

⁴⁴ “Nail Beyefendi ile Mülakat”, *Sabah Gazetesi*, 5 Ocak 1910, 1.

sisteminin başında Emrullah Efendi gibi saygıdeğer, erdemli bir şahıs olmasına rağmen eğitim böyle bir düzensizlik içerisindedir.⁴⁵

Tanin Gazetesi'nde yer alan Anadolu'da Tanin muharririnin bildirdiği ve Hüseyin Cahit Bey'in aktardığı gezi notlarından birinde, Feke'ye yaptığı gezisinde burada Türk-Osmanlı eğitimi adına bir şey bulmanın mümkün olmadığını, Türk okulundaki hocanın dahi layığıyla okuma yazma bilmediğini, aynı bölgedeki Ermeni okulunda ise Türk okullarında verilen eğitimden kat kat üstün bir eğitim verildiğini, hatta buradaki öğrencilerin Türk okulundaki hocadan bile üstün bilgilere sahip olduğunu ifade etmektedir. Hüseyin Cahit ise bu durum karşısında şaşkınlığını dile getirerek yorum dahi yapamayacağını beyan etmektedir.⁴⁶

Öğretmen maaşlarının düşük olması nedeniyle istenilen vasıflara sahip öğretmenlerin bulunması da oldukça zordu.⁴⁷ Bu durumun yol açtığı boşluk, diğer devlet dairelerinin memurları tarafından doldurulabilmekteydi. Ancak onların da asli işlerinin öğretmenlik olmaması, hem verdikleri eğitimin yeterli olmamasına hem de asli işlerine zaman ayırabilmeleri adına işin öğretmenlik tarafını aksatmalarına ve eğitim sisteminde bir sürekliliğin meydana getirilmesini engellemelerine neden oluyordu.⁴⁸ Durumun ortaya çıkardığı olumsuzlukları gidermek amacıyla Maarif Nezareti, bir dizi tedbir olarak Darümuallimin ve Darümuallimat mezunlarına mecburi hizmet yükümlülüğü ve bu yükümlülüğünü yerine getirmeyenler için de tazminat ödeme zorunluluğu getirmiştir.⁴⁹

⁴⁵ Ebubekir Keklik, "II. Meşrutiyet Döneminde Osmanlı Eğitimi: Problemler, Tartışmalar, Teklifler" (Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018), 234-35. Ayrıca Hüseyin Cahit, Maarifin durumunu şöyle izah eder; "*Maarifde çalışma, yazı çizme eksik değil. Fakat bir savtı musiki ile adi bir patırtı arasındaki fark ne ise muntazam ve bir maksadı muayyene hadim çalışma ile bu hay ve huy aklam arasındaki fark da odur.*" "*Maarifin Derdi*", *Tanin Gazetesi*, 23 Kasım 1910, 1.

⁴⁶ "Maarif İçin", *Tanin Gazetesi*, 7 Nisan 1910, 1.

⁴⁷ Ebubekir Keklik, 240.; Maarif Nazırı Nail Bey öğretmenlere verilen maaşın en az sekiz yüz kuruş olduğunu fakat buna rağmen öğretmen bulunamadığını iddia etmektedir. "Nail Beyefendi ile Mülakat", 1. Nail Bey'den sonra Maarif Nazırı olan Emrullah Efendi leyli mektepleri muallim maaşlarının dört yüz elli kuruştan bin kuruşa kadar, nehari idadileri öğretmenlerinden ise yüz kuruş maaş alanların da olduğunu belirtmiştir. "Maarifimiz", *Sabah Gazetesi*, 28 Şubat 1910, 1.

⁴⁸ Ebubekir Keklik, 240.

⁴⁹ Sevim Ceylan Dumanoglu ve Memet Yetişgin, "Taşrada Darümuallimatların Açılışı ve Tarihsel Gelişimi", *Turkish History Education Journal* 8, sy 1 (22 Mayıs 2019): 187-88. ; Ebubekir Keklik, 240. ; İlgili yıllarda öğretmenliğin düşük maaşlar nedeniyle itibar kaybetmesi, Tedrisat-ı İptidaiye Kanunu ile öğretmen maaşının 300 kuruş olarak belirlenmesi, mecburi hizmet yükümlülüğü getirilmesi ve okulu terk edenlere her yıl için 40 Osmanlı altını ödeme mecburiyetinin getirilmesi öğretmen okullarının öğrenci

Ancak ilgili tedbirlerin dahi sistem aksaklıklarını giderdiğini dile getirmemiz mümkün değildir. Ayrıca bir diğer sorun da iptidai mektepleri öğretmenlerinin maaş alamamaları hususudur. Sorunun ortaya çıkmasındaki temel etken, iptidai mektebi öğretmenlerinin maaşlarının yerel kaynaklarla ödenmesi zorunluluğuydu. Maarif-i Umumiye Nizamnamesi iptidai mekteplerin idaresini mahalline bıraktığı için Maarif Nezareti doğrudan doğruya iptidai mektepleri öğretmenlerinin maaşları ile ilgili sorunları üzerine almak istememekte ve bu tür talepleri geri çevirerek sorunun mahallinden çözülmesini istemektedir.⁵⁰ Mahallinde ise, sorunun çözülmesi bazı düşünce çizgileri nedeniyle pek mümkün görünmemektedir. İlgili düşünce çizgileri, Meşrutiyet'in ilanının halk arasında, özgürlük getirdiği ve artık vergi vermesi gerekmediği gibi bir anlamda algılanmış ve halktan toplanan vergilerle ödenen iptidai mektepleri öğretmen maaşları, ilgili düşünce yanlışlığı sebebiyle çok daha sıkıntılı bir sürecin başlamasına neden olmuştur.

Genel anlamda ortaya çıkan tablonun olumsuz görünmesi, eğitim alanında yapılmaya çalışılan yeniliklerin de gözden kaçmasına neden olmamalıdır. Nail Bey'in Maarif Nazırlığı döneminde günün şartları nedeniyle gereken öğretmenler temin edilemiyordu ancak gelecekte bu gibi sorunların ortaya çıkmaması için darümuallimine önem verilmiş ve ilk iş olarak İstanbul'da bulunan darümuallimin ıslah edilmiş, ardından yirmi sekiz vilayette birer darümuallimin açılmış ve her vilayette bir tane bulunması kararlaştırılmıştır. Ayrıca üç dört vilayetin maarif işlerinin birleştirilmesi ve bu işlerin mahallince idare edilerek nezaretin sadece denetleme yapması için girişimlerde bulunulmuştur.⁵¹

Nail Bey'in ardından Maarif Nazırlığı koltuğuna oturan Emrullah Efendi, içerisinde bulunulan durum ile ilgili taşra iptidai mektepleri için yetmiş bin öğretmene ihtiyaç olduğunu, bu miktarın yüzde birinin bile bulunmasının zor olduğunu, köylerde okul binalarının olmadığını ve buralara okul yapılsa bile öğretmen maaşlarının ödenmesi için para olmadığını, her köy, nahiye ve kasabanın iptidai okulunu kendisinin yapması ve söz konusu okulun giderleri oranında halkın vergi vererek okulun giderlerinin buradan

sayısında azalmaya neden olmuştur. Nizamnamenin yayınlandığı yıl öğrenci sayısı 130'dan 50'ye düşmüştür. Mehmet Yılmaz, 26.

⁵⁰ Ebubekir Keklik, 254-255.

⁵¹ "Nail Beyefendi ile Mülakat", *Sabah Gazetesi*, 5 Ocak 1910, 1.

karşılanması gerektiğini ve sonuç olarak memleketteki okuma-yazma oranının artırılması için ne gerekiyorsa yapılacağını ifade etmiştir.⁵² Ayrıca Emrullah Efendi'nin öğretmenler ve okullarla ilgili yapmayı planladığı girişimler de şu şekildedir: Nehari⁵³ idadileri ıslah edilecektir, yirmi üç leyli⁵⁴ idadi yerine on idadi açılacaktır ve bu okullarda öğrenci sayısı arttırılacaktır, müdürlerin maaşı iki bin beş yüz kuruş, öğretmenlerin maaşı ise iki bin kuruşa kadar olacaktır, bu okulların son sınıflarında okutulan ulûmu tabiiye derslerinin Fransızca okutulması nedeniyle yabancı ülkelerden öğretmenler getirtilecek ve öğrenciler yabancı dil ile eğitim sistemine alışacaklardır, her sancak ile bazı önemli kaza merkezlerinde seksen beş kadar nehari idadi açılacak ve eğitim sistemi olarak lise derecesinde bir program uygulanacaktır, taşradaki iptidai darülmualiminlerinin sayısı tespit edilerek yeni baştan dört rüşî darülmualimin açılacaktır.⁵⁵

Emrullah Efendi'nin Maarif Nazırlığı döneminde eğitim sistemi teşkilatına düzen getirmek amacıyla Maarifi Umumiye Teşkilatı Nizamnamesiyle birlikte Maarif İdare Teşkilatı kurulmuştur. Bununla birlikte Tedrisat-ı İptidaiye Dairesi, Tedrisat-ı Taliye Dairesi, Tedrisat-ı Âliye Dairesi ve Muhasebe Dairesi gibi birimler ve bu birimler altında da çeşitli alt kollar meydana getirilmiştir.⁵⁶ Ayrıca mevcut okulların ıslahını sağlamak amacıyla gerekli yerlerde maarif encümenleri kurulmasına karar verilmiştir.⁵⁷ Vilayet merkezlerindeki encümenler vali, maarif müdürü ve sekiz azadan meydana getirilmiştir. Haftada en az bir toplantı yapan maarif encümenleri, iptidai mekteplerin idare ve ıslah edilmesi, yeni okul açılması, avarız gelirleri ve yapılan yardımların kullanılması, okullara yeni gelirler bulunması gibi iş ve işlemlere ek olarak iptidai öğretmenlerinin sınav yapılması ve seçilmesinden de sorumludurlar.⁵⁸

Darülfünuna girmek için sınavdan geçme şartı getirilmesinin yanında, öğretmen maaşlarının kademeli olarak artmasına yönelik çeşitli usuller geliştirilmiş ve

⁵² “Maarifimiz”, *Sabah Gazetesi*, 28 Şubat 1910, 1.

⁵³ Gündüzlü. Türk Dil Kurumu Online Sözlüğü, <https://sozluk.gov.tr>

⁵⁴ Yatılı. Türk Dil Kurumu Online Sözlüğü, <https://sozluk.gov.tr>

⁵⁵ “Maarifimiz”, *Sabah Gazetesi*, 28 Şubat 1910, 1.

⁵⁶ “Maarif Nezareti Teşkilatı”, *Tanin Gazetesi*, 18 Mart 1912, 3.

⁵⁷ “Maarif Encümenleri”, *Sabah Gazetesi*, 1 Nisan 1912, 2.

⁵⁸ Osman Ergin, 1287-1288.

ilkokullardan darümuallimine kadar ders programlarında değişikliklere gidilmiştir.⁵⁹ İlgili dönemde, kökleri II. Mahmut devrine kadar dayanan Avrupa'ya öğrenci gönderme sistemi de devam ettirilmiş ve bu programa önem verilmiştir. Maarif Nezaretinin Avrupa'ya öğrenci göndermedeki esas dikkate aldığı nokta, orta ve yüksek dereceli okullar için öğretmen yetiştirmektir. Öğrenciler, eğitimlerini tamamlayıp döndükten sonra da Sultanilerde öğretmenliğe, Darülfünun ya da diğer yüksek okullarda öğretmen yardımcılığına atanmaktaydı. Hatta 1913 yılında Avrupa'ya gönderilecek öğrencilerle ilgili bir de yönetmelik hazırlanmıştır.⁶⁰ Dönemin ilkokul eğitimine yüklediği görev, Emrullah Efendi tarafından şöyle belirlenmişti: Herkesin bilmesi gereken bilgiler öğretilmeli, öğrencilerin zihninin geliştirilmesi sağlanmalı, ortaöğretime hazırlık yapılmalı ve kişinin hayatta geçimini temin edecek pratikler kazandırılmalı idi.⁶¹

II. Meşrutiyet döneminde kızların eğitimi konusunda da gelişmeler yaşanmıştır. Esasen kızların eğitimi hususu çoktandır Türk-Osmanlı eğitim sistemi içerisinde tartışılmaktadır. Meşrutiyetin ilanı ile bu tartışmalar hız kazanmıştır. Konu, dergi ve gazetelerde tartışılırken çeşitli dernekler de kurulmaya başlanılmıştır. Kızların eğitimi hususu herkesçe önemli görülmektedir fakat eğitimin kapsamı konusunda farklı düşünceler ortaya çıkmaktadır.⁶² Örneğin Edhem Nejat Bey, kız iptidaiye ve rüştiyelerinde kızlara verilen eğitimin erkeklerle aynı olmasının doğru olmadığını belirterek bu eğitimin kızları “*süslü birer hanım*” yaptığını ifade etmiş ve kızların iyi bir eş ve anne olarak eğitilmesinin daha doğru olacağını dile getirmiştir.⁶³ *Kadınlar Dünyası* isimli dergide çıkan bir yazıda ise kadınların zamanın ihtiyaçlarına göre eğitilmesi ve sanayi, işçilik gibi alanlarda da kadınların aktif olarak yer alması gerektiği üzerinde durulmuştur.⁶⁴

⁵⁹ Ercan Uyanık, “II. Meşrutiyet Döneminde İttihat ve Terakki'nin Eğitim Politikası ve İzmir” (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2000), 44.

⁶⁰ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, 2. bs (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999), 93.

⁶¹ Necdet Sakaoğlu, *Osmanlı Eğitim Tarihi* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1991), 135.

⁶² Ayrıntılı bilgi için bkz. İsmail Güven, “Tanzimattan Cumhuriyete Kadın Eğitimi Düşüncesinin Gelişimi (Osmanlı Düşünürlerinin Kadın Eğitimine Bakışları)”, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 2001, 61-70.

⁶³ Mehmet Salih Erkek, “II. Meşrutiyet Döneminde Türk Eğitim Sistemindeki Gelişmeler ve Ethem Nejat Bey” (Basılmamış Doktora Tezi, İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2009), 544.

⁶⁴ Aktaran: Songül Keçeci Kurt ve Suat Polat, “Osmanlı Devleti'nde Kızların Eğitiminde Okulun Önemi (1839 -1920)”, *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 2, sy 2 (2013): 85.

II. Meşrutiyete gelinceye kadar inas rüştiyeleri, inas idadileri ve kız sanayi mektepleri ile kızların eğitimi, ilk-ortaokul seviyesinde sürdürülmekteydi,⁶⁵ yüksek öğretim, II. Meşrutiyet dönemine kadar mümkün olamamıştı. Meşrutiyetle birlikte inas idadileri sultani ismini almış⁶⁶ ve İnas Darülfünunu açılmıştır.⁶⁷ İnas Darülfünunu ile kızlar yüksek öğretim düzeyinde de eğitim almaya başlamıştır.

Dönemin eğitim sisteminin işleyişindeki teknik konulara değinmek, Millî Mücadele sürecine doğru gelinirken eğitim sisteminin işleyişinin daha iyi algılanmasını sağlayacaktır. Söz konusu teknik konulardan birisi, iptidai okulları öğretmenlerinin atanmasıdır. *Tahsil-i İbtidai Layiha-i Kânûniyesi*'nin on altıncı maddesine göre iptidai öğretmeni olabilmek için adayların, ya darülmualimin-i iptidai mezunu olması ya da bu derece bilgiye sahip olduklarını idadi öğretmenleri tarafından yapılan sınavla kanıtlamaları gerekiyordu. Darülmualimin-i iptidai öğretmenleri ise ilgili kanunun otuz birinci maddesine göre mahalli maarif meclisleri tarafından tayin ediliyor ve Maarif Nezaretince de onaylanıyordu. Söz konusu öğretmenlerde ise ikinci derece eğitimini tamamlamış ve en az bir yıl öğretmenlik yapmış olma şartı aranıyordu (Madde: 32).⁶⁸ Diğer bir konu, öğretmen maaşlarının ödenmesi şeklidir. Tedrisat-ı İbtidaiye Kanunu Muvakkatına göre öğretmen maaşları iptidai okullar için halktan toplanan vergilerle oluşturulan fondan ödeniyordu (Madde: 67).⁶⁹ Mekatib-i İbtidaiye öğretmen maaşları şu şekilde idi;

⁶⁵ İnas Rüştiye ve İdadilerinin sayısı kızlar için yeterli olmamakla birlikte açık bulunan İnas Rüştiyelerinden Kadıköy İnas Rüştiyesinin mevcudu resmi olarak iki yüz on kız olması gerekirken ailelerin kızlarını okula göndermemesi ya da diğer bazı sebepler dolayısıyla bu mevcut hiçbir zaman tam olmamıştır. Mehmet Salih Erkek, 236-237.

⁶⁶ Ali Arslan ve Özlem Akpınar, "İnas Darülfünunu (1914--1921)", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 6, sy 2 (2005): 226.

⁶⁷ İnas Darülfünunu açılma süreci ve sonrası için bkz. Ali Arslan, 225-234.

⁶⁸ "Tahsil İbtida-i Layiha-i Kanuniyesi", *Sabah Gazetesi*, 9 Mart 1325-22 Mart 1909.

⁶⁹ Düstur, Tertib-i Sani, C.V, Matba-i Amire Dersaadet – 1332, 815.

Sınıf	Maaş	Sınıf	Maaş
Birinci sınıf	1000 Kuruş	Beşinci sınıf	450 Kuruş
İkinci sınıf	800 Kuruş	Altıncı sınıf	400 Kuruş
Üçüncü sınıf	600 Kuruş	Yedinci sınıf	300 Kuruş
Dördüncü sınıf	500 Kuruş		

Tablo 1: Mekatib-i iptidaiye öğretmen maaşları (Madde 69)⁷⁰

Sınıf	Maaş	Sınıf	Maaş
Birinci sınıf	1000 Kuruş	Dördüncü sınıf	600 Kuruş
İkinci sınıf	800 Kuruş	Beşinci sınıf	500 Kuruş
Üçüncü sınıf	700 Kuruş		

Tablo 2: Darülmualimin ve Darülmualimat İptidaiye öğretmen maaşları (Madde 70)⁷¹

Sınıf	Maaş	Sınıf	Maaş
Birinci sınıf	1100 Kuruş	Üçüncü sınıf	750 Kuruş
İkinci sınıf	900 Kuruş		

Tablo 3: Darülmualimin ve Darülmualimat müdür yardımcıları maaşları (Madde 71)⁷²

Sınıf	Maaş	Sınıf	Maaş
Birinci sınıf	1400 Kuruş	Üçüncü sınıf	1200 Kuruş
İkinci sınıf	1300 Kuruş		

Tablo 4: Darülmualimin ve Darülmualimat İptidaiye müdürleri maaşları (Madde 72)⁷³

Yüksek dereceli okulların öğretmen maaşları ise hükümet kanalıyla ödenmekteydi.

Dönemin eğitim sistemi ilk, orta ve yüksek şeklinde ayrılmıştı. İlgili ayrımlar kendi içerisinde çeşitleniyordu. İlköğretim düzeyinde eğitim veren okullar: Ana okulları,⁷⁴

⁷⁰ Düstur, 816.

⁷¹ Düstur, 817.

⁷² Düstur, 817

⁷³ Düstur, 817

⁷⁴ Mart 1915 tarihinde çıkarılan Ana Okulları Nizamnamesi için bkz. BOA. İ. MMS. 194. 12.

İptidailer, Köy okulları ve Sıbyan okullarıdır. Orta dereceli okullar: Rüştîyeler,⁷⁵ İdadiler, Sultaniler, Darülmualiminler, Darülmualimatlar ve çeşitli meslek okullarıdır. Yüksek dereceli okul olarak ise Darülfünun ve bunun yanı sıra İstanbul'da bulunan Darülmualimin ile Darülmualimatın Âli kısımları gösterilebilir. Sultanilerden bazıları aynı zamanda hem ilkokul kısmını hem de ortaokul kısmını kendi bünyelerinde bulunduruyor olmaları nedeniyle zaman zaman ilk ve orta dereceli olarak ifade edilirken İstanbul'da bulunan Darülmualimin ve Darülmualimatların, Âli kısımlarının bulunması nedeniyle "yüksek dereceli" sayıldığı ancak diğer vilayetlerdeki Darülmualimin ve Darülmualimatların, Âli kısımları olmaması nedeniyle "orta dereceli" olarak değerlendirildiği gözden kaçırılmamalıdır.⁷⁶ Dolayısıyla söz konusu okulların tahsisatları yerel idarelerden karşılanmasına rağmen İstanbul'daki aynı isimli okulların tahsisatları genel bütçeden karşılanmaktadır. Ancak okul giderlerinin tümüyle yerel idareden ya da tümüyle genel bütçeden karşılandığını iddia etmek günün şartları doğrultusunda mümkün değildir. Hatta ilerleyen konularda görüleceği üzere, söz konusu okulların kurulması, öğretmen atanması ya da kapatılması gibi hususlarda da yerel yönetim ile merkezi yönetim arasında sorunlar ortaya çıkmaktadır.

Okulların ders programlarına bakıldığında ise ilköğretimde, Kıraat, Hat, Hendese, Coğrafya, Tarih, Hesap, Lisan-i Osmani, Malumat-ı Tabiiye ve Tatbikatı, Malumat-ı Medeniye ve Ahlakiye ve İktisadiye, El İşleri ve Resim, Terbiye-i Bedeniye ve Mektep Oyunları, erkek çocuklara özel Talim-i Asker, kız çocuklarına özel İdare-i Beytiye ve Dikiş gibi dersler bulunmaktadır.⁷⁷ Ortaöğretim dersleri ise okul çeşitliliğine göre farklılıklar gösteriyordu. Bunun anlamı, meslek okulları ders programları ile inas idadilerinin ya da erkeklerin devam ettiği idadilerin ders programlarının değişiklik göstermesidir. Ancak bir örnek olması bakımından İzmir İdadi Mektebinin 1910-1911 eğitim döneminde ders programında: Ulûm-ı Diniye, Edebiyat, Tarih, Fransızca, Malumat-ı Medeniye ve Kanuniye, Riyaziyat, İngilizce, Coğrafya, Ulûm-ı Tabiiye,

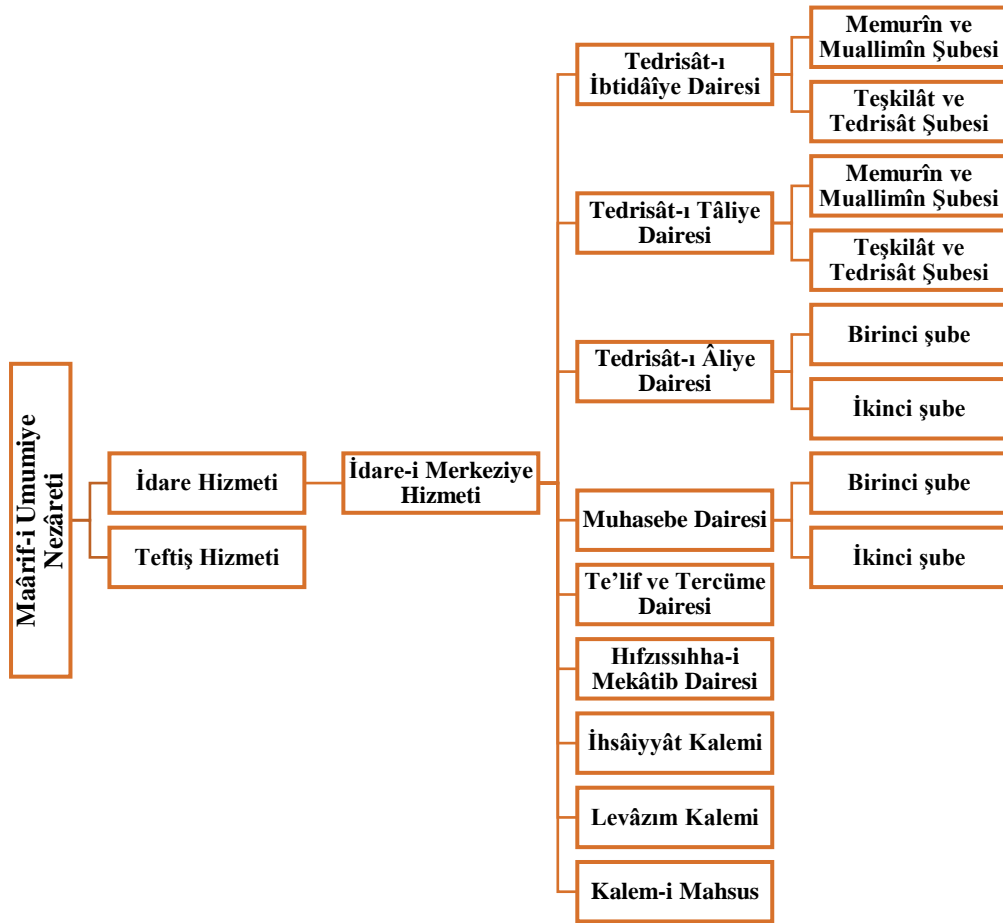
⁷⁵ II. Meşrutiyetle beraber ilköğretim düzeyinde kabul edilmiştir. Muhammet Şahin ve M. Ahmet Tokdemir, "II. Meşrutiyet Döneminde Eğitimde Yaşanan Gelişmeler", *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi* 9, sy 4 (2011): 860.

⁷⁶ Şekil 2 incelenebilir.

⁷⁷ İlerleyen konularda derslere daha ayrıntılı değinilecektir.

Arabi, Kitabet, Farisi, Hüsn-ü Hat, Resim ve Jimnastik⁷⁸ gibi dersler bulunurken İzmir Sanayi Mektebinin 1918-1919 ders programında ise şu dersler yer alıyordu: Fransızca, Resim, Hesap, Hendese, Teknoloji, Sanat, Cebir, Makine, Buhar Makineleri, Hikmet, Kimya ve Sanat.⁷⁹

1914 senesinde Maarif Nezareti yeniden teşkilatlandırılmış ve birimler şu şekilde düzenlenmiştir:

Şekil 1: Maarifi Umumiye Nezareti Teşkilatı

Söz konusu teşkilatlanma nizamnamesinin kabul ettiği esaslardan bazıları şu şekildedir:

⁷⁸ Sadiye Tutsak, “İzmir’de Eğitim ve Eğitimciler (1850-1950)” (Basılmamış Doktora Tezi, İzmir, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996), 164.

⁷⁹ Sadiye Tutsak, 186. Ders programları okullara ve okulların içerisindeki şubelere göre değişmesinin yanı sıra zaman içerisinde günün şartlarına uyum sağlamak adına çeşitli değişikliklere de uğramıştır.

-Terbiye ve tadrise ait ve Maarif Kanununa tabi tüm müesseseler ile kütüphane ve müze gibi ilim ve sanata hizmet eden tüm yapıları teşkil, idare ve teftiş etmek Maarif Nezaretine aittir. (Madde: 1)

-Maarif Nezareti, idare ve teftiş hizmetlerini Nezaret tarafından tayin edilen memurlar aracılığıyla gerçekleştirir. Merkezde müsteşar, tedrisat idareleri ve müfettişler ile, vilayetlerde maarif müdür ve müfettişleri ile doğrudan, valiler ve vilayet tedrisatı iptidaiye meclisleri ve müfettişleri, kaza, nahiyeye ve köy maarifi encümenleri aracılığıyla da dolaylı olarak teftiş eder. (Madde: 2)

-Tedrisat-ı İbtidaiye Dairesi altında bulunan Memurin ve Muallimin Şubesi, Tedrisat-ı İbtidaiye memur ve öğretmenlerinin tayin, terfi, taltif işlemleri ile istek ve şikâyetlere dair olan konuları ele alarak çözer ve aynı zamanda azil, emeklilik ve sicil işlemleri ile de ilgilenir. Teşkilât ve Tedrisât Şubesi ise ilkokulların ders cedvellerinin düzenlenmesi ve değiştirilmesi, ders kitaplarının seçilmesi, sınavların gerçekleştirilmesi, şahadetnamelerin ayarlanması, okulların yapımı ve ders araç gereçlerinin sağlanması, kütüphanelerin yapımı gibi iş ve işlemlerden sorumludur. (Madde: 6)

-Tedrisatı Taliye Dairesi altında bulunan Memurin ve Muallimin Şubesinin görevi yukarıda bahsedilen Tedrisatı İbtidaiye Memurin ve Muallimin Şubesinin görevleri ile aynı olup Tedrisatı Taliye memur ve öğretmenleri ile ilgilenmektedir. Teşkilat ve Tedrisat Şubesi'nin görevi de Tedrisatı İbtidaiye Dairesi Teşkilat ve Tedrisat Şubesinin görev alanı ile aynı olup Tedrisatı Taliye kısmı ile ilgilenmektedir. (Madde: 7)

- Tedrisat-ı Âliye Dairesinin Birinci Şubesi şu işlemlerden sorumludur: Darülfünunlara, fakültelere, genel âli mekteplere ve özel âli mekteplere maarif müdürü ve vilayetlere maarif müfettişlerinin atanması ve azledilmesi. Yabancı memleketlerde tahsilde bulunan öğrenciler ve tedrisatın sürdürülmesi için gerekli olan şeylerin ayarlanması. Sicil, azil ve emeklilik işlemleri ile ilgili çalışmaların yürütülmesi. İkinci Şube şu işlemlerden sorumludur: İlmi müesseselerin idare edilmesi, tedrisatı aliyeye yönelik istek ve şikayetlerle ilgili sürecin yürütülmesi, telif ve tercüme işlemleri ile ilgili konular, kütüphanelerle ilgili konular ve eserlerle ilgili konular. (Madde: 8)

-Muhasebe Dairesinin Birinci Şubesi, Nezaretin merkez ve taşraya ait parasal işleri ile İkinci Şubesi ise merkez idare maaşları ve masrafları ile ilgilenir. (Madde: 9)⁸⁰

Millî Mücadele devrine doğru yaklaşılırken eğitim sistemi genel itibariyle yukarıdaki gibidir. Elbette ilgili dönem ayrıntılı incelendiğinde birçok parametre göz önüne alınabilir ve bu parametreler çerçevesinde çok yönlü kanaatler ortaya konulabilir. II. Meşrutiyet dönemi eğitim sistemi esas itibariyle Millî Mücadele dönemi eğitim faaliyetleri ile benzer problematik çıktılara sahiptir. Millî Mücadele dönemi eğitim sistemi uygulamaları ele alınırken yukarıda genel hatlarıyla bahsedilen hususların benzeşim yönleri ayrıntılı olarak görülebilecektir.

1.2. ANADOLU'YA EL KOYMA: İLHAK VE İŞGAL ARASINDA

Giriş kısmında da bahsedildiği üzere işgal, organize bir güç veya devlet tarafından başka bir devletin toprak bütünlüğüne kasten yapılan ve toprak bütünlüğünün tamamen veya kısmen ortadan kaldırılmasını amaçlayan ve çoğunlukla şiddet unsurlarını barındıran faaliyetler bütünüdür. İşgalin siyasi, sosyal, psikolojik, ekonomik ve benzeri birçok yansıması vardır. Hayatın her yanını derinden etkileyen bu olgu, insanların düşünce dünyasında ve yaşama bakışlarında derin etkiler oluşturur. Nitekim Anadolu'nun işgal edilmesi de böyle bir olgunun ortaya çıkmasına neden olacaktır. Ancak Anadolu, her ne kadar Avrupa'nın işgal ettiği topraklarda kurduğu kolonilerin yapısından ve özelliklerinden farklı olsa da işgalin, hayatın her alanında yansımaları olduğunu söylememiz gayet tabiidir. Fakat Anadolu'yu kolonyal amaçlarla işgal edilen bölgelerden ayrı kılan özellik bu işgal faaliyetlerinin tam anlamıyla kolonyal özellikler göstermemesidir. Burada ağırlıklı olarak kastettiğimiz Yunan işgaline bakıldığında zaman, bu durum çok net olarak görülebilecektir. Yunanistan'ın amacı işgal değil ilhaktır. Yani toprakların daimî sahibi olunmasıdır. Bu noktada bir gerçek daha önümüze çıkmaktadır. O da ilgili işgal faaliyetlerinin, sistemsal bir mekanizma kurulmasını engelleyecek derecede sekteye uğratılmasıdır. Aslında temelinde Anadolu topraklarında Yunanistan'ın

⁸⁰ Diğer maddeler için bkz. BOA. İ. MMS. 188. 1.

işgali değil, işgal girişimi olduğunu söylememiz olasıdır. Çünkü işgal girişiminin sürdüğü yaklaşık 3 yıl 3 ay 21 günlük süre içerisinde devam eden bir karşı mücadele vardır. Yunan kuvvetleri ve Türk kuvvetleri sürekli teyakkuzdadır. Dolayısıyla böyle bir ortamda işgal girişiminin halk üzerinde derin ve süregelen bir yansıması olacaktır. İnsanların zihni, işgal girişiminin ortaya çıkardığı kanlı sonuçlar nedeniyle devamlı olarak mücadele ve elbette bazen de olanı kabullenme ile meşguldür. Böyle bir ortamın toplumu her alanda etkilemesi kaçınılmazdır. İki taraflı ve sürekli mücadele nedeniyle insanların zihin dünyası giderek karmaşıklaşacaktır. Her ne kadar Yunan kuvvetleri bir noktaya kadar hızlı ilerleme kaydetse de bir noktadan sonra karşılıklı geri-ileri hareketleri başlayacaktır. Bu durum da insanların fikir dünyasını büsbütün altüst edecektir. Bölgedeki Türklerin, Yunan kuvvetleri işgali karşısında kaldığı zor durum ve alışageldikleri tüm günlük yaşam kalıplarının zorunlu olarak değişmeye başlaması ya da tam tersi bir biçimde bölgede yaşayan Rumların da Türk yönetimi yerine Yunan yönetimini arzuladığı ve bu amaçla Yunan kuvvetlerine yardım ettiği ve destek olduğu bir süreçten sonra tekrar karşılaştığı Türk yönetim kalıpları, her iki halkın da zihninde işgal olgusunun farklı algılanmasını sağlamış ve derin izler bırakmıştır. Nitekim burada ele alacağımız eğitim alanında da işgal girişiminin etkileri asli unsur Türkler ile diğer Anadolu halkları olan azınlıklar açısından genel perspektifte iki taraflı olarak varlığını güçlü bir biçimde ortaya koyacaktır.

Birinci Dünya Savaşının sonunda yenilen devletler için öngörülen cezalardan birisi olan topraklara el koyma faaliyeti, Anadolu topraklarında henüz savaş sonrası barış anlaşması yapılmadan uygulamaya konulmuştu. Öyle ki savaşın kazanan tarafının beklemeye tahammülü ve iradesi kalmamıştı. Savaşı kazanan tarafta bulunan her bir devlet, Anadolu'nun bir parçasını ele geçirmek ve buraları kendi amaçları doğrultusunda kullanmak niyetindeydi. İleride değineceğimiz üzere, ilgili devletlerin ortak bir amaç doğrultusunda toprak işgaline başladıkları ve sürdürdükleri sonucuna ulaşmamız pek tabii görünmemektedir. Hatta işgal süreci devam ederken kazanan devletlerin kendi aralarında dahi anlaşmaya varamadıkları ve bu halin Millî Mücadele süreci tamamlanana kadar da mümkün olmadığını tarihi olaylar ve vesikalar bizlere açık bir biçimde göstermektedir. Anadolu topraklarında, İngiltere ve Fransa, işgalleri gerçekleştiren başlıca iki büyük devlettir. Bunların yanı sıra Millî Mücadele döneminin başrol oyuncusu ve küçük

ortakları Yunanistan, yaptığı diplomatik girişimler sayesinde işgal faaliyetine dahil olacak ve Osmanlı'dan en büyük payı almak için büyük mücadele verecektir. Bir diğer işgalci ise istenmeyen ortak İtalya'dır.

Daha Birinci Dünya Savaşı bitir bitmez kazanan devletler arasında süregelen görüş farklılıkları meydana çıkmış ve bu görüş farklılıklarını Osmanlı yönetimi diplomatik açıdan çok iyi değerlendiremese de bunu değerlendirmek Ankara yönetimine kalmıştır. Birinci Dünya Savaşı ve akabinde yaşanan tüm gelişmeleri burada vermenin doğru olmadığını düşünüyoruz. Bu girişim, esas ele alacağımız konunun sınırlarının ve kapsamının değişmesi anlamına gelecektir. Burada bilmemiz gereken esas nokta, işgalci devletlerin faaliyet gösterdikleri sahalardır. Buna göre: İngiltere, Irak ve Filistin bölgeleri doğrudan kendi hakimiyetinde olmak üzere Doğu Anadolu'yu da bir kısmında Ermeni devleti, bir kısmında da Kürt devleti kurmak üzere imtiyaz sahasına alıyordu. Fransa ise Suriye ve Güneydoğu Anadolu topraklarının belirli kısımlarında nüfuz alanı oluşturmuştu. İtalya, Güneybatı Anadolu toprakları üzerinde, Yunanistan ise başlangıç olarak Batı Anadolu ve Ege adalarını almayı hedefliyordu. Osmanlı Devleti'nin başkenti İstanbul ise resmi olarak hala Osmanlı yönetiminde olmasına rağmen ilgili tarihlerde ortak yönetim altında bir görüntüye sahipti. Elbette ilgili devletlerin askeri ve siyasi güç ve temsilcileri sadece anılan bölgeler içerisinde kalmamışlardır. İleride, Anadolu'nun birçok bölgesinde farklı güçlerin aynı anda bulunduğu görülecektir.

1.3. İŞGALİN GÖLGESİ: EĞİTİM YÖNETİMİ

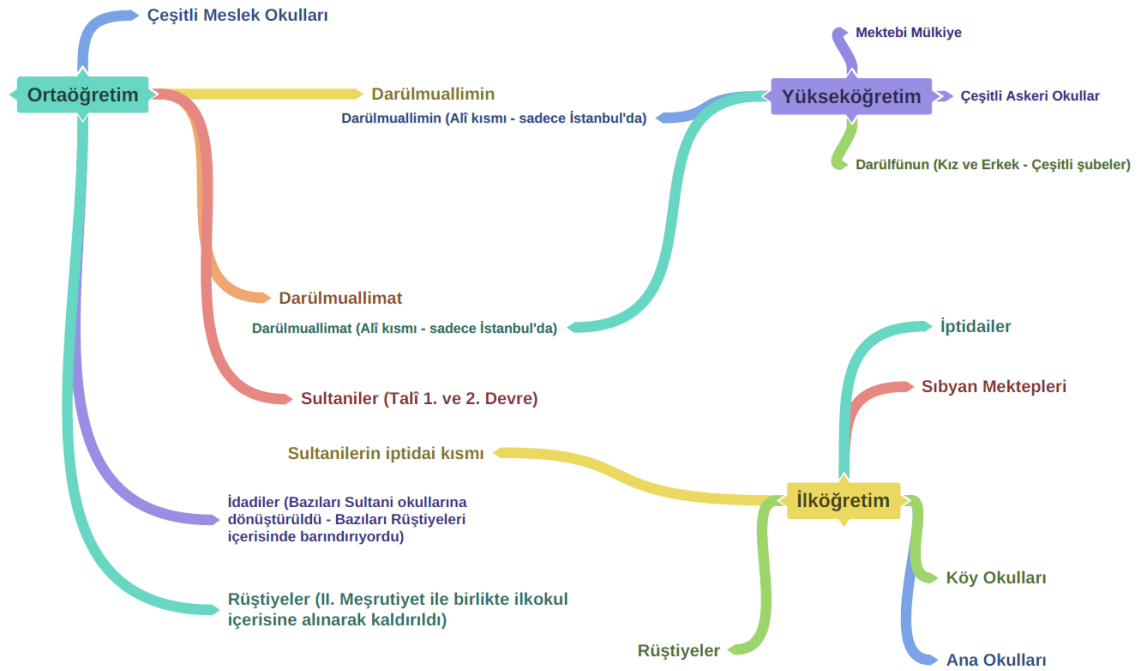
Bilindiği üzere incelediğimiz dönemde işgal gerçeğinin yanı sıra aynı devlet içerisinde farklı şehirlerde konumlanmış iki meşru yönetim sistemi vardır. Tezimizin sorguladığı esaslardan birisi de buna bağlı olarak eğitim sisteminin yani maarifin, nereden ve nasıl yönetildiği hususudur. Öncelikle, Anadolu ve İstanbul'da eğitim sisteminin içerisinde bulunduğu genel çerçevenin çizilmesi gerekmektedir. Dönemin şartları incelendiğinde temelde sistem üç sac ayağı şeklinde ayrılmaktadır: Ankara'nın yönetiminde olan bölgeler, işgal kuvvetlerinin yönetiminde olan bölgeler ve İstanbul'un yönetiminde olan bölgeler. Her birinde işleyiş ve ahval farklılaşmaktadır. Özellikle işgal bölgelerinin

Anadolu kısmında kalanlar kendi içerisinde ilgili işgalci devletin politikalarına göre birbirleriyle farklılıklar ve benzerlikler göstermektedir. İstanbul yönetimi ise İstanbul eğitimine hâkim olmakla birlikte işgal bölgelerinden özellikle Aydın vilayetine de hükmetmeye çalışmaktadır. Ancak bu durum, Aydın'da hem işgal yönetiminin uygulamalarının hem de İstanbul yönetiminin uygulamalarının birbiri ile eş zamanlı olarak görülmesine ve çelişmesine neden olmaktadır. Elbette işgalci gücün eğitim üzerindeki etkisi, İstanbul yönetiminin etkisinin üzerindedir ve işgalci gücün yönetimini pekiştirmesi ile eğitim sistemi de işgalci gücün politikaları çerçevesinde sürdürülmeye başlanılmıştır. Akabinde İstanbul yönetiminin işgal alanlarındaki otoritesi eğitim sistemi bağlamında da tamamen ortadan kalkacaktır. İşgal bölgesinde otoritesini kaybetmesine rağmen, ilerleyen konularda görüleceği üzere, hala ilgili bölgelerde görev yapan öğretmenlerin, İstanbul yönetiminden talepleri olmaya devam edecektir. Ankara yönetimine bakıldığında ise, Yunan işgal bölgesi ve İstanbul haricinde kalan diğer Anadolu toprakları üzerinde eğitim alanında kısmî hakimiyeti söz konusudur. İstanbul eğitim sistemi ve okullarına hâkim olmamakla birlikte buralarda bulunan okullardan mezun olan kişileri ya da buralarda görev yapmakta iken görevinden ayrılarak Anadolu'ya geçen kişileri çeşitli vilayetlerde istihdam ettiği bilinmektedir.⁸¹

Konumuz dahilinde olmaması nedeniyle İstanbul'daki okul, öğretmen ve eğitime dair incelemelere yer verilmeyecek olup ancak İstanbul'da bulunan okulların Ankara yönetimi ile ilişkileri bağlamında ya da Ankara ve İstanbul yönetimlerinin eğitim hususunda gerçekleşen etkileşimlerinde ve İstanbul yönetiminin işgal bölgeleri ile olan etkileşimleri hususunda çeşitli bilgilendirmelere yer verilecektir.

Eğitim sisteminin, okulların derece ve isimlerinin sık sık değişikliklere uğraması nedeniyle söz konusu döneme dair eğitim sistemini bazen ilk bakışta kavramak mümkün olamamaktadır. Aşağıdaki görsel Millî Mücadele döneminde inceleyeceğimiz okul sisteminin nispeten daha iyi anlaşılmasını sağlayabilecektir:

⁸¹ Örneğin, İstanbul Darülmüallimininin 1921 senesi mezunlarından 16 kişi aynı yıl Giresun livasının köy okullarına öğretmen olarak tayin edilmiştir. *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 15 Eylül 1921, 2. Ayrıca İstanbul'daki okullardan mezun olanlar sadece öğretmen olarak değil diğer başka görevlerde de istihdam edilmişlerdir. Örneğin, 1922 senesi Mektebi Mülkiye mezunlarından 8 kişinin Sivas vilayetinde nahiye müdürlüğü gibi işlerde görev almak üzere davet edildiği bilinmektedir. *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 1 Ağustos 1922, 2.

Şekil 2: Okul sistemi⁸²

1.3.1. Abonman Bileti ile Yürütülmeye Çalışılan Eğitim Sistemi: İstanbul Hükümeti'nin Eğitime Yaklaşımı

İstanbul Hükümeti'nin çeşitli uygulama ve çalışmaları diğer konular içerisinde de verileceği gibi burada da genel çalışmaları ve eğitime bakışını yansıtmaya çalışacağız. İstanbul Hükümeti'nin işgal otoritesi tarafından kısmen tanınıyor oluşu, özellikle işgal altındaki yerlerde Ankara Hükümeti'ne nispetle onun resmîyetinin devam etmesi adına dikkate değerdir.

Batı Anadolu'da Yunan işgal hareketi başladığı andan Ankara'da Büyük Millet Meclisi açılana ve Ankara Hükümeti meydana gelene kadar tüm Anadolu'ya idari bakımdan resmi olarak hakim olan güç Meclisi Mebusan ve İstanbul Hükümeti idi. İşgal sonrasında

⁸² Şekilde yer alan bazı okullar hem orta öğretim seviyesinde hem de yüksek öğretim seviyesinde gösterilmiştir. Bir karışıklığa yol açmamak için bir örnekle kısa bir açıklama verilmesi gerekmektedir. Örneğin, Darülmuallimin hem Ortaöğretim basamağında hem de yükseköğretim basamağında görünmektedir. Bunun nedeni Darülmualliminin bir ortaöğretim basamağı olması ancak bu okulun Âli kısmının yükseköğretim basamağında yer almasıdır. Aynı şekilde Sultanilerin tali 1. ve 2. devresi ortaöğretim, iptidai kısımları ise ilköğretim seviyesindedir.

hakimiyet birçok bölgede el değiştirmeye başlayacak ve İstanbul Hükümetinin gücü gittikçe zayıflayacaktır. Buna rağmen eğitim alanındaki çalışmalar kısmen sürdürülmeye ve bazı vilayetlerle etkileşimli olarak çalışılmaya devam edilebilecektir. İlgili iletişim kanalları özellikle Yunan işgal kuvvetleri tarafından engellemelere tabi tutulsa da işgal sona erinceye kadar bu kanalların varlığını bir şekilde devam ettirdiği bilinmektedir.

İstanbul Hükümeti'nin eğitime bakışını, ilk olarak İstanbul özelinden hareketle genele dair bir örnekle açıklamaya başlamak gerekmektedir. Millî Mücadele süreci başlamadan çok az önce Damat Ferid Paşa sadrazamlık görevine getirilmişti. Bu görev değişikliği İstanbul Hükümeti'nin her alandaki yönelimi ile Eğitim alanındaki yönelimine dair de bir mesaj içermektedir. Söz konusu dönemde Maarif Nazırlığı koltuğunda ise Ali Kemal Bey (1867-1922) oturmaktaydı. "İttihatçı Öğretmen avı"nın sürdürüldüğü ilgili dönemde Ali Kemal Bey'in katı tutumu kendisinden bahsettirmeyi zorunlu kılmaktadır. "İttihatçı" olan her şeye düşman söz konusu yönetimden öğretmenler de paylarını almaktaydı. Elbette bu durum eğitim sistemine de darbe indirmektedir. Öğretmen eksikliği bilinen bir gerçek olmasına rağmen siyasi düşünceler ön plana alınarak hareket edilmekteydi.

Böyle bir ortamda İtilaf Devletlerinin dayatması ile Osmanlı büyük oranda toprak kaybedeceği bir anlaşmaya çekilmeye çalışılmaktaydı. Henüz anlaşma yapılmadan önce İstanbul'un Osmanlı'dan koparılma istenildiğine dair haberler gazetelerde yer almaya başlamıştı. Darülfünun bu fikrin Hükümete dayatılması karşısında Osmanlı'nın İstanbul ile bağının koparılamayacağını ve Wilson Prensiplerinin adalet esaslarına göre uygulanacağına olan inançlarını içeren bir muhtıra hazırladı. İnas Darülfünunu öğrencileri de aynı şekilde İstanbul'un Osmanlı'dan koparılmasına dair fikirlerin karşısında durduklarını açıkladılar. Damat Ferid Paşa'nın Hükümeti kurduktan sonra zaten Darülfünunda bir ıslah hareketine girişeceği bilinmekteydi. Darülfünun ve İnas Darülfünununun bu gibi açıklama ve hareketleri karşısında da ıslah fikirleri iyice pekişmiş oldu. Maarif Nazırı Ali Kemal Bey öncülüğünde her fakülteyi ıslah için ayrı ayrı komisyonlar oluşturuldu. 19 Mart 1919'da Ali Kemal Bey başkanlığında yapılan toplantı ile Edebiyat Fakültesi bünyesinde verilecek dersler ve ders hocaları belirlendi. Hoca ve bilgi eksikliği gerekçe gösterilerek Edebiyat Fakültesi içerisinde bazı dersler kaldırıldı. Fen Fakültesinde de benzer düzenlemelere gidilerek bazı dersler kaldırıldı ve

ilgili derslerin hocaları açığa alındı.⁸³ İlgili azillerin görünen nedenlerinin ardında Ali Kemal Bey'in uyguladığı "İttihatçı Öğretmen avı" vardır. İttihat ve Terakki mensubiyeti konusunda katı tedbirler almaya çalışan Nazır, ilgili fırkaya mensubiyeti olan ya da olduğu düşünülen öğretmenlerin görevlerine bu şekilde son verilmesini sağlamıştır.⁸⁴

İnas Darülfünunu ile Darülfünunun birleştirilmesi de kabul edilmiş ve tek çatı altında farklı zamanlarda kız ve erkeklerin aynı yerde eğitim alması planlanmıştır. Bu değişiklikte hem ekonomik nedenler hem de İnas Darülfünununun eğitim kalitesinin düşüklüğü etkili olmuştur. İlgili değişiklikler sonrası Damat Ferid Paşa da Darülfünuna bir ziyarette bulunmuştur.⁸⁵

Eğer eğitimin kökü ilkokullarsa dalları ve meyvesi de yüksek okullardı. İşte bu noktada işgal güçleri eğitimin sadece kökü ve gövdesine zarar vermekle kalmayacak aynı zamanda onun dallarına ve meyvelerine de zarar vererek, meyvelerin yeniden tohum olarak filizlenmesinin önüne geçmeye çalışacaklardır. *Anadolu'da Yenigün Gazetesi*'nin iddiasına göre Ali Kemal Bey, Maarif Nazırlığı koltuğuna oturunca İngilizlerle anlaşarak bir maarif programı meydana getirmişti. Bu program Darülfünunun Edebiyat ve Fen Fakültelerinin kapatılmasını öngörmekteydi. Ayrıca mevcut sultanilerin lağvedilmesi ve yalnızca Galatasaray Sultanisinin devam ettirilmesi, onun da tüm eğitim programının Fransızlar tarafından yapılması düşünülmekteydi. Ayrıca ilkokullara kadar yapılan birtakım düzenlemelerle ilkokullar Evkaf İdaresine bağlanacak ve eski mahalle mektepleri seviyesine indirilecekti.⁸⁶ Gazetenin bu iddialarının doğruluğu tam olarak tespit edilememiştir. Çünkü yukarıda da belirtildiği üzere Darülfünun ve İnas Darülfünununda ıslahat girişimleri olduğu ve bu kapsamda bazı derslerin kaldırıldığı bilinmektedir. Ancak topyekûn bir kapatma girişimi ıslah çalışmaları sırasında gerçekleştirilmemiştir. İlgili iddianın düşüncede var olduğunu ancak hayata

⁸³ M. Tayyib Gökbilgin, *Milli Mücadele Başlarken Mondros Mütarekesinden Sivas Kongresine* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1959), 66-70.

⁸⁴ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi M.Ö. 1000 - M.S. 2007*, 11. bs (Ankara: Pegem A Yayıncılık, 2007), 318.

⁸⁵ M. Tayyib Gökbilgin, 66-70.

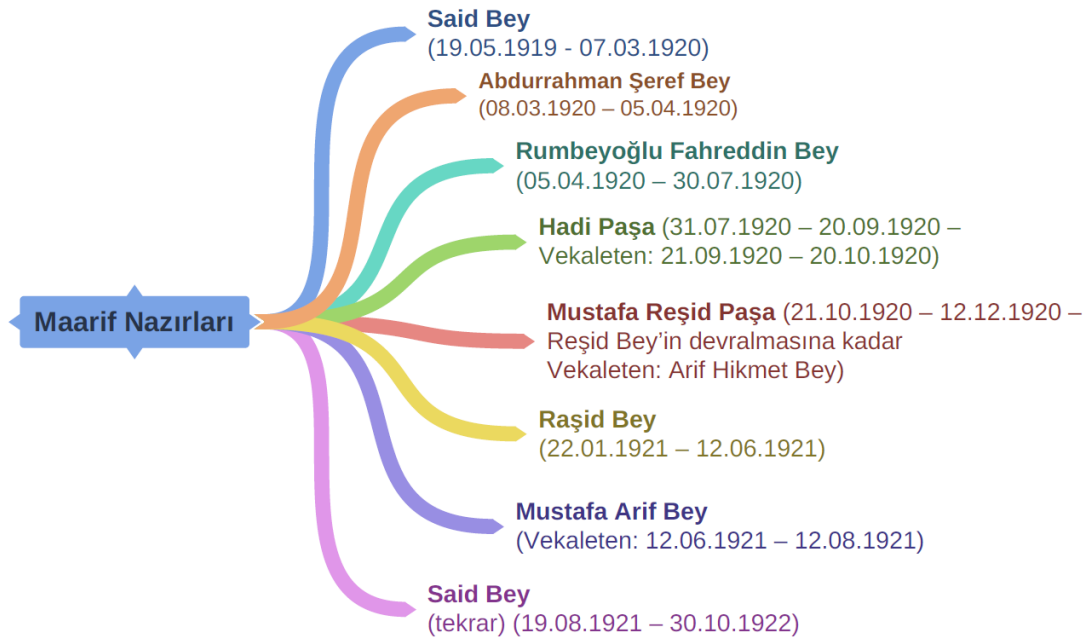
⁸⁶ "Damad Feridin Milleti Mahvetmek İstedığının Yeni Yeni Bir Delili Daha", *Anadolu'da Yenigün Gazetesi*, 19 Ağustos 1920, 1.; Islahatın İnas mektebinden başlatılması planlanmıştır. Bu kapsamda yapılan teftiş sonrasında oluşturulan rapordan iki öğretmenin görevden çıkarıldığı ve dört öğrencinin de terhislerinin icra edildiği anlaşılmaktadır. BOA. MF. MKT. 1242. 36. 001.

geçirilemediğini kabul edecek olursak bu gibi düzenlemelerle birlikte eğitim hayatının dar kalıplar arasına sıkıştırılması ile İtilaf Devletleri temelinde Avrupalı devletler şüphesiz hem Osmanlı Devleti'nin yönetimine hem de halkına hakim olmak istiyordu. Çünkü eğitimin kontrol edilerek ne kadar gelişip ilerleyeceğine karar verilmesi, aynı zamanda kendilerine düşmanlık yaratılmasının da önüne geçecek ve milli eğitimin ortadan kaldırılması ile milli öz de kademeli olarak ortadan kaldırılabilirdi. Sultanilerin kaldırılarak tek bir sultaninin ayakta tutulması ve onun da kontrolünün Fransa himayesine bırakılması, orta ve yüksek dereceli tahsilin de tamamen özgürlükten yoksun kalmasına neden olacaktı. Nitekim, Birinci Dünya Savaşı sırasında Almanya'dan gelen hocalarla Darülfünunun geliştirilmesi nedeniyle de adeta Almanlar nezdinde Osmanlı'ya verilen geç kalmış bir cevap olacaktı.

Darülfünunun susturulamadığı, Yunanların İzmir'i işgali sonrasında Darülfünun öğrenci ve hocalarının yapmaya çalıştığı girişimlerle ortaya çıkmaktadır. İzmir'in işgali hadisesi karşısında Darülfünun hocaları 18 Mayıs 1919'da Darülfünunda bir toplantı icra etmişlerdir. İlgili toplantıda işgal hareketi karşısında yapılması gerekenler hakkında uzun tartışmalar yapılmış hatta bu olay karşısında ortaya çıkması muhtemel mücadelenin başına Darülfünunun geçmesi gerektiği dahi gündeme getirilmiştir.⁸⁷

Anadolu ve İstanbul'da işgallerin başlaması ve Millî Mücadelenin zaferle sona ermesine kadar Hükümet bünyesinde göreve getirilen maarif nazırları oldukça kısa süreler içerisinde değişecek ve eğitim alanında istikrar sağlanması mümkün olmayacaktır. İlgili dönemde şu isimler Maarif Nazırlığı görevine getirilecektir;

⁸⁷ Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, c. 1 (Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Yayınları, 1973), 249.; 1919 senesinde Darülfünun ile ilgili en dikkate değer gelişme şüphesiz Darülfünun Nizamnamesinin çıkarılmasıdır. Darülfünuna dair genel ve derli toplu bir nizamname oluşturmak düşüncesi ve girişimleri II. Meşrutiyet'in ilanından beri devam etmektedir. Birinci Dünya Savaşı ile Darülfünunda görev yapmaya başlayan Alman hocalar da bir Nizamname yapmak için girişimde bulunmuşlar ve bunu Nezarete sunmuşlardır. Ancak otoriter bir yapı ve Alman Üniversite modeli içeren bu nizamname de hayata geçirilememiştir. 11 Ekim 1919'da nihayet bilimsel özerkliği temel alan Darülfünun Nizamnamesi kabul edilebilmiştir. Bu nizamname ile Darülfünun Emni olarak Besim Ömer Paşa seçilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Emre Dölen, "II. Meşrutiyet Döneminde Darülfünun", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 10, sy 1 (2008): 1-46.

Şekil 3: Maarif Nazırları⁸⁸

İstanbul Hükümeti'nin öğretmenlerle eğitim bakımından iletişimi ağırlıklı olarak öğretmenlerin maaşları ve geçimlerinin idame ettirilmesi üzerinden gerçekleştirilmiştir. Öğretmenlerin maaşları hususu geçmişten beri devam eden esas sorunların temelini oluşturması bakımından önemli olmakla birlikte ilerleyen konularda da değinileceği üzere Mebusan Meclisinin eğitim alanındaki tartışmaları ağırlıklı olarak bu konu üzerine olacaktır.

İlgili süreçte özellikle işgal bölgesindeki öğretmenler, Ankara'da BMM açılmasına rağmen taleplerini İstanbul Hükümetine iletmeye devam ederek çareyi buradan beklemişlerdir. Söz konusu durum, işgal bölgelerinde özgür irade ile hareket edilememesini göstermesinin yanı sıra İstanbul Hükümetinin resmi olarak hala kabul ediliyor oluşuna da atıf yapmaktadır. Bu bölgelerdeki kişilerin İstanbul Hükümeti yerine Ankara Hükümeti ile haberleşmesinin çok daha zor olacağı şüphesizdir. Nitekim, İstanbul Hükümetine gönderilen bazı yazılar için dahi sansüre uğramaması adına İtalyan postaneleri kullanılmıştır. Dolayısıyla işgalci gücün savaştığı yönetimin merkezi olan

⁸⁸ Teyfur Erdoğan, "Maarif-i Umumiyye Nezareti Teşkilatı-ı", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 51, sy 01 (1996): 239.

Ankara ile iletişim kurmak, talimat almak hatta yardım talebinde bulunmak oldukça zor bir ihtimaldir. Bu nedenle buradaki iletişim yoksunluğu, ilgili bölgelerdeki öğretmenlerin Ankara Hükümeti’ni resmi olarak kabul etmediği sonucuna götürmemelidir. Nitekim çeşitli iletişim kanalları kullanılarak Ankara Hükümeti ile irtibata geçildiği, işgal bölgesindeki öğretmenlerden de Kuvayı Milliye’ye katılımlar olduğu ve Ankara Hükümetinin de bu bölgelerdeki öğretmenlere yardım için çaba harcadığı hususlarına değinilecektir.

Damat Ferid Paşa Hükümetleri ve sonrasında Maarif Nazırlığını koltuğunu en uzun süre işgal eden Said Bey (1863-1937), Yunanların İzmir’e çıkmasından yalnızca dört gün sonra üçüncü defa Maarif Nazırlığı görevine getirilmiştir. İlgili dönemde, Maarif Meclisinde yeni atamalar yapılarak teşkilatlanmada gelişmeler icra edilmeye çalışılmış⁸⁹, sultani ve idadilerin teşkilatlanmasında da değişiklikler yapılmıştır.⁹⁰ Ali Kemal Bey’in planladığının iddia edildiği gibi sultanilerde herhangi bir doğrudan kapatmaya gidilmemiştir.

Yatılı sultanilere ücretsiz alınan öğrenci sayısı bakımından da yeni düzenlemeler yapılmıştır. Buna göre ücretsiz öğrenci sayısı, ücretli öğrenci sayısının yüzde yirmisi oranında olacak ve bu oran kesinlikle aşılmayacaktır. Eğer geçen senelerdeki toplam ücretsiz öğrenci miktarı ile bu oran aşılmış ise ilgili orana düşülene kadar yeni ücretsiz öğrenci kaydı alınmayacaktır.⁹¹

Damat Ferid Paşa Hükümetinin akabinde Ali Rıza Paşa Hükümeti kurulmuştur. Said Bey, ilgili hükümette de Maarif Nazırlığı görevine getirilmiştir.⁹² Yine maarif teşkilatı ile ilgili çeşitli atamalar yapılmış ve düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. Yapılan çalışmalar genellikle günü kurtarmadan ibaret olup radikal değişim ya da dönüşümler bahis konusu değildir.

Said Bey’in Nazırlık görevinin akabinde bir ay kadar süreyle bu görevi Abdurrahman Şeref Bey (1853-1925) icra etmiştir. Ancak bir ay gibi kısa bir sürenin, eğitime dair

⁸⁹ “İrade-i Seniyyeye İktiran Eden Tayinler”, *Peyam Gazetesi*, 28 Ağustos 1922, 2.

⁹⁰ “Mektebi Taliye Teşkilatı”, *Peyam Gazetesi*, 6 Ağustos 1919, 2.

⁹¹ “Maarif Haberleri”, *Peyam Gazetesi*, 6 Ağustos 1919, 2.

⁹² “Yeni Kabinayı Teşkil Eden Zatlar Hakkında Malumat”, *Türk Dünyası Gazetesi*, 3 Ekim 1919, 1.

sorunları çözmeye yetmesinden ziyade eğitimin içerisinde bulunduğu durumu anlayabilmek için dahi yeterli bir süre olmadığı aşikardır.

Gerek vekaleten gerek kısa süreli olarak Nezarete getirilen kişilerden eğitim sistemini idare etmesini ve mevcut sorunları çözmelerini beklemek saf bir iyi niyetten öte değildir. Görülmektedir ki İstanbul Hükümeti, Maarif Nazırlığı koltuğunu adeta “öylesine” dolu tutmaktadır. Eğitim alanında ne planlı bir politika ne de çözüme yönelik bir seyir izlenmektedir.

Fahreddin Bey (1867-1943)'in Nazırlık döneminde Ankara'da Meclis açılarak Hükümet ve Maarif Vekaleti kurulmuştur.⁹³ Bu süreçle birlikte artık özelde iki başlı bir eğitim siyasetinden bahsetmemiz mümkündür. Ankara'nın milli ve ulusal eğitim anlayışı karşısında İstanbul, Osmanlıcı bir eğitim anlayışını baskın hale getirmeye çalışmıştır. Öyle ki bu dönemde Fahreddin Bey, okul ders kitaplarındaki “Türk” kelimelerinin “Osmanlı” kelimesi ile değiştirilmesine çaba harcamıştır.⁹⁴ İstanbul'un anlayışı ve değerlendirmeleri ile Ankara'nın bakış açısı ve hedefleri bu küçük örnekten dahi açıkça anlaşılmaktadır. Fahreddin Bey, bu kısa Nazırlık döneminde eğitim alanında dikkate değer herhangi bir gelişme kaydedilmesini sağlayamamıştır.

Ankara'da Dr. Rıza Nur Bey'in⁹⁵ Maarif Vekilliği döneminde İstanbul'da Fahreddin Bey, Hadi Paşa ve Mustafa Reşid Paşa göreve gelmişlerdir. Mustafa Reşid Paşa, Maarif Nazırlığı görevini devraldıktan hemen sonra yaptığı açıklamada görevi yeni devralması nedeniyle ödenemeyen maaşlar ve ilkokulların durumu hakkında bir açıklama yapamayacağını ancak maaşların zamanında ödenmesi için özel bir komisyon tarafından

⁹³ Çalışmanın tüm safhalarında “Maarif Nezareti” söylemi ile İstanbul'un eğitim yönetimi, “Maarif Vekaleti” söylemi ile de Ankara'nın eğitim yönetimi kastedilmektedir.

⁹⁴ Yahya Akyüz, 319.

⁹⁵ 1879'ta Sinop'ta doğmuştur. Kunderacı Mahmud Zeki Bey'in oğludur. Okul hayatına Sinop'ta başlamış ve sonrasında İstanbul'a giderek önce rüşdiye eğitimini tamamlamış ardından Tıbbiye İdadisi'ne girmiştir. Askeri Tıbbiye'den Yüzbaşı rütbesinde Doktor olarak mezun olmuştur. 1907'de cerrahi alanında profesör, 1908 yılında da binbaşı olmuştur. İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne katılmış ve 4 Şubat 1909 seçimlerinde Sinop Milletvekili olmuştur. İttihat ve Terakki ile anlaşamamış ve bir süre sonra istifa etmiştir. Ahrar Fırkası içerisinde de bulunmuş ve bir süre sonra yurt dışına gitmiştir. Mondros Mütarekesi ile İstanbul'a dönmüş ve yine Sinop Mebusu olmuştur. Meclisi Mebusa dağılınca Büyük Millet Meclisi'ne katılmıştır. BMM'de Maarif, Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekilliklerinde bulunmuş ve Hariciye Vekilliğine de vekalet etmiştir. 8 Eylül 1942 tarihinde İstanbul'da vefat etmiştir. Ali Birinci, “Rıza Nur (1879-1942) Hekim, siyaset adamı ve yazar”, *TDV İslam Ansiklopedisi* 35 (2008): 65-66.

hazırlanan mazbatayı inceleyeceğini ve bunun Bab-ı Ali'ye sunulacağını söylemekle yetinecektir.⁹⁶

Dr. Rıza Nur Bey ile başlayan ve Hamdullah Suphi Bey⁹⁷ ile devam eden politikarlardan birisi olan İstanbul'daki öğretmenlerin Anadolu'ya davet edilmesi ve Anadolu'nun gelişmesi ve aydınlanmasının sağlanması karşısında, Maarif Nezaretinin dış dokunur bir engellemesi olmasa da İstanbul Hükümeti'nin bu konuda henüz Ankara'da bir hükümet yokken engellemelerde bulunduğu 1919 senesinde Darümualliminden mezun olan Fahrettin Ersan tarafından şifahen Yahya Akyüz'e belirtilmiştir.⁹⁸ Ancak bu iddianın sadece 1919 senesi mezunları için geçerli olduğu unutulmamalıdır.

İstanbul'daki öğretmenler, Millî Mücadele taraftarlarına destek vermekten alıkonulsa bile büyük çoğunluğunun yine de desteğini dile getirdiği bilinmektedir. Ancak Anadolu'ya geçişte bu destek oranı çok yüksek olmamıştır. Elbette İstanbul Hükümetinin engellemelerinin yanı sıra Anadolu'ya geçiş hem yerlerinden yurtlarından olmalarına hem yolda tehlike ile karşılaşabileceklerine hem de diğer özel ve genel gerekçelere neden olabileceğinden ileride görüleceği üzere Maarif Vekaletinin bu konudaki beklentisi karşılanamamıştır.

Ayrıca İstanbul Hükümeti, öğretmenlerin öğrencileri ile siyaset hakkında konuşmalarını da yasaklanmış ve buna uymayanların görevlerinden azledileceğini bildirmiştir.⁹⁹ Benzer bir emir 1922 senesinde Ankara Maarif Vekaleti tarafından da kendi emrinde olan öğretmenlere gönderilmiştir. Görüldüğü gibi her iki taraf da eğitimin siyaset dışı kalmasını istemekle birlikte pratikte bunun mümkün olmadığı bilinmektedir. Nitekim her

⁹⁶ "Maarif Nazırı Reşid Paşa Hazretlerinin Beyanâtı", *İkdam Gazetesi*, 25 Ekim 1920, 1.

⁹⁷ Hamdullah Suphi (Tanrıöver), 1885 yılında İstanbul'da doğmuştur. Maarif ilk Nazırı Abdurrahman Sami Paşa'nın torunu ve Maarif Nazırı Abdüllatif Subhi Paşa'nın oğludur. Ayrıca Sami Paşazade Sezai'nin yeğenidir. İlk eğitimini Altunîzâde ve Numûne-i Terakkî idâdîlerinde tamamlamıştır. Ardından Galatasaray Sultanisini bitirmiştir. Çeşitli devlet kurumlarında çalıştıktan sonra Ayasofya Rüşdiyesinde, Darümuallimin'de ve Darülfünunda çeşitli dersler vermiştir. Türk Ocaklarının uzun bir dönem başkanlığını yapmıştır. Meclisi Mebusanda Saruhan Milletvekili olarak bulunmuştur. Meclisi Mebusan'ın kapanmasıyla BMM'de Antalya Milletvekili olarak yer almış ve Maarif Vekilliği yapmıştır. 1966 yılında vefat etmiştir. Abdullah Uçman, "Tanrıöver, Hamdullah Suphi (1885-1966) Hatip, şair ve yazar.", *TDV İslam Ansiklopedisi* 39 (2010): 574-75. ; Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Baydar, *Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Anıları* (İstanbul: Menteş Matbaası, 1968).

⁹⁸ Yahya Akyüz, 318-319.

⁹⁹ Leyla Daştan, "İşgal Döneminde (1918-1923) İstanbul'da Eğitim Faaliyetleri" (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2015), 175.

iki taraf da öğretmen ve öğrencilerin kendi siyasi çizgilerinde olduğu sürece bu konuda herhangi bir sorun görmemektedir. Önemli olan nokta karşıt siyasi görüşlerin kendi egemenlik sahaları içerisinde yayılmasını engellemeye yöneliktir.

Hamdullah Suphi Bey'in Maarif Vekaleti sırasında Maarif Nazırlığı koltuğuna vekaleten Arif Hikmet Bey, Raşid Bey, vekaleten Mustafa Arif Bey ve tekrar Said Bey oturmuştur. Hamdullah Suphi Bey'in eğitim anlayışına ilerleyen konularda değinilmekle birlikte bu dönemde İstanbul'daki öğretmenlerin Anadolu'ya çekilme girişimlerine devam edilecektir.

Vekaleten Maarif Nazırlığı görevini kısa bir süre için üstlenen Arif Hikmet Bey döneminde, Eğitim ve Öğretimin Denetlenmesi için oluşturulan Teftiş Kurulu Nizamnamesi yayımlanmıştır. Söz konusu nizamname, İstanbul Hükümeti yönetiminde olan bölgelerde bulunan eğitim kurumlarının denetlenmesini bir sistem dahilinde sağlamaya yönelik olması açısından önemlidir. 21 Aralık 1920 tarihinde yayımlanan bu nizamnameye göre yerli ve yabancı tüm resmi ve özel okullar teftiş edilerek müfettişlerden gelen raporlar çerçevesinde eksiklerin giderilmesi sağlanacak ve yapılan işler rapor şeklinde nezarete sunulacaktır. Nizamname ile Avrupa'da tahsilde bulunan öğrencileri teftiş eden memurlar ile Nezaret emrinde teftiş görevinde bulunan tüm memurlar, Heyeti Teftişîye Müdüriyeti Umumiyesine bağlanmışlardır. İlgili heyet, eğitimi ilgilendiren tüm hususların denetlenmesini sağlayarak ortaya çıkan sorunları müzakere edecek ve bu konuda yapılacak düzenlemeyi içeren teklif mazbatasını Maarif Nezaretine sunacaktır. Yine tüm teftiş planlarının tetkik ve kabulü de ilgili heyetin görevleri arasında olacaktır.¹⁰⁰

Said Bey'in son Maarif Nazırlığı ile İstanbul Hükümeti tarihe karışacaktır. Bu dönemde kendisi ile yapılan bir röportajda, eğitim sisteminin birçok alanına dair bilgiler vermektedir. Öğrendiğimize göre, ilkokulların ıslah edilmesi için çalışmalar yapılmaktadır. Dahiliye Nezareti bünyesinde kurulan bir komisyon ilkokulların idaresi, maaşların zamanında ödenmesi gibi konular üzerinde görüşmeler yapmaktadır. Ancak röportajın yapıldığı Aralık 1921'e kadar henüz ilgili konuda bir netice elde edilmiş

¹⁰⁰ BOA. MF. MKT. 1239. 59. 7. 18.

değildir. Zaten Said Bey, ilkokul öğretmenlerinin maaşlarının yerel idareler tarafından ödenmeye devam ettiği ve ödenemediği durumlarda da Maliye Nezaretinin destek olduğu bilgisini paylaşarak ilkokul öğretmenlerinin maaşları konusunda kalıcı bir çözüm yönünde pek de bir adım atılamayacağını sinyali de vermektedir. Sultani öğretmenlerinin maaşlarının düzenli ödenmesi konusunda ise girişimde bulunulduğu vurgulanmaktadır. İlgili durum da bizlere, sadece ilkokul öğretmenlerinin değil diğer kademelerde görev alan öğretmenlerin de maaş konusunda yaşadığı sıkıntıların bilindiğini ve bu konuda Nezaretin doğrudan girişimde bulunduğunu göstermektedir. Yunan işgal bölgelerindeki eğitimin durumu hususunda Said Bey, gözle görünen tabloyu netleştirmiş ve ilgili bölgelerdeki okullardan düzenli olarak haber alınmadığını, öğrenilebildiği kadarıyla okulların zorluklar içerisinde eğitimi sürdürmeye çalıştıklarını, öğretmenlerin maaşlarının gönderilemediğini ve söz konusu bölgeleri terk ederek İstanbul'a gelen öğretmenlere bir miktar maaş verilebildiğini ve boş yerlere tayin edilebildiklerini vurgulamıştır. Yine, Yunan kuvvetlerinin okulları işgal ettiği ve bu okulların öğretime devam etmek için başka binalara taşındıkları bilgisini de paylaşmıştır.¹⁰¹

İstanbul Hükümeti, mali koşulları göz önünde bulundurarak 18 Eylül 1921 tarihinde yayımladığı bir emirle Maarif Nezareti ve bağlı dairelerde bazı tedbirler alınmasını öngörmüştür. İlgili tedbirler kapsamında okul kitapları ve ders müfredatlarının tetkiki ile görevli aylık sekiz bin kuruş gideri olan Tetkikat-ı Aliye Encümeninin devam etmesi, sarf encümeninin de aylık masrafının kırk-elli lira civarında olması ve faydası nedeniyle bir yıl daha görevini devam ettirmesi, maaşları ödenmeyen idari memurlar, hademeler ve müderrislerin maaşlarının acilen ödenmesi, okullarda boş bulunan idare ve öğretmen kadrolarına yeni tayinler yapılmaması ve buradaki kişilerin maaşlarının ödenmesi, her türlü terfii işleminin durdurulması, yeni hizmet girişimlerinin askıya alınması ve emekli iken öğretmenlik mesleğine alınan çeşitli memurluklarda bulunmuş olan kişilerin tekrar emekliğe sevk edilmemesi gibi hususlar karar altına alınmıştır.¹⁰²

¹⁰¹ "Maarif Nazırı Said Beyle Mülakat", *Akşam Gazetesi*, 6 Aralık 1921, 2.

¹⁰² BOA. BEO. 4693. 351927. 001-002.

Maarif Nezaretinde çalışan memurlar da maaşlarını düzenli olarak alamamaları nedeniyle zamanla işlerini aksatmaya hatta çalışmaya dahi gelmemeye başlamışlardır.¹⁰³ Maaşlarının ödenmesi için tedbirler alınmasının yanı sıra bir diğer tedbir de ilgili memurlara Seyr-i Sefain idaresi tarafından abonman bileti verilmesi için yapılan girişimdir.¹⁰⁴ Memurların işlerine düzenli olarak devam etmemeleri tüm bürokratik süreçlerin uzamasına neden olmuştur. İleride birçok örnekte görüleceği üzere Nezarete gönderilen yazılara geri dönüş yapılma süreci oldukça uzayacak hatta acil olarak addedilen konularda dahi cevap alınması ayları bulabilecektir.

Öğretmen ve memurlar, uymak zorunda oldukları bürokratik kurallar konusunda çok istekli davranmamışlardır. İletişimlerini doğrudan doğruya nezaretlerle yapmaya çalıştıkları ve bürokratik sistem içerisindeki üstlerini aştıklarına dair çeşitli örnekler bulunmaktadır. Üstelik bu duruma dair uyarılar Maarif Nezareti tarafından 24 Mayıs 1919 tarihinde bütün maarif idarelerine emir olarak gönderilmiştir.¹⁰⁵ Buna rağmen emrin dikkate alınmadığı ya da içerisinde bulunan şartların etkisiyle uygulanamadığına dair örneklerin olduğunu biliyoruz. Aynı uyarılar 1922 senesinde de yinelenmiş ve öğretmenlerin resmi iş ve işlemlerle ilgili doğrudan doğruya Maarif Müdürlüklerine başvurmaları ve müdürlüğün olmadığı yerlerde de Maarif Encümenlerine başvurulması gerektiği hatırlatılmıştır. Ayrıca Posta ve Telgraf Müdürlüğü de bilgilendirilerek okulların resmi yazışmalarının ücretsiz yapılması gerektiği bildirilmiştir.¹⁰⁶ Öğretmenlerin Maarif Müdürlüklerine başvurmadan her konuda doğrudan Nezarete başvurduklarını iddia etmek doğru olmayacaktır. Öğretmenlerin maaş problemleri yerelde Maarif Müdürlükleri aracılığı ile çözülemediği için çoğunlukla öğretmenler son çare olarak doğrudan Maarif ve Dahiliye Nezaretlerine başvurmak zorunda kalmaktadırlar. İlerleyen konularda görüleceği üzere elbette bu durumun istisnaları

¹⁰³ Sadece Nezarete çalışanlar değil Maarif Müdürlüğü gibi birimlerde çalışan kalem memurları da vazifeye gelmemeye başlamışlardır. BOA. DH. UMVM. 39. 87. 002.

¹⁰⁴ BOA. BEO. 4676. 350671. 002. ; İkdâm Gazetesinde çıkan bir haberde İstanbul Aksaray'da oturup her gün Üsküdar'a geçmek zorunda olan öğretmenlerin ödedikleri bedelin aylık 450 kuruşu bulduğu belirtilmiştir. Bu durum da gösteriyor ki hem öğretmenler hem de memurlar için deniz ulaşımı kullanma zorunluluğu oldukça masraflı bir hal almıştır. "Muallimlerin Hali", *İkdâm Gazetesi*, 5 Mart 1920, 1.

¹⁰⁵ BOA. MF. MKT. 1238. 79. 001-002.

¹⁰⁶ BOA. DH. İ. UM. 16. 1. 001.

olmakta yani yerelde hiçbir girişimde bulunmadan doğrudan Nezaretlerden çözüm bekleyen öğretmenler de bulunmaktadır.

Millî Mücadele başlangıcından mücadelenin sonuna kadar Maarif Nazırlığı görevine getirilen kişiler, mevcut durumun sürdürülmesi çerçevesinde ilgili koltuğu işgal etmişlerdir. Bu dönemde eğitim teşkilatlanmalarında, okulların işleyişinde, bazı yeni ders kitaplarının çıkarılmasında kısmen de olsa gelişmeler kaydedildiği görülmüştür. Ancak bunların eğitim alanında ilerlemeyi sağladığını iddia etmemiz mevcut durumla bağdaşmayacaktır. Buna rağmen bazı yeni ders kitaplarında Ankara Maarif Vekaletinin de İstanbul Maarif Nezaretini örnek aldığı belirtilmelidir.

1.3.2. Ekonomik, Fiziki, Mali ve Zihni Koşulların Elvermediği Bir Eğitim Yönetimi: Ankara Hükümeti ve BMM'nin Eğitime Yaklaşımı

Büyük Millet Meclisi'nin (BMM) açılmasının akabinde Ankara yönetiminin en çok ilgilendiği ve önemseydiği konulardan birisi de eğitimidir. Dönemin algısına göre bir yandan düşmana karşı silahla mücadele verilirken bir yandan da cehalete karşı eğitimle mücadele verilmeliydi.

Meclisin açılması ile yapılması gereken önemli işlerden birisi de encümenlerin oluşturulması meselesiydi. 26 Nisan 1920 tarihli oturumda hangi encümenlerin kurulması gerektiği ve bu encümenlerin ilgileneceği konuların içeriği saptanmaya çalışılmıştır. İlgili içtimada Maarif Encümeni ile Şeriye Encümeninin birleştirilmesi ve tek bir encümen olarak çalışması hususunda uzun tartışmalar yaşanmıştır. Tartışmaların ana noktası eğitimin dini yapıdan hareketle verilmesi fikridir. Yozgat Milletvekili Mehmed Hulusi (Akyol) Efendi (1888-1964)¹⁰⁷ ve arkadaşları tarafından verilen taktirde Umuru Şeriye Encümeninin, eğitim işlerine ait tüm hususları denetlemesi ve bu alanda alınan tüm kararları onaylama hakkının olmasını öngörüyordu.¹⁰⁸ Dolayısıyla ilgili taktir ile ayrı bir

¹⁰⁷ İlgili dönem milletvekillerinin soyadları, doğum ve ölüm tarihleri *Türk Parlamento Tarihi*'nden alınmıştır. Milletvekilleri hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve T.B.M.M. I. Dönem 1919-1923*, c. III (Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, t.y.).

¹⁰⁸ TBMM Z.C., Devre 1, İçtima Senesi 1, İçtima 4, C.I, 26 Nisan 1336, s.74.

Maarif Encümeni olsun olmasın eğitime dair tüm iş ve işlemlerin Umuru Şeriye Encümeninden geçmesi gerektiği düşünülüyordu. İlgili takrir üzerine Milletvekilleri görüşlerini beyan etmek üzere söz almaya başlamışlardır. Erzurum Milletvekili Necati (Güneri) Bey'e (1889-1944) göre: Maarif denildiği zaman yalnızca okuma-yazma algılanmamalıdır. Nitekim böyle bir algı olduğu için okuma-yazma bilen birçok kişi gereken terbiyeyi almaması nedeniyle ülke için faydalı değildir. Dolayısıyla programlarda terbiye uygulanması ve takip edilmesi gereken asıl husus terbiye olmalıdır. Isparta Milletvekili Hafız İbrahim (Demiralay) Bey (1883-1939) de eğitim sistemini Şeriye Encümeninin tasdikine bırakmakla okullardaki din eğitiminin ıslah edileceğini ve İslam dininin ilerlemeyi teşvik etmesi nedeniyle de daha doğru bir yaklaşım ortaya konulmuş olacağını dile getirmiştir. Bursa Milletvekili Muhittin Baha (Pars) (1884-1954) Bey ise haklı bir çıkış yaparak eğitim sisteminin Şeriye Encümeni içerisine dahil edilmesinin yalnız iki gerekçesi olabileceğini beyan etmiştir. Birincisi, Maarif Encümeninin dine aykırı bir karar alabileceği öngörüsü, ikincisi ise Maarif Encümenine dahil olan kişilerin terbiye ve tedrisata dair bilgileri olmadıkları düşüncesidir. Muhittin Baha Bey'den sonra söz alan Trabzon Milletvekili Ali Şükrü Bey (1884-1923) ise meseleyi bambaşka bir boyuttan ele alarak Mecliste bulunmalarının gerekçesinin terbiye ya da tedrisat programı imzalamak olmadığını, mevcut sistemin devam ettirilmesi için gayret edilmesini, tedrisat programı yapmanın ne encümenin ne de meclisin haddi olmadığını beyan etmiş ve Ali Şükrü Bey'in bu çıkışı bazı milletvekilleri tarafından "doğru, pek doğru" sesleri ile karşılanmıştır. İlgili teklifi imzalayanlardan birisi olan Kırşehir Milletvekili Müfit (Kurutluoğlu) Efendi (1879-1958), konunun cehalet ile savaş çerçevesinde ele alınması gereğinden hareketle köylere kadar okul açılması gerektiğini ancak şimdiye kadar köylerde açılan okullarda haftada bir defa Kuranı Kerim okutulmasının ve bir saat kadar da ulumu diniye derslerinin veriliyor olmasının dini eğitim alanında yeterli olmamasından yakınmış ve çözülmesi gereken asıl sorunun bu olduğunu beyanla hangi encümenin ilgili konuda çalışma yapacağını değil aslolan şeyin bu sorunun çözülmesi olduğunu vurgulamış ve ders konusunu Umuru Şeriye Encümeninin de tetkik etmesini amaçladıklarını dile getirmiştir.¹⁰⁹ Müfit Efendi son

¹⁰⁹ TBMM Z.C., Devre 1, İçtima Senesi 1, İçtima 4, C.I, 26 Nisan 1336, s.75-77.

beyanında asıl meselenin derslerden ibaret olduğunu ve bunu hangi yapının yapacağından çok ne yapılacağına odaklanıldığını belirtmesine rağmen teklif edilen maddede Umuru Şeriye Encümeninin, Maarif İdaresi tarafından eğitim sistemine dair oluşturulan programı onaylaması ve zaman içerisinde ilgili programı denetleme yetkisinin de elde bulundurulmasını esas alıyordu.¹¹⁰ Bir başka açıklama ile bu teklif ile Umuru Şeriye Encümeni eğitim sistemi dahilindeki derslerin içeriği hakkında bir üst merci olarak esas rolü üstleniyordu. Bu durum da Maarif Encümeni oluşturulması durumunda Encümenin ilgili alandaki kararlarının başka bir encümenin onayına sunulması sonucunu doğuruyordu. Dolayısıyla bir encümenin diğer bir encümenin iç işine müdahale edebilmesi, encümenler arasında astlık üstlük ilişkisini meydana getirmekteydi. Encümenlerin arasında böyle bir ilişki olması ise o zamana kadar olan genel uygulama ile çelişebilirdi.

Encümenlerin oluşturulması ile ilgili verilen bir diğer teklif Sivas Milletvekili Mustafa Taki Efendiye (1873-1923) aittir. Mustafa Taki Efendi verdiği teklifte, Umuru Şeriye, Evkaf ve Maarif ve Adliye alanlarında sadece bir encümen oluşturulmasını ve bu encümen üyelerinin sayısının artırılmasını talep etmiştir. Teklif hakkında söz alan Hamdullah Suphi Bey, her milletin dini bir terbiye aldığını ve Türk çocuklarının da dini bir terbiye alacaklarını, eğitim sistemi içerisindeki bir takım derslerin din ile bağlantılı olmasına rağmen kimya, hikmet ve ziraat gibi diğer bir kısmının ise din ile alakası olmadığını vurgulayarak Umuru Şeriye Encümeninin din ile alakalı tedris konusunda Maarif Encümenine teklifte bulunabileceğini ve Maarif Encümeninin bunları dikkate alabileceğini üstelik Maarif Encümeninin sadece efendi yetiştirmediğini, aynı zamanda mütehasıslar da yetiştirdiğini dolayısıyla iki hususun, yani dini konular ile eğitim konularının her zaman birlikte düşünülemeyeceğini ve bu nedenle de Maarif Encümeni ile Şeriye Encümeninin ayrı iki encümen olması gerektiğini ifade etmiştir. Mustafa Taki Efendi ise teklifini savunurken ilerlemenin önündeki en büyük engellerden birisinin din ile dünyanın ayrı düşünülmesi meselesinden kaynaklandığını ve İslam'ın ilerlemeye engel teşkil etmediğini, aksine ilerlemeyi teşvik ettiğinden bahisle mekteplerle

¹¹⁰ İlgili Maddenin tam hali şu şekildedir: “Umuru Şer’iye - Evkaf ve bilumum maarife ait tedrisat Maarif İdaresince programı tanzim kılındıktan sonra tasdik eylemek ve tedrisatı murakabe etmek hakkını haiz olmak” TBMM Z.C., Devre 1, İçtima Senesi 1, İçtima 4, C.I, 26 Nisan 1336, s.74.

medreselerde yetişen kişilerin birbirine adeta düşmanca baktığını dolayısıyla bu ikisinin de birleştirilmesi gerektiğini vurgulamıştır.¹¹¹

Hamdullah Suphi Bey'in hareket noktası orta bir yolun bulunabileceği anlayışıdır. Kendisi, astlık-üstlük ilişkisinden ziyade teklifte bulunma ve teklifi dikkate alma bakımından değerlendirmede bulunmuştur. Ortaya koyduğu, bazı derslerin din ile alakalı olmayışı argümanı ise eğitim sisteminin ayrı bir vücuda ihtiyaç duyduğu olgusunu güçlendirmektedir. Mustafa Taki Efendi'nin yanıtı ise olayı Hamdullah Suphi Bey'den farklı olarak bambaşka bir çerçeveden ele aldığını göstermektedir. Konu tartışılmaya devam edilmesine rağmen netice olarak Muhittin Baha Bey ve diğer bazı milletvekillerinin vermiş olduğu ve on ayrı encümen oluşturulmasını öngören teklif kabul edilmiştir.¹¹² Buna göre Maarif Encümeni ayrı bir encümen olarak kurulmuştur.¹¹³ Genel olarak bir değerlendirme yaptığımızda Meclisin açılması ile bazı konularda birbirine taban tabana zıt düşünen insanların bir araya geldiğini yukarıdaki örnekten anlamamız mümkündür. Eğitimin bir ihtiyaç olduğu genel kabulüne rağmen özellikle eğitimin içeriği konusunda farklı düşüncelerin her dönem ortaya çıkması genel kanıya uygun olması bakımından önemsiz olabilir. Ancak burada dikkate değer bulduğumuz nokta, Ankara'nın eğitim konusunda ilk defa dini eğitim ile laik eğitimi kısmen de olsa Meclis gündeminde bahis konusu yapmış olmasıdır. Günün şartları dahilinde değerlendirildiğinde daha çok dini iş ve işlemlerle ilgili olan yapının doğrudan doğruya eğitim sistemini eline alması ve eğitimde din derslerini daha baskın hale getirmeye gidecek olan düşüncenin mücadelesi, kısmen yenilgiye uğramıştır. Her ne kadar henüz laik bir devlet sistemi söz konusu olmasa da eğitim sisteminin din temelli yapının bir parçası yapılmasına karşı çıkılması ve eğitimin müstakil bir yapı olduğunun kabul edilmesi, laik sisteme giden yolda dikkate değer bir adım olarak değerlendirilmelidir. Mustafa Taki Efendi'nin ifade ettiği gibi medreselerden yetişenler ile diğer eğitim kurumlarından yetişenler arasında ortaya çıkan ihtilafın ise zamanla daha belirgin hale geldiği bilinmektedir. Nitekim Maarif Vekili

¹¹¹ TBMM Z.C., Devre 1, İçtima Senesi 1, İçtima 4, C.I, 26 Nisan 1336, s.77-78.

¹¹² TBMM Z.C., Devre 1, İçtima Senesi 1, İçtima 4, C.I, 26 Nisan 1336, s.78.

¹¹³ Kurulan encümenler şu şekildedir: 1) Umuru Şer'îye - Evkaf, 2) Dahiliye, Emniyeti Umumiye - Posta, Telgraf, 3) Hariciye, 4) Maliye, Rüsumat, 5) Ticaret, Ziraat, Orman, Maadin, Umuru İktisadiye, 6) Adliye, ve Mezahip, 7) Maarif, 8) Müdafaai Milliye, 9) Nafia, 10) Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye. TBMM Z.C., Devre 1, İçtima Senesi 1, İçtima 4, C.I, 26 Nisan 1336, s.73.

Vehbi Bey¹¹⁴ ile yapılan ve 28 Şubat 1922 tarihinde yayımlanan bir mülakatta gazete muhabirinin Vehbi Bey'e "*mekteb ve medrese ihtilafının amili nedir?*" sorusunu yöneltmesi bunun delilidir. Vehbi Bey, ilgili soruya dair söz konusu sorunun gözle görülebilecek ölçüde bariz olduğunu belirterek medreselilerin kendilerini fenni konularla alakadar etmemesini ve mekteplilerin de medreselerin varlığı dolayısıyla dini konularla ilgilenmemesini sorunun temeli olarak değerlendirmiştir. Dinden anlayanların fenden, fenden anlayanların da dinden layıkıyla anlamadığı noktasından hareketle mekteplerdeki eğitim tarzının bu duruma katkı sağladığını belirtmiş ve çözüm olarak da medreselerin ikinci, mekteplerin de birinci kısmına yeterince önem verilmesi gerektiğini savunmuştur. Önem vermekten kasıt söz konusu derslerin bu kısımlara yerleştirilmesidir. Mekteplerin ilk kısmında verilecek olan din dersleri ruha zevk verecek şekilde telkin olarak aktarılacaktır. Böylece memleketin topyekûn ilerlemesinin sağlanacağı değerlendirilmesinde bulunulmuştur.¹¹⁵

3 Mayıs 1920 tarihli Meclis oturumunda Maarif Vekilliği için seçim yapılmış ve Antalya Milletvekili Hamdullah Suphi Bey altmış altı, Sinop Milletvekili Dr. Rıza Nur Bey de kırk iki oy almıştır. Ertesi günkü oturumda Hamdullah Suphi Bey bir takrir vererek içerisinde bulunulan durumun gereği yekpare bir İcra Vekilleri Heyeti gerekliliği ile Dr. Rıza Nur Bey'e ekseriyet verilerek Maarif Vekilliğine getirilmesini talep etmiştir. Bunun üzerine yapılan yeni seçimde Dr. Rıza Nur Bey altmış beş oy alarak Maarif Vekili olmuştur.¹¹⁶ Fakat bir sonraki oturumda Dr. Rıza Nur Bey, seçimin üç defada ancak gerçekleştirilmesini kendisi hakkında tereddüt olarak addettiğini ve son seçimde de zayıf bir oy ile seçildiğini belirterek istifa ettiğini beyan ederek Hamdullah Suphi Bey'in bu görev için daha uygun olduğunu dile getirmiştir. Hamdullah Suphi Bey de birden fazla aday gösterilmiş olması nedeniyle oyların bölündüğünü yoksa kendisine

¹¹⁴ 1882'de Balıkesir'de doğmuştur. Hacı Yahya Fevzi Nefî Efendi'nin oğludur. İlk ve ortaöğretimini Balıkesir'de tamamlamıştır. 1906'da Mektebi Mülkiye'den mezun olmuştur. İlköğretim müfettişliği ve Kaymakamlık gibi görevlerde bulunduktan sonra Meclisi Mebusanda yer almış ardından tekrar kaymakamlık görevine dönmüştür. Tekrar Meclisi Mebusanda yer almış ve sonrasında Mutasarrıflık görevlerinde bulunmuştur. Millî Mücadele'ye katılmış ve akabinde Karesi Milletvekili olarak BMM'de yer almıştır. Maarif, Dahiliye ve Maliye vekilliklerinde bulunmuştur. Bir süre sonra siyasetten uzaklaşmış ve 1958'de vefat etmiştir. I. Dönem BMM'de muhafazakâr grubu temsil etmektedir. Aydın Bolak, "Bolak, Mehmet Vehbi (1882-1958) Türk siyaset adamı.", *TDV İslam Ansiklopedisi* 6 (1992): 274-75.

¹¹⁵ "Maarif Vekili Vehbi Bey ile Mülakat", *Açık Söz Gazetesi*, 28 Şubat 1922, 1.

¹¹⁶ TBMM Z.C., Devre 1, İçtima Senesi 1, İçtima 11, C.I, 4 Mayıs 1336, s.200-203.

milletvekillerinin itimat ettiğini ifade ederek meclisin ekseriyetle itimat ettiğini beyan etmesini talep etmiş ve oylamaya sunulan bu talep kabul edilerek meclis Dr. Rıza Nur Bey'e itimat ettiğini bildirmiş ve o da bu görevi böylece kabul etmiştir.¹¹⁷ Hükümetin oluşturulmasıyla Maarif Vekaleti de kendi iç teşkilatını oluşturmaya başlamıştır. Dr. Rıza Nur Bey, Maarif Vekili olduktan sonraki süreci şöyle anlatıyor;

“Maarif Vekili oldum. Bina lazım yok. Darülmualimin binasının bir odasını Maarif Vekaleti yaptım. Bir masa ve kırık sandalye buldum. Dokuz ay bu kırık sandalyede vekillik ettim.... Memur lazım; yok. Maarif Müdürlüğündeki Mehmed Efendi adındaki Ankaralı kâtili çağırttım. “Yanımda çalışacaksın” dedim. Kabul etmedi. “Fazla maaş vereceğim” dedim, olmadı. Yalvardı, ağladı. “Korkarım” dedi. Sebebini sordum. “Bir gün nasıl olsa sizi asarlar, ben de gürültüye giderim.” Saf bir adamdı. Baktım olmuyor. Tehdit ettim. Dedim ki: “çalışmazsan ben sana öyle bir şey yaparım ki, harab olursun. Ati için korktuğun şimdi başına gelir.” Korktu. Sonra teselli ettim ve “biz harab olursak sen korkma! Beni ölümle tehdit etti: Zora dağların borcu vardır dersin” dedim. Müteselli oldu. Üç ay sade bu bir memurla çalıştım.”¹¹⁸

Hükümetin kuruluşunun tamamlanması akabinde hükümet programı oluşturulmuş ve Maarif Vekili Dr. Rıza Nur Bey tarafından mecliste okunmuştur. Buna göre eğitim dini ve milli olacak, çocukları hayat ile mücadelelerinde başarılı kılacak ve onların fikirler oluşturmalarını temin edecek bir sistem kurulacak, okullar modern şekilde yeniden dizayn edilecek, eğitim programları iyileştirilecek, içerisinde yer alınan coğrafyaya, tarihe, kültüre uygun ders kitapları meydana getirilecek, Türkçe sözlük oluşturulacak, milli tarih ve edebiyat alanında kitaplar hazırlanacak, milli ve eski eserler korunurken doğu ve batının ilmi ve fenni kitapları Türkçeye tercüme edilecek ve bu hususlar etrafında gayretle çalışılacaktır. Fakat içerisinde bulunulan zaman diliminde esas amaç mevcutta bulunan okulları en iyi şekilde idare etmekten ibarettir.¹¹⁹ Hükümetin eğitim programının okunmasının ardından Lazistan Milletvekili Ziya Hurşit Bey (1890-1926), eğitim programında maarif çalışanlarının refahı için herhangi bir ibare bulunmamasını eleştirmiş

¹¹⁷ TBMM Z.C., Devre 1, İçtima Senesi 1, İçtima 12, C.I, 6 Mayıs 1336, s.216-217.

¹¹⁸ Dr. Rıza Nur, *Hayat ve Hatıratım*, c. III (İstanbul: Altındağ Yayınevi, 1967), 625.

¹¹⁹ TBMM Z.C., Devre 1, İçtima Senesi 1, İçtima 13, C.I, 9 Mayıs 1336, s.241-242.; Milli tarih ve edebiyat gibi alanlarda yapılacak olan çalışmalar için 1920 senesi bütçesinde “Türk harsı maaşatı” başlığı altında bin liralık tahsisat ayrılmıştır. TBMM Z.C., Devre 1, İçtima Senesi 1, İçtima 148, C.VIII, 10 Şubat 1337, s.184.

ve öğretmenlerin içerisinde bulunduğu maddi zorluklardan bahsetmiştir.¹²⁰ Daha sonra da görüleceği üzere öğretmenlerin içerisinde bulunduğu sıkıntılar, eğitimi temelinden etkilemektedir. Dolayısıyla Ziya Hurşit Bey'in eleştirisinde haklı olduğunu dile getirmemiz mümkündür. Eğitim sisteminin olmazsa olmaz en önemli parçalarından birisi öğretmenlerdir ve onlar eğitim programı içerisinde zikredilmemişlerdir.

İlan edilen eğitim programı, günün gereklerine cevap verecek bir sistemin yanı sıra geçmişi de ortadan kaldırmadan geleceğe dönük, yönünü hem doğu hem de batıya çeviren ve ilmi, fenni, dini ve milli esasları eşzamanlı olarak içerisinde barındıran, moderniyi yakalayan ancak bunun yanında geçmişten gelen gelenekleri de dışlamayan bir yapı olarak inşa edilmeye çalışılmıştır. Ankara Hükümetinin ilk eğitim programı olması ve içerisinde bulunan hassas süreç dolayısıyla ilgili eğitim programı keskin bir dönüşüm ve değişim ifade etmemekle birlikte mevcutta sürdürülen eğitim programının biraz daha açık bir yapı haline getirilmesi ve tanımlamasının dışlayıcılıktan ziyade içermeyi esas alan bir duruma kavuşturulmasından ibaret görünmektedir. Fakat temelinde ortaya konulan programın gelecekte uygulama ortamı bulacağı ve mevcut dönem içerisinde uygulanma imkanına sahip olmadığı Hükümet tarafından da bu düşüncenin resmen kabul edildiği görülmektedir. Buradan kastımız Ankara Hükümetinin eğitime önem verdiği ancak bu önemin bahsi geçen zaman diliminde değil gelecekte esas itibarıyla hissedileceği vurgusudur. İleride görüleceği üzere milletvekilleri ülkedeki eğitimin geliştirilmesi konusunda Maarif Vekaletini ısrarla baskı altında tutacaklardır. Dolayısıyla ilgili dönemde Hükümetin eğitime önem vermesi kendi iç dinamiklerinden ziyade daha büyük oranda milletvekillerinin baskılarına bağımlı olarak gelişme seyri gösterecektir. Bunu dile getirmemizin nedeni, ilgili dönemde eğitimin iyileştirilmesi adına yapılan çalışmaların olumlu ya da olumsuz olarak sadece hükümete mâl edilmemesi aynı zamanda meclisin etkisinin bilincinde olunması gerekliliğindedir.

Ankara ve İstanbul hükümetlerinin Maarif teşkilat yapılarına bakıldığında İstanbul'da bulunan Maarif Nezaretinin eğitim işlerini idare etmek için iki yüze yakın kişiyi istihdam ettiği görülmektedir. İstanbul Maarif Nezareti'nin emir verebildiği vilayet sınırlı olmasına

¹²⁰ Ziya Hurşit Bey'in görüşlerine Öğretmen Sorunları ile ilgili bölümde yer verilecektir.

rağmen bu kadar fazla kişiyi istihdam ediyor olması, ilgili zaman dilimi içerisinde hükmettiği vilayet sayısına göre değil daha önceden var olan çalışanların görevlerine resmi olarak devam ettiği sonucunu çıkarmamıza olanak tanımaktadır. Aynı dönemde Ankara Maarif Vekaleti ise yirmi dört memur ve üç hademe ile işlerini sürdürmeye çalışmaktadır. Dahası Ankara Maarif Vekaleti, ders programı ve kitapların basım için uygun olup olmadığını denetlemesi için sadece bir kişi istihdam etmiş ve bu kişi görevlendirileli iki ay olmasına rağmen memur statüsü dahi verilememiştir. Tüm bu işlemler için ise kendisine sadece 80 liralık maaş tahsis edilmiştir.¹²¹

Dr. Rıza Nur Bey'e göre Vekaletin kurulmasının hemen akabindeki en zorlu mesele iyi öğretmen ve memur bulabilmektir. Çünkü memurluk ve öğretmenliğe talip olan kişilere ait siciller mevcut değildir. Bu nedenle Dr. Rıza Nur Bey, çareyi mevcut memurların şahitliğine ve ilgili vilayetin milletvekillerine sorarak bulmaya çalışmıştır. Eğer bilgisine müracaat ettiği bu kişiler şهادette bulunursa göreve talip olanların atamasını yapmıştır.¹²² Ayrıca ilgili dönemde Türk Asarı Atika ve İstatistik Müdüriyetleri de Vekalet bünyesi altında faaliyet göstermeye başlamıştır.¹²³

Dr. Rıza Nur Bey, Maarif Vekaleti merkez teşkilatını oluştururken okulların mevcut isimlendirmelerini de Türkçeleştirerek iptidailere ilk, idadilere orta, âli okullara yüksek ve sultanilere de lise adını vermiştir. Maarif Programında yer alan esaslar çerçevesinde Türkçe sözlük oluşturulmaya ve halk arasında uygulamada olan milli oyunlar, sporlar, atasözleri, şiir ve türkü gibi sözlü geleneksel eserler de yazılı hale getirilmeye başlanmıştır.¹²⁴ Ayrıca bir etnografya müzesi kurmak için teşebbüste bulunan Dr. Rıza Nur Bey, bu fikrini tam olarak hayata geçirememiştir.¹²⁵

¹²¹ TBMM Z.C., Devre 1, İçtima Senesi 1, İçtima 148, C.VIII, 10 Şubat 1337, s.172.

¹²² Dr. Rıza Nur, 630.

¹²³ *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 24 Haziran 1920, 2.

¹²⁴ İlgili çalışma kitap haline getirilmiş ancak bunlar Meclisin Kayseri'ye taşınma ihtimalinin konuşulduğu aşamada Kayseri'ye götürülürken kaybolmuştur. Dr. Rıza Nur, 626.

¹²⁵ Dr. Rıza Nur Bey, söz konusu müze için milletvekilleri ile görüşerek kendi bölgelerinden yerel elbiseler getirmelerini talep etmiş ve milletvekilleri de bu talebe sıcak yaklaşımlarına rağmen yeterli alakayı göstermemişlerdir. Eski paralardan oluşan küçük bir müze kurmayı başaran Dr. Rıza Nur Bey, kendisinin görevi bırakmasından sonra zaman içerisinde ilgili paraların yağmalandığı bilgisini vermektedir. Dr. Rıza Nur, 627.

Maarif Vekaletinin 1920 bütçesi beş yüz yetmiş yedi bin lira civarındadır ve bu oran dahiliye ve emniyet teşkilatına harcanan dokuz milyonluk bütçenin¹²⁶ yanında artan enflasyon ile alım gücünün düşmesi, mal ve hizmet fiyatlarının artması neticesinde yok hükmündedir. Dr. Rıza Nur Bey'e göre gelirlerin çok büyük bir kısmının askeri harcamalara ayrılması ve İstanbul, Bursa ve İzmir gibi vergi gelirlerinin yüksek olduğu yerlerin işgal altında olması nedeniyle buralardan vergi alınamıyor oluşu, planlanan çalışmaların yapılmasını imkânsız hale getirmekteydi.¹²⁷

Bir sonraki Maarif Vekili Hamdullah Suphi Bey'e göre ise Maarife ayrılması gereken bütçe en az iki-üç milyon arasındadır. Ancak 1920 senesi bütçesinde bu gerçekleştirilememiştir. Maarif Vekaleti ilgili yıl bütçesi ancak sene nihayete ererken yapılmaya çalışılmış ve süreç içerisinde bütçe aylık avanslarla temin edilmiştir. Bütçe görüşmelerinden önce eğitimi ilgilendiren konularda Maarif Vekili (Hamdullah Suphi Bey) tahsisat eksikliğine dair birçok beyanda bulunmuş ve bu beyanları esnasında milletvekilleri ne kadar bütçe isterse vereceklerini söylemelerine rağmen bütçe görüşmelerinde ifade edildiği gibi olmamıştır. Bazı milletvekilleri bütçede kısıtlamaya gitmeye dahi çalışmıştır. 1920 senesi nihayete erene kadar eğitim konusu her gündeme geldiğinde milletvekilleri maarifin içerisinde bulunduğu parasızlık durumuna karşı çözüm arayışında olmuşlardır ancak gerek Maarif Encümeni gerek meclis görüşmelerinde bazı milletvekilleri, Hükümetin zaten azaltarak istediği kalemleri dahi tam anlamıyla vermek yerine bu kalemlerde tasarrufa gitmişlerdir. Genel bütçenin zayıf olması, maddi imkanların azaltılarak dağıtılmasını öngörmesi elbette doğrudur ancak diğer bazı vekaletlerin Maarif Vekaleti ile karşılaştırıldığında çok daha büyük pay alıyor olması sadece maddi imkanlar çerçevesinde bütçenin paylaşılıyor olduğuna kanıt oluşturmayacaktır. Örneğin, Maliye Vekaletine 6.413.629 lira, Milli Müdafaa Vekaletine 27.576.036 lira, Nafia Vekaletine 620.396 lira, Hariciye Vekaletine 303.748 lira, Şeriye Vekaletine 522.062 lira, Dahiliye Vekaletine 2.731.023 lira, İktisat Vekaletine 1.264.921 lira, Adliye Vekaletine 2.759.276 lira, Sıhhiye ve Muaveneti içtimaiye Vekaletine

¹²⁶ TBMM Z.C., Devre 1, İctima Senesi 1, İctima 148, C.VIII, 10 Şubat 1337, s.166.

¹²⁷ Dr. Rıza Nur, 627.

613.141 lira, Maarif Vekaletine ise 577.061 lira ayrılmıştır.¹²⁸ Eğitime verilen önem bu nedenle 1920 senesi için sadece sözde kalmıştır yorumunu pekâlâ yapabiliriz.

1920 bütçesinde vekaletin doğrudan bütçe ayırdığı beş leyli sultani,¹²⁹ on altı nehari ve bir idadi vardır. Söz konusu okullarda öğretmenlerin maaşları ve çocukların masrafları için harcanan toplam bütçe ise yüz bin liradır. Sadece gündüz eğitim veren okullar bu hesaba dahil değildir.

Büyük Millet Meclisi açılmadan önce Ankara’da yatılı bir öğretmen okulu bulunmaktaydı. Söz konusu okul, yerel idare tarafından kapatılarak bunun yerine Çorum ve Kırşehir’de gündüzlü iki öğretmen okulu açılması kararı verilmişti. Kapatılma gerekçesi olarak okuldaki öğretmen sayısının öğrenci sayısından fazla olması ve okulun herhangi bir ilerleme kaydedememesi gösterilmişti. Ancak durum bu şekilde değildi. Yerel idarenin öğrenci sayısını yirmi, öğretmen sayısını da otuzdan fazla göstermesine rağmen öğrenci sayısı toplam otuz sekiz kişiden ibaretti. İlgili okulun Ankara’da BMM açılmadan önce kapatılması kararı alınması nedeniyle durum İstanbul Maarif Nezaretine bildirilmişti. Maarif Nezareti, okulun savaş döneminde dahi zorluklar içerisinde varlığı devam ettirilen bir okul olduğu ve ilerleme kaydetmeye başlayacağı sırada kapatılmasının uygun görülmediğini beyan ederek okulun kapatılması ve yerine Çorum ve Kırşehir’de gündüzlü eğitim veren öğretmen okulunun kurulmasının daha fazla faydayı temin etmeyeceğini bildirmişti. Gündüzlü eğitim kurumlarından alınan verimin yatılı okullara

¹²⁸ Rıdvan Akın, “TBMM’nin İlk Bütçe Yasası: 1336 Muvazene-i Umumiye Kanunu”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, sy 2 (2013): 1-40. ; Bütçe görüşmelerinin ayrıntıları için bkz. Maarif Vekaleti Bütçe Görüşmeleri: TBMM Z.C., Devre 1, İçtima Senesi 1, İçtima 148, C.VIII, 10 Şubat 1337, s.166-186. ; Maliye Vekaleti Bütçe Görüşmeleri: TBMM Z.C., Devre 1, İçtima Senesi 1, İçtima 146, C.VIII, 7 Şubat 1337, s.113-127. ; Nafia Vekaleti Bütçe Görüşmeleri: TBMM Z.C., Devre 1, İçtima Senesi 1, İçtima 150, C.VIII, 14 Şubat 1337, s.206-208, 215-230. ; Hariciye Vekaleti Bütçe Görüşmeleri: TBMM Z.C., Devre 1, İçtima Senesi 1, İçtima 151, C.VIII, 15 Şubat 1337, s.236-252. ; Müdafaa-i Milliye Vekaleti Bütçe Görüşmeleri: TBMM Z.C., Devre 1, İçtima Senesi 1, İçtima 147, C.VIII, 8 Şubat 1337, s.133-153. - TBMM Z.C., Devre 1, İçtima Senesi 1, İçtima 151, C.VIII, 15 Şubat 1337, s.252-266. - TBMM Z.C., Devre 1, İçtima Senesi 1, İçtima 152, C.VIII, 17 Şubat 1337, s.283-293. Şeriye Vekaleti Bütçe Görüşmeleri: TBMM Z.C., Devre 1, İçtima Senesi 1, İçtima 153, C.VIII, 19 Şubat 1337, s.308-311. ; Dahiliye Vekaleti Bütçe Görüşmeleri: TBMM Z.C., Devre 1, İçtima Senesi 1, İçtima 155, C.VIII, 22 Şubat 1337, s.363-384. ; İktisat Vekaleti Bütçe Görüşmeleri: TBMM Z.C., Devre 1, İçtima Senesi 1, İçtima 156, C.VIII, 24 Şubat 1337, s.398-423. ; Adliye Vekaleti Bütçe Görüşmeleri: TBMM Z.C., Devre 1, İçtima Senesi 1, İçtima 157, C.VIII, 26 Şubat 1337, s.451-464. ; Sıhhiye Vekaleti Bütçe Görüşmeleri: TBMM Z.C., Devre 1, İçtima Senesi 1, İçtima 158, C.VIII, 27 Şubat 1337, s. 494-502.

¹²⁹ Ankara, Kastamonu, Sivas, Trabzon ve Konya’da bulunmaktadır.

göre düşük olduğu da bu vasıta ile dile getirilmişti. Ancak buna rağmen yerel idare söz konusu okulu lağvetmişti. Akabinde Ankara’da BMM’nin açılması ve Maarif Vekaletinin kurulmasıyla mevcut sorun Maarif Vekaleti tarafından ele alınmıştır. Okulun öğrenci sayısının az olduğu ve iyi tedris yapılamadığı gerekçesi ile kapatılmış olması karşısında Maarif Vekili Dr. Rıza Nur Bey, öğrenci azlığı ya da eğitim kalitesinin düşük olması nedeniyle bir okulun kapatılması yerine, eğitim kalitesinin artırılmasının daha uygun bir yaklaşım tarzı olacağını savunmuştur. Öğrenci sayısının azlığı nedenine bakıldığında da şu gerçek ortaya çıkmaktadır: Darülmualimin mezunu olmayan ehliyetnameli bir kişi yedi yüz kuruş maaşla tayin edilirken Darülmualiminden mezun olan kişiler iki yüz elli kuruş maaşla tayin edilmiş ve her yere de gönderilmedikleri için uzun süreler açıkta beklemek zorunda kalmışlardır. Dolayısıyla okuldan yetişen öğretmenlere talep olmaması, okula olan öğrenci talebini de asgariye indirmiştir. Dr. Rıza Nur Bey’e göre buradan mezun olan kişilere verilmesi gereken en az maaşın dört yüz kuruş olması gerekiyordu. Buradan hareketle bahsi geçen okulun iyi eğitim verememesi ve öğrenci sayısındaki azlık gibi sorunlarının çözülmesi yerine yanlış bir yaklaşımla yerel idare tarafından kapatılması kararı da yetkisiz bir işlemdi. İlgili okulun açılmasına dair yetkinin Tedrisatı İptidaiye kanununa göre Vekalette olduğu Dr. Rıza Nur Bey tarafından vurgulanmış ve ilgili kanunda kapatmaya dair bir ibarenin geçmediği de ifade edilmiştir. Dahası ilgili kanun her vilayet merkezinde bir darülmualimin kurulmasını da öngörmekteydi ancak dönemin maddi şartları bu maddenin yerine getirilmesini imkânsız hale getirmekteydi.¹³⁰

4 Ağustos 1920 tarihinde Vekiller Heyeti tarafından alınan bir kararda da sadece öğretmen okulunun değil sultani okulunun da “bina buhranı” nedeniyle Çorum veya Kırşehir’de açılmasının düşünüldüğü görülmektedir.¹³¹ Bir süre sonra bu fikrin değiştiğini görüyoruz. Bahsi geçen okulların tekrar Ankara’da açılması için çaba harcayan Maarif Vekili, ilgili dönemdeki okul kapatma hastalığının artmasından duyduğu

¹³⁰ TBMM Z.C., Devre 1, İctima Senesi 1, İctima 34, C.II, 14 Temmuz 1336, s.308-310.

¹³¹ BCA. 1. 7. 8.

memnuniyetsizliği de dile getirmiştir.¹³² 18 Eylül 1920 tarihli Vekiller Heyeti toplantısında ilgili konu gündeme gelmiş ve okulların tekrar Ankara’da açılması karara bağlanmıştır.¹³³ Maarif Vekili, Darülmuallimini Eylül (1920) ayının başında açacağını beyan etmesine¹³⁴ rağmen bu vaadini kısa sürede hayata geçirememiştir. Çünkü öğretmen okulu binasının üst katı hala Maarif Vekaleti ve maarif dairesi, alt katı da matbaa ve Matbuat Müdüriyeti ve sulh mahkemesi işgalinde bulunmaktadır. Ayrıca okulun yatılı olarak açılması için gerekli yatakları da mevcut değildir. Maarif Vekili Dr. Rıza Nur Bey, birkaç odanın kendileri tarafından kullanılması nedeniyle maarif kurumlarının, okulun açılması için bir engel teşkil etmediğini ancak diğer kurumların engel teşkil ettiğini iddia etmekte ve söz konusu kurumların binadan çıkarılması için gerekli girişimlerde bulunulduğunu ve diğer yandan da okulun açılması için bina arayışlarının sürdürüldüğünü beyan etmektedir.¹³⁵ Maarif Vekaleti, içerisinde bulunduğu durum dolayısıyla kendi kendisiyle çelişir vaziyettedir ve gerekçe olarak uygun bina yokluğu gösterilmektedir. Yani işgalden dolayı Maarifi değil diğer kurumları sorumlu addetmektedir. Kullandıkları alan bakımından kendince haklı bir savunma olsa da bahsi geçen olay Maarif ve ona bağlı kurumların bir okul binasını işgal etmeleri nedeniyle eğitime engel oldukları gerçeğini değiştirmeyecektir.

İlgili dönemde öğretmenlerin bazılarının Mecliste zabıt kâtibi olarak görevlendirildiği de görülmektedir. Şüphesiz bu durum, öğretmenlerin geçimlerini sürdürmek adına giriştiği işlerdendir ancak Maarif Vekaleti zabıt katipliği görevini öğretmenlerin yapmasından rahatsızlık duymakta ve yeni zabıt katipleri yetiştirilerek öğretmenlerin asli görevlerinde istihdam edilmesi gerektiğini düşünmektedir. Dönemin şartları gereği öğretmenlerin Meclis çatısı altında bu gibi görevlerde bulunmaları okuma-yazma gibi temel iş ve işlemleri ihtiva edebilecek kişilerin azlığı nedeniyle oldukça doğal bir olgudur. Fakat

¹³² Dr. Rıza Nur Bey, ilgili konuya dair memnuniyetsizliğini şu sözlerle ifade etmiştir: “*Halbuki benim itikadımca bir memleketi her şeyden evvel irfanlı kafalar kurtarır, ihya eder, yaşatır ve onu da mektebler yetiştirir. Eğer mekteplere böyle darbeler vurulursa zannederim ki o millet yaşayamaz ve herhangi felakete duçar olursa mutlaka ricalinin, memurunin seviye-i iktidarının dün olmasından duçar olur. Eğer bu yükseltirse tabiidir ki millet yükselir. O milletin devletinin idaresi büsbütün başka türlü olur. Bu basit bir hakikattir.*” TBMM Z.C., Devre 1, İçtima Senesi 1, İçtima 34, C.II, 14 Temmuz 1336, s.307-308.

¹³³ BCA. 1. 15. 3.

¹³⁴ TBMM Z.C., Devre 1, İçtima Senesi 1, İçtima 34, C.II, 14 Temmuz 1336, s.310.

¹³⁵ TBMM Z.C., Devre 1, İçtima Senesi 1, İçtima 86, C.V, 19 Teşrinievvel 1336, s.106, 108.

burada iki taraflı bir faydanın esas alındığı ve hem Meclisin hem de öğretmenlerin birbirlerine iş ve işlemler ile geçim temini konularında bağımlı olduğu açıkça ortaya konulması gereken bir gerçektir.

Kütahya Milletvekili Besim (Atalay) Bey (1882-1965), eğitimin kötü gidişatını sebep göstererek bir kanun teklifi vermiş ve bu teklifle öğretmen okullarının kaldırılmasını ve sultanilerin de idadiye dönüştürülmesini talep etmiştir. Bu isteğini şu şekilde gerekçelendirmiştir:

“Millete yüz binlerce liralara mal olan bu muallimsiz ve çürük müesseselerin bir gün evvel makul ve tabii bir şekle ifrağları vücup derecesindedir. Arz edeceğim şekle göre bir taraftan gerek milletin - zaten boş bulunan - hazinesi istifade edecek ve gerek muallimsizlik ve binasızlık dertlerine bir çare bulunmuş olacak. Hele terbiye ve talimin yeknesaklığı her şeyden ziyade göz önüne alınmağa muhtaçtır.”¹³⁶

Layihâ Encümeni, Besim Atalay Bey’in kanun teklifinin ele alınmasını kabul etmiş ve bunun üzerine ilgili kanun teklifi Maarif Encümenine gönderilmiştir. Maarif Encümeni de söz konusu teklifte bazı değişiklikler yaparak sultanilerin teşkilatlı idadiler haline getirilmesini, Anadolu’nun uygun yerlerinde iki sultani ve öğretmen okulu kurulmasını kabul etmiştir. Maarif Encümeni mazbatasının mecliste tartışılması sırasında Besim Atalay Bey, okulların Maarif Vekaleti ile yerel idare meclisleri arasında kalmasının yarattığı sıkıntılara da değinerek okulların bu belirsizlikten kurtarılması gerektiğini, öğretmen okulları ile sultanilerin bugünkü durumda bırakılmasının öğretmen yokluğu nedeniyle doğru olmadığını ve bu öğretmen yokluğundan dolayı hak etmeyen kişilerin hak etmedikleri makamları işgal ettiklerinden bahisle, “On iki seneden beri kuru lâfların çoğunu duyduk, kuru mevaidin çoğunu işittik. Bugün artık duymaya vaktimiz müsait değildir zannederim. İş zamanı çoktan geldi ve geçiyor.” sözleriyle artık daha sağlıklı adımlar atılması gerektiğini vurgulamıştır. Birçok okulda coğrafya dersleri için kullanılmak üzere Osmanlı Devleti’ni gösteren haritalar, hikmet ve kimya derslerinin öğretilmesinde kullanılacak kimyevi maddeler ve gerekli aletler mevcut değildir. Bunların yokluğunda anlatılacak derslerin eğitime vereceği katkı da doğal olarak oldukça sınırlıdır. Böyle bir ortamda daha çok okul açmanın ya da okulları çeşitlendirmenin bir

¹³⁶ TBMM Z.C., Devre 1, İçtima Senesi 1, İçtima 73, C.IV, 26 Eylül 1336, s.359.

anlamı olmayacaktır. Bu nedenle ilgili okulların birleştirilmesi Besim Atalay Bey'e göre daha faydalı bir icraat olacaktır. Buna ek olarak ilgili okulların ayrı isimlerle anılması buraların mensupları tarafından birbirlerinin farklı görülmesine sebep olmakta bu da huzursuzluk yaratmaktadır. Yapılacak kanun ile tekdüze bir sisteme geçileceği için söz konusu farklılık ve bundan kaynaklı çekememezlik problemi de ortadan kalkacaktır. Bahsi geçen zaman diliminde yirmi sekiz sultani ve buralarda yatılı olarak eğitim alan üç yüz kırk, gündüzlü olarak eğitim alan iki bin beş yüz doksan bir öğrenci ve buralarda görevli öğretmen ve memur toplam beş yüz seksen yedi kişi çalışmaktadır. Şimdilik bunlar kâğıt üzerinde vardır. Kaç tanesinin aktif olarak çalıştığı tespit edilmemiş durumdadır. Öğretmen başına yirmi öğrenci düşerken her sultaninin yıllık altı bin lira masrafı vardır. Avrupa'daki lise dengi okulların en iyi örneği İstanbul'da bulunan Galatasaray Sultanisidir. Onun da masrafı yıllık kırk-elli bin lira civarındadır. Gerçekten iyi bir eğitimin temini için yapılması gereken masraf budur. Senelik altı bin lira ile kaliteli bir eğitim beklentisi de mümkün değildir. Sultaniler Maarif Vekaletinin yönetimindedir ancak Vekalet bunları yönetemediğini itiraf etmektedir. Aynı şekilde idadiler de yerel yönetimlerin kontrolündedir ancak yönetim zafiyeti olarak sultaniden farkları yoktur. Elli-altmış adet idadi mektebi olduğu bilinmekte ve bunların büyük oranda öğretmen açığı bulunmaktadır. Derslerin yarısının ihtisaslı öğretmeni yoktur. Bu nedenle bazı dersler vekil öğretmenler tarafından verilmeye çalışılmaktadır ancak herhangi bir netice hasıl olmamaktadır. Dr. Rıza Nur Bey'e göre daha önceden birçok şey yapılmaya çalışılmış ve hiçbirisi başarıya ulaşmamıştır. Bu nedenle az yapılmalı, iyi yapılmalı ve iyi yaptıkça ilave edilmelidir. Kanunla beraber yapılacak işin neticesi şudur: İdadilerin ilk tedrisat kısımları kaldırılacak ve ilkokullara devredilecektir. Öğrenciler, ilk olarak ilkokullara oradan da idadilere son olarak da darülfünunlara geçeceklerdir. Öğretmen okulları da idadi bünyesine dahil edilecektir. Buralarda bir de öğretmen sınıfı açılacaktır. Öğretmen adayları da idadideki diğer öğrencilerle aynı dersleri görecektir. Sonradan ek olarak meslek derslerini alacak ve bir yıl da staj yapacak ardından da göreve başlayacaktır. Meşrutiyetten sonra çeşitli birçok okul açılmış ancak açılan bu okulların istenilen sonuçları vermediği tecrübe edilmiştir. Dolayısıyla sistemde değişiklik yapılması elzendir. Sultaniler beş senelik ilkokul eğitimi de vermekte ve arkasından yedi sene sürecek olan ikinci kısım eğitimi başlanmaktadır. Encümen bu sürenin de uzun

olduğunu iddia etmekte ve gençlerin kısa süreli ancak kaliteli eğitim alması gerektiğini savunmaktadır. Encümen, Maarif Vekilinin teklif ettiği ve öğretmen okullarını da içermesi istenen idadi yapılarının doğru bir amaca hizmet etmeyeceğini aynı okuldan aynı eğitimle ve bir sene meslek dersi ile iki farklı meslek grubunda insanın yetişemeyeceğini düşünmektedir. Maarif Vekili ise düşüncelerinde haklı olduğunu çünkü öğretmen okullarında okuyanların aldığı bazı pedagoji ve meslek dersleri haricinde diğer derslerin idadiler ile aynı olduğunu buna ek olarak doktorluk ve mühendislik eğitimi alanların da aynı eğitim sisteminden geçtikten sonra mesleki dersleri aldıklarını dile getirmiştir.¹³⁷

Konuyla ilgili *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*'nde çıkan yazıda ise sultanilerin kaldırılarak yerlerine idadilerin kurulmasının sadece öğrenim süresini azaltacağı ve başka bir işe hizmet etmeyeceği üzerinde durulmuştur. Yazıda, tali eğitimin gelişmiş ülkelerde altı sene olduğu, İngiltere ve Amerika'da ise yedi sene sürdüğü tezinden hareketle bu okulların eğitim süresinin dört yıla indirilmesinin ülkenin ilim seviyesinin düşürülmesi ile eş anlamlı olduğu iddia edilmiştir. On iki seneden az olan ilk ve ortaokul eğitiminin ülke için kabul edilmesinin doğru olmadığı vurgulanırken kitap ve programların yetersizliği sebebiyle on iki yıllık süreçte verilen eğitim ile dahi diğer ülkelerin verdiği bilgi seviyesine öğrencilerin erişemeyeceği dile getirilmiştir.¹³⁸ Gazetenin bakış açısı sultanilerin yerine getirilecek olan idadilerin de kalitesiz eğitim vereceği ve daha az sürede daha az bilgi ile öğrencilerin mezun olacağı yönündedir. Ancak Maarif Encümeninin de açıklamalarından görüleceği üzere kısa ancak kaliteli bir eğitim hedeflenmektedir. Yani Encümen kalite ile süreyi eş anlamlı görmemekte ve çeşitli değişiklikler ile süreden bağımsız olarak kalitenin yükseltilebileceğini öngörmektedir. Gazete ise süre ile kaliteyi ve öğrenme miktarını eş anlamlı olarak addetmektedir.

İlgili konuya dair bir yazı da *Açık Söz Gazetesi*'nde kaleme alınmıştır. *Hakimiyeti Milliye* kadar detaylı incelenme içermeyen bu yazıda ileri sürülen görüşler şu şekildedir: İstanbul'dan ayrılmak zorunda kalınması az çok iyi olan eğitim kurumlarının orada kalmasına neden olmuştur. Dolayısıyla Anadolu'da büyük bir eğitim kurumu mevcut değildir. Bu eksikliği az da olsa ortadan kaldırabilecek olan yegâne eğitim kurumları

¹³⁷ TBMM Z.C., Devre 1, İçtima Senesi 1, İçtima 86, C.V, 10 Teşrinievvel 1336, s.105-112.

¹³⁸ *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 23 Kasım 1920, 2.

sultani ve darümualliminlerdir. Son yaşanan gelişmelere kadar sayılarının artırılmasına bile iyileştirilebileceği düşünülmüştür. Ancak son gelişmeler göstermiştir ki sultaniler ve darümualliminlere olan talep neredeyse bitme noktasındadır. Bu nedenle teklifi destekleyenler haksız değildir. Ancak bu okulların kapatılması sadece ilk okular ile yetinileceği anlamına gelmesi bakımından bu anlayış da doğru değildir. Öncelikle teklifin içeriği tam olarak anlaşılmalı ve ortaya koyacağı etkiler ona göre tartışılmalıdır.¹³⁹ *Açık Söz Gazetesi* tarafından yapılan bu değerlendirme neticesinde Gazetenin tam olarak konudan haberdar olmadığını bu nedenle lehte ya da aleyhte kesin bir fikir beyan edemediğini görmekteyiz.

Anadolu'da Yenigün Gazetesi ise, sultanilerin kaldırılması bir yana onların daha iyi hale getirilmesi ve hatta leyli olarak halkın hizmetine sunulması gerektiğini vurgulayarak İngilizlerin İstanbul'daki Darülfünunu kapattığı bir zamanda Anadolu'da bir Darülfünunun temellerinin atılmasının zorunluluğunu belirtmiş ve aksi takdirde İngilizlerle Anadolu'nun bir farkı olmayacağından hareketle sultanilerin kapatılmasının milli varlık ve kültürü yok etmede İngilizlerle aynı amaçları taşıyacağı üzerinde durmuştur. Ayrıca Darülfünunun tüm şubeleri hemen kurulamasa dahi önemli şubelerinin açılması ve bu meselenin üzerinde ciddiyetle durulması gerektiği belirtilmiştir. Dahası sultanilerin, iptidai ve ali tahsil arasında bir köprü olduğu, bu köprünün olmaması durumunda halkın daima iptidai bir derecede kalacağından bahisle BMM'nin ilgili teklifi reddetmesinden başka çare olmadığı dile getirilmiştir.¹⁴⁰ Henüz BMM'nin açılmasından altı ay kadar geçmişken Anadolu'da bir üniversite kurulması fikrinin basında yer almaya başlaması dikkate haizdir.¹⁴¹

Kanunun teşkilat değişimini esas alıyor ve Vekalet tarafından bazı değişikliklerin öngörülüyor olması nedeniyle kanun üzerindeki görüşmeler ertelenmiş¹⁴² ve 1920 senesi

¹³⁹ *Açık Söz Gazetesi*, 25 Ekim 1920, 1.

¹⁴⁰ "Nereye Gidiyoruz?", *Anadolu'da Yenigün Gazetesi*, 21 Ekim 1920, 1.

¹⁴¹ *Anadolu'da Yenigün Gazetesi* 22 Ekim'de doğrudan Darülfünunu ilgilendiren bir baş yazı yayımlamıştır. İlgili yazıda geçen "Darülfünun demek başlı başına bir devlet, bir saltanat, bir fikir saltanatı, hatta daha doğru olarak bir ilim ve fikir cumhuriyeti demektir... Bir milletin harici ve dahili siyasetinin erkani harbiye heyeti darülfünundur." ifadeleri basın tarafından üniversite fikrine verilen önemin göstergesidir. "Darülfünun Hükümeti", *Anadolu'da Yenigün Gazetesi*, 22 Ekim 1920, 1.

¹⁴² TBMM Z.C., Devre 1, İçtima Senesi 1, İçtima 87, C.V, 21 Teşrinievvel 1336, s.134.

için sonuç hasıl olmamıştır. Sonrasında Maarif Vekilinin de değişmesiyle ilgili kanun uzun bir süre için rafa kaldırılmıştır. İdadiler ile sultanilerin birleşimine dair bir sonraki girişim 1922 senesinde gerçekleşecektir. *Açık Söz Gazetesi*'nin 26 Ağustos 1922 tarihli nüshasında çıkan bir haberden Maarif Vekaleti bünyesinde müdürlerden oluşan özel bir encümen oluşturulduğu ve ilgili encümenin ortaokul kısmını on seneye indirecek esasları kabul ederek dokuz senelik ve on iki senelik sultani gibi benzer okulların hepsinin birleştirilmesine karar verdiği bilgisini ediniyoruz.¹⁴³ Meşrutiyet dönemi ve öncesinden itibaren devam eden aynı seviyedeki eğitim kurumlarının küçük farklılıklarla sürdürülmeye çalışılmasının hem Maarif Vekaletinin hem de yereldeki maarif yönetimlerinin işlerini çeşitlendirdiği ve arttırdığı sonucuna ulaşmamız sürpriz değildir. Sistemin baştan sona değiştirilerek sade ve anlaşılır bir neticeye ulaştırılmak istenilmesi şüphesiz makul bir girişimdir. Bu girişim ile bütçeden de tasarruf edileceği tahmin edilmektedir. Ancak netice itibarıyla 1922 senesi nihayetine kadar proje aşamasında kalan çalışmanın eğitim sistemi üzerindeki olumlu ve olumsuz yönlerinin Millî Mücadele süreci içerisinde net olarak belirlenememesine sebep olmuştur.

İlkokulların kötü gidişatının düzeltilmesi amacıyla yukarıda bahsedilen kanuna ek olarak sadece ilkokulları ilgilendiren başka bir tartışma daha meclis gündemine getirilmiştir. Teklif gereğince ilkokulların halkın eline teslim edilmesi düşünülmektedir. Yani ilkokullar maarif müdüriyetlerinin denetiminde olacak fakat cemaat ve seçimle iş başına gelecek diğer kişiler tarafından yönetimleri sağlanacaktı. Böylece okullar daha çok halka yaklaştırılmış olacaktı. İlkokulların geldiği durum Kütahya Milletvekili Besim Atalay Bey'e göre Meşrutiyet öncesi dönemin dahi çok çok gerisine düşmüştür. Halka okul yönetimi hakkının verilmesi ve hükümetin okul yönetimine müdahale etmemesi, okulların ilerlemesini sağlamaktaydı. Fakat gelinen noktada okulların hükümet kontrolüne girmesi, kötü gidişatın esas sebebi olmuş ve vekaletin yanlış uygulamaları da buna yol açmıştır. Antalya Milletvekili Rasih (Kaplan) Bey (1883-1952) ise kanun teklifinin ihtiyaçları gidermeyeceği iddiasında bulunmuştur. Ona göre, okulların içinde bulunduğu durumun yegâne nedeni öğretmen ve bütçe eksikliğidir. Zaten kanunda öngörülen sistem ile şu anda uygulanan sistem neredeyse aynıdır. Çünkü ilkokullar zaten

¹⁴³ *Açık Söz Gazetesi*, 26 Ağustos 1922, 2.

yerel komisyonlar tarafından idare edilmekte ve bunların birkaçı hariç diğerleri seçimle bu işi yerine getirmektedirler. Dolayısıyla zaten halihazırda kurulmuş olan bir sistemin bozulması ve ilkokulların bir belirsizliğe teslim edilmesi doğru değildir. Ayrıca eğitimin bu hale gelmesinde Maarif Nezaretinin büyük payı vardır. Her bakan değişiminde farklı bir program tatbik edilmeye çalışılmış, milletin ruhu anlaşılammıştır. Maarif Vekili Dr. Rıza Nur Bey ise, maarifin içerisinde bulunduğu durumdan tek suçlunun hükümet ya da halk olduğunun düşünülmesinin yanlış olduğunu belirterek ikisinin bir araya getirilmesi ile çözüme ulaşılabileceğini düşünmektedir. Halkın vaziyeti ise kendi yararını dahi takdir edemeyecek durumdadır. Okuma ve yazmanın gereksiz olduğunu düşünenler de mevcuttur. Hatta bu nedenle okulları beğenmeyip kapattıkları da görülmektedir. Dolayısıyla halka daha fazla yetki verilmesi, var olan okulların da hepten kapatılması anlamına gelebilecektir. İzmit Milletvekili Abdullah (Tezemir) Efendi (1871-1940), okulların kapatılması konusunda kendi kazasından bir örnek paylaşmıştır. Buna göre: Oradaki okul kapatılmış ve buna gerekçe olarak da orada öğretmenlik yapan kişilerin namaz kılmaması ve çocuklara da namaz kıldırılmaması nedeniyle bu eğitimden halkın fayda görmeyeceği kanaatine varıldığı gösterilmiştir. Dr. Rıza Nur Bey, namaz kılınmamasının kusurunun buralara tayin edilen imamlara ait olduğunu, onların maaş almalarına ve bu konuda görevli olmalarına rağmen görevlerini yerine getirmemelerinden dolayı hükümetin suçlanamayacağını belirtmiştir. Ayrıca ilkokul eğitiminin halka devredilmesinin önünde bir engel daha vardır o da bir cemaat teşkilatının olmamasıdır. Kanun teklifinin lehinde ve aleyhinde birçok görüşler dile getirilmesine rağmen konu daha sonra ele alınmak üzere ertelenmiş ve herhangi bir karara varılamamıştır.¹⁴⁴

Eğitimi idare etmek üzere bulunması gereken cemaat teşkilatının Müslümanlar arasında bulunmaması kanunun, Müslümanların da cemaat sistemine geçmesi sonucunu doğurmaktadır. Teşkilat kurulmadan da okulların yönetilebilirliği mümkün olmakla birlikte Rasih Efendi'nin ifadesinde de belirttiği üzere ilkokullar zaten halk arasından seçimle işbaşına gelen kişiler tarafından kurulan komisyonlar tarafından idare edilmektedir. Dönemin mevcut kanununa göre ilkokullar doğrudan idari olarak yerelde kurulan bu komisyonlar ve yerel idareler aracılığıyla yönetilmektedir. Kanun teklifi

¹⁴⁴ TBMM Z.C., Devre 1, İctima Senesi 1, İctima 78, C.IV, 4 Teşrinievvel 1336, s.533-543.

aslında mevcutta var olan sistemin bir tekrarı gibi görülmektedir. Ancak işin içerisine mevcutta bulunmayan cemaat yönetim sistemi entegre edilmektedir. Yönetime dini bir teşkilat ile devam edilmesi öngörülmekte ve bunun daha çok halk tarafından benimseneceği düşünülmektedir. Eğer halkın okuldan beklentisinin okuma yazma haricinde ağırlıklı olarak dini eğitim talebi yönünde olduğunu düşünürsek bu bir bakıma doğru bir yaklaşımdır.

Meclisin maarife dair diğer bir önemli görüşmesi 14 Aralık 1920 tarihinde yapılmıştır. İlgili tarihte Teşkilatı Esasiye Kanununun maddeleri görüşülmekte ve yapılması düşünülen değişimler üzerinde milletvekilleri önerilerini dile getirmekteydiler. Bahsi geçen kanunun on ikinci maddesi doğrudan yereldeki eğitim işlerini de ilgilendirmekteydi. İlgili madde gereği vilayetin eğitim, sağlık, iktisat, ziraat ve nafia işlerinin düzenlenmesi ve idare edilmesi, vilayet meclislerinin yetki alanına bırakılıyordu. Eğitim açısından değinilen önemli nokta, darülmualimin ve darülfünunların yönetilmesi meselesi idi. Aydın Milletvekili Tahsin (San) Bey (1865-1951), bu iki yapının önemine dikkat çekerek yerel yönetimlerin ilgili okulların yönetiminde yetki sahibi olmalarının doğru olmayacağını belirtmiştir. Ona göre: Söz konusu okulların mahalli bütçeler ile meydana getirilmesi mümkün değildir. Yeni okulların açılması için öğretmen ihtiyacı vardır ve bu öğretmenlerin yetiştirilmesinin zorluğu nedeniyle yerel idarelerin başarılı olmasına imkân yoktur. Nitekim Ankara vilayeti daha önce açtığı öğretmen okulunu kapatmak zorunda kalmıştır. İlk ve orta dereceli okulların vilayetler tarafından açılması ve yönetilmesi mümkündür ancak öğretmen okullarının masraflarının yerelden karşılanması da söz konusu olmayacaktır. Ülkenin yaklaşık yetmiş seksen bin öğretmene ihtiyacı vardır ve bu öğretmenlerin yetiştirilmesi merkezi bütçe ile sağlanabilir. Tüm bu sebeplerden dolayı Tahsin Bey, sadece ilk ve orta okulların yerel idarelere bırakılması şeklinde bir değişiklik teklif etmiştir. Ancak ilgili teklifin dikkate alınması kabul edilmemiştir.¹⁴⁵ Eğer Tahsin Bey'in görüşleri etrafında konuşacak olursak, Tahsin Bey'in günün şartları içerisinde haklı olduğunu dile getirmemiz pekâlâ mümkündür. Yerel idareler öğretmenlerin maaşlarını ödeyememektedir. Bunun sebep olduğu sonuçlar da herkesçe malum olduğu üzere okulların kapanması ve eğitim sisteminin işleyememesi

¹⁴⁵ TBMM Z.C., Devre 1, İçtima Senesi 1, İçtima 114, C.VI, 14 Kanunuevvel 1336, s.372, 374.

neticesini doğurmaktadır. İlkokul derecesinde dahi işlevsiz duruma gelen sistem içerisinde öğretmen okullarının yer alıyor olması öğretmen yetiştirmenin de neredeyse imkânsız hale gelmesine sebep teşkil edecek ve eğitim sisteminin geleceğini de doğrudan etkileyecektir.

Maarif Vekili Dr. Rıza Nur Bey, uzun süre Ankara'da olamayacağı için Maarif Vekilliği görevini 14 Aralık 1920 tarihi itibarıyla bırakmıştır.¹⁴⁶ Yeni Maarif Vekilliği görevi için BMM Reisi Mustafa Kemal Paşa, Antalya Milletvekili Hamdullah Suphi Bey, Adana Milletvekili Zekai (Apaydın) Bey (1884-1947), Karesi Milletvekili Vehbi Bey, İzmir Milletvekili Yunus Nadi (Abaloğlu) Bey (1880-1945) ve yine İzmir Milletvekili Mahmut Esat (Bozkurt) Bey'i (1892-1943) önermiştir.¹⁴⁷ Seçimler 16 Aralık 1920'de gerçekleştirilmiş ve Mahmut Esat Bey, Yunus Nadi Bey ve Vehbi Bey kendilerine oy verilmemesini talep etmişlerdir. Oylama sonucunda Maarif yeni Vekili Hamdullah Suphi Bey olmuştur.¹⁴⁸

Dr. Rıza Nur Bey'in ardından Maarif Vekilliği görevini devralan Hamdullah Suphi Bey'e göre eğitimde takip edilmesi gereken amaç, çocukları kendi milletlerinin esasına döndürmek ve tarihlerine sadık kalmalarını sağlamaktır. Ülke eğitimini layık olduğu seviyeye yükseltmek için alimler yetiştirilmelidir. Bu alimler hem doğuyu hem de batıyı bilen insanlar olmalı ve batıdan gelen hareketlere karşı çocukların vicdanını muhafaza edebilmelidirler. Böylece yetişen alimler, mevcut durumda öğretim yapan fikrî olarak ölü haldeki kişilerin yerlerine geçebileceklerdir.¹⁴⁹ Hamdullah Suphi Bey'in mecliste açıkladığı ilgili fikirlerini daha ayrıntılı olarak *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*'ne verdiği bir röportajdan öğrenebiliyoruz. Buna göre: Eğitim sisteminin nazari olarak sadece efendi yetiştirmesi doğru değildir. Eğitimin hakiki yolu bu değildir ve doğru yolun bulunması gerekmektedir. Teoride efendi yetiştiren bu kurumlar dönüştürülmeli ve işçi yetiştirilmelidir. İlkokullar ve bazı orta dereceli okulların hedefi işçi yetiştirmeye yönelik olurken elbette her mesleğe insan yetiştiren bazı sultani ve yüksek dereceli okullar bunun

¹⁴⁶ Sovyetlerle görüşme yapmak üzere Moskova'ya gidecekler arasına seçildiği için Ankara dışında olacaktır.

¹⁴⁷ TBMM Z.C., Devre 1, İçtima Senesi 1, İçtima 114, C.VI, 14 Kanunuevvel 1336, s.377.

¹⁴⁸ TBMM Z.C., Devre 1, İçtima Senesi 1, İçtima 115, C.VI, 16 Kanunuevvel 1336, s.391-393.

¹⁴⁹ TBMM Z.C., Devre 1, İçtima Senesi 1, İçtima 148, C.VIII, 10 Şubat 1337, s.170.

dışında tutulmalıdır. Eğitimin hedefi, gençlerin, ülkenin üretim gücüne katılması ve bu üretimin de yükseltilmesini sağlamak şeklinde düşünülmelidir. Çocuklar, aldıkları eğitim sonrası ailelerine ve çevrelerine yabancılaşmaktadırlar. Aydın insanlarla halk arasında ise varlığını hissettiren büyük bir uçurum vardır. Eğitimin görevi, açılan bu uçurumu ortadan kaldırmak, kişi ile ailesi ve çevresi arasındaki ilişkiyi kuvvetlendirmek ve aynı zamanda içerisinde yaşadığı toplumu anlamasını ve ilgili toplumun ihtiyaçlarının farkında olmasını sağlamak olmalıdır. Ayrıca ders programları da okulun bulunduğu bölgelerin şartlarına göre oluşturulacaktır.¹⁵⁰ Örneğin, Trabzon gibi deniz ticaretinin yoğun olduğu bir noktada eğitimin ticari esaslarını içeren yönü ön planda tutulacaktır. Dolayısıyla bölge programlı bir eğitim ve ders sistemi öngörülmektedir. Görüldüğü üzere Hamdullah Suphi Bey'in fikirleri ilk açıklanan eğitim programı ile biraz farklılaşmaktadır. İlk açıklanan programda daha çok mevcut eğitim programının küçük yeniliklerle devam ettirilmesinin yanı sıra daha modernize ve teorik genel bir programdan bahsedilmekte iken okulların işçi yetiştirmesi gibi eğitimin esasını ilgilendiren hususlara çok fazla temas edilmemektedir. Ancak hem Dr. Rıza Nur Bey'in hem de Hamdullah Suphi Bey'in vurguladığı esasa göre çocukların içerisinde yaşadıkları toplum ile sağlıklı iletişim kurmalarının sağlanması ve toplum ihtiyaçlarına dönük bir eğitim müfredatı oluşturulması ortak paydadır.

Maarif Vekaleti bünyesinde sürdürülen teşkilatlanma hareketi 1921 senesine gelinmesine ve ikinci Maarif Vekili görevine başlamasına rağmen henüz tam anlamıyla tamamlanamamış değildir. Ders programı ve kitap inceleme heyeti (Asarı İlmiye ve Tetkikat Encümeni) için sadece bir kişi görevlendirilmesi bu iş için uygun kişilerin bulunamayışından kaynaklıdır. Hükümet tarafından verilen bütçe teklifinde ilgili heyetin istihdamı için 650 liralık bir bütçe talep edilmiştir. Ancak Muvazene-i Maliye Encümeni, heyetin oluşturulamaması nedeniyle söz konusu bütçeyi vermemiş fakat Maarif Vekilinin açıklamalarına dayanarak istenilen meblağın ödenmesinde hemfikir olmuştur. Maarif Vekaleti, 1920 senesinde müsteşar da kullanmamış¹⁵¹ ve bu görev de vekiller tarafından

¹⁵⁰ *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 10 Mart 1921, 1.

¹⁵¹ Dr. Rıza Nur Bey'in ifadesine göre eskiden Tanin Gazetesinde müdürlük yapan Muhiddin Bey kendisinin müsteşar olarak atanmasını istemiş ancak bu isteği millete masraf olunmaması adına Dr. Rıza Nur Bey tarafından kabul edilmemiştir. Dr. Rıza Nur, 633.

yapılmıştır.¹⁵² Buna ek olarak Hamdullah Suphi Bey, Vekalet maaşı da istememiş ve milletvekili olarak aldığı maaşın yeterli olduğunu dile getirmiştir. Muvazene-i Maliye Encümeni, Vekiller Heyetinin gece geç saatlere kadar toplantılar yapmasını ve bu toplantıların akabinde de evlerine arabalarla dönmek mecburiyetinde olmalarını sebep göstererek bunların masrafları için kullanılmak üzere vekaletlere her ay yüzer lira tahsisat ayrılmasının gereğini belirtmiştir.

Anadolu'da uygulanan eğitim sisteminin artık milli ve ortak bir hal almasına binaen Tedrisat-ı İptidaiye Kanununun on beşinci maddesinde belirtilen “*mesarîfi mecburenin*” herkesten alınmasını ihtiva eden madde gereği, ilgili zamana kadar sadece Müslümanlardan alınan vergi, Hristiyanlardan da alınmaya başlanılmıştır. Böylece artık Müslüman ve Hristiyan ayrımının yapılmayacağı, her işte ortak vatandaşlık ilkesinin esas alınacağı ve mevcut okulların Müslüman ve gayrimüslim herkese açık olacağı da ortaya konulmuştur. Ayrıca bu okullara devam eden gayrimüslim çocukların haftanın bir günü kendi din adamlarından dini eğitim almasında da herhangi bir sakınca görülmecektir.¹⁵³ Gayrimüslimlerin Türk okullarında eğitim almalarına dair herhangi bir zorlama yapılmamış fakat maarif vergilerini vermekte mecbur tutulmuşlardır. Bedelini ödemelerine rağmen Türk okullarında eğitim almak gayrimüslimler için tamamen isteğe bağlı tutulmuştur. Gayrimüslim okulları siyasi propagandalar yaparak Müslüman ve gayrimüslimleri birbirine karşı kışkırtan komiteler gibi çalıştıkları¹⁵⁴ için Anadolu'da eğitimin millileştirilmesi ve mevcudiyetinin genele yayılması adına yapılan bu girişim dikkate değerdir. Hem gayrimüslim halka dini olarak serbestlik tanınmakta hem de peşin alınan eğitim ücreti ile gayrimüslim öğrencilerin eğitim taleplerinin karşılanacağı teminatı verilmiştir. Buna ek olarak Yunanların İzmir'de Türk okullarının varlığını ortadan kaldırmaya yönelik olarak yaptıkları faaliyetlere misilleme olması adına bazı

¹⁵² Vekalet Müsteşarlık kadrosunu 1922 senesi içerisinde kurmuş ve müsteşarlık görevini de Samih Rıfat Beye teklif etmiştir. *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 10 Mart 1922, 2. Samih Rıfat Bey bu görevi kabul edecektir.

¹⁵³ Dini eğitim almaları konusunda Hamdullah Suphi Bey şu ifadeleri kullanmıştır: “*Asırlardan beri ona tecavüz etmedik. Şimdiden sonra da tecavüz etmeğe niyetimiz yoktur. Eğer tedrisatı diniyelerinin mahfuziyetini isterlerse haftanın bir gününde Hristiyan çocuklarını bir yere toplarız, rahipler gelirler, din dersini verirler.*” TBMM Z.C., Devre 1, İctima Senesi 1, İctima 148, C.VIII, 10 Şubat 1337, s.168-169.

¹⁵⁴ *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 10 Mart 1921, 1.

vilayetlerde Rum okullarının¹⁵⁵ kapatılması da gayrimüslim öğrencilerin hem bölücü faaliyetlerin tetikçisi olmalarını engellemiş hem de bu öğrencilerin Türk okullarına gitmesini mecbur kıldığı için birlik ve beraberlik tohumlarının genç zihinlere ekilmesini temin etmiştir.

Dini eğitimde gayrimüslimlere serbestlik tanınmasının yanında Türk öğrencilere verilen dini eğitimin eksikliği de eleştirilen bir diğer konu olmuştur. Ankara Milletvekili Hacı Atıf Bey'e¹⁵⁶ göre, öğretmen ve maarif müdürü dini konulara çok önem vermiyorlar ve dinin gereklerini uygulamadıkları için de onların yetiştirdiği öğrenciler de onları örnek olarak almasından mütevellit öğrenciler de dinin gereklerini yerine getirmeye uzak kalıyorlardı. Bu nedenle halk eğitime karşı soğuk bakmaktaydı.¹⁵⁷ Hacı Atıf Bey'in söylemleri sadece Ankara vilayeti için geçerlidir ancak yine de belirtilmesi gerekir ki halkın eğitime karşı soğuk baktığı iddiası bir genellemeden ibarettir. Elbette genelleme yapılmamak üzere Hacı Atıf Bey'in görüşlerini paylaşan insanların olduğu gerçeği de itiraf edilmelidir. Nitekim Maarif Vekili Hamdullah Suphi Bey de Hacı Atıf Bey'in fikirlerinde haklılık payı olduğunu dile getirerek dini eğitimi hakkıyla verebilecek öğretmenlerin de yeni dönemde bulunup görevlendirileceği sözünü vermiştir.

Hamdullah Suphi Bey'in Maarif sahasında düşündüğü hedefler ise şunlardır: Maarif Mecmuası çıkarılacak, Anadolu'nun fikir merkezlerine ilmin ulaşması için çeşitli kişiler gönderilerek konferanslar verilecek, müze ve kütüphane işlerine önem verilecek,¹⁵⁸ beden eğitimi dersleri için büyük merkezlerden başlamak üzere idman alanları yapılacak, Anadolu'da fikir ve sanat merkezleri yeniden uyandırılacak, iyi seçilmiş öğretmenler ile büyük şehirlerde birer ortaokul temin edilecek, Ankara'da tatil itibarıyla edebiyat ve tıp

¹⁵⁵ Bu dönemde Ankara Hükümetinin Samsun ve Sivas'taki Fransız okullarını işgal ettiği de belirtilmektedir. Maurice Pernot, "Ankara Doğu ve Batı Arasında Türkler", çev. Durmuş Yılmaz, *S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sy 2 (1993): 49.

¹⁵⁶ 1858 doğumludur. Şeriye Mahkemesinde Hakimlik, BMM Şeriye ve Evkaf Komisyonunda üyelik ve Ankara Müftülüğü yapmıştır. 1926'da vefat etmiştir. Fahri Çoker, 78.

¹⁵⁷ TBMM Z.C., Devre I, İctima Senesi I, İctima 148, C.VIII, 10 Şubat 1337, s.166-167.

¹⁵⁸ Anadolu'nun çeşitli vilayetlerinde de müze kurma girişimleri vardır. Örneğin, Sivas'ta Maarif Müdürü milli bir müze kurmak için taşra baş muallimlerinden çeşitli alanlarda milli, yöresel ve kültürel nesnelere gönderilmesini istemiş ve bu talebi karşılık da bulmuştur. "Maarif Haberleri", *Dilek Mecmuası*, 31 Ocak 1922.

medreseleri açılacak, ilim adına yapılan faaliyetlerin neredeyse tamamının İstanbul'da toplanmış olması nedeniyle bundan mahrum kalan Anadolu ilmen canlandırılacaktır.¹⁵⁹

Aynı tarihlerde hala aktif olarak varlığını sürdüren İstanbul Maarif Nezareti de çalışmalarına devam etmektedir ve İstanbul'daki okullarda uygulanmak üzere yeni bir "elifba" kabul etmiştir. İlgili durumdan haberdar olan Bolu Milletvekili Tunalı Hilmi Bey (1871-1928), söz konusu elifba'nın Ankara Maarif Vekaletince getirtilerek tetkik ettirilmesini ve faydalı ise Anadolu'da bulunan diğer okullarda da kullanılmasını şifahen talep etmiştir.¹⁶⁰ Buradan anlaşılıyor ki eğitim konusunda da İstanbul'daki gelişmeler takip edilmekte ve faydalı olacağı düşünülen çalışmaların aynen uygulanmasında hiçbir mahsur görülmemektedir. Bunun yanında Maarif Vekaleti bütçe görüşmeleri esnasında İstanbul Maarif Nezaretinin yönetiminde olan okullar da özellikle ismen de olsa fasıllara eklenmiş ve bütçe gideri sıfır olarak gösterilmiştir. Söz konusu durum her ne kadar maarifte faydaya dönük uygulamaların İstanbul Maarif Nezaretinden dahi alınabileceğini gösterse de İstanbul Maarif Nezaretinin de resmen tanınmadığının bir kanıtı niteliğindedir.

Dönemin ileri gelenleri her fırsatta eğitim işlerinin önemine dikkat çekmeye çalışmaktaydı. Bunlardan birisi de Şark Cephesi Komutanı Kazım Karabekir Paşadır. Paşa'nın önderliğinde Türk ordusu 23 Şubat 1921 tarihinde Ardahan'a girmiştir. Halk minnettarlığını dile getirerek Paşa'ya teşekkürlerini sunmuştur. O da Ardahan halkına duyduğu muhabbeti ifade ederken maarifin önemine şu sözleriyle dikkat çekmiştir: "Memleketimizde maarife çok ehemmiyet veriniz. Maarife sarf edeceğiniz himmet ve gayretin kazancı vatanımızı abat edecek en büyük servettir."¹⁶¹ Görüldüğü gibi eğitimin önemi her şart ve koşul altında vurgulanmaya ve halkın bu bilince ulaşmasına yardımcı olunmaya çalışılmıştır. Askeri başarılar nasıl barış masalarındaki kazançlarla taçlandırılıyorsa aynı şekilde eğitim alanında da taçlandırılması gerekmektedir. Böylece gelecek nesiller askeri mücadelelerle değil ilmi mücadelelerle varlıklarını ortaya koyabileceklerdi. Kazım Karabekir Paşa'nın hem Millî Mücadele sırasında hem de

¹⁵⁹ *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 10 Mart 1921, s.1.

¹⁶⁰ TBMM Z.C., Devre 1, İçtima Senesi 1, İçtima 148, C.VIII, 10 Şubat 1337, s.179.

¹⁶¹ TBMM Z.C., Devre 1, İçtima Senesi 1, İçtima 158, C.VIII, 27 Şubat 1337, s.467.

sonrasında eğitim kurumlarına ziyaretlerde bulunduğu ve her fırsatta eğitimin önemine dikkat çektiği bilinmektedir.¹⁶² Ekim 1922’de Kastamonu’yu ziyaretinde de eğitime verdiği değeri göstermiş ve bir gününün tamamını ayırarak burada bulunan okulları teftiş ve ziyaret etmiştir.¹⁶³

Bu noktada dönemin Meclis Başkanı Mustafa Kemal Paşa’nın da okullara ziyaretleri olmuştur. 1921 senesi yazında Batı Cephesi Karargâhı Akşehir’de bulunuyordu. Mustafa Kemal Paşa ile Franklin Boulion bir görüşme yapmak üzere buraya gelmişlerdi. İlgili bölgede kırk kadar medrese olmasına rağmen bunlardan sadece birkaçı faaliyetteydi. Mustafa Kemal Paşa, ilgili medreseleri ziyaret etmek istemiş ve bu amaçla ilk olarak Akşehir Müftüsünün de ders verdiği medreseye gitmiştir. Medrese dörtgen bir taş binadan oluşuyordu. Genellikle köylerden gelen çocukların yatılı olarak kaldıkları küçük ve havasız odalardan ibaret olan medresenin yatak odaları zemin katta, derslerin yapıldığı odalar ise çıkma bir katta yer alıyordu. Paşa, yanındakilerle birlikte Müftünün ders yaptığı odaya girerek önce hangi dersi işlediklerini sormuş ve Arapça lisanı olduğunu öğrendikten sonra bir öğrenciden söylediğini Arapça olarak yazmasını istemiştir. Ancak söylediği cümle öğrenci tarafından Arapça olarak yazılamayınca bir diğer öğrenciden aynı şeyi istemiş fakat o da yazamamıştır. Bunun üzerine Paşa, Akşehir’de Arapça konuşan kimse olmadığını ve dil öğrenmenin de bir muhit meselesi olduğundan bahisle Arapça öğrenmenin lüzumu olmadığını, ilgili dilin ilim ve fen dili de olmadığını bu konuda mütehassıs yetiştirmek gerekiyorsa da ilgili kişilerin Mısır’a gönderilerek orada eğitim alabileceklerini ifade ederek bu odadan ayrılmıştır. İlgili odada bulunan öğrencilerin yaş itibarıyla yirmilerinde olması Paşa’nın sinirlendiği diğer bir konu olmuştur.¹⁶⁴

Medrese ziyareti sonrası Mustafa Kemal Paşa, bir de idadiyi ziyaret etmiştir. Bir sınıfa giren Paşa, o sırada sıraların üzerinde Kıraat ve Malumatı Medeniye isimli kitaplara

¹⁶² Kazım Karabekir’in eğitime yönelik girişim ve tutumu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Hürü Sağlam Tekir ve Süleyman Tekir, “Eğitime Katkılarıyla Kazım Karabekir”, *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi*, sy 2 (2017): 322-40.

¹⁶³ Her okulda kendisine karşılamlar yapılmış ve hem okulların hem öğrencilerin hem de öğretmenlerin durumu ile yakından ilgilenmeye gayret göstermiştir. Okulları ziyaretiyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. “Kazım Karabekir Paşa Hazretleri Şehrimizde”, *Açık Söz Gazetesi*, 14 Ekim 1922, 2.

¹⁶⁴ Asım Us, *Gördüklerim Duyduklarım Duygularım* (İstanbul: Vakit Matbaası, 1964), 96-99.

bakarak bir kitabı eline almış ve rasgele bir sayfasını açarak sayfada yazan “itidal” kelimesinin ne olduğunu bir öğrenciye sormuştur. Ancak yanıt alamayınca diğer bir öğrenciye sormuş ve yine yanıt alamamıştır. Bunun üzerine öğretmene dönerek ona aynı soruyu sormuştur. Öğretmen itidalin adaletten geldiğini söyledikten sonra Paşa devam etmesine izin vermeden itidal kelimesinin manasını sorduğunu tekrarlamıştır. Ancak ilgili öğretmen cevap veremeyince Paşa, ilgili öğretmene kızarak sınıftan ayrılmış ve diğer bir sınıfa gitmiştir. Ancak diğer sınıfın öğretmeni Paşa’nın okulda olduğunu öğrenince aslında coğrafya olan dersi birden bitirerek öğrencilere coğrafya kitaplarını kaldırmış ve sıralara Kuranı Kerim koydurtmuştur. Paşa durumu anlayınca bir öğrencinin yanına giderek “şimdi hangi dersleri olduğunu” sormuştur. Öğrencinin “coğrafya” yanıtı üzerine de öğretmene dönerek kendisini kandırmaya çalışmasına oldukça kızmış ve oradan ayrılmıştır.¹⁶⁵ Bu iki küçük hatıra bizlere hem medreselerde hem de diğer eğitim kurumlarında verilen eğitimin kalitesini göstermesi açısından önemlidir. Elbette tüm yurt için bu genellemeyi yapamasak da bahsettiğimiz ve bahsedeceğimiz üzere eğitim alanında Anadolu’nun farklı coğrafyalarında, eğitimin içerisinde bulunduğu durum açısından keskin bir uçurum olmadığı bilinmektedir.

Maarif Müdürleri ile ilgili iş ve işlemler de Maarif Vekaleti tarafından yönetilmektedir. Buna dair ilgili dönemde yaşanan bir azil olayından hareketle hem Maarifin iç işleyişine hem de ne suretle görevden almaların gerçekleştiğine dair bilgi vermek üzere Kastamonu Maarif Müdürünün azledilmesi hadisesi hakkındaki bahsimiz yerinde olacaktır. Kastamonu Sultani Müdüriyeti görevi boşaldıktan sonra Kastamonu Maarif Müdürü tarafından Vekaletle bir telgraf gönderilerek, Kastamonu’nun başka bir vilayete benzemediği ve buraya gönderilecek Sultani Müdürünün gerekli vasıflara sahip olması gerektiği ikazı yapılmıştır. Maarif Vekili Hamdullah Suphi Bey, ilk başta Müdürün bu telgrafını belki dikkatsizlikle yazılmıştır diyerek önemsememiştir. Bu sırada Hamdullah Suphi Bey, aradan geçen on-on beş günlük süre içerisinde vilayet maarif müdürlerinden gelen teftiş raporlarını incelemekle meşguldür.¹⁶⁶ Kastamonu’dan gelen raporda sadece

¹⁶⁵ Asım Us, 99-101.

¹⁶⁶ Vekalet, tüm maarif müdürlerine köyler dahil livaları dahilinde bulunan bütün okulları teftiş etmelerini, vaziyetlerini anlamalarını ve bunları rapor olarak vekaletle sunmalarını içeren bir tamim göndermiştir. *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 19 Nisan 1922, 2.

merkezdeki okullar hakkında bilgi verilmekte ancak kazalara dair herhangi bir bilgi söz konusu değildir. Kastamonu Maarif Müdürü, rapor ile bir de tezkere göndererek gerekli tahsisat ayrılması halinde kazalarda da teftiş yapacağını bildirmiştir. Vekil Bey yüz lira tahsisat ayırarak Maarif Müdürü'ne göndermiştir. Paranın gönderilmesinden sonra Maarif Müdürü tekrar telgraf çekerek livanın maarifi hakkında kendisinin yeterli bilgisi olduğunu, yeni bir teftişe ihtiyacı olmadığını belirterek parayı iade etmiş ve başka yerde kullanılabileceğini belirtmiştir. Vekil Bey bir telgraf daha göndererek kendisinin gönderdiği telgrafta beyan ettiği tahsisata göre ve raporlarında yeterli bilgi bulunmadığı için yeni bir teftiş ihtiyacından dolayı paranın gönderildiğini, bu hatasından ve vekalet karşılığında kullandığı küstah dilden dolayı pişmanlık duyduğuna dair ümitvâr olup olmayacağını sormuştur. Ancak Maarif Müdürü aradan geçen sekiz günlük süreye rağmen Maarif Vekiline cevap vermemiştir. Bu nedenle Hamdullah Suphi Bey Kastamonu Maarif Müdürünü azletmiştir.¹⁶⁷

Ayrıca bu noktada bir konuya daha değinilmesi gerekmektedir. İlk defa 29 Nisan 1916 tarihinde İttihat Spor Kulübü sahasında yapıldığı bilinen¹⁶⁸ “İdman Bayramı”nın, Ankara Hükümeti tarafından da ilk defa olarak 6 Mayıs 1921 tarihinde “Mektepler İdman Bayramı” adı altında Ziraat Numune Mektebi civarında Ankara’da bulunan tüm öğrencilerin katılımı ile gerçekleştirileceği ilan edilmiştir. Buna göre düzenlenecek faaliyetler şu şekildedir: 1) Öğrenciler tarafından resmi geçit, 2) Sultani ve Darülmualimin öğrencileri tarafından terbiye-i bedeniye hareketleri, 3) sürat koşusu, 4) kızlar tarafından çiçekli araba müsabakası, 5) sıyrıla ufkî atlama, 6) kızlar tarafından hayvanatı ehliye yarışları, 7) muhabere zinciri, 8) ayaklıklar üzerine müsabaka, 9) kol kola koşu, 10) kızlar tarafından iğneye iplik geçirme, 11) halat çekme, 12) çember yarışı, 13) futbol, 14) kızlar tarafından temizlik müsabakası, 15) ödül töreni. Ayrıca kadınlar için oturma alanları ayrılmıştır.¹⁶⁹ Maarif Vekaletinin, okulların ve eğitim sisteminin geliştirilmesi ve yürütülmesi çalışmalarının yanı sıra gelenekselleşen bu gibi sosyal-

¹⁶⁷ TBMM Z.C., Devre 1, İçtima Senesi 2, İçtima 16, C.IX, 4 Nisan 1337, s.342-343.

¹⁶⁸ Mehmet Ö. Alkan, “Osmanlı İdman Bayramı’ndan Atatürk’ü Anma, Gençlik ve Spor Bayramı’na”, *Toplumsal Tarih*, Temmuz 2011, 31.

¹⁶⁹ *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 5 Mayıs 1921, 2. Düzenlenen faaliyetlerin ayrıntıları için bkz. *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 08 Mayıs 1921, 2.

sportif faaliyetleri de tekrar etmesi, Ankara Hükümetinin bir kez daha İstanbul Hükümeti karşısında varlığını ortaya koyması bakımından oldukça önemlidir. Dahası bu gibi faaliyetlerin ülke savaş içerisindeyken düzenlenebiliyor olması halka umut vermesi açısından da oldukça dikkate değerdir.

1921 yılı ortalarında Maarif Vekaleti tarafından bir kanun tasarısı hazırlandığı bilgisini ediniyoruz. Halk Mektepleri Teşkilatı kurulması olarak adlandırılan bu sisteme göre: İlkokulların eğitim süreleri altı seneden dört seneye indirilecek ve böylece altı senede verilen eğitimin daha uygun öğrenme çıktıları ile daha kısa süre içerisinde verilmesi sağlanacaktır. Dört senelik eğitimin ardından bir senelik isteğe bağlı bir eğitim daha olacaktır. Bu eğitim, tamamlayıcı unsur olarak düşünülmüştür. Ortaokullar dört seneye indirilecektir. Bunun üç senesi genel eğitim konularını içerecek, bir senesi ise mesleki dersleri esas alacaktır.¹⁷⁰ Bu şekliyle mezun olan kişi doğrudan iş gücüne dahil olabilecektir. Kanun teklifi incelendiğinde 1920 senesinin sonlarında meclis gündemine gelen ve teşkilat değişimini esas alması nedeniyle ilgili dönemde Maarif Vekilinin de talebiyle Vekaletе gönderilen kanun metninin güncellenmiş ve yeni düzenlemeler yapılmış hali olduğu açık bir biçimde görülmektedir. Dolayısıyla o dönemde rafa kaldırılan kanun teklifinin tekrar ele alındığı beyan edilebilir. Bir önceki kanun metni lehinde yaptığımız yorum burada da aynen geçerliliğini korumakla birlikte eğitim sisteminin sadeleştirilmesi adına önemli bir adım olarak ifade ettiğimizi yinelememiz gerekir. Ancak bahse değer bir husus daha vardır. O da sözü geçen gazetenin ilgili kanun teklifi içeriğine yaklaşımının değişimidir. 1920 senesi sonlarında meclise gelmiş olan kanun teklifi hakkında dönemin *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, eğitim sürelerinin kısaltılmasına karşı çıkarak olumsuz eleştiri içeren bir yazıya yer vermiştir. Ancak bu defa ilgili kanun tasarısını destekleyen bir yazı ile okuyucusuna ulaşmakta ve kanun layihasının bir an önce meclise gelerek kabul edilmesini dilemektedir. Fakat ilgili kanun teklifinin 1921 senesi içerisinde meclis gündemine geldiğine dair herhangi bir bilgi söz konusu değildir.

¹⁷⁰ “Halk Mektepleri”, *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 7 Temmuz 1921, 2.

İlgili dönemde önemini koruyan bir diğer husus okul sayısıdır. Eğitimi sürdürmek için gereken okul sayısının azlığı dönemin şartları itibariyle meydandadır. Bu açığın giderilmesi için Malatya Milletvekili Lütfi (kayıtlarda ismi Lütfullah olarak da geçmektedir) Bey (1863-1923) tarafından bir kanun teklifi verilmiştir. Kanun teklifine göre, İttihat ve Terakki Cemiyetine ait olan binalar Maarif Vekaletine verilecek ve bunların okul olarak kullanılması temin edilecektir. Lütfi Bey'e göre, ilgili binalar halkın yardımları ile inşa edilmiştir bundan mütevellit ilgili binaların eğitim için kullanılmasında herhangi bir sakınca yoktur. Layiha Encümeni ise konuyu görüştüktan sonra vardığı kararda bahsi geçen malların hazine adına el konulduğu, mobilya gibi malzemelerinin satılarak gelirlerinin hazineye devredildiği ve bu nedenle yeniden ilgili konuda bir girişimde bulunulmasının bazı kişilerin zarara uğramasına neden olacağı gerekçesi ile kanun teklifi reddedilmiştir. Lütfi Bey, mallara el konulmasının doğru olmadığını çünkü halk yardımları ile inşa edilen binaların yine halk için kullanılması gerektiğini, daha önce alınıp satılanların da iade edilmesi gerektiği hususunu tekrar vurgulamıştır. İzmit Milletvekili Sırrı (Bellioğlu) Bey de (1876-1958) Lütfi Bey'in fikrini destekleyerek ilgili malların maarif yararına kullanılmasının daha muvafık olduğunu dile getirmiştir. Hakkârî Milletvekili Mazhar Müfit (Kansu) Bey de¹⁷¹ konuya kanun açısından yaklaşarak Cemiyetler Kanununun gereğine binaen hükümetin dağılan cemiyetin mallarını alabileceğini ancak eğer cemiyet dağılmamış ise bu malların alınamayacağını alınırsa iade edilmesi gerektiğini bildirmiştir. Maliye Vekili Hasan (Saka) Bey (1886-1960), dağılmış addedilen İttihat ve Terakki Cemiyetinin mallarının Cemiyetler Kanununa göre hükümete geçtiğini, malların varisinin hükümet olduğunu iddia etmiştir. Lütfi Bey ise varisin millet olduğunu ve hükümetin bu mallara el koyarak satmasının doğru olmadığını yinelemiştir. Nihayetinde Layiha Encümeninin mazbatası kabul edilerek Lütfi Bey'in teklifi reddedilmiştir.¹⁷² Görünen o ki İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin dağılıp dağılmadığı henüz resmi olarak netleşmemiş bir konudur. Cemiyetin dağılmış olduğu sadece addedilmektedir. Cemiyetler Kanunu gereği dağıldığı düşünülen İttihat ve Terakki'nin mal varlığı da hükümet eline geçmiştir. Anlaşıldığı kadarıyla bu mal varlığı üzerinde satış

¹⁷¹ Mazhar Müfit Kansu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Sezgin, *Denizli Milletvekili Mazhar Müfit Kansu ve Siyasi Faaliyetleri (1923-1939)* (Denizli: Denizli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2016).

¹⁷² TBMM Z.C., Devre 1, İçtima Senesi 2, İçtima 44, C.XI, 30 Haziran 1337, s.65-68.

işlemleri gerçekleştirilmiştir. Bu bakımdan satışların iptali söz konusu değildir. Diğer taraftan Lütfi Bey ise mal varlığının halk tarafından meydana getirilmesi nedeniyle sahibinin de millet olduğunu beyanla en iyi yararlanma yolunun maarife devretmekten geçtiği üzerinde durmuştur. Lütfi Bey'in fikri, eğitime katkı sağlaması adına dikkate değerdir ancak burada iki durum daha dikkatimizi çekmektedir. Bunlardan birisi diğer birçok kanunda olduğu gibi Cemiyetler Kanununun da BMM tarafından aynen kabul edilmiş ve uygulanıyor olması ki tartışmalardan görüldüğü üzere Ferit Paşa hükümeti döneminde ilgili kanun gereği İttihat ve Terakki malları üzerinde tasarrufta bulunulmuş ve Ankara Hükümeti de aynı şekilde tasarrufta bulunmaya devam etmektedir. Diğer nokta ise okul yapılmaya elverişli olan ve elde bulunan binaların maarife devrine yaklaşılmamasıdır. İstatistiki olarak hükümetin elinde okul olmaya müsait kaç bina olduğunu bilmiyoruz ancak bunların Maliye Vekaleti ve diğer milletvekilleri tarafından tartışmaya dahi açılmaması bunların tasarruf şeklinin en azından ilgili dönemde maarif yönünde olmayacağını göstermektedir.

Maarif Vekaleti tarafından okul bulunmayan Muş, Genç ve Bitlis livalarına Maarif Müdürü tayin edilmesi, ilgili bölgelerin milletvekilleri tarafından Meclise verilen bir sual takriri ile gündeme getirilerek Maarif Vekilinin ilgili duruma açıklık getirmesi istenilmiştir. Bitlis Milletvekili Yusuf Ziya Bey,¹⁷³ öncelikle durumu milletvekillerine açıklamaya çalışarak kendilerinin, ilgili vilayetlere okul açılmasını ve öğretmen tayin edilmesini istemelerine karşın Vekaletin sadece memur gönderdiğini ifade etmiş ve maarif memurlarının gönderilmesinin doğru bir amaca hizmet etmeyeceğini beyan etmiştir. Yusuf Ziya Bey'e göre: Sözü edilen bölgeler istilaya uğramış, gelirleri ortadan kalkmış, okul ve medreseye dair bir şey kalmamıştır. Bu nedenle Maarif idaresi kurmak için memur göndermek yerine oraya tahsis edilen paralarla okul açılması daha doğrudur. Bitlis, Muş, Genç ve Siirt livalarını Bitlis Maarif İdaresi yönetmektedir. Dolayısıyla bölgede bir tane maarif idaresi mevcuttur ve burada idare sayısının dörde çıkartılmasının

¹⁷³ 1882'de Bitlis'te doğmuştur. Koçzade Hacı Ömer Suat Ağa'nın oğludur. Bitlis Sultanisinde eğitim aldıktan sonra ticaretle uğraşmıştır. Bir süre sonra siyasete girmiş ve Kürt Teali Cemiyeti içerisinde yer almıştır. Kastamonu İstiklal Mahkemesi Üyeliği ve çeşitli komisyonlarda görev yapmıştır. Müdafaa-i Hukuk Grubu kurulmasının ardından muhalefete geçerek II. Grup içerisinde yer almıştır. Milletvekilliği sona erince memleketine dönmüş ve Hükümet karşıtı başlayan isyanlarda görev almıştır. Bu isyanların hazırlanmasındaki desteği nedeniyle yargılanmış ve 1925 yılında idam edilmiştir. Fahri Çoker, 180-81.

hiçbir anlamı yoktur. Maarif Vekaletinin yapması gereken şey idadi müdür ve idadi öğretmenleri göndermek olmalıydı. Böylece maarif müdürlüğü vazifesi fahri olarak bu öğretmenlere verilebilir ve aynı anda hem maarif teşkilatı kurulmuş olur hem de bir okul açılmış olurdu. Muş, Bitlis ve Genç livalarında ilkokul mevcut değildir. Ancak buralardan maarif vergisi alınmaktadır. Ödenen harcırahlarla birlikte bir maarif idaresi teşkilatının senelik maliyeti dört bin liradır. Bu para ile bir idadi ve birden fazla da ilkokul açmak mümkündür. Maarif Vekili bu işin erbabı olmadığı için maarifin bu şekli ile yürümesi mümkün değildir. Yusuf Ziya Bey'in doğrudan Maarif Vekilini hedef alan sözleri dolayısıyla Maarif Vekili, ilgili konularda görüşlerini ifade etmek üzere kürsüye gelmiştir. İşin Vekalet tarafından görünümü şu şekildedir: Öncelikle Bitlis'e maarif müdürü tayin edilmesi kendisinin göreve gelmesinden üç ay önce gerçekleşmiş bu nedenle şahsını ilgilendiren bir durum söz konusu değildir. Genç'e maarif müdürü tayin edilmemiştir. Yeni tesis edilen livalara maarif müdürü gönderilip gönderilmemesi için önce meclis kararları incelenmiş bunun önünde bir engel olmadığı görülerek Dahiliye Vekaletinden durum ile ilgili bilgi istenilmiştir. Dahiliye Vekaleti yeni tesis edilen livalara maarif müdürü gönderilmesi yönünde karar bildirmiştir. Ayrıca Bitlis'te okul olmadığı iddiası da doğru değildir çünkü orada Mektebi Sultani vardır. Ayrıca kendi döneminde yüz kırk sekiz maarif memuru tayin etmiş bunlardan sadece dokuz tanesi İstanbul'dan gelmiştir. Maarif Vekilinin açıklamaları ilgili milletvekilleri tarafından kâfi görülmemiş ve daha da ileri giden Muş Milletvekili Hacı Ahmet Hamdi (Bilgin) Bey (1869-1943), Maarif Vekili Hamdullah Suphi Bey'i adam kayırmakla itham ederek böyle bir kişinin vekil olamayacağını ifade etmiştir.¹⁷⁴ Maarif Vekili ile bölge milletvekilleri arasında süren tartışmaya bakıldığında milletvekillerinin iddia ve soruları Vekil tarafından cevaplanmaya çalışılmış ancak ortaya çıkan sonuç itibarıyla bölge milletvekilleri cevaplardan yeterince tatmin olmamışlardır. Maarif Vekili yaptığı işlemleri kanunun gereklerine göre yaptığını iddia etmekte ve kanun dışına çıkmadığını ifade etmektedir. Vekile göre Yusuf Ziya Bey'in ileri sürdüğü maarif müdürü yerine öğretmen gönderilerek bu öğretmenlere maarif müdürlüğü görevinin fahri olarak verilmesi yönünde mecliste alınan bir karar olmaması nedeniyle böyle bir işlemin

¹⁷⁴ TBMM Z.C., Devre 1, İçtima Senesi 2, İçtima 16, C.IX, 4 Nisan 1337, s.337-346

yapılamayacağı iddiası, Vekil tarafından kanuna dayalı olarak gösterilmektedir. Ancak bu gibi durumların, meclisin ilgi alanına girip girmediği bir tartışma konusudur. Maarifin her ataması ile ilgili meclisin karar verici durumda olması vekaleti işlevsiz hale getirebilecektir. Dolayısıyla Maarif Vekilinin bu yöndeki açıklaması, yapılan işleme meşruiyet kazandırmaya çalışmaktan ibaret gibi görünmektedir. Ayrıca Maarif Vekili, Yusuf Ziya Bey'in ısrarla üzerinde durduğu "bölgede ilkokul olmaması" hususunu göz ardı etmeye çalışmış ve buna doğrudan açıklama yapmak yerine bölgede Sultani Mektebi olduğunu dile getirerek okul adına bir oluşumun varlığını ispatlamaya çalışmıştır. Maarif Vekilinin yaptığı işlemlerine yönelik açıklamaları bölge milletvekilleri üzerinde hoşnutsuzluk yaratmasına rağmen diğer milletvekilleri itimat ettiği için konunun tartışılması sonlandırılmak zorunda kalınmış ve net bir sonucun oluşması mümkün olmamıştır.

Aynı konu Yusuf Ziya Bey tarafından 10 Kasım 1921 tarihli oturumda tekrar meclis gündemine getirilmiştir. Daha önce Maarif Vekili tarafından Bitlis'te olduğu iddia edilen Mektebi Sultaninin de olmadığı Yusuf Ziya Bey tarafından beyan edilerek inanmayanların Bitlis Valiliğine telgraf göndererek öğrenebileceklerini dile getirmiştir. Ayrıca Yusuf Ziya Bey'in iddialarına göre: Maarif Vekili, İstanbul'dan gelenlerin yüzde yirmisini hizmete kabul etmiştir. Öyle sanıldığı gibi iki üç kişi değildir.¹⁷⁵ Dahası azlettiklerinin sayısı da iki değil yaklaşık yüz kişiyi bulmuştur. Bu kişilerin azledilmesi kanuni olmayıp gerçek gerekçesi İstanbul'dan gelenlere yer açmaktır. Meslekten yetişenlerin hepsi kovulmakta yerlerine ya bir gazeteye makale ya da bir şiir yazmış olan tecrübesiz kişiler yerleştirilmektedir. Maarif Vekili, adam kayırmaktadır.¹⁷⁶ Bunu birçok

¹⁷⁵ On altıncı içtimada görüleceği üzere Maarif Vekili İstanbul'dan gelen toplam dokuz kişiyi istihdam ettiğini beyan etmiştir.

¹⁷⁶ Yusuf Ziya Bey'in iddiasına göre yaşanan bir olay şudur: Diyarbakır'da eşraftan iki kişi doğum tarihlerine binaen askere çağrılıyor. Bunların aileleri Elcezire Cephesi Kumandanı Nihad Paşa'ya müracaat ediyorlar. Nihad Paşa bunları geçici olarak serbest bırakıyor. Ancak bu kişiler geçici olarak serbest kalmak yerine daimî olarak askere gitmemenin yollarını arıyorlar. Çare olarak Maarif Vekili ile iletişime geçmeyi düşünüyorlar. Maarif Vekili ile telgraf başında yaptıkları görüşmenin neticesinde Maarif Vekaletinin tebligatı ile Diyarbakır Maarif Müdürü Kâmil Bey azlediliyor ve yerine İhsan Bey, Sultani Edebiyat öğretmeni Hamdi Bey de azledilerek yerine de Şerif Bey tayin ediliyor. Açıkta kalan Kâmil Bey ve Hamdi Bey bu duruma itiraz ediyorlar ve biraz sesleri fazla çıkınca yeni atanan kişiler Maarif Vekiline müracaat ederek dedikoduların çıkmaya başladığını ve buna bir çare bulunmasını talep ediyorlar. Akabinde

yolla yapmakta ve aciz olanlar yaşları geldiğinde askere giderken diğer bazı kişiler Maarif Vekilince korunmaktadır. Dolayısıyla adalet ortadan kalkmaktadır. Maarif Vekaleti tarafından toplanan muallimler kongresi de yaklaşık yirmi bin liraya mâl olmuştur. Paranın ne surette toplandığı düşünüldüğü zaman bu harcamaların gereği yoktur ve Maarif Vekili bu görevde devam ettiği sürece maarif tahrip olmaya devam edecektir. Maarif Vekili Hamdullah Suphi Bey, Yusuf Ziya Bey tarafından ortaya konulan iddiaları cevaplamak üzere meclis kürsüsüne gelerek iddia edilenlerin onda iki oranında doğru olması halinde kendisinin ne milletvekili ne de Maarif Vekili olmaya hakkı olmadığını dile getirerek sözlerine başlamıştır. Maarif Vekilinin iddialar karşısında cevapları şu şekildedir: Bitlis'te Mektebi Sultani olup olmadığına dair bilgi bölgeden kendisine gönderilen telgraflarda mektebin iptidai kısmının mevcut olduğu tali kısmının olmadığı dile getirilmiş ancak iptidai kısmı da bir süre sonra kapandığı için şu an mevcut bir Mektebi Sultaniden bahsetmek mümkün değildir. İstanbul'dan gelen toplam kişi sayısı on bindir. Bunun yüzde yirmisi iki bin kişi eder, bu kadar kişiye görev verilmesinin imkânı yoktur ve bu bir abartıdır. Diyarbakır Valisi, Diyarbakır Maarif Müdürü Kâmil Bey'in asıl ihtisas alanının ziraat olması nedeniyle bu kişinin Ziraat Müdürlüğünde daha başarılı olacağını, Maarif Müdürlüğü mevkiinde yeterince çalışmadığını bildirmesi üzerine Maarif Vekili, İktisat Vekili ile görüşmüş ve bu kişiyi aynı gün hiç açıkta kalmayacağı şekilde aynı maaşla tekrar istihdam etmişlerdir. Ayrıca tayin edilen kişilerin meslekte tecrübeleri vardır. Maarif Müdürlerinin askerliğe davet edilmeleri ile yapılan tayin arasında dört aylık bir zaman vardır. Yani bahsi geçen kişi tayin edildiği zaman askerlikle ilgili bir bağı söz konusu değildir. Hamdi Bey, Van Sultanisine müdür olarak değil baş muallim olarak gönderilmiştir. Kişilerin askerden kaçmasını temin edebilecek öğretmenlik mesleğine iltica etmelerini engellemek için bütün maarif müdürlerine tamim

Kâmil Bey Ziraat Müdüriyetine, Hamdi Bey de Van Sultanisi Müdüriyetine tayin ediliyorlar. Böylece onların da sesi kesilmiş oluyor.

Diğer bir olayda ise: Ankara Sultanisi Tarih Öğretmeni tatil döneminden istifade ederek İstanbul'a gitmek ve annesini getirmek ister. Ancak bunun için harcıraha ihtiyaç vardır ve verilecek olan harcırah ilgili masrafları karşılamaya yetmeyecektir. Bunun için bir çare bulunarak ilgili kişinin İstanbul'a görevli olarak gitmesi sağlanır. Görevin gereğine göre İstanbul'dan kitap getirecektir. Avans olarak Temmuz 1921'de İstanbul'a gider ancak Kasım ayı gelmesine rağmen henüz Ankara'ya geri dönmemiştir. Maarif Vekaleti dönmemesinin gerekçesi olarak öğretmenliğe tenezzül etmediği için olabileceğini düşünerek kendisi Ankara'da değilken Ankara Sultanisine müdür olarak tayin edilir ve harcırah da gönderilir. Ancak kendisi hala Ankara'ya dönmemiştir. TBMM Z.C., Devre 1, İçtima Senesi 2, İçtima 108, C.XIV, 10 Teşrinisani 1337, s.163-165.

yapılarak ehliyeti olmayan, meslek mensubiyeti bulunmayan ve darülmualliminden mezun olmayan kişilerin öğretmen yapılmaması bildirilmiştir. İstanbul'a gönderilen kişi, Birinci Dünya Savaşı sırasında Almanya'dan getirilen çeşitli eğitim materyalleri ve yaklaşık üç bin kitabın Vefa Sultanisinden alınarak gönderilmesini temin etmek amacıyla orada bulunmaktadır. Ayrıca bu kişi yani Mithat Bey, Mekatib-i Aliye içerisinde bulunan Mülkiye-i Şahaneden mezun olup İstanbul'da yedi sekiz sene kadar okullarda çalışmıştır. Muallimler Kongresinin tarihi üç ay öncesinden belirlendiği için kongre tarihinde Afyon, Kütahya ve Eskişehir üzerinde başlayan taarruzların hesap edilmesi mümkün olamamıştır. Ayrıca kongre giderleri en fazla üç dört bin lira civarında tutmuştur. Öğretmenlere gelirken toplu halde gelmeleri salık verilmiştir. Bazı kişilerin azledilmesi ile ilgili de yetersiz olan kişilerin azledilmesi için Maarif Vekilinin yetkisi vardır. Bu aziller tamamen haklı gerekçelerle yapılmıştır.¹⁷⁷ Maarif Vekilinin ilgili açıklamaları bazı milletvekillerini tatmin etmemiş olacak ki yirmi kişi söz almak için isim yazdırmıştır. Ancak zaman darlığı gerekçesi ile oturumun devamı sonraya ertelenmiştir. İki tarafın iddiaları karşılaştırıldığında, tarafların haklı gerekçeleri olmakla beraber Yusuf Bey'in bazı iddialarının kaynaktan yoksun olduğu görülmektedir. Örneğin Muallimler Kongresi için Maarif Vekaleti tarafından yirmi bin lira masraf yapıldığı iddiasına dair herhangi bir kaynak sunulmamakla birlikte Maarif Vekili maksimum üç dört bin liralık bir harcamanın olduğunu dile getirmektedir. Kanıtlar esas alınınca Maarif Vekilinin iddiası daha inandırıcı görünmektedir. Bitlis vilayetinde okul olmadığı iddiası Maarif Vekili tarafından da onaylanmıştır. Dolayısıyla bölgede eğitim adına bir şey olmadığı görülmektedir. Asker kaçaklarının öğretmen yapılarak kayırılması hadisesinde ise Maarif Vekilinin yaptığı atamalarda kaliteyi esas aldığını beyan etmesi ile ilgili konuda net bir sonuca ulaşmak mümkün olamamakla birlikte tartışmalı olarak kalmaktadır. Ancak genel bir değerlendirme yapılacak olursa Yusuf Ziya Bey'in bazı iddiaları ortaya atarken herhangi bir kanıtı başvurmadağı, Maarif Vekilinin de iddiaları cevaplarken bazı kanıtları işine geldiği gibi kullanabildiği görülmektedir. Buradan kastımız yapılan işlemlere neden sonuç ilişkisinin her şekliyle Maarif Vekili tarafından uydurulabiliyor olmasıdır.

¹⁷⁷ TBMM Z.C., Devre 1, İçtima Senesi 2, İçtima 108, C.XIV, 10 Teşrinisani 1337, s.162-171.

Söz konusu tartışma, bir sonraki meclis toplantısında da devam etmiştir. İlk sözü Yusuf Ziya Bey olarak Maarif Vekili Hamdullah Suphi Bey'in beyanatını dinlerken Vekilin hakikati örtmeye çalışması nedeniyle hayret ettiğini ancak sonunda kendi iddiası olan Bitlis'te okul olmadığını doğrulaması sebebiyle kendisine daha önce ilgili bölgede okul olduğunu iddia etmesi nedeniyle verilmiş olan itimat reylerinin bu itirafla geçersiz olduğunu ve yedi aydan beri yürüttüğü maarif vekilliği görevinin meşru olmadığını iddia etmiştir. Önceki iddialarında da ısrarlı davranarak öne sürdüğü tüm savlarla ilgili yeni açıklamalara gitmiştir. Bu açıklamalara göre: Diyarbakır'a Maarif Müdürü olarak tayin ettiği şahsın¹⁷⁸ askerlik durumunu bildiği halde askerden kurtarmak için ilgili görevi vermiştir. Diyarbakır eski Maarif Müdürü Kâmil Efendinin tayin edilmesini Vali istemiştir ancak bunu istemesinin gerekçesi onun sesini kesmek içindir. Van'a atanan öğretmen baş muallim olarak değil sultani müdürü olarak gönderilmiştir bu durum evraklarla sabittir. Kitap getirmek için İstanbul'a birinin gönderilerek bu kişiye dört yüz beş yüz lira verileceğine bu iş başka yollarla çok daha uygun fiyata halledilebilirdi. Muallimler Kongresinin toplanması yararlıdır fakat zamanı ve kongreye katılacak kişilerin iyi seçilmemesi yanlıştır. Çünkü bu tür kongreler bir fayda sağlaması için yapılır ancak istenilen fayda elde edilememiştir. Karesi Milletvekili Hasan Basri (Çantay) Bey (1887-1964) de söz alarak eğitimin gidişatına dair kanaatlerini paylaşmıştır. Ona göre: Eğitim sisteminin takip ettiği politika ile memleketin kurtulma ihtimali yoktur. Eğitimin amacı ile ülkenin ihtiyaçları örtüşmemekte, eğitim büyük bir sıkıntı içerisinde, cehalet azalacağına artmakta, eğitimdeki batılı bakış açısının getirdiği sistem nedeniyle eğitim milletin ruhuna işleyememekte, bu nedenle halk ile hükümet arasındaki uçurum artmaktadır. Maarif müesseseleri, İstanbul Maarif Nezaretinden alındıktan sonra bozulan maneviyat düzeltilecek, eğitim sistemi ıslah edilecek ve farklı türde okullar açılarak düzgün insanlar yetiştirilecekti fakat bunların hiçbirisi gerçekleştirilememiştir. Yapılan kongre ile ilk sınıflarda din dersinin kaldırılması ve yabancı dil derslerinin eklenmesi gibi şeylerle eğitim sistemi halktan uzaklaşmış ve İstanbul eski maarif nezaretinin yolunda

¹⁷⁸ Diyarbakır'a Maarif Müdürü olarak tayin edilen İhsan Bey, Hamdullah Suphi Bey'in Maarif Vekilliği görevini bırakmasından bir ay sonra bu görevinden istifa edecektir. *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 11 Aralık 1921, 2.

gittiğini göstermiştir. Bu nedenle Maarif Vekili Hamdullah Suphi Bey'in maarife vermek istediği yön Anadolu ruhuna aykırıdır.¹⁷⁹ Bu yüzden görevi bırakması gerekmektedir.

Hasan Basri Bey'in ardından çeşitli milletvekilleri de söz alarak Maarif Vekili ile ilgili lehte ve aleyhte açıklamalar yapmışlardır. Ardından kürsüye gelen Maarif Vekili bahsi geçen iddialar üzerinde tek tek durarak bilgilendirme yaptıktan sonra esas önemli hususun eğitim sisteminin gidişatı olduğunu beyan ederek bu konuda açıklamalar yapmıştır. Buna göre: Köy, nahiye ve kaza okullarında Fransızca öğretimi yoktur. Ancak numune mektebi gibi yerlere öğrenci yetiştiren okullara Fransızca dil dersi konulması yönünde hazırlık yapılmaktadır. Ortaokul derecesindeki okulların boş kalmasının nedeni sanatkâr ve iş adamı yetiştirememiş olmasıdır. Anadolu'da yirmi bir adet sultani vardır ve buralardan yetişenlerin çoğunluğu hükümet kapısında iş beklerken sadece bir kısmı ticaret ve avukatlık işine yönelmektedir. Dolayısıyla büyük bir kısmı iş bulamadığı için aileler çocuklarını bu tür orta dereceli okullara göndermek istememekte ve bu nedenle söz konusu okullar boş kalmaktadır. Örneğin, Darümualliminler yerel idarelere bağlıdır ve bu nedenle öğretmenlerin çektiği sıkıntılar ortadadır. Sıkıntının bu kadar fazla görüldüğü öğretmenlik mesleğinin halk nazarında saygıdeğer olarak addedilmesi mümkün değildir. İlk ve orta dereceli okullar halkın ihtiyaçlarını esas almalıdır. Böylece halkın ilgisini üzerine çekebilecektir. Netice itibariyle eğer meslek dersleri tesis edilirse ilk ve orta dereceli okulların sorunları büyük oranda halledilmiş olacaktır. Ayrıca Maarif Vekili bir örnekle okulların kalitesi hakkında da fikirlerini ihtiva etmiştir. Kendisi İstanbul'da bulunan Galatasaray Sultanisinde okurken oranın dokuz yüz elli yedi öğrencisi vardır. Şu anda bakıldığında Anadolu'da bulunan yirmi bir sultanide toplam dokuz yüz öğrenci eğitim almaktadır. Üstelik Galatasaray Sultanisinden mezun olanlar hayatta başarılı olurken diğerleri olamamaktadır. Dahası Anadolu'da kırk üç idadi

¹⁷⁹ İddia edildiği üzere ilgili dönemde henüz eğitim sistemi içerisinde köklü değişiklikler yapılmamış durumdadır ve daha önceden kullanılan ders kitapları da aynen kullanılmaya devam edilmektedir. Derslerin içeriklerinde de olağanüstü bir değişim söz konusu değildir. Dolayısıyla "batılı bakış açısının" getirildiği ve uygulandığı düşüncesi eskiyi devam ettirmek iddiası üzerinden temellendirilmek istenilmiştir. Görüldüğü üzere milletvekillerinin bazıları Batı'ya göre düzenlendiği iddia edilen sisteme karşı olarak daha dini bir eğitimin Anadolu'ya uygun olacağını düşünmektedirler. Burada Batı'nın değerleri ile hareket etmek ve kültürel değişimi sağlamak yerine daha eskiye yönelme ve Anadolu insanının ruhuna hitap etme düşüncesi ön plana çıkarılmaktadır. Bu bakış açısı bizlere, dönemin bazı milletvekillerinin eğitim sisteminden beklentilerini vermesi açısından önemlidir.

açılmıştır. Bu okulların başarılı gençler yetiştirmesi muhtemel değildir. Okullar iyi niyetlerle açılmıştır ancak bu kadar okul açmak yerine ülkenin ihtiyaçları doğrultusunda daha az sayıda okul açılır ve bunların mahalli ihtiyaçları gidermeleri temin edilirse çok daha faydalı olacağı muhakkaktır. Bundan mütevellit okullar, din eğitime önem verilmemesinden ve halkın söz konusu durum nedeniyle çocuğunu okula göndermemesinden kaynaklı olarak kapanmamaktadır. Maarif Vekili, ilgili sorunları çözmeyi esas alan projesini daha sonra meclise sunacağını belirterek çözümler üretilmesi için mücadele edeceğinin teminatını vermiştir. Maarif Vekilinin ardından çeşitli milletvekilleri de kısa kısa söz almışlar ancak müzakerenin kâfi görülmesine ve Maarif Vekili Hamdullah Suphi Bey ile ilgili itimat ve ademi itimat reyini verilmesine dair takrirler neticesinde oylamaya gidilmiştir. 75 milletvekili güven oyu verirken 69 milletvekili güvensizlik oyu vermiştir. Bunun üzerine Hamdullah Suphi Bey söz alarak bu kadar küçük bir fark karşısında görevi bırakmanın daha doğru olacağını düşündüğünü ifade ederek istifasını sunmuştur.¹⁸⁰

Dönemin eğitim sistemine milletvekillerinin, halkın ve hükümetin bakış açısına dair verilen bilgiler oldukça dikkate değerdir. Bazı milletvekillerine göre halk eğitime mesafeli durmaktadır bunun nedeni dini eğitimin ortadan kaldırılması ve yabancı dil öğretimi gibi uygulamalar getirilmesidir. Ancak Maarif Vekaletine göre halkın okullara olan rağbetinin azalma gerekçesi mevcut okullarda öğrenim gören öğrencilerin gelecekleri için bir fayda temin edemiyor oluşudur. Bazı milletvekillerinin öne sürdüğü ilgili iddia ispat kabul edilebilecek herhangi bir kanıt olmaması nedeniyle oldukça subjektif görünmektedir. Okullarda din eğitiminin ilk sınıflarda kaldırılıyor oluşunun günün yaşam şekilleri ele alındığında elbette bir etkisi olduğu/olacağı yadsınamaz bir gerçektir. Ancak tüm sistemi sadece bu argüman üzerine indirgemek, içerisinde bulunan şartları tam olarak algılayamamak ve tek taraflı olarak değerlendirmek anlamına gelecektir. Dini eğitimin ilk sınıflarda kaldırılmış olması sonraki sınıflarda bu eğitimin verileceği gerçeğini görmezden gelmektir. Belki de eğitim üzerindeki din hakimiyetinin kırılmasına neden olacağı gerekçesi ile bu konuda taviz verilmek istenilmemektedir. Hangi açıdan yaklaşılsa yaklaşılsın birçok tetikleyici sebebi

¹⁸⁰ TBMM Z.C., Devre 1, İçtima Senesi 2, İçtima 109, C.XIV, 12 Teşrinisani 1337, s.181-202.

içerisinde barındıran bir hususun tek bir temelden ele alınarak değerlendirilmesi mümkün değildir. Maarif Vekili Hamdullah Suphi Bey'in beyan ettiği, öğrencilerin okulu bitirdikten sonra geçimini idame ettirebilecek iş bulamıyor oluşu argümanı da bu kapsamdadır. Ayrıca dönem şartlarına bakıldığında halkın çocuklarını okullara göndermiyor/gönderemiyor oluşunun içerisinde bulunan savaş durumu, fakirlik, okullara olan uzaklık, eğitime erişimde yaşanan güçlük, çocukların ailenin işgücüne olan katkıları, eğitimin yakın çevre veya aile yoluyla alınması ve benzeri birçok nedeni olabilir. Konu çok daha geniş bir perspektif ile ele alındığında sadece sığ sebeplerden kaynaklı olmadığı görülebilecektir. Hatta burada mektep/medrese ihtilafının dahi etkili olduğu dile getirilebilir.¹⁸¹

Yakın dönemde Anadolu'da bir gezi yaparak İstanbul'a giden İsmail Hakkı Bey, orada İkdam muharrirlerine bir beyanat vermiştir. Buna göre: Anadolu'nun her yerinde eğitime ihtiyaç vardır ve aynı zamanda halk, eğitim konusunda oldukça isteklidir. Herkes okul ve öğretmen istemektedir. Ancak bazı yerlerde görev yapan öğretmenlerin eğitim usulünü bilmemesinden şikâyet edildiğine de şahit olmuştur. Halk; sarıklı, sarıksız öğretmen olan herkese saygı göstermektedir. Ziraatla geçimini sağlayan yerlerde hasat zamanları çocuklar işgücü olarak görev aldıkları için okullara devam edememektedirler. Kız okulları ise oldukça düzenli ve iyi bir şekilde idare edilmektedir. Özellikle darülmuallimat mezunları tarafından idare edilen Sivas ve Samsun inas numune mektepleri gibi okullar, İstanbul'da bulunan birçok kız mektebinden daha iyi idare edilmektedir.¹⁸² İlgili beyanat da yukarıda verdiğimiz açıklamaları destekler niteliktedir. Örneğin, ziraat ile geçimini sağlayan yerlerde hasat zamanları çocukların okula gidememesi durumu bazı milletvekilleri tarafından öne sürülen sığ sebeplerin dışında yer almaktadır. Ancak burada bir husus daha tartışma konusu olmaktadır. Hamdullah Suphi Bey, okulların niceliğini yani sayısının önemini göz ardı etmekte iken Anadolu gezisi yaptıktan sonra eğitim hakkındaki tespitlerini açıklayan İsmail Hakkı Bey, okul sayısının yetersizliğini vurgulamaktadır. Hamdullah Suphi Bey'in bakış açısı daha elit bir perspektiften

¹⁸¹ Vehbi Bey, Maarif Vekilliği döneminde ilgili konuya değinecektir. Buna dair bilgi daha önceki konularda verilmiştir. Daha fazlası için bkz. "Maarif Vekili Vehbi Bey ile Mülakat", *Açık Söz Gazetesi*, 28 Şubat 1922, 1.

¹⁸² "Anadolu'da Maarif", *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 3 Kasım 1921, 2.

gelmektedir. Ona göre az okul ve kaliteli eğitim ile daha çok fayda temini düşüncesi esastır ancak durumu genel açıdan ele aldığımızda az olan okul sayısı nedeniyle okula olan erişim çok daha az ve sınırlı olacaktır. Belki eğitime okul vasıtasıyla erişim sağlayan ilgili grup daha başarılı olacaktır ancak ilgili durum, Anadolu'nun cehaletten kurtarılmasına yardım etmeyecek aksine sınıfsal farklılıkları derinleştirecektir. Eğitime hiç ulaşamayan kesim ile iyi eğitim almış olan kesim arasında dikkate değer bir ayırım meydana gelecektir. Söz konusu anlayış, halkçı düşünce ve anlayışın tamamen dışında elitist bir bakış açısıdır. Bu bakış açısı ile eğitimi tabana yayarak eşitlik sağlamaya dönük adımlar atmanın imkânı yoktur. Galatasaray Sultanisinin çok öğrenci alması ve başarılı bir eğitim sistemi uygulaması anlayışı ile Anadolu içlerinde Galatasaray benzeri merkezi ve yüksek kapasiteli okullar açılması düşüncesi, dönem şartlarına göre işlevsel bir süreç ve sonuç ortaya koymayacaktır. Galatasaray Sultanisi, Anadolu'nun diğer şehirlerinin merkezlerine kurulacak benzer özellikli sultanilere göre nispeten çok daha erişilebilir bir konumdadır. Dolayısıyla ilgili okulun aynı anda yaklaşık bin kişiye eğitim hizmetini sunabiliyor olması; okula erişim imkanları, öğretmen kalitesi ve okul bütçesi ile doğrudan ilgilidir. Anadolu'nun diğer vilayetlerinde benzer merkezi okullar kurulabilir ancak öğretmen kalitesini aynı tutmak, erişimi kolaylaştırmak ve maliyeti karşılamak açısından Ankara'nın gücü yeterli değildir. Öğretmen kalitesi eş tutulamaz çünkü Galatasaray Sultanisi öğretmenlerinin bir kısmı Fransız ve eğitim dili de Fransızcadır. Erişimi aynı nispete kolay olmayacaktır çünkü İstanbul'da olan ulaşım, konaklama gibi imkanlarla Anadolu'nun diğer vilayetlerinin karşılaştırılabilir ölçütlerde birleştirilmesi mümkün değildir. Her vilayet merkezinde böyle okullar kurulmuş olsa aynı oranda maliyetlerin de karşılanabilir olması tahayyül edilebilecek bir düşünce değildir. Dolayısıyla Hamdullah Suphi Bey'in anlayışı ile Anadolu gerçekleri bağdaşmamaktadır.

Hamdullah Suphi Bey, her ne kadar yapmış olduğu işlemlerinde kendisini haklı bulsa da kendisine karşı mecliste bir rahatsızlık olduğu aşikardır. Yukarıda kısım kısım belirtildiği üzere, düzenlenen Maarif Kongresi ile ilgili, milletvekillerinin görüşünün alınmamış olmasından çeşitli atama ve azillere kadar birçok konu kendisine karşı olan huzursuzluğun artmasına neden olmuştur. Neticede, görüldüğü üzere neredeyse milletvekillerinin yarısı görevi bırakmasını ister hale gelmiştir. Kendisinin eğitim

sistemine dair projeleri vardır ancak ilgili projelerin çabucak yapılmasına günün şartları izin vermemektedir. Bahsi geçen konu etrafındaki meclis tartışmaları incelendiğinde dahi milletvekillerinin yeterince sabırlı olmadıkları görülmektedir. Neredeyse bir yıla yakın bir sürede bir Maarif Vekilinin tüm sistemi algılayıp yeni projeleri hayata geçirmesi olağanüstü bir çaba gerektirir ki bu çaba; maddi ve manevi yönden desteklenmelidir. Ancak böyle bir desteğin olmadığı da aşikardır.

Maarif Vekaleti ile milletvekilleri arasında yaşanan sorunların zaman içerisinde artmasından mütevellit özellikle Hamdullah Suphi Bey dönemindeki yolsuzlukları/kanunsuzlukları araştırmak üzere Canik Milletvekili Nafiz (Özalp) Bey'in (1889-1955) öncülüğünde Bitlis Milletvekili Vehbi (Öztekin) Bey (1888-1963), Van Milletvekili Tevfik Bey (1862-1930) ve Bayezid Milletvekili Şevket (Bayazıt) Bey (1883-1943) tarafından meclise bir takrir sunularak ilgili dönemlerin araştırılması için beş kişilik bir heyetin seçilmesi talep edilmiştir. İlgili takrir, milletvekilleri tarafından kabul edilmiştir.¹⁸³ Bununla beraber meclisin denetleme yetkisinin de vekaletler üzerinde aktif olarak kullanıldığını, maarif vekaleti ile ilgili yaşanan sorunların kanunsuzluk/yolsuzluk raddesine kadar ulaştığını görmekteyiz.

Soruşturmaya esas olan şikayetler kısaca şu şekildedir:

- 1) Memurlarla ilgili sebepsiz azil, usulsüz tayin ve bu gibi işlemlerden kaynaklı paraların boşa harcanması.
- 2) Tercüme ve telif işlemleri nedeniyle yüksek ücretler ödenmesi.
- 3) Bazı kişilere yaptırılan işlemlerle ilgili gereksiz harcırah ödemesi yapılması.
- 4) Ailelerini beraberinde götürmediği halde bazı maarif personeline aile harcırahı verilmesi.
- 5) Hars müzesine ait olan yirmi adet asarîatika altınının kayıp olması ve bunun araştırılmasına önem verilmemesi.

¹⁸³ TBMM Z.C., Devre 1, İctima Senesi 2, İctima 132, C.XV, 22 Kanunuevvel 1337, s.203.

- 6) Söke'ye teftişe giden Hars Müdürü sabıkı Hilmi Bey'in bir rapor göndermemesi ve orada bulunan asarıatikanın zarara uğraması.
- 7) Gerçekleştirilen kongrenin gereksiz ve zamansız yapılması nedeniyle bir amaca hizmet etmemesi ve gereksiz masraf yapılması.
- 8) Yerelden tayin edilmesi gereken bazı memurların merkezden tayin edilerek önemli miktarda harcırah ödenmesi.
- 9) İstanbul'dan birçok memur getirilmesi.

İlgili heyet, bu şikayetlerin/iddiaların hepsini incelemiş ve hepsi ile ilgili tek tek açıklama yapmıştır. Yapılan açıklama ve değerlendirmeler sonucunda Hamdullah Suphi Bey'in kusurlu olmadığına kanaat getirilmiştir. Değerlendirmelerin ardından söz alan Hamdullah Suphi Bey, isnat edilen tüm suçlamalara karşı ayrıntılı cevaplar vermiştir. Zaman zaman Hamdullah Suphi Bey'in bazı milletvekillerini suçlayıcı tavırları neticesinde mecliste gergin bir hava meydana gelmiştir. Hamdullah Suphi Bey'in lehinde ve aleyhinde çeşitli milletvekilleri konuşmalar yapmışlardır. Ancak ilgili oturum sonucunda tatbik edilen rapor kabul edilmiş ve oturum sonlandırılmıştır.¹⁸⁴ Mesele, Hamdullah Suphi Bey'in yaptığı harcamaların gereksizliği ve bazı maarif memurlarının aleyhinde gerçekleştirdiği azil ve atamalar yönünde cereyan etmiştir. Hem Hamdullah Suphi Bey'in hem de diğer milletvekillerinin bakış açılarında farklılıklar olması nedeniyle ortak bir sonuca varmaları imkânsız hale gelmiştir. Maarif Vekili Vehbi Bey de bazı konularda Hamdullah Suphi Bey'in aleyhinde kalmıştır.

İlgili tarihlerde eğitim derecesi yüksek birçok aydın henüz İstanbul'dan Anadolu'ya geçmiş değildir. Onların Anadolu içlerine yayılması ve böylece Anadolu'nun aydınlatılması gerekiyordu. Ancak yukarıdaki eleştirilerde görüldüğü üzere İstanbul'dan gelen kişilerin istihdam edilmesi bazı milletvekillerince uygun görülmemiş ve Maarif Vekili bundan dolayı suçlanmıştır. İlgili suçlamaların haklı olduğunu iddia etmek, elde bulunan söylemlere göre doğru bir yaklaşım değildir. İstanbul'dan gelen kişilerin başka bir devletin vatandaşıymış gibi telakki edilmesi ise hepten yanlış bir düşünce tarzıdır.

¹⁸⁴ TBMM Z.C., Devre 1, İçtima Senesi 2, İçtima 162, C.XVII, 20 Şubat 1338, s.61-79.

Nitekim bir önceki Maarif Vekili Dr. Rıza Nur Bey de İstanbul'dan maarif memuru getirtmek istemiş hatta bunun için İstanbul'a temsilci dahi yollamış ancak getirilmek istenen kişiler bu tekliflere cevap bile vermemişlerdir.¹⁸⁵

İlgili konu, Yakup Kadri tarafından *İkdam Gazetesi*'nde de bir makale ile ele alınmıştır. Söz konusu makalede, öğretmenlerin İstanbul'dan getirilmesi düşüncesi açısından icra vekilleri haklı görülürken, milletvekillerinin icra vekillerinin faaliyetlerini yakından denetlemesi hususunda da milletvekillerini haklı bulunmuştur. Çünkü Anadolu'nun öğretmen bakımından oldukça muhtaç durumda olduğu aleni olarak bilinen bir gerçektir ve yeni öğretmenlerin yetiştirilmesi yıllar alacaktır. Ancak İstanbul'dan öğretmenlerin gelmesinin teşvik edilmesi Anadolu'nun irfanla kalkınmasına yardımcı olacaktır. Diğer taraftan Maarif Vekaletinin bütçesi oldukça sınırlıdır ve harcanacak para dikkatle sarf edilmelidir. Bu bakımdan harcamalar üzerinde milletvekillerinin denetimi haklı ve gereklidir. Nitekim, Yakup Kadri'nin bütçenin azlığı konusunda paylaştığı “... *Bu bütçe herhangi faal ve müteşebbis bir maarif vekili için dar bir ağıdır. Biçare Hamdullah Subhi'yi çok defa bu ağ içinde henüz sudan çıkarılmış bir balık gibi çırpınırken gördüm.*”¹⁸⁶ görüşü vekaletin içerisinde bulunduğu durumu gözler önüne sererken Hamdullah Suphi'nin de gereksiz harcama yapmayacağına adeta kanıt olarak söylendiğini düşünmemize yol açmaktadır.

Maarif Vekillerinin yanı sıra çeşitli maarif müdürlerinin de İstanbul'dan öğretmen getirmeye çalıştıkları bilinmektedir. Bunlardan birisi de Zonguldak Maarif Müdürü Talat Bey'dir. Talat Bey, Zonguldak Maarif Müdürlüğü görevine atandıktan sonra İstanbul'a ve diğer vilayetlere mektuplar göndererek işinde iyi öğretmenleri Zonguldak'ta görev yapmaya davet etmiştir. İstanbul'a yazdığı mektuplar da karşılıksız kalmamış ve öğretmenlerin geleceği bildirilmiştir.¹⁸⁷

¹⁸⁵ Bu kişilerin Lozan Antlaşması sonrası Ankara'ya gelip önemli konularda görevler üstlendikleri Dr. Rıza Nur Bey tarafından beyan edilmektedir. Dr. Rıza Nur, 627-628.

¹⁸⁶ “Anadolu'da Maarif”, *İkdam Gazetesi*, 18 Aralık 1921, 2.

¹⁸⁷ Talat Bey, livanın maarife dair geleceğini büyük oranda İstanbul'dan gelecek öğretmenlerle bağlantılı görmekte ve öğretmenler geldiğinde livada gerçek okul hissiyatının oluşacağını dile getirmektedir. “Zonguldak Maarif Müdürü Talat Beyle Refik Tahririmizin Bir Mülakatı”, *Açık Söz Gazetesi*, 30 Eylül 1920, 2-3.

Suçlamalardan İstanbul'dan gelen kişilere yer açmak için mevcutta bulunan kişilerin işlerine son verilmesi noktası ise ayrı bir değerlendirme konusudur. Ancak istihdam edilen veya işine son verildiği iddia edilen kişilerin eğitimlerine dair elimizde somut bir delil olmaması, ilim ve irfan bakımından kimin daha üstün olduğuna dair bir çıkarımda bulunmamızı engellemektedir. Netice itibariyle bu konuda doğru yanlış ayrımı yapmak pek mümkün görünmemektedir. Ancak belirtilmesi gerekir ki İstanbul'dan gelen bazı öğretmenler, hareket tarzları itibariyle halk nazarında da olumlu karşılanmamıştır. Örneğin, Zonguldak Maarif Müdürü tarafından İstanbul'dan getirilen ve yüksek maaşlarla göreve başlatılan Ereğli Numune Mektebi Müdürü Hamdi ve aynı okulun öğretmenlerinden Saim, Arif ve Tahir Efendiler ile Bartın'da görev yapan Tahsin Efendi hızlı bir şekilde görevde yükselmek amacıyla idare aleyhinde tahrik edici çalışmalarda bulunurken aynı zamanda görevlerini de üç ay boyunca ihmal etmişlerdir. Halk da bu durumdan rahatsız olmuş ve netice itibariyle bu kişilerin görevlerine son verilmiştir. Çıkan gazete haberlerinden, azil hadisesinden halkın da memnun kaldığı anlaşılmaktadır.¹⁸⁸ İstanbul'dan gelen öğretmenler ile yereldeki öğretmenleri bilgi olarak kıyaslayabilecek verilerden yoksunuz ancak Zonguldak Maarif Müdürü Talat Bey tarafından İstanbul'dan çağrılan öğretmenlerin şehirdeki mevcut öğretmenler ile kıyaslandığı zaman daha bilgili olduğu, Maarif Müdürünün açıklamaları ile ortaya konulmaktadır. Maarif Müdürü kendisi ile yapılan bir röportajda öğretmenlerin İstanbul'dan temin edilmesi ile ilgili şu açıklamaları yapmıştır:

“ ... muallimliği me'kel olmakdan kurtarmak bir vecibedir; binaen aleyh her tarafa mektublar haberler, ilanlar gönderdim. İyi muallim ve muallimeler istedim; çünkü muallim ve muallimelerimiz pek azdır. Az müddet zarfında benimle teşrini mesaiye koşan gençler pek çok oldu. İstanbul'da tanıdığım zevata yazdığım mektublara pek muvaffak cevaplar aldım. İşte müdür muavini bey'in mektubu bir kafiye-i muallimin ve muallimatın daha iltihak edeceklerini bildiriyor. ... ”¹⁸⁹

Ayrıca Talat Bey, önceliğin İstanbul'dan gelenler olmadığını da vurgulayarak elde var olan öğretmenlerin ıslahı için çabaladığını da dile getirmiştir. Ancak onun söylemlerine

¹⁸⁸ *Açık Söz Gazetesi*, 6 Ocak 1921, 2.

¹⁸⁹ *Açık Söz Gazetesi*, 30 Eylül 1920, 2.

göre yereldeki öğretmen sayısı oldukça az ve çoğunluğu da öğretmenlik vasıflarına sahip değildir.

Hamdullah Suphi Bey'in istifasının ardından 19 Kasım 1921 tarihinde yapılan seçimle Maarif Vekilliği koltuğuna oturan Vehbi Bey, ilk iş olarak Maarif Müdürlerine bir tamim göndererek Maarif Vekilliği görevini devraldığını ve maarif heyetiyle beraber eğitimi şaibelerden kurtararak gücünü yükseltmeyi arzu ettiğini bildirmiştir.¹⁹⁰ Eğitim sistemini düzenlemekteki amacı “*hayatta amil ve müstahsil*” insanlar yetiştirmek¹⁹¹ olan Vehbi Bey, altı-yedi gün sonra yeni bir tamim yayımlayarak vilayet ve mutasarrıflıklara göndermiştir. İlgili tamime göre: Liva idadileri müdür, memur ve öğretmenlerinin tayin ve azil işlemleri İdare-i Umumiye Vilayet Kanununun onuncu maddesine uygun olarak yapılacaktır.¹⁹² Tayin edilen müdür ve öğretmenlerden sicilleri vekalette mevcut olanların sicil numaraları, olmayanların da sicil belgeleri gönderilerek vekaletten tasdik edilmesi istenilecektir. Eğer mahallinde müdür ve öğretmen bulunamazsa vekalet müracaat edilerek müdür ve öğretmen talebinde bulunulacak ve bunlar vekalet tarafından tayin edilecektir.¹⁹³ Vehbi Bey, gönderdiği söz konusu tamimle vilayetlere bir hatırlatmada bulunmuş ve ayrıca vilayetlerin öğretmen bulamaması durumunda çözüm olarak vekaletin devreye gireceği bilgisini vermiştir. Böylece vekalet, vilayetlerdeki eğitim işlerinin düzenli bir hale getirilmesi için aktif bir rol oynayacağı mesajını da vermiştir.

Vehbi Bey, Vekaleti devralmasından çok kısa bir süre sonra eğitimin durumu hakkında gazetecilere önemli açıklamalarda bulunmuştur. Ona göre eğitim alanında gidişatın

¹⁹⁰ *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 21 Kasım 1921, 2.

¹⁹¹ “Maarif Vekili Vehbi Bey ile Mülakat”, *Açık Söz Gazetesi*, 28 Şubat 1922, 1.

¹⁹² Buna göre kaymakamlar ve mutasarrıflar tarafından yapılan atama ve azil işlemleri de vali tarafından onaylanacaktır. Düstur, 2. Terkip, C.V, 188-189. İlgili tamim Milli Mücadele dönemi eğitim sistemi hakkında yayın yapan bazı yazarlar tarafından yanlış yorumlandığı da olmuştur. İlgili yanlısın düzeltilmesi gerektiğini düşünüyoruz. Örneğin, E. Kapluhan tarafından kaleme alınan makalede ilgili tamimle “idadi öğretmen ve görevlilerinin atama ve görevden alma hakkının” bakanlığa ait olduğu bilgisi verilmiştir. Tamimde geçen atama yetkisinin “makamı alilerininindir” ifadesi nedeniyle böyle bir yoruma gidildiğini düşünüyoruz. İdare-i Umumiye Vilayet Kanunu'nun onuncu maddesi bu yetkinin yerel yönetime verildiğini açıkça belirtmiş ve Vekalet tarafından yayımlanan tamimde de ilgili kanunun “onuncu maddesine tevfiken” yani uygun olarak yapılacağı bilgisi verilmiştir. Dolayısıyla liva idadilerine öğretmen ve memur atama yetkisini bakanlık kendi üzerine almamış ancak ilgili vilayette öğretmen bulunamaması durumunda bu yetkinin vekalet tarafından kullanılarak atama yapılacağı beyan edilmiştir. Erol Kapluhan, “Hazırlık (Kurtuluş Savaşı) Dönemi Eğitim Politikaları ve Eğitim Faaliyetleri”, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, sy 1 (2011): 11.

¹⁹³ *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 28 Kasım 1921, 2.

iyileştirilmesi için en önemli nokta öğretmen okullarıdır. Çünkü öğretmen sayısı Anadolu için oldukça yetersizdir. Vekaletin verdiği bilgiye göre ilgili dönemde aktif olarak görev alan iki bin altı yüz yirmi yedi erkek öğretmen ve altı yüz seksen dokuz kadın öğretmen mevcuttur. Bunlardan sadece bin iki yüz yedisi öğretmen okulundan mezundur. Mevcut okullar için altı yüz erkek öğretmene ve iki yüz elli kadın öğretmene ihtiyaç duyulmaktadır.¹⁹⁴ İlgili sayılar sadece mevcut okullar için ihtiyaç kapsamındadır, yeni açılacak okullar için öğretmen yetiştirmek ise çok uzun yıllar alacaktır. Örneğin, Ankara vilayetinde söz konusu dönemde bin elli köy vardır. Bunlardan dört yüzüne okul açılrsa ve öğretmen okulundan ortalama yıllık yirmi kişi mezun olsa, ki 1921 senesinde Ankara erkek öğretmen okulundan sadece on üç kişi mezun¹⁹⁵ olurken 1922 senesinde bu sayı on yediye yükselmiş¹⁹⁶ ve kız öğretmen okulundan da aynı yıl yedi kişi mezun olmuştur, bunlara öğretmen yetiştirmek için en az yirmi yıl gerekmektedir. Hepsini için ise en az elli yıl gerekmektedir. İlgili hesaplar sadece Ankara için geçerlidir ve üstelik merkezlerdeki diğer okullar bu sayıların dışındadır. Diğer vilayetler de işin içine katıldığında Vehbi Bey'in de vurguladığı, öğretmen okullarının önemi ortaya çıkmaktadır. Nitekim bazı vilayetlerden birkaç sancağın bir araya gelerek ortak bir darülmuallimin açma teşebbüsleri de bilinmektedir.¹⁹⁷ Bu nedenle Vehbi Bey'in, ilk iş olarak yeni öğretmen okullarının açılması ve bunların ıslahı için çaba göstereceğini beyan etmesi öncelikli sorun olan öğretmen eksikliğinin giderilmesiyle eğitim sisteminin iyileştirilmesine önemli bir katkı sağlayacaktır. Ancak yetiştirilecek öğretmenlerin kalitesi ve köylerde görev yapmak istememeleri ise tartışılan diğer bir husustur. Öğretmen okullarından mezun olan öğretmenlerden en azından bir kısmının köylerde görev yapmak istememesi, merkezlerde kalmak istemesi, bu kişilerin “meslek aşkından mahrum ve memur zihniyetli” olarak yetiştiği düşüncesinden hareketle Türklüğe olan borçlarını ödemediği fikri, yüksek sesle dile getirilen hususlar arasında yer almıştır.¹⁹⁸

¹⁹⁴ “Maarifde”, *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 5 Aralık 1921, 2.

¹⁹⁵ Aynı yıl Kastamonu'da Darülmualliminden dokuz kişi, Darülmuallimatdan da on iki kişi mezun olmuştur. *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 10 Temmuz 1921, 2.

¹⁹⁶ *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 10 Temmuz 1922, 2.

¹⁹⁷ *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 5 Aralık 1921, 2.

¹⁹⁸ “Darülmualliminlerimiz”, *Dilek Mecmuası*, 15 Nisan 1922.

Maarif Vekili, yayımladığı bir sonraki tamiminde ise vilayet ve livalarda vekaletin temsilcisinin kanun gereği vali ve mutasarrıflar olduğu, maarif müdürlerinin yalnızca buldukları livanın maarifi ile ilgili emirlerini yerine getirecekleri ve vekaletin emri dahilinde teftiş yapma görevlerinin de bulunduğu, maarif müdürü bulunmayan yerlerde en büyük maarif memurunun müdürlük iş ve işlemlerini vekaletin emirleri dahilinde yürüteceği ve bunun için yerel idarelere ait iki katibin istihdam edileceği belirtilmiş ve derece olarak maarif memurları büyükten küçüğe şu şekilde sıralanmıştır: Sultani müdürü, darümuallimin müdürü, idadi müdürü, tedrisatı iptidaiye müfettişi.¹⁹⁹ Görüldüğü üzere Vehbi Bey, Vekalet ve yerel teşkilatlar bünyesinde olan okullarla sistemli bağlantılar kurmaya çalışmakta ve vekalet ile okulların ilişkisinin şekli konusuna açıklık getirmeye çalışmaktadır. Nitekim söz konusu dönemde Vekalet ile yerel idarelerin yetki alanı zaman zaman belirsizleşmekte ve birbirlerinin alanına müdahalede buldukları görülmekteydi. Dolayısıyla söz konusu tamimler vekaletin, yerel yönetimlerin ve okul yönetimlerinin sınırlarının çizilmesine katkı sağlaması açısından dikkate değerdir.

20 Ekim 1921 tarihinde Fransa ile yapılan anlaşma sonrasında Fransa'nın Anadolu'daki işgal bölgelerini terk etmesiyle burada bulunan okulların yönetimi de Büyük Millet Meclisine geçmiştir. Maarif Vekaleti de henüz Türk askerleri şehre girmeden ve Fransızlar çekilmeden önce bir maarif müdürü göndererek Adana'daki okulların yeniden teşkilatlanması için çalışmalarını başlatmıştır.²⁰⁰ Fransızların şehri terk etmesinin akabinde Türk askerleri şehre girerken tüm öğrenciler bayraklarla donatılan alanda çeşitli gösteriler düzenleyerek maşlar okumuşlardır.²⁰¹ Görüldüğü üzere işgalden arındırılan bölgeler hemen eğitim ile buluşturulmaya, halkın eğitim ihtiyacı giderilmeye çalışılmıştır.

Adana Leyli Sultanisi ile Gaziantep'teki Ticaret İdadisinin giderlerinin karşılaması için 22 Aralık 1921 tarihinde çıkarılan kanun ile Maarif Vekaletinin 1921 yılı bütçesine üç aylık tahsisat ilavesi yapılmıştır.²⁰² Fransa ile anlaşmanın sağlanmasından neredeyse iki

¹⁹⁹ *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 5 Aralık 1921, 2.

²⁰⁰ *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 5 Aralık 1921, 2.

²⁰¹ 25 Şubat 1922 tarihli rapordan. The National Archives, FO. 800/386.

²⁰² TBMM Z.C., Devre 1, İçtima Senesi 2, İçtima 132, C.XV, 22 Kanunuevvel 1337, s.204, 214.

ay sonra bölge okulları ile ilgili tahsisat karara bağlanmış ve bu okulların da Ankara yönetim sistemi içerisine dahil olması sağlanmıştır.

Fransızların Güneydoğu Anadolu Bölgesini boşaltmaları ve buradaki yapıları Büyük Millet Meclisi'ne devretmeleri üzerinden değerlendirmelerde bulunan Kütahya Milletvekili Besim Atalay Bey'e göre Anadolu'nun her yanına okul açarak bir şey yapmamak yerine üç beş sultani açarak ilim ve irfana hizmet etmek çok daha faydalı olacaktır. Adana vilayeti; Suriye, Arabistan ve Akdeniz'den gelebilecek efkara karşı set teşkil edeceği gerekçesiyle oldukça önemlidir. İlim olmadan sayıca çok olmanın hiçbir önemi yoktur. Bu nedenle eğitim için harcanan paraya acınmamalıdır.²⁰³ Dolayısıyla ilgili bölgedeki okullara yapılması düşünülen tahsisat yerinde bir karardır. Besim Atalay Bey, eğitim hakkındaki çıkarımlara kendince yeni bir yorum getirmekle birlikte temelde bir önceki Maarif Vekili olan Hamdullah Suphi Bey'in görüşleri ile paralel düşünceler ileri sürmektedir. Az kişinin tam eğitilmiş olması çok kişinin eğitimsiz kalmasını kabullenmek anlamına gelecektir. Nitekim, dönemin politika anlayışı görüldüğü üzere boş kafaların çoğunluğu üzerinden değil dolu kafaların azınlığı üzerinden yürütülmektedir. Bu anlayışın sürdürülebilir yönü kısıtlıdır. Daha önce de dile getirildiği üzere halk arasında oluşacak ayrımın daha sonraları kapatılması zorlu bir süreç olacaktır. Ancak bunun yanında ifade edilmesi gerekir ki irfana sahip olmayan bir çoğunluk yerine irfana sahip bir azınlık, amaçlara ulaşılmasında kısa süreli olarak işlevsel bir rol oynayacaktır.

İşgalden kurtulan bölgedeki okulların yeniden tesis edilmesinin yanı sıra diğer bölgelerde de yeni okullar açılarak eğitimin yayılması sağlanmalıdır. Özellikle yüksek dereceli okulların sadece İstanbul'da bulunuyor olması, eğitim alanında İstanbul'a tabi olmayı zorunlu kılmaktadır. Dolayısıyla Büyük Millet Meclisi'nin bulunduğu yerde ve diğer bölgelerde de yüksek okulların varlığı bu tabiiyeti ortadan kaldıracaktır. Nitekim bu girişimlerden birisi Kastamonu Milletvekili Abdülkadir Kemali (Öğütçü) Bey (1889-1949) tarafından verilen tavrile gündeme getirilmiştir. Abdülkadir Kemali Bey, Ankara'da bir hukuk mektebi açılmasını önermiştir. Ancak bu kanun teklifi, imkansızlıklar nedeniyle Maarif Encümeninde kabul edilmemiştir. Encümenin

²⁰³ TBMM Z.C., Devre 1, İçtima Senesi 2, İçtima 132, C.XV, 22 Kanunuevvel 1337, s.200.

açıklamasında “*Mekâtib-i iptidaiyeye bile bina ve levazımı dersiyeye ve muallim bulunamadığı sırada Ankara’da âli bir mektebin tesisi imkânsızlığı*”ndan bahsedilmiştir. Adliye Vekili Refik Şevket (İnce) Bey’in²⁰⁴ önerisi ve Kastamonu Milletvekili Dr. Suad (Soyer) Bey’in (1879-1942) tavrı ile ilgili teklifin 1922 senesi bütçesi dahilinde tekrar gündeme alınması kabul edilmiştir.²⁰⁵ Yüksek dereceli okulların kurulmasının dönem şartları içerisinde zor olduğu milletvekilleriince malumdur ancak encümenin verdiği ret kararının okul tesis edilmesine karşı olarak algılanmaması amacıyla bütçenin müsait olması durumunda sonraki sene dahilinde görüşülmek üzere ertelenmesi, kararın herhangi bir tepkiye uğramasının önüne geçmesi bakımından dikkate değerdir.

Maarif Vekili Vehbi Bey’e göre genel umumi bütçeden maariife ayrılan pay oldukça düşüktür. Ancak buna rağmen 1921 senesi nihayetine kadar ilgili bütçeden dahi tasarruf edileceği düşünülmektedir.

1921 senesi sonunda okulların programında küçük değişiklikler yapılmak üzere Maarif Vekaleti tarafından bir Program Encümeni²⁰⁶ oluşturulmuştur. Oluşturulan heyette, Orta Tedrisat Müdürü Kazım Nami, İlk Tedrisat Müdürü Edip, Ankara Maarif Müdürü Hakkı Baha, Ankara Darülmualimin Müdürü Kemal, Ankara Sultanisi öğretmenlerinden bazıları ve BMM tarafından görevlendirilen üç kişi yer almıştır.²⁰⁷ Program Encümeninin vardığı sonuçlar neticesinde derslerle ilgili de bazı değişimlere gidildiği görülmektedir. Örneğin, daha önce beraber olan ve tek öğretmen tarafından verilen hikmet ve kimya dersleri birbirinden ayrılarak farklı öğretmenler tarafından verilmeye başlanmıştır. Beş

²⁰⁴ Mehmet Refik Şevket İnce. 1885’te doğmuştur. İncezade Hafız Mustafa Şevket Efendinin oğludur. Millî Mücadeleye katılmış ve akabinde Saruhan Milletvekili olmuştur. Mecliste çeşitli komisyonlarda çalışmış ve Adliye Vekilliği yapmıştır. Kastamonu İstiklal Mahkemesi Başkanlığı görevini yürütmüştür. Sonraki dönemlerde Hükümet içinde çeşitli görevler üstlenmiştir. 1955’te vefat etmiştir. Fahri Çoker, 837-838.

²⁰⁵ TBMM Z.C., Devre 1, İçtima Senesi 2, İçtima 147, C.XVI, 19 Kanunusani 1338, s.87-88. Dönem basını Abdülkadir Kemali Bey’in Hukuk Mektebi ile Kastamonu’da da bir Tıp Mektebi açılması için öneride bulunduğunu yazmaktadır. Ancak Abdülkadir Kemali Bey’in yapmış olduğu teklifte sadece Hukuk Mektebi kurulmasına yönelik öneri bulunmaktadır ve bu husus Meclis gündeminde tartışmaya açılmıştır. *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 18 Mart 1921, 2.

²⁰⁶ Encümen çalışmalarını genişleterek devam edecektir. Mevcut okul programlarının yanı sıra yeni açılacak okul programları ile de ilgilenmiştir. Örneğin, yeni açılması planlanan iktisat okulunun program çalışmaları da ilgili encümen tarafından gerçekleştirilmiştir. *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 22 Ocak 1922, 2.

²⁰⁷ *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 7 Aralık 1921, 2.

sultaninin ders programına felsefe, iktisat ve kavanin dersleri eklenmiştir.²⁰⁸ Derslerle ilgili bu küçük değişimlere dahi meclis içerisinde itiraz edenler olmuştur. Ancak Maarif Vekilinin buradaki savunmasına göre, derslerin birbirinden ayrılmasının daha faydalı olacağına yönelik karar, öğretmenlerin görüşleri doğrultusunda alınmıştır. Ayrıca 1921-1922 eğitim öğretim senesinin sona ermesiyle Fransızca derslerinin sultani iptidailerinden kaldırılması ve bunların yerine ikişer saat Kuranı Kerim, Ulumu Dinîye ve Türkçe derslerinin getirilmesi planlanmaktadır.²⁰⁹ Ancak eğitimde izlenecek yol, henüz tam olarak çizilebilmiş değildir. Bu durum bir yorumdan öte şu bilgiye dayanmaktadır: 22 Şubat 1922 tarihinde Ankara ortaokul öğretmenleri, valinin başkanlığında bir araya gelmişler ve izlenecek program hakkında görüş alışverişinde bulunmuşlardır. Toplantıda, öğretmenlerin görüşleri ile okullardaki eğitimin ortaya koymak istediği insan tipi ve eğitimin hedefinin belirlenmesi gerektiği konuları ön plana çıkmıştır. Bunun üzerine ilgili konuda daha geniş çaplı tartışmaların yapılması kanaatiyle Ankara Maarif Müdürü Hakkı Baha, darümuallimin ruhiyat ve terbiye öğretmeni Hikmet ve sultani riyaziyat öğretmeni Ali Rıza Beylerden oluşan bir komisyon kurulmuş ve ilgili komisyonun hazırlayacağı rapor çerçevesinde konunun ele alınması kararlaştırılmıştır.²¹⁰ Yine ilgili dönemde Giresun'a baktığımızda benzer toplantıların yapıldığını görebilmekteyiz. Giresun'da her on beş günde bir öğretmenler arasında toplantı düzenlenmektedir. Söz konusu toplantılar Maarif Müdürü'nün başkanlığı altında gerçekleştirilmektedir. İlk toplantılarında tedarikat, terbiye ve ulumu dinîye üzerinde durulmuştur.²¹¹ Konunun olumlu tarafı, vilayetlerin eğitim alanında bağımsız olarak da çalışıyor olması ve mevcut sorunları tespit edebiliyor olması. Ancak ilgili tarihe kadar bu konuda herhangi bir çalışma yapılmadan ve eğitimin net amaçlar belirlenmeden sürdürülüyor olması ise hayrete şayan olumsuz bir yöndür.

²⁰⁸ Derslerin ayrılmasına ve farklı öğretmenler tarafından verilmesine Aydın Milletvekili Tahsin Bey karşı çıkarak şunları söylemiştir “*Kimyager mi çıkaracaksınız mektebinizden? Mektebler nihayet bir idadidir, bir sultanidir. Buralardan bir mütehasıs yetiştirilmeyecektir. Bugün hikmet ve kimya derslerinin bir olarak okutturulması bütün dünyada kabul edilen bir şekildir.*” Maarif Vekilinin ifadelerine bakıldığında derslerdeki düzenlemelerle yetinilmeyeceği daha başka derslerin de öğretmenlerin talepleri doğrultusunda düzenleneceği anlaşılmaktadır. TBMM Z.C., Devre 1, İctima Senesi 2, İctima 132, C.XV, 22 Kanunuevvel 1337, s.198.

²⁰⁹ *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 31 Ocak 1922, 2.

²¹⁰ *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 22 Şubat 1922, 2.

²¹¹ *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 2 Ağustos 1922, 2.

Maarif Vekaleti, 1922 senesi başında okullar ile ilgili olarak yapmış olduğu bir çalışmayı duyurarak giderlerinin vekalet bütçesinden karşılanacağı çeşitli okullar meydana getirmeyi düşünmektedir. Bu kapsamda Anadolu'nun çeşitli vilayetlerinde kurulmasına karar verilen okulların türü ve adetleri şu şekildedir: İki sultani, yedi darümuallimin, üç darümuallimat, iki inas idadisi ve üç adet de iktisadi beyt/ev ekonomisi okulu.²¹² İlgili okulların 1921-1922 eğitim yılı sonuna kadar faaliyete geçirildiğine dair herhangi bir bilgiye ulaşılamamakla birlikte zaten eğitim dönemi ortasında açılması da pek muhtemel görünmemektedir.

Eğitim adına yapılan girişimler henüz yeterli seviyeye gelmemesine rağmen diğer ülkelerden Türkiye'nin eğitim sistemini incelemek için heyetler geldiği de görülmektedir. Örneğin, Buhara'dan bir maarif heyetinin Ankara'ya doğru geldiği ve bu heyetin Türkiye'nin eğitim sistemini tetkik ederek buradan eğitim uzmanlarını ve öğretmenlerini tedarik ederek Buhara'ya götüreceği haberini görüyoruz.²¹³ Buhara Maarif Nazırı Muavini, Samsun'a çıktıktan sonra yanındaki Buharalı öğrencilerle birlikte Kastamonu'ya varmıştır. Ancak burada bir otomobil kazası geçirmiş ve hastanede tedavi edilmiştir.²¹⁴

Buhara'nın yanı sıra Afganistan ile Ankara Hükümeti arasında yapılan 1 Mart 1921 tarihli anlaşmanın sekizinci maddesi de eğitim alanında iş birliğini öngörmekteydi. Buna göre: Türkiye, Afganistan'a hars yani kültürel alanda yardımda bulunmayı taahhüt ediyor ve bu kapsamda beş yıl süreyle görev yapacak olan bir öğretmen heyeti gönderiyordu. Beş yılın sonunda Afganistan'ın talep etmesi durumunda yeni bir heyetin gönderilmesi de güvence altına alınıyordu.²¹⁵ Afganistan sadece Ankara Hükümeti ile değil İstanbul Hükümeti ile de iş birliği yapmıştır. Bu kapsamda Afganistan Maarif Nezareti Murahhası Mehmet İsmail Han, Afganistan'a gönderilmek üzere iki erkek öğretmen ile dört kadın

²¹² *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 22 Ocak 1922, 2.

²¹³ "Buhara'dan Gelen Maarif Heyeti", *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 17 Şubat 1922, 2.

²¹⁴ *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 13 Mart 1922, 2.

²¹⁵ TBMM Z.C., Devre 1, İçtima Senesi 2, İçtima 53, C.XI, 21 Temmuz 1337, s.319. ; Afganistan ile Ankara Hükümeti arasındaki ilişkiler oldukça samimi olmakla birlikte Ankara'da bulunan Afgan sefiri sık sık Türk okullarını da ziyaret etmekteydi. Örneğin, bu ziyaretlerden birisi Darümuallimat öğrencilerinin imtihanları esnasında gerçekleşmişti. Öğrencilerin sınavlarda gösterdikleri başarıdan memnun olan Afgan Sefiri Sultan Ahmed Han okul müzesine büyük-küçük üç adet Afgan sikkesi hediye etmiştir. *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 22 Haziran 1921, 2.

öğretmen talep etmiştir. Erkek öğretmenlerden birisinin ulumu tabii, diğerinin de felsefe ve tarih alanlarında eğitim vermesi beklenmektedir. Kadın öğretmenler ise darümuallimat ve darülfünun mezunu olmakla birlikte ilkokullarda görev alacaklardır.²¹⁶ Dahası İstanbul Hükümeti Maarif Nezareti'nin çeşitli birimlerine ait kanun, nizamname ve talimatnamelerden birer kopyayı Mehmet İsmail Han'a teslim etmiştir.²¹⁷

Ayrıca Ankara'da bulunan yabancı ülke temsilcileri de burada bulunan okulları ziyaret ederek Türk eğitim sistemini yakından görmekteydi. Örneğin, İran sefiri bunlardan bir tanesidir. Darümuallimatta Fransızca sınavı yapıldığı sırada Maarif Vekili ile birlikte okulu ziyaret ederek sınavları takip etmiştir.²¹⁸ İran Sefirinin Türk eğitim sistemine olan ilgisi kendi devletinin ilgisinden öte gelmektedir. 1921 senesinde çıkan gazetelerde İran Maarif Nazırının Ankara'yı ziyaret edeceği bilgisine rastlanmaktadır.²¹⁹ Dolayısıyla komşu olan bu iki devletin ilişkilerinin sadece siyasi arenada kalmadığı görülmektedir.

Mustafa Kemal Paşa'nın eğitim hakkındaki görüşlerini ise 15 Temmuz 1921 tarihinde Ankara'da düzenlenen Maarif Kongresi açılış konuşmasından ve 1 Mart 1922 tarihinde yaptığı Meclis'in yeni dönem açılış konuşmasından ayrıntılı olarak öğrenebiliyoruz. Maarif Kongresi açılışında yaptığı konuşmasına göre; Söz konusu döneme kadar takip edilen terbiye ve öğretim usulleri Türk milletinin gerilemesine vesile olmuştur. Bu nedenle milli bir terbiye programı oluşturulması gerekmektedir. İlgili milli terbiye programı da önceki dönemlerin hurafelerinden, yaratılışımız ile alakası olmayan yabancı fikirlerden, doğudan ve batıdan gelen etkilerden uzak, milli tarihimize yakışan milli bir kültüre dayanmalıdır. Olduğu gibi alınan yabancı bir kültür, o zamana kadar takip edilen yabancı kültürlerin yıkıcı etkisinin tekrar etmesine yol açabilir ve aynı hataların tekrar edilmesine neden olabilir. Mustafa Kemal Paşa, ilgili konuşması ile eğitimin milli bir

²¹⁶ Erkek öğretmenler yaklaşık olarak yüz lira aylık alırken, kadın öğretmenler altmış lira aylık alacaklardır. Afganistan'a gitmek üzere vapura bindiklerinde görevleri başlamış sayılacaktır. Her iki senede bir maaşlarına yüzde on beş zam yapılacaktır. Öğretmenler Kabil'de görev yapacaklardır ve belirtildiğine göre ilgili dönemde Kabil, İstanbul'a nispetle yüzde elli daha ucuzdur. Kalacakları evler Afganistan Hükümeti tarafından temin edilecektir. Her üç senede bir ülkelerine gitmeleri için dört aylık izin verilecektir. BOA. MF. MKT. 1244. 38. 006. Ayrıca görevi kabul edenler ve diğer hususlar için bkz. BOA. MF. MKT. 1244. 38.001, 003, 004, 005.

²¹⁷ BOA. MF. MKT. 1244. 46. 001-002.

²¹⁸ *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 7 Temmuz 1922, 2.

²¹⁹ *Açık Söz Gazetesi*, 20 Eylül 1921, 2.

karakter taşıması gereğinden hareketle genel çerçeveyi belirlemiş ancak içeriğinin doldurulmasını Kongre'ye katılan mütehassıslara bırakmıştır.²²⁰

Meclisi açış konuşmasında ise, eğitimin önemine dikkat çekerek insanların sadece maddi kuvvetlerin etkisinde değil aynı zamanda manevi kuvvetlerin de etkisi altında olduğunu vurgulamış ve bu manevi kuvvetlerin ise ilim ve irfan ile gelişebileceğini, bu nedenle eğitim işlerinin günün en önemli işleri arasında bulunduğunu ve hükümetin en önemli görevinin eğitim işleri olduğunun altını çizmiş ve izlenecek programın halkın içerisinde bulunduğu sosyal hayatın ihtiyaçları, çevre şartları ve çağın gerekleriyle uyumlu olması gerektiğini belirtmiştir. Bu hedefin gerçekleştirilmesi için büyük, hayali ve karışık görüşlerden uzaklaşılması gerektiği ve böylece uygulanacak sistemin daha anlaşılabilir olacağını vurgulamıştır. Dahası, geçmişten beri var olan doğuyu ve batıyı taklit hastalığı, milletin cehalet içerisinde kalmasına neden olmuştur. Söz konusu hastalığı yenmek için toplumun temel unsuru olan köylünün cehaletten kurtarılması gerekmektedir. Bunun için köylüye okuma-yazma öğretmek, vatanını, dinini, dünyasını tanıttak kadar coğrafya, tarih, dini ve ahlaki bilgiler sağlamak eğitim programının ilk amacıdır. Cehalet ile savaş tek başına yeterli değildir, bu nedenle bir taraftan da gençler, sosyal ve iktisadi hayata doğrudan katkı sağlayan bir unsur haline getirilmeli ve bunun için uygulamalı bir sistem temel alınmalıdır. İlk ve yüksek okulların yanı sıra orta okullar da önemlidir ve bu okullar ülkenin ihtiyaç duyduğu hizmet ve sanat erbabını yetiştirmelidir. Ayrıca bahsi geçen eğitim sisteminden kızlar da yararlanmalıdır. Çocukların ve gençlerin görecekları eğitim seviyesi ne olursa olsun ilk olarak onlara; Türkiye'nin bağımsızlığına, kendi benliğine ve milli geleneklerine düşman olanlarla mücadele etmenin gereği öğretilmelidir.²²¹ Mustafa Kemal Paşa'nın görüşlerinde her bakımdan milli ve çağdaş bir eğitim sistemi arzulandığı açıkça görülmektedir. İlgili döneme kadar hep göz ardında tutulan köylünün ise eğitilmesi, kalkındırılması ve aydınlatılması hedeflenmektedir. Köylü geçmişten beri

²²⁰ Aynı zamanda Mustafa Kemal Paşa, öğretmenlerin içerisinde bulunduğu sıkıntılarını farkında olduğunu belirterek bu konuya da şu sözlerle değinmiştir: *"Hükümet-i Milliyemizin kemali ciddiyet ve samimiyetle arzu ettiği derecede Türkiye muallime ve muallimlerinin hayat ve refahını henüz temin edememekte olduğunu bilirim. Fakat milletimizi yetiştirmek gibi mukaddes bir vazifeyi deruhde eden heyeti mübeccelenizin bugünün vaziyetini nazarı itibara alacağından ve her müşkili katiham (her zorluğa dayanma) ile bu yolda gayet metinane yürüyeceğinden şüphem yoktur. Vazifeniz pek mühim ve hayatidir."* "Pek Veciz Bir Nutuk", *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 21 Temmuz 1921, 1.

²²¹ TBMM Z.C., Devre 1, İçtima Senesi 3, İçtima 1, C.XVIII, 1 Mart 1338, s.7-8.

sadece vergi ödeyen ve çiftçilik gibi işlerle uğraşan insanlar olarak görülmüştür. Ancak Mustafa Kemal Paşa'nın açıklamalarına göre bu durumun değişmesi gerekmektedir. Köylünün kalkındırılması, dini ve milli açıdan aydınlatılması vatanın kalkınmasına katkı sağlayacaktır. İlgili görüşler doğru ve yerindedir. Söz konusu konuşmadan beş sene sonra Türkiye dahilinde yapılan ilk nüfus sayımına göre 13.648.270 kişinin %75,78'i köylerde yaşamakta şehir nüfusu ise %24,22 dolayındadır.²²² Dolayısıyla söz konusu istatistikten beş sene önce dönemin yapısına bakıldığında insanların çok büyük çoğunluğunun köylerde yaşadığını beyan etmek yanlış olmayacaktır. Yani köylünün kalkındırılması ve aydınlatılması demek aynı zamanda ülkenin kalkındırılması ve aydınlatılması demek ile eş anlamlı bir hüviyet taşımaktadır. Ayrıca kadınların eğitime de aynı ölçüde önem verileceği beyanı, kadın ve erkek arasındaki eşit yurttaşlık bilincini daha da arttıracaktır. Mustafa Kemal Paşa, bir önceki yıl için yani 1921 senesinde Maarif Vekaletinin bu amaçlar etrafında çalıştığını belirtmiştir ancak Maarif Vekaletinin 1921 yılı çalışmaları incelendiğinde bahsi geçen konularda dikkate değer yol kat edemediği net bir biçimde görülebilecektir. Elbette içerisinde bulunan maddi ve manevi durum ortadadır. Bu nedenle ilgili konuda haksız bir eleştiri yapmaktan imtina ediyoruz. Ancak Mustafa Kemal Paşa'nın görüşleri ile ilgili dönemde, Maarif Vekilliği görevi yürüten kişilerin, Vekaletin ve milletvekillerinin görüşlerinin karşılaştırılması da gerekmektedir. Mustafa Kemal Paşa, eğitimin nicelik yönünden doğrudan bahsetmemektedir ancak görüşleri itibariyle okul sayısının artırılması yönünde bir fikre sahip olduğu, köylülerin eğitilmesi alanında dile getirdiği ifadelerden anlaşılmaktadır. Halkın büyük çoğunluğunun köylerde yaşadığı bilinmektedir. Her köye okul açılmasa bile eğitimin bir şekilde götürülmesi düşüncesinden hareketle köylülerin eğitime erişimi hususu önemlidir. Nitekim Mustafa Kemal Paşa'nın açıkladığı bu politika çeşitli çevrelerde de tartışılmaya ve üzerinde görüş beyan edilmeye başlanmıştır. Örneğin, Sivas'ta Muallim ve Muallimeler Cemiyeti'nin yayın organı olan Dilek Mecmuasında benzer görüşler savunularak köylünün kalkındırılmasından hareketle Türklüğün de ayağa kaldırılacağı anlayışı etrafında çeşitli değerlendirmeler yapılmıştır.²²³ Dolayısıyla temel düzeyde eğitimin sadece vilayet

²²² Serdar Sağlam, "1923-1950 Yılları Arasında Türkiye'de Kent ve Kentleşme Olgusu", *Sosyoloji Konferansları*, sy 53 (Temmuz 2016): 259.

²²³ "Darülmualiminlerimiz", *Dilek Mecmuası*, 15 Nisan 1922.

merkezlerinde çok daha az ve daha kaliteli okullarda sürdürülmesine ağırlık verilmesinden ziyade daha geniş bir alanda daha temel bilgilerle hizmet eder durumda olması Mustafa Kemal Paşa tarafından açıkça savunulmaktadır. İlgili düşünce Maarif Vekaletinin yönelimi ve düşüncesine zıt görünmektedir. Çünkü bu anlayış bir elit grup oluşturmak yerine bütüncül bir politika ile topyekûn kalkınmayı esas almaktadır. Mustafa Kemal Paşa, tabana yayılan bir eğitim anlayışı düşüncesindedir ve ona göre eğitim günün şartlarını en iyi şekilde kavrayan ve karşılayan bir yapıda olmalıdır. İlgili konuşmasında orta eğitim ve yüksek eğitimin niceliği hususunda da herhangi bir görüş beyan etmeyen Mustafa Kemal Paşa, ilgili okulların önemini vurgulayarak daha işlevsel hale getirilmesinden bahsetmiş ve böylece nitelik konusuna değinmiştir.

Söz konusu dönemde teoriden ziyade daha çok pratiğe önem verilmesi Vekaletin de asli düşünceleri arasındadır. Ancak pratik eğitimin tam anlamıyla uygulandığını söyleyebilmemiz olanak dışıdır. Vekaletin görüşü ne olursa olsun ilgili dönemde mevcut sistemin tam anlamıyla değiştirilmesi mümkün değildi. Maddi olanaksızlıklar ve uygun olmayan koşulların yanı sıra yukarıda çeşitli örneklerle gözler önüne serilmeye çalışıldığı üzere, dönemin milletvekillerinin eğitim sistemi üzerindeki etkisi de oldukça önemliydi. Vekalet tarafından yapılan girişimler, milletvekillerinden onay almadığı takdirde başarısızlıkla sonuçlanabilmekteydi. Uygulamalı ve hayata dair eğitim anlayışı üzerinde genel itibarıyla bir fikir birliği söz konusudur. Eğitimin dini açıdan değerlendirilmesinde daha önce verilen tartışmalardan da anlaşılacağı üzere kimi zaman fikir birliği olmadığı görülmektedir. Maarif Vekaletinin yaptığı ya da yapmaya çalıştığı faaliyetlerde hiçbir zaman özgür bir biçimde hareket edemediği görülmektedir. En küçük bir husus olan iki dersin ayrı ya da beraber okutulması konusunda dahi milletvekillerinden müdahale görmektedir. Milletvekillerinin çoğunluğunun dini eğitimin baskın olarak verilmesi anlayışında olduğu da sultani iptidailerinde Fransızca dersinin yerine getirilen dini içerikli derslerden görülmektedir. Elbette bu anlayış milliyetçi duyguların da ön plana çıkmasına hizmet etmektedir. Dönemin işgal güçlerinden birinin dilinin ilkökul seviyesinde çocuklara öğretiliyor olması, dil ile birlikte kültürün de eş zamanlı olarak küçük zihinlere açılan kapıdan kolayca girmesini doğurmakta, bir anlamda kendi elleriyle kendi çocuklarına yaptıkları asimilasyon manasına da gelebilmektedir. Mustafa Kemal Paşa'nın

da savunduğu üzere ne batının ne de doğunun kopyası olan bir sistemin olmaması zaruretine binaen ilkokul seviyesinde milli düşünce, ahlak ve tarih bilincinin ön plana alınması konusunda bir mutabakat olduğu görülmektedir. Elbette burada kastımız Mustafa Kemal Paşa'nın yabancı dil öğrenimine doğrudan karşı çıktığı gibi bir anlayış değildir. Milli düşünce temelinde yabancı dil öğretiminin ilkokul seviyesinde ikinci planda tutulması ve Anadolu'ya has milli ve ahlaki düşüncelerin öğretiminin esas olması fikridir.

Ancak hemen belirtilmesi gerekir ki burada verdiğimiz yabancı dil karşıtlığı milli menfaatler ile açıklanabilirken Maarif Encümeninin resim, musiki ve hendese derslerini de kaldırmaya teşebbüs etmesi, milli ve kültürel sebeplerle açıklanamaz. Encümen üyelerinin bir kısmı ilgili derslerin de yabancı dil dersleri ile birlikte kaldırılmasında ısrarcı olmuştur. Burada genel çerçevede iki grup vardır. Hamdullah Suphi Bey'in getirmiş olduğu programı savunanlar ve karşıtları. Karşıtların girişmiş olduğu dersleri kaldırma girişimi, diğer grup tarafından engellenmiş ve netice olarak bu derslerin ismi değiştirilerek anlaşma sağlanmıştır. Örneğin, resim dersi için çizgi, musiki dersi için ise ilahi tabiri kullanılmaya başlanmıştır. Fakat bu program gazetelerde yayımlanmaya başlanınca gelen tepkiler neticesinde ders isimleri de eski haline dönüştürülmüştür. Bunun yanı sıra programın geneli üzerinde birçok farklı düşüncenin olması nedeniyle programın kabul görmediği ve eski programın uygulanmaya devam edildiği bilinmektedir.²²⁴

Anadolu genelindeki eğitim algılayış ve sistemini genel çerçevede Ankara yönetimi, İstanbul yönetimi ve İşgal Kuvvetleri yönetimi şeklinde üçe ayırmıştık. Şimdi ise Ankara yönetimi içerisindeki sistemi Mustafa Kemal Paşa, Maarif Vekaleti ve milletvekilleri şeklinde yine üç cepheye ayırabiliriz. Buradan kastımız eğitim sisteminin oldu-bitti şeklinde yönetilmesinin ve bu çerçevede planlanan değişimlerin hızlıca yapılmasının çok kolay olmadığı gerçeğidir.

²²⁴ Ahmet Edib Bey, bu olayla birlikte maarifin bir sene daha yerinde saymaya mahkûm olduğunu dile getirmektedir. Bkz. "Maarifde İstikamet", *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 20 Aralık 1922, 2-3.

Öğretmen eksikliğinin 1922 yılı itibariyle de her alanda devam ettiğini, çeşitli atama kararları ve boş kadro ilanlarından öğrenebiliyoruz. Bu noktada dikkatimizi çeken bir husus daha var ki o da bazı öğretmenliklere ihtiyaca binaen ihtisasa göre atamaların yapılamadığıdır. Öğretmen eksikliği, başka alanlarda öğretmenlik yapan kişilerin ihtisası dışındaki öğretmenliklere atanmasına sebep olmakla birlikte tamamen eğitim sistemi dışından atamaların da yapıldığı görülmektedir. Örneğin, Ankara Sultanisi ikinci devresine Fransızca öğretmeni olarak gazeteci Lütfi Arif Bey tayin edilirken felsefe dersleri, edebiyat öğretmenleri uhdesine verilmiştir.²²⁵ Dahası, alınan bir kararla idadi mezunlarının da öğretmen olmasına imkân tanınmaya başlanılmıştır. Buna göre, zükur ve inas idadilerinde okuyan öğrencilere öğretmen okullarında verilen meslek dersleri de verilecek ve başarılı olanlar öğretmen okulu mezunları gibi addedilerek atamaları yapılacaktır.²²⁶ Zaten alınan derslerin temelde aynı içeriğe sahip olması, öğrencilerin öğretmenlik mesleğine adaptasyonunun da meslek dersleri ile sağlanması öğretmen açığının azaltılması açısından dikkate değer bir girişimdir.

Bir taraftan öğretmen eksiklikleri giderilmeye çalışılırken diğer taraftan da mevcuttaki öğretmenlerin gelişimi için çaba harcanmaktaydı. Bu kapsamda tatil sürecinde ilkokul öğretmenlerinin liva merkezlerine çağrılarak son tedaris ve terbiye hakkında dersler verilmesi de düşünülmekteydi.²²⁷ Öğretmenlerin bu derslere katılmaya önem vermesi için çeşitli teşvikler de yapılmıştır. Örneğin, Sivas'ta derslere devam eden ve derslerin sonunda başarı gösteren öğretmenlere nakit para yardımı yapılması planlanmış ve bu amaçla vilayet bütçesinde elli bin lira ayrılmıştır.²²⁸

Söz konusu girişimin yanı sıra halk, öğretmenler ve öğrenciler için eksik olan bir diğer şey de kütüphane idi. Maarif Vekaleti bu eksikliği görerek bir kütüphane oluşturma

²²⁵ *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 8 Mart 1922, 2. Bu tür alan dışı atamaların çok daha önceden başladığı ve öğretmen eksikliğinin bu duruma sebep olduğu çeşitli atama kararlarında görülmektedir. Örneğin benzer bir atama 19 Nisan 1920 tarihli bir belgede de görülmektedir. Buna göre, Diyarbakır Sultanisi Beden Eğitimi öğretmenliğine aynı okulun Fransızca öğretmeni vekaleten atanmıştır. BOA. MF. MKT. 1240. 92. 001.

²²⁶ *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 7 Eylül 1922, 2.

²²⁷ *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 9 Nisan 1922, 2. Bazı vilayetlerde bu tür derslere Darümuallimin mezunu öğretmenlerin katılmasına gerek duyulmamış, diğer okullardan mezun öğretmenlerin katılımı zorunlu tutulmuş ve bunlar için yerel meclisler iaşe ve harcırah da temin etmişlerdir. "Maarif Havadisleri", *Dilek Mecmuası*, 15 Şubat 1922.

²²⁸ "Maarif Haberleri", *Dilek Mecmuası*, 8 Temmuz 1922.

gayreti içerisinde de girmiştir.²²⁹ Nihayet kütüphane 25 Temmuz 1922 tarihinde açılabilmiştir. İlk olarak Maarif Vekaletinin elinde bulunan mevcut kitaplardan oluşturulmuş ve bağış yoluyla kütüphanenin zenginleştirilmesi planlanmıştır. Kütüphanenin çalışma planı şu şekildedir: Pazartesi ve Çarşamba hariç her gün saat ondan on ikiye kadar ve ikiden altıya kadar erkeklere açıktır. Çarşamba günü kadınlara mahsustur. Ayrıca Vekalet, Anadolu ve İstanbul'da yayımlanan eserlerin kütüphaneye gönderilmesi ve kitap bağışında bulunulması konusunda çağrıda bulunmuştur.²³⁰ Zamanla kadınların kütüphaneye olan rağbeti artmıştır. Vekalet bu rağbeti karşılamak amacıyla haftanın iki gününü kadınlara mahsus hale getirmiştir.²³¹ Bu durum da kadınların eğitimine verilen önemin karşılık bulduğuna dair önemli bir göstere olup zamanla kadın eğitimi konusunda daha önemli adımlar atıldığı da görülecektir. Millî Mücadele'nin askeri safhasının tamamlanmasının ardından İstanbul'dan getirilen kitaplarla kütüphanenin kaynak zenginliği daha da artırılmıştır.²³²

Anadolu'yu tanımak ve öğretmenlerin gelişimini sağlamak amacıyla yapılan diğer bir girişim de öğretmenlere buldukları yerlerin tarihi, coğrafyası ve diğer önemli bilgilerini esas alan eserler kaleme alarak Maarif Vekaletine göndermeleri konusunda tamim gönderilmesidir. İlgili tamimin ardından ilk çalışma Amasya Sultanisi öğretmeni Sadık Beyden gelmiştir. Sadık Bey, yazdığı eserde Amasya'nın tarihini ele almıştır. İlk eseri gönderen kişi olması münasebetiyle de Maarif Vekaleti kendisine bir takdirname göndermiştir.²³³ Eserler 1922 senesi itibariyle gönderilmeye devam etmektedir. Maarif Vekaleti tarafından meydana getirilen bu çalışmanın esas gayelerinden birisi de dünyanın çeşitli bölgelerine dair bilgiler edinilebilmesine rağmen Anadolu ile ilgili elde tam ve doğru bilgilerin olmayışı ve olan bilgilerin de yabancılardan alınıyor oluşudur. Vekalet bu durumu büyük bir eksiklik olarak görmekte ve bu nedenle eserlerin meydana getirilmesini oldukça önemsemektedir. Buna göre: Tarih öğretmenleri: Bulduğu muhitin ırkını ve bu ırkın o bölgedeki tarihini, Türklük, Müslümanlık, Osmanlılık ve son

²²⁹ *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 5 Haziran 1922, 2.

²³⁰ *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 26 Temmuz 1922, 2.

²³¹ *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 17 Ekim 1922, 2-3.

²³² *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 17 Aralık 1922, 2-3.

²³³ *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 1 Mayıs 1922, 2.

inkılaplar içerisindeki yerini, Coğrafya öğretmenleri: Buldukları yerin enlem ve boylamını, denizden yüksekliğini, ırkını, nüfusunu, ithalat ve ihracatını, idari ve askeri taksimatını, Ulûmu Diniye öğretmeni: Halkın İslam'a yönelik talebini, mezhep ihtilaflarını ve bunların nasıl giderilebileceğini, Arapça öğretmenleri: Bulduğu yerdeki kütüphanelerin içerdiği kitap bilgisini, vakfiyeleri, vakıf şeriye sicillerini, Türkçe öğretmenleri: Türkçenin yerel şivesini, atasözlerini, türkülerini ve şarkılarını, Ziraat öğretmenleri: Bulduğu yerde hangi mahsullerin yetiştirildiğini, daha başka hangi mahsullerin yetiştirilmesinin mümkün olduğu gibi konuları ele alacaktır.²³⁴ Kaleme alınan eserler yabancı kitaplardan tercüme olmayıp mahalli incelemeler sonucunda elde edilmiş olan bilgilerden oluşacaktır.²³⁵ Ayrıca ilgili eserlerin tetkik ve tasnif edilmesi sonrasında eserlerinde başarılı olan öğretmenlere nakit para yardımı yapılması ya da maaşlarına zam yapılması düşünülmektedir. Dahası, yapılacak terfi işlemlerinde de bu eserler dikkate alınacaktır.²³⁶ Eser göndermeyip terfi için Ankara'ya müracaat eden kişilere ise ihtar cezası verilecektir.²³⁷ Maarif Vekaleti bu konuda ilk ve orta dereceli okulların öğretmenleri üzerinde baskıcı ya da diğer bir deyişle ısrarcı bir tutum takınmıştır. Yukarıda belirtildiği üzere Anadolu'nun geneline dair elde olan bilgilerin azlığı, öğretmenler aracılığı ile giderilmeye çalışılmıştır. Öğretmenlerin terfi işlemleri genel itibariyle Millî Mücadele süresince aksatılmasına rağmen yeni getirilen eser şartı ile öğretmenlerin teşvik edilmesi sağlanmaya çalışılmıştır. Ancak burada belirtilmesi gerekir ki ilgili dönemde zaten birçok öğretmenin yıllardır terfi alamadığı ve terfi zamanlarının çoktan geldiği çeşitli haberlerde öğretmenlerin yapmış olduğu serzenişlerden anlaşılmaktadır. Vekaletin bu tavrı ise zaten terfi hak etmiş öğretmenlere ek şartlar getirmesi kapsamında değerlendirilmelidir. Elbette ilgili uygulamanın bütün öğretmenleri kapsıyor olması nedeniyle tüm öğretmenlerin terfi zamanının geldiği sonucu çıkarılmamalıdır. Vekalet burada karşılıklı kazanca yönelik bir tutum takınmıştır. Hem öğretmenler zaten hak ettikleri terfi için teşvik edilecek hem de Anadolu hakkında bilinmeyenler/az bilinenler ayrıntılı olarak öğrenilmiş olacaktır. Dolayısıyla Vekaletin

²³⁴ "Her Muallim Bir Eser Yazacak", *Açık Söz Gazetesi*, 23 Mart 1922, 2.

²³⁵ *Babalık Gazetesi*, 30 Ağustos 1922, 2.

²³⁶ *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 25 Ağustos 1922, 2. ; *Açık Söz Gazetesi*, 23 Mart 1922, 2.

²³⁷ *Babalık Gazetesi*, 30 Ağustos 1922, 2.

ilgili konudaki ısrarcı tavrı, maarif alanında önemli bir adım atılmasına katkı sağlayacaktı.

1922 senesi sonuna doğru artık neredeyse Anadolu'nun tamamı işgal kuvvetlerinden temizlenmiş durumdadır. Adana'dan Fransızların anlaşma ile çekilmesi sonucu daha çekilme gerçekleştirilmeden önce bir maarif müdürü gönderilerek maarif teşkilatı kurulmaya başlanılmıştır. Aydın vilayetinin de işgal kuvvetlerinden temizlenmesi ile Ankara Maarif Vekaleti, önce İzmir'e Maarif Kalemî Mahsusu Müdürü Vasıf Bey'i Maarif Müdürü olarak tayin etmiş²³⁸ akabinde de öğretmen okulu müdürü olarak Nail Bey'i ve bir kısım öğretmeni daha İzmir'e göndermiştir.²³⁹ Kayseri Sultanisi Müdürü olan Nafî Atuf Bey de Edirne Maarif Müdürü olarak tayin edilmiştir.²⁴⁰ Böylece uzun yıllar işgal altında olan bir kısım Anadolu topraklarının halkı, eğitim alanında da Ankara Hükümetine bağlanmıştır.

Maarif Vekili Vehbi Bey, 1 Kasım 1922 tarihi itibarıyla iki aylık izin almış ve izinli sayılması Meclis tarafından kabul edildikten sonra da 6 Kasım'da vekaletten istifa ettiğine dair istifanamesi okunmuş ve aynı gün yapılan seçimde Mersin Milletvekili İsmail Safa Bey,²⁴¹ Maarif Vekili seçilmiştir.²⁴² *Hakimiyeti Milliye Gazetesi* aynı gün yayımladığı yazıda, ülkenin içerisinde bulunduğu savaş nedeniyle maarife gereken önemin verilemediği ancak savaşın sona ermesi ile birlikte maarif ordusunun seferberlik devresinin başladığı ve maarifin genel istikametinin tayin edileceği zamanın geldiği vurgulanarak zaman kaybedilmeden ve bocalanmadan eğitim sahasında çalışmaya girişilmesi gerektiği dile getirilmiştir. Ayrıca maarifin tek bir istikameti olduğu, onun da ilerleme ve yenilenmeden ibaret olduğu, bu yolda çalışılması gerektiği hususu üzerinde

²³⁸ *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 10 Eylül 1922, 2.

²³⁹ *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 17 Ekim 1922, 2-3.

²⁴⁰ *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 2 Kasım 1922, 4.

²⁴¹ İsmail Safa Özler. 1885'te Adana'da doğmuştur. Çiftçi Ali Ağa'nın oğludur. İlk ve orta öğrenimini Adana'da tamamlamıştır. 1908'de Mülkiye Mektebinden mezun olmuştur. Öğretmenlik yapmış ve özel okul açmıştır. Fransa'nın Adana'yı işgaliyle kurduğu okulu kapatarak Millî Mücadele'ye katılmıştır. Mersin Milletvekili olarak Meclise girmiştir. Çeşitli komisyonlarda çalışmış ve Maarif Vekilliği görevini yürütmüştür. 1940 yılında vefat etmiştir. Fahri Çoker, 782-783.

²⁴² TBMM Z.C., Devre 1, İçtima Senesi 3, İçtima 133, C.XXIV, 6 Teşrinisani 1338, s.405.

durulmuştur.²⁴³ İsmail Safa Bey, Maarif Vekili seçilmesinin ardından vilayet ve sancaklara bir tamim göndermiş ve bu tamimde maarifin canlandırılması için çaba harcanılması gerektiğine vurgu yaparak şu hususlara değinmiştir:

- 1) Maarif mensupları buldukları yerlerde birbirleri ile iş birliği içerisinde daha aktif olacaklardır.
- 2) Mevcut maarif müesseseleri amaçları etrafında azami fayda temin edecek faaliyetlerde bulunacaklardır.
- 3) Halkın eğitime karşı rağbeti artırılacaktır.
- 4) Halk ile okul ve öğretmenleri bir araya getirecek faaliyetler düzenlenecektir.
- 5) Zorunlu eğitimin tahsilde bulunan çocuklara tamamen uygulanacağı yerel teşkilat oluşturulacak ve eğitim her yaştaki insan için ihtiyaç haline getirilecektir.
- 6) Araştırma faaliyetleri uyandırılmak üzere büyük merkezlerden başlanarak yavaş yavaş kütüphaneler artırılacak, iktisadi ve fenni meseleler etrafında tartışılmak üzere öğretmenler ile halk bir araya getirilerek gruplar oluşturulacak ve bunların çalışmaları kontrol edilecektir.
- 7) Yerel neşriyata önem verilecektir.
- 8) Öğretmenlerden ve yerel halktan kurulacak bir heyet ile dinimize ve milliyetimize uygun, zamanın şartlarını karşılayan ve geleceğe dair yol gösteren faaliyetler düzenlenecektir.
- 9) İzcilik faaliyetleri tekrar aktif hale getirilecek ve bu sayede okullar ve öğrenciler arasında sıkı bir ilişki kurulacaktır.
- 10) On beş gün içerisinde ilgili faaliyetlere dair sonuçlar Maarif Vekaletine bildirilecektir.²⁴⁴

²⁴³ *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 6 Kasım 1922, 2. Bir sonraki günkü nüshasında yine eğitim sistemine atıfta bulunan aynı Gazete “maarifî çığırından çıkmış” olarak nitelendirmiştir. *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 7 Kasım 1922, 2.

²⁴⁴ *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 28 Kasım 1922, 2-3. *Açık Söz Gazetesi*, 27 Kasım 1922, 2.

İsmail Safa Bey söz konusu tamimi ile, eğitim sisteminin savaşlar nedeniyle içerisinde bulunduğu atalet halinden kurtulması ve daha işlevsel sonuçlar getirebilecek faaliyetlere girişilmesi için çalışmalarını başlattığını da gözler önüne sermektedir. Tamimin gereği olarak Anadolu'da ilgili çalışmalar başlatılmıştır. Örneğin, Kayseri'de izcilik faaliyetleri başlamış, Ordu'da eğitimin geliştirilmesi amacıyla çeşitli faaliyetlere girişilmiş, Urfa'da İstiklal Kütüphanesi ismiyle bir kütüphane oluşturulmuştur. Taşrada yaşanan bu gelişmelerin yanı sıra merkezi teşkilatlanmada da çeşitli yeniliklere gidildiği görülmektedir. Örneğin, yüksek tedrisat müdüriyeti kurulması için çalışmalar başlatılırken mevcut dairelerin de geliştirilmesi için girişimlerde bulunmaktadır.²⁴⁵

Maarif Vekaleti diğer ülkelerle olan ilişkilerini de zaman içerisinde geliştirmiştir. Daha önce bahis konusu olan çeşitli devletlerin temsilcilerinin Türkiye'ye gelerek eğitim sistemini incelemesi ya da Ankara Hükümetinin çeşitli eğitim temsilcilerini bu ülkelere göndermesi bu ilişkileri artırmıştır. Bu süreçte Maarif Vekaletine çeşitli yardımlarda bulunulduğunu da görmekteyiz. Örneğin, Ukrayna Cumhuriyeti, Maarif Vekaletine iki adet baskı makinesi ile bir sinema makinesi hediye etmiştir.²⁴⁶ Maarif Vekaleti hem doğu hem de batı ülkeleri ile ilişkilerini her şart ve koşulda geliştirme gayreti içerisindeydi.

İşgal yıllarında maarifte değişim hızlı ilerlememiştir. İlk Maarif Vekili Dr. Rıza Nur Bey'in de belirttiği üzere mevcut sistemin korunması ve sürdürülmesi daha ağır basmıştır. Elbette mevcut sistemin yanı sıra pek çok yenilik girişimi de yapılmıştır. Bunlardan bazıları başarılı olurken bazılarının gerçekleştirilmesi ise mümkün olmamıştır. Yapılan çalışmalar genellikle geleceğe dönük sistemli adımlardan ziyade günü kurtarmaya dönük olarak gerçekleştirilen faaliyetler bütünüdür. Bu nedenle henüz eğitim sahasında ilerlenecek yön tam olarak belirlenememiştir. Savaş sürecinin sona ermesiyle birlikte eğitime bir yön tayin etme zamanı da gelmiştir. Elbette ilk olarak işgalden kurtarılan bölgelerin Ankara yönetimine bağlandığı gibi İstanbul yönetimi ve dolayısıyla Maarif Nezaretinin de ortadan kaldırılmasıyla Ankara Maarif Vekaleti, Anadolu ve İstanbul'da tek yetkili merci haline gelmiştir. İstanbul'un eğitim işlerinin de Maarif Vekaletine devredilmesiyle Vekaletin iş hacmi artmış ve bu artışı sistemli bir şekilde yönetebilmek

²⁴⁵ *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 18 Aralık 1922, 2-3.

²⁴⁶ *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 12 Ekim 1922, 2-3.

amacıyla Vekalet teşkilatının genişletilmesi²⁴⁷ ve eğitim işlerinin hedefinin belirlenmesi gerekmiştir. İlgili konuda Maarif Vekaleti Müsteşarı Samih Rifat Bey'in başkanlığında müdürlerden oluşan bir komisyon kurularak çalışmalar başlatılmıştır. Bunun yanı sıra dönemin basını da söz konusu çalışmalara destek vererek eğitim alanında mesaisi bulunan kişilerden fikirlerini almaya ve bunları köşelerinde yayımlamaya başlamıştır.²⁴⁸ Böylece Maarif Vekaletine dolaylı olarak fikir verilmesi de temin edilmiş ve maarif alanında ihtisası olan kişilerin de fikirlerinin tartışılmasına olanak tanınmıştır. Ayrıca Vekalet tarafından on yılı esas alan ilk ve orta okullara dair program hazırlanmış ve programla ilgili eğitim sahasındaki kişilerden görüş talep edilmiştir.²⁴⁹ İlgili programa dair görüşler de kısa süre içerisinde Vekaletine sunulmaya başlanılmıştır. Savaşın bitmesi ile birlikte yaşanan gelişmelere bakıldığında Maarif Vekaletinin daha katılımlı bir şekilde eğitim konularında kararlar almaya gittiği görülmektedir. Savaş döneminde uygulanan sistemde milletvekilleri ve maarif vekillerinin görüşleri doğrultusunda ilerlemeler kaydedilirken artık eğitimin ana unsuru olan öğretmenlerin de içerisine dahil edildiği kapsayıcı bir gelişme programına adım atılmıştır. Kuşkusuz bu politika değişikliğinin eğitim alanında daha farklı ve orijinal düşüncelerin ortaya çıkmasına olanak tanıyacağı ve asli unsurlardan biri olan öğretmenlerin sürece aktif olarak katılmasının da yaşanan tecrübelerin, sistemin içerisine aktarılarak daha öngörülebilir kararlar alınmasına hizmet edeceği düşünülmektedir.

Müslüman özel okulları ile Gayrimüslim okulları hakkında da bir tamim yayımlanmıştır. İlgili tamimde şu hususlar ortaya konulmuştur: Gerek Müslümanlar tarafından gerekse Gayrimüslimler tarafından açılmış ve açılacak olan okulların talimatnamelere tamamen

²⁴⁷ Vekaletin teşkilat yapısı şu şekilde yenilenmiştir: Müsteşarlık, Yükseköğretim Müdürlüğü, Ortaöğretim Müdürlüğü, İlköğretim Müdürlüğü, Sicil Müdürlüğü, Vekalet Müfettişlikleri, İhsaiyat Müdürlüğü, Hars Müdürlüğü, Hususi Kalem Müdürlüğü, Telif ve Tercüme Heyeti. Nevzad Ayas, *Türkiye Cumhuriyeti Millî Eğitimi Kuruluşlar ve Tarihçeler* (Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1948), 120.

²⁴⁸ *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 20 Aralık 1922, 2-3. Bu fikirlerin temeli, genellikle okulların ihtiyaç esaslı öğrenci yetiştirmesini esas almaktadır. Dolayısıyla Hamdullah Suphi Bey'in Maarif Vekilliği görevine geldikten sonra eğitim sistemine vermek istediği yön ile 1922 senesi sonunda verilmek istenen yön birbirine paraleldir. Ayrıntılı bilgi için bkz. "Maarifimizin Umumi Hedefi Milli İktisaddir", *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 27 Kasım 1922, 2-3.

²⁴⁹ *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 25 Aralık 1922, 2-3. Bu süreçte öğretmenlerin düşünceleri de alınmaya başlanılmış fakat ilgili konudaki kabul ve uygulama yetkisinin Maarif Vekaletinde olması nedeniyle öğretmenlerin üzerinde çalıştığı ve neticelendirdiği kararların yerine Vekaletin, programı doğrultusunda aldığı kararı uyguladığı da görülmektedir. *Açık Söz Gazetesi*, 5 Aralık 1922, 2.

uyuması gerektiği hatırlatılarak Türkiye ile Fransa arasında yapılan anlaşma dahilinde Fransız okulları, Türk kanunlarına uyarak hiçbir antipropaganda eylemine girişmeyecek ve genel eğitim sistemine dair yayımlanacak olan tüm kanun ve kurallara uyacaklardır. Bu hususlar dahilinde eğitimlerini devamlarına izin verilecektir. Mekatib-i Hususiye Talimatnamesinin dördüncü maddesinde yer alan nitelik ve şartlara uyulmadığı takdirde Gayrimüslimlerin okul açmalarına izin verilmeyecektir. Müslüman ve Gayrimüslim tüm özel okullar müfettişler aracılığıyla teftişe tabi tutulacaktır. Teftişe izin vermeyen veya zorluk çıkaran ya da teftiş sonucunda milli ve dini değerlerimize karşı propaganda yaptığı anlaşılan Müslüman ya da Gayrimüslim tüm okullar kurallara uymadığı gerekçesi ile hemen kapatılacak ve vekaletle bildirilecektir.²⁵⁰ Vilayetlere gönderilen bu tamim ile birlikte Milli Mücadele sırasında Gayrimüslim okullarının ülkeye ve mücadeleye verdikleri zarar ve eğitimi kötü amaçlarla kullandıkları bir kere daha vurgulanarak sistemin artık tamamıyla hükümet kontrolünde ilerleyeceği mesajı net bir biçimde verilmekte ve devlet aleyhinde hiçbir propagandaya müsaade edilmeyeceği vurgulanmaktadır.

1.3.2.1. Anadolu'da İlmî Artırma Çabaları: Telif ve Tercüme Faaliyetleri

Ankara'nın telif ve tercüme işlerinin önemine binaen girişimde bulunulduğu da görülmektedir. İlgili hususa dair ilk girişim, Kastamonu Milletvekili Abdülkadir Kemali Bey'in ilmi gelişmeleri Türkçeye tercüme için her vekalet için iki bin lira verilmesini öngören kanun teklifi neticesinde Meclis gündemine gelmiştir. İlgili teklif Layiha Encümeni tarafından zamansız bir teklif olduğu gerekçesi ile reddedilmiştir. Abdülkadir Kemali Bey'e göre: Teklifin bu şekilde reddedilmesi meşrutiyet devrinden beri yapmak mecburiyetinde olunan şeylerin yapılamayacağını göstermektedir. Ülkenin hiçbir meslek erbabı kendi mesleği ile ilgili gereken araştırmaları yapmak için İslam, doğu ve batı eserlerini alıp okuyamamaktadır. Eğitim konusunda sabit bir hareket tarzı benimsenememesinin nedeni geçmişte ne tarz bir eğitim sistemi takip edildiğine dair

²⁵⁰ *Açık Söz Gazetesi*, 14 Aralık 1922, 2. ; 12 Ekim 1914 tarihinde Osmanlı Hükümeti de Özel Okullar Nizamnamesi oluşturmuştur. İlgili Nizamname için bkz. BOA. ŞD. 231. 8. 001-045.

geniş ölçüde bilgi sahibi olunmamasıdır. Yine adliye konusunda diğer milletlerin neler yaptığına dair fikirlerinin olmaması muntazam bir adliye teşkilatı meydana getirilememesine neden olmaktadır. Dahiliye ve zabıta işleri için de aynı hususlar geçerlidir. Kütahya Milletvekili Besim Atalay Bey de kanun teklifinin aleyhinde olarak verilen paraların boşa harcanacağını ve tercüme yapan bazı şahısların yeterli olmadığını örnekler vererek açıklamıştır. Ona göre, henüz bu işin altından kalkabilecek kadar ilim sahibi insan yetişmemiştir. Bu nedenle önce ülke düşmandan temizlenmeli ardından ilim hayatı hakkındaki düzenlemelere geçilmelidir. Trabzon Milletvekili Ali Şükrü Bey ise Besim Atalay Bey'in bu gibi ilmi işlerin sonraya bırakılması düşüncesini eleştirerek ilim ve irfanın zamanı olmayacağını ve her zaman bunlar için çalışılması gerektiğini vurgulamış ve telif ve tercüme işlerine olan ihtiyaçtan bahsetmiştir. Ona göre: İnsanların okuldan mezun olduktan sonra mesleklerine dair takip edecekleri kitapları yoktur ve bu da okulda öğrendikleri bilgileri unutmalarına neden olmaktadır. Dolayısıyla ilgili alanda bir çalışma yapılması zorunludur. Öyle ki o güne kadar gerçek anlamda telif ve tercüme adına bir şey yapılmamıştır. İstanbul'da yapılanlar ise şahıs yararı adına yapılmış olan şeylerdir. Ancak bu iş Maarif Vekaleti tarafından alanında ehil olan kişilere yaptırılmalı ve bu kişiler eğer İstanbul'da ise oradan getirtilmelidir. Ancak vekaletlere bu işlem için ayrı ayrı para aktarılması Ali Şükrü Bey tarafından da onaylanmamıştır. Böylece Abdülkadir Kemali Bey'in kanun teklifi oylamaya sunulmuş ve milletvekilleri tarafından reddedilmiştir.²⁵¹

Telif ve Tercüme işleri için her vekaletle ayrı ayrı bütçe tahsis edilmesi Meclis tarafından kabul edilmiş olmasa da Maarif Vekaleti çatısı altında Telif ve Tercüme Heyeti bulunmaktaydı. Ancak bu heyet tahsisatsız olarak fahriyen çalışmaya devam etmekteydi. 1921 Temmuz itibarıyla heyetin, Akçuraoğlu Yusuf Bey'in *On Dokuzuncu Asır Avrupası'nda Fikri Cereyanlar* ile diğer bir kitabın tercümesi üzerine çalışmakta olduğu gazetelerde yazılıyordu.²⁵² Zamanla, Maarif Vekaleti bünyesi altında çalışan heyete yeni

²⁵¹ TBMM Z.C., Devre 1, İctima Senesi 2, İctima 19, C.IX, 11 Nisan 1337, s.447-449.

²⁵² *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 5 Temmuz 1921, 2.

eklenenler olacak ve heyet yavaş yavaş da olsa genişleyecektir.²⁵³ Ancak bu süreç zaman alacaktır.

Telif ve Tercüme Heyeti dışında olup çeşitli eserleri telif ve tercüme eden kişiler de vardır. Örneğin, Niğde eski mülkiye müfettişi Ali Kemal Bey, 30 Nisan 1922 tarihinde Maarif Vekaletine gönderdiği bir yazıda Charles-Ange Laisant'a ait "L'Éducation fondée sur la Science" adlı kitabın çevirisini yaptığını ve "İlmi Müstenid Terbiye" ismini verdiğini belirtmiştir. İlgili eserin Telif ve Tercüme Heyeti tarafından kabul edilerek okullarda okutulmasını öneren Ali Kemal Bey, bu eser karşılığında verilecek olan mükafatın miktarına bakmadan kabul edeceğini de bildirmiştir.²⁵⁴

Yine ilgili dönemde öğretmenlerin de bireysel olarak çeşitli telif ve tercüme faaliyetleri yürüttükleri bilinmektedir. Örneğin, Çorum İdadisi Fransızca öğretmenin Fransızcadan yaptığı çeviri eserlerin yayımlandığı ve bunun yanında on tane kadar da farklı eserin yayımlandığı bilgisine ulaşıyoruz.²⁵⁵ Bu gibi eserlerin meydana gelmesinde öğretmenlerin kişisel girişimlerinin yetersiz kaldığı durumlarda Maarif Vekaletine müracaatla tercüme ve telif işlemleri için kaynak tedarik edilmeye çalışıldığı da görülmektedir. Örneğin, Yozgat Sultanisi Fransızca ve Farsça öğretmeni ve Darülmualimin-i Âliye Tabiiyat şubesi mezunu Vehbi Efendi, Kimyayı Sanayii kitabı yazmak üzere Maarif Vekaletinden Fransızca ve Almanca dillerinde Kimyayı Sanayii kitapları talep etmiştir.²⁵⁶ Memleketin ihtiyacı noktasında eksik gördükleri alanda öğretmenler de böylece ilmi üretime dahil olmaya çalışmışlardır. Çeviri faaliyetleri ağırlıklı olarak yukarıdaki örneklerde de görüleceği üzere ders kitapları üzerinden sürdürülmektedir. Bu duruma bir diğer örnek de 1922 senesinde Kazım Nami Bey tarafından Friedrich Fröbel'e ait olan çocuk eğitime yönelik eserin çevirisidir. İlgili eser

²⁵³ *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 7 Aralık 1921, 2. Örneğin, Ticaret Müdürü Umumisi Vehbi Bey Haziran 1922'te Heyet Üyeliğine getirilirken (BCA. 47. 242. 1. 003.) Müşavir Akçuraoğlu Yusuf, Hukuk Müşaviri Cemil ve İktisadiyatı Hariciye Memuru Said Hikmet Beylerin Heyet toplantılarına devam etmelerine karar verilmiştir. BCA. 47. 242. 1. 009. ; Ayrıca Maarif Vekili Vehbi Bey, Şubat 1922'de *Açık Söz Gazetesi*'ne verdiği bir röportajda Telif ve Tercüme Heyeti içerisinde aydın kimselerden oluşan yirmi kişilik bir ekibin olduğunu beyan etmektedir. "Maarif Vekili Vehbi Bey Efendi ile Mülakat", *Açık Söz Gazetesi*, 28 Şubat 1922, 1.

²⁵⁴ BCA. 47. 242. 1. 010-011.

²⁵⁵ BCA. 47. 242. 3. 013.

²⁵⁶ BCA. 47. 242. 3. 018-019.

“Fröbel Usulü Terbiyesi” ismi ile çevrilmiş ve kitabın ana okullarında kullanılması planlanmıştır.²⁵⁷ Yine telif faaliyetine örnek olarak Konya Vilayeti Darümuallimin Riyaziye Muallimi Mahmud Adil Efendi’nin Mektebi Sultanilerin altıncı ve Darümualliminlerin birinci senelerinde okutulmak üzere yazdığı ameli hendeseyle dair çalışması gösterilebilir.²⁵⁸

Bu noktada değinilmesi gereken bir diğer husus yine bireysel girişimlerin dönemin yönelimine etki etmesi hususudur. Dönemin Maarif Vekili Hamdullah Suphi Bey’e, İstanbul’da Darülfünunda hoca olduğu sırada öğrencisi olan Elbistanlı Mükrimin Bey tarafından 12 Haziran 1921 tarihinde bir mektup gönderilmiştir. İlgili mektupta Mükrimin Bey, Darülfünunda öğrenci iken o zamana kadar kimsenin çalışmadığı Anadolu tarihini araştırmaya başladığını belirterek, üç-dört sene kadar Anadolu Selçukluları tarihini anlamaya çalıştığını ifade etmiştir. Bu kapsamda İstanbul Kütüphanelerinde mevcut olup Selçuklulara dair olan eski yazılı belgelerin kopyalarını çıkarmış, tarih kitaplarında Selçuklular ile ilgili geçen bilgileri toplamış, İbn Bibi’nin²⁵⁹ Selçuklular hakkında kaleme aldığı Farsça eseri Türkçeye tercüme etmiştir. Bu çalışmalardaki amacını beş-on ciltten oluşan büyük bir eser meydana getirmek olarak gösteren Mükrimin Bey, ayrıca Selçuklularla ilgili yazılmış bazı vesikaların da şahsında bulunduğunu beyan etmiştir. Ancak tüm bunlara rağmen planladığı eseri meydana getirmek konusunda Hamdullah Suphi Bey’in yardımını talep etmektedir. Bu kapsamda Hamdullah Suphi Bey’in Anadolu Türk mimari ve sanayi-i nefisesi hakkında düşüncesini izah etmesini ve Anadolu kitabelerine dair bir çalışma yapılması gereğini istemiştir. Belirttiğine göre Anadolu kitabelerine dair bilgileri kaydettiği büyük bir defteri vardır. Bu defterde Anadolu’daki kazalarda bulunan cami, mescit, medrese, eski kalıntılar ve eski mezar kitabelerini toplamıştır. Ancak Ankara, Kastamonu, Eskişehir, Bolu, Malatya, Harput, Maraş, Kırşehir, Çorum, Kengri kitabeleri eksiktir. Kitabelerin okunması için işin erbabı kişilerin bu işle meşgul edilmesini, mümkünse kendisinin öğretmenlik veya başka bir şekilde

²⁵⁷ BCA. 47. 242. 2. 010. ; Eser daha sonra “Fröbel Usulüyle Küçük Çocukların Terbiyesi” ismiyle basılmıştır. İstanbul – Matbaa-i Amire baskısına dijital ortamda erişmek için bkz. Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi (<https://kutuphane.ttk.gov.tr/resource?itemId=294749&dkymId=2927>) Erişim: 06.01.2021.

²⁵⁸ İlgili esere dair Maarif Vekaletine gönderilen yazı 9 Şubat 1922 tarihlidir. BCA. 47. 242. 2. 003.

²⁵⁹ İbn Bibi’nin Selçuklular hakkında kaleme aldığı eser ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Herbert W. Duda, “İbn Bibi’nin Selçuk Tarihi”, *Şarkiyat Mecmuası*, sy 2 (1958): 1-10.

görevlendirilmesini talep etmiştir. Mükrimin Bey, mektubunu bitirirken ayrıca memleketi olan Elbistan'a da gitmek istediğini ve ailesinden arkaya kalan evlerini ziyaret etmek arzusunda olduğunu da beyan etmektedir.²⁶⁰ Mükrimin Bey'in mektubuna yanıt verilip verilmediği bilinmemektedir.²⁶¹ Mükrimin Bey'in mektubunda bahsettiği çalışmalarına referans olması bakımından Anadolu'nun Türkleşme sürecine dair Anadolu'nun Fethi, Türkiye Tarihi ve Selçuklular Devri isimleri ile anılan kitapları mevcuttur.²⁶² Ancak bu kitaplar Milli Mücadele döneminde değil daha sonrasında meydana getirilen çalışmalardandır.

Mükrimin Bey'in mektubunda bahsettiği, Selçuklulara dair araştırmaların kitabeler üzerinden yapılması hususu, 15 Kasım 1922 tarihinde Hars Müdürü tarafından da tekrar edilmiştir. Böylece bireysel girişimlerin politika haline gelmesi de açıkça görülmektedir. Ayrıca daha önce Hars Müdürü tarafından teklif edilmiş ve kabul edilmiş bulunan Türk Asarı ve Meskukatı Heyeti'nin henüz bu alanda çalışmalara başlamadığı belirtilmelidir.²⁶³

İlgili dönemde Tarih ve Kültür alanındaki çalışmalarda özellikle Anadolu coğrafyası ön plana çıkarılmış hem yabancı kaynaklar hem de Anadolu'da bulunan somut kültür varlıkları kullanılarak Misak-ı Milli ile uyumlu bir Tarih ve Kültür arayışı içerisine girilmiştir. Bu da Osmanlı öncesi Selçuklular devrinin daha iyi anlaşılmasının gerekçelerini doğurmuştur. Söz konusu durum, Türklerin Anadolu'daki varlığını teyit etme ve bu toprakların mirasçısı olduklarını göstermeye yönelik çalışmalar olarak değerlendirilebilir. Böylece Millî Mücadele'ye ve Misak-ı Milli'ye olan inancı güçlendirerek Millî Mücadele sonrası diğer devletlerle yapılması muhtemel anlaşmalarda bu devletler nezdinde haklılık sağlama amacı güdüldüğü dile getirilebilir.

Anadolu ile ilgili daha geniş bilgi sahibi olunması amacıyla Maarif Vekaleti tarafından öğretmenlerin yaşadıkları bölgeler ile ilgili her türlü kültürel, sanayi, ekonomik, tarihi,

²⁶⁰ Mektebi Sultani ve Darülfünun mezunu olan Mükrimin Bey'in babası Haçin'de kadı iken ailesi ile birlikte Ermeniler tarafından şehit edilmiştir. BCA. 47. 242. 3. 024.

²⁶¹ Bu mektubun sahibi Cumhuriyetin ilanı sonrası yapmış olduğu çalışmalar ve Türk Tarihine katkıları ile bugün dahi kendisinden söz ettiren Mükrimin Halil Yinanç'tır.

²⁶² Mükrimin Halil Yinanç ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Fahameddin Başar, "YİNANÇ, Mükrimin Halil", *TDV İslam Ansiklopedisi* 43 (2013): 550.

²⁶³ BCA. 47. 242. 2. 001.

coğrafi ve benzeri özellikleri ihtiva eden çalışmaların kaleme alınmasının teşvik edildiği bilinmektedir. Bunların yanı sıra yabancıların Anadolu ile ilgili kaleme aldığı çalışmaların da Türkçeye kazandırılarak eğitim alanında da kullanılması önem verilen noktalardandı. İlgili duruma en iyi örneklerden birisi Şarl Teksiye (Charles Texier) tarafından Fransızca olarak kaleme alınan ve Anadolu'nun tarihi, arkeolojisi, kültürü hakkında ayrıntılı bilgiler sunan Küçük Asya (Asie Mineure) isimli eserin Türkçeye tercüme edilmesidir. İlgili tercüme, Muhacirin Müdürü Umumisi Ali Suad tarafından 1921 senesinde tamamlanmıştır. Ali Suad Bey'e tercüme için dört yüz lira verilmesi planlanmıştır.²⁶⁴

Elbette çeviri çalışmaları sadece Anadolu tarihi ile sınırlı kalmamıştır. Haziran 1922'de Afgan Tarihi ile ilgili tercüme işinin beş yüz lira karşılığında Veled Çelebi'ye verildiği görülmektedir.²⁶⁵ Bu durum da ilgili devletle ilişkilerin kuvvetlendirileceğini göstermesi bakımından önemlidir. Afganistan ile eğitim ve siyaset alanlarında iş birliği yapıldığı ise bilinen hususlardandır.

Yukarıda görüldüğü üzere kitap telif ve tercüme işleri bu dönemde ağırlıklı olarak ders kitaplarının oluşturulması amacına hizmet etmektedir.²⁶⁶ İlerleyen yıllarda ise yabancı roman, eleştirel yazı, edebiyat ve tarih tercümelemleri de yapılmaya başlanacaktır.²⁶⁷

²⁶⁴ Ali Suad Bey, eserin yarısını 18 Temmuz 1921'de tamamladıktan sonra bu kısmı Maarif Vekaletine sunmuş ve geri kalanını da 10-15 gün içerisinde tamamlayacağını taahhüt ederek içinde bulunduğu maddi koşullar nedeni ile olsa gerek kendisine 150 liralık bir avans verilmesi talebinde bulunmuştur. BCA. 47. 242. 3. 023.

²⁶⁵ BCA. 47. 242. 1. 001-003.

²⁶⁶ Sonraki yıllarda da ders kitaplarının yazımı ya da tercümesi devam edecektir. Örneğin, Dr. Ali Rıdvan Bey, 18 Haziran 1925 tarihinde Telif ve Tercüme Heyetine gönderdiği yazısında ilkokullar için "Tabiat Tedkiki" yazdığını belirtmekte ve bu eserin ilkokullarda kullanılmasını teklif etmektedir. BCA. 242. 1212. 14. 001-002.

²⁶⁷ Örneğin, Reşat Nuri Bey 11 Ağustos 1924 tarihinde Maarif Vekaletinin emri ile Emile Zola'nın "Vérité" isimli eleştirel çalışmasını Türkçeye çevirmeye başlamıştır. Maarif Vekaleti Hars Müdürlüğü görevindeki Muhterem Bey'e 14 Ağustos 1924 tarihinde gönderdiği yazısında Reşat Nuri Bey, eskiden beri Emile Zola'dan bir çeviri yapmak istediğini ancak bunun basımına imkân bulamayacağı düşüncesinde olduğunu ve ilgili eseri çevirmekten duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir. BCA. 47. 243. 23. 001. ; İlgili eser Türkçe "Hakikat" ismi ile yayımlanmıştır. Eserin basım tarihi Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğünde (<http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/guntekin-resat-nuri>) 1929 olarak verilmiştir ancak bu yeni Türk Alfabeti ile basılış tarihi olmalıdır. Çünkü eserin çevirisi 1924 senesinde yapılmıştır. ; İlerleyen yıllarda yine Reşat Nuri Bey tarafından tercüme edilen eserlerden bazıları için bkz. BCA. 52. 264. 9. 001-009. ; Yine 1925 senesinde Ahmet Hikmet Bey'in birkaç farklı eserden tercüme ve telif çalışmaları yaparak Fransız Edebiyatı Tarihi isimli eseri meydana getirdiğini ve ardından Alman Edebiyatı Tarihi isimli eseri

Kitap tercüme ve telif çalışmalarının yanı sıra Tiyatro alanında da çeşitli eserler kaleme alınarak Maarif Vekaletine sunulmuştur. Örnek olarak 31 Ekim 1921 tarihinde Vekaletine sunulan şu tiyatro oyunu listesi gösterilebilir:

1. Lala Mahmud Paşa	:İki perdelik tarihi piyes	} Sultani, İdadi ve Darümualliminler
2. Memur Bey!	:İki perdelik içtima-i piyes	
3. Küçük Mebuslar	:Bir perdelik terbiyevi piyes	} İptidailer için 3-8
4. Rüya	:Bir perdelik terbiyevi piyes	
5. Doktor Oyunu	:Bir perdelik terbiyevi ve sıhhi piyes	
6. Sandalye Kavgası	:Bir perdelik içtima-i piyes	
7. Vatan Borçları	:Bir perdelik vatani piyes	
8. Küçük Şairler	:Bir perdelik matbuadır	
9. Serbest Oyun	:Çocuk muhaveresi – Ana mektepleri için.	

Bu oyunlardan bazıları, mevcut okulların bir kısmında sergilenmiştir ancak oyunların yazarı bu eserlerin tüm okullarda kabulünü talep etmektedir.²⁶⁸

İlgili dönem ve sonrasına bakıldığında tercüme faaliyetlerinin ağırlıklı olarak Fransızcadan yapıldığı göze çarpmaktadır. Bu eserlerin genel bir yönelimi olmayıp hem okullarda kullanılması hem dış dünyanın bilgi ve birikiminden faydalanılması hem de dünyanın geri kalanı hakkında fikir sahibi olunmasını amaçlamaktadır. Ancak diğer diller yerine ağırlıklı olarak Fransızcanın tercih edilmesi, hem dönemin “lingua franca”sının Fransızca olmasını hem de Fransız eğitim ve kültür yapısının yeni dönemde tercih edileceğini gösteriyor. Ayrıca çeviri yapan kişilerin Fransız kültür ve edebiyatına duydukları özenme sonucu, ilgili dilden çevirilerin Maarif Vekaleti tarafından talep edilse de edilmese de bireysel girişimlerin yapılmasına neden olduğu açıktır. Bununla beraber ulus devlet inşası sürecinde Fransızların sahip olduğu tecrübe nedeniyle bu tecrübeye duyulan özenme sonucu Ankara Hükümetinde de öykünmenin ortaya çıkması göz ardı edilmemelidir.

de meydana getirdiğini görüyoruz. Ahmet Hikmet Bey, ilgili eserlerin basımını talep eden bir yazıyı Maarif Vekaletine göndermiştir. BCA. 47. 239. 17. 001. Ancak eserlerin basımına dair herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Burada bahsi geçen edebiyatçı ve fikir insanı Ahmet Hikmet Müftüoğlu'dur. Kendisi ve eserleri üzerine yapılan doktora tezinde ilgili çevirilerden bahsedilmemiştir. Ahmet Tetik, “Ahmet Hikmet Müftüoğlu'nun Hayatı, Eserleri ve Fikirleri Üzerine Bir Araştırma” (Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999). Yine TDV İslam Ansiklopedisinde de ilgili çeviri eserlerinden bahsedilmemiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Alim Kahraman, “Müftüoğlu Ahmed Hikmet”, *TDV İslam Ansiklopedisi* 31 (2006): 508-9.

²⁶⁸ İlgili eserler 3 Ekim 1921'de sunulmuştur. BCA. 47. 242. 3. 022.

Millî Mücadele sonrası çeviri faaliyetlerinde artış olsa da ilgili heyetin tahsisat konusunda sıkıntılar yaşamaya devam ettiği de belirtilmelidir.²⁶⁹ Dolayısıyla telif ve tercüme süreçlerinin Millî Mücadele sonrasında da istenilen şekilde ve hızda sürdürüldüğü iddia edilemez.

Maarif Vekaletine Maarif Nezareti neşriyatından oldukça fazla kitap kalmıştır. Ağırlıklı olarak ders kitaplarından oluşan eserler şunlardır:

İsim	Fiyatı	Adet
Felsefe-i Ahlakiye	30	254
İlm-i Hesab (devre-i evveli birinci sene talebe ve muallimi için)	10	3422
İlm-i Hesab (devre-i evveli ikinci sene muallimi için)	10	4840
İlm-i Hesab (devre-i evveli ikinci sene talebe için)	10	3976
Hesab Dersleri Mutavassıta (Birinci Sene)	10	8745
Hesab Dersleri Mutavassıta (İkinci Sene)	10	9022
Hesab (Darülmuallimin İbtidailerini için)	40	2702
Ziraat Dersleri (Mekatib-i İbtidaiye için)	15	3685
Ziraat Dersleri (Darülmuallimin C.1)	30	1047
Ziraat Dersleri (Darülmuallimin C.2)	50	2269
Tarih-i Felsefe	45	634
İlmin Kıymeti	30	534
Tarih-i Kadim (Birinci Cild)	60	155
Tarih-i Kadim (İkinci Cild)	50	869
Eşya Dersleri (Mekatib-i İptidaiye 1-2 sınıflar için)	15	8159
Eşya Dersleri (Mekatib-i İptidaiye 3-4 sınıflar için)	15	9259
Zekanın Mikyası	13	526
Talim-i Farsî (Birinci Kısım)	10	225
Talim-i Farsî (İkinci Kısım)	8	1622
Talim-i Farsî (Üçüncü Kısım)	30	3544
Talim-i Farsî (Dördüncü Kısım)	13	4090
İlm-i Hayat-ı Nebatî	50	528
Fizik (sultani dokuzuncu senesiyle inas sultanileri beşinci senesi için)	25	1569
Fizik (sultani devre-i saniye ikinci sınıf birinci cilt)	50	843
Fizik (sultani sekiz ve dokuzuncu seneleriyle inas sultanileri için)	25	80
Fizik (sultani sekizinci senesiyle inas sultanileri için)	25	550
Fizik (sultani on birinci sınıf ikinci cilt)	50	732
Coğrafya Kıraatları	10	5451
Coğrafyada İlk Adım (Talebeye Mahsus)	13	3942
Coğrafyada İlk Adım (Muallimine Mahsus)	8	4532
Coğrafya Tedrisatı Mutavassıta (Muallimine Mahsus)	13	9360
Coğrafya Tedrisatı Aliye	8	9649
Küçüklerle Coğrafya Dersleri	15	708
Mektebi İbtidaiyede Tahrir Nasıl Tedris Edilmeli	8	1671
Teşrih ve Fizyoloji-i İnsani	30	288
İlm ve Terbiye-i Etfal Nokta-i Nazarından El İşleri	5	574
Hendese-i Musattaha	20	724
Hendese-i Mücesseme	30	274

²⁶⁹ BCA. 160. 770. 10. 001-002.

Hendese-i Murakkama	20	389
Usul-i Cebir (Birinci Kitap)	30	1597
Usul-i Cebir (İkinci Kitap)	40	498
Yeni Usul Defteri (Birinci Cild)	20	917
Yeni Usul Defteri (İkinci Cild)	40	1800
Yeni Kozmografya	35	883
Muhtasar Kozmografya	15	1369
Hıfzussıhhat	25	520
Fenni Terbiye Tarihi	35	61
Servetini Hüsn-ü İdare Sanatı	30	153
Felsefe-i Hukuk-u Medeniye	20	323
Tarihte İlk Adım (Birinci Kısım)	5	8838
Tarihte İlk Adım (İkinci Kısım)	5	9713
Tarihte İlk Adım (Üçüncü Kısım)	5	9298
Fenn-i Terbiye Dersleri	35	8079
Mufassal Kamus-ı Felsefe (İkinci Cild)	40	499
Çocuklara Hikâye Anlatmak Sanatı	10	4519
Biçki Yurdu Nazariyat ve Kavaidi (İbtidai Kısım)	8	1335
Biçki Yurdu Nazariyat ve Kavaidi (Tali Kısım)	8	1882
Dimaç ve Melakât-i Akliye	40	209
Kimyayı Uzvi Tatbikatı (Birinci Kısım)	15	264
Kimyayı Uzviden İlk Tatbikatı	40	344
Muallimlere Rehber Mekatib-i İbtidaiyede Ziraat Dersleri	5	5216
Ana Mektepleri Hıfzussıhhiyesi	10	2048
Ecsâm-ı Gayri Uzviyenin Tahlil-i Tavsifisi	10	488
Ressamlara Mahsus Vücut-ı Beşer	3	1444
Tahlil Mikdarı Tatbikatı	27	270
Muhtasar Tatbikatı Kimyeviye	10	64
İstanbul'da Boğaziçi Musavver (Birinci Cild)	170	428
Resm-i Tetvîc Levhaları	20	8773
Kamus-ı İstilahat-ı İlmiye	21	2589
Mekteb Temsillerinin Usul-ü Tedrisi	3	4839
Eşya Derslerinin Usul-ı Tedrisi	5	4758
Usul-ı İmla Risalesi	5	1319
Mürî'i-t Tevârih	30	1100
İbn-i Mühenna Lügatı	30	378
Resmin Usulü Tedrisi	15	4368
Osmanlı Müellifleri (Birinci Cild)	20	384
Osmanlı Müellifleri (İkinci Cild)	20	1556
Hesab-ı Ticari ve Mali	40	569
İstilahat-ı Sanayii Nefise	5	93
Coğrafyanın Usul-ı Tedrisi	5	3406

Tablo 5: Maarif Vekaletine Maarif Nezareti neşriyatından kalan kitaplar²⁷⁰

²⁷⁰ BCA. 47. 239. 1. 001-004.

Kitap İsmi	Diğer Kütüphanelerde (Adet)	Hafız Kâmil Efendi Kütüphanesinde (Adet)	Matbaada (Adet)	Fiyat	Toplam Kitap Adedi	Toplam Ücret Bedeli
Çocuk Bakımı	50	0	26	25	76	1900
Ahlak	0	9	1	5	10	50
Küçük Asya (Birinci Cild)	0	0	1	75	1	75
Avrupa Milletleri Ruhiyatı	0	0	1	15	1	15
Çocuk Ruhiyatı	0	0	1	15	1	15
Küçük Felsefe Tarihi	0	5	1	20	6	120
Ruhû-l-kavanin	5	0	0	60	5	300
Tarih Musahabeleri	25	0	0	50	25	1250
Resimli Türk Tarihi (C.1)	5	0	0	80	5	400
Terbiye Musahabeleri	0	0	1	20	1	20
Mekteb ve Cemiyet	0	0	1	16	1	16
Yazının Usul-i Tedrisi	0	0	33	10	33	330
Terbiye ve Talim Umdeleri	0	0	2	5	2	10
Lise İkinci Devre Müfredat Pr.	0	0	1	12	1	12
Arziyat Birinci Devre	12	0	12	25	24	600
Teşrih ve Fizyoloji-i Hayvani	0	5	20	40	25	1000
Teşrih ve Fizyoloji-i Nebati	0	5	4	20	9	180
Fizik (Birinci Cild)	0	0	2	30	2	60
Fizik (İkinci Cild)	0	0	3	35	3	105
Ruhiyat	0	0	54	35	54	1890
Arziyat İkinci Devre	5	5	4	30	14	420
Müsellesat	0	0	1	50	1	50
Umumi Coğrafya	12	5	2	50	19	950
Kurun-ı Cedide Tarihi	0	0	1	20	1	20
Kimya (İkinci Devre)	0	0	4	20	4	80
Avrupa Coğrafyası	0	5	95	25	100	2500
Edebiyat	0	5	43	30	48	1440
Türkiye Tarihi	0	5	91	15	96	1440
Hendese-i Musattaha Dersleri	0	5	3	30	8	240
Malumatı Vataniyye	0	0	155	15	155	2325
Cebir (İkinci Cild)	0	0	37	25	37	925
Büyük Devletler Coğrafyası	0	0	2	30	2	60
Hendese-i Mecessi	0	0	1	20	1	20
Türkiye Coğrafyası	0	5	152	27	157	4239
Çocuk Hıfzussıhhası	30	5	24	35	59	2065
Toplam:	144	64	788		987	25122

Tablo 6: 31 Ocak 1925 tarihine kadar Telif ve Tercüme Encümeni tarafından yayımlanan, matbaada, Hafız Kâmil Efendi Kütüphanesinde ve diğer kütüphanelerde bulunan kitaplar²⁷¹

Telif ve Tercüme edilen eserler Anadolu'nun çeşitli kentlerinde bulunan müzelere ve kütüphanelere de gönderilmeye başlanmıştır.²⁷² Elbette tüm eserlerin her kütüphaneye

²⁷¹ BCA. 47. 239. 6. 001-002.

²⁷² İzmir Müzesi Müdürü ile Maarif Vekaleti Telif ve Tercüme Encümeni Hars Müdürünün ilgili husustaki yazışmaları için bkz. BCA. 47. 243. 14. 001-003.

gitmesi mümkün olmamaktadır ancak buna dair çalışmaların sürdürüldüğü de zikredilmelidir.

1.3.2.2. Örgün Eğitim Müfredatı Dışındaki Eğitim Girişimleri

Ankara Hükümeti, Vekaletlere bağlı okullarda çocuklara verilen örgün eğitimin yanı sıra halka yönelik yaygın eğitim modelinin de temellerini atmıştır. Eğitimde topyekûn bir kalkınmanın önemli aşamalarından birisi olan yaygın eğitim yöntemi ayrıca Ankara Hükümetinin propagandist eğitim yaklaşımının uygulama alanlarından birisi olmuştur. Bu eğitim sistemi birçok vilayette çeşitli şekillerde uygulanmıştır. Bunlardan sistemli ve programlı olarak uygulananların yanı sıra değişken zamanlarda değişken konular üzerine verilen konferans, söyleşi, nutuk ve benzeri biçimlerde ihtiva edilenleri de olmuştur. Örneğin, Tokat'ta gece dersleri şeklinde yapılmaya başlanılmıştır. Öncelikle üç mahalde başlayan bu derslerin ilerleyen zamanlarda artırılması amaçlanmaktadır.²⁷³ Düzenlenen derslerde yer alan her konuşmacının ihtisas alanına göre dini, tarihi, sıhhi, umumi ve genel konular belirlenmektedir. Konferanslar tüm halka açık şekilde gerçekleştirilmektedir.²⁷⁴ İlgili konferans ve ders sisteminin daha sistematik hale getirilmesi, Âli Dersler adı altında gerçekleştirilecektir.

1.3.2.2.1. Âli Dersler

İstanbul'un resmen işgali ve Meclisi Mebusan'ın kapanmasının akabinde Ankara'da toplanan BMM ve Ankara Hükümetinin elinde yüksek dereceli öğretim kurumu kalmıyordu. Yüksek öğretim kurumları sadece İstanbul'da bulunmakta olup Anadolu'nun geri kalanındaki okullar, ilk ve orta seviyelerden oluşmaktaydı. Ankara Hükümeti, yurt dışına öğrenci yollayana kadar uzun bir süre eğitim işlerini bu okullar üzerinden sürdürmek zorunda kalmıştı. İstanbul'un işgal kuvvetleri tarafından tamamen kontrol

²⁷³ *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 21 Mart 1922, 2.

²⁷⁴ Bu konferansta yer alan konuşmacılara örnek olarak şu kişiler verilebilir: Kazım Nami Bey, Aksekili Ahmet Hamdi Efendi, Doktor Celal Bey, Rifat Samih Bey ve Veled Çelebi. *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 28 Nisan 1922, 2.

ediliyor oluşu nedeniyle Darülfünun ya da diğer yüksek dereceli okullara öğrenci gönderilemiyordu. Bu eksikliğin farkında olan Ankara yönetimi doğrudan yüksek dereceli olmasa dahi orta-üstü bir eğitim basamağı sağlanması için girişimlerde bulunuyordu. Bu girişimlerden en önemlisi Serbest Âli Dersler olarak tanımlanan ve çeşitli konularda halka açık konferanslar²⁷⁵ şeklinde planlanan derslerdi. Serbest Âli Derslerin ikinci yılı açılış töreninde bu derslerin amacı Maarif Vekili Vehbi Bey tarafından net olarak ifade ediliyor ve derslerin, oluşturulması planlanan yüksek eğitim kurumunun bir nüvesi vazifesi gördüğü vurgulanıyordu. Aynı açılış töreninde Yusuf Akçura Bey ise ilgili yapılanmanın üç temelini milletçilik, halkçılık ve aydınlık olarak ifade ediyordu. Bu esaslar çerçevesinde her müderris kendi fikirlerini ve öğretim şeklini uygulamakta özgürdü.²⁷⁶ Bu özgürlük yukarıda sayılan esaslar ile sınırlı kalmalıydı. Dolayısıyla “serbestlik” olarak tanımlanan bu öğretim alanının, kurumsal yapının Serbest Âli Dersler adını almasında da esas rol oynadığı ileri sürülebilir.

Derslerin sadece Ankara’da değil Anadolu’nun tüm şehirlerinde kazalara varıncaya kadar uygulanması düşünülüyordu. Bu amaçla Ankara’da verilmesi düşünülen dersler şu şekildeydi: İctimaiyat (Ziya Gökalp Bey), Terbiye Nazariyatı (Kazım Nami Bey), Tarihi Terbiye (Nafi Atuf Bey), Türk Lisanı (Veled Çelebi Efendi), Garb Edebiyatı (Halide Edib Hanım), Türk Edebiyatı (Yakub Kadri Bey ve Ruşen Eşref Bey), Hukuku Amme (Mustafa Şeref Bey), Asrı Ahirde Hukuku Düvel (Mahmud Esad Bey), Osmanlı Mevzuat Hukukiyesini İctima-i ve İktisadi Nokta-i Nazardan Tahlili (Mahmud Esad Bey), Asrımızın Müessesat İktisadiyesi, Cemal Hüsnü Bey, Türkiye’nin İktisadi Tetkiki (Mehmed Vehbi Bey), Asrı Hazar Tarihi (Yusuf Akçura Bey), Osmanlı Tarihi ve Memleket İlmi (Niyazi Bey) ve Türk Sanayii Nefise Tarihi (Hamdullah Suphi Bey).²⁷⁷ İlgili derslere ek olarak şu derslerin de verilmesi kararlaştırılmıştır: Fransa Edebiyatı

²⁷⁵ İlgili dönemde birtakım farklı konferanslar da yapıldığı görülmektedir. Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti Umumiyesi de benzer şekilde “Halk Dersleri” ismi altında çeşitli konferans tarzı dersler düzenlemiştir. Söz konusu yapının esas amacı Milli Mücadele sürecinin Ankara Hükümeti tarafından diğer devletler ve halk nazarında propagandasının yapılmasıdır. Ancak ilgili yapının ve “Halk Dersleri” adı altında verdiği derslerin çeşitli eleştirilere maruz kaldığı da olmuştur. Bahsi geçen yapının amacı ve milletvekillerinin bu konu hakkında yaptığı tartışmalar için bkz. TBMM Z.C., Devre 1, İctima Senesi 1, İctima 159, C.VIII, 28 Kasım 1337, s.526-529.

²⁷⁶ “Ali Derslerin İkinci Sene-i Devriyesi Açıldı”, *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 10 Ekim 1922, 3.

²⁷⁷ “İlmi Konferanslar ve Ali Dersler”, *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 21 Haziran 1921, 2.

(Müfide Ferid Hanım), Türk Tarihi (Rıza Nur Bey), Hukuku Devlet Muahedat ve Canibin Vezayit-i Hukukiyesi (Hariciye Müsteşarı Said Bey), Lisaniyat (ders olarak) ile Dünya İhtilalleri (konferans halinde) (Hüseyin Ragıp Bey), Küçük Asya'nın Osmanlı Devletine Kadar Tarihi (Muhacirin Müdürü Umumiyesi Said Bey).²⁷⁸ Planlamaya göre dersler Ankara Darülmualimininde sabah dokuz ile on arasında yapılacak ve eş zamanlı farklı dersler gerçekleştirilebilecekti. Derslerin açılışı ise Mustafa Kemal Paşa tarafından yapılacaktı.²⁷⁹

Dersler belirlendikten sonra bir de idare heyeti²⁸⁰ oluşturularak bu heyetin derslerle ilgili idari işleri yürütmesi karar altına alınmıştır. Derslerin başlayacağı tarih ise Ağustos (1921) ayı olarak belirlenmiştir. Derslere devam etmek isteyenlerin her gün öğleden önce on bir ile on iki arasında Maarif Vekaleti Kalemi Mahsus Müdüriyetine başvurarak hangi derslere katılmak istediğini seçmesi gerekiyordu. Burada derslere devam etmek isteyen kişilere kayıtlı öğrenci olarak mı yoksa sadece dinleyici olarak mı katılmak istedikleri sorulmaktaydı. Kayıtlı öğrencilere derslerin bitiminde belirli şartlar dahilinde tasdikname verilmesi düşünülmekteydi. Dinleyici olarak katılmak isteyenlerin ise böyle bir hakkı yoktu. Bir dersin açılması için ise en az beş kişinin o ders için kayıt yaptırmış olması gerekiyordu. Aynı zamanda derslerden memurların da faydalanması için sabah dokuz ile on arasında yapılacak dersler için vekaletlere bağlı çalışan memurların izinli sayılması için de girişimde bulunulmaktaydı.²⁸¹

Derslerin hazırlıkları neredeyse tamamlanmasına rağmen yeterli kayıt sayısına ulaşamaması nedeniyle Ağustos ayında başlatılması mümkün olmamıştı. Her dersin açılması için asgari beş kayıt şartı aranıyordu ancak dersler için bu sayılara ulaşmak mümkün olmamıştı. Kasım ayının başından itibaren çıkan gazetelerde, yeterli kaydın alınması durumunda ilgili ayın on beşinci günü derslerin başlatılmasının düşünüldüğü

²⁷⁸ “İlmi Konferanslar ve Ali Dersler”, *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 24 Haziran 1921, 2. “İlmi Konferanslar ve Ali Dersler”, *Anadolu'da Yenigün Gazetesi*, 24 Haziran 1921, 2.

²⁷⁹ “İlmi Konferanslar ve Ali Dersler”, *Vakit Gazetesi*, 4 Temmuz 1921, 2.

²⁸⁰ İlgili heyet derslerin hocalarından oluşturulmuştur. Ayrıca belirtilmesi gerekir ki Maarif Vekili Hamdullah Suphi Bey'in açıklamasına göre, ders veren hocalara Maarif Vekaleti tarafından herhangi bir maaş ödemesi yapılmamaktadır. Bu kişiler gönüllü olarak dersleri vermektedirler. TBMM Z.C., Devre 1, İçtima Senesi 2, İçtima 162, C.XVII, 20 Şubat 1338, s.67.

²⁸¹ “Ali Dersler”, *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 18 Temmuz 1921, 2.

yazılıyordu. Ayrıca derslerin şekli ve içeriğinde de değişikliklere gidildiği görülmektedir. Buna göre: Dersler sadece konferans şeklinde verilecek olup bu konferanslar birbirini takip eder şekilde ayarlanacaktır. Başlangıç olarak verilmesi planlanan dersler ise şu şekildedir: Hukuku Düvel (Mahmud Esad Bey), İlmî Mali (Maliye Vekili Hüsnü Bey), Hukuku Düvelin Muahedatı Ecnebiye Kısmı (Hariciye Müsteşarı Said Bey), Asrı Hazar Tarihi ve Şark Meselesi (Yusuf Akçura Bey), Türk Lisanı (Veled Çelebi Efendi), Türk Edebiyatı (Ruşen Eşref Bey), Terbiyecilik (Edib Bey), İktisadi Teşkilat ve Müessesat (Cemal Hüsnü Bey) ve Nazarı Terbiye (Kazım Nami Bey).²⁸² Ders içeriklerinin ve muhtemel başlangıç tarihinin belirlenmesine rağmen yeterli kaydın olmaması nedeniyle bir defa daha erteleme yapılmak zorunda kalınmıştır. Nitekim Kasım ayının sonunda yayımlanan habere göre derslerin Aralık ayında başlayacağı artık kesin bir şekilde duyurulmaktadır. Aynı haberde geçen “... *cihanda ilim ve irfana en çok muhtac bir memleket de hiç şübhe yokki Türkiyedir...*” ifadesi Anadolu halkının eğitim bakımından içerisinde bulunduğu duruma atıf yapması bakımından dikkate değerdir. Son verilen karara göre dersler her gün sabah dokuz ile on arasında ve günlük bir ders şeklinde icra edilecekti. Aralık ayı için ise haftalık ders programı şu şekilde belirlenmişti:

Günler	Dersin Hocası	Dersin Adı
Cumartesi	Cemal Hüsnü Bey (Ticaret Mektebi Alisi Sabık Muallimi)	İktisadiyat
Pazar	Kazım Nami Bey (Tedrisatı Taliye Müdürü)	Terbiye
Pazartesi	Yusuf Akçura Bey (Darülfünun Müderrislerinden)	Asrı Hazar Tarihi - Şark Meselesi
Salı	Veled Çelebi Efendi (Darülfünun Sabık Müderrislerinden)	Türkiyat
Çarşamba	Mahmud Esad Bey (İzmir Mebusu)	Hukuku Düvel
Perşembe	Hüsnü Bey (Maliye Vekili)	İlmî Mali

Tablo 7: Âli Dersler Aralık ayı haftalık ders programı

Derslere katılımın artırılması için de daha önce bahsedildiği üzere çeşitli vekaletler nezdinde memurlara izin verilmesi için girişimlerde bulunulmuştu. Bu kapsamda Hariciye, İktisat, Müdafaai Milliye ve Maarif Vekaleti memurları için gerekli kolaylığı

²⁸² “Ali Dersler”, *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 11 Kasım 1921, 2. “Ali Dersler”, *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 14 Kasım 1921, 2.

sağlamıştır. Diğer vekaletler nezdinde teşebbüslerin sürdürüldüğü bilgisi paylaşılmaktadır.²⁸³ Dersler başladıktan sonra da çeşitli sorunlar meydana çıkmaktaydı. Nitekim derslerin başlamasından iki gün sonra Mahmud Esad Bey, yoğun olduğu gerekçesi ile dersleri veremeyeceğini beyan ederek istifa etmiştir. Akabinde bu dersler için Hariciye Vekaleti Hukuk Müşaviri Cemal Bey'e teklif götürülmüş ve onun da kabul etmesiyle hukuk dersleri kendisine verilmiştir.²⁸⁴

Ağustos ayına gelindiğinde planlaması büyük ölçüde tamamlanmış olmasına rağmen kayıtların azlığı ve çeşitli diğer gerekçelerle Âli Derslerin başlatılması defalarca ertelenmek zorunda kalınmıştır. İlk başlama tarihinden yaklaşık dört ay sonra ancak yeterli sayıya ulaşılmış ve büyük oranda sorunlar ortadan kaldırılmıştır. Değinilmesi gerekir ki bir tarafta gazeteler Anadolu halkının eğitime aç olduğunu haykırırken diğer taraftan derslere yeterli kayıt alınamamış olması, üzerinde durulması önem arz eden bir husustur. Gazetelerin verdiği haberler herhangi bir şüpheye yer vermeksizin doğrudur. Yani Anadolu insanı eğitime açtır. Ancak bu açlığını görüldüğü üzere ertelemektedir. Bunun elbette birçok sebebi bilinmekte savaş koşullarının yarattığı imkanların kısıtlı olması, insanların önceliklerini doğrudan etkilemektedir. Memurların katılımı için çeşitli vekaletler, ilgili saatlerde çalışanlarına izin vermesine rağmen yine de yeterli katılım sağlanamıyor olması memurlar açısından sadece ekonomik nedenlerin öncelenmesi açısından değerlendirilemez. Burada açıkça bir isteksizlik hususu bakımından değerlendirme yapılabilir. Ancak bu görüş genel çerçeveden öne sürülmektedir. Çünkü kaç memurun ilgili derslere kayıt yaptırdığı ya da bunların hangi vekaletlerde çalıştıklarına dair herhangi bir istatistik söz konusu değildir. Diğer yandan Âli Dersler İdare Heyetinin bu derslerin başlatılması için azami gayret gösterdiği net bir şekilde anlaşılmaktadır. Askeri alanda verilen savaşın adeta eğitim alanında sürdürüldüğü göze çarpmaktadır. İlk düşünülen derslerin çok daha fazla çeşitlilik içermesine rağmen dersler başlatıldığında aynı çeşitliliğin bulunmadığı dikkati çekmektedir. İlgili durum, katılımcı sayısı ile doğrudan bağlantılıdır. Nitekim ilk planlamada birbirine paralel zamanlarda farklı derslerin ve derslere ek olarak da konferansların verilmesi düşünülüyor iken

²⁸³ "Ali Dersler", *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 30 Kasım 1921, 2.

²⁸⁴ *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 7 Aralık 1921, s.2.

neticede günde bir ders ve o ders de konferans boyutuna indirgenmiştir. Dolayısıyla derslerin içerikleri üzerinde tartışma ve ayrıntılarda yoğunlaşma olanağının kısmen ortadan kalktığı dile getirilebilir. Son program ile ilk program karşılaştırıldığında son programda daha genel ve nispeten daha fazla kişiye hitap edecek olan konularda karar kılındığı görülmektedir. İlk program ise başlı başına birçok alana hitap etmesi bakımından Serbest Âli Derslerin başlatılması gerekçesi olan bir yüksek eğitim kurumu fikrine daha yakındır. Son program ise sadece genel bilgilendirmelerle halkın aydınlatılabileceği bir format olmakla birlikte bir Darülfünun çekirdeği oluşturulması bakımından yeterli bir temele sahip değildir.

Yukarıdaki bahse konu tüm olumsuzluklara rağmen derslerin başlatılabilmesi bir başarıdır. Ancak buradaki diğer bir büyük başarı da dönem gazetelerine aittir. Dersler başladıktan sonra *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, ilgili derslerin hülasalarını sayfalarına taşımış ve bazı noktalarda oldukça ayrıntılı anlatımlarla derslere katılmasa bile gazeteye erişen kitleyi bu yolla bilgilendirmeyi başarmıştır.²⁸⁵ Bilginin sadece ilgili konferanslara hapsedilmemiş ve sınıfların dışına taşınmış olması, eğitim alanında gelişmelerin hız kazanmasını temin etmiştir.

Mayıs 1922 itibariyle dersler tamamlanmış ve sınavlar yapılmaya başlanılmıştır. Daha önce ifade edildiği üzere derslere kayıtlı olarak devam eden kişilerin bu derslerle ilgili tasdikname alması mümkündür. Buradan hareketle tasdiknameyi hak etmek için ilgili sınavlardan başarılı olma şartı da aranmaktaydı. Serbest Âli Dersler Müderrisleri Heyeti tarafından 20 Mayıs 1922 tarihinde yapılan toplantıda alınan kararlara göre: Hür bir Türk Darülfünununun esaslarını hazırlamak maksadıyla teşkil edilen Serbest Âli Dersler Müessesesi-i İlmiyesinin manevi şahsiyeti ile birlikte ilmi ve hukuki mevcudiyetini tespit etmek için müderris Tefvik Kâmil, Kazım Nami ve Mehmed Vehbi beylerden oluşan bir nizamname encümeni kurulacaktır. 25 Mayıs 1922 tarihinde yaz dönemi sona erecek ve aynı gün Darümuallimin’de bir toplantı yapılacaktır. Eylül ayının başına kadar devam edecek olan tatil esnasında umumi konferanslar devam edecek, Mahmut Esat, Ağaoğlu

²⁸⁵ Bu konuda birkaç örnek olarak şu nüshalar incelenebilir: Yusuf Akçura Bey’in “Asrı Hazar ve Şark Meselesi Programı” konusu için; *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 12 Aralık 1921, 2. Veled Çelebi Efendi’nin “Türkceleme” dersi için; *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 13 Ocak 1922, 2. Samih Rifat Bey’in “Lisaniyat” dersi için; *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 16 Mart 1922, 2.

Ahmet ve Samih Rıfat Bey, derslerini konferans şeklinde sürdürecektir. İlgili ders döneminde verilen Lisaniyat, Tarih, Terbiye, Asrı Hazırda Devlet, Maliye, İktisad, Mesalik-i İktisadiye Tarihi derslerine gelecek kış döneminde de devam edilecektir. Umumi ve İctima-i Hıfzıssıhha dersi için Doktor Mebus Tefvik Rüşdü Bey ve Ruhیات dersi için Doktor Nazım Bey müderris olarak seçilmişlerdir. Serbest Âli Dersler Müessesesi-i İlmiyesinin teşkiline ve şimdiye kadarki ilmi faaliyetlerine dair bir risale tab ve neşr olunacaktır.²⁸⁶

20 Mayıs'ta alınan kararlar çerçevesinde derslerin ilk devresinin kapanış toplantısının 25 Mayıs 1922 Perşembe günü akşam saat dokuz buçukta Darülmualimin konferans salonunda icra edilmesi planlanmıştır. Bu plan dahilinde ilgili toplantıda Serbest Âli Dersler Müderrisleri Heyeti Başkanı Yusuf Akçura Bey, ilgili yapının faaliyetlerine ve amaçlarına dair bilgilendirmede bulunacak ve ilk dönemin raporu okunacaktır. Ardından da Tarih dersleri hocası Ağaoğlu Ahmet Bey, Avrupa'daki buhran hakkında bir konferans verecektir.²⁸⁷ Büyük umutlarla hayata geçirilen Serbest Âli Dersler, istenilen seviyeye henüz gelmemiş olmasına rağmen ilk dönem başarılı bir şekilde tamamlanmıştır. Süreç içerisinde yine ders içerikleri ve hocalarında değişiklikler yapıldığı bilinmektedir. Dolayısıyla derslerin başladığı tarihte yapılmış olan planlama üzerinden de tam anlamıyla gidilmesi mümkün olmamıştır.

Bir sonraki ders döneminin Eylül 1922'de başlatılması düşünülmektedir. Bu kapsamda 12 Haziran'da ilk toplantısını yapan Serbest Âli Dersler Müderrisleri Heyeti, 13 Haziran'da²⁸⁸ ve sonraki aylarda da planlama faaliyetlerine devam etmiştir. Ağustos ayı sonuna doğru müderrisler tekrar bir araya gelerek çeşitli öneriler üzerinde görüş alışverişinde bulunmuşlar nizamnameyi tekrar gözden geçirmişlerdir. Nizamname dahilinde derslerin kayıtsız şartsız serbest olarak devam ettirilmesi bir kez daha oy birliği ile kabul edilmiştir.²⁸⁹ Eylül ayında ikinci dönem için ders planları tamamlanmıştır. Buna göre verilmesi düşünülen dersler şu şekildedir:²⁹⁰

²⁸⁶ "Serbest Ali Dersler", *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 22 Mayıs 1922, 2.

²⁸⁷ "Serbest Ali Dersler", *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 25 Mayıs 1922, 2.

²⁸⁸ *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 13 Haziran 1922, 2.

²⁸⁹ *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 28 Ağustos 1922, 2.

²⁹⁰ *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 18 Eylül 1922, 2.

Dersin Hocası	Ders Adı
Veled Çelebi Efendi Samih Rıfat Bey	Lisaniyat
Yusuf Akçura Bey Ağaoğlu Ahmed Bey	Tarih
Hamdullah Subhi Bey	İslam ve Türk Sanayii Nefise Tarihi
Kazım Nami Bey	Tarihi Terbiye
Münir Bey	Hukuku Düvel
Mahmud Esad Bey	Asrı Hazırda Devlet
Hasan Bey	İlmi Mali
Mehmed Vehbi Bey Nizameddin Ali Bey	İktisadiyat
Doktor Rüşdü Bey	İçtimai Hıfzıssıhha
Doktor Nazım Şakir Bey	Ruhiyat

Tablo 8: Âli Dersler Eylül (1922) ayı haftalık ders programı

Âli Derslerin ikinci dönemi 30 Eylül 1922 Cumartesi günü başlamıştır.²⁹¹ Yeni dönemin haftalık ders programı ise şu şekilde oluşturulmuştur:²⁹²

Günler	Ders Hocası	Dersin Adı
Cumartesi	Hamdullah Subhi Bey	İslam ve Türk Sanayii Nefise Tarihi
	Hoca Nusret Efendi	İlahiyat
	Nizameddin Ali Bey	İktisadiyat (Sermaye)
Pazar	Mahmud Esad Bey	Asrı Hazırda Devlet
	Doktor Nazım Şakir Bey	Ruhiyat
	Münir Cemil Bey	Hukuku Düvel Nazariyatı
Pazartesi	Veled Çelebi Efendi	Türk Edebiyatı Tarihi
	Ağaoğlu Ahmed Bey	Medeniyet Tarihi
	Suad Bey	Hukuku Hususiye-i Düvel
Salı	Samih Rıfat Bey	Lisaniyat
	Hasan Bey	İlmi Mali
	Rıza Nur Bey	Türk Tarihi

²⁹¹ *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 1 Ekim 1922, 2-3.

²⁹² “Serbest Ali Dersler”, *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 12 Ekim 1922, 2-3.

Çarşamba	Yusuf Akçura Bey	On dokuzuncu Asırda Avrupa Tarihi
	Tevfik Rüştü Bey	İctima-i Hıfzıssihha
	Kazım Nami Bey	Terbiye Tarihi
Perşembe	Mehmed Vehbi Bey	İktisad Tarihi
	Tevfik Kâmil Bey	Hukuku Umumiye-i Düvel

Tablo 9: Âli Dersler 1922 haftalık ders programı

İlk planlamaya göre derslerin sayısının artırıldığı ve çeşitlendirildiği görülmektedir. Buradan çıkan sonuç, kuşkusuz Âli Derslere olan talep sayısının artması ile derslerin çeşitlenmesi ve artmasının doğru orantılı olduğu gerçeğidir. Birinci dönemde verilen derslerle kıyaslandığında ise aynı çeşitliliği görmemiz mümkündür. Aslında ikinci dönemde verilmeye başlanan birçok dersin ilk dönemde de planlamada yer aldığı fakat daha sonradan katılım oranı ve diğer sorunlar nedeniyle verilemediğini beyan etmiştik. Dolayısıyla, Âli Derslerin bu döneme özgü olarak çeşitlendirilmeye çalışıldığını iddia edemeyiz. Serbest Âli Dersler fikrinin ortaya çıkmasından sonra halkın hemen hemen her konuda aydınlatılmasına yönelik çalışmaların yapıldığı ve ders yelpazesinin oldukça geniş tutulduğu bilinmektedir. Ancak ilk aşama hem hükümet ve ayrıca Maarif Vekaleti için hem de halk için bir deneme süreci idi. Yapılan çalışmanın başarısı zaman içerisinde azalmamış aksine artmaya başlamıştır. Böylece Serbest Âli Dersler İdare Heyeti, çalışmalarını daha büyük bir istekle genişletebilmişlerdir. İlk dönemde verilen dersler ile ikinci dönemde verilen derslerde ağırlık noktası genel itibariyle aynıdır. Bundan kastımız ilk dönem hukuk, tarih ve ekonomi dersleri genel itibariyle tek başlık altında toplanırken ikinci dönem derslerinde ilgili alanların içeriği çeşitlendirilmiş ancak derslerin ağırlık noktalarını yine bu alanlar oluşturmuştur.

İlgili dönemde de ilk dönemde olduğu gibi derslerin özet bilgileri *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*'nde yayımlanmaya devam edilmiştir.²⁹³ Böylece derslerde verilen bilgilerin etki gücü artırılmaya çalışılmıştır. Bu gibi derslerin genel itibariyle milli bilincin artmasına katkı sağladığını ifade etmemiz yanlış olmayacaktır. Bir taraftan insanlara Türklük bilinci

²⁹³ Örnek birkaç ders özeti için bkz. "Ali Derslerde", *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 19 Ekim 1922, 4. "Ali Derslerde: Ruhîyat", *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 24 Ekim 1922, 2-3.

verilirken diğ er taraftan dünyadan haberdar olmaları, yani Anadolu'nun dışında bir dünya varlığı oldu ğ u ve bu varlığ ın hukuki temeller üzerinde hareket ettiğ i esası vurgulanmıştır.

Serbest Âli Dersler fikrinin ortaya çıkmasından sonra bu fikrin tüm Anadolu çapında kasabalara varıncaya kadar uygulanması düşünölmüştü. Ancak ilgili düşünce tam anlamıyla mümkün olamamıştır. Yeni devletin merkezi olan Ankara'da dahi derslerin planlanması ve uygulanması aşamasında birçok zorlukla karşılaşıldığı göz önüne alındığında ortaya çıkan durumun doğal bir netice olarak görölm esi gerekmektedir. Sistemli dersler silsilesi takip edilemese bile çeşitli vilayetlerde çeşitli alanlarda konferans şeklinde bilgilendirme toplantılarının yapıldığı bilinmektedir.²⁹⁴ Diğ er bir konu, bahsi geç en derslerin verilmeye başlanılmasının esas gayesi Maarif Vekaleti tarafından da belirtildiğ i üzere Darülfünun düzeyinde bir yükseköğretim kurumunun çekirdeğinin oluşturulması fikrinden harekettir. Ancak Serbest Âli Dersler verildiğ i dönemde böyle bir dönüşümü sağ layamadan ömrünü tamamlamıştır. Konunun bu kısmı dönem şartları içerisinde daha ziyade nihai amaçlardan birisi olarak değerlendirilebilir. Esas gayenin yüksek öğrenim kurumu açmaktan ziyade halkın eğitilmesi ve bilgilendirilmesi olduğu vurgulanmalıdır. Çünkü düşünölen ders sistemi sadece Ankara için değil Anadolu'nun tüm vilayet, kaza ve kasabalarına varıncaya kadar faaliyete geçirilmesi temelinden yükseliyordu. Dolayısıyla kasabalarda verilen bir eğitimin amacının, oralarda yüksek eğitim kurumu açma düşüncesinden yükseldiğ i iddia edilemez. Ancak bu noktada en güçlü argüman kısmen temel alanlar olarak sıralayabileceğ imiz hukuk, tarih, ekonomi ve terbiye gibi alanlarda halkın bilgi ihtiyacının karşılanması gerekliliğ idir. Nitekim Serbest Âli Derslerin bu ihtiyaçları Ankara vilayetinde dahi kısmen karşıladığ i iddia edilebilir.

²⁹⁴ Örneğ in, Kastamonu'da Hamdullah Suphi Bey tarafından bir konferans verilmiştir. Hamdullah Suphi Bey, konuşmaya "Türkiye'deki gerilemenin sebebi nedir?" sorusu ile başlamış ve bu konuda değerlendirmelerde bulunmuştur. "Hamdulllah Subhi Bey'in Konferansı", *Açık Söz Gazetesi*, 13 Ağustos 1922, 1. ; Sivas'ta Vali Haydar Bey tarafından pazartesi ve salı günleri isteyenlerin katılabildiğ i iktisat ve felsefe dersleri verilmektedir. "Maarif Haberleri", *Dilek Mecmuası*, 8 Temmuz 1922. ; İlgili toplantıların Millî Mücadele sonrasında da devam ettirildiğ i bilinmektedir. Örneğ in, yine Sivas'ın Zara kazasında her on beş günde bir konferans ve serbest dersler verilmeye başlanmış ve aynı zamanda zirai sanayiye yönelik çeşitli uygulama örnekleri de yapılmaya başlanmıştır. *Dilek Mecmuası*, 7 Şubat 1923, 16.

2. BÖLÜM

EĞİTİM SİSTEMİNİN İŞGALLE SINAVI

2.1. EĞİTİM VE MEKÂN: OKULLARIN DURUMU

Millî Mücadele propagandası yapılırken Anadolu'daki okullar da bu propaganda için uygun zemini ihtiva eden birer merkez haline getirilmiştir. Ayrıca bilindiği üzere Millî Mücadele'ye giden süreçte okul binaları, kongreler başta olmak üzere her türlü faaliyet için uygun kullanım alanı haline gelmiştir. Elbette bu durumun süregelen bir hal alması eğitim işlerinin, okul binalarının işgalinden kaynaklı olarak da aksamasına neden olmuştur. İleride görüleceği üzere okulların işgal kuvvetleri tarafından farklı amaçlar için kullanılmak üzere işgal edilmesinin yanı sıra Ankara Hükümetinin, Millî Mücadele'yi sürdürdüğü sırada ihtiyaç duyduğu okulları çeşitli amaçlarla kullanmaya başlaması da eğitimin engellenmesine neden olan durumlardandır. Bunların yanı sıra okulların yerel yönetimler tarafından kapatıldığı da görülmektedir. Bunun temelinde maddi yoksunluk bulunmaktadır. Örneğin, Kayseri'nin köylerindeki okullardan yirmi altısının yerel idare tarafından kapatılması üzerine Kayseri milletvekilleri bu durumu Dahiliye Vekaletine bildirerek okulların tekrar açılması için girişimde bulunulmasını istemişlerdir. Bu talep karşısında Dahiliye Vekaleti, kapatılan okulların açılması ve bunların masraflarının kanun gereği köy halkı tarafından karşılanması gerektiğini bildirecektir.²⁹⁵

Okulların kapanmasına neden olan bir diğer husus da öğretmen maaşlarının ödenememesi sebebiyle öğretmenlerin görevlerini terk etmeleri ve neticede okulların kapanmak zorunda kalmasıdır. Maaş konusu, daha önce de vurgulandığı ve ileride de vurgulanacağı üzere tüm eğitim sistemini derinden etkileyen en önemli husustur. İlgili sebepten kaynaklı birçok okulun kapandığı ya da kapanmakla karşı karşıya kaldığı bilinmektedir.²⁹⁶

²⁹⁵ *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 23 Mart 1921, 2.

²⁹⁶ Örneğin, daha Millî Mücadele başlamamışken 1 Mart 1919'dan itibaren Erzurum'daki ilkokul öğretmenlerinin maaşlarının kesilmesi karşısında öğretmenler görevlerini devam ettirmek istememişler ve ilkokullar kapanmakla yüz yüze gelmişlerdir. Erzurum Valisi'nin maaşların ödenmesi için destek olunması konusunda Maarif Nezaretine yazdığı yazı karşısında Nezaret, okulların kesinlikle kapatılmaması ve açık

Millî Mücadele henüz başlamadan ve Ankara'da milli bir meclis vücuda gelmeden önce de okullarla ilgili maddi yoksunluğun sebep olduğu durumlar mevcuttur. Dolayısıyla okulların içerisinde bulunduğu kötü hal, tüm eğitim sisteminin içerisine düştüğü imkansızlığın sadece bir yansımasından ibarettir.

Anadolu'da hiçbir okulda mükemmel işleyen bir sistemden söz etmemiz mümkün değildir. Mücadelenin merkezi konumundaki Ankara'da dahi okulların, öğretmenlerin ve öğrencilerin kısacası eğitimin hali içler acısıdır. Örneğin, Ankara'daki Darülmuallimatın sınıflarında ve yatakhanelerinde soba yoktur. Sadece iki salonunda soba bulunmaktadır. Saatte bir defa kız öğrenciler teneffüse çıkarılmakta ve bu sobaların başında ısınmaktadırlar. Ayrıca günlük verilen iki kap yemek bir kaba indirilmiş, okulun borçlarından dolayı fırıncı ekmek, eczacı ise ilaç vermez olmuştur.²⁹⁷ Maarif Vekaletinin bütçesi oldukça düşüktür. Vekilin kendi ifadesi ile bu bütçe, genel bütçenin yüzde biri oranındadır. Ancak bu durumu sadece Vekaletin içerisinde bulunduğu maddi koşullarla açıklamak da yetersizdir. Çünkü bu gibi okullar vilayet yerel idarelerine bağlıdır ve bunların tamir, onarım gibi işlemlerinin de yerel idareler tarafından yapılması gerekmektedir. Maarif Vekaleti bu durumda emir verici konumda değildir ancak aksi durumda kanunen herhangi bir yaptırımını da söz konusu değildir. Örneğin, yine Ankara'daki bir diğer okulda, öğrenciler derslerini kırık camlı sınıflarda yapmaya çalışmaktaydılar. Pencere önünde oturan çocukların üzerine kar yağdığı halde dersler yapılmaya çalışılmaktaydı. Hatta bir okul ile ilgili Vekalet duvarlarının döküldüğü ihbarı yapılmıştı. Bunun üzerine bir mühendis giderek keşif yaptığı esnada okul duvarı yıkılmıştı. Bu felakette yaralanan olmamış ancak işin ciddiyeti Vekalet tarafından yerel idareye bildirilmiş ve bu gibi okulların tamiri yapılmazsa kapatılacağı da eklenmiştir.²⁹⁸ Vekil'e göre bu gibi durumlar için yerel idarenin elinde tahsisat vardır ancak yerel idare

tutulması için ne gerekiyorsa yapılması talimatını vermiştir. BOA. MF. MKT. 1238. 27. 001-002. ; Nitekim Osmanlı'nın başkenti İstanbul'da da durumun farklı olmadığını belirtmiştik. Burada maaşların ödenebilmesi için İstanbul özelinde halktan yardım toplamak yoluna gidilmiş ve bu doğrultuda burada Himaye-i Mekatib Encümenleri meydana getirilmiştir. "İstanbul'da Himaye-i Mekatib Encümenleri", *Anadolu'da Yeniğin Gazetesi*, 10 Şubat 1921, 1. ; 17 Ocak 1921 tarihinde yayımlanan Himaye-i Mekâtib Encümenlerine dair karamamenin tamamı için bkz. BOA. DÜİT. 98. 15. 1. 4.

²⁹⁷ Mevcut okulun borcu dört yüz lirayı bulmuştur. TBMM Z.C., Devre 1, İctima Senesi 1, İctima 108, C.VI, 4 Kanunuevvel 1336, s.207, 209.

²⁹⁸ TBMM Z.C., Devre 1, İctima Senesi 1, İctima 108, C.VI, 4 Kanunuevvel 1336, s.209.

bunu kullanmamaktadır. Yerel idarenin bu hususta herhangi bir beyanatına ulaşmış değil fakat belirtilmesi gerekir ki mevcutta olan paranın verilmediği iddiası pek akla yatkın gelmemektedir. Çünkü durumun ciddiyeti ortadadır ve ilgili okulların yönetimi yerel idarededir ve bu yerel idare bizzat Meclisin bulunduğu vilayette salahiyyettardır. Tek makul açıklama yerel idarenin de okulların tamirini yapmak için gerekli maddi kaynağa sahip olmadığıdır. Zaten öğretmen maaşlarını dahi ödeyememesi nedeniyle öğretmenlerin mevcut dönemde grev ilan etmesi, yerel bütçenin içeriği hakkında sağlıklı bilgi vermektedir. Dolayısıyla ortaya çıkan acı tablonun sadece Ankara'daki okullarda olduğunu düşünmemiz yanılıdır.²⁹⁹ Anadolu'nun işgal görmeyen vilayetlerinin çoğunda durum böyle iken işgal altındaki yerlerin yokluk derecesi tahmin edilemez haldedir. Nitekim, İstanbul Hükümeti Maarif Nazırı Said Bey ise verdiği bir röportajda okulların sıhhi durumları konusunda kendilerini şikâyete sevk edecek herhangi bir durum olmadığını belirtmiştir.³⁰⁰ İlgili beyanatın gerçek dışılığı yukarıdaki birkaç örnekten dahi anlaşılabilir durumdadır.³⁰¹

Meclisin açılmasının akabinde bazı okulların sıraları Meclise taşınarak milletvekillerinin oturma sıraları olarak kullanılmaya başlanılmıştır. Bu durum da eğitime verilen zararlardan bir tanesidir. 1920 yaz aylarında ilgili konuda bir çalışma yapılması planlanarak yeni dönemin açılması itibarıyla sıraların okullara taşınması gerektiği Maarif Vekili tarafından milletvekillerine bildirilmiştir.³⁰² Görüldüğü üzere okullar tarafından kullanılması gereken imkanlardan BMM dahi istifade etmektedir. Dönemin ekonomik şartları Meclisi dahi bu yola itmektir.

²⁹⁹ Örneğin, Kastamonu Darülmuallimatı hem geceli hem gündüzlü olmasına rağmen yatakhanelerde öğrenciler döşekler üzerinde uyumaktadır ve karyola yoktur. Bu döşekler ve yorganlar da oldukça eskimiş vaziyettedir. Sıralar oldukça eskidir ve öğrenciler için yetersizdir. Okul ambarı ise boştur. *Açık Söz Gazetesi*, 10 Aralık 1921, 2.

³⁰⁰ "Maarif Nazırı Said Beyle Mülakat", *Akşam Gazetesi*, 6 Aralık 1921, 2.

³⁰¹ Dilek Mecmuasında kaleme alınan ve Anadolu'da Maarifin durumuna dair bilgi verilen bir yazıda geçen şu ifade dahi okulların sıhhi ve diğer şartlarını göstermeye yetecektir: "... mektebler pek mühim ve mübrem ihtiyaclar içinde kıvrınır ve ekser mekteb binaları bile hıfzıssıhaya gayrı muvafık bir tarz ve vaziyetde bulunur iken, bu şerait dahilinde ayrıca bir teşkilata lüzum görmek, biza zaid gibi geliyor. Hakikati söylemek lazım geliyorsa, mekteblerimiz maddiyeti itibarıyla pek şayanı merhamet bir haldedir." "Anadolu Maarifi", *Dilek Mecmuası*, 15 Haziran 1922, 1.

³⁰² TBMM Z.C., Devre 1, İçtima Senesi 1, İçtima 34, C.II, 14 Temmuz 1336, s.310.

Okullar ile ilgili değinilmesi gereken bir diğer konu ise bazı okulların mevcut durumunun değiştirilmesi ile ilgili hususlarda Maarif Vekaleti ile yerel idarelerin karşı karşıya gelmesidir. Böyle bir durum Kastamonu Darlmuallimatının yerel idare tarafından nehariye dönüştürülmesi ile ortaya çıkmıştır. Yerel idare, 22 şubat 1921 Salı günü yaptığı toplantıda Darlmuallimatın nehariye dönüştürülmesi üzerinde fikir alışverişinde bulunmuştur. Kastamonu Maarif Müdür Vekili Ahmet şükrü Bey, Birinci Dünya Savaşından önce okulların memur yetiştirmesi nedeniyle çok ğrenci çekmesine karşın savaş sırasında ilk olarak memurların zor duruma düşmesi sebebiyle halkın okullara rağbetinin azaldığını ve bu durumun devam ettiğini belirterek okulun gündüzlü şekle dönüştürülmesi halinde zaten az olan öğrencilerin de büsbütün kaybedileceğini ifade ederek okullara gelen öğrencilerin fakir olduğunu ve bunların zaten masrafları karşılamakta zorlandığını ve bu nedenle okulun dönüştürülmesinin kapatılması ile aynı anlama geleceğini iddia etmiştir. Hoca Hilmi Efendi, verilecek kararın en iyi şekilde düşünülmesi ve sonradan dönülmesinin gerekmemesi üzerinde durarak kararın Maarif Vekaleti tarafından mı yoksa kendileri tarafından mı verilmesi gerektiği ve kadroların oluşturulması işinin yerel idarenin mi yoksa Vekaletin mi olacağı sorusunu gündeme getirerek ayrıca kazalardan gelen on beş – on altı öğrencinin ne olacağını sormuştur. Sururi Bey ise taşralı kızlardan ğretmen olmak isteyen pek az olduğunu dolayısıyla okulun geleceğinden herhangi bir endişeye mahal olmadığını vurgulayarak hiçbir babanın kız evladını uzak yerlere yanında bir refakat olmadan gndermeyeceğini, dolayısıyla taşralıların ilgili okuldan istifade edemeyeceğini dile getirerek okulun gündüzlü sisteme geçirilmesinin doğru olduğunu işaret etmiştir. Hoca Hilmi Efendi, ilgili kararın alınması durumunda Maarif Vekaletinin müdahalede bulunacağını ileri sürmüş ancak geçici başkanlık görevinde bulunan Sufizade Tefvik Efendi'nin, konunun yerel idare yetkisinde olduğunu dile getirmesiyle bazı meclis yeleri “*maarif vekaleti parasını versin de açsın*” şeklinde seslerini yükseltmişlerdir. Netice itibariyle ilgili görüşme sonrasında Darlmuallimatın gündüzlü hale getirilmesi kabul edilmiş ve ğretmen maaşları da şu şekilde kayda geçirilmiştir:

Branşı (Öğretmen-Çalışan)	Aldığı Maaş	Alacağı Maaş
Müdire	1600	1000
Tıbbiye	1300	800
Riyaziye	1200	800
Tarih Coğrafya	1000	800
Edebiyat	1200	800
Kur'anı Kerim ve Ulumu Dinîye	800	800
Sanayi Ziraiye Bahçivanlık	300	Lağv
Fransızca	400	400
Resim	400	400
Musiki	400	Lağv
Dikiş, Çamaşır	600	400
Terbiye-i Bedeniye	200	200
Hat	100	200
Tabahat, El İşleri	600	Lağv
Muhasebeci	500	Lağv
Ambar Memuru	500	Lağv

Tablo 10: Darümuallimat öğretmen maaşları

Ayrıca beş hademe kadrosu da ikiye indirilmiştir.³⁰³

Kastamonu Darümuallimatı hakkında verilen karar, Dahiliye Vekaleti tarafından kabul edilmemiş, buna rağmen dönüştürülmesinde ısrarcı olan yerel yönetime Maarif Vekaletinden de bir yazı gönderilerek Tedrisatı İptidaiye Kanununun 48. Maddesi gereği leyli darümuallimatların, Maarif Vekaletinin uygun görmesiyle açılıp kapanacağı hatırlatılmış ve yapılan işin kanunsuz olduğu gerekçesi ile geri dönülmesinin gereği rica edilmiştir.³⁰⁴ Ayrıca yerel idare meclislerinin Darümuallimin gibi tali okulların programlarını değiştirmeye yönelik yetkisi bulunmadığı ve okullarda görev alan öğretmenlerin maaşlarının indirilmemesi hususlarında Dahiliye Vekaleti tarafından Kastamonu yerel idaresine yazı gönderilerek gereğinin yerine getirilmesi talep edilmiştir.³⁰⁵

³⁰³ “Darümuallimatın Nehariye Tahvili”, *Açık Söz Gazetesi*, 24 Şubat 1921, 2.

³⁰⁴ *Açık Söz Gazetesi*, 28 Şubat 1921, 2.

³⁰⁵ *Açık Söz Gazetesi*, 10 Mart 1921, 1. ; Aralık 1921’de yerel meclis tarafından düzenlenen ve Darümuallimatın hem bütçesinin hem de genel durumunun görüşüldüğü toplantıda Darümuallimatın tekrar geceli ve gündüzlü olarak düzenlendiği anlaşılıyor. *Açık Söz Gazetesi*, 10 Aralık 1921, 2.

Örneğini verdiğimiz gelişmelerde görüldüğü üzere yerel idareler ile merkezi idare arasında sık sık bu gibi anlaşmazlıklar yaşanabilmektedir. İlgili durumun gerekçesi çok açıktır. Yerel idareler ile merkezi idarenin görev alanları ve kapsamaları idari görevliler tarafından tam anlamıyla bilinmemektedir. Vekaletlerin yaptıkları girişimlerde kanunu işaret ediyor olması, büyük oranda görev kapsamının bilinmediği hususunu yerel idareler nezdinde ortaya koymaktadır. Bu gibi durumlar bir defaya mahsus olmayıp birçok alanda çeşitli örneklerin sıralanması mümkündür.

Vilayet ve kaza merkezlerinde bilinen okul eksikliğini³⁰⁶ yanı sıra köylerde de oldukça fazla okul ihtiyacı olduğu bilinmektedir. Köylerde bulunan ilkokul eksikliği söz konusu dönemde vilayetler/bölgeler bazında hesaplanmış ve bunların bazıları ilgili dönemde mevcut sınırlar dışında kalan bölgeleri de içermektedir. İlgili istatistik şu şekildedir:

Vilayet / Bölge	İlkokulu Eksik Köy Sayısı	Vilayet/ Bölge	İlkokulu Eksik Köy Sayısı	Vilayet / Bölge	İlkokulu Eksik Köy Sayısı
Edirne	64	Manastır	688	Yanya	725
İşkodra	251	Kosova	374	Çatalca	3
Selanik	160	İzmir	403	Bursa	356
Ankara	637	Konya	1017	Adana	648
Cezairibahrisefid	9	İzmid	43	Trabzon	97
Sivas	885	Van	123	Mamüratülaziz	190
Diyarbakir	159	Bitlis	64	Suriye	136
Bağdad	80	Haleb	1000	Zor	85
Kastamonu	384	Erzurum	1814		
Toplam:			10395		

Tablo 11: Vilayetlerdeki ilkokul eksikliği³⁰⁷

Görüldüğü üzere hem Anadolu içerisinde hem de Anadolu sınırları dışında Millî Mücadele döneminde köylerdeki ilkokul eksikliği oldukça fazladır. Bu eksikliğin

³⁰⁶ Bu konuda birçok örnek verilmiş ve verilmeye de devam edilecektir. Burada Mersin Tarsus'a giden bir gazetecinin şu beyanını vermeyi uygun görüyoruz: "Trenden inilib de istasyon caddesi yürünüldümü şehir medhalinde insanın karşısına ecnebi mektepleri çıkıyor. Kasabada belli başlı maatteessüf hiç mektebimiz yoktur." *Babalık Gazetesi*, 12 Mart 1922, 2.

³⁰⁷ BOA. DH. UMVM. 69. 74. 001.

giderilmesinin ne kadar zaman, emek ve maddiyat gerektirdiğini açıklamaya çalışmak anlamsızdır.

İşgal bölgelerindeki okullar, ilerleyen konularda görüleceği üzere kapatılma ve çalıştırılmama ile karşı karşıya kaldığı için bu bölgelerde eğitimden mahrum bir nesil meydana geliyordu. İşgal altına girmeyen yerlerde de okul eksikliği ve diğer maddi olanaksızlıklar, eğitimden mahrum nesillerin yetişmesine neden oluyordu.³⁰⁸

2.1.1. İşlevi Dışında Kullanılan Binalar: İşgal ve Okul

İşgal kuvvetlerinin eğitime darbe indirmek yönünde buldukları çeşitli yöntemler mevcuttu. Bunlardan en önde gelenleri, okulları işgal etmek ve öğretmenlerinin maaşsız kalmasını sağlamaktı. Bunun ötesinde daha önceki konularda bahsedildiği üzere İstanbul Hükümeti ile anlaşma yaptıkları ve yüksek okul şubeleri ile birlikte sultanilerin kapatılarak eğitimi, mahalle mektepleri seviyesine çekmeye çalıştıkları iddiaları da vardı.

İşgal devresinde her işgalci güç için okul binaları oldukça önemli bir mevki tutuyordu. İşgalci güç askerlerinin konaklayabilecekleri ve yönetimlerini sürdürebilecekleri mekanların varlığı ve bu iş için uygunluğu, işgalin işlevselliğinin önemli bir parçası idi. Nitekim, işgal güçlerinin işgal ettikleri bölgelerdeki tüm resmî kurumları kendi iş ve işlemlerine uygun olarak kullanmaları sürpriz bir karar olmasa gerektir. Okulların ise bu yeni yönetim yapısı içerisinde genellikle askerlerin konaklama alanı olarak, askeri

³⁰⁸ İşgale uğramayan yerlerden biri olan Denizli merkezine bakıldığında Aralık 1919'da bir numune, iki iptidai, bir inas ve bir de idadi mektebi bulunmaktadır. İlgili okullar Denizli halkının ihtiyaçlarını karşılar durumda değildir. Tevfik Bey Hükümeti döneminde başlanılan ancak bitirilemeyen bir büyük okul daha vardır. Bu okul henüz inşaat halinde kalmıştır. Hükümet tarafından yardım yapılamadığı için inşaatı tamamlanamamaktadır. Ders materyalleri ve kitapların temin edilememesi nedeniyle verilen eğitimin seviyesi de oldukça düşüktür. *Tasvir-i Efkâr Gazetesi* muhabirinin aktardığına göre dönemin halkı, eğitimi; mektup okumak, dönemin ölçü birimleri olan okka ve dirhem ile küçük hesapları yapabilmek anlamında değerlendirmektedir. Üstelik aydın geçinen bir kişinin yaptığı "çocuklarımız hoca olacak değil ya" yorumu gazete muhabiri tarafından hayretle karşılanmıştır. *Tasvir-i Efkâr Gazetesi*, 9 Aralık 1919, 2. ; Yine Yozgat da ilgili konuda örnek olarak değerlendirilebilir. Burada 1922 senesi itibarıyla bir sultani ve köyler de dahil toplam yirmi iki ilkokul vardır. Sultaninin yüz yirmi ilkokul öğrencisi, altmış ortaokul öğrencisi bulunmaktadır. İlkokullardaki öğrenciler de hesaba katıldığında toplam bin üç yüz öğrenci bulunmaktadır. Bunların gideri senelik iki milyon beş yüz bin kuruştur. Görüldüğü üzere bu kadar az okul Yozgat merkez ve köyleri için oldukça yetersizdir. Elbette işin ekonomik kısmına bakıldığında Yozgat'ın daha fazla okul açabilmesi de bir hayli zor görünmektedir. "Yozgadamızda İrfan Hayatı", *Yeni Yozgat Gazetesi*, 15 Haziran 1922, 1.

hastane olarak ya da diğer bazı işler için kullanıldıklarını biliyoruz. Millî Mücadele döneminde işgalci güçlerin Anadolu'nun çeşitli vilayetlerinde birtakım iş ve işlemlerini temin etmek amacıyla kendi yönetimlerine aldıkları okullardan bazılarını bahis konusu yaparak eğitimi, okul binalarının işgali üzerinden nasıl sekteye uğrattıklarını gözler önüne sermeye çalışacağız.

Batı Anadolu'da Türk okullarının işgal edilmesi hadisesi, henüz işgal hareketi başlamadan önce meydana gelmeye başlamıştır. Bunun bir örneği Bergama'nın Dikili nahiyesinde yaşanmıştır. Bir süre önce Rumların terk ederek geride bıraktığı binalar, Türkler tarafından okul olarak kullanılmaya başlanılmıştır. İşgalin öncesinde bölgeyi ziyaret eden Mösyö Smith, nahiye müdürü ile konuşarak okulun boşaltılmasını istemiştir. Buradaki amacın, işgalin ertesinde bu bölgelere yerleştirilmesi düşünülen Rumlar için bir yer hazırlama girişiminden ibaret olduğu düşünülmektedir. Okul bu amaçla boşaltılmıştır.³⁰⁹

Yunan ilerleyişi bu süreçte Batı Anadolu'nun iç bölgelerine doğru sürmektedir. Hem İzmir yerelinde mevcut Türk/Müslüman okullarının eğitim vermesi zorlaştırılmakta hem de iç bölgelerde yavaş yavaş ilgili durum hissedilmeye başlanmaktadır. Aydın Vali Vekilinin verdiği bilgiye göre Nif kazasına kadar ilerleyen Yunan işgal kuvvetleri burada bulunan cami, resmi daireler ve İnas okulunu, iskân ve ibatelerini sağlamak amacıyla işgal etmişlerdir.³¹⁰ Okulun işgal edilmesi ile birlikte dönem ortasında ilgili okulda eğitim verilememeye başlamıştır.

Bursa'nın işgal edilmesi ile birlikte Ziraat Mektebi, Yunan askerleri tarafından basılmış ve içerisinde bulunan eşyalar gasp edilmiştir.³¹¹ Bunun yanı sıra Yunanlar, vilayetin mali işlerine de el atmışlar ve maarif gelir ve giderleri de onların kontrolüne girmiştir. Söz konusu durum ileride ayrıntıları ile görüleceği üzere en çok Bursa Mektebi Sultanisi öğrencilerini etkileyecektir. İlgili okulun öğrencileri geceli okumaktadırlar, yani tüm masrafları okul tarafından karşılanmaktadır. Ancak mevcut mali durum nedeniyle

³⁰⁹ BOA. DH. EUM.5.Şb. 77. 67. 001

³¹⁰ BOA. DH. İ. UM. 19. 11. 1. 27. 002.

³¹¹ BOA. BEO. 4643. 348221. 002. ; Gasp edilen eşyaların cinsi ve miktarı için bkz. BOA. BEO. 4643. 348221. 003.

öğrencilerin ihtiyaçlarının vilayet bütçesi ile giderilme imkânı kalmamıştır. Öğrencilerin yanı sıra öğretmenlerin maaşları da ödenemez hale gelmiştir. Ayrıca diğer leyli okullar da aynı sıkıntıları çekmeye başlamıştır. Durumun çözümü ve yardım yapılması amacıyla Maarif Nezareti ve Maliye Nezaretine öğretmenler ve okul müdürü defalarca başvurmuştur.³¹² Maaş alamayan öğretmenler bir süre sonra görevlerini terk etmeye başlayacaklardır.

Anadolu'nun farklı bölgelerinin farklı devletler tarafından işgal sahası olarak belirlenmesi nedeniyle genelde vilayetler bazında işgalci gücün kimliği farklılaşmaktadır. Örneğin, Güney Batı ve kısmen İç Anadolu bölgelerini işgal eden İtalyanlar, işgal alanlarını genişletmek amacıyla Konya'da yerleşebilecekleri bir bina temin etmek düşüncesindeydiler. Bu amaçla istedikleri binayı doğrudan işgal etmek yerine yerel idarelerle iletişim halinde olmayı tercih ederek Konya Valisi Cemal Bey'e başvurmuşlardır. Cemal Bey, Konya Darülmüallimin binasını bunun için uygun görmüş ve binayı boşalttırarak İtalyan kuvvetlerine teslim ettirmiştir.³¹³

Diğer bir okul işgali İtalyanlar tarafından Antalya'da gerçekleşmiştir. Burada toplam üç okulun İtalyanlar tarafından işgal edildiğini biliyoruz. İtalyan askerlerinin konaklayabilecekleri en uygun mekân olarak okullar düşünülmüştü. Bu kapsamda henüz 1919 yaz tatili başlamadan önce Sultani binası eğitimin devam ettiği sırada İtalyan askerleri tarafından zorla boşaltılmış ve buradaki öğrenciler açıkta bırakılmıştı. Hükümet binası karşısında bulunan bir başka okulun alt, üst ve bodrum katları tadilattan geçirilerek ilgili okulun öğrencileri ile Sultani Okulu öğrencileri burada birleştirilmek zorunda kalmıştı. Ayrıca, Numune Okulundaki sıralar ile Feridiye Okulundaki rahle, yazı tahtaları ve okul kütüphanesine de İtalyanlar tarafından el konulmuştu.³¹⁴

İtalyan askerlerinin okullara yerleştirilme gerekçesi, İtalyan Konsolosu tarafından askerlerin çadırlarda yattıkları süre içerisinde hastalanmaları nedeniyle bunun engellenmesi adına konaklama için en uygun bina olarak okulların olduğu kanaatine

³¹² BOA. BEO. 4664. 349795. 002. ;Tüm yazışmalar için bkz. BOA. MF. MKT. 1241. 68. 002-011.

³¹³ Caner Arabacı, "Milli Mücadele'de Konya Öğretmenleri" (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1990), 49.

³¹⁴ BOA. DH. KMS. 52. 4. 9. 002.

varılması nedeniyle bu işgalin gerçekleştirildiği şeklinde açıklanıyordu. El konulan rahle, sıra ve diğer okul eşyalarının ise Osmanlı Hükümeti tarafından seferberlik ilanı öncesi İtalyan okullarından alınan eşyalara mukabil olarak alındığı iddia ediliyordu. Dolayısıyla İtalyanlar kendilerince kendilerine ait olan eşyalara el koydukları fikrindeydi. Bunun yanında Numune mektebi bahçesinde bulunan bazı yapılara ve su kuyusuna da İtalyanlar tarafından zarar verilmişti. Hem okulların yeni eğitim dönemine kadar boşaltılması hem de el konulan eşyaların iade edilmesi için Mutasarrıflık ve Maarif Müdürlüğü, İtalyan Konsolosluğu nezdinde girişimlerde bulunmuşlardı. Hatta seferberlik döneminde el konulduğu iddia edilen malzemelerin listesi de istenerek bunların tamamlanacağı da beyan edilmiş ve kendilerinin el koyduğu eşyaların, hükümetin değil halkın yardımları sayesinde alınmış olması nedeniyle iadesinin bir an önce gerçekleştirilmesinin uygun olacağı vurgulanmıştı. Bu gibi girişimler karşısında Konsolosluk, okulların açılacağı dönemde bir ihtimal ana okulunun boşaltılabileceğini ancak diğer okulların boşaltılmasının mümkün olmadığını beyan etmişti. İlgili konuda yerelden bir çözüme ulaşılamayınca İstanbul Hükümetinin, ilgili devletlerin temsilciliği nezdinde girişimlerde bulunması gündeme gelmiş ve bu yönde girişimler başlatılmıştı. Ancak bu girişimlerin sonuçsuz kaldığı 13 Ağustos 1335 tarihli Hariciye Nazırı adına Müsteşar tarafından Dahiliye Nezaretine gönderilen yazıdan anlaşılmaktadır. İtalya Fevkalade Komiserliğinin ilgili girişimlere verdiği yanıtta İtalya askerinin konaklamasına uygun bu okullardan başka bir bina olmadığı vurgulanmaktadır.³¹⁵ İtalyanlar, okul işgalleri konusunda bazı vilayetlerde Yunanlara göre nispeten daha uzlaşmacı bir tutum sergilemelerine rağmen ihtiyaçlarını gidermek anlamında önceliği kendi taraflarında tutmaya devam etmişlerdir.

İngiliz işgal kuvvetleri ise hakim oldukları alanlarda okul işgallerini olağan olarak gerçekleştirmekteydiler. Kilis'te bulunan Mektebi İdadi binası İngilizler tarafından işgal edilmiştir. Bunun üzerine halk okulun tekrar açılması için Maarif Nezareti'ne başvuru yapmış, Maarif Nezareti de Hariciye Nezaretine gereken icrası için talepte bulunmuştur. Hariciye Nezareti, ilgili okulun boşaltılması için İngilizler nezdinde girişimlerde

³¹⁵ BOA. DH. KMS. 52. 4. 9. 002-006. ; 17 Ağustos 1919'da aynı bilgi tekrarlanmıştır. BOA. DH. ŞFR. 102. 161. 001.

bulunmaya başlamıştır.³¹⁶ Nihayetinde işgal edilen okul, tekrar okul olarak kullanılmaya başlanacaktır.

İngilizlerin, sadece Güneydoğu Anadolu ve İstanbul'da değil aynı zamanda diğer bölgelerde de istedikleri gibi hareket ederek istedikleri yerleri işgal ettikleri bilinmektedir. İzmit'te bulunan Mektebi Sultani de İngiliz işgal kuvvetleri tarafından işgal edilmiş ve okulun mevcut eşyalarına zarar verilmiştir. İlgili zararın tazmin edilmesine dair İzmit Mutasarrıflığının İstanbul yönetimine başvurduğunu ve İngilizler nezdinde girişimde bulunulmasını talep ettiği görülmektedir.³¹⁷

Konya'da ise Darümuallimin binasının ilk olarak üçüncü katı İngiliz askerlerince işgal edilmiş sonrasında ise ilgili kat ile yetinmeyen İngilizler, diğer katların da kendilerine tahsis edilmesini istemişlerdir. Durum, Dahiliye Nezaretine bildirilmiş ancak bu konuda hemen bir girişim yapılması mümkün olmamıştır.³¹⁸ Eskişehir'de ise Darümuallimin binası İngilizler tarafından hastane yapılmak üzere işgal edilmiştir.³¹⁹ İlgili okulun işgali karşısında yerel yönetim oldukça büyük çaba sarf etmiş ve okul binası haricinde başka binaların hastane yapılmak üzere teslim edilebileceği belirtilmesine rağmen İngilizler bu konuda oldukça ısrarlı davranmışlardır.³²⁰ Daha sonrasında Maarif Müdüriyetinden Maarif Vekaletine gönderilen bir telgraftan anlaşıldığına göre Darümuallimin eşyası zarara uğramış, bir okul eşyası ile birlikte yakılmış, Dursun Fakih ve Turan okulları tahrip edilmiş, sağlam kalan diğer ilkokulların da bütün eşyalarına zarar verilmiştir.³²¹

İngilizlerin okulları işgal hadisesi, gayet keyfi olarak yürütülmektedir. Örneğin, Kütahya'da bulunan bazı okulların ve binaların, ihtiyaç dolayısıyla İngilizlerce işgal edileceği İstanbul yönetimine bildirilmiştir.³²² Bir diğer İngiliz işgali yine Batı Anadolu topraklarında Afyonkarahisar'da görülmektedir. Afyonkarahisar'da okulları işgal hareketleri kademeli olarak sürdürülmüştür. İlk olarak Mart 1919'da İngiliz askeri kuvvetlerinin ikamesi için bazı okulların istenildiğini görmekteyiz. Söz konusu okulların

³¹⁶ BOA. DH. İ. UM. 20. 22. 15. 50. 002.

³¹⁷ BOA. DH. İ. UM. 20. 25. 14. 073. 002.

³¹⁸ BOA. DH. ŞFR. 627. 32. 001.

³¹⁹ BOA. DH. ŞFR. 657. 79. 001.

³²⁰ Süreç ile ilgili ayrıntılar için bkz. BOA. DH. EUM. AYŞ. 68. 20. 005-008.

³²¹ *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 25 Eylül 1922, s.2.

³²² BOA. DH. KMS. 55. 2. 5. 001.

boşaltılarak İngilizlere teslim edilmesi konusunda İstanbul Hükümeti, Karahisar-ı Sahip Mutasarrıflığına resmi bir emir göndermiştir.³²³ Böylece daha Millî Mücadele Süreci başlamadan bu bölgede de okullar ve Türk eğitim sistemi ortadan kaldırılmaya başlanmıştır. Ancak sonrasında göreceğimiz ki bu gibi işgal hadiselerinin önüne geçmek amacıyla Maarif Nezaretinden Karahisar-ı Sahip Mutasarrıflığına telgraf çekildiği de olmuş³²⁴ ancak işgallerin engellenmesi pek tabii olarak mümkün olmamıştır. Gerekçesi oldukça ilginç olan bir diğer işgal hadisesi şu şekilde gelişmiştir: Afyonkarahisar'da İngilizlerin siyasi temsilcisinin tercümanlığını yapan Ermeni kökenli bir tercüman³²⁵ ile *Halksözü* adı altında yayım yapan gazetenin sorumlu müdürü Selim Efendi tartışmışlardır. Bunun üzerine İngiliz temsilci, sorumlu müdürü yanına çağırarak izahat vermesini istemiştir. Selim Efendi bunu reddetmiştir. İngiliz temsilci bu konuda oldukça ısrarlı davranmış ancak sonunda bundan vazgeçirilebilmiştir. İki gün sonra İngiliz temsilci, tercümanın da kışkırtmaları sonrası o güne kadar işgal edilmemiş olan iptidai, rüştiye ve idadinin işgal edilmesi için emir vermiştir. Durum böylece tercümana olan nefreti artırmış ve halk iki bin imza toplayarak İstanbul'daki İngiliz temsilciliğine bir telgraf göndererek söz konusu tercümanın hal ve hareketlerinin düşmanlık yaratmaktan başka bir işe yaramadığı belirterek tercümanın görevine son verilmesini talep etmiştir.³²⁶ Askerlerin yerleşmesine uygun başka binalar olmasına karşın³²⁷ okullara karşı girişilen bu işgal hareketinin amacının siyasi olduğu ve Türk eğitimine zarar vermeyi amaçladığı açıktır. Okulların işgalinin engellenmesi için İstanbul Hükümeti ile iletişim kurulmasına rağmen Hükümet, ilgili kararı Afyonkarahisar Mutasarrıflığına bırakmıştır.³²⁸ Böylece İstanbul Hükümetinin ilgili işgalleri engellemesinin mümkün olmadığı da görülmüştür.

Afyonkarahisar'da bir diğer işgal faaliyeti ise Fransızlar tarafından gerçekleştirilmiştir. İki yüz kişilik Fransız askeri müfrezesinin konaklaması için Karahisar Sanayi Mektebi talep edilmiştir. Bu talep Sanayi Mektebine bildirilmiş ve iki saat içerisinde binanın boşaltılması istenilmiştir. Okul müdürü bu istek karşısında direnmiş ancak bir sonuç

³²³ BOA. DH. ŞFR. 97. 176. 001-002.

³²⁴ BOA. DH. ŞFR. 97. 167. 001.

³²⁵ Tercümanın ismi kaynakta (مترجم) şeklinde geçmektedir.

³²⁶ BOA. DH. KMS. 55. 2. 45. 002-003.

³²⁷ BOA. MF. MKT. 1239. 78. 005.

³²⁸ BOA. MF. MKT. 1239. 78. 009.

alamamıştır. Sanayi Mektebi eşyaları da bu süreçte zarar görmüştür. Durum, Sanayi Mektebi Müdürü tarafından Dahiliye Nezaretine bildirilmiş ve elli beş – altmış kadar öğrenci ile eşyaların ne olacağına bildirilmesi talep edilmiştir.³²⁹ Bir süre sonra Karahisar-ı Sahip Mutasarrıfının Dahiliye Nezaretine gönderdiği belgede öğrencilerin diğer bir okul binasına kaydırıldığı ve orada tedrisatın devam ettirildiği bildirilmiştir.³³⁰

Bandırma’da da keyfi işgaller yapılmıştır. Örneğin bir İngiliz Yüzbaşı, İdadi Mektebi binası ile çevresinde bulunan bazı evleri de işgal etmiştir. Durum şifre ile Dahiliye Nezaretine bildirilmesine rağmen³³¹ işgalin kaldırılmasına dair herhangi bir girişimde bulunulduğuna dair bir kayıt söz konusu değildir.

Mudanya’ya da asker çıkaran İngilizler, askerlerin konaklamasını temin etmek amacıyla bir Rum evinde varlığını sürdüren İslam İnas Okulunu tahliye ettirmişler ve askerleri buraya yerleştirmişlerdir. Ancak bununla yetinmeyen İngilizler, kendi masraflarının karşılanmasını da yerel idareden talep etmişlerdir.³³²

Biga Numune Okuluna da Yunan işgal kuvvetleri tarafından el konulmuştur. Okulun sadece alt katı işgal edilerek askerler buraya yerleştirilmiştir.³³³

Bazen de yine Türk kurumlarının işgal güçleri tarafından okullara iskân ettirilerek eğitime bu yolla da sekte vurulduğu görülmekteydi. Örneğin, İzmir’de bulunan Mahkeme-i Şeriye ile Evkaf ve Eytam idareleri Hükümet konağında bulunmaktaydı. Ancak bu durum bir süre sonra Yunan işgal kuvvetleri yönetimi tarafından değiştirilmeye çalışılmıştır. İlgili kurumların ve evraklarının Beyler sokağında bulunan Hilal Sultanisine taşınması İzmir Yunan Fevkalade Komiserliği tarafından emredilmiştir.³³⁴

İşgaller, tüm Anadolu’da varlığını sürdürürken İstanbul da bundan azade değildir. İşgal güçlerinin kuvvetleri şehirdeki çeşitli kurum, kuruluş ve hususi konutların yanı sıra

³²⁹ BOA. DH. UMVM. 78. 39. 001.

³³⁰ BOA. DH. UMVM. 78. 39. 004.

³³¹ BOA. DH. ŞFR. 658. 20. 001.

³³² 17 Şubat 1919 tarihli telgraf. BOA. DH. ŞFR. 616. 7. 001.

³³³ BOA. DH. İ. UM. 20. 14. 001-002.

³³⁴ BOA. DH. İ. UM. 20. 29. 14. 17. 001-002.

okulları da işgal etmiş ya da işgal girişiminde bulunmuştur.³³⁵ Harbiye Mektebi binası, Askeri Mektepler Müfettişliği binası ve Beşiktaş'ta bulunan erkek lisesi bunlardan birkaçıdır.³³⁶ Dahası Trakya bölgesinde de benzer nitelikte okul işgallerini görmek mümkündür.³³⁷

Yunan işgali sırasında eğitime devam edemeyen ve kapatılan okullar Millî Mücadele'nin kazanılması sonrasında teker teker açılmaya başlamıştır. Örneğin, Eylül 1922'de Bursa, Karesi ve Seydiköy Ziraat okulları için gerekli tahsisat kabul edilmiş ve açılış çalışmaları başlatılmıştır.³³⁸

Millî Mücadele'nin askeri safhasının sona ermesiyle maarif konusunda Eskişehir'deki okullara bakıldığında durum şu şekildedir: Merkezde bulunan altı zükur iptidai okulundan dört tanesi açılarak eğitime başlamıştır. İki için ise uygun bina arayışı sürdürülmektedir. İki adet inas okulu açılmış bir tane daha açılması için bina arayışı sürmektedir ancak bir sonraki eğitim döneminde açılması planlanmaktadır. Merkeze yakın köylerdeki toplam on üç okulun altı tanesi açılmış, dört tanesi için öğretmen arayışı sürmektedir. Geriye kalan üç köy ise tamamen yanmış olduğundan okullarının, köylülerin tekrar bir araya gelmesi sonrasında açılması planlanmaktadır. Seyidgazi kazası merkezindeki Turgud Bey Zükur Mektebi ile İnas Mektebi açılmıştır. Bu kazadaki toplam dokuz köy okulunun sadece ikisi için öğretmen bulunabilmiştir. Geri kalan altı tanesi için öğretmen arayışı sürmekte ancak bir tane köyün tamamen yanmış olması nedeniyle okul açılması mümkün değildir. Sivrihisar kazası merkezinde bulunan idadi ile birlikte Nasreddin Hoca, Sakarya

³³⁵ Örneğin, Üç İngiliz zabiti Mektebi Tıbbiye-i Şahane'yi gezmek istemişler ve bu gezi sonrasında da hem Tıp okulunu hem de okulun müstemilatını işgal etmek istemişlerdir. Durum, Hariciye Nezaretine bildirilmiş ve Hariciye Nezareti de işgalin yapılmaması için gerekli girişimleri yapmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. BOA. MF.MKT. 1237. 47. 001, 004. ; Bir diğer örnekte Şişli'deki Bulgar Mektebinin İngiliz askerleri tarafından işgal edilmek istenildiğini görüyoruz. İlgili okulda bu sırada on dört fakir Bulgar aile ikamet etmektedir. Bu nedenle ilgili ailelerin taşınabileceği başka bir yer bulunduğu takdirde İngilizlere söz konusu okulun kullanımları için verileceği bilgisi iletilmiştir. Bunun üzerine İngilizler, Rus Sefarethanesine ait olan ve üç Rus papazının ikamet ettiği Rus mektebine bahsi geçen Bulgar ailelerin yerleştirilmesini temin etmişler ve bu şekilde Bulgar mektebini işgal edebilmişlerdir. BOA. BEO. 4557. 341733. 002-003. Görüldüğü üzere, işgal güçleri okulların sadece binaları ile ilgilenmişler ve kendi işlerine yaracağını düşündükleri binaları hiç düşünmeden işgal etmeye kalkmışlardır. Daha fazla bilgi için bkz. Leyla Daştan, a.g.t..

³³⁶ Daha geniş bilgi için bkz. Zekeriya Türkmen, "İstanbul'un İşgali ve İşgal Dönemindeki Uygulamalar (13 Kasım 1918-16 Mart 1920)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* XVIII, sy 53 (2002).

³³⁷ BOA. DH. UMVM. 164. 2. 001. ; Ayrıca bkz. "Edirne'de Yunan Fecayı", *Açık Söz Gazetesi*, 08 Aralık 1921, 2.

³³⁸ *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 25 Eylül 1922, 2.

ve Hızır Bey zükur iptidai okulları ve Türkan Hatun İnas Mektebi eğitim faaliyetlerine başlamıştır. İlgili kazadaki on dört köy okulundan on üç tanesi açılabilmiştir. Mihaliççik kazası merkezinde bulunan Yeni Hayat Mektebi, iki öğretmen ile eğitim faaliyetlerine başlamıştır. Ülger Hatun İnas Mektebi, öğretmen yokluğu nedeniyle henüz açılmamıştır. Bahsi geçen kazada toplam on dört köy okulu bulunmaktadır. Bunlardan beş tanesinde eğitim faaliyetleri başlamış, üç tanesi öğretmen yokluğu nedeniyle henüz açılmamış, geriye kalan altı köyün tamamen yanmış olması nedeniyle okulların açılışı köylülerin tekrar köylerine dönüşü sonrasında bırakılmıştır.³³⁹

2.1.2. İçerden Gelen Darbe: Okulların Türkler Tarafından Farklı Amaçlar İçin Kullanılması

Okulların maddi imkansızlıklar nedeniyle perişanlık içerisinde bulunduğu bir dönemde yeni bir devletin inşası ile eş zamanlı olarak devam eden savaşın ortaya koyduğu koşulların, eğitim sisteminin diğer bir temeli olan okulları, derinden etkilediği herkesçe malum olan bir hakikattir. Okullara verilen zarar, sadece düşman kuvvetlerinin onları işgalleri, kapatmaları ya da bir şekilde tamamen varlığını ortadan kaldırmaları ile sınırlanabilir. Dikkat çektiğimiz üzere yeni bir devletin savaş ortamı ile birlikte eş zamanlı inşası, mevcut okul binalarının yeni inşa edilen devlet sistemi içerisinde çeşitli amaçlara hizmet etme zorunluluğunu da ortaya koymaktadır. Burada aktaracağımız bilgilerin temelini daha iyi algılayabilmesi için dönemin Maarif Vekili Hamdullah Suphi Bey tarafından BMM’de yapılan bir konuşmanın şu bölümünün doğrudan alıntılanmasının yararlı olacağını düşünüyoruz:

“Darümuallimin ittihaz edilmiş binayı, şimdi Müdafaa-i Milliye tarafından kısmen işgal edilmiş olan Sultaniyi, Sanayi mektebini derhal görür ve diğer bütün binalar üzerinde hâkim bir vaziyette olan bu sağlam binaların mânayı mahsusunu hissederiz. Halbuki memleketin bütün aksamında mektepler kovulmuş ve yerine başka müessesat girmiştir. Herhangi bir yerde bir vali, herhangi bir yerde bir mutasarrıf, Hükümetin şerefi ve şahsi şerefi nokta-i nazarından, oturduğu binayı gayri kâfi görmüş ise, ilk hareket olmak üzere bir darümuallimin veya bir sultaniyi kapı dışarı atmış ve içeriye girmiştir.

³³⁹ Hakimiyeti Milliye Gazetesi, 6 Ekim 1922, 3.

Mekteplerimiz Hükümet konağı ittihaz edilmiştir. Mekteplerimiz hastahane olmuştur. Kışla olmuştur, ihtiyacat-ı askeriye ile ihtiyacat-ı mülkiyenin envai için ilk hâtrâ gelen bina, mektep binasıdır. Bir şehire asker girdi mi en evvel mektebi kapı dışarı atıp binaya dâhil olur.”³⁴⁰

Hamdullah Suphi Bey, sözlerinde oldukça haklıdır. Dönemin gazeteleri, okulların çeşitli gerekçeler gösterilerek işgal edildiğini aktarmaktadır. Bunun yanında Hükümetin bir kanadının yaptığı işgalleri diğer kanadının engellemeye çalıştığı gibi bir durum da kendi içerisinde çelişir bir pozisyonda çalışıldığını da göstermektedir. Hamdullah Suphi Bey’in ilgili açıklamaları Şubat 1921’de yapılmış olmasına rağmen bunun öncesinde 1920 senesinde, Karahisar-ı Sahip Milletvekili Mehmet Şükrü Bey tarafından da benzer açıklamaların³⁴¹ yapıldığı belirtilmelidir. Her vekalet kendi çalışmalarını nasıl daha rahat gerçekleştirebileceği üzerinden pozisyonunu belirlemektedir. Durum sadece vekaletlerle sınırlı olmayıp vilayet yerel idareleri de okullar üzerinde istedikleri gibi tasarrufta bulunabildiklerinden mevcut sistem daha da karmaşık hale gelmektedir. İlgili süreçte okullardan üç farklı şekilde tasarrufta bulunulduğunu görmekteyiz. Bunlar: 1) Müdafaa-i Milliye Vekaleti tarafından askeri amaçlar için kullanılması. 2) Hastane yapılmak üzere işgal edilmesi. 3) Yerel yönetimler tarafından idari hizmetler amacıyla işgal edilmesi. İlgili konu, çeşitli örnekler vasıtasıyla daha somut hale getirilecektir.

Ankara’da bulunan sultani binası, eğitimin devam ettiği sırada Müdafaa-i Milliye Vekaleti tarafından işgal edilmiştir. Öğrenciler, okuldan tamamen çıkarılmamış ancak çok küçük bir alanda eğitimlerini sürdürmeye devam etmişlerdir. Hükümet, bina sorunu nedeniyle Sultaninin Çorum’a nakline karar vermiştir.³⁴² Ancak sonrasında yapılan çeşitli girişimlerle okula ayrılan kısım genişletilmiş ve Müdafaa-i Milliye’ye ayrılan alan daraltılabılmıştır.³⁴³ Yine Ankara’da eğitim adına önemli bir adım olarak gösterilebilecek olan Maarif Kongresinin toplandığı sıralarda Keçiören’de bulunan Darülmuallimin

³⁴⁰ TBMM Z.C., Devre 1, İçtima Senesi 1, İçtima 148, C.VIII, 10 Şubat 1337, s.168.

³⁴¹ Mehmet Şükrü Bey’in açıklamaları şu şekildedir: “Şunu da itiraf etmek lâzımdır ki bizim memleketimizde daima duçarî tecavüz olan mekteplerdir. Nereye gitsek, nerede bulunsak mektepler işgal edilmiştir. Bu daima vâki olan hâdisattandır, bunu da itiraf etmek lâzımgelir. Bakarız, bir mektep ya hastane veyahut askerî koğuşu olmuştur. Bu suretle mektepler tatil edilmiştir. Bu hepimizin yüreklerini sızlatacak derecede her zaman her yerde gözümüzün önünde olan bir hakikattir.” TBMM Z.C., Devre 1, İçtima Senesi 1, İçtima 108, C.VI, 4 Kanunuevvel 1336, s.212.

³⁴² Sultani ile Darülmualliminin de nakledilmesi düşünülmektedir. *Açık Söz Gazetesi*, 19 Ağustos 1920, 1.

³⁴³ TBMM Z.C., Devre 1, İçtima Senesi 1, İçtima 86, C.V, 19 Teşrinievvel 1336, s.108.

binasının hastane şekline dönüştürüleceğini dönem gazeteleri aktarmaktadır. Buna göre: İlgili okul, yine aynı bölgede oturan milletvekillerinin girişimleri ile hastane olarak hizmet verecek ve hastanenin giderleri bu milletvekilleri tarafından karşılanacaktır.³⁴⁴ Ancak çok zaman geçmeden okulun tahliye edilmesi için girişimler başlayacaktır. Aynı zamanda ilgili okulun ek binalar ile genişletilmesi için çalışmalar yürütülmektedir. Fakat okulun tahliyesi yeniden darümuallimin olarak hizmet vermesinden ziyade Ankara Sultanisinin burada eğitim vermeye başlamasının düşünülmesinden kaynaklıdır.³⁴⁵ Sultani, gündüzlü eğitim verecek şekilde planlanmış ve Kasım 1921 başında faaliyete geçirilmiştir.³⁴⁶

Ankara'da Darümualliminin yanı sıra Darümuallimat da işgal altındadır. Söz konusu okulun tahliyesi için Müdafai Milliye Vekaletinden gerekli emirler Aralık 1921'de verilmiştir. Ancak okulun Şubat 1922'ye kadar boşaltılmadığını görmekteyiz.³⁴⁷ Her iki okulun da tekrar faaliyete geçmesi yerel idare tarafından karara bağlanarak gerekli adımlar atılmaya başlanılmıştır.³⁴⁸ Daha önce de kısmen değinildiği ve burada da görüldüğü üzere Ankara Darümuallimin ve Darümuallimat okulları, varlığının ortadan kaldırılmasından binalarının işgaline kadar birçok zorlukla karşı karşıya kalmış ve netice itibariyle tekrar faaliyete geçebilmişlerdir.

Elbette bu tür işgal ve dönüştürme faaliyetleri sadece Ankara ile sınırlı kalmamıştır. Anadolu'nun çeşitli vilayetlerindeki okullar, ağırlıklı olarak askeri amaçlarla işgal edilmiştir. İlgili konuda bazı örnekler sıralamamız mümkündür. Örneğin, Kastamonu

³⁴⁴ Girişimde bulunan milletvekilleri şunlardır: Süleyman Sırrı, Ferid, Nebizade Ahmed Hamdi, Kılınc Ali, Refik, İhsan, Celal, Halil İbrahim, Mustafa Kemal Beyler ve Abdal Halim Çelebi Efendi. *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 14 Temmuz 1921, 2.

³⁴⁵ *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 24 Ekim 1921, 2. Ayrıca Darümuallimin binası aynı zamanda Maarif Vekaleti tarafından da kullanılmaktadır. Ankara Sultanisinin Darümuallimin binasına taşınması ile Sultaninin mevcuttaki binasına Maarif Vekaleti yerleşecektir. *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 12 Temmuz 1921, 2.

³⁴⁶ *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 31 Ekim 1921, 2. Ankara Sultanisi, 1921-1922 eğitim yılı için 73 öğrenci ile eğitime başlamıştır. Ancak bu sayının zamanla artacağı tahmin edilmektedir. *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 2 Kasım 1921, s.2. ; Sultaninin tedris heyetine Velid Çelebi Efendi (Farsî dersleri), Ruşen Eşref Bey (Edebiyat dersleri) ve İzzet Ulvi Bey de (Tarih dersleri) dahil olmuştur. *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 4 Kasım 1921, 2.

³⁴⁷ *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 16 Şubat 1922, 2.

³⁴⁸ *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 25 Kasım 1921, 2.

Sanayi Mektebi hastaneye dönüştürülerek 1921 senesi sonlarına kadar bu şekilde hizmet vermiş ancak ilgili senenin nihayete ermesine yakın tekrar okul haline getirilebilmiştir.³⁴⁹

Diyarbakır'da bulunan okulların askeri işgal altında olmasından mütevellit eğitim öğretim yapılamamaktadır. Söz konusu okulların yine 1921 senesi sonlarına doğru tahliyesi başlamıştır.³⁵⁰ Trabzon'da merkez ve kazalarda bulunan birçok okul binası, asker sevk işlemleri nedeniyle Türk askerleri tarafından kullanılmaktadır. Okul binaları olmayan birçok iptidai, yüksek ücretler karşılığında kiralanan hususi binalarda eğitim-öğretim faaliyetlerini sürdürmektedir. Ancak maddi imkanların yokluğu nedeniyle bu binaların kiralari ödenememeye başlamıştır. 3 Kasım 1919 tarihli Maarifi Umumiye Nazırı Müsteşarı tarafından Dahiliye Nezaretine gönderilen belgeye göre, okul binalarının, bazıları hariç olmak üzere geneli için yerel idarece tahliye edilmesine yönelik taleplerin uzun bir süre karşılık bulamadığı anlaşılmaktadır.³⁵¹ Bahsi geçen okullar sadece askeri amaçlarla değil aynı zamanda hükümet dairesi olarak da kullanılmaktadır. 5 Cemaziyülevvel 338'de (26 Ocak 1920) Maarifi Umumiye Nezareti Müsteşarının Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği ikinci bir belgede, Hükümet Konağı yapılan Maçka Mektebinin tahliyesi için bulunulan girişimin sonuçsuz kaldığı ve ilgili okul yerine başka bir okulun tahliyesinin gerçekleştirildiği bildirilmekte ve üç okulun daha işgal altında bulunduğu ve bunların boşaltılması için de girişimde bulunulması gerektiği ifade edilmiştir.³⁵² Erzurum Sultani Mektebinin de akıbeti aynı olmuştur. İlgili okul, yerel idare tarafından hükümet dairesine dönüştürülmek üzere işgal edilmiştir. Maarif Vekaletinin girişimleri ile bu işgal kaldırılarak bina okula iade edilmiştir.³⁵³

³⁴⁹ "Sanayi Maktebimiz Açılıyor", *Açık Söz Gazetesi*, 15 Kasım 1921, 2.; *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 14 Kasım 1921, 2.

³⁵⁰ *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 15 Ekim 1921, 2.

³⁵¹ BOA. DH. UMVM. 69. 53. 001.

³⁵² BOA. DH. UMVM. 69. 53. 006.

³⁵³ *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 27 Ağustos 1922, 2.

Bunların yanında Konya Darümuallimin binası,³⁵⁴ Bolu Sultanisi,³⁵⁵ İnebolu Zükur Mektebi³⁵⁶ ve Yozgat Sanayi Mektebi³⁵⁷ gibi daha birçok okul çeşitli gerekçelerle işgal edilmiştir.

İstanbul Hükümeti'nin 1920 başlarında okul binalarını artırmaya yönelik çalışmaları da olmuştur. Harbiye Nezaretine ait ihtiyaçtan fazla ve okula uygun olan binalar, Maarife devredilmeye başlanmıştır.³⁵⁸ Böylece İstanbul yerelinde okul ihtiyacı karşılanmaya çalışılmıştır.

Ankara Hükümeti de ilgili konuda çalışmalar yapmıştır. Müdafaai Milliye Vekaleti tarafından askeri amaçlarla işgal edilen okullar, Maarif Vekaletinin Müdafaai Milliye Vekaleti nezdinde gerçekleştirdiği girişimler ile tahliye edilmeye başlanılmıştır. Ancak ilerleyen safhalarda görüleceği üzere Maarif Vekaleti tarafından bu girişimin 1921 senesinde yapılmış olmasına rağmen bir yıl sonra da aynı manzaranın devam ettiği bilinmektedir.

Aralık 1921'e gelindiği halde henüz Ankara'da bulunan okullar tamamen boşaltılmış değildir. Maarif Vekili Vehbi Bey'in ifadesiyle okullar "*adeta orta malı gibi tutanın elinde kalmaktadır.*" Bu anlayış, ülkenin ilmi gelişimine büyük ölçüde ket vurmaktadır. Vehbi Bey, Maarif Vekilliğine geldiğinde çeşitli kurumlar tarafından işgal altında bulundurulmuş okulların tahliye edilmesi için girişimlerde bulunmuş ve Mustafa Kemal Paşa ile de durumu görüşmüş, Paşa da buna dair gerekli emirleri vermiştir.³⁵⁹

Okulların bir diğer kullanım amacı ise dönüşüme tabi tutulmasıdır. Örneğin, Sivas Mektebi Sultani binasının bir kısmının, şehit ve muhacirlerin kız çocuklarının eğitimi için

³⁵⁴ *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 24 Ekim 1921, 2.

³⁵⁵ *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 28 Ekim 1921, 2.

³⁵⁶ İlgili okul, eğitim-öğretim faaliyetlerini 25 lira kira bedeli ile başka bir binada sürdürmektedir. Okul binasının tahliye edilmesi için gerekli girişimler 1921 senesi sonunda başlatılmıştır. Yapılan planlamaya göre Zükur Mektebi, İnas Mektebinin bulunduğu binaya alınacak, İnas Mektebi de askeriye tarafından boşaltılan okul binasına geçirilecektir. Böylece yerel idare bütçesi, her ay ödenen 25 liralık masraftan kurtulacaktır. *Açık Söz Gazetesi*, 22 Kasım 1921, 2.

³⁵⁷ Yozgat Milletvekili Süleyman Sırrı Bey, okulun boşaltılması için önce Meclise taktir vermiş ve bu taktir Müdafaai Milliye Vekaletine gönderilmiştir. Ancak okulun boşaltılmaması üzerine Süleyman Sırrı Bey sözlü olarak Müdafaai Milliye Vekaletine başvuruda bulunmuş ve Müdafaai Milliye Vekili Kazım Paşa tarafından okulun tahliyesine dair emir verilmiştir. "Sanayi Mektebinin Tahliyesi", *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 12 Şubat 1922, 2.

³⁵⁸ BOA. DH. UMVM. 69. 56. 003. BOA. BEO. 4651. 348774. 002-003.

³⁵⁹ TBMM Z.C., Devre 1, İctima Senesi 2, İctima 132, C.XV, 22 Kanunuevvel 1337, s.198-199.

inas darüleytamı yapılması girişiminde bulunulmuştur. Sivas Valisi, Dahiliye Nezaretine gönderdiği ilgili girişim hakkındaki mütalaasında Mektebi Sultani öğrencilerinin yüz kırk kişi olduğunu ve bu mevcudun okulu doldurmadığını, yaklaşık beş yüz kadar yetim kız çocuğunun bulunduğunu ve bu çocukların Sivas'ta yerleştirilebileceği başka bir binanın mevcut olmadığını, dolayısıyla şuan okulun tahliyesinin gerekmediğini ancak Mektebi Sultaninin mevcudunun artması durumunda tamamen tahliye edilebileceğini, yani aynı binanın inas darüleytamı olarak da kullanılabilirliğini vurgulamıştır.³⁶⁰

Maddi yoksunluk, okulların durumunu her yönden etkilediği gibi sonunda kapatılma tehlikesi ile karşı karşıya kalmalarına da neden olacaktır. Afyonkarahisar'da bulunan bazı okulların bu nedenle kapatılması gündeme gelmiştir. Yerel idare, okul masraflarını ve öğretmen maaşlarını karşılayamamaktadır. Bunun için acilen Dahiliye Nezaretinden bütçe tahsisi talep edilmiştir.³⁶¹

Ankara'da bulunan yerel idare ise önce Menba-i Füyüzat Okulunu kapatmış ardından da Ravza-i Nisvan Kız ve Ana Mekteplerini de kapatma kararı almıştır. *Hakimiyeti Milliye Gazetesi* bu kararı eleştirerek "Acaba Ankara'ya mevcut mektebler çok mu geliyor? Meclisi Umumiyedeki tasarruf fikrini takdir ederiz fakat mekteplerden değil bütçesinde fazla gördüğümüz bazı mevaddan maarif vekilinden bu hususda meclisi umumiye ikaz etmesini bekleriz."³⁶² yorumunu yapmıştır.

Okulların genel kullanım amaçlarından birisi de hastane olarak hizmet vermeleridir. Örneğin Nazilli'de okullar, Türkler tarafından hastane yapılmak zorunda kalınmıştır. Cephede savaşıp yaralanan Türkler buralara getirilerek tedavi edilmiştir. Ancak okulların bu şekilde kapatılarak çocukların eğitimden yoksun kalmasını istemeyen Demirci Efe, burada bulunan Mektebi İdadi binasının tamir ettirilerek eğitime kazandırılması için çaba harcamıştır.

³⁶⁰ BOA. DH. İ. UM. 7.4-1.30-002. Konu ile ilgili yazışmalar devam etmiş ve bir süre sonra bazı velilerin sultanide okuyan çocuklarını gönüllü olarak okuldan aldıkları görülmektedir. Ancak bu durum kesin bir çözüm yaratmayacaktır. BOA. DH. İ. UM. 7. 4-1.70. 004.

³⁶¹ BOA. DH. UMVM. 51. 30. 001.

³⁶² *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 27 Mart 1922, 2.

2.1.3. Okullara, Öğretmen ve Öğrencilere Yapılan Bireysel Yardımlar ile Yeni Okullar İnşası

Devlet imkanlarının kısıtlandığı ve okul, öğretmen ve öğrencilere verilen maddi desteğin oldukça sınırlı kaldığı bir dönemde eğitime destek, halktan gelen bireysel yardımlarla artırılmaya çalışılmıştır. Hem Anadolu’da hem de İstanbul’da maddi güç yoksunluğu birbirinden farklı değildir. Devlet imkanlarının yeterli olmadığı ve öğretmen maaşlarının dahi ödenemediği bir zamanda halkın verdiği bireysel destekler bahsetmeye değerdir. Bazı destekler, kampanyalar şeklinde tüm halkı teşvik etmeye yönelik düzenlenirken bazıları ise bireysel girişimlerden ibarettir. Genel itibariyle yardımlar, bireysel yapılan maddi ve ayni yardımlar, kurumlar ve kuruluşlar aracılığıyla yapılan/organize edilen ayni ve maddi yardımlar ve öğrenciler tarafından düzenlenen yardım kampanyaları ya da müsamereler vasıtasıyla sağlanan yardımlar şeklinde kategorilere ayrılabilir.

Bazı yardımlar, söz edildiği üzere kampanyalar aracılığıyla gerçekleştirilen maddi ve ayni katkının sağlandığı yardım türleridir. Örneğin, İstanbul’da öğretmen maaşlarının verilememesi nedeniyle bir yardım kampanyası organize edilmiş ve yapılan yardımlar kayıt altına da alınmıştır.³⁶³ Bu tür yardımlar halkın içerisinde ya da halk tarafından tanınan kişilerin öncülük ettiği yardım türlerindedir.

Bir diğer yardım toplama faaliyeti ise öğrenciler tarafından düzenlenen çeşitli müsamereler aracılığı ile yapılanlardır. Örneğin, Ankara’da Muallim ve Muallimeler Cemiyeti tarafından fakir Müslüman kızların okutulması ve tiftik işlerini öğrenmeleri amacıyla Kız Sanayi Mektebi kurulmuştur. Kırk kadar kıza eğitim veren okul, kadınlara ve erkeklere ayrı ayrı olmak üzere ücretli bir müsamere hazırlamıştır.³⁶⁴ İlgili gelirler yine okul namına öğrenciler için kullanılacaktır. Benzer bir yardım toplama şekli ise müzayede ile gerçekleştirilen yardım türüdür. Örneğin, Çaycuma’da Kumandan Cevad Bey’in öncülük etmesiyle halk tarafından büyük bir okul binası inşa edilmiştir. Okulun açılış merasiminde Kumandan Cevad Bey’in bir fotoğrafı müzayedeye çıkarılarak okul

³⁶³ *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 9 Şubat 1921, 2.

³⁶⁴ *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 2 Mayıs 1921, 2.

yararına bin beş yüz liraya satılmıştır.³⁶⁵ Okullar ve öğrenciler yararına yapılan bu çeşit yardım faaliyetlerini çeşitli vesileler ile görmek mümkündür.

İlgili yardımların bir başka şeklini ise doğrudan parasal değil aynı yardım şeklinde görüyoruz. Örneğin, Antalya’da halkın bir kısmı, okulların ihtiyaçlarını giderebilmesi ve eğitimi devam ettirebilmesi için yetiştirdikleri mahsullerin bir bölümünü maarife bağışlamışlardır.³⁶⁶

Halkın tamamını içermeyen ve sadece ileri gelen zengin kesimlerinin birlikte ya da bireysel olarak giriştiği yardım işleri de olmaktadır. Bunlardan hem aynı hem de maddi desteğin bir arada olanlarını görmekle birlikte sadece aynı ya da sadece maddi olanları da görülebilmektedir. Örneğin Trabzon’da, tüccarlardan Kırılmaz Tahsin Efendi, kız ve erkek okulları için nakit olarak altı yüz lira bağış yapmasının yanında okulların masraflarının daimî olarak karşılanabilmesi amacıyla sahilde kayıkların yanaşabilmesi için bir iskele yaptırmış ve buradan gelecek parayı da okullara bağışlamıştır. Dahası kırk iki yetim çocuğun tüm masraflarını da temin etmiştir.³⁶⁷ Bolu ileri gelenlerinden Zeki Efendizade Fettah Bey, Düzce kazasında inşa edilmesi planlanan bir ilkokul için dört bin arşın arazi vermiş ve okulun inşa ve malzemeleri için de ayrıca yardım etmiştir.³⁶⁸ Sivashlı Hacı Ali Beyzade Kazım Bey, Sivas’ta bir okul binası satın alarak yerel maarife hediye etmiştir.³⁶⁹

Yardımlar sadece vilayet ve kaza merkezlerinde yaşayan kişiler tarafından değil, köylerde ikamet eden kişiler tarafından da yapılmıştır. Örneğin, böyle bir yardım faaliyetini *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, “*Bir Köylünün Maarifperverliği*” başlığı ile haber yapmıştır. Buna göre: Gerede kazasının Çalışlar Köyü ileri gelenlerinden Alemdaroğlu Hacı Hüseyin Efendi, bir okul inşası için bütün inşa malzemelerini temin etmiştir.³⁷⁰ Yine Düzce’nin Akçaşehir Nahiyesi Menağzı Köyünden Karahanlıoğullarından İmamoğlu Mehmet Ali Efendi, iki yüz lira değerindeki bir binayı köy okulu yapılması için maarife

³⁶⁵ *Açık Söz Gazetesi*, 9 Mayıs 1921, 1.

³⁶⁶ *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 4 Mart 1921, 2.

³⁶⁷ *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 20 Mart 1921, 2. *Açık Söz Gazetesi*, 17 Şubat 1921, 4.

³⁶⁸ *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 10 Kasım 1921, 2.

³⁶⁹ *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 2 Şubat 1922, 2.

³⁷⁰ *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 20 Nisan 1922, 2.

hediye etmiştir.³⁷¹ Halkın ileri gelen zengin kesiminden olmayıp büyük fedakarlıkla eğitimin devam etmesine yardımcı olanlar da vardı. Buna en iyi örneklerden birisi İzmir Gümrüğü Hamal Başı olarak çalışan Bingazili Yusuf mahdumu Ömer Ağa'dır. Kendisi İzmir'deki ilkokul öğretmenlerinin maaş alamamaları ve sıkıntı içerisinde kıvrınmaları karşısında dört yüz lira bağışta bulunarak öğretmenlerin sıkıntısını bir nebze olsun gidermek istemiştir. Ayrıca bir de okul açarak buranın masraflarını da karşılamıştır. Maarif Nezareti de kendisine üçüncü rütbeden maarif nişanı vermeyi uygun bulmuştur.³⁷²

Aynı yardımların bazıları doğrudan öğrencilere yapılırken bazıları okulların ihtiyaçlarının giderilmesi şeklinde gerçekleşmiştir. Örneğin, zabitanın Mehmet Kemal Bey'in Ankara Menba-i Füyüzât Mektebi'nin yazı tahtası ve diğer bazı ihtiyaç malzemelerini karşılamasını,³⁷³ Bolu'da merhum Kavaklızade Mustafa Efendi'nin eşi Sıdika Hanım'ın köyünde inşa edilecek okul için bin lira değerindeki arsasını bağışlamasını,³⁷⁴ Göynük'te yaşayan Yenişehir muhacirlerinden Nazif ve tahsildar Mehmet Efendi'nin fakir öğrencilere verilmek üzere defter ve kurşun kalem yardımında³⁷⁵ bulunmasını ya da Ordu'da yaşayan Kadızade Sıdkı Efendi'nin fakir çocuklara kalem, kağıt defter alınmak üzere Ulubey Mektebine beş yüz kuruş yardımda bulunmasını³⁷⁶ bu kapsamda değerlendirebiliriz. Okul ihtiyaçlarının giderilmesi ya da yeni okullar inşa edilmesi kapsamında varlıklı kimselerin bir araya gelerek ortaklaşa bir yardım faaliyetinde bulunmasına yönelik şu örneği verebiliriz: Ordu livası eşrafından Hacı Harun Efendi iki bin lira değerinde bir binayı maarife hediye ederken mevcutta yapılmakta olan altı dershaneli bir inas okulu için ayrıca üç bin lira yardımda bulunmuş, yine liva ileri gelenlerinden Hazinedarzade Rasim Bey, aynı okul için nakit olarak bin yüz lira bağışlarken Kalfazade Rıfat Efendi de üç yüz lira değerinde kereste yardımında bulunmuştur.³⁷⁷

³⁷¹ *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 26 Mayıs 1922, 2.

³⁷² BOA. MF. MKT. 1243. 32. 001-006.

³⁷³ *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 21 Haziran 1921, 2.

³⁷⁴ *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 27 Haziran 1921, 2.

³⁷⁵ *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 26 Ocak 1922, 2.

³⁷⁶ "Teberru", *Güneş Gazetesi*, 15 Kasım 1919, 7.

³⁷⁷ *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 3 Haziran 1921, 2.

Aynı desteklerin resmi kanallardan da yapıldığı görülmektedir. Örneğin, Ordu'da belediyeye ait olan millet bahçesi, maarif müdüriyeti tarafından alınarak öğrencilerin ziraat derslerinde kullanımlarına tahsis edilmiştir. İlgili alanın kullanılmaya başlanması ile öğrenciler, hem derslerini yapabilecekleri bir alana kavuşacak hem de ekilen sebzeler ile gıda ihtiyaçlarını karşılayabileceklerdi.³⁷⁸ Böylece çok yönlü bir fayda temini esas alınmıştır.

Okullar ve öğrenciler için yapılan bireysel ve kurumsal yardımların yanı sıra topluluk/cemiyetler tarafından yapılan yardımlar da söz konusudur. Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin Ankara'daki ilkokul öğrencilerinden elli beş kişiye sekiz bin sekiz yüz altmış iki kuruş değerinde defter ve kırtasiye malzemesi yardımında bulunmasını³⁷⁹ bu kapsamda değerlendirmemiz mümkündür.

Yukarıda bazı yardım çeşitleri arasında da görüldüğü üzere, maarife yapılan yardımlardan birçoğu okullar inşa edilmesi ya da mevcut binaların satın alınarak okula dönüştürülmesi şeklinde olmaktadır. Bu konuda oldukça fazla örnek sıralamamız mümkündür. Ancak bazılarını burada bahis konusu ederek, geneli hakkında bir fikir sahibi olunabileceğini düşünüyoruz. Sivas tüccarlarından Handanzade Hafız Recep Efendi, gerekli şartlara uygun bir bina satın alarak ilkokul yapılmak üzere maarife hediye edeceğini bildirmiş bunun üzerine Sivas Maarif Müdüriyeti de bina arayışına girişmiştir.³⁸⁰ Aranılan bina üç ay içerisinde bulunmuş ve iki bin sekiz yüz lira karşılığında satın alınarak numune mektebi olarak hizmet vermeye başlamıştır.³⁸¹ Yine Sivas'ta ticaretle uğraşan Hacı Ali Beyzade Kazım Bey, değeri ne olursa olsun altı sınıflı bir numune mektebi yapılmak üzere uygun bir binayı maarife bağışlamak istemiş ve uygun bina bulunarak maarif adına alınmıştır.³⁸² Adapazarı ileri gelenlerinden Sabri Bey ve kardeşi Hafız Bey, iki bin lira harcayarak bir dersaneli ilkokul yaptırmışlardır.³⁸³

³⁷⁸ *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 1 Mayıs 1921, 2.

³⁷⁹ *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 27 Mart 1922, 2.

³⁸⁰ *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 8 Eylül 1921, 2.

³⁸¹ *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 12 Aralık 1921, 2. *Açık Söz Gazetesi*, 12 Aralık 1921, 2.

³⁸² *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 12 Şubat 1922, 2.

³⁸³ *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 10 Mart 1922, 2.

Ayrıca ilgili dönemde hem yerel idarenin hem de halkın birlikte girişimde bulunarak okul inşa ettiğini de görmekteyiz. Silifke kazasında inşa edilen öğretmen okulu bunlara bir örnektir. Yerel idare, öğretmen okulu için bütçede altı bin liralık bir tahsisat ayırmış, mahallin ileri gelenlerinden Mahmut Beyzade Mirza Bey, okul için arazi bağışında bulunmuş, kereste tüccarlarından Hacı Hulusi Helvacızade Mustafa Efendi ve Ermenekli Mahmud Şükrü³⁸⁴ Efendi kerestelerini, yine tüccarlardan Hacı İbrahim ve Derviş Efendiler de binanın cam ve demirlerinin yapımını karşılamışlar böylece okul ortak girişim sonucu hayata geçirilebilmiştir.³⁸⁵ 1922 Haziran-Ağustos aylarında daha önce düşman işgali görmeyen şehirlerden biri olan Isparta’da da eğitim adına önemli girişimler yaşanmıştır. Halk, köylere ve kazalara zükur ve inas okulları açmaya başlamış ve bunu kendi aralarında topladıkları yardımlarla yapmışlardır.³⁸⁶

Halk eliyle yapılan okulların yanı sıra elbette devlet eli ile yapılan okulların da sayısı artmıştır. Devlet eliyle yapılan okullar genellikle ortaokul seviyesinde olurken halk eliyle yapılan okulların çoğunluğunun ilkokul seviyesindeki okullardan oluştuğunu görmekteyiz.³⁸⁷ Ancak bu konuda kesinkes bir ayırımın söz konusu olmadığı da belirtilmelidir.

Maarif Vekaleti ise yapılan bu yardımlar karşısında duyduğu memnuniyeti dile getirmek amacıyla yardımsever insanları çeşitli derecelerden maarif nişanlarıyla taltif etmiş ya da takdirnameler göndermiştir. Örneğin, yukarıda bahsi geçen Adapazarı ileri gelenlerinden Sabri ve Hafız Beylere üçüncü rütbeden maarif nişanı, Sivaslı tüccarlardan Kazım Bey’e üçüncü rütbeden maarif nişanı, Ermenekli Mahmud Şükrü Efendiye birinci rütbeden maarif nişanı, Söke’de on bin lira harcayarak okul yaptıran Hacı Halil Paşazade Hüseyin Bey’e ise birinci rütbeden maarif nişanı takdim edilirken, Gerede Belediye Başkanı Mithat Bey’e de takdirname³⁸⁸ gönderilmiştir. Verilen maarif nişanları ve takdirnameler

³⁸⁴ Babalık Gazetesinde bu isim Mahmud Rüşdü şeklinde ifade edilmektedir. *Babalık Gazetesi*, 25 Temmuz 1922, 2.

³⁸⁵ *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 25 Mayıs 1922, 2.

³⁸⁶ *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 2 Ağustos 1922, 2.

³⁸⁷ Bahsedilenlerin dışında maarife yönelik olarak birçok küçük-büyük yardım faaliyetinin gerçekleştiğini kayıtlardan görmekteyiz. Ancak ilgili yardım faaliyetlerinin tamamının aktarılması maalesef mümkün olmadığından öne çıkan yardımlardan küçük bir kısmına yer verilebilmiştir.

³⁸⁸ *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 26 Temmuz 1922, 2.

bunlardan ibaret olmayıp söz konusu haberleri dönem gazetelerinde sık sık görmekteyiz. Maarif nişanları ve takdirnamelerle hem halkın bireysel yardımlarına karşı minnet duygusu ifade edilmiş hem de diğer insanların bu yolda teşvik edilmesi sağlanmıştır.

Daha önce belirttiğimiz üzere, elbette sadece halktan gelen yardımlarla okullar açılmamış Ankara Hükümeti ve BMM de bu konuda gereken çabayı göstermeye çalışmıştır. Ancak maddi imkanların oldukça kısıtlı olması nedeniyle ilgili konudaki girişimlerin bazılarının sonuçsuz kaldığını da belirtmemiz gerekmektedir. Örneğin, Erzincan Milletvekili Tefvik (Kütükbaşı) Bey (1880-1942), 14 Ağustos 1920 tarihinde meclise sunduğu teklif ile Erzincan livasında yeni okul yapılması ve öğretmen tayin edilmesini talep etmiştir. İlgili teklif, Maarif Vekaletine havale edilmiştir.³⁸⁹ Maarif Vekili Dr. Rıza Nur Bey, söz konusu teklife 30 Ekim'de verdiği cevapta Erzincan'ın da içerisinde bulunduğu çeşitli vilayetlerde okul açılması ve öğretmen tayin edilmesi için bütçeye konulması düşünülen meblağın Maliye Vekaletince kabul edilmediğini ve bu konuda şu anda yapılabilecek başka bir şey olmadığını belirtmiştir.³⁹⁰

Yine, 29 Eylül 1920 tarihli Meclis oturumunda Siverek Milletvekili Mustafa Lütfi (Azer) Bey (1878-1939), Belediye Kanunu'na dair on yedi maddelik bir teklif vermiştir. İlgili teklifte Mustafa Lütfi Bey, her belediyenin üç sınıflı bir okul yaptırmasının zorunlu tutulmasını talep etmiştir. Söz konusu teklif öncelikle Layiha Encümenine³⁹¹ oradan geldikten sonra Maarif Encümenine³⁹² Maarif Encümeninden geldikten sonra da Program Encümenine gönderilmiştir.³⁹³

Bunun yanında 1920 senesi bütçesinde âli ve tâli okulların inşaat ve tamirâtı için yirmi bin liralık bir bütçe ayrıldığını görüyoruz ancak söz konusu bütçenin tamamı kullanılamamıştır.³⁹⁴ 1920 senesi bütçesinin aylık tahsisatlar şeklinde gerçekleştirildiği ve sene sona ererken bütçenin düzenlendiği düşünüldüğünde, ilgili yıl için ayrılmış ve kullanılmamış olarak gösterilen bütçenin keyfiyetten kullanılmamasından ziyade önceki

³⁸⁹ TBMM Z.C., Devre 1, İctima Senesi 1, İctima 65, C.IV, 14 Eylül 1336, s.137.

³⁹⁰ TBMM Z.C., Devre 1, İctima Senesi 1, İctima 92, C.V, 30 Eylül 1336, s.231.

³⁹¹ TBMM Z.C., Devre 1, İctima Senesi 1, İctima 75, C.IV, 29 Eylül 1336, s.415.

³⁹² TBMM Z.C., Devre 1, İctima Senesi 1, İctima 88, C.V, 23 Ekim 1336, s.145.

³⁹³ TBMM Z.C., Devre 1, İctima Senesi 1, İctima 98, C.V, 15 Kasım 1336, s.375. İlgili teklifin daha sonra Mecliste görüşüldüğüne dair herhangi bir kayıt bulunamamıştır.

³⁹⁴ TBMM Z.C., Devre 1, İctima Senesi 1, İctima 148, C.VIII, 10 Şubat 1337, s.183-184.

yılda sene devam ederken yapılan harcamaların oldukça kısıtlı şekilde gerçekleştirmeye çalışılmasından kaynaklı olduğu çıkarımını yapabiliriz. Ayrıca Vekalet, mevcut okulların genişletilmesi alanında da çalışmalar gerçekleştirmiştir. Örneğin, Ankara Sultani Mektebinin iptidai kısmına bir bina inşa edilmesi için gerekli bütçe ayarlanmış ve çalışmalara başlanılmıştır.³⁹⁵ Dahası yeni bir girişim örneği daha görmekteyiz. Buna göre: Konya’da bütün Anadolu için merkezi bir Darülmualimin kurulması fikri gündeme gelmiş ve Vekalet ilgili konuda çalışmalarına başlamıştır.³⁹⁶ Ancak bu girişimlerin 1922 senesinde daha işlevsel hale getirildiği görülmektedir.

Maarif Vekaleti haricinde diğer vekaletlerin de ihtisas okulları açtığını görmekteyiz. İlgili okulların çalışmamız kapsamında yer almaması nedeniyle sadece bazılarının isimlerini vermemiz, diğer vekaletlerin de eğitim sahasında çeşitli çalışmalar yaptığını delil oluşturması açısından önemlidir. Örneğin, Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye Vekaletinin BMM’nin açılışından iki ay kadar sonra Küçük Sıhhiye Memurları Mektebi adı altında bir okul meydana getirdiğini görmekteyiz.³⁹⁷ Yine Eskişehir’de Ziraat Mektebi,³⁹⁸ Konya’da Nalbant Mektebi,³⁹⁹ Bolu’da Sanayi Mektebi,⁴⁰⁰ Erzurum, Adana, Balıkesir ve Bursa’da Ziraat Mektebi,⁴⁰¹ Urfa’da Sanayi Mektebi,⁴⁰² Kastamonu’da Orman Mektebi,⁴⁰³ Sivas’ta Hattatlar Mektebi⁴⁰⁴ açıldığını görüyoruz. İlgili okullar çeşitli vekaletlerin girişimleri ile meydana gelmiş olup burada bahsi geçenler açılan okullardan

³⁹⁵ Ayrılan tahsisat 1500 liradır. *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 12 Haziran 1922, 2.

³⁹⁶ *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 15 Ekim 1921, 2. Bu gibi merkezi okulların kurulması için yapılan planlamalar 1922 senesi başında tamamlanmış ancak uygulama bu kadar hızlı gerçekleştirilememiştir.

³⁹⁷ *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 10 Haziran 1920, 4. ; *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 24 Haziran 1920, 2.

³⁹⁸ *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 30 Mayıs 1921, 2.

³⁹⁹ Okulda 60-80 arası usta yetiştirilecektir. Derslerde baytarlar da görev alacaktır. Okulun demircilik kısmında nal imalatı da yapılacaktır. İlgili okul, Garbi Anadolu Menzil Müfettişliği girişimi ile kurulmuştur. *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 27 Haziran 1921, 2.

⁴⁰⁰ Demircilik, marangozluk ve kunduracılık şubelerinden oluşacaktır. *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 22 Eylül 1922, 2.

⁴⁰¹ Söz konusu okulların açılması için İktisat Vekaleti 1338 senesi bütçesinde tahsisat ayırmıştır. *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 9 Ekim 1922, 2-3.

⁴⁰² *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 28 Nisan 1922, s.2.

⁴⁰³ *Açık Söz Gazetesi*, 27 Ocak 1921, 2.

⁴⁰⁴ İlgili okulun Büyük Millet Meclisi tarafından ve isteğiyle kurulduğu belirtilmektedir. *Açık Söz Gazetesi*, 22 Kasım 1921, s.2.

sadece küçük bir kısmıdır. Aynı ihtisas alanında farklı vilayetlerde birçok okulun açıldığı görülürken askeri amaçlara hizmet eden okulların da açıldığı bilinmektedir.⁴⁰⁵

İlgili dönemde vilayetlerde açılan ve açılması için girişimlerde bulunulan okullara ise şu örnekler verilebilir: Kütahya yerel idare meclisi tarafından 1921 senesinde Demirci’de altı dershaneli bir leyli mektebi açılması için çalışmaların başlatılması,⁴⁰⁶ Mersin ve Tarsus’taki köylerde yeni okullar açılması çalışmalarının başlatılması,⁴⁰⁷ Konya’nın Çumra nahiyesinin Alibeyhüyüğü köyünde ilkokul inşasına başlanılması,⁴⁰⁸ Bartın’da yeni bir ilkokul açılması,⁴⁰⁹ Kuşadası’nda nehari idadi açılması,⁴¹⁰ Çorum’da ve Malatya’da darümuallimin açılması,⁴¹¹ Kayseri’de Çakaloz ve Gülük mevkilerinde iki okul açılması,⁴¹² Ünye’de leyli idadi açılması,⁴¹³ Gümüşhane’de idadi mektebi açılması,⁴¹⁴ Maraş’ta on iki zükur iptidaisi, bir ana iptidaisi ve bir de inas iptidaisi açılması,⁴¹⁵ Samsun’da iptidai mektebi açılması,⁴¹⁶ Ankara’da Nehari Sultanisi açılması,⁴¹⁷ Tokat’ta darümuallimin açılması,⁴¹⁸ Ordu livasının Kozagzı köyünde leyli öğrencileri için yeni bir okulun açılması,⁴¹⁹ Dinar merkezinde atıl bir halde bulunan Zükur Mektebinin yeniden inşa edilerek açılması,⁴²⁰ Urfa’nın köylerinde altı yeni köy okulu açılması,⁴²¹ Bolu ve Düzce’de idadi mekteplerinin açılması,⁴²² Artvin’de bir okulun daha

⁴⁰⁵ Örneğin Jandarma Zabitan Mektebi bunlardan birisidir. Okul 19 Şubat 1922 tarihinde açılarak eğitime başlamıştır. *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 20 Şubat 1922, 2.

⁴⁰⁶ *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 2 Mayıs 1921, 2.

⁴⁰⁷ *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 3 Haziran 1921, 2.

⁴⁰⁸ *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 3 Temmuz 1921, 2.

⁴⁰⁹ *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 15 Eylül 1921, 2.

⁴¹⁰ *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 22 Eylül 1922, 2.

⁴¹¹ *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 22 Eylül 1922, 2.

⁴¹² İlgili okullara ikişer kadın öğretmen atanacak ve yedi yaşından dokuz yaşına kadar olan zükur ve inas öğrencileri devam edeceklerdir. *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 25 Eylül 1921, 2.

⁴¹³ *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 26 Eylül 1921, 2.

⁴¹⁴ *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 26 Eylül 1921, 2.

⁴¹⁵ İlgili okullar mevcut okullara ek olarak açılmıştır. *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 27 Eylül 1921, 2.

⁴¹⁶ Söz konusu okula Baş Kumandan Mustafa Kemal Paşa’nın ismine izafeten onun adı konulmuştur. *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 24 Ekim 1921, 2.

⁴¹⁷ *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 8 Kasım 1921, 2.

⁴¹⁸ *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 11 Kasım 1921, 2.

⁴¹⁹ *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 14 Kasım 1921, 2.

⁴²⁰ *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 2 Şubat 1922, 2.

⁴²¹ *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 5 Şubat 1922, 2.

⁴²² *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 15 Şubat 1922, 2.

açılması,⁴²³ Polatlı'da dört dershaneli ve altı sınıflı bir iptidai açılması,⁴²⁴ İzmit'te leyli bir idadi ve Adapazarı'nda zükur idadisi, sanayi idadisi ve beş ana okulu açılması,⁴²⁵ Boyabat'ta iptidai mektebinin inşa çalışmalarının sürmesi,⁴²⁶ Erzurum'da sekiz iptidai, merkezde bir darülmualimin, Bayburt'ta bir nehari darülmualimin ve bir idadi açılması çalışmaları yapılması,⁴²⁷ Silifke'de darülmualimin inşasına başlanması,⁴²⁸ Muş livası merkez ve kazasında birer inas mektebi açılması,⁴²⁹ Sivas'ta üç adet numune mektebi açılması,⁴³⁰ Sarıkamış nahiye ve köylerinde yeni okullar açılması,⁴³¹ Van merkezde bir inas ve merkeze bağlı yerlerde de dokuz iptidai mektebi açılması için girişimlerin başlatılması,⁴³² Maçka'da yirmi okul açılması için girişimlerin başlatılması,⁴³³ Teke'de zükur mektebi iptidaisi inşasının başlaması ve inas mektebi, darülmualimat ve darülmualimin için de yer tahsisinin yapılması,⁴³⁴ Yalvaç'ta idadi açılması⁴³⁵ ve Zonguldak'ta dört kazada birer ana okulu⁴³⁶ ile altı dershaneli numune okulu inşasına başlanması söz konusu girişimlerdenidir.⁴³⁷ İlgili girişimlerin yanı sıra mevcutta var olan bazı binaların da okula dönüştürülmek üzere Maarif Vekaletine devredildiği bilinmektedir. Bahsi geçen duruma örnek olması açısından Sinop'taki Melekşah köyünde bulunan ve Bahriye Nezareti tarafından kurulmuş olan Telsiz Telgraf İstasyonunun başka

⁴²³ Son açılan okul da dahil edildiğinde Artvin'de toplam on bir okul bulunmaktadır. Öğretmen sayısı ise on dokuz kişiden ibarettir. Ayrıca burada bir de tedrisatı iptidaiye müfettişliği bulunmaktadır. *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 19 Haziran 1922, 2.

⁴²⁴ *Babalık Gazetesi*, 04 Eylül 1922, 2.

⁴²⁵ İzmit'in bu girişiminin memnuniyetle karşılandığı ilgili haber metninde diğer vilayetlerin okul kapatmakla meşgul olduğu beyan edilerek söz konusu yerel idare meclisleri eleştirilmiştir. *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 20 Mart 1922, 2.

⁴²⁶ *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 7 Temmuz 1922, 2.

⁴²⁷ *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 27 Mart 1922, 2.

⁴²⁸ Okul sağlık şartlarına (hıfzıssıhha) uygun olarak inşa edilmeye başlanılmıştır. *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 22 Mayıs 1922, 2.

⁴²⁹ Varto ve Sason'da da birer zükur mektebi açılması için teşebbüsler başlatılmıştır. *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 30 Ağustos 1922, 2.

⁴³⁰ Birisi merkez vilayette, birisi Şhirkışla (Şarkışla) kazasında ve diğeri de Gümrük (کمرک) nahiyesinde. *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 25 Eylül 1922, 2.

⁴³¹ *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 4 Aralık 1922, s.2-3 *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 10 Aralık 1922, 4.

⁴³² *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 10 Temmuz 1922, 2.

⁴³³ 23 Mart 1336 (23 Mart 1920) tarihli girişimdir. BOA. BEO. 4624. 346747. 001-002.

⁴³⁴ Hicri 1337 (1919) tarihli belge. BOA. DH. UMVM. 74. 13. 001.

⁴³⁵ *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 20 Aralık 1922, 2-3.

⁴³⁶ *Açık Söz Gazetesi*, 30 Eylül 1920, s.2.

⁴³⁷ *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 12 Nisan 1922, 2.

bir yere taşınarak binasının okul yapılmak üzere Maarif Vekaletine devredilmesi gösterilebilir.⁴³⁸

Dahası bu tür okul açma girişimlerinin bir diğer boyutunu da köylerin bir araya gelerek ortak okul açma faaliyetleri oluşturmaktadır. Dönem şartları her köye ayrı bir okul açılmasına izin vermediği için birbirine yakın köylerin halkı bir araya gelerek yeni okullar inşa etmişlerdir. Hatta bazı zamanlar bu okulların yetersiz kalmasından hareketle okulların genişletildiği ya da yenilerinin inşa edildiği de görülmektedir.⁴³⁹ Bunların yanı sıra çeşitli medreselerin vücuda getirildiği ve eğitim hayatına kazandırıldığı da bilinmektedir.

Ankara Hükümeti 1922 yaz aylarında aldığı kararla 1922-1923 döneminden itibaren faaliyete geçmek üzere Kayseri’de kızlar için bir öğretmen okulu açma girişimine de başlamıştır. Bunun için müdire ve öğretmen ilanları yayımlanmıştır. Müdirelik için bin yedi yüz elli kuruş, öğretmenlik için ise bin dört yüz kuruş maaş düşünülmektedir.⁴⁴⁰ Dönem şartlarına göre düşünülen maaş miktarları yıllardan beri süregelen *ucuz muallim* anlayışının değiştiğini göstermesi açısından önemlidir. Ayrıca aynı yıl Yozgat Darülmualliminin inşaatının tamamlanması amacıyla Vekalet, gereken yardımda da bulunmuştur.⁴⁴¹ Dahası, Erzurum Milletvekili Nusret Efendi’nin (1879-1930) Erzurum’da bir Lisaniyat Mektebi kurulması için de çalışmalar yaptığını zabıtlardan⁴⁴² görebiliyoruz.

Sadece yeni okul açılmasından ziyade varlığını sürdüren okulların geceliden gündüzlü hale getirildiği ya da tam tersi olduğu da görülebilmektedir.

Yukarıda bahsi geçen okulların beraberinde, Gece Mektebi ismiyle hizmet veren okullar da meydana getirilmiştir. Konya Maarif Müdüriyetinin teklifi üzerine kurulan okullara

⁴³⁸ BCA. 5. 26. 4. 001.

⁴³⁹ Örneğin, Bolu’nun Kürkçüler köyünde bulunan okul, çevre köylerle birlikte kullanılmaktayken zamanla bu ihtiyaca yanıt veremeyecek kadar küçük kalması nedeniyle ortak bir girişimle yeni bir okul inşa etmeye başlamışlardır. *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 28 Şubat 1922, 2. ; Köylerin tekil olarak da okullar inşa ettikleri bilinmektedir. Örneğin, Taşköprü’nün Afşar köyünde halk kendi arasında topladığı yardımlar iki üç ay içerisinde bir ilkokul meydana getirebilmişlerdir. *Açık Söz Gazetesi*, 17 Haziran 1921, 1.

⁴⁴⁰ *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 13 Ağustos 1922, 2.

⁴⁴¹ *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 18 Aralık 1922, 2-3.

⁴⁴² TBMM Z.C., Devre 1, İctima Senesi 3, İctima 67, C.XXI, 2 Temmuz 1338, s.200.

kısa sürede esnaf çıraklarının yanı sıra birçok kişi talepte bulunmaya başlamıştır. İlgili okul, okuryazar olmayanlara okuma yazma öğretirken okuryazar olanlara da hayata dair diğer bilgileri öğretmeye başlamıştır. Faydalı olduğu gözlenen okulun sayısı zaman içerisinde artırılmıştır.⁴⁴³

Vekaletler, yerel idareler ve halkın kendi imkanları ile kurduğu okulların yanı sıra eğitim alanında özel teşebbüse de izin verilmiştir. Bu kapsamda ticari bir faaliyet olarak da değerlendirilebilecek olan özel okulların açıldığını ve öğrenci kaydı alarak eğitim faaliyetlerine giriştiğini görmekteyiz. Örneğin, Ahmet Edip ve Hakkı Baha Beylerin idaresinde⁴⁴⁴ olacağı beyan edilen “Yeni Mektep” kuruluş çalışmalarını 1921 senesinde tamamlamış ancak valinin okul yapılacak binayı farklı amaçlar için kullanılmak üzere işgal etmesi nedeniyle okulun açılışı 1922 senesine kalmıştır. Okul; ana sınıfı, iptidai ve idadi kısımlarından oluşmaktadır.⁴⁴⁵ Bir diğer örnek, Konya’da açılan Anadolu İntibah Mektebidir. İlgili okul; Fransızca, Türkçe, resim, müzik gibi özel dersler de vermektedir.⁴⁴⁶ Bu tür özel okul ya da kurslar Anadolu’nun birçok vilayetinde bulunmaktaydı ancak faaliyet alanları birbirinden farklılaşabilmekteydi. Bazıları sadece sanat derslerine yönelirken bazıları tümünü kapsıyor ya da sadece ilmi yöndeki derslere ağırlık veriyordu. Bu tür oluşumları sadece mektep/okul şeklinde nitelendirmeyip aynı zamanda dersane/kurs gibi de nitelendirmemiz, oluşumların çerçevesinin geniş olduğunu anlatmaya yetecektir. Anlaşılacağı üzere eğitim, devlet tekelinde olmayıp resmi ve gayri resmi bireysel teşebbüslerin de işin içerisinde bulunduğu bir alan halindedir.

Devam eden senelerde de yeni okulların inşa edilmesi ve eğitimin halka ulaştırılması anlamında gelişmeler sürdürülmüştür. Bununla birlikte daha önce ilgili konuda eser kaleme alan bazı yazarların öne sürdükleri “yeni okul açılmadığı ve sadece mevcut okullarla eğitimin sürdürüldüğü ya da onların da tamamen kapatıldığı” iddiası doğru ve

⁴⁴³ *Babalık Gazetesi*, 6 Mart 1922, 2. *Babalık Gazetesi*, 8 Mart 1922, 2.

⁴⁴⁴ *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 10 Temmuz 1922, 2.

⁴⁴⁵ Ana Sınıfı için 250 kuruş, İptidai için 300 kuruş, İdadi kısmı için ise 500 kuruş aylık ücret belirlenmiştir. Ayrıca kayıt parası olarak da 50’şer kuruş alınacaktır. *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 25 Temmuz 1922, 2. Ankara Maarif Müdürü olan Hakkı Baha Bey, 15 Mart 1922 tarihinde istifa etmiş, İlk Tedrisat Müdürü Ahmed Edib Bey de emekliye ayrılmış ve beraber Anadolu Neşri Maarif Şirketini kurmuşlardır. İlgili şirket aracılığı ile eğitim alanında bahsedilen çalışmaları yapmaktadırlar. *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 16 Mart 1922, 2.

⁴⁴⁶ Ahmet Avanas, *Milli Mücadele’de Konya* (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 1998), 259.

haklı bir iddia olmayıp sadece dönemin içerisinde bulunduğu olumsuz şartlar yüzünden ortaya atılmış genel bir yorumdan ibarettir. Buradan kastımız elbette hiçbir okulun kapatılmadığı gibi kaynaklarla bağdaşmayan bir iddianın öne sürülmesi değildir. Nitekim çeşitli konular dahilinde, kapatılan okullara ve bunların gerekçelerine yer verilmiştir. Kastımız, okullar kapatılmış olmasına rağmen diğer taraftan da yeni okulların açılması için girişimlerin bütün gücü ile sürdürüldüğü iddiasıdır.

Bir diğer girişim de bir üniversite mahiyetini görecektir olan Şark Darülfünunu açılması fikri idi. Bu düşünceye göre: Doğu toplumlarının temsilcileri ve kardeş memleket ve milletlerin katılımıyla büyük bir darülfünun kurulması düşünülüyordu. Azerbaycan mümessili İbrahim Abilof'un verdiği bir ziyafette ortaya atılan bu düşünce, ilgili ortamda bulunan doğu toplumlarının temsilcilerince de desteklenmiştir. Afganistan sefiri de Avrupa'ya öğrenci gönderdiklerini belirterek böyle bir müessesenin kurulması durumunda Afganistan'ın bu okulu öğrenci göndermek için tercih edeceğini vurgulamıştır. Darülfünunun henüz mahalli teşkili kati surette belirlenmemiş olsa da kurulum için gereken maddi olanaklar ortak olarak sağlanacaktır. İlgili maddi gelirin sağlanması için okulun kurulması ile alakadar olan her ülkede "Heyeti Hamiye" yani koruma heyetleri kurulacaktır. Bu yapı hükümet bütçesinden ayrılan meblağı ve halktan gelen yardımları toplayarak okula gönderecektir. Darülfünun İdare-i Dahiliye ve Salahiyeti İlmiyesi adı altında oluşturulan yapı ise özerk olacaktır. Heyeti İlmiyenin oluşturulmasında doğu inkılabının esasları dikkate alınacaktır.⁴⁴⁷ İlgili üniversite fikri, varlığını temin edememiştir. Ancak üniversite anlayışına giden fikir, Serbest Âli Dersler ile oluşturulmaya başlanılmıştır.

Hariciye Vekaleti tarafından Maarif Vekaletine gönderilen 5 Ocak 1922 tarihli bir yazıda ise Doğuda kurulması planlanan bir okul fikrinden bahsedilmektedir. Bu fikir, Tiflis'te bulunan Hariciye Müsteşarı tarafından bir telgrafla Hariciye Vekaletine iletilmiştir. Şark Cephesi Kumandanlığı ile Tiflis Mümessilliğinin istişareleri sonrası Doğu bölgelerine gönderilecek siyasi memurlar ve şehbenderlerin siyasi, iktisadi ve belediye işlerine vakıf olmalarını temin etmek üzere ilgili okulun kurulması düşünülmektedir. Hariciye

⁴⁴⁷ "Mühim Bir Tesis: Şark Darülfünunu", *Anadolu'da Yenigün Gazetesi*, 16 Mart 1922, 2.

Vekaletine göre, ilgili vekalet tarafından yurtdışında görevlendirilecek kişilerin, gidecekleri bölgelerin dillerine, ilgili ülkenin iç ve dış işlerine, ilişkilerine dair bilgilere sahip olması gerekmektedir. İlgili bölgelerde görevlendirilecek her türlü memurun ve subayın yanı sıra Doğu bölgeleriyle ticari ve iktisadi ilişkileri olan ve olması muhtemel halkın ve tüccarların da bu bilgilere sahip olması gerekmektedir. Söz konusu okulda Rusça, Arapça, Farsça ve Türkçe de (Azerbaycan ve diğer Türk devletlerinde konuşulan şiveleri de) öğretilmektedir. Okulun Maarif, İktisat, Maliye ve Hariciye Vekaletleri bütçelerinden ayrılan kısımlarla idare edilmesi planlanmaktadır. Dil öğretiminin, alanında uzman kişilerin bulunmasındaki zorluk nedeniyle sonraya bırakılması düşünülmektedir.⁴⁴⁸

2.2. YOKLUK İÇERİSİNDEKİ ÇABA: ÖĞRETMEN SORUNLARI

Millî Mücadele dönemine gelinirken savaştan yeni çıkan bir devlet olması hasebiyle oluşan mevcut ekonomik buhran, öğretmenleri ve onların içerisinde de en çok ilkokul öğretmenlerini etkilemiştir. Yerel bütçelerden maaş alan ilkokul öğretmenlerinin durumu, Millî Mücadele dönemi boyunca da herhangi bir düzelmeye göstermemiştir. Diğer öğretmenlerin durumunun da çok iyi olduğunu iddia etmemiz mümkün değildir ancak maaşlarını merkezi bütçeden alan bu öğretmenler, ilkokul öğretmenlerine göre en azından biraz daha düzenli ödemeler temin edebilmişlerdir. Maarif Vekaleti, öğretmenlerin içerisinde bulunduğu maddi sıkıntının farkında olmasına rağmen bu konuda yeterli ilerleme bir türlü kaydedilememektedir. Öğretmenlere hak ettikleri mevki ve maaşın verilmesi gerekmektedir ancak bunun başarılabileceği günün şartları gereği oldukça düşük bir ihtimaldir. Hamdullah Suphi Bey tarafından ifade edilen “*ucuz muallim, ucuz müdür nihayet bir ucuz insan yetiştiriyor.*”⁴⁴⁹ sözü bunun en önemli gerekçesini oluşturmaktadır. Eğitime verilen önemin öğretmenlere hissettirilmesi şüphesiz en akılcı yollardan birisidir.

⁴⁴⁸ BCA. 47. 242. 2. 005.

⁴⁴⁹ *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 10 Mart 1921, 1.

Elbette ekonomik buhranın yanı sıra öğretmenlerle ilgili ele alınması gereken birçok husus vardır. Her şeyden önce öğretmenlik mesleği⁴⁵⁰ bir düzen içerisinde yürütülmeye çalışılmasına rağmen bu dönemde bütün öğretmenler ehliyet sahibi değildir.⁴⁵¹ Bazı öğretmenler sadece okuma yazma bildiği için dahi öğretmenlik yapabilmektedir. Örneğin, ilgili dönemde Zonguldak Maarif Müdürü'nün verdiği bilgiye göre, burada görev yapan öğretmenlerin yüzde doksan sekizi ehliyetname sahibi değildir.⁴⁵² Dolayısıyla eğitim sistemi, öğretmenlerden kaynaklı olarak da oldukça büyük çeşitlilik ve okullar arası farklılıklar arz etmektedir. Öğretmenlerin sayısı hayli yetersizdir ve öğretmenlik mesleğine olan talep de oldukça sınırlıdır. Kasım 1921'de sadece Kastamonu için gereken öğretmen sayısı iki bin olmasına rağmen mevcutta üç yüz seksen iki öğretmen vardır. Tedrisat-ı İbtidaiye Kanununa göre okul çağındaki (6-12 yaş grubu) çocuk sayısı ise elli dört bindir.⁴⁵³ 1922 senesi sonunda ise yaklaşık kırk bin çocuğun okul çağına olduğu tahmin edilmekte ve bunlardan sadece sekiz bininin eğitim aldığı

⁴⁵⁰ Öğretmenlik tam anlamıyla bir meslek olarak addedilmemektedir. Maarif Vekili Hamdullah Suphi Bey zamanında öğretmenliğin bir meslek olarak tanımlanması konusunda ne düşündüğü sorulduğunda şu yanıtı vermiştir: “*Muallimleri tabiki zabitler gibi emir aldıkları herhangi bir yerde tedrisatı deruhde etmeğe mecbur olacak bir teşkilat tasvir etmekteyim. Muallimleri askerileşdireceğiz. Bunun için meclise takdim etmiş olduğum bir takrir kanun teklifi halinde heyeti umumiyenin tasvibine arz edilecektir.*” *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 10 Mart 1921, 1.

⁴⁵¹ Her vilayette darülmualimin mezunu bulma imkânı yoktur. Bu nedenle Ankara, Konya, Eskişehir, Antalya ve Kastamonu gibi birçok vilayette ehliyetname sınavları düzenlenmeye başlanılmıştır. Yani öğretmenlerin ehliyetnameli olmasına önem verilmekte bunun için gayret edilmektedir. *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 8 Temmuz 1921, 2. ; Kastamonu gibi bazı vilayetlerde ehliyetname sınavları 1919 senesinde de yapılmaktaydı. *Açık Söz Gazetesi*, 17 Ağustos 1919, 2. ; Öğretmen yardımcılığı için de ehliyetname sınavları yapılmıştır. Bu sınavlara girebilmek için belirli şartlar vardır. Bu şartlar; Osmanlı tabiiyetinde bulunmak, zükur için 19 yaşından küçük ve 35 yaşından büyük olmamak, inas için 17'den küçük 35'ten büyük olmamak, ahlaka aykırı ve cinayet nedeniyle mahkûm ve mesleğini yapmasına mâni herhangi bir durumda olmamak şeklindedir. Sınavlar yazılı ve sözlü olacaktır. Yazılı sınavda imla, hesap, tarih ve coğrafya soruları sorulacaktır. Bu sınavda her dersten beş numara almak gereklidir. Sözlü sınav ise Kur'anı Kerim, Malumatı Dinîye, Musahabatı Ahlakiye-Tarihiye-Medeniye, İmla, Yazım, Sarf ve Nahiv, Hesab, Hendese, Ziraat, Resim, Terbiye-i Bedeniye gibi derslerden oluşmaktaydı. “Ehliyetname İmtihanları”, *Dilek Mecmuası*, 15 Haziran 1922.

⁴⁵² Maarif Müdürü Talat Bey, bu durumu öğrenmesinin akabinde bir ehliyetname sınavı düzenlemiştir. Sınava 5'te 2 oranında bir katılım söz konusu olmuş ve başarılı olanlara ehliyetname verilerek maaşlarına da bir miktar zam yapılmıştır. Sınava katılmayanlar ise açığa alınmış, ıslahı mümkün olanlar da çalışkan öğretmenlerin refakatine verilerek gelişmeleri sağlanmaya çalışılmıştır. *Açık Söz Gazetesi*, 30 Eylül 1920, 2.

⁴⁵³ Kastamonu yerel meclisinde yapılan bir görüşmede meclis başkanının belirttiğine göre, öğretmen başına en fazla 30 öğrenci düştüğünde 2000 öğretmene ihtiyaç duyulmaktadır. 2000 öğretmen olduğunda ise ödenmesi gereken maaş 600 bini bulmaktadır. Diğer okul masrafları ile bu rakam 700 bine çıkmaktadır. Yani mevcutta Tedrisatı İbtidaiye Kanununun uygulanarak eğitimin sorunsuz bir şekilde sürdürülmesi için 800 bin liraya ihtiyaç vardır. Meclis başkanının da ifade ettiği üzere bu bedeli ne hükümet ne halk ne de yerel idare karşılayabilir. “Meclisi Umumi Vilayet”, *Açık Söz Gazetesi*, 24 Kasım 1921, 2.

bilinmektedir.⁴⁵⁴ Bu çocukların eğitimden mahrum kalmalarının en önemli iki nedeni öğretmen azlığı ve okul eksikliğidir. Öğretmen eksikliği birçok vilayette eğitimin kesintiye uğramasına ve çeşitli branş derslerinin de verilememesine neden olmaktadır.⁴⁵⁵ İleride öğretmenlerin maaş durumlarına dair bilgiler aktarılırken görüleceği üzere mesleğe katılımdan ziyade meslekten ayrılma eğilimi baskın hale gelmiştir. Dönemin ekonomik şartları öğretmenler üzerinden de eğitim sistemini kökünden etkilemiş ve maddi yoksunluk belki de işgal kuvvetlerinin eğitime verdiği zarardan daha büyük bir zarar ortaya çıkarmıştır.

Söz konusu dönemde işgal bölgesindeki öğretmenlerin yaşadıkları en büyük sorunlar şöyle sıralanabilir: Bazılarının görevlerine Yunan işgal kuvvetleri tarafından son verilmesi nedeniyle işsiz kalmaları,⁴⁵⁶ uzun zamandır devam eden maddi buhran nedeniyle maaşlarını düzenli olarak alamamaları, işgal kuvvetleri tarafından tutuklanmaları ve hapse atılmalarıdır. Anadolu'nun iç bölgelerinde, yani işgale uğramayan bölgelerde baskın sebep ekonomik nedenlerle açıklanabilirken işgal bölgesindeki eğitim sorunlarını sadece ekonomik nedenlerle açıklamak mümkün değildir.

Öğretmenlerin durumunu sadece işgal bölgesi içerisinde kalanlar ve dışında kalanlar şeklinde ayırmak sığ bir ayırım olacaktır. Dönemin şartları incelendiğinde Ankara'nın yönetiminde olan bölgeler, işgal kuvvetlerinin yönetiminde olan bölgeler ve bir de İstanbul'un yönetiminde olan bölgeler vardır. Her birinde işleyiş ve durum farklılaşmaktadır. İşgal bölgelerinin Anadolu kısmında kalanlar için Fransa, İngiltere, İtalya ve Yunanistan'ın uygulamalarında farklılıklar ve benzerlikler vardır. İstanbul yönetimi ise İstanbul eğitimine hâkim olmakla birlikte işgal bölgelerinden özellikle Aydın vilayetine de hükmetmeye çalışmaktadır. Ancak bu durum Aydın'da hem işgal

⁴⁵⁴ *Açık Söz Gazetesi*, 12 Aralık 1922, 2.

⁴⁵⁵ Örneğin, Sivas Darülmualimatında dördüncü sınıf derslerinden Fransızca, Cebir, Fenn-i Terbiye ve Tefris-i Resim, Nakış, Terbiye-i Bedeniye, Mûsikî ve İlm-i Ahvâl-i Rûh gibi dersler öğretmen eksikliği nedeniyle yapılamamaktadır. "Maarif Müdüriyetinin Nazar-ı Dikkatine", *İrade-i Millîye Gazetesi*, 5 Ocak 1920, 4. Maarif Müdürü Mehmet Tevfik Bey'in daha sonra açıkladığı bilgiye göre öğretmen bulunamamasının çeşitli sebepleri vardır. Bunlar: Mesafenin uzaklığı, maaşların ödenememesi ve okulun gündüzlü olmasıdır. *İrade-i Millîye Gazetesi*, "Maarif Müdüriyetinden Vârid Olunmuştur", *İrade-i Millîye Gazetesi*, 2 Şubat 1920, 4.

⁴⁵⁶ Yunan işgal kuvvetleri tarafından vazifelerine son verilen öğretmenlerden bazıları İstanbul'a giderek buradan birikmiş maaşlarını ve avdet harcırahlarını talep etmişlerdir. İzmir Sultanisi Fransızca öğretmeni Kenan Efendi'nin avdet harcırahi ile ilgili yazışmalar için bkz. BOA. BEO. 4707. 352987. 002.

yönetiminin uygulamalarının hem de İstanbul yönetiminin uygulamalarının görülmesine neden olmaktadır. Elbette bu süreçte bir de Anadolu’da görev yapan öğretmenler ile İstanbul’da görevlerine devam eden öğretmenler arasında bir çekişme olduğu da gözlenmiştir. Bunun en büyük gerekçesi İstanbul öğretmenlerinin hala İstanbul Hükümetine bağlı olmaları ve maaşlarını oradan almalarıdır. Dolayısıyla Anadolu’da görev yapanların düşüncesine göre İstanbul’dakiler Millî Mücadele aleyhindedirler ve yaptıkları hizmet vatan hizmeti değildir. İstanbul’da görev yapan öğretmenler ise bu düşünceleri tamamıyla reddetmektedirler. *Muallimler Mecmuası*’nda Süleyman Şevket ismiyle kaleme alınan bir yazı ile bu gibi söylemlere cevap vererek söylenen sözlerin izzeti nefislerine dokunduğunu belirtmektedirler. Ayrıca İstanbul’un en tehlikeli zamanlarında görevlerine büyük bir ciddiyetle devam ettiklerini vurgulayarak “... *düşmanın tahkiratı arasında istikbalin ümid ve iman nurunu en ziyade İstanbul mektepleri yakdı.*”⁴⁵⁷ sözleri ile de bu gibi kötü söylemlerde bulunanlara adeta sadece Anadolu’daki öğretmenlerin istikbal için tek başlarına mücadele etmedikleri mesajını vermektedirler.

İzin dönemlerinde Anadolu’da bulunan bazı öğretmenlerin çeşitli gerekçeler ile İstanbul’a gitmek istemeleri ve bu isteklerinin Ankara Maarif Vekaletince kısıtlamalara tabi tutulması konusu da karşımıza çıkmaktadır. Örneğin, Temmuz 1922’de okulların yaz tatiline girmesi nedeniyle Anadolu’nun çeşitli vilayetlerinde bulunan öğretmenlerden bazılarının hasta olan ailelerini ziyaret etmek gibi geçerli sebepleri ileri sürerek İstanbul’a gitme talepleri karşısında Vekalet bu durumu desteklememesine rağmen verdiği kararlar İstanbul’a gidecek kişilerden şahsi kefil göstermelerini istemiş ve bu yolla İstanbul’a gitmelerine müsaade edileceği bildirilmiştir.⁴⁵⁸ İlgili haber metninden anladığımız kadarıyla Ankara Maarif Vekâleti’nin bu kararı İstanbul’a özgü olmayıp milli sınırların harici için de aynı uygulama söz konusudur. Buna göre Vekalet, hududu milli haricine öğretmenlerin çıkmasını istememektedir. Ama asıl önemli nokta, ilgili dönemde İstanbul’un da hududu milli dışında değerlendirilmesidir. Kuşkusuz bu değerlendirmenin

⁴⁵⁷ “Muallimler Cemiyeti Kongresi”, *Muallimler Mecmuası*, 12 Ocak 1923, 67.

⁴⁵⁸ *Babalık Gazetesi*, 13 Temmuz 1922, 2.

altında yatan sebep, vilayetin hala işgal gücü altında bulunması ve bu durumun yaratacağı olumsuz etkinin bölgeye giden öğretmenlere yansımalarının olacağı inancıdır.

Söz konusu dönemde eğitim aracılığıyla halkın gelişimine katkı sağlanırken aynı zamanda çeşitli faaliyetlerle öğretmenlerin gelişimine de katkı sağlanmaya çalışılmıştır. Örneğin, 18 Ocak 1922 tarihli *Hakimiyeti Milliye Gazetesi* 'nden ilkökul öğretmenlerine darülmualimin salonunda terbiye ve ruhiyat öğretmeni tarafından “korku” hakkında bir konferans verildiğini öğreniyoruz. Yine bir sonraki ay Darülmualimin Müdürü Kemal Bey tarafından ilkökul öğretmenlerine “usulü tedris” hakkında bir konferans verildiğini görüyoruz.⁴⁵⁹ Bu tür konferanslar sadece Ankara'ya özgü olmayıp Anadolu'nun çeşitli vilayetlerinde de yapılmaktaydı.⁴⁶⁰ Ayrıca öğretmenler için yaz okulları da düzenlenmeye başlanılmıştır.⁴⁶¹ Bunların yanı sıra hem Ankara Maarif Vekaleti tarafından hem de yerel maarif müdürlükleri tarafından öğretmenlerin kendi branşlarında eser kaleme almaları da teşvik edilmiştir. Kaleme alınan eserler komisyonlarca incelenerek birinci gelen eser sahiplerinin maaşına ödül olarak zam yapılmış ya da bu ödül bir defaya mahsus olmak üzere nakit olarak elden ödenmiştir.⁴⁶² Böylece öğretmenlerin yazma kabiliyetlerinin gelişmesine katkı sağlanırken hem de alan bazlı eserlerin artması sağlanmaya çalışılmıştır.

Öğretmenlerin yeterlilikleri de zamanla teftiş edilir hale getirilmiştir. Örneğin, Kastamonu vilayeti kazalarında teftiş yapan Maarif Müdürü Sadık Bey'in teklifi üzerine görevlerinde yeterli ve başarılı kabul edilen İnebolu'nun Karaca mahallesi iptidai öğretmeni olan Darülmualimin mezunu Cavit Efendi'nin maaşına iki yüz, Taşköprü'nün Onapa (Kornapa) köyü öğretmeni Hafız Sabri Efendi'nin maaşına da yüz kuruş zam yapılırken yetersiz görülen bazı itimatnameli öğretmenlerin de ehliyetname sınavlarına girmelerine karar verilmiştir.⁴⁶³ Teftiş mekanizmasının her zaman doğru bir şekilde

⁴⁵⁹ *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 24 Şubat 1922, 2.

⁴⁶⁰ Örneğin, Sivas'ta Tedrisat-ı İbtidaiye Müfettişi ve Sivas Valisi tarafından öğretmenlerin gelişimine yönelik bu tür konferanslar verildiği Sivas Muallim ve Muallimeler Cemiyetinin yayın organı olan *Dilek Mecmuası*nda haber yapılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. “Maarif Haberleri”, *Dilek Mecmuası*, 31 Ocak 1922. “Maarif Haberleri”, *Dilek Mecmuası*, 16 Mart 1922. “Maarif Haberleri”, *Dilek Mecmuası*, 8 Temmuz 1922.

⁴⁶¹ *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 19 Haziran 1922, 2.

⁴⁶² Ahmet Avanas, 257.

⁴⁶³ *Açık Söz Gazetesi*, 2 Temmuz 1922, 2.

işlediğini iddia edemeyiz ancak Maarif Vekaletinin de emri ile bu gibi teftişler, vilayet maarif müdürleri tarafından zaman zaman icra edilerek vekalet bu teftişlere dair raporlar sunulmuştur.

Öğretmenlerin çalışma süreleri Tedrisatı İbtidaiye Kanunu ile belirlenmiş olmasına rağmen bazı sorunlara kanun cevap vermemektedir. Kanuna göre öğretmenlerin emeklilik için otuz yıl hizmet etmesi esas alınırken hizmette on beş yılı doldurmuş fakat öğrencilere hiçbir faydası olmayan öğretmenler için herhangi bir düzenleme öngörülmemektedir. Dolayısıyla bu durum da eğitim sisteminin içerisinde bulunduğu zafiyetlerden bir tanesidir. Örneğin, ilgili durumdan şikayetçi olanlardan birisi olan Zonguldak Maarif Müdürü Talat Bey, bu gibi kişilerin işlerine son vereceğini ancak mağdur olmamalarını da temin edeceğini beyan etmektedir.⁴⁶⁴

1922 senesine gelindiğinde Maarif Vekaleti tarafından vilayetlere bir tamim gönderilerek cephede savaşan askerin çocuklarının eğitilmesi ve ülkenin ilmen kalkınmasının temin edilmesi amacıyla tüm ilim sahiplerine çeşitli görevler düştüğünü vurgulayarak şu emirleri vermiştir: 1) Merkez vilayet ve çevresinde her on beş günde bir perşembe veya cuma günleri tüm öğretmenler uygun bir okul binasında toplanacaklardır. 2) Bu toplantılarda, valiler, mutasarrıflar ya da kaymakamlar başkan olarak bulunacaklardır. Eğer bu kişiler bulunmazsa sırasıyla şu görevliler başkanlık edeceklerdir: Maarif Müdürü, Sultani Müdürü, Darülmüallimin Müdürü, İdadi Müdürü, Tedrisat Müfettişi, Numune ve altı dershaneli okul müdürleri. 3) Toplantı konuları ilmi, dini, milli, ahlaki, zirai, sanayii ve ticari tüm konuları içerecektir. 4) Şahsiyet ve siyaset kesinlikle konuşulmayacaktır. 5) Toplantıda konuşulanlar ve varılan sonuçlar gazetelerde yayımlanmakla birlikte Maarif Vekaletine de düzenli olarak gönderilecektir. 6) Kırtasiye masrafları maarif idareleri tarafından temin edilecektir. 7) Bazı önemli konularda konu içeriğine göre öğrenciler, şehrin ileri gelenleri, aydın kimseleri ya da halkın tamamı toplantılara davet edilebilecektir.⁴⁶⁵ Vekaletin yayımladığı tamim, öğretmenlerin ülke kalkınması içerisindeki yeri ve önemini ortaya koymaktadır. Vekalet göre ülke, her alanda eğitim ile kalkınacaktır. Öğretmenlerin yapılacak olan toplantılarda her alanda görüşlerini ifade

⁴⁶⁴ *Açık Söz Gazetesi*, 30 Eylül 1920, 2.

⁴⁶⁵ *Babalık Gazetesi*, 1 Ağustos 1922, 2.

etmeleri ve bu görüşlerin hem basın aracılığıyla halka duyurulması hem de Maarif Vekaletine gönderilmesi hem eğitim alanındaki sorunların çözümüne olanak tanıyacak hem de halkın sorunlara yaklaşımının daha sağlıklı olmasına vesile olacaktır. Öğretmenler aracılığıyla bir toplumun topyekûn ve her alanda kalkındırılması hedeflenmektedir. Görüldüğü üzere, tartışılacak konularda siyaset haricinde bir sınır konulmayarak her konunun ilim insanları tarafından ele alınması teşvik edilmektedir. Öğrencilerin, halkın ileri gelenlerinin, aydınların ve tüm halkın bu toplantılara konu içeriklerine göre katılabilmesinin önünün açılması ve toplantılara vilayetin en üst devlet memurlarının yani yöneticilerinin başkanlık ediyor olması, yerel yönetim gücünün artırılmasına da hizmet edecektir.

Ayrıca Ankara yönetimi, Anadolu’da bulunan öğretmenlerin örgütlenmesinde de gayret göstermiştir. Öğretmenlerin Ankara Hükümeti ilkeleri çerçevesinde hareket etmesini temin etmeyi amaçlayan bir yapı ile öğretmenler tek çatı altında birleştirilmeye çalışılmıştır. Temmuz 1920’de Ankara’da kurulan Muallime ve Muallimler Cemiyeti daha sonra Türkiye Muallime ve Muallimler Birliği adı altında çalışmalarını sürdürmeye devam etmiştir. Bu cemiyet doğrudan Hükümet ya da vekaletler tarafından kurulmamış ancak Mecliste bulunan bazı milletvekillerinin öncülük etmesi ile hayata geçirilebilmiştir.⁴⁶⁶

Muallim ve Muallimler Cemiyeti tarafından 26 Haziran 1922 tarihli *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*’nde bir beyanname neşredilmiştir.⁴⁶⁷ İlgili beyannamenin içeriği nedeniyle siyasi mahiyet taşıyıp taşımadığı hususu Meclis gündemine getirilmiştir. Karahisar-ı Sahip Milletvekili İsmail Şükrü (Çelikalay) Efendi (1876-1950), ilgili cemiyetin Cemiyetler Kanununa göre kurulup kurulmadığı, beyannamesinde geçen inkılap düşüncelerine hükümetin taraftar olup olmadığı ve bu durum karşısında ne gibi tedbirler alındığı gibi hususları Dahiliye, Maarif ve Şeriye Vekaletlerinden sormuştur. Dahiliye Vekilinin verdiği cevaba göre bahsi geçen beyanname, siyasi bir içeriğe sahip olmayıp

⁴⁶⁶ Çeşitli vilayetlerde muallim ve muallimler cemiyeti isimleri ile meslek örgütleri kurulduğu bilinmektedir. Bunlara bir örnek olarak Adana’da kurulan Muallim ve Muallimler Heyeti Nizamnamesine bakılabilir. “Muallim ve Muallimler Heyeti Nizamnamesi”, *Milli Mefkure Mecmuası*, 4 Mart 1922, 5.

⁴⁶⁷ İlgili Beyanname oldukça uzundur bu nedenle doğrudan buraya alınması mümkün olamamıştır. Ayrıntılar için bkz. “Türkiye Muallime ve Muallimlerine Beyanname”, *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 26 Haziran 1922, 2.

halk arasında mevzubahis konusu değildir. 7 Mayıs 1921 tarihinde kurulan dernek, Cemiyetler Kanununa göre beyanname ve nizamnamesini hükümete bildirmiş ve amacı, öğretmenlerin maddi ve manevi gelişmelerini temin etmektir. Söz konusu cemiyetin idare heyetini temsil eden kişiler: Bursa Milletvekili Muhittin Baha, İzmir Milletvekili Mahmut Esat, Kütahya Milletvekili Cevdet, Serbest Âli Dersler İktisat Müderrisi Mehmet Vehbi, Maarif Vekaleti Kalemî Mahsus Müdürü Vasıf, Ankara Sultanisi Coğrafya Öğretmeni Sadri Edhem Beyler ve Darülmuallimat öğretmenlerinden Leman Hanım'dır. Ayrıca belirtilmesi gerekir ki cemiyet ile ilgili beyanlardan anlaşıldığına göre Maarif Vekaleti, cemiyet içerisinde kadın ve erkeklerin birlikte çalışmalarını doğru bulmamaktadır. Ancak kanunda kadın ve erkeklerin birlikte çalışamayacağına dair herhangi bir ibare bulunmamasını, ilgili konuda yapılabilecek herhangi bir şeyin olmadığı şeklinde açıklamaktadır.⁴⁶⁸

2.2.1. Kuvayı Milliye ve Öğretmenler

Osmanlı döneminde yetişen öğretmenler, Kuvayı Milliye içerisinde üstlendikleri roller ile işgal hareketine karşı yapılan özgürlük mücadelesinin Anadolu'da yayılmasına katkıda bulunmuşlardır. Öğretmenler, hem Kuvayı Milliye milis güçleri içerisinde yer almış hem de düzenli ordunun kurulmasıyla birlikte orduya katılmaya başlamışlardır. Ancak bir süre sonra eğitimin ve cehaletle savaşın önemine binaen Oltu Milletvekili Yasin (Haşimoğlu) Bey (1895-1986), 6 Ekim 1920 tarihinde meclise bir kanun teklifi vererek öğretmenlerin askerliklerinin tecil edilmesini istemiştir. Daha önce bu yönde verilen bir diğer teklif Antalya Milletvekili Rasih Bey'e aittir. Rasih Bey, darülmuallimin öğrencileri ile görevde bulunan öğretmenlerinin askerliklerinin tecilini içeren kanun teklifi vermiştir. Söz konusu teklif de Rasih Bey'in teklifinde olduğu gibi Layiha Encümenine gönderilmiştir.⁴⁶⁹ 21 Ekim'de Rasih Bey'in teklifine⁴⁷⁰ dair, 23 Ekim'de de

⁴⁶⁸ TBMM Z.C., Devre 1, İçtima Senesi 3, İçtima 84, C.XXII, 14 Ağustos 1338, s.162-163. Maarif Vekili Vehbi Bey, vekillik görevini yaparken maarifi her türlü şaibe ve gerilemeden kurtarmak, her türlü yabancı tesirden uzak olarak maarifi dini ve millî esaslar çerçevesinde idare etmek amacıyla olduğunu beyan etmiştir. TBMM Z.C., Devre 1, İçtima Senesi 3, İçtima 85, C.XXII, 16 Ağustos 1338, s.203.

⁴⁶⁹ TBMM Z.C., Devre 1, İçtima Senesi 1, İçtima 79, C.IV, 6 Ekim 1336, s.548.

⁴⁷⁰ TBMM Z.C., Devre 1, İçtima Senesi 1, İçtima 87, C.V, 21 Ekim 1336, s.124.

Yasin Bey'in teklifine⁴⁷¹ dair Layiha Encümeni Mazbatası meclise gelmiş ve her ikisi de Müdafaa-i Milliye'ye havale edilmiştir. Müdafaa-i Milliye Encümeni ise 25 Kasım'da bildirdiği mazbata ile başka bir memuriyette bulunup aynı zamanda öğretmenlik yapan kişiler hariç olmak üzere teklifi uygun gördüğünü beyan etmiştir. Karesi Milletvekili Vehbi Bey, vatanın müdafaası için kendilerinin de dahil herkesin cepheye gitmesi gerektiğini fakat bunun ihtiyaç dahilinde olması gerektiğinden hareketle ilgili mazbatayı desteklemiş ve mevcut dönemde fazla askere ihtiyaç olmadığı gibi bir iddiayı da dile getirmiştir. Bursa Milletvekili Muhittin Baha Bey de memleketin, eğitim ve öğretmen ihtiyacının fazlalığı ve eğitim bakımından ne kadar fakir olduğunun meydanda olmasından hareketle eğitimcilerin askerliğinin hemen tecil edilmesini teklif etmiştir. Ancak diğer bazı milletvekillerinin de söz almasıyla medrese müderris ve öğrencilerinin ne olacağı hususu da tartışma konusu olmuştur. Hatta okulların askerden kaçanlarla dolmaması için Siirt Milletvekili Mustafa Sabri (Baysan) Efendi (1887-1960), tecil için öğrencilerin âlâ ve aliyyülâlâ derecelerine haiz olmasını dahi teklif etmiştir. Mersin Milletvekili Yusuf Ziya (Eraydın) Bey (1892-1952), ziraat okulunun da tecil kapsamına alınmasını teklif etmiştir. Ardından diğer bazı milletvekillerinin de takrirler vermesiyle konu ilgili meclis oturumunda karara bağlanamamış ve encümene gönderilmiştir.⁴⁷² Teklif yaklaşık bir ay sonra tekrar encümenden Meclis gündemine gelmiş ve Müdafaa-i Milliye Encümeni namına açıklama yapan Hakkari Milletvekili Mazhar Müfit Bey, medrese müderrisleriyle öğrencilerinin, öğretmen okulları öğrencilerinin ve diğer tüm öğrencilerin, yani resmi ve gayri resmi tüm okullardaki öğretmen ve öğrencilerin askerliklerinin tecil edilmesini encümenin de kabul ettiğini beyan etmiştir. Ancak encümenden gelen imzaların sayısında bir karışıklık olması nedeniyle kanun teklifinin tekrar encümene gidip gitmemesi yönünde oylama yapılmış ve kanun teklifi tekrar encümene gönderilmiştir.⁴⁷³ Yine bir ay kadar sonra ilgili kanun teklifi, encümenden Meclise gelmiştir. Encümen, bu defa biraz daha kapsamlı bir çalışma yaparak askerliği ertelenecek grupları belirlemiştir. Kanunun meydana getirilmesinde yeterince zaman kaybedildiği için teklifin maddelerine geçilmesi kabul edilmiştir. Ancak yine kanun

⁴⁷¹ TBMM Z.C., Devre 1, İçtima Senesi 1, İçtima 88, C.V, 23 Ekim 1336, s.145.

⁴⁷² TBMM Z.C., Devre 1, İçtima Senesi 1, İçtima 102, C.VI, 25 Teşrinisani 1336, s.27-32.

⁴⁷³ TBMM Z.C., Devre 1, İçtima Senesi 1, İçtima 120, C.VI, 23 Kanunuevvel 1336, s.511-513.

içeriğinden açılan bahisler nedeniyle birçok Milletvekili, birbirine cevap vermek ve görüşünü beyan etmek üzere söz almıştır. İlgili gün oturumunda kanun teklifinin bazı maddelerinde fikir birliği sağlanamadığı ve çeşitli tadilnameler verildiği için sadece birinci maddesi kabul edilebilmiştir. Birinci maddeye göre: Âli ve tâli okullar, ziraat ve orman okulları, öğretmen okulları ve Darülhilafetülaliyye öğrencilerinin okulları bitinceye kadar askerliklerinin tecili kabul edilmiştir.⁴⁷⁴ Diğer maddeler ancak 3 Şubat 1921 tarihinde ele alınabilmiştir. Kanun teklifinin ikinci maddesi üzerinde görüşmeler yapılmış ve Bursa Milletvekili Muhittin Baha Bey ve arkadaşlarının tadil teklifi kabul edildiği için bu madde sonra müzakere edilmek üzere encümene gönderilmiş ve diğer maddelerin görüşmelerine geçilmiştir. Üçüncü madde ile birlikte serum laboratuvarı, daülkelp,⁴⁷⁵ bakteriyolojihane, kimyahane ve telkihane'de⁴⁷⁶ görev alan belirli sayıdaki kişinin askerlik hizmetini buralarda yapmış sayılması kabul edilmiştir. Dördüncü madde, Küçük Sıhhiye Memuru Okulu öğrencilerinin bir dönem eğitim gördükten sonra memuriyette buldukları sürece askerliklerinin tecilini esas almaktaydı. Beşinci madde, çeşitli tadilnameler nedeniyle tekrar encümene gönderilmiştir. Altıncı madde, silah altında bulunup bu kanunla beraber görevlerine dönmek isteyenlere izin verilmesine dairdir. İlgili madde kabul edilmiştir. Yedinci madde, son sevk edilme usulünü BMM tarafından ilan edilecek genel seferberliğin ilanına bağlamıştır. Bu madde de kabul edilmiştir.⁴⁷⁷ Böylece iki madde hariç diğer maddeler kabul edilebilmiştir. Ancak asıl önemli maddelerden birisi ikinci maddedir. Söz konusu madde, öğretmenlik yapan kişilerin içerisinde yer aldıkları eğitim grubunun çerçevesini belirlemektedir. Bahsi geçen maddeler ile ilgili encümen görüşmeleri tamamlanıp 21 Şubat 1921 tarihinde Meclise gönderilmiştir. Bu defa maddeler üzerinde herhangi bir tartışma gerçekleşmeden encümenden geldiği şekliyle kabul edilmiştir. İkinci madde ile tüm resmi okullar ile Maarif Vekaletince onaylı özel okulların öğretmenleri, müdürleri, tedrisatı iptidaiye müfettişleri, eimme medreseleri ve Darülhilafetülaliyye müdür, öğretmen ve müfettişleri ile medarisi ilmiye öğretmenleri görevleri devam ettiği sürece ilgili dönemdeki

⁴⁷⁴ TBMM Z.C., Devre 1, İctima Senesi 1, İctima 140, C.VII, 30 Kanunusani 1337, s.444, 458.

⁴⁷⁵ Kuduz hastalığı.

⁴⁷⁶ Aşı yapılan yer anlamındadır. "Telkih" aşı anlamına gelmektedir.

⁴⁷⁷ TBMM Z.C., Devre 1, İctima Senesi 1, İctima 143, C.VIII, 3 Şubat 1337, s.70-76.

seferberlikte son mürettebata dahil edilmek üzere askerlikleri tecil edilmiştir. Daha önce kabul edilemeyen diğer madde ise beşinci maddedir. Bu madde ile Şeriye Vekaleti tarafından onaylı tekkesi olan ve eyyamı mahsusasında mukabele ile meşgul olan kişilerin askerlikleri tecil edilmiştir.⁴⁷⁸ Ekim ayından beri gerek encümenlerde gerekse mecliste tartışılan öğretmen ve öğrencilerin askerliğine dair kanun, beş ay sonra ancak kabul edilebilmiştir. Geçen sürede ilgili gruptan kaç kişinin askere alındığı ise bilinmemektedir. Ancak böyle hassas bir konunun dahi beş ay gibi uzun bir sürede ancak neticelenebiliyor olması encümen ve meclis çalışmalarının yeterli olmadığını göstermektedir.

İlgili kanun kabul edilmiş olmasına rağmen öğretmenler bir süre sonra askere alınmaya başlamışlardır. Maarif Vekili Vehbi Bey, bu konuda çeşitli girişimlerde bulunarak 1309-1316 (1893-1900) doğumlu öğretmenlerin askerliklerinin ertelenmesi için baş kumandanlıktan talepte bulunmuştur. İlgili konu, Meclis gündemine de gelmiş ve Gaziantep Milletvekilleri Şahin Bey (1877-1959) ile Yasin (Kutluğ) Bey (1889-1973), Maarif Vekaleti ve Müdafaa-i Milliye Vekaletinden bilgilendirme talep etmişlerdir.

Maarif Vekili Vehbi Bey, durumu şöyle açıklamıştır: Öğretmenlerin askerliği ile ilgili konunun düzenlenmesi için Maarif Vekaleti ile Müdafaa-i Milliye Vekaleti yakın olarak çalışmaktadır. Görüşmeler neticesinde Müdafaa-i Milliye Vekaleti tarafından 3 Ocak 1922 tarihinde askere alma birimlerine bir yazı gönderilerek celpleri emredilmiş olan öğretmenlerin en yakın hastanelerde muayeneleri yapılarak okullarına gönderilmeleri bildirilmiştir.⁴⁷⁹ Bununla beraber 1317 (1901) doğumlu olanların askere alınması üzerine yapılan girişim ile 1922 senesi temmuz sonuna kadar askerlikleri ertelenebilmiştir. 1317 ve 1316 doğumlu olan mezun yaklaşık dört yüz öğretmen vardır. Öğretmen okullarından

⁴⁷⁸ TBMM Z.C., Devre 1, İctima Senesi 1, İctima 154, C.VIII, 21 Şubat 1337, s.340.

⁴⁷⁹ İlgili emir, Vehbi Bey'in açıklamaları doğrultusunda zabıtlarda 3 Ocak 1922 olarak yer almış olmasına rağmen *Hakimiyeti Milliye Gazetesi* ilgili emrin verildiğini 7 Aralık 1921 tarihli nüshasında açıklamıştır. Bu nedenle Vehbi Bey'in emrin verildiği tarihi 3 Ocak 1922 olarak beyan etmesi ile *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*'nin beyanı arasında bir çelişki söz konusudur. Ancak durumun şöyle açıklanması mümkündür: *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, Vehbi Bey'in baş kumandanlık nezdinde girişimi olduğunu 5 Aralık 1921 tarihli nüshasında duyurmuş sonra da 7 Aralık 1921 tarihli nüshasında girişimin başarılı olduğunu beyan etmiştir. Dolayısıyla öğretmenlerin askerlik durumları konusunda anlaşmaya varılmış ancak henüz tüm askeri birimlere bu emir resmi olarak gönderilmemiştir. Fakat ilgili gazete mutabakatın sağlanması ile emrin gönderildiği beyanını yapmış ancak emir daha sonra gönderilmiştir. Elbette bu bir yorumdur ve buna dair bir kayıt elimizde mevcut değildir. "Muallimlerin Tecili", *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 7 Aralık 1921, 1.

1922 senesinde mezun olan yüz on yedi kişi daha vardır ve bunlar askere davet edilmişlerdir. Maarif Vekaleti bir girişimde bulunarak memleketin öğretmene ihtiyaç duyduğunu ve askere alınmalarını talep etmiştir ancak Vekaletin girişimleri sonuçsuz kalmıştır. Ordunun asker ihtiyacı vardır fakat Vekalet, memleketin eğitimden yoksun kalmamasını da temin etmek zorundadır. Bu nedenle Maarif Vekili tarafından Meclisin bu konuda girişimde bulunması talep edilmiştir.⁴⁸⁰ Daha önceden alınan karar gereği öğretmen ve öğrencilerin askerlikleri, ilgili dönemdeki seferberlik bitene kadar ertelenmiş ve eğer ihtiyaç duyulursa son celpde gönderilmeleri esas benimsenmiştir. 1922 Temmuz sonu Ağustos başından itibaren askere alımların gerçekleşmesi, Büyük Taarruz ile başlayan ve devam eden düşmanın topyekûn Anadolu topraklarından atılması ile neticelenen sürecin neredeyse başında askere duyulan ihtiyaç neticesi ile meydana gelen bir durumdur. Dolayısıyla asker ihtiyacının had safhada olduğu bir sırada öğretmenlerin de son aşamada askere alınıyor oluşu, kanunun verdiği hak ile gerçekleştirilmiştir. Bu konuda Maarif Vekilinin talebine rağmen Büyük Taarruzun zaferle neticelenmesine kadar Meclis'te herhangi bir girişim saptanamamıştır.

Öğretmenlerden bazıları askerlik hizmetlerinin ertelenmesine ya da bu konuda girişimlerin devam ettiriliyor oluşuna rağmen gönüllü olarak Millî Mücadelenin silahlı kanadı içerisinde yer almışlardır.⁴⁸¹

Yukarıda değinildiği üzere öğretmenler sadece cephede değil aynı zamanda cephe gerisinde de mücadeleye yardımcı olacak çeşitli faaliyetlerin daima içerisinde olmuşlardır. Cephe gerisi faaliyetlerinin en önemli yürütücülerinden birisi olan Müdafaa

⁴⁸⁰ TBMM Z.C., Devre 1, İçtima Senesi 3, İçtima 93, C.XXII, 30 Ağustos 1338, s.440-441. Öğretmenlerin askere alınması nedeniyle okulların öğretmensiz kalmasına dair benzer durumlar Birinci Dünya Savaşı sırasında da yaşanmıştır. Buna bir örnek olarak Urfa Mutasarrıflığının savaş devam ederken Dahiliye Nezaretine yazdığı bir yazı bahis konusu edilebilir. İlgili yazıda öğretmenlerin askere alınması nedeniyle ilkokulların öğretmensiz kaldığı ve bu nedenle de okulların kapatılmak zorunda kalındığı belirtilerek Darülmuallimin öğrenci ve mezunlarının askerliklerinin ertelenmesi talep edilmiştir. Ancak Harbiye Nezareti bu durumun kanuna uygun olmadığı gerekçesi ile kabul edilemeyeceğini bildirmiştir. BOA. DH. UMVM. 118. 6.

⁴⁸¹ Hepsinden bahsedemsek de örnek olması açısından Maraş Mektebi İdadisi Ulumu Riyaziye Öğretmeni Hayrullah Efendinin bu konudaki girişimini dile getirebiliriz. Hayrullah Efendi, Fransızların Maraş'ı işgal etmeleri ve Adana'da yaptıkları katliamlar üzerine yanına bazı arkadaşlarını da alarak silahlanmış ve Fransızlarla mücadele etmek için dağa çıkmıştır. Fransızların Adana'dan Maraş'a getirdikleri cephaneye ve kuvvetleri ortadan kaldırmak için mücadele ederken şehit olmuştur. TBMM Z.C., Devre 1, İçtima Senesi 2, İçtima 52, C.XI, 18 Temmuz 1337, s.312.

Hukuk Cemiyeti ve benzer faaliyetleri icra eden diğer cemiyetler içerisinde birçok öğretmenin görev aldığını hatta bu gibi faaliyetlere öncülük ettiğini biliyoruz. Örneğin, Konya’da Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti başkanlığını aynı zamanda bir müderris olan Sivaslı Ali Kemali Hoca yapmakta ve faaliyetlerinde öğretmenler görev almaktadır.⁴⁸² Dolayısıyla öğretmenlerin Millî Mücadele’ye olan desteklerinin geniş bir yelpazede olduğu dikkatlerden kaçırılmamalıdır.

Öğretmenlerin büyük çoğunluğunun Kuvayı Milliye lehinde hareket ettiğini biliyoruz ancak bunun tam aksi durumların olmaması da beklenmemelidir. Öğretmenler içerisinde de Kuvayı Milliye taraftarı olmayan kişilerden belgelere yansıdığı kadarıyla haberdar olabiliyoruz. Bu durumlardan birisi de Kuvayı Milliye’ye muhalefeti nedeniyle evinin yakıldığını iddia eden Mehmed Mazhar Selim Efendi isminde bir öğretmendir. Bu kişi aynı zamanda dava vekilliği görevi de yapmaktadır. Anlaşıldığı kadarıyla öğretmenlik kendisinin ikinci vazifesi niteliğindedir. Yazdığı arzuhalde anlaşıldığına göre Taşköprü’de Kuvayı Milliye muhalefeti nedeniyle evi yakılmış ve beş çocuğu, eşi ve baldızıyla birlikte sefil ve perişan bir durumda kalmıştır. İstanbul Hükümeti kendisine yardım edilmesi için gerekli talimatları vermiştir.⁴⁸³ Mayıs 1920’ye tarihlenen ilgili belgeden yola çıkılarak Ankara Hükümeti’nin henüz kurulmuş olması nedeniyle tam anlamıyla kendisine yakın olan bölgelerde de hakimiyet kurmasının zaman aldığı ve alacağı iddia edilebilir. İstanbul’a bağlı olan devlet memurları ve öğretmenlerin de Ankara Hükümeti ve onun mücadelesine ilk başta şüphe ile yaklaşması da doğal bir süreç olarak değerlendirilmelidir.

2.2.2. İşgal ve Öğretmen

Batı Anadolu’da işgalin başlaması ile İzmir ve havalisinde bulunan bazı öğretmenler, henüz işgale uğramayan Anadolu’nun iç bölgelerine ya da İstanbul’a geçmişlerdir.⁴⁸⁴

⁴⁸² Yaşar Semiz ve Güngör Toplu, “Millî Mücadele Döneminde Konya ve Atatürk”, *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi* 7, sy 12 (Haziran 2017): 262. ; Sivaslı Ali Kemali Bey hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Caner Arabacı, 42-69.

⁴⁸³ BOA. BEO. 4632. 347347. 001.

⁴⁸⁴ BOA. BEO. 4610. 345714. 002.

İşgal öncesinde şehir değiştirmiş olanlar genellikle izin nedeniyle başka vilayetlerde bulunan ve işgalin akabinde de görev yaptığı bölgeye işgali sebep göstererek dönemeyen ya da dönmek istemeyen öğretmenlerdir. Maarif Nezaretine verilen dilekçelerden anlaşıldığına göre öğretmenlerin çoğunluğu İstanbul'da bulunmakla beraber diğer Anadolu şehirlerinden de Maarif Nezaretine ve Yunan işgal bölgesinde yer alan Aydın Vilayetine maaşları konusunda taleplerini içeren arzuhallerini göndermişlerdir. Örneğin, Aydın vilayeti muallimlerinden Rüşdü Efendi ve iki refikin maaşlarının ödenmesi için ilgili dönemde İtalyanların işgali altında bulunan Antalya'dan arzuhal yazdıklarını öğreniyoruz.⁴⁸⁵ Buradan yola çıkarak Yunan işgal bölgesinden İtalyan işgal bölgesine dahi öğretmenlerin göç ettiklerini görüyoruz. Bahsedildiği üzere öğretmenlerin birçoğunun Batı Anadolu'nun işgali esnasında İstanbul'da bulunduğu ya da işgali müteakip İstanbul'a geçtiği biliniyor. İlgili öğretmenler, maaş taleplerini de İstanbul Hükümetine iletmişler ancak burada oluşan yoğun talebin karşılanması mümkün olmamıştır. Taleplerin birçoğu geri çevrilirken bazılarında olumlu yanıt verildiği, bazıları için de şart öne sürüldüğü görülmüştür. Örneğin, Manisa'nın işgali nedeniyle İstanbul'a giden Ana Mektebi Müdiresi ve Muallimesi Lütfiye ve Bahriye hanımların Musul Ana Mektebi Muallimliği sırasında biriken maaşlarının Aydın'dan gönderilecek olan belgelere göre ödeneceği,⁴⁸⁶ İstanbul'da bulunan Bergama İdadisi Muallimi Osman Nuri Bey'in görevine dönerek maaşını oradan alması gerektiği,⁴⁸⁷ tatil nedeniyle İstanbul'da bulunan Balıkesir Darümuallimat Müdiresi Makbule ve yardımcısı Ayşe Sıdika hanımların vazifelerine gitmelerinin mümkün olması nedeniyle maaşlarının verilemeyeceği,⁴⁸⁸ işgal sebebiyle görevinden ayrılan İzmir İnas Mektebi Muallimesi Nigar Hanımın ödenmemiş maaşlarının İstanbul Hususi Bütçesinden ödenmesi gerektiği⁴⁸⁹ ilgili yazışmalarda görülmektedir.

Okulların kapatılması nedeniyle görev süreleri boyunca hak ettikleri maaşları tamamen ödenip sonrasında ödeme alamayanlar da olmuştur. İzmir İnas Okulu öğretmenlerinden

⁴⁸⁵ Arzuhalde zamları da içeren maaşlarını talep etmektedirler. Arzuhalin gereği olarak Teke Mutasarrıflığı konuyu Aydın Vilayetine yazmıştır. BOA. DH. UMVM. 68. 10. 001.

⁴⁸⁶ BOA. DH. UMVM. 40. 42.

⁴⁸⁷ BOA. DH. UMVM. 42. 79.

⁴⁸⁸ BOA. DH. UMVM. 42. 114.

⁴⁸⁹ BOA. DH. UMVM. 44. 41. 001-002.

Musaffa ve Huriye Hanımlar bu duruma örnek olarak verilebilir. İlgili okulun kapatılması akabinde bu kişilerin alamadıkları maaşları tamamen ödenmiştir. Ancak okulun kapatılması sonrasında yeni bir göreve atanmamaları nedeniyle maaşları devam ettirilmemiştir. İlgili belgeye göre bu öğretmenler, yeni görev talebinde bulunmadıkları için herhangi bir göreve atanmamışlardır.⁴⁹⁰ Buradan anlaşılacağı üzere öğretmenlerin görevlerini devam ettirmek için talepte bulunması hususu esas alınmaktadır.

11 Ağustos 1920 tarihli bir belgede işgal nedeniyle vazifelerinden ayrılmak zorunda kalıp İstanbul'a giden Edirne, Aydın, Hüdavendigâr vilayetleri ile Karesi ve İzmit livaları memur ve öğretmenleri ile hizmetlilerinin birikmiş maaşlarının İstanbul bütçesinden veya mahalli idarelerce ödeneceği belirtilmiştir.⁴⁹¹ Ancak devam eden zaman diliminde bu konuda bir gelişme kaydedilemediği ilgili yazışmalardan anlaşılmaktadır.

Söz konusu dönemde öğretmenlerin İstanbul'a giderek talep ettikleri maaşlar, buldukları ayı esas alan maaşlardan ziyade genellikle aylardır ülkenin çeşitli bölgelerinde görev yapmalarına rağmen alamadıkları birikmiş olan maaşlarıdır. Maaş ödemelerinin zamanlaması bölgeden bölgeye ya da vilayetten vilayete değişmesine rağmen bu konuda en çok mağduriyeti yaşayanların özellikle işgal edilen yerlerde görev yapan öğretmenler olduğu açıktır. Örneğin, İzmir'de yayımlanan 9 Kasım 1919 tarihli *Ahenk Gazetesi*'nde geçen "*Bazı kazalarda mualliminin beş aydan beri maaş alamadıklarından dolayı fevkalade sefil ve perişan kaldıkları ve bundan müteessiren maarif müdiri Ziya Bey'in istifaya kıyam eylediği ve fakat vaki olan rica ve ısrar üzerine bundan nükul eylediği istihbar edilmiştir. Böyle bir zamanda beş ay değil beş gün bile parasız yaşamak kabil olamayacağından mektebimiz tek mil ve terakkiyesini arzu ediyorsak bu zavallıların bir gün evvel maaşlarını vermek esbab-ı maişetlerini temin etmek farzdır. Meselenin layık olduğunu ehemmiyetle nazarı dikkate alınmasını alakadarandan rica ederiz.*"⁴⁹² bu ibare Yunan işgalinin daha altıncı ayında öğretmenlerin ve maarif müdürünün⁴⁹³ geldiği durumu gözler önüne sermektedir. Aynı

⁴⁹⁰ BOA. DH. UMVM. 40. 95. 003.

⁴⁹¹ BOA. DH. UMVM. 42. 10. 001.

⁴⁹² *Ahenk Gazetesi*, 9 Kasım 1919, 1.

⁴⁹³ İlgili Maarif Müdürü hakkında ilerleyen konularda ortaya konulacak iddialar göz önüne alındığında bu haberin gerçeklik durumu kısmen şüpheli görünmektedir.

gazetenin bir sonraki günkü nüshasında ise “*Manisa Mektepleri Kapanıyor*” başlığıyla Manisa bölgesi öğretmenleri ile ilgili haber yayımlanmıştır. Haberde, Manisa ilkokul öğretmenlerinin çoktan beri maaş alamamalarından dolayı belli bir müddet zarfında maaşlarının ödenmemesi halinde vazifelerini bırakacaklarını mutasarrıflığa bildirdikleri beyan edilmiştir. Buradan edinilen bilgilere göre, Manisa’da 1917 senesinde öğretmen sayısı otuz beşten fazla iken 1919 senesine gelindiğinde bu sayı yirmi beşe kadar düşmüştür. Maaşlarda ise iki senedir herhangi bir artış söz konusu olmamasına rağmen daha önce düzenli olarak ödenen maaşlar ilgili yıl itibariyle ödenemez olmuştur. Öğretmenlerin durumlarının kötüleşmesine neden olan idarecilerin hesap vermesi gerekmektedir. Maarifin halkı eğitmesi gerektiği bir zamanda ortaya çıkan bu durum, eğitim sisteminin tamamen ortadan kalkmasına neden olabilecektir. Manisa’nın birçok bölgesinde aynı sıkıntılar görülmekte ve vilayet muhasebelerinin ilgili sorunun önüne geçmesi de zor görünmektedir.⁴⁹⁴

İlgili yazıdan bir hafta sonra 16 Kasım 1919 tarihli *Ahenk Gazetesi*’nde Nif Kazası Öğretmenlerinin gazeteye gönderdiği şu yazı yayımlanmıştır:

“Kaza maarif encümeninin mesarif-i mecbure tevziyatı ve tahkikatında gösterdiği kayıdsızlık yüzünden maaşatımız verilemiyor. Dayyık mayışatdan dolayı düçar olduğumuz nakabil tahammül sefalet ve müşkilat son dereceyi bulmuştur. Biz zavallı muallimler için pek meşum olan bu ahvalin badema temadî edeceği kaza encümen-i maarifinin lakaydane hareketinden istidlal edilmektedir. Bugüne kadar müteaddid feryadlarımıza karşı sedre şifa verecek bir cevab veren yok. Bağırдық, çağırдық, açız dedik, muallimlik, mürebbiyelik salim bir fikri vücudle kaimedir teziyesini ileri sürdük katiyen aldırın, ehemmiyet veren yok bugünün fevkalade mübrem olan ihtiyac zaruretlerine karşı hiçbir kayıt ve hamiyet haiz olmayan pek cüzi muhasasat-ı şehriye ile idame mevcudiyet etmek mecburiyetinde bulunan muallimler aylarca istihkaklarından mahrum edilirse temin-i maişet hususunda güzere eden günler, saatler biraz insaf ile mülhaza ve muhakeme edilmelidir. Her an düşüncesi, mefkuresi ailesinin dörd mayışatı ile uğraşan ve her dakika vicdan azabı içerisinde meazib olan bir muallimden vatan ve milletin terakkiyesi namına ne beklenir ve ne beklenmek lazımdır? Binaen aleyh son bir umud ile hal-i sefalet ve perişanımızı senelerden beri meslek-i maarifle imrar-ı hayat eden tecrübe

⁴⁹⁴ *Ahenk Gazetesi*, 10 Kasım 1919, 1.

dide ve ali cenab maarif müdiri bey efendinin inzar-ı insaf ve merhametine vaz' ediyor ve neticesine sabırsızlıkla intizar ediyoruz."⁴⁹⁵

Nif Kazası Öğretmenleri şeklinde imzalanmış olan metin, öğretmenlerin içerisinde buldukları vaziyet karşısında aradıkları çarelerin hiç birisinin netice vermediğini ve son olarak Maarif Müdürünün duruma çare bulmasını talep etmektedir. Ancak bir hafta önceki haber metni bahsi geçen dönemde Maarif Müdürünün de öğretmenlerin içerisinde buldukları durum karşısında elinden bir şey gelmediğini göstermektedir.

İşgal hareketinin başlaması sonrasında görev yerlerini terk eden öğretmenler ve memurlar genellikle avdet harcırahı da talep etmişlerdir. Örneğin, Yunanların Batı Anadolu'daki işgal harekâtı ile bölgeden ayrılmak zorunda kalan Edirne Sanayi Mektebi Muhasebe Memuru Ali,⁴⁹⁶ Uzunköprü Muradiye Mektebi Muallimi Sanisi Süleyman Fahri,⁴⁹⁷ Ertuğrul karyesi Mektebi Sabık Muallimi Cemal,⁴⁹⁸ Lüleburgaz kazası Çiftlikköy nahiyesi Mektebi İptidai Muallimi Nesib avdet harcırahı talep eden yüzlerce kişiden birkaçıdır. Doğrudan bahsi geçen bu taleplere dair yazılmış herhangi bir cevaba araştırmamız esnasında rastlanmamıştır ancak Bozdoğan Muallimi Ali Rıza Efendinin avdet harcırahı talebine karşılık olarak verilen cevapta, işgal sebebiyle Dersaadet'e gelen kişilere avdet harcırahı ödemesi yapılmasına dair herhangi bir kanun olmaması gerekçe gösterilerek ne öğretmenlere ne de memurlara bu tür ödemelerin yapılamayacağı dile getirilmiştir.⁴⁹⁹ Dolayısıyla ilgili alanda kanun yokluğu işgal bölgelerinden ayrılmak zorunda kalan memur ve öğretmenlerin hakları olduğunu düşündükleri harcırahları alamamalarına sebep olmuştur.

İşgal bölgelerindeki öğretmenler tarafından Dahiliye ve Maarif Nezaretlerine gönderilen dilekçelere bakıldığında öğretmenlerin içerisinde buldukları sosyal durum daha iyi anlaşılabilir. Buna örnek olarak Soma İptidaisi tarih ve coğrafya öğretmeni Hüseyin Avni Efendi'nin, Dahiliye Nezaretine gönderdiği şu dilekçeye bakılabilir:

"... çırılçıplak buraya mecbur hicret olduk muhaceret yüzünden çekmediğimiz sefalet görmediğimiz perişanlık kalmadı ... işgal dolayısıyla

⁴⁹⁵ *Ahenk Gazetesi*, 16 Kasım 1919, 1.

⁴⁹⁶ BOA. DH. UMVM. 41. 28.

⁴⁹⁷ BOA. DH. UMVM. 41. 29.

⁴⁹⁸ BOA. DH. UMVM. 41. 31.

⁴⁹⁹ BOA. DH. UMVM. 44. 60. 001

avdet eden memurun maaşatın ikası için İstanbul vilayeti muhasebe-i hususiye müdüriyetine emrû havale buyurulmasını istirham eylerim."⁵⁰⁰

Daha iç bölgelerdeki öğretmenler ise işgalin kendi bölgelerine daha geç yayılması nedeniyle, maaşlarını tam anlamıyla alamamalarına rağmen 1919-1920 eğitim döneminde görevlerini yapmaya devam etmişler ancak tatil devrelerinde görevli buldukları vilayetler Yunanlarca işgal edildiği için görevlerine dönememişlerdir.⁵⁰¹

Ayrıca öğretmenlerin yaz tatilinde İstanbul'a gitmesi ancak işgal şartları nedeniyle görevlerine dönememeleri üzerine tatil süresinin uzatılması konusu da gündeme gelecektir. Fakat Maarif Nezareti, ilgili konuda Dahiliye Nezaretine yazdığı yazıda tatilin uzatılmasının mümkün olmadığını belirtecektir.⁵⁰² Tatilin uzatılması eğitim hayatının ortadan kalkmasına hizmet eden olgulardan birisi olacağından bu sürenin uzatılmaması dönem şartlarına göre mantıklı görünmektedir.

Sadece Anadolu içerisinden İstanbul'a ya da işgal altında olmayan bölgelere değil ayrıca Anadolu dışında kalan bölgelerden de Anadolu'ya öğretmenlerin geldikleri görülmektedir. Örneğin, Halep ve Şam'dan bazı öğretmenler Anadolu'ya geçerek İstanbul'dan maaşlarının ödenmesini talep etmişlerdir.⁵⁰³

Yunan Yerel İdaresinin işgali altında bulundurduğu bölgelerde muhtariyet ilan etmesi ile, ilgili döneme kadar görevde kalmış olan öğretmen ve memurların çoğunluğu da görevlerini terk etmek zorunda kalmıştır. Bunun üzerine İstanbul Hükümeti, Ağustos 1922 itibarıyla ilgili konuyu tekrar gündemine alarak muhtariyet ilanı nedeniyle görev

⁵⁰⁰ BOA. DH. UMVM. 41. 20. 001.

⁵⁰¹ Görevine dönemeyenlerden birisi de Karahisar-ı Sahib Darülmuallimini Türkçe öğretmeni Rıfat Efendidir. Rıfat Efendi, Yunan işgali sonrasında İstanbul'a giderek mazuliyet maaşı (görevden alınanlara ödenen maaş) talep etmiştir. Ancak bu talebi 7 Mayıs 1337 tarihli ve iki yüz seksen sekiz numaralı tezkere ile Bursa ve İzmit'ten gelen kişilerin tarih itibarıyla mazuliyete sevk edilebilmelerine imkân tanırken Karahisar-ı Sahib'in daha sonra işgal edilmesi nedeniyle daha önce verilen kararın Karahisar-ı Sahibi kapsamayacağı nedeniyle Rıfat Efendi'ye mazuliyet maaşı verilemeyeceği ancak bu kararın uygulanmaması ve bu durumda olan memurlara mazuliyet maaşı verilmesinin uygun olduğu ile ilgili yazışmalar için bkz. BOA. BEO 4710. 353229. ; İşgal nedeniyle görevlerine dönemeyen ve görevlerinden ayrılarak İstanbul'a gitmek zorunda kalan oldukça fazla öğretmen vardır. Bunlardan bazılarının yazdıkları dilekçeler için bkz. BOA. DH.UMVM. 166. 11. ; BOA. DH.UMVM. 40. 89. ; BOA. DH.UMVM. 40. 95. ; BOA. DH.UMVM 41. 18. ; BOA. DH.UMVM. 41. 20.

⁵⁰² BOA. MF. MKT. 1244. 23. 001-002.

⁵⁰³ İlgili konu için bkz. BOA. DH. UMVM. 67. 69. 001-007.

yerlerini terk etmek zorunda kalan memur ve öğretmenlerin maaşlarının tam olarak ödenmesine ve tahsisatı fevkaladelerinin de yarım olarak verilmesine karar vermiştir.⁵⁰⁴

Ankara Hükümeti ve BMM de yerlerinden olan öğretmenlere yardım etmeye çalışmıştır. Canik Milletvekili Hamdi (Yalman) Bey'in (1877-1959) verdiği bir mazbata üzerine yerel idarelerden maaş alan öğretmenlerin görev yaptıkları bölgelerin işgale uğraması ile buraları terk etmek zorunda kalmaları ve içerisine düştükleri zor durumun çözülmesi amacıyla söz konusu durum, Eylül 1920'de Meclis gündemine taşınmıştır. Muvazene-i Maliye Encümeni, öğretmenlerin durumunu görüşmüş ve çözüm olarak tek çıkar yolun bütçenin idare-i hususiyeye yardım kısmından bütçe müsait olduğu takdirde ödenebileceğini bildirmiştir. Ancak milletvekillerinin görüşlerini beyan etmeleriyle konu, maaşını alamayan diğer öğretmenleri de içerisine alacak şekilde tartışılmıştır. İlk olarak bilinmesi gerekir ki işgal altında olan bölgelerden gelen kişilerin maaşları geldikleri yerlerin hususi bütçesinden karşılanması gerekiyordu. Yani eğer ilgili kişiler İzmir'den Ankara'ya geldi ise ilk olarak bu kişiler Ankara muhasebe-i hususiyesine dahil edilmeliydi. Eğer buradan maaşlarını alma imkanları olmaz ise bu defa genel bütçeye müracaat edilmesi gerekiyordu. Uzun süren tartışmaların ardından şu esas kabul edilmiştir: İşgal edilen vilayetlerden gelen ve yerel idarelerden maaş alan memur ve öğretmenlerin maaşları bütçede mevcut olan vilayete yardım kısmından ödenecektir.⁵⁰⁵ Böylece Ankara Hükümeti işgal bölgelerinden gelen öğretmenleri ilk olarak hali hazırda buldukları vilayetlerin muhasebe kısmına ekliyor ve buralardan ödenecek meblağın yeterli olmaması durumunda da genel bütçeden yerel idarelere yardımı öngörüyordu.

Bu süreçte Ankara Hükümetinden ziyade İstanbul Hükümetinin daha büyük bir yük ile karşı karşıya kaldığı oldukça açıktır. Yaptığımız araştırmalarda ilgili memur ve öğretmenlerin dilekçelerinin çok büyük bir kısmının İstanbul Hükümeti birimlerine yazıldığı görülmektedir. Bu durum da işgal bölgesinden henüz ayrılan kişilerin Ankara Hükümetini henüz resmi olarak kabul etmediğini göstermektedir. Söz konusu durum da

⁵⁰⁴ BOA. MV. 224. 89.

⁵⁰⁵ TBMM Z.C., Devre 1, İçtima Senesi 1, İçtima 60, C.III, 6 Eylül 1336, s.586-587.

İstanbul Hükümeti'nin maddi gelirlerinin oldukça azalması nedeniyle öğretmenlerin taleplerini karşılayamamasının gerekçelerini gözler önüne sermektedir.

2.2.3. Kangren Haline Gelen Sorun: Öğretmen Maaşları

Öğretmen maaşları konusu Millî Mücadele süreci boyunca adeta kangren haline gelen en önemli meselelerden birisidir. Öğretmenler hem İstanbul Hükümeti nezdinde hem de Ankara Hükümeti nezdinde bununla ilgili birçok girişimde bulunmuşlardır. Aynı zamanda İstanbul ve Ankara Hükümetleri de öğretmenlerin maaşlarının ödenmesi konusunda çeşitli çalışmalar yapmıştır. Öncelikle Anadolu'nun çeşitli bölgelerindeki öğretmenlerin durumlarına dair bilgileri yerinden vererek konunun daha yakından değerlendirilebilmesini sağlamaya çalışacağız, ardından da Meclisi Mebusan'da ve Büyük Millet Meclisinde öğretmenlerin maaşlarının ödenebilmesi için yapılan girişimlere değineceğiz.

Öğretmenlere ödenen/ödenemeyen maaşların dönemin alım gücüne göre ne ifade ettiğini de bilmemiz gerekmektedir. Bu nedenle temel tüketim maddelerinin ortalama fiyatlarının dile getirilmesi dönemin şartlarını daha iyi anlamamıza yardımcı olabilecektir. 1922 yılında Samsun'da 327 dirhem (1,04 kg) ile 377 dirhem (1,20 kg)⁵⁰⁶ arasında değişen birinci tür ekmeğin fiyatı 20 kuruştur. 345 dirhem (1,10 kg) ile 402 dirhem (1,28 kg) arasında değişen ikinci tür ekmeğin fiyatı da 20 kuruştur. 307 dirhem (0,98 kg) ile 365 dirhem (1,17 kg) arasında değişen üçüncü tür ekmek ise 15 kuruştur.⁵⁰⁷ 1922 Haziran – Aralık arasında Bulgurun kıyyesi⁵⁰⁸25 ile 30 kuruş arasında, Pirincin kıyyesi 35 ile 55 kuruş arasında, Arpanın kıyyesi de 10 ile 14 kuruş arasında değişmektedir. Yine aynı dönemde Etin kıyyesi 50 ile 70 kuruş arasında, Sade Yağın kıyyesi 120 ile 140 kuruş arasında değişmekte, tuz ise 12,20 kuruştan satılmaktadır. Sebze fiyatlarına bakıldığında ise: 1 adet patlıcan 1,20 kuruş, 1 bağ yeşil soğan 2,20 kuruş, 1 kıyye kuru soğan 10 kuruş, 1 kıyye sarımsak 12,20 kuruş, 1 kıyye yeşil fasulye 12,20 kuruş, 1 kıyye sivri biber 10

⁵⁰⁶ 1 dirhem 0,003207 kg'dır.

⁵⁰⁷ Bu fiyatlar Temmuz 1922 ile Kasım 1922 arasını kapsamaktadır.

⁵⁰⁸ 1 kıyye 400 dirhemdir. 400 dirhem de 1,28 kg'dır.

kuruş, 1 kıyye patates 10 kuruş, 1 adet hıyar 2,20 kuruştur. Meyve fiyatları ise şu şekildedir: 1 kıyye kiraz 17,20 kuruş, 1 kıyye vişne 25 kuruş, 1 kıyye üzüm 20 kuruş, 1 kıyye şeftali 12,20 kuruş, 1 kıyye kayısı 20 kuruş, 1 kıyye armut 10 kuruştur. Kuruyemişlerden ise 1 kıyye fındık 10 kuruştur. Diğer yaşam malzemelerine ise şu örnekler verilebilir: 1 kıyye sabun 70 kuruş, 1 adet gaz tenekesi 15,20 kuruş iken 1 kıyye gazyağı 30 - 50 kuruş, 1 kıyye kömür 1,10 - 10 kuruş, 1 kıyye odun 1,10 - 2 kuruş arasında değişmektedir.⁵⁰⁹

İşgalin başlamasından sonra kademe kademe işgal alanlarında İstanbul Hükümetinin etkisi ortadan kalkmış ve işgal kuvvetlerinin her alanda etkisi baskın gelmeye başlamıştır. Ancak görülecektir ki işgal altındaki vilayetler bir şekilde İstanbul Hükümeti ile iletişimlerini sürdürecektir ve talep iletmeye ve emirleri buradan almaya devam edeceklerdir.⁵¹⁰ Elbette aldıkları emirler işgal güçlerinin izin verdiği ölçüde gerçekleştirilebilecektir.

Ankara Hükümeti tarafından doğrudan veya dolaylı olarak yönetilen vilayetler ile İstanbul Hükümeti ile doğrudan veya dolaylı olarak iletişimde olan vilayetlerdeki öğretmenlerin yaşadığı maaş sıkıntıları hemen hemen benzer niteliktedir.

1913 senesinde uygulamaya konulan Tedrisat-ı İptidaiye Kanunu ile getirilen sistem, eğitim açısından çok işlevsel değildi. Şöyle ki: İlgili kanun, iptidailerle rüştiyeleri birleştiriyor ve bunların her türlü masrafını halka yüklüyordu. Halk; okulları yapacak, öğretmen maaşlarını ödeyecek ve okulların masraflarını karşılayacaktı. Kanunun on beşinci maddesine göre: İptidai okullarının bütçesini tedrisat-ı iptidaiye meclisleri yapacak, ortaya çıkan masraf okulun bulunduğu yerde yaşayan halka gelirleri nispetinde

⁵⁰⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. M. Emin Yolalıcı, “1922-1923 Yıllarında Samsun’da Fiyat Hareketleri (Belediye Meclisi Zabıt Defteri’ne Göre)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 14, sy 42 (1998): 1046-1079.

⁵¹⁰ Örneğin, İzmir’in işgalinden üç-dört ay sonra İzmir’de yayım yapan *Ahenk Gazetesi*’nin 3 Eylül 1919 tarihli nüshasında İstanbul yönetimi tarafından medrese öğretmenlerine verilen ekmek bedeli ve pahalılık zammı ile ilgili duyurusu yer almaktadır. Bu da bize İstanbul Hükümetinin hala eğitim üzerinde belirleyici olduğunu göstermektedir. İlgili duyuruya göre: Medresede görev yapan öğretmenler iki kısma ayrılmaktadır. 1) Öğretmenliği meslek olarak icra eden ve maaşla çalışanlar. 2) Başka bir memuriyeti olduğu halde medrese veya okullarda birkaç dersi bulunan kişilerdir. Birinci gruba kanuna göre ilgili oranlarda pahalılık zammı ve ekmek bedeli verilmesi, ikinci gruba ise ekmek bedeli verilmemesi ve sadece pahalılık zammı verilmesi, müdürlük görevi ile birlikte öğretmenlik de yapanlara hem ekmek bedeli hem de pahalılık zammı verilmesine karar verilmiştir. *Ahenk Gazetesi*, 3 Eylül 1919, 3.

paylaştırılacak ve bir haftalık itiraz süresi bırakılacaktı. İtiraz gelmemesi durumunda ise bu masrafların paylaşımı kesinleşmiş olacaktı. Ardından maliye tahsildarları bu paraları dört taksitte toplayarak Ziraat Bankasına yatıracak ve Maarif Encümenleri de söz konusu parayı alarak gerekli harcamaları yapacaktı. Ancak tahsildarlar kanunun emirlerine rağmen ilgili tahsilatları Ziraat Bankasına değil maliye veznelere yatırmışlardır. Ortaya çıkan söz konusu oldubitti durumu, maliyenin muhasebe-i hususiyelere yüzbinlerce lira borçlanmasına yol açarak muhasebe-i hususiyelerin de öğretmenlerin maaşlarını aylarca ödeyememesine neden olacaktır.⁵¹¹ Dolayısıyla ortaya çıkan neticede, maaş alamayan başlıca öğretmen grubu ilkokul öğretmenleri olacaktır.⁵¹²

İşgal bölgesindeki maaş sorunu, işgal altında olmayan bölgelerde görev yapan öğretmenler ile aynı kökten beslenmektedir. İlkokul öğretmenlerinin maaşlarının yerel idare tarafından ödeniyor olması ve yerel idarelerin vergileri⁵¹³ düzenli olarak toplayamıyor oluşu, maaşların verilmesini güçleştirmektedir.⁵¹⁴ Ancak burada değinilmesi gerekir ki diğer bölgelerden farklı olarak işgal kuvvetlerinin, maaşların verilememesi üzerinde zamanla büyük etkisi olacaktır. Yani, Batı Anadolu'da öğretmenlere maaş ödenemiyor oluşunu sadece vergilerin düzenli olarak toplanamıyor olması ya da toplanan vergilerin yanlış yere yatırılması ile açıklamamız mümkün değildir.

Ayrıca belirtilmesi gereken bir diğer önemli nokta ise ilkokul öğretmenlerinin yanı sıra bir süre sonra orta dereceli okulların öğretmenlerinin de maaşlarını alamamaya başlaması

⁵¹¹ “Muallimlerin Maaşları”, *Anadolu'da Yenigün Gazetesi*, 22 Mart 1336, 3.

⁵¹² İlgili kanun maddesi 1329 (1913) senesinden beri uygulanmaktadır. Söz konusu dönemde kanun maddesi oldukça işlevsel durumdaydı ve ek gelirler de mevcuttu. Fakat dönemin okul ve öğretmen sayısı 1920-23 dönemine göre oldukça azdı. Okullar sadece liva ve kaza merkezlerinde vardı ve öğretmen maaşlarına zam yapılmıyordu ancak dönemin bütçesi okullar için yeterliydi. TBMM Z.C., Devre 1, İçtima Senesi 3, İçtima 107, C.XXIII, 23 Eylül 1338, s.156.

⁵¹³ Örneğin, İzmir yerelinde ilkokul öğretmenlerinin maaşlarının ödenebilmesi ve çeşitli masrafların karşılanabilmesi için öngörülen vergi tutarı 2.795.534 kuruş 30 paradır. *Ahenk Gazetesi*, 12 Ocak 1920, 3. ; İlgili vergi gelirleri Şubat 1920 itibarıyla Yerel İdare Meclisi tarafından onaylanmıştır. Yerel İdare Meclisinin ilgili görevlerini halen yerine getirmeye devam ettiği de buradan anlaşılmaktadır. *Ahenk Gazetesi*, 2 Şubat 1920, 3. ; Mayıs 1920'de Maarif Müdürlüğü, ilgili vergilerin Ziraat Bankası veznelere yatırılmasını ve yatırılan tutarlarla ilgili olarak da müdüriyetin bilgilendirilmesini vilayet yönetiminden talep etmiştir. *Ahenk Gazetesi*, 2 Mayıs 1920, 3.

⁵¹⁴ Ancak burada işgal hadisesini ya da vergilerin toplanamıyor oluşunu Batı Anadolu'nun işgalinin sonrasında başladığı gibi bir algı yaratılmamalıdır. Batı Anadolu'da daha işgal hareketi başlamamışken 13 Ekim 1918 tarihinde Maarif Nezaretinden Dahiliye Nezaretine yazılan bir yazıda Niğde livasında vergilerin toplanamaması nedeniyle öğretmenlerin maaşlarının ödenememesi sorunundan bahsedilmektedir. BOA. DH. UMVM. 37. 51. 001.

hadisesidir. Hali hazırda uygulanan kanuna göre ilkokul öğretmenlerinin maaşları, daha önce de belirtildiği üzere, yerel idareler tarafından ödenirken orta ve üst dereceli okullarda görev yapan öğretmenlerin maaşları da genel bütçeden karşılanmaktaydı.

2.2.3.1. İşgal Altında Öğretmenler ve Maaşları

Batı Anadolu'da işgaller başladığında halihazırdaki durumda⁵¹⁵ öğretmenlerinin çoğunluğu dört-beş ay ve hatta bazıları çok daha uzun süredir maaş alamıyor ve üstelik pahalılık nedeniyle geçimlerini dahi temin edemiyorlardı.⁵¹⁶

Aydın Vilayeti Maarif Müdürlüğü, 8 Ağustos 1919 tarihinde gazeteye bir ilan vererek İzmir ve civarında işgale uğrayan kaza, nahiye ve köy öğretmenlerinin maaşlarının ödenebilmesi ve memuriyet istekleri için maarif idaresine başvurarak isimlerini kaydettirmelerini istemişti. Bunun için bir hafta süre verilmiş ve sonrasında yapılan bu gibi başvuruların geçersiz kabul edileceği beyan edilmişti.⁵¹⁷ Maarif Müdürlüğü, öğretmenlerin içerisine düştüğü durumdan kurtulmaları için çeşitli girişimlerde bulunmaktaydı. Ancak ilgili süreçte bu gibi girişimler, istenilen ve beklenen sonucu vermekten uzak kalmıştır.

Öğretmenlere maaş verilememesinin yanında daha önce yapılan zamlar da kesilmeye çalışılıyordu. Örneğin Aydın Vilayetinde, ilkokul öğretmenlerinin maaşlarına geçim sıkıntıları nedeniyle Nisan 1919'dan itibaren yüzde otuzluk bir zam yapılmıştır. Yapılan yüzde otuzluk zam, öğretmen ve memur kadrolarının genişletilmesi ve buna dair bütçede karşılık bulunamaması nedeniyle vilayet encümeni tarafından oy çokluğu ile yeni bir kararın alınmasına neden olmuştur. Yeni karara göre öğretmenlere yapılan zam Ocak 1920 itibariyle kaldırılmıştır. Elbette bu duruma öğretmenler ve Maarif Müdürlüğü karşı

⁵¹⁵ Maaş sorununun yanı sıra çeşitli bölgelerde görev yapan öğretmenlere verilen erzaklardan yararlanamayan öğretmenler olduğu da çeşitli örneklerde görülmektedir. İzmit Sultanisi öğretmenleri bu duruma bir örnektir. Buradaki öğretmenlere erzak olarak sadece ekmecek verilmekteydi. Ancak bazı diğer bölgelerde bulunan öğretmenler şeker, gaz ve zeytinyağı gibi ürünler de temin edebilmekteydi. BOA. MF. MKT. 1237. 46. 001-002. BOA. MF. MKT. 1237. 57. 001.

⁵¹⁶ Örneğin, Ocak-Şubat 1919'da Konya Sultanisi idareci ve öğretmenleri Nezaretten ihtiyaçlarının temin edilmesini talep ediyorlardı. BOA. MF. MKT. 1237. 50. 001.

⁵¹⁷ *Ahenk Gazetesi*, 8 Ağustos 1919, 2.

çıkılmıştır. Hatta ilgili kararın alındığı encümen toplantısına başkanlık eden eski vali vekili de alınan kararın yerel meclis kararına uygun olmadığı gerekçesi ile ret oyu vermiştir. Konu, yerelde çözülemediği için Şurayı Devlet tarafından çözülmesi gerektiği düşüncesi ile mesele buraya taşınmıştır. Şurayı Devlet, ilgili encümenin yerel meclisçe alınan karara müdahale ve düzeltme yetkisi olamayacağından hareketle öğretmenlere zamlı maaştan ödeme yapılması kararına varmıştır. Buna dair İstanbul Maarif Nezaretine öğretmenler tarafından da çeşitli dilekçeler gönderildiği bilinmektedir.⁵¹⁸

Maaşlara yapılan zamlar geri alınmadan önce İbn Hazım Ferid, *Ahenk Gazetesi*'nde yazdığı bir yazıda öğretmen maaşları hakkında şu değerlendirmelerde bulunuyordu: Öğretmenlerin maaşının tekrar düşünülmesi gerekmektedir. Altı yüz – bin kuruşla öğretmen istihdamı yapılmamalı ve maaşları en az iki bin en fazla on bin kuruş olmalıdır. Böyle bir dönemde öğretmenlere bu kadar düşük maaş veriliyor olması hükümet için ayıp bir durumdur. Bu nedenle maarife hakkıyla hizmet edilememektedir.⁵¹⁹ İbn Hazım Ferid'in fikirleri merkezi otoriteyi suçlayacak cinstendir. Ancak öğretmenler adına onların haklarını savunuyor olması dikkate değerdir. Öğretmen maaşlarının bu kadar düşük olması, eğitim sisteminin başlıca unsurlarından olan öğretmenlerin eğitime hizmet etmelerine engel olduğu yönündeki düşüncesi de isabetlidir.

⁵¹⁸ Örneğin, ilkokullar baş öğretmenlerinden Ali Fehmi ve diğer öğretmenler Dahiliye Nezaretine gönderdikleri telgrafta: Açlık ve sefalet içerisinde çırpındıklarını, dört beş aydan beri maaş alamadıklarını ve buna dair yaptıkları müracaatların dikkate alınmadığını beyan etmişlerdir. Bir diğer telgraf Denizli livası öğretmenleri tarafından gönderilmiştir. Onlar da altı aydır istihkaklarının gönderilmediğini ve bu nedenle acınacak ve sefil bir hale düştüklerini, maaşlarının ödenmemesi durumunda da mesleklerini bırakmak zorunda kalacaklarını dile getirmişlerdir. Aralık 1919'dan itibaren devam eden bu yazışmalar ancak Haziran 1920'de Şurayı Devlet tarafından alınan karar ile neticeye bağlanmıştır. Yedi ay boyunca devam eden bu süreçte öğretmenlerin ne kadar yıprandığını belirtmeye gerek dahi bulunmamaktadır. Yazışmaların tamamı ve vilayetlerden yazılan dilekçeler için bkz. BOA. DH. UMVM. 68. 17. 001-014. ; Ancak 1921 senesinde Denizli ve civarında görev yapan öğretmenlerin maaşlarının geçici harcamalar yoluyla yapılmasının uygun olduğu belirtilmektedir. Dolayısıyla ilgili bölgede hala maaş konusunda sıkıntıların olduğu görülmektedir. BOA. DH. UMVM. 68. 15. 001-002.

⁵¹⁹ *Ahenk Gazetesi*, 16 Eylül 1919, 1. ; İlgili dönemde Sanayi Okulunda görev alan öğretmenlerin maaşlarının diğer okullarda görev alan öğretmenlere göre daha fazla olduğu görülmektedir. Örneğin 13 Ocak 1920 tarihinde Mektebi Sanayi Müdüriyetinden *Ahenk Gazetesine* verilen ilanda 3600 kuruş maaş ile iptidai kısmında, 2200 kuruş maaş ile de sanayi kısmında Fransızca öğretmenliği kadroları için öğretmen arandığı belirtilmektedir. *Ahenk Gazetesi*, 13 Ocak 1920, 3.; Belki sıra dışı bir karşılaştırma olabilir ancak ilgili dönemde Mektebi Sultanide öğretmenlere ödenmesi kararlaştırılan maaşların miktarının da verilmesinin bir kıyas olmasa bile fikir olması açısından önemli olduğunu düşünüyoruz. Mektebi Sultanide on kişilik öğretmen grubu görev yapacaktır. Maaşı en fazla olan kişi Mektebi Sultanî Müdürü'dür ve alacağı maaş 18000 frank olarak belirlenmiştir. Diğer öğretmenler sırasıyla 15000, 14000, 10000, 10000, 8000, 8000, 8000 ve 6000 frank alacaklardır. BOA. BEO. 4653. 348912. 002.

Sadece öğretmenlerin değil vilayet yönetiminin ve İstanbul Hükümetinin de maaşlar konusunda girişimlerde bulunduğu bilinmektedir. Örneğin, Eylül 1919'da Maarif Nezaretinden Maliye Nezaretine yazılan bir yazıda Aydın'da bulunan iptidai okulları ile Darülmuallimin öğretmenlerinin maaşlarını alamamaları nedeniyle içerisinde buldukları durum açıklanıyor ve söz konusu halin devam etmesi durumunda çocukların eğitimden mahrum kalacağı vurgulanarak durumun daha da kötüye gitmemesi için acilen ödeme yapılması gerektiği ifade ediliyordu.⁵²⁰ İlgili talep 12 Ocak 1920'de Aydın Vilayeti Vali Vekili tarafından tekrar edilerek, yerel idarenin maarifle ilgili olan vergiler de dahil olmak üzere işgalin ortaya çıkardığı koşullar nedeniyle vergileri toplayamadığı, öğretmenlere maaş verilememesi nedeniyle görevlerini terk ettikleri ve okulların kapanma noktasına geldiği belirtiliyor ve acilen gerekli ödemelerin yapılması isteniyordu.⁵²¹

Bu sırada Yunan Fevkalade Komiserliği ve Yunan Hükümeti tarafından, maaşlarını alamayan ve zor durumda olan öğretmenlere birer maaş oranında erzak yardımı yapılması düşünülmekte ve ilgili yardımın İzmir Rum Metropolitini aracılığıyla dağıtılması planlanmaktaydı. Söz konusu durum, Rum Metropolitin kendisini İslam halkı nazarında hoş göstermeye çalışmasından ibaret olduğu düşüncesi ile İstanbul Hükümeti tarafından elbette hoş karşılanmamıştı. Maarif Nezaretinden Dahiliye Nezaretine yazılan yazıda öğretmenlerin maaşlarının ödenememesinin onları Metropolitin yardımına muhtaç bırakması gibi kötü bir yola saptıracağından duyulan endişe dile getirilmekteydi. Böyle bir neticenin ortaya çıkmaması için acilen yardım yapılması gerekmekteydi. Ancak paranın gecikme ihtimaline karşı da gereken yardımın Müslüman hayırseverlerden sağlanması yoluna gidilmesi tavsiye edilmekteydi. Aydın Maarif Müdürü Mahmud Ziya Bey ise haklı olarak halkın yardımı ile senelik üç yüz elli bin liralık bir açığın kapatılmasının imkansızlığını vurguluyordu. Maliye Nezareti ise zaten 9 Ocak 1920'de on beş bin lira ve 4 Mart 1920 tarihinde de yirmi bin lira gönderilerek bunun da on beş

⁵²⁰ BOA. DH. UMVM. 39. 34. 001.

⁵²¹ BOA. DH. UMVM. 52. 9. 002.

bin lirasının yerel idareye verildiğini vurgulayarak daha fazla yardımın imkansızlığından bahsediyordu.⁵²²

Aydın Vilayeti Yerel İdaresi, gelirlerin sağlanması konusunda yeni çareler aramaya yönelmiştir. Tedrisatı İptidaiye Meclisi, okula devam edenlerden iki yüz kuruşa kadar yardım talebinde bulunmuş ancak halk bunu ödemeyi reddederek zaten paylarına düşen maarif hisselerini ödediklerini belirtmişlerdir. İstanbul Hükümeti tarafından öğretmenlerin maaşlarının ödenebilmesi amacıyla halktan ağır vergiler alınmasına kesinlikle izin verilmemekteydi. Hatta buna dair bir haberin İstanbul'a ulaşması sonucu Dahiliye Nezareti bir emir göndererek alınan vergi var ise halka geri ödenmesini istiyordu.⁵²³ Ortaya çıkan durum karşısında Aydın Valiliği ve Maarif Müdürlüğü, 19 Nisan 1920 tarihinde Maarif Nezaretine gönderdiği yazıda, bu gibi sorunların İstanbul'daki maarif sorunlarıyla benzer olduğunu ve çözümün, okulların genel bütçeye dahil edilmesinden geçtiğini dile getirmiş ve bu konuda çalışma yapılmasını talep etmiştir.⁵²⁴ İlerleyen konularda görüleceği üzere zaten ilgili talepten önce öğretmen maaşları hususu Meclisi Mebusanda dile getirilmeye ve tartışılmaya başlanmıştır.

Aydın Vilayetine göre, okulların genel bütçeye dahil edilmesi ile sağlanan gelirlerden okulların giderlerinin karşılanması pek ala mümkündür. Ancak Ankara'da Meclisin toplanması ile İstanbul Hükümeti, Anadolu'nun çok büyük bir kısmında meşruiyetini ve kontrolünü yitirmiştir. Bu kontrol kaybının Ankara Hükümetinin kurulmasının hemen akabinde gerçekleşmediği 22 Nisan – 2 Mayıs 1920 tarihleri arasında İstanbul'u ziyaret eden WM. Thwaites'in İngiltere'ye gönderdiği raporundan anlaşılıyor. Hatta Thwaites, İstanbul Hükümetinin varlığının sadece İstanbul ile sınırlı olduğunu öne sürmektedir.⁵²⁵ Dolayısıyla vergi gelirleri olmadan ilkokul öğretmen maaşları genel bütçeye dahil edilse bile bunların ödenmesine imkân bulunamayacaktır.

İstanbul Hükümeti, Yunan Fevkalade Komiserliği ve dolayısıyla Yunan Hükümetinden yardım alınmasına karşı çıkmasına rağmen burada söz konusu sadece öğretmen

⁵²² BOA. MF. MKT. 1240. 76. 001-010.

⁵²³ BOA. DH. KMS. 52. 43. 001.

⁵²⁴ BOA. MF. MKT. 1240. 76. 011.

⁵²⁵ The National Archives, CAB 24/108/4.

maaşlarının ödenememesi değildi. Aynı zamanda yatılı okulların masrafları da artık karşılanamaz durumdaydı. Bu tür masrafların giderilmesi için vergilerin de tam anlamıyla tahsil edilemiyor oluşu, doğal olarak tüm eğitim sistemini her alanda yardıma muhtaç hale getiriyordu. İlgili yazışmalar süresince, İstanbul Hükümeti tarafından parça parça gönderilen meblağlar ile bütçe açığı kapatılmaya çalışılmıştı.⁵²⁶ Ancak bu meblağlar sadece günü kurtaracak cinsten olup ilerleyen konularda bu durum sık sık dile getirilecektir.

İstanbul yönetimi, maarif çalışanlarının maaş alamamalarının temel nedenini, Yunan işgal kuvvetlerinin işgal ettikleri bölgelerin mali işlerine müdahale etmelerine bağlamaktaydı. Örneğin, Hüdavendigâr vilayeti maarif memurları, Yunan işgali sonrasında maliyeye müdahale edilmesi nedeniyle beş-altı ay maaş alamamış, durumun ortaya çıkardığı zorluğu aşmak için Hariciye Nezareti tarafından İngiltere, Fransa ve İtalya Yüksek Komiserlikleri nezdinde teşebbüslerde bulunulmuştur.⁵²⁷ Hatta Yunan işgal kuvvetlerinin Düyunu Umumiye gelirlerine dahi müdahale ettiği bilinmektedir.⁵²⁸

Elbette maaş ödenememesi hadisesinin sadece bu tür müdahaleler sebebiyle meydana geldiği iddiasında bulunulamaz. Osmanlı yönetiminin merkezi İstanbul'a bakıldığında da öğretmenlerin, maaşlarını düzenli bir şekilde alamadıkları görülecektir. Hatta öğretmen maaşlarının ödenmesindeki zorlukları ve eğitimde meydana gelen aksaklıkları gidermek amacıyla Darülfünun Hukuk Medresesi Meclisi Müderrisin Reisi Hasan Tahsin Bey başkanlığında bir komisyon dahi kurulmuştur.⁵²⁹ İstanbul Hükümeti tarafından yapılan bu savunma, temelde kısmen doğru olmakla birlikte genel çerçeveden bakıldığında sorunun sadece bir parçasını meydana getirdiğini anlamak zor değildir.

⁵²⁶ Bu kapsamda gönderilen miktarlar şu şekildedir: Ocak 1920'de on beş bin lira, 2 Mart'ta on beş bin lira, 27 Mart'ta bir kısım meblağ (kayıtlarda tam miktar geçmemektedir.) ve 27 Nisan'da da otuz bin lira. BOA. MF. MKT. 1240. 76. 013-014.

⁵²⁷ BOA. BEO. 4669. 350119. Ayrıca Yunanların işgal ettikleri yerlere gönderdikleri mali denetçilerin diğer bir örneği için bkz. BOA. BEO. 4661. 349551.

⁵²⁸ BOA. HR. HMF. İŞO. 217. 27.

⁵²⁹ İlgili komisyona üye olarak Mektebi Mülkiye Hukuku İdare Muallimi İsmail Hakkı Bey, Meclisi Maarif üyelerinden Şefik Bey, Ticaret Mektebi Alisi Müdürü Hulusi Bey, Darülmualimin Tatbikat Mektebi Müdürü İhsan Bey getirilmiştir. Bu komisyonun görevi: Uygun mahallerde okul inşa edilmesi ve öğretmen maaşlarının düzenli olarak ödenmesi ve görevlerine düzenli olarak devam etmelerinin sağlanması konusunda gerekli girişim ve kararların alınmasıdır. BOA. MF. MKT. 1242. 63. 001.

Öğretmenlerin maaş sıkıntısı gittikçe bir buhrana dönüşmekteydi. Sevr Anlaşmasının imzalanmasının akabinde Yunan Yerel İdaresi, yerel kurum ve kuruluşlara ve dolayısıyla vergi gelirlerine de el koymuştu. Bu durumda maaşların kendileri tarafından ödenmesi gerekmektedir. Çünkü İstanbul Hükümeti de yayımladığı bir kararname ile işgal altındaki bölgelerde bulunan memurların maaşlarını genel bütçeden çıkarmıştı. Dolayısıyla öğretmenlerin maaş alabileceği tek nokta yerel maarif vergileri ile sağlanan bütçe idi. Yunan Yerel İdaresi, 1920 Ağustos ve Eylül maaşlarını ödemişti⁵³⁰ ancak sonrasında maaşların ödenmesine devam edilemeyeceği ve bu işin cemaat kanalıyla yapılması gerektiği beyan edilmişti. İleriki konularda da dile getirileceği üzere Yunan Yerel İdaresi, bir çelişki olarak cemaat teşkilatı kurulmasına ve maarif vergi gelirlerinin de buraya aktarılmasına Sevr Anlaşmasının onaylanmamış olması nedeniyle izin vermemişti. Hatta öğretmenlerin ve diğer memurların istedikleri yerlere serbestçe gidebileceğini yani bulunduğu görevden ayrılabilceğini beyan etmişti.⁵³¹ Dolayısıyla, Yunan Yerel İdaresi hiçbir şekilde Türk/Müslüman öğretmen ve memurların mağduriyetini gidermek için çalışmamakta aksine onları zor durumda bırakmak ve görevlerini terk etmeleri için elinden geleni yapmaktaydı.

İlgili konuda ne yerelden ne de İstanbul'dan herhangi bir çözüm üretilememesi artık öğretmenlerin mesleklerini bırakmalarını adeta teşvik ediyordu. Nitekim 2 Ocak 1921 tarihinde kaleme alınan bir yazıda öğretmenler, durumlarının artık içinden çıkılmaz hal aldığını belirtirken kendilerinin de ihtiyaçları olduğunu vurgulayarak sitemde bulunuyor ve subay olsalardı kendilerinin de el üstünde tutulacaklarını ancak şu anda dikkate alınmadıklarını belirtiyorlardı. Üstelik ilgili durumun devam etmesi halinde de geçimlerini sağlayabilecekleri başka meslekler bulmak adına öğretmenliği terk edeceklerini dile getiriyorlardı.⁵³² Bu söylem bir tehditten ziyade içerisinde buldukları buhran durumunun dile getirilmesi anlamında gerçeklerin gözler önüne serilmesinden ibarettir. Hakikaten, zaman içerisinde öğretmenlerin vazifelerini terk ettiklerini başka

⁵³⁰ Yunan Fevkalade Komiserliği ilkokul öğretmenleri de dahil olmak üzere tüm maarif çalışanlarının ilgili dönem maaşlarını ödemiş. Darülmualiminin ve Darülmualimatın leyli kısmından kaynaklı masraflarını ise ödemiştir. BOA. DH. UMVM. 69. 62. 006.

⁵³¹ BOA. DH. İ. UM. 20. 14. 016.

⁵³² BOA. DH. UMVM. 69. 62. 001.

mesleklere ya da başka vilayetlere gittiklerini biliyoruz. Buna bir örnek vermek gerekirse Birinci Dünya Savaşı sırasında İhtiyat Zabiti olarak görev yapan ve savaş sonrasında da öğretmenlik mesleğine dönen Yusuf Ziya Efendi gösterilebilir. Bu zat, Emniyet Genel Müdürlüğüne gönderdiği dilekçesinde, gerek maaşının altı yüz kuruş olması gerekse alması gereken maaşları düzenli olarak alamaması nedeniyle içerisinde bulunduğu sıkıntıya son verebilmek amacıyla liyakatini ispat etmesi durumunda Bursa ve civarında olmak üzere bir polis memurluğuna tayin edilmesini istemektedir.⁵³³

Şubat 1921'e gelindiği halde hala sorun çözülememiş durumdadır. İstanbul Hükümeti'nin ilgili konudaki girişimleri ise oldukça zayıftı. Sadarettin, Hariciye Nezaretine yazılan 3 Şubat 1921 tarihli yazıda, yerelde yapılan girişimlerin herhangi bir sonuca ulaşmadığı ve bu nedenle Maarif Nezaretinden gelen ve hukuki ve resmi durum netleşene kadar maaşların yerelden ödenmesi gerektiğini bahis konusu eden yazının, anlaşmaya taraf devletlere tebliğ edilmesi istenilmiştir.⁵³⁴ Yani, İstanbul Hükümeti ne kendi içerisinde ne de İzmir Yunan Fevkalade Komiserliği ile yapılan temaslarda maaş konusuna bir çözüm üretememiş ve çözümü Sevr Anlaşmasına taraf diğer devletler nezdinde girişim yapmakta aramaya başlamıştır.

İzmir'deki okullar özelinde bakıldığında Mektebi Sultani haricindeki öğretmen maaşları sekiz bin lirayı bulmaktadır.⁵³⁵ Mektebi Sultani öğretmenlerinin maaşları ise aylık iki bin lira civarındadır.⁵³⁶ Birçok okulun kapatılmış ve öğretmenlerin İzmir'i terk etmiş olmalarına rağmen geride kalanların maaşları dahi Yunan Yerel İdaresinden ve maarif gelirlerinden temin edilememektedir.

Öğretmenlerin maaş konusu, her yönetim birimi için ortak bir sorun olmakla birlikte bazı yerlerde çözümler üretilebilirken bazılarında çözüm mümkün olmamıştır. Bölge ve okul özelinde öğretmenlerin yaşadığı sorunlara da değinilmesi yerinde olacaktır.

Salihli'de yaşayan ilkokul öğretmenleri de maaşlarını alamamaları nedeniyle zor durumdadırlar. Salihli Yerel İdare Meclisi tarafından İstanbul Hükümetine gönderilen bir

⁵³³ İlgili dilekçe 20 Temmuz 1920 tarihlidir. BOA. DH. EUM. MEM. 117. 39. 001.

⁵³⁴ BOA. BEO. 4673. 350411. 001.

⁵³⁵ BOA. MF. MKT. 1241. 89. 006.

⁵³⁶ BOA. MF. MKT. 1241. 89. 011. 002.

yazıda, ilkokul öğretmenlerinin maaşlarının ödenmesi için gerekli olan zorunlu vergileri halkın ödeyemediğinden bahsedilmektedir. Mart 1921’de gönderilen ilgili yazıya göre, buradaki öğretmenler yedi-sekiz aydır maaşlarını alamamışlardır. Buradaki sorunun bir kısmı aslında Düyunu Umumiye idaresinin maarif hissesi olarak topladığı yüzde bir buçuk oranındaki vergi gelirlerinin maarife aktarılmamasından kaynaklanmaktadır. İlgili meblağın yatırılması durumunda öğretmen maaşları ödenebilir hale gelecek ve halihazırda bulunan öğretmen açığı da giderilebilecektir. Buradaki öğretmenlerin durumlarının da diğer yerlerdekinden farklı olmaması nedeniyle görevini terk eden öğretmenler olmuş, bu da bazı okulların işleyemez hale gelmesine sebep olmuştur.⁵³⁷ İstanbul Hükümeti’nin bu konuda girişimde bulunması ve gerekli paranın Ziraat Bankası aracılığıyla gönderilmesi beklenmektedir. Ancak bu talep Mart ayından Ekim ayına kadar birkaç defa tekrar edilmesine rağmen herhangi bir çözüm üretilememiş ve netice olarak Maliye Nezareti tarafından 24 Kasım 1921’de verilen yanıtta, içerisinde bulunan mali koşullar nedeniyle Salihli’ye para gönderilme imkânı olmadığı belirtilmiştir.⁵³⁸

Salihli Kaymakamlığının aldığı bu cevap üzerine durum Aydın Vilayeti Vali Vekili aracılığıyla 11 Şubat 1922 tarihinde Dahiliye Nezaretine sunulmuş ve okulların devamı için tahsil edilmiş olan ilgili vergi gelirlerinin gönderilmesi istenilmiştir.⁵³⁹ Maliye Nezareti bu defa ilgili meblağı 23 Mart 1922 tarihinde İzmir Müftüsü Rahmetullah Efendi aracılığıyla Salihli Mal Müdürlüğüne göndermiştir.⁵⁴⁰ Salihli Kaymakamlığı isteğinde yasal olarak da haklı bir konumda olmasına rağmen bir yıl süren bürokratik sürecin nihayetinde ancak ilgili meblağın temin edilebilmesini sağlamıştır. Bu süreç içerisinde eğitimin işlemez duruma geldiğini iddia etmek pekâlâ yanlış olmayacaktır.

Yunan işgal kuvvetlerinin Hüdavendigar Vilayetine mali işlerden sorumlu bir temsilci atayarak tüm mali işleri onun gözetimi ve emri altına verdiğini belirtmiştik. Söz konusu Yunan temsilci bir süre sonra maliyeye ait olan tüm işlerin onayını kendi eline aldığı için onayından geçmeyen hiçbir ödemenin yapılmasına izin vermemeye başlamıştır. İlgili vilayetin öğretmen maaşları ve okullarının giderleri için talep edilen ödemeleri de

⁵³⁷ BOA. DH. UMVM. 68. 39. 001-002.

⁵³⁸ BOA. DH. UMVM. 68. 39. 007.

⁵³⁹ BOA. DH. UMVM. 60. 22. 001.

⁵⁴⁰ BOA. DH. UMVM. 60. 22. 003.

yaptırmamaya başlamış ve bu nedenle hem öğretmenler hem de yatılı olan öğrenciler kendilerini meşakkatli bir durum karşısında bulmuşlardır. Maarif haricindeki diğer bazı memurlar, kişisel teşebbüsleri ile Eylül ve hatta Ekim (1920) maaşlarını dahi tahsil edebilmişlerdir. Ancak öğretmenlerin maaşları okullar namına verildiğinden kişisel teşebbüslerin işe yarama ihtimali de yoktur.⁵⁴¹

1920-1921 Eğitim yılının tamamlanmasının akabinde Bursa Sultanisi öğretmenleri ve diğer birçok okulda çalışan öğretmenler tatil nedeniyle İstanbul'a gitmişlerdir. Ancak tatil bittiğinde tekrar görevlerine dönmemişler ya da dönememişlerdir. Görevine dönemeyen öğretmenler açığa alınmış ve bu defa okulların eğitim hayatını devam ettirmesi öğretmen yokluğu nedeniyle sıkıntıya girmiştir. İstanbul'dan öğretmen gönderme imkânı bulunamayınca çare vekil öğretmenlik sisteminde bulunmuştur.⁵⁴² Örneğin, Bursa Sultanisinde ilgili dönemde açılabilen dersler, vekil öğretmenler, maaşları ve çalışmaları gereken saatler şu şekildedir:

İsmi ve Esas Görevi	Vekalet Ettiği Ders	Çalışma Saati (Ay)	Verilmesi Gereken Maaş
Galib Bey (Mühendis)	Riyaziyat	75	900
Hilmi Bey (Mektebi Sultani Arapça Öğretmeni)	Edebiyat	51	360
Nevres Bey (Emekli Binbaşı)	Fransızca	85	500
Nafiz Bey (Emekli Binbaşı)	Resim	28	300
Hüseyin Bey (İlkokullar Müfettiş Vekili)	Fransızca	85	3500 ⁵⁴³
Münir Bey (Osmangazi Mektebi İptidai Öğretmeni)	İptidai	84	160
Niyazi Bey (Mektebi Sultani İngilizce Öğretmeni Vekili)	Muid ⁵⁴⁴	30 Gün	180
Sadeddin Efendi (Mektebi Sultani İmamı)	Muid	30 Gün	160

Tablo 12: Bursa Sultanisindeki dersler, vekil öğretmenler, maaşları ve çalışmaları gereken saatler⁵⁴⁵

⁵⁴¹ BOA. MF. MKT. 1241. 68. 007.

⁵⁴² BOA. ŞD. 233. 40. 002.

⁵⁴³ Burada verilen cetvel haricinde başka bir cetvel olmamakla birlikte ilgili rakamın 350 yerine 3500 şeklinde yanlış yazılmış olduğu düşünülmektedir. Maaşlarla ilgili görüşmelerin yapıldığı bir başka evrakta verilen maaşların "en fazla 900" olduğu ifadesi bizi bu sonuca götürmekte ve söz konusu rakamın sehven yapılan bir hatadan kaynaklandığı düşünülmektedir.

⁵⁴⁴ Müderris yardımcısı.

⁵⁴⁵ BOA. DH. UMVM. 165. 103. 003.

Çalışma saatlerine göre vekil öğretmenlerin aldıkları maaş oldukça düşüktür. Bu ücret neredeyse asli bir öğretmenin maaşının beşte biri oranına denk gelmektedir. Hüdavendigâr vilayeti, durumun farkında olarak vekil öğretmenlerin vatansever duyguları nedeniyle görevlerini yerine getirdiklerini ancak söz konusu düşük ücretlerin zamanla onları görevlerinden soğutmaktan başka bir işe yaramayacağını beyan ederek İstanbul Hükümetini uyarmıştır.⁵⁴⁶ Bazı derslerin saat başına ücreti altı kuruşa kadar düşmektedir. Durumun meydana getireceği sonuç kaçınılmaz olarak vekil öğretmenlerin istifasıdır. Yeni vekil öğretmen bulmanın da neredeyse imkânsız olması, ortaya çıkması muhtemel sonucun okulları kapatmaya kadar gitmesine neden olacaktır. Hüdavendigâr Vilayeti Vali Vekili bir uyarı mahiyetinde olan bu görüşlerini Dahiliye Nezaretine bildirerek maaşların artırılmasının gereğini vurgulamıştır.⁵⁴⁷ Dahiliye Nezareti, Maarif Nezaretine düşünülen çareyi sormuş, Maarif Vekaleti de asli öğretmen maaşına göre üçte iki oranında bir maaşın uygun olduğunu belirtmiştir. Normalde vekil öğretmenlere dahilden olursa beşte bir, hariçten olursa yarım maaş tahsisi uygun görülüyordu ancak Bursa'nın işgal altında olması nedeniyle bu kuralda esneklik yapılabileceği düşünülmüştür.⁵⁴⁸ Netice itibarıyla vekil öğretmenlerin maaşları asıl öğretmen maaşına göre üçte iki oranına yükseltilmiştir.⁵⁴⁹

Bursa Sultanisinde olduğu gibi Darümuallimin'de de eğitim vekil öğretmenlerle sürdürülmeye çalışılmaktadır. Darümuallimin vekil öğretmenleri, işe başlama tarihleri ve haftalık ders saatleri şu şekildedir:

İsmi ve Esas Görevi	Vekalet Ettiği Ders(ler)	Çalışma Saati (Hafta)	İşe Başlama Tarihi
Bayram Fehmi Efendi (Darüşşafaka Müdürü)	Türkçe	17	13 Ekim 1921
Ahmed Hamdi Bey (Emekli Binbaşı)	Cebir, Hesap, Usul Defteri	9	13 Ekim 1921
İsmail Hakkı Bey (Öğretmenlerden)	Tarihi Tabii, Tenezzüh ve Cevlân	17	13 Ekim 1921

⁵⁴⁶ BOA. DH. UMVM. 165. 103. 004.

⁵⁴⁷ BOA. DH. UMVM. 165. 103. 005.

⁵⁴⁸ BOA. DH. UMVM. 165. 103. 007.

⁵⁴⁹ BOA. DH. UMVM. 165. 103. 008.

Şemseddin Bey (Sanayi Zükur Mektebi Müdürü)	Edebiyat	3	22 Ekim 1921
Canib Bey (Encümen Baş Kâtibi)	Hendese ve Kozmografya	8	1 Kasım 1921
Muhlis Bey (Hapishane Doktoru)	Ulumu Tabiiye	8	1 Kasım 1921

Tablo 13: Darümuallimin vekil öğretmenleri, işe başlama tarihleri ve haftalık ders saatleri⁵⁵⁰

Sultanide olduğu gibi Darümuallimin’de de vekil öğretmenlere verilen maaşlar oldukça düşüktür. Sultani için yapılan girişimlerin yanında bu okul için de girişimler eş zamanlı olarak yapılmış ve maaşlarının yükseltilmesi temin edilebilmiştir.

Kısa süreli işgallere uğrayan Sandıklı kazasında eğitime bakıldığında *Tasvir-i Efkâr Gazetesi*’nde yayımlanan bir makalede, bölgede bulunan muhabirin gönderdiği bir mektuptan genel bir bilgi edinmek olanaklı hale geliyor. Buna göre öğretmenlerin durumu içler acısıdır. Muhabir mektubunda öğretmenlerle ilgili şu betimlemeyi yapmıştır: “Zavallı muallimlerin pantolonları yamalı, kulaklarına kadar geçen fesleri bir parmak yağ içinde.” Öğretmenler maaşlarını alamamaktadırlar. Bir öğretmen bahsi geçen gazete muhabirine şu serzenişte bulunmuştur: “Tobu altı yüz kuruş maaşım var. Onun iki aylığı ile dört maaş nisbetindeki zammı alamadım. Tuza, ekmeğe kifayet etmiyor.” diyerek gözleri yaşarmıştır.⁵⁵¹

Karesi Sancağı da Yunan işgal kuvvetlerinin iç bölgelere ilerlemesi ile birlikte işgal edilmiştir. İşgal hadisesinden önce de eğitim sistemi maddi imkansızlıklar nedeni ile verimli bir şekilde idare edilememektedir. Ancak işgal ile birlikte maddi imkansızlıklar had safhaya çıkmaya başlamıştır. Halktan vergi toplanamadığı için öğretmen ve memur maaşları ödenememektedir. Bu nedenle Karesi Sancağı Mutasarrıflığı da doğal olarak çareyi İstanbul Hükümetinden yardım istemekte bulmuştur. Üç bin lira maaşlar için, yirmi bin lira da hastane için talep edilmiştir. Ancak tüm girişimlere rağmen İstanbul Hükümeti sadece iki bin lira yardım gönderebilmiştir.⁵⁵²

⁵⁵⁰ BOA. DH. UMVM. 165. 103. 001.

⁵⁵¹ *Tasvir-i Efkâr Gazetesi*, 7 Aralık 1919, 2.

⁵⁵² BOA. DH. UMVM. 68. 29. 001-009.

Sadece merkezde değil Karesi kazalarında da öğretmenler maaş alamamaktan şikayetçidir. Bandırma Mektebi İdadi Müdürü Mehmed Ali tarafından Dahiliye Nezaretine gönderilen yazıda maaşların ödenememesi ile ilgili, kaymakam şu şekilde suçlanmıştır “... kaymakam her ay maaşını alıyor bizlerin müracaatında "ahali vergi vermiyor" diyerek masum ahaliyi tahkir ediyor...” Ahalinin zaten perişan bir halde olduğunu beyan eden Mehmed Ali, kaymakamın bu suçlayıcı tavrının birlik ve beraberliği zedelediğini belirterek uygulanan politikalarda eşitlik olmasını yani kaymakam maaş alıyorsa öğretmenlerin de maaşlarını alması gerektiğini ima etmiştir. Ayrıca vazifesinas yani işinin ehli ve çalışkan bir kaymakamın tayin edilmesi gerektiğini vurgulayarak aksi takdirde durumun daha da kötüye gideceğini beyan etmiştir.⁵⁵³

Mehmed Ali Bey'in kaymakam ile ilgili takındığı bu sert tutumu doğrudan doğruya Dahiliye Nezareti'ne yazıyor olması içinde bulunulan koşulların ciddiyeti ile doğru orantılıdır. Yani bir okul müdürünün kaymakamı şikâyet etmesi gereken yerin mutasarrıflık olmasına rağmen en üst idari mertebeye başvuru yapıyor olması çok alışıldık bir husus değildir. Nitekim silsile-i meratib yani hiyerarşinin bozulmaması ve daima şikâyetlerin bir üst mertebeye iletilmesi ve eğer şikâyet edilen yer bir üst mertebe ise onun üstüne şikâyet edilmesi konusunda Maarif Nezareti tarafından gönderilen ve daha önce bahsedilen emrin dikkate alınmadığı, hiyerarşinin bozulduğu ve şikâyetlerin doğrudan nezaretlere yapıldığı, bu ve bunun gibi birçok diğer örnekte görülmektedir.

Dahiliye Nezareti, durumun anlaşılabilmesi için 21 Ekim 1919 tarihinde Karesi Mutasarrıflığına bir yazı göndererek ilgili kaymakam hakkında şikâyet olduğunu, bu şikâyetin nedeninin araştırılmasını ve öğretmenlerin maaş durumlarının tespitini talep etmiştir.⁵⁵⁴ Mutasarrıflıktan Dahiliye Nezaretine gönderilen rapora göre: Erdek ve Edremit kazaları öğretmenlerinin eylül ve ekim maaşları, Burhaniye ve Gönen kazaları öğretmenlerinin ağustos, eylül ve ekim maaşları ile ekmek bedelleri, Balya kazası öğretmenlerinin ağustos, eylül ve ekim maaşları ile ekmek bedelleri, Bandırma kazası öğretmenlerinden bir kısmının ekim, diğer bir kısmının da eylül ve ekim maaşları ile ekmek bedelleri, Sındırgı kazası öğretmenlerinin ekim maaşları ile ekmek bedelleri ve

⁵⁵³ BOA. DH. UMVM. 51. 52. 001.

⁵⁵⁴ BOA. DH. UMVM. 51. 52. 002.

sancak merkezinde de ekim maaşları ile ekmek bedelleri ödenememiştir. Karesi Mutasarrıfı, maaşların ödenememesi ile ilgili durumu tabii olarak içinde bulunulan mali duruma bağlamıştır. Ayrıca daha 1919’un sonunda mali buhran nedeniyle birçok okulun kapandığı da bilinmektedir. Maaşların ve ekmek bedellerinin ödenebilmesi için gereken miktar otuz beş bin lira civarındadır. Mutasarrıflık, ilgili miktarın on beş bin lirasının acil gönderilmesi talebinde bulunmuştur.⁵⁵⁵ İlgili talepten on üç gün sonra 19 Kasım 1919’da Mutasarrıflık bir talepte daha bulunarak bu miktarın kırk bin liraya çıkarılmasını istemiştir.⁵⁵⁶ Ancak mali vaziyet İstanbul’un da elini kolunu bağlar vaziyettedir. Bu nedenle on bin lira kadar bir miktarın ancak gönderilebildiği görülmektedir.⁵⁵⁷

Karesi sancağının maarif giderlerini daha iyi anlayabilmek için 1921 senesine dair eğitim masraflarının gösterilmesi yerinde olacaktır. Buna göre:

İlgili Birim	Bütçe Miktarı (Kuruş)
Maarif Dairesi Memur Maaşları	14.400
Memur Harcırahı	10.000
Maarif Dairesi Genel Masraflar	8.000
İlkokul Öğretmenleri Maaşı	2.316.600
İlkokullar Dairesi Giderler	184.200
Rum ve Ermeni Okulları Osmanlı Türkçesi Öğretmenleri Maaşı	7.200
Bursa ve İstanbul Darülmualiminlerine Gönderilen Öğrencilerin Masrafı	230.000
Darülmualimin İnşaat Masrafları	500.000
Numune ve Anaokulları Masrafları	100.000

Tablo 14: Karesi sancağı 1921 senesi eğitim masrafları ⁵⁵⁸

Bütçede yer almasına rağmen diğer vilayetlerdeki öğretmen okullarına gönderilen öğrenciler için ayrılan bütçe, ilgili yıl için diğer bütçelere paylaştırılacaktır.⁵⁵⁹ Söz konusu bütçe kalemine “gerek duyulmadığı” gerekçesi ile tahsisat ayrılmayacaktır. Buradan da

⁵⁵⁵ 6 Kasım 1919 tarihli belge. BOA. DH. UMVM. 51. 52. 003.

⁵⁵⁶ BOA. DH. UMVM. 51. 52. 006.

⁵⁵⁷ BOA. DH. UMVM. 51. 52. 010.

⁵⁵⁸ BOA. DH. UMVM. 30. 26. 001.

⁵⁵⁹ Tabloda yer alan “Bursa ve İstanbul Darülmualiminlerine Gönderilen Öğrencilerin Masrafı” faslındaki bedelin on üç bin lirası daha sonra “Mesarif-ı Muhakeme” faslına ve zamanla diğer fasıllara da aktarılmıştır. BOA. DH. UMVM. 30. 26. 002, 004-006.

anlaşıldığı üzere öğretmen okullarına eğitim için öğrenci gönderilmesi ilgili yıl için söz konusu olmamıştır.

Kale-i Sultaniye yani Çanakkale’de eğitim sistemi maddi olanaksızlıklar bakımından diğer yerlerden farklı değildir. Ağustos 1920’de öğretmenlerin maaşlarının ödenebilmesi amacıyla Dahiliye Nezaretinden yardım talep edilmiştir. Ancak bu döneme kadar öğretmen maaşlarının sadece iki ay verilemediği belirtilmektedir. Bu da nispeten çok uzun süreler maaş ödeyemeyen bölgelerin durumuna göre dikkate değerdir.⁵⁶⁰

İlgili sancağın 1921 bütçesinde Darülmualimin tesis edilmesi öngörülmüş ise de bu gerçekleştirilememiştir. Bu nedenle bu okulun inşası için ayrılan bütçenin yerel idare giderlerinde kullanılması kararı alınmıştır.⁵⁶¹

Bu sırada İstanbul Hükümeti, mevcut sınırlar dışında kalan İslam okullarında görevli öğretmenlerin maaşlarını da ödemeye devam ediyordu. İlgili maaşların ödenmesinin, içinde bulunulan maddi koşullar nedeniyle durdurulması planlanıyordu ancak Maarif Nezaretinin girişimleri sonucu öğretmenlerin mağduriyet yaşamamaları için bu karardan vazgeçilmişti. İlgili dönemde sınırlar dışında maaş ödemesi yapılan öğretmenlerin görev yaptığı okullar Adakale, Romanya, Bulgaristan, Gümülcine ve Cezayir’de bulunmaktaydı.⁵⁶²

Bahsi geçen dönemde öğretmenler, birden fazla okulda görev yapabilmekteydi. Bu durum maaşlarına oranla verilmesi zorunlu olan olağanüstü ödeneklerin nasıl ödeneceği konusunda da sıkıntı yaratabiliyordu. İstanbul Hükümeti Maarif Nezareti, söz konusu sorunu çözmek için 31 Temmuz 1921 tarihinde bir kararname çıkararak Ağustos 1921’den itibaren uygulanmak üzere birden fazla yerde görev alan öğretmenlerin olağanüstü ödeneklerinin en yüksek maaşları üzerinden hesaplanmasını karara bağlamıştı.⁵⁶³ Bu kararın verilmesindeki sebep, birden fazla yerde çalışan öğretmenlerin

⁵⁶⁰ BOA. DH. UMVM. 52. 12. 006.

⁵⁶¹ BOA. DH. UMVM. 30. 23.

⁵⁶² İlgili kayıt 30 Teşrinievvel 1338 (30 Ekim 1922) tarihlidir. BOA. BEO. 4723. 354190. 001.

⁵⁶³ “Mualliminin Maaş ve Tahsisatı”, *Tercüman-ı Hakikat*, 14 Eylül 1921, 2.

her çalıştığı yer için ayrıca olağanüstü ödenek almasının önüne geçmektir. İlgili kararlar birlikte, bir öğretmen kaç yerde çalışırsa çalışsın tek bir olağanüstü ödenek alacaktır.

2.2.3.2. İşgalden Azade Öğretmenler ve Maaşları

Maaş sıkıntısı işgal altındaki bölgelerde ağırlıklı olarak görülmekle beraber sadece işgal altındaki bölgelerle sınırlı kalmamıştır. Anadolu'nun diğer bölgelerindeki öğretmenler de işgal bölgesindeki öğretmenler kadar sıkıntı yaşamışlardır. Örneğin, Rize öğretmenleri sadece 1919 senesinde on ay boyunca maaş alamamışlardır.⁵⁶⁴ Sivas öğretmenleri ise *İrade-i Milliye*'de çıkan bir habere göre altı aydır maaş alamamaktadırlar.⁵⁶⁵ Söz konusu sorun incelendiğinde, vilayet ya da sancak olarak herhangi bir ayrıma gitmeden problemin temelinde en çok etkilenen grubun ilkokul öğretmenleri oldukları görülmektedir. İlkokul öğretmenlerinin maaşlarının yerel kaynaklarla karşılanıyor olması, maaşların düzenli ödenmemesi sorununun Anadolu'nun neredeyse her yerinde alışlageldik olmasına neden olmuştur. İlgili durumdan dönemin Osmanlı başkenti İstanbul'da bulunan ilkokul öğretmenlerinin dahi etkilendiği bilinmektedir.⁵⁶⁶

Trabzon'da bazı okullar Türk askerlerinin kullanımındadır ve bu nedenle doğal olarak eğitim sekteye uğramaktadır. Birinci Dünya Savaşında zaten kapalı kalan okullar nedeniyle yara alan eğitim sistemi, savaşın akabinde bir nebze olsun düzeltilmeye çalışılmaktadır. Ancak mali durum, eğitimin henüz ilerlemesine fırsat verecek ölçüde güçlü değildir. 13 Aralık 1919'da Trabzon Belediye Başkanı ve üyeleri tarafından Sadarete yazılan bir yazıdan öğretmen maaşlarının verilemez durumda olduğunu hatta

⁵⁶⁴ Mehmet Yılmaz, 43.

⁵⁶⁵ "Zavallı Muallimlerimiz", *İrade-i Millîye Gazetesi*, 5 Ocak 1920, 4.

⁵⁶⁶ Daha önce de belirtildiği üzere bu alanda çalışmak üzere İstanbul'da bir komisyon kurulmuştur. Anadolu'nun genelini ilgilendiren bahsi geçen sorunlar ile ilgili İstanbul'da görev yapan ilkokul öğretmenleri *İleri Gazetesi* aracılığıyla seslerini duyurmaya çalışmışlardır. İlgili beyanlardan gördüğümüz kadarıyla İstanbul'da görev yapan ilkokul öğretmenleri de Anadolu'nun diğer bölgelerinde görev yapan ilkokul öğretmenleri ile aynı problemlere sahiptirler. İlgili beyan için bkz. *İleri Gazetesi*, 10 Şubat 1336, 2. Ayrıca burada bulunan Sultanilerde görev yapan öğretmenlerin maaşlarının ödenmemesi nedeniyle görevlerini terk etmesi sonucunda okulların kapanması ile bazı ailelerin çocuklarını gayrimüslim okullarına göndermeye başladığı da dikkate değer bir husustur. BOA. MF. MKT. 1242. 55. 001. Öğretmenlere sonrasında bir buçuk maaş ödenmesine rağmen gelecek kaygıları olduğunu dile getirerek mesleklerinde çeşitli iyileştirmeler de talep ettikleri bilinmektedir. BOA. MF. MKT. 1242. 57. 001.

daha sonra yapılan zamların dahi ödenemediğini anlıyoruz. Öğretmenler tabii olarak duruma tepki göstermektedirler. Bu nedenle okullar çalışamaz duruma gelmiştir. Daha da ötesi söz konusu durumun bir isyan mahiyetine bürünmesinden çekinilmektedir.⁵⁶⁷

Yine Karadeniz bölgesinde Zonguldak'a bakıldığında, 1919 senesinde maaşların bir kısmı ödenememiştir. Öğretmenlerin sıkıntısı, Maarif Müdürü Talat Bey'in gelmesiyle giderilmeye başlanılmıştır. Talat Bey'in ifadesine göre kendisi, 1920 senesi itibariyle ödenemeyen maaşların hepsinin ödenmesini temin etmiştir.⁵⁶⁸

2.2.3.3. Meclisi Mebusan Gündeminde Öğretmen Maaşları

İlkokul öğretmenlerinin maaşlarının ödenmesiyle ilgili ortaya çıkan sorunlar, Tedrisatı İptidaiye Kanunu münasebetiyle yerel problemlerdir ancak ilgili sorunun sadece bir vilayette ya da sancakta ortaya çıkması yerine birçok vilayette meydana gelmiş olması, sorunu genelleştirmiş ve ülke problemi haline getirmiştir. Dolayısıyla ilgili problem dönemin Osmanlı Meclisi Mebusanında da gündeme gelmeye başlamıştır. 17 Şubat 1920 tarihinde Sivas Milletvekili Samih Fethi Bey (1885-1939) ve Hakkâri Milletvekili Mazhar Müfit Bey, İdare-i Hususiyelerden maaş alan öğretmenlerin düzenli olarak maaşlarını alamamalarının nedenini hükümete sual olarak dile getirmişlerdir. İlgili sualin önemine dikkat çeken Karahisar-ı Şarki Milletvekili Ömer Fevzi Efendi, söz konusu problemin sadece İstanbul ile sınırlı olmadığını ve diğer vilayetlerde de bu problemin görüldüğünü dolayısıyla yakın bir zamanda görüşülmesi gerektiğini belirtmiştir.⁵⁶⁹ 23 Şubat 1920 tarihinde ilgili durum, tekrar Edirne Milletvekili Galip Bahtiyar Bey tarafından dile getirilerek İstanbul Vilayeti Muhasebe-i Hususiyesinden maaş alanların durumu hakkında Hükümet ve Encümen tarafından ne gibi çalışmalar yapıldığının

⁵⁶⁷ BOA. BEO. 4608. 345593. 002.

⁵⁶⁸ Maarif Müdürünün verdiği bilgiye göre Zonguldak'ın (dört kaza dahil) maarif bütçesi 1919 senesi için 1.005.600 kuruş iken yeni tanzim edilen bütçeye göre altı ay için 583.800 kuruş, senelik olarak da 1.167.600 kuruş olarak planlanmıştır. 1921 senesi için öngörülen bütçe ise 1.564.600 kuruştur. Toplamda bu miktar liva hasılatından fazladır. Ancak Maarif Müdürü bu konuda "...benden istemek, varidat bulmak hususu meclisi umumiyenin vazifesidir..." görüşünü dile getirmektedir. "Zonguldak Maarif Müdürü Talat Beyle Refik Tahririmizin Bir Mülakatı", *Açık Söz Gazetesi*, 30 Eylül 1920, 2-3.

⁵⁶⁹ Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi (MMZC), Devre 4, İçtima Senesi 1, İnikad 11, C.I, 17 Şubat 1336, s.131.

mecliste konuşulmasını talep ederek şubat ayı bitmesine rağmen bu konuda herhangi bir şey yapılmadığını ve öğretmenlerin ihtiyaç içinde kendilerinin kararını beklediklerini dile getirmiştir. Niğde Milletvekili Ata (Ataullah) Bey de (1882-1931) Galip Bahtiyar Bey'in beyanına katılarak bahsi geçen sorunun İstanbul dışındaki yerleri de ilgilendirdiğini ve oralarda öğretmenlere hiç maaş verilemediğini dolayısıyla konunun mecliste tartışılarak ilgili nezaretlerin de izahat vermesini talep etmiştir. Meclis Başkanı ise ilgili konunun sual olarak verilmemesi nedeniyle nezarete tebliğ edilemeyeceğini belirtmiştir. Ardından söz alan İzmit Milletvekili Sırrı Bey, Memurin-i Maliye'nin vazifesini tam olarak yapmadığını ve bu vazifeyi yaptırtmak için de bir kuvvet olmadığını, Adapazarı'ndaki öğretmenlerin dilenmek derecesinde olduklarını ifade ederek ilgili durumdan Memurin-i Maliye'nin rahatsızlık duymadığını çünkü kendilerinin maaşlarını zamanında aldıkları eleştirisini yapmıştır. Niğde Milletvekili Ata Bey ise, Adapazarı için Memurin-i Maliye'nin kusuru olabileceğini fakat ortaya çıkan genel sorunun gelirlerin yetersizliği sebebinden kaynaklandığını beyan etmiştir. Tekrar söz alan Galip Bahtiyar Bey, Hükümetin bazı vilayetlerde şubat ayına kadar olan açığı kapatmak üzere iki yüz bin lira kadar bir para ayırdığını ve İstanbul'un bu durumdan istisna edildiğini ve fakat İstanbul muallimleri için de böyle bir yardımın hızlı bir şekilde verilmesi gerektiği üzerinde durmuştur. İlgili tartışmalar sonrası Galip Bahtiyar Bey'in takriri sual şekline dönüştürülerek nezarete tebliğ edilmiştir.⁵⁷⁰

26 Şubat 1920 tarihinde konu, Meclisi Mebusan'da gündeme gelmiş ve daha önce Çorum Milletvekili İsmail Kemal Bey ve rüfekası ile Sivas Milletvekili Samih Fethi Bey ve Hakkâri Milletvekili Mazhar Müfit Bey tarafından verilmiş olan İdare-i Hususiye'den maaş alan taşra ilkokul öğretmenlerinin maaş durumu hakkındaki sual, Dahiliye Nazırı namına Umur-u Mahallîye-i Vilayat Müdür-i Umumisi Hüseyin Hüsnü Bey tarafından uzun uzadıya cevaplanmıştır. Hüseyin Hüsnü Bey verdiği cevapta kısaca, tedrisatı iptidaiye varidatının kolaylıkla tahsil olunamadığını, vilayetlere 140 bin lira ayrıldığı ve bu paranın 90 bin lirasının İstanbul'a verildiğini, tedrisat-ı iptidaiye vergisinden tahsilata karşılık gösterilerek 50 bin lira avans için Maliye Nezaretine teklifte bulunulduğunu, ya İdare-i Vilayat Kanun-u Muvakkati'nin biran önce görüşülerek gerekli değişikliklerin

⁵⁷⁰ MMZC, Devre 4, İçtima Senesi 1, İnikad 13, C.I, 23 Şubat 1336, s.195-196.

tamamlanmasını ya da Müsakkafat ve Ağnam vergilerinin yürürlüğe konulmasını ve diğer bazı hususlar üzerinde çalışmalar yapılması gerektiğini beyan etmiştir. Ardından söz alan Mazhar Bey, aldığı bu cevap sonrası muallimlerin aç kalmaya devam edeceklerini anladığını, gerekli adımların atılmasının zaman alacağından bahisle “Üç aydan beri maaş alamayan muallimin, bu kavaninin kabulüne kadar ne olacak? Bu mütedahil maaşat ne olacak, nasıl verilecek? Bu kavanin tanzim edilinceye ve mer’iyeti tatbik oluncaya kadar muallimler aç mı kalacak...” diyerek haklı bir serzenişte bulunmuştur. Çorum Milletvekili İsmail Kemal Bey ise, idare-i hususiyelerin mal sandıklarından alacakları olduğunu, mal memurlarının bu alacaklara tecavüz ettiğini, idare-i hususiyelerin gelirlerinin mal sandıkları tarafından ödenmesi gerektiğini dile getirmiştir.⁵⁷¹ Tüm bu tartışmalar neticesinde anlaşıldığı kadarıyla idare-i hususiyeler tarafından ödenen ilkokul öğretmenlerinin maaşları ile ilgili problem yine bir çözüme kavuşturulamamıştır. Dahiliye Nezareti adına verilen beyandan anladığımız kadarıyla Nezaret, ilgili sorunun çözümüne yönelik çeşitli girişimleri yapmış ve yapmaya da devam etmektedir ancak seçilen çözüm yolları kısa süre içerisinde söz konusu problemlerin çözümünü sağlayacak türden değildir. Ayrıldığı belirtilen tahsisatlar ise aylardır maaş alamayan öğretmenlerin maaşlarının tamamının ödenmesine yetecek türden bir meblağ olmaktan oldukça uzak olmakla beraber öğretmenlere ancak kısa süreli bir ferahlık sağlayacağı söz konusu durumdan anlaşılmaktadır.⁵⁷² İlkokul öğretmenleri 7 Mart 1920 tarihinde yaptıkları bir girişimle Meclisi Mebusan’a bir muhtıra vererek yardım talep etmişlerdir.⁵⁷³ 8 Mart 1920’de yayımlanan *Sabah Gazetesi*’nin yaptığı habere göre Ocak

⁵⁷¹ MMZC, Devre 4, İçtima Senesi 1, İnikad 14, C.I, 26 Şubat 1336, s.218-220.

⁵⁷² Öğretmenlere bir yandan ödeme yapmaya çalışılırken bir yandan da işlerine son verilenler de olmuştur. Örneğin 5 Mart 1336 (1920) tarihli *İleri Gazetesi*’nde yer alan haberde vilayet muhasebe-i hususiyelerinden maaş alan ziraat muallimlerinden birçoğunun açığa alındığı bilgisi verilmiştir. Buna göre: Konya’da 18, Bursa’da 5, Bolu’da da birkaç öğretmen açığa alınmıştır. *İleri Gazetesi*, 5 Mart 1336, 2. Söz konusu gazete, ilgili haber metnine dair herhangi bir ayrıntı vermediği için açığa çıkarılma gerekçelerini buradan tam olarak öğrenme şansımız yoktur. Ancak dile getirilebilir ki bahsi geçen öğretmenlerin maaşlarını vilayet bütçelerinden alıyor olması ve vilayet bütçelerinin de içerisinde bulunduğu mali sıkıntı bu halin ortaya çıkmış olmasının muhtemel nedenidir.

⁵⁷³ “Muallimlerin Muhtırası”, *Sabah Gazetesi*, 8 Mart 1920, 2.

1920 maaşlarının öğretmenlere birkaç gün içinde verilmeye başlanması planlanmaktadır.⁵⁷⁴

İlgili haberlerin üzerinden henüz çok geçmeden 16 Mart 1920 tarihinde Osmanlı başkenti İstanbul'un resmî olarak İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmesi nedeniyle artık Meclisi Mebusan çalışamaz duruma gelmiştir. Dolayısıyla ilgili soruna İstanbul'da çözüm üretmesi muhtemel olan en önemli mekanizma ortadan kalkmıştır. Ankara'da Nisan 1920'de toplanan Büyük Millet Meclisi çözüm üretici mekanizmanın yeni adresi olmuştur.

2.2.3.4. Büyük Millet Meclisi Gündeminde Öğretmen Maaşları

9 Mayıs 1920 tarihinde BMM oturumunda söz alan Maarif Vekili Dr. Rıza Nur Bey, İcra Heyeti'nin programını okumuştur. Program üzerine çeşitli fikirler dile getirilirken Lazistan Milletvekili Ziya Hurşit Bey de söz alarak öğretmenlerin muhasebe-i hususiye problemleri olduğunu, maaşlarını zamanında alamadıklarını ve söz konusu maaş miktarının da bir öğretmeni idare edecek halde olmadığını belirterek Maarif Vekilinin bu durumu göz önüne alacağını ümit ettiğini dile getirmiş ve daha da ileri giderek Türkiye'deki tek namuslu sınıfın maarif sınıfı olduğunu söylemiştir. Ziya Hurşit Bey'in son söylediği cümle BMM'de şiddetli gürültülere yol açmıştır. Ziya Hurşit Bey'in sözleri sonrası Dr. Rıza Nur Bey tekrar söz alarak, konunun oldukça önemli olduğunu, yapılacak ıslahatlarda öncelikli olarak bu konunun ele alınacağını, şu anda bununla ilgili de çalışma yapıldığını ve sorunun çözümüne uğraştığını dile getirmiştir. Diğer konularla ilgili ıslahatların, içerisinde bulunulan savaş durumunun sona ermesinden sonra hayata geçirilebileceğini de eklemiştir. Kütahya Milletvekili Besim Atalay Bey de muhasebe-i hususiyelerin önemine dikkat çekerek onları bir ilaca benzetmiş ve "*biz bu ilacı layikiyle istimal edemedik*" diyerek bu yapıların genişletilmesi gerektiğini belirtmiş ve sorunun,

⁵⁷⁴ "Mualliminin Kanunusani Maaşı", *Sabah Gazetesi*, 8 Mart 1920, 2.; Maaşların ödenmesi için Maliye Nezareti otuz bin lira ayırarak yerel bütçeye göndermiş ve yerel bütçedeki mevcut paraya eklenerek sadece Ocak 1920 maaşlarının verilmesi planlanmaktadır. *Sabah Gazetesi*, 7 Mart 1920, 2.

tahsilatların yapılamamasından kaynaklandığını dile getirmiştir.⁵⁷⁵ Maarif Vekili Dr. Rıza Nur Bey'in öğretmenlerin düzenli maaş alabilmeleri için çaba sarf ettiğini görmemiz dışında durumun olumlu olarak ilerlemesini sağlayacak herhangi bir kararın alınmadığı ya da uygulamaya konulmadığı görülmektedir.

İfade edilen birleşimden on üç gün sonra bu defa konu, İzmir Milletvekili Hacı Süleyman Efendi'nin (1855-1923) muhasebe-i hususiyelerin kaldırılması ve eğitim işlerinin yine cemaatler aracılığıyla sürdürülmesine yönelik takriri ile gündeme gelmiştir. Hacı Süleyman Efendi, bir zamanlar ilkokulların cemaatler ile idare edildiğini ve bu süre içerisinde öğretmenlerin maaşlarının düzenli olarak ödendiğini, muhasebe-i hususiyelerin çıkmasından sonra gelirleri buraya aktardıklarını ancak bu yapının öğretmen maaşlarını ödeyemez duruma geldiğini ve ortaya çıkan olumsuz tablo karşısında bölge halkının kendisine muhasebe-i hususiyelerin kaldırılması için girişimde bulunmasına dair istekte bulduklarını ifade etmiştir. Hacı Süleyman Efendi, vermiş olduğu takrir neticesinde yaptığı konuşma ile eğitimin ve özellikle kadın eğitiminin önemine vurgu yapmıştır. İlgili takrir, maarif ve maliye encümenlerine tetkik edilmek üzere gönderilmiştir.⁵⁷⁶ Bahsi geçen birleşimden yine on üç gün sonra bu defa İzmir Milletvekili⁵⁷⁷ Reşid Bey ile rüfekası bir takrir vererek Kütahya livası öğretmenlerinin maaşlarını ve maaş zamlarını alamamaları nedeniyle çektikleri sıkıntının giderilmesi için ilgili ödemelerin Kütahya liva bütçesinin uygun olmaması durumunda genel bütçeden ödenmesi konusunun İcra Vekilleri Heyetine gönderilmesini teklif etmişlerdir. Reşid Bey, kürsüde yaptığı açıklamada Kütahya'dan kendilerine bir mektup ulaştığını ve bu mektupta öğretmenlerin içerisinde buldukları zor durum nedeniyle kendilerinden bir çözüm beklediklerini dile getirdiklerini ifade etmiştir. Reşid Bey, söz konusu sorunun sadece Kütahya ile sınırlı olmadığını, memleketin her yerinde aynı problemin yaşandığını ancak Aydın vilayetindeki öğretmenlerin işgal dolayısıyla çok daha fazla acı çektiklerini de sözlerine ekleyerek bu hususa bir çare bulunmasını talep etmiştir. Aydın Milletvekili Tahsin Bey,

⁵⁷⁵ TBMM Z.C., Devre 1, İçtima Senesi 1, İçtima 13, C.I, 9 Mayıs 1336, s.241-244.

⁵⁷⁶ TBMM Z.C., Devre 1, İçtima Senesi 1, İçtima 19, C.II, 22 Mayıs 1336, s.7-8.

⁵⁷⁷ Türk Parlamento Tarihi isimli çalışmada İzmir Milletvekili Reşid Bey'in Meclis'e katılmadan önce vefat ettiği bilgisi bulunmaktadır. Fahri Çoker, 527. Bu nedenle yukarıda bahsedilen Reşid Bey başka bir yerin Milletvekili olma ihtimali vardır ancak Zabıt Ceridelerinde bu şekliyle geçtiği için orijinaline sadık kalarak vermenin uygun olacağı kanaatindeyiz.

problemin idare-i hususiye kanunundan kaynaklandığını ve bu kanunun değiştirilmesi gerektiğini dile getirmiştir. Tahsin Bey'in ifade ettiği gibi mevcut kanunda değil, kanunun uygulanmasında sorunlar vardır. Çünkü Tahsin Bey, ilgili kanunda eğitim işleri için kullanılmak üzere ayrıca bir gelir kalemi olduğunu fakat bu gelir kalemlerinin ayrı ayrı toplanıp ayrı ayrı harcanmak yerine hepsinin birleştirildiği ve bu nedenle de sorun çıktığını vurgulamıştır. Buradan net bir biçimde anlaşılabilir ki ilgili kanun, eğitim işleri için sağlanan geliri tespit etmekle birlikte bu gelirlerin kullanılma alanını da belirtmiştir. Ancak uygulamada ortaya çıkan sorun tüm gelirlerin tek hesapta birleştirilerek her türlü harcamanın tek hesaptan karşılanmaya çalışılmasıdır. Eğitim gelirlerinin diğer bir alanda kullanılabilir olması, doğal olarak eğitim işlerini olumsuz etkileyecektir. Yine aynı konu etrafında Elaziz Milletvekili Hüseyin Bey (1867-1933) ise söz konusu sorunu, daha önce çeşitli tarihlerde dile getirilen idare-i hususiye gelirlerinin tahsil olunamamasına bağlamış ve maaşların genel bütçeden ödenmesini teklif etmiştir. Karesi Milletvekili Hasan Basri Bey ise, öğretmenlerin maaşlarını düzenli olarak alamamalarının sebebi olarak bazı defterdar ve muhasebecilerin idare-i hususiye müesseselerine üvey evlat gözüyle bakmalarını ve bundan mütevellit maaş sorununun daha da büyüdüğünü, idare-i umumiye ile idare-i hususiye arasındaki ikiliğin kalkması durumunda sorunun büyük ölçüde çözümleneceğini beyan etmiş ve sorunun temeline aşar hisse-i ianelerinin havalelerinin zamanında yapılmamasını koymuştur. Önerisi ise belirli olan söz konusu aşar hisse bedelinin tahsilat gerçekleştikçe maliye sandıklarından ödenmesi ve ayrıca havale edilme sürecinin ortadan kaldırılarak ortaya çıkan zaman kaybının giderilmesi yönünde olmuştur. Dahası Karesi vilayetinin bir seneden beri Yunanlarla savaştığını ve dolayısıyla halkın varını yoğunu savaş için kullandığını, öğretmenlere yardım etmesinin muhtemel olmadığını da sözlerine eklemiştir. İlgili tahrir, ilk haliyle gereği yapılmak üzere İcra Vekilleri Heyetine gönderilmiştir.⁵⁷⁸

Siverek Milletvekili Mustafa Lütfi Bey'in, Siverek livası öğretmenlerinin maaş alamama sebeplerine dair olan suali ve Elaziz Milletvekili Hüseyin Bey'in, öğretmenlerin maaşlarının verilmemesine dair olan soruları Maarif Vekili Dr. Rıza Nur Bey tarafından 17 Temmuz 1920 tarihli içtimada cevaplanmıştır. Maarif Vekiline sorulan şifahi suale

⁵⁷⁸ TBMM Z.C., Devre 1, İçtima Senesi 1, İçtima 24, C.II, 5 Haziran 1336, s.87-90.

göre Siverek öğretmenleri sekiz aydır maaşlarını alamamaktadırlar. Diğer şifahi suale göre de idare-i hususiyeden maaş alan öğretmenlerin altı-yedi aydır maaş alamamaları üzerine perişan olmalarıdır. Dr. Rıza Nur Bey, bu suallere vermiş olduğu cevapta durumun sadece Siverek ve Elaziz'i ilgilendirmemesi nedeniyle izahatını genel bir bilgilendirme ile yapacağını ifade etmiştir. Dr. Rıza Nur Bey, ilk olarak maaşlarını idare-i hususiyeden alan öğretmenlerin maaşlarını alamaması meselesinin çok önemli bir sorun olduğunu dile getirerek sözlerine başlamıştır. İlgili konuda Maarif Vekaletine ve Meclise öğretmenlerden birçok telgraf geldiğini bunların mütalaa edilmesi durumunda öğretmenlerin içerisinde bulunduğu elim durumun daha iyi anlaşılabilceğini bu nedenle ilgili telgraf ve mektuplardan bazı bölümleri meclis kürsüsünde okuyacağını beyan ederek, Çarşamba umum mekatib-i iptidaiyesi, Rize, Merzifon ve Isparta'dan gelen mektuplardan bazı bölümleri okuyarak sıkıntının tüm milletvekillerince de anlaşılmasını istediğini dile getirmiştir. Diğer milletvekilleri de durumun kendilerince de malum olduğunu ve öğretmenlerin uzun süredir maaşlarını alamadıklarını hatta aralarında üç yıldır maaş alamayanların dahi olduğunu ifade etmişler, bunun üzerine Dr. Rıza Nur Bey de, Siirt'te öğretmenlerin Şubat 1918'den beri maaş alamadıkları örneğini vermiş ve temel sorunun öğretmen maaşlarının genel bütçeden verilmeyip muvazene-i hususiyeden verilmesi gerekliliğinden çıktığını, bunun sonucunda da birçok öğretmenin görevi bıraktığı ve başka mesleklere yöneldiğini ifade ederek muvazene-i umumiyelerin neden maaş veremediğini tetkik etmiş ve bazı yerlerde bütçenin kafi gelmediğini, bazı yerlerde maliye memurlarının kasten ödeme yapmadığını, bazı yerlerde tahsildarların işini tam yapmadığını ve bazı yerlerde ise maarif hissesinin başka alanlarda kullanıldığını öğrenmiştir. Durum böyle giderse öğretmenlerin görevlerini bırakacağını bunun sonucunda okulların kapanacağını ve dolayısıyla maarifin ortadan kalkacağını vurgulayarak Antep'teki duruma dair bir istatistik paylaşarak bir yıl içerisinde kırk dört okuldan yirmi üç tanesinin kapandığı bilgisini vermiştir. İlgili soruna çözüm olarak Dr. Rıza Nur Bey'in önerisi, idare-i hususiye gelirlerinin mahalli ilkokullara devredilmesi, öğretmen okulları ve idadilerin (lise derecesinde okul) giderlerinin de genel bütçeden karşılanmasıdır. Ayrıca daha önce verilen tahrir ve suallerde de belirtildiği üzere vilayet bütçesinin masrafları karşılamaya yetmediği durumlarda genel bütçeden yardım yapılması konusunda da girişimlerde bulunulmuş ve bunun da bir neticeye varmayacağı

anlaşılmiştir. İlgili çözüme ek olarak Maarif Vekili Dr. Rıza Nur Bey tarafından bir de kanun layihası⁵⁷⁹ hazırlanmış fakat ilgili kanun, şimdilik icra vekilleri heyeti tarafından kabul edilmemiş ve diğer bir kararla bu konuya çözüm bulunmaya çalışılmıştır.⁵⁸⁰

15 Temmuz 1920 tarihli *Açık Söz Gazetesi*'nde Dahiliye Vekaleti bir duyuru yayımlayarak, maarifin vatan için en önemli alanlardan biri olduğu, öğretmenlerin maaşsızlık yüzünden mağdur olmaları sebebiyle istifa ettikleri ve okulların kapanmak zorunda kalması dolayısıyla çeşitli tedbirlerin alındığı ve bu tedbirler neticesinde maaşların ödeneceği, evkaf varidatından da yardım sağlanacağı ve bunun için Maliye Vekaletinden kesin emirler verildiği vurgulanarak aksi şekilde hareket edenlerin cezalandırılacağı ifade edilmiştir.⁵⁸¹ Bundan beş gün sonra 20 Temmuz 1920 tarihinde *Hakimiyet-i Milliye Gazetesi*'nde "Muallimlere Biraz Refah" isimli bir yazı yayımlanmıştır. İlgili yazıda bir süreden beri öğretmenlik mesleğinin sönmeye başladığı ve öğretmenlerin mesleklerini terk ettikleri dile getirilerek şu açıklama yapılmıştır:

"...buna sebab şu idi. Esasen karınlarını doyuramayan meslek idare-i umumiye vilayet kanunu ile, içinde hayat kazanılmaz bir hale konuldu. Muallimler açlıktan istifa ettiler, mesleğe hayat bahanesine olarak merbut kalanların feryadına şimdiye kadar bir ses cevab vermedi. Muallimler mesleği terk ettiklerinden dolayı mektepler kapandı. Maarif bunların yerine muallim bulamaz oldu. Bu, irfan hayatımız için büyük bir tehlike teşkil ediyordu. Umuru maarif vekaleti teşkilinde bu feryadnamelere melce' oldu: Muallimler kendi odacılarından çok aşağı bir derecede bulduklarını söylüyorlardı. Hakikaten odacılar zamlarıyla beraber iki bin guruş aldıkları halde zavallı muallim, zam alamadığından dolayı ancak sekiz yüz guruş alabiliyor ve bu muallimler içinde bu sekiz yüz guruş üç ay, dört ay almayanlar da bulunuyordu. Maarif vekaleti, evvela mesleği kurtarmak saniyen bu zavallı aç muallimlere biraz refah verebilmek çaresini ilk iş olarak telakki etmiş ve bir devlette muhtelif memurların muhtelif suretlerde

⁵⁷⁹ İlgili Kanun Layihasının maddeleri şöyledir: Madde 1. Muhasebe-i hususiye teşkilâtı mülğadır. Madde 2. İdare-i hususiye varidatını Maliye tahsildarları Ziraat Bankalarına tevdi eder. Madde 3. Hisse-i maarifin mahallî mekâtib-i iptidaiye masarifinden fazlası Maliye Vekaleti emrine mevdudur. Madde 4. İdare-i hususiye bütçelerini kemakân mecalis-i umumiye-i vilâyat ve elviye tayin eder. Madde 5. Mekâtib-i iptidaiye hariç olmak üzere idare-i hususiyeden muhassasat alan diğer mektepler (Darülmualimin, darülmualimat liva idareleri) maaş ve masarifi umumiyelerini muvazene-i umumiyeden alırlar. Madde 6. Muallimler de sair memurini Devlet gibi maaş ve zamlarını onlarla birlikte alırlar. Madde 7. Hisse-i maarifi tahsilde terahi gösteren tahsildarlar ve âmirleri, tahsilatı saireden şayeste-i takdir olsalar bile, muaheze, tekerrürü halinde derhal azloluurlar. Madde 8. Bu kanunun icrasına Dahiliye, Maliye ve Maarif vekilleri memurdurlar. TBMM Z.C., Devre 1, İctima Senesi 1, İctima 36, C.II, 17 Temmuz 1336, s.345.

⁵⁸⁰ TBMM Z.C., Devre 1, İctima Senesi 1, İctima 36, C.II, 17 Temmuz 1336, s.342-346.

⁵⁸¹ *Açık Söz Gazetesi*, 15 Temmuz 1336, 4.

maaş almasını pek adaletsiz bulmuştur. Fakat bu hususda her ne yapılmışsa hastalığı esasından tedavi mümkün olamamıştır. Bu işi esasından hal etmeyi düşünen maarif vekaleti muvazene-i umumiyyeden muallimlere maaş verdirmek tedbirine müracaatı düşünmüştür. Çünkü vilayet varidat hususiyesi, bazı yerlerde kabili tahsil olduğu halde, birçok yerlerde mesarife tekabül etmiyor, çok yerlerde tahsildarlar, tahsilata ehemmiyet vermiyorlar. Heman alelumum mal sandıkları da başka mahallere sarf edib bitiriyorlar ve muvazene-i hususiyedeki açığı kapamak için muvazene-i umumiyyede bir muavenet faslı mevcut buluyorsa da buna rağmen muallimlerin sefaletinin devamı bu çarenin kâfi olduğunu gösteriyordu. İşte bu hususları tamamen nazarı dikkate alan maarif vekaleti, heyeti vekileye sekiz maddelik bir layiha-i kanuniye vermiştir. Bunda, idare-i hususiye varidatı hal'i mekatib-i ibtidaiyesine terk edilecek; darülmualimin, darülmualimat, liva idadileri maaşatı umumi bütçeye idhal olunacaktı. Bu layiha-i kanuniye heyeti vekilece şimdilik kabul edilmemiş ise de buna mukabil başka bir karar ittihaz edilmiştir: Tedrisat-ı ibtidaiye muallimleriyle memurlarının maaşları zamlarıyla beraber sair memurin devlete tercihen tesviye edilecek ve evkaf varidatından yardım görülecektir. Bu hususda dahiliye, maliye, şeriye vekaletlerince şiddetli ve kati emirler verilmiş, hilafına hareket edeceklerin şiddetle tecziye edileceği bildirilmiştir. Bu kararı maarif vekaleti de tamim etmiş ve tamiminde: "ekim maaşınızı vermezse heman yazınız. Aid olduğu makamata şediden tecziyesini bildireyim" demiştir. Muallimlere biraz refah yolunu açan bu karar, mesleğin büsbütün sönmesine mâni olacaktır. Maarif vekaletinde muallimlerin refahı ve mesleğin terakkisi için tedbirler düşünülmektedir."⁵⁸²

*Açık Söz Gazetesi'*nde kısaca aktarılan çözüm arayışları *Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'*nde ayrıntıları ile sunulmuştur. Görüldüğü üzere öğretmenlik mesleği gün geçtikçe gözden düşmeye başlamıştır. Bunun en önemli sebebi, artık öğretmenliğin insanların geçimini sağlamaya yetmemesidir. Odacıların dahi öğretmenlerden neredeyse iki buçuk kat fazla maaş alması ve söz konusu maaşlarını da düzenli olarak alabiliyor olması öğretmenlik mesleğini icra edilemez hale getirmiş ve dolayısıyla öğretmenler, hayatlarını kazanmak amacıyla başka mesleklere yönelmek zorunda kalmışlardır. Ortaya çıkan durum da öğretmen yokluğuna ve bundan kaynaklı olarak okulların işlevsiz hale gelerek kapanmasına yol açmıştır. İlgili problemten en çok etkilenen grup ise doğrudan öğrenciler olmuş ve ülkenin ilim hayatı daha da kötüleşmeye başlamıştır. Maarif Vekaleti bazı öğretmenlerin maaşlarının genel bütçeden ödenmesi yoluna gitmek istemiş ve bir

⁵⁸² *Hakimiyet-i Milliye Gazetesi*, 20 Temmuz 1920, 4.

kanun tasarısı hazırlanmıştır. Tasarıda, vilayet bütçeleri gelirlerinin ilkokullara devredilmesi, öğretmen okulları ile liva idadilerinin öğretmen maaşlarının da genel bütçeden verilmesi planlanmıştır. Ancak ilgili kanun tasarısı kabul edilmemiştir. Alternatif çözüm olarak öğretmen maaşlarının evkaf gelirleri de kullanılarak zamlarıyla beraber ödenmesi yolunda karar alınmıştır.

Bilindiği üzere ilkokul öğretmenlerinin maaşları vilayet bütçelerinden temin ediliyordu. Vilayet bütçelerinde ise çoğu zaman gelirler giderleri karşılamaktan oldukça uzaktı. Bu açıdan sorunun temelinde vergileri tahsil eden kişilerin işlerini doğru yapmaması yer alıyordu. Bu kişilerin tahsil ettikleri vergileri mal sandıklarına yatırması ve mal sandıklarının da bahsi geçen vergi gelirlerini başka alanlarda kullanması vilayet bütçelerinin bu gelirlerden mahrum olması sonucunu doğuruyordu. Zincirleme bir şekilde ortaya çıkan mevcut sorunun çözülmesi için problemin temeline inilmediği net bir biçimde görülmektedir. Bunun yerine alternatif çözümler üretilmeye çalışılmıştır. Ancak ileride görüleceği üzere söz konusu çözümler de aslında çözüm olmaktan oldukça uzak kalacaklardır.

Öğretmenlerin maaşları konusu 6 Ağustos 1920 tarihinde tekrar Meclis gündemine gelmiştir. Canik Milletvekili Hamdi Bey tarafından muhasebe-i hususiyeden maaş alanlara genel bütçeden yardım yapılmasına dair verilen kanun layihası, 6 Ağustos'ta Layiha ve Muvazene-i Maliye Encümenleri tarafından görüşülmüş ve neticede gelirlerin müsait olması durumunda gereğinin yerine getirilmesi hususunun Maliye Vekaletine bildirilmesi kararı alınmıştır. İlgili karar üzerine Mecliste uzun süren tartışmalar meydana gelmiştir. Esasında konu hakkında her milletvekilinin ayrı bir bakış açısı vardır fakat nihai noktada öğretmenlerin içerisinde bulunduğu mağduriyet konusunda herkes hemfikir olduğu için sorunun çözülmesine yönelik görüşlerini her biri meclis kürsüsünden ifade etmiştir. Öncelikle layihada belirtilen “gelirlerin müsait olması durumu” ibaresi üzerinde tartışmalar yürütülmüş ve ilgili ibarenin kaldırılması ya da mevcut haliyle kalması üzerine milletvekilleri fikirlerini aktardıktan sonra ilgili layihanın bir kanun maddesi olarak Heyet-i Umumiye'ye tevdi edilmesi kabul edilmiştir. İlgili tartışmalarda hem işgal bölgesinde öğretmenlik yapan hem de işgal altında bulunmayan mahallerde görev yapan öğretmenlerin durumları dile getirilmiştir. Anlaşıldığına göre Anadolu'nun her bir

köşesinde mevcut durumda vilayet bütçesinden maaş alan öğretmenler maaşlarını alamamaktadırlar. Hatta tartışmalarda, bulunduğu mahallin işgale uğraması sonucu Ankara'ya gelen veya diğer vilayetlere giden öğretmenlerin maaşlarının nasıl ödenmesi gerektiği üzerinde de durulmuştur. Ancak bu konuda da diğer öğretmenlerin sorunlarına kesin bir çözüm üretilmediği gibi herhangi bir çıkar yol da bulunamamıştır.⁵⁸³

Siverek Milletvekili Lütfi Bey'in muhasebe-i hususiyelerin lağvedilmesi ve öğretmenlerin maaşlarının genel bütçeden ödenmesine dair takririne ait Maarif ve Dahiliye encümenlerinin mazbataları 4 Kasım 1920 tarihinde meclise sunulmuştur. Dahiliye Encümeni, göndermiş olduğu mazbatada öğretmenlerin içerisinde bulunduğu durumun farkında olunmasına rağmen ilgili teklif kısmen doğru görülse de mahalli idarelerin halk ile bütünleştiği bir zamanda bu yapıların kaldırılmasının yeni yönetim anlayışıyla bağdaşmayacağı gerekçesiyle teklifin kabul edilemeyeceği, gerekli tedbirler alınmak üzere konunun Heyeti Vekile'ye havale edilmesini kararlaştırmıştır. Maarif Encümeni ise muhasebe-i hususiye meselesinin Heyeti Vekile tarafından hazırlanan umumi idare programının mecliste alacağı şekle göre çözülmesi ve ilkokul öğretmenlerinin maaşlarını alabilmesi için idadi ve öğretmen okullarının doğrudan doğruya genel bütçeye alınmasını kararlaştırdığını beyan ederek konuyu Dahiliye Encümenine göndermiştir. Görüldüğü üzere maaş konusunu sürüncemede bırakan bir husus daha ortaya çıkmıştır. O da maaşların ödenmesinin önündeki engel gibi görünen yerel yönetimlerin kaldırılmasının halkçı anlayışa zarar vereceği düşüncesidir. Bir bakıma düşünce doğru olmakla birlikte bunu çözüme yönelik olarak atılmış bir adım olarak değerlendirmemiz mümkün değildir. Aksine Dahiliye Encümeni konuyu kendi üzerinden atarak mesuliyeti Heyeti Vekile üzerinde bırakmak istemiştir. Aylardan beri tartışılan ilkokul öğretmenlerinin maaşı konusu, kurumlar/yapılar arasında gidip gelmekte ve aynı konular tekrar tekrar meclis gündeminde aynı savlar üzerinden tartışılmaktadır. İlgili oturumda söz konusu beyanların ardından söz alan Karesi

⁵⁸³ Tartışmaların ayrıntıları için bkz. TBMM Z.C., Devre 1, İçtima Senesi 1, İçtima 60, C.III, 6 Eylül 1336, s.579-586. İlgili layiha kanun haline getirilmek üzere Heyeti Umumiye'ye tevdi edilmiş ve kanun 28 Şubat 1921 tarihinde Resmî Gazetede yayımlanmıştır. Kanun maddeleri şu şekildedir: Madde 1: Memaliki meşguleden gelen ve devairi hususiyeden maaş alan memurin ve muallimin maaşatı bütçede mevcut bulunan vilayata muavenet faslından ita olunur. Madde 2: İş bu kanunun icrasına Maarif ve Maliye Vekilleri memurdurlar. Fi 6 Eylül 36. *Resmî Gazete*, 28 Şubat 1921, 3.

Milletvekili Vehbi Bey, yine aynı konuya temas ederek muvazene-i hususiyelerin öğretmen maaşlarını vermektan imtina etmeleri ve mal memurlarının işlerini yapmamasını sorun olarak göstermiş ve öneri olarak da yerel yönetimlerin hukukunu temin edip yerel bütçelerin genel bütçeden alacaklarını almalarını sağlamayı önermiş ve Maliye Vekilinin konuyu dikkate almasını talep etmiştir. Maliye Vekili Ferit Bey ise, konu ile yakından ilgilendiğini, hususi bütçelere verilecek olan meblağın birkaç vilayet eksik olmak üzere yüz yirmi – yüz otuz bin civarında olduğunu ve bunun çözüm için yeterli olmadığını dile getirmiştir. Maarif Vekilinin beyanından anlaşıldığına göre toplanan gelir ile gider arasında büyük bir uçurum vardır ve söz konusu uçurum vergilerin tam toplanması ya da genel bütçenin yerel bütçelere ödemesi gereken meblağı ödemesi ile çözülebilecek bir husus değildir. İlgili konuya dair Maarif Vekili bir örnek vererek, üç dört vilayetin yıllık toplam gelirinin yüz elli bin lira olduğunu fakat Maarif giderlerinin beş yüz elli bin lirayı bulduğunu ifade etmiştir. Maarif Vekili bu açıklamasıyla konuya bir başka boyut daha kazandırmıştır. Mecliste ele alınan öğretmen maaşları konusu, ilgili tarihe kadar genellikle idare-i hususiyelerin ve bu bağlamda mal memurlarının işlerini doğru yapmaması üzerinden tartışma konusu yapılmıştı. Ancak konunun genel bütçe açısından da olanak/olanaksızlık bakımından değerlendirilmesi maaş konusuna etki eden durumun daha geniş bir perspektif ile ele alınmasına katkı sağlamıştır. Maliye Vekili, Meclisten bir kanun çıkarılmasını ve mahalli yönetime bırakılacak mevzubahis okulların ve gelirlerinin belirlenmesini istemiştir. Maliye Vekilinin değindiği diğer önemli konu ise gelirlere göre okul açılmaması ya da öğretmen tayin edilmemesi durumudur. Yani bir vilayetin geliri ne kadar ise o gelir nispetinde ilgili vilayette okul açılması ve öğretmen tayin edilmesi gerekliliğidir. Bu sayede gelir ve gider arasındaki dengesizlik de ortadan kalkacaktır. Yaklaşım oldukça doğrudur. Maliye Vekilinin açıkladığı verilere bakılacak olursa vilayet bütçeleri oldukça fazla açık vermekte ve bahse konu gelirler giderleri karşılamaktan oldukça uzak kalmaktadır. Dolayısıyla zaten ödenemeyen öğretmen maaşlarının ödenmesi imkânsız hale gelmektedir. Tartışmalar yine ilgili minvalde devam

etmiş ve sonuç olarak Dahiliye Encümeni mazbatasını Heyeti Vekile'ye havale edilmiştir.⁵⁸⁴

1920'nin sonlarına gelindiğinde öğretmen maaşları konusu Anadolu'nun her yanında artık önlenemez bir biçimde tüm eğitim sistemini baştan sona etkiler duruma gelmiştir. 2 Aralık 1920'de Yunan işgali altında bulunan Bursa'da ilkökul öğretmenleri grev ilan ederek okullara gitmeyi ve derslere girmeyi reddetmişlerdir. Yunan kuvvetleri ise bu durum karşısında öğretmenlerin bir kısmını tutuklamıştır.⁵⁸⁵ Elbette Yunan kuvvetlerinin bu durumda Türk eğitim sistemini önemsediklerini ve bu nedenle öğretmenleri tutukladıklarını iddia etmemiz doğru olmayacaktır. İşgal kuvvetleri, buldukları mahallerde herhangi bir karışıklığın çıkmasının kendi aleyhlerine dönüşebilecek bir harekete evrilmesinden çekindikleri için bu tür bir girişimde bulunmuş olmaları oldukça olasıdır. Aksi takdirde öğretmenlerin içinde buldukları zor durumun yaratıcısı olarak işgal kuvvetlerini görmeleri⁵⁸⁶ ve eylemlerini bir yerden sonra işgal kuvvetlerine doğru çevirmeleri muhtemeldir. Bursa öğretmenlerinin grevinden iki gün sonra yeni yönetimin merkezi Ankara'da da öğretmenlerin grevi başlamıştır. Kütahya Milletvekili Cevdet Bey (1891-1960), bir gensoru vererek Maarif Vekaletinden duruma dair bilgi talebinde bulunarak en büyük düşman olarak cehaleti işaret etmiş ve bugünkü çocukların gelecekte ülke yönetiminde olacağından bahisle *"Bu kürsülerde onlar oturacaklardır. Onlar cahil kalırsa, ahlâken sefil olursa, seciyesiz olursa, bu kadar kan dökerek elde etmek istediğimiz bu sevgili vatani kime vereceğiz. Onların eline mi teslim edeceğiz? Onlar ahlâksız, cahil, irfansız olursa kim için çalışıyoruz efendim?"* diyerek haklı bir serzenişte bulunmuş ve Maarif Vekilinin gelerek bir açıklama yapmasını istemiştir.⁵⁸⁷ Diğer milletvekilleri de doğal olarak Cevdet Bey'in beyanına katılmışlardır. Maarif Vekili Dr. Rıza Nur Bey, Meclise gelerek daha önce verilmiş olan sualleri de dahil ederek hepsini

⁵⁸⁴ Tüm tartışma ve görüşler için bkz. TBMM Z.C., Devre 1, İçtima Senesi 1, İçtima 94, C.V, 4 Kasım 1336, s.279-285. İdare-i Hususiyelerin bir sorun oluşturduğu gerçeği Millî Mücadele'nin askeri safhası sona erdikten sonra da gazetelerde çıkan haberlerde tartışılmaya devam etmiştir. 20 Aralık 1922 tarihli bir gazetede geçen *"bu milletin maarifine en büyük darbeyi vuran idare-i hususiye olmuştur"* ibaresi durumu özetler niteliktedir. "Maarifde İstikamet", *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 20 Aralık 1922, s.2-3.

⁵⁸⁵ *Açık Söz Gazetesi*, 2 Aralık 1920, 2.

⁵⁸⁶ Zaten öğretmenlere maaş verilememesinin temel sebebi Yunanların mali işleri tümüyle kontrol altına alarak öğretmen maaşlarını ödememeleridir.

⁵⁸⁷ TBMM Z.C., Devre 1, İçtima Senesi 1, İçtima 108, C.VI, 4 Kanunuevvel 1336, s.187-188.

yanıtlamıştır. İlk olarak Tokat'ta bulunan okulların neden kapanmış olduğuna dair Mustafa ve Rıfat Bey'in suali ile başlamıştır. Buna göre: Tokat'ta bulunan öğretmenler dokuz aydan beri maaş alamamaktadırlar. Maarif Vekaleti, 11 Eylül 1920 tarihinde konuyu Maliye Vekaletine iletmiştir. Maliye Vekaleti ise Eylül ayının sonuna kadar maaşlarının ödeneceğini bildirmiştir. Durum, Tokat Maarif Müdüriyetine bu şekliyle haber verilmiştir. Ardından Zile'den telgraflar gelmiş ve ilgili telgraflarda öğretmenler, maaşlarını hala alamadıklarını ifade etmişlerdir. Bunun üzerine Maarif Vekaleti, ilgili telgrafi da ekleyerek Maliye Vekaletine durumun gereği olarak söz konusu maaşların ödenmesi gerektiğini bildirmiştir. 11 Ekim'de tekrar Maliye Vekaletine Zile kazası öğretmenlerinin on, Sivas öğretmenlerinin dört, Amasya öğretmenlerinin yedi ve Niğde öğretmenlerinin iki aydan beri maaş alamadıkları bildirilmiştir. Ardından Tokat Maarif Müdüriyetinden Maarif Vekaletine bir yazı gönderilmiştir. İlgili yazıda, mutasarrıflık ve muhasebe-i liva tarafından yapılan başvurular neticesinde sekiz yüz lira kadar bir meblağ Ziraat Bankasına yatırılmış ve bu para ile muhasebe-i hususiye memurları ile nafia memurları maaşlarının ödenmesi gerekçesi ile öğretmenlere yine maaş verilemediği bu nedenle öğretmenlerin vazifelerine dönmedikleri bildirilmiştir. Yine Maarif Vekaleti, Maliye Vekaletine durumu aktararak öğretmenlerden bazılarının maaşlarını temin edemedikleri için görevlerine gelmediklerini ve bahse konu durumun okulların tamamının kapanmasına yol açacağını bildirmiştir. 28 Ekim tarihinde Maliye Vekaleti paraların ödendiğini haber vermiş, Maarif Vekaleti de durumu Elaziz, Dersim ve Tokat'a bildirmiştir. Bununla beraber Tokat Mutasarrıflığı, Maarif Vekaletine cevap yazarak kapanmış olan okulların açıldığı haberini vermiştir. Maarif Vekili kendi fikrini de dile getirerek idare-i hususiye işlerinin hiçbir zaman doğru olmadığını ve mevcut şartlar altında da doğru bir hale getirilmesinin mümkün olmadığını, buradan maaş alan öğretmenlerin maaşlarını düzgün bir şekilde alamayacağını, bugün bu okullar açılıyor olsa bile yarın yine kapanmak zorunda kalacağını ve konunun önemi nedeniyle Meclisin üzerinde düşünmesi gerektiğini vurgulamıştır. Cebelibereket Milletvekili Faik (Öztrak) Bey (1882-1951), Maarif Vekaletinin bu konuya çözüm olarak ne önerdiğini sorması üzerine Maarif Vekili, teşkilatı idariye ve mülkiye kanunlarında değişiklik olması nedeniyle maarif kanunlarında da çeşitli değişikliklerin olması gerektiğini ve öncelikle öğretmen okulları ile idadilerin genel bütçeye alınması ile başlanılmasını sonra da idare-

i hususiyelerdeki maarif gelirlerinin Ziraat Bankasına aktarılması meselesinin halledilmesini işaret etmiştir. Maliye Vekili söz alarak Eylül ayı sonuna kadar tüm livalara maarif bedellerinin ödendiğini Ankara için ise Ekim ayı sonuna kadar tüm maarif tahsilatı ödemelerinin gerçekleştiğini beyan etmiştir. Tokat Milletvekili Mustafa Bey (1876-1934), neticeyi anlamak üzere bu durumda öğretmenlerin neden grev yaptıklarını sormuş, Maliye Vekili ise kendi bilgisinin bundan ibaret olduğunu dile getirmiştir. Bir Milletvekili durumu açığa kavuşturmak adına tahsildarların zaten maarif hissesini tahsil etmediğini, bu nedenle de Maliye Vekilinin işin içinden kolayca çıkabildiğini ifade etmiştir. Ancak bu iddia Maliye Vekili tarafından reddedilmiştir. Konya Milletvekili Vehbi Efendi de konunun açıklığa kavuşması için her iki beyanın da -yani maarif gelirlerinin tahsil edilemediği ve toplu tahsil olduğu bilgilerinin- doğru olduğunu söylemiştir. Ona göre: Maliye Vekilinin vergi gelirlerinin birlikte toplandığına dair iddiası doğrudur ancak mal müdürleri maarife “paranız tahsil olunamadı” diyerek gerekli ödemeyi yapmamaktadır. Ayrıca gelirlerden bağımsız olarak giderler hesaplandığı için bu gibi sorunların çıkıyor olması Maliye Vekili ve diğer bazı milletvekillerince de malum olan hususlardan birisidir. İlgili görüşmeler esnasında milletvekilleri oldukça hararetle konuşmalar yapmışlar hatta bazıları Maarif Vekilini eleştirerek istifa etmesinin daha doğru olacağını beyan etmişlerdir. Kütahya Milletvekili Ragıp (Soysal) Bey (1881-1947), eğer ortada bir sorun var ise bu sorunu sadece Maarif Vekaleti üzerine bırakmanın yanlış olduğunu dile getirmiş ve problemin çözümünde Meclisin de yetersiz kaldığını belirtmiş ve diğer birçok Milletvekili de Ragıp Bey’in fikrine katılmıştır. Maarif Vekili, eğitim sistemini düzenlemek için yaptığı girişimlerden çeşitli örnekler vermiştir. Hatta kendi adına bin lira borç alarak öğretmen okulu dahi açtırmıştır. Ankara’da başlayan grev de elbette bu parasızlık nedeniyle ortaya çıkmıştır. Maarif Vekaleti çeşitli girişimlerde bulunarak Maliye Vekaletinden on bin lira kadar bir tahsisat sağlamış ve bu para Ziraat Bankasına yatırılmıştır. Bu sefer de Ziraat Bankası parayı vermeyerek maarifin kendilerinden alacağı olmadığını beyan etmiştir. Maarif Vekaleti çeşitli girişimlerde bulunarak durumun daha da kötüye gideceğini bildirmiş ve nihayetinde grevin başlaması kaçınılmaz hale gelmiştir. Buna ek olarak Karahisar-1 Sahip Milletvekili Mehmet Şükrü (Koç) Bey (1887-1938), bir konuya daha değinerek okulların kapanmasının tek nedeninin maaşsızlık olmadığını, okulların bir şekilde bazı gerekçeler gösterilerek işgal edildiğini

ve bu okulların hastane ya da askeri koğuş olarak da kullanılmasının, okulların kapanmasındaki önemli nedenlerden birisi olduğunu gündeme getirmiştir. Sorunun dönüp dolaşp Teşkilatı Esasiye Kanununda kilitlendiğini iddia eden Mehmet Şükrü Bey, ilgili kanunun bir an önce Mecliste ele alınmasını önermiştir. Ancak bu görüş üzerinde de bir fikir birliğine varılamamıştır. Nihayetinde görüşmeler kâfi görülerek takrirlere geçilmiştir. İlk tahrir Kütahya Milletvekili Ragıp Bey tarafından verilmiştir. Buna göre: İdare-i Hususiye Teşkilat Kanunu meclisten çıkana kadar idare-i hususiyelerden maaş alan öğretmenlerin maaşlarının ödenemediği durumlarda genel bütçenin muavenet faslından avans olarak gereken ödemeler yapılacaktır. Ancak Maliye Vekili bunun mümkün olmadığını ifade etmiştir. Ragıp Bey'e göre burada bahsi geçen meblağ çok fazla değildir. Çünkü o dönemde greve katılan sadece yirmi altı öğretmen vardır. Dolayısıyla tüm öğretmenler için düşünülse bile toplam meblağ elli bin lira bile olmayacaktır. Ragıp Bey'in bu tahriri milletvekilleri tarafından kabul edilmemiştir. Sonraki tahrir Hakkâri Milletvekili Mazhar Müfit Bey ve arkadaşlarına aittir. İlgili tahrirde ise: Öğretmenlerin maaşları için gereken ödemelerin vilayete muavenet faslından hazine tarafından verilmesi eğer kâfi gelmezse ek ödeme istenilmesi teklif edilmiştir. Mazhar Müfit Bey, tahriri hakkında söz alarak öğretmenlerin ve okulların kötü durumu üzerinde durmuş ve genel bütçenin vilayetlere muavenet faslında ne kadar para varsa idare-i hususiyelere verilmesi gerektiğini belirtmiştir. Maliye Vekili de bu sorunun otuz kırk bin lira ile çözüleceğine inanmadığını fakat bu kadar para ile çözülebileceği düşünülüyorsa paranın verilebileceğini ancak miktarı bilmediğini ifade etmiştir. İlgili tahrir, encümene gönderilerek muavenet miktarının bildirilmesi kabul edilmiştir. Tartışma kâfi görülerek celse kapatılmıştır.⁵⁸⁸ Tüm tartışmalar incelendiğinde birçok farklı görüş eş zamanlı olarak ortaya çıkmakta ve tek mutabık kalınan nokta, öğretmenlerin maaş alamamasından dolayı çocukların eğitim göremiyor olması ve bu durumun da ülke geleceğini etkileyecek olmasıdır. Ayrıca milletvekilleri, maaş sorununun tekrar tekrar gündeme gelerek bir nihayete erdirilememesinden hoşnutsuzluk duymaktadırlar fakat ortaya çıkan görüş farklılıkları nedeniyle ortak hareket pek mümkün görünmemektedir. Maliye ve Maarif Vekilleri, içinde bulunulan durumdan muzdarip

⁵⁸⁸ TBMM Z.C., Devre 1, İctima Senesi 1, İctima 108, C.VI, 4 Kanunuevvel 1336, s.202-221.

olmakla birlikte çeşitli girişimlerde bulunmaktadırlar ancak neticede ortaya çıkan bütçe meselesi nedeniyle ilerleme kaydedememektedirler. Çok açık bir biçimde anlaşılıyor ki vilayetlerdeki gelirler giderleri karşılamamakta ve yanlış bütçe hesaplaması yapılmaktadır. Mevcut bütçe göz önünde bulundurulmadan çeşitli tayinler yapıldığı görülmektedir. Ancak bu durum sadece Maarif ile ilgili olmayıp aynı zamanda tüm yerel idari teşkilatı ilgilendirmektedir. Yerel idari teşkilatların, gelirleri doğrudan maarifi hariç tutarak kendilerince öncelikli gördükleri alanlara harcamaları, teşkilat yönetiminin tarafsız hareket etmediğini göstermektedir. Eğer teşkilatlar tarafsız hareket etse ilgili gelirlerden bir pay mutlaka maarif hissesine de düşecektir. Ancak eğitime düşen pay ya hiç söz konusu değil ya da giderleri karşılamaktan oldukça uzak bir miktardır. Elbette yerel teşkilatların çalışmasının önünde yani gelirlerin düzenli bir şekilde toplanmasının önünde de engeller söz konusudur. İşgal bölgelerinin zaten tamamen işgal kuvvetleri tarafından kontrol altına alınması nedeniyle bu bölgelerin gelir gider dengelerinin sağlıklı olması beklenemez. Fakat işgal altında olmayan bölgelerde de gelir gider dengesizliği olduğu görülmektedir. İlgili bölgelerin Birinci Dünya Savaşı'nın ağır şartları altında ezildiği ifade edilebilir ki bu doğru bir söylem olmakla birlikte tek başına mevcut durumu açıklamaktan oldukça uzaktır. Çünkü aynı dönemde Zonguldak Maarif Müdürü ile yapılan bir röportajda Maarif Müdürü, öğretmenlerin maaşlarını hakkıyla ödediklerini hatta köylerde görev yapan öğretmenlere şehirlerde görev yapanlardan daha çok maaş verildiğini⁵⁸⁹ ve halkın eğitime karşı oldukça şevkli olması nedeniyle köylüler tarafından inşa edilen tüm okullara öğretmen göndereceği garantisini de vermiştir. Ayrıca 1919 senesi bütçesinden yapılan tasarrufların yarısını da 1920 senesinde öğretmenlere maaş zammı olarak dağıtacağını beyan etmiştir.⁵⁹⁰ Söz konusu durum, iyi çalışan yerel idarelerin de varlığını göstermesi bakımından önemlidir.

Sisteme bakıldığında şu görülmektedir: Her şeyden önce vilayet ve sancaklarda yerel yönetimler vardır. Bu yerel yönetimlere tahsis edilmiş bütçe gelirleri vardır. İlgili

⁵⁸⁹ İlgili Maarif Müdürünün açıklamalarına göre üç dershaneli bir nahiye okulunda öğretmen maaşları beş yüz ila sekiz yüz kuruş arasında iken o nahiyeye iki saat mesafedeki köyde üç dershaneli okulun öğretmenleri sekiz yüz kuruş ile bin iki yüz kuruş arasında maaş almakta ve maaşları da düzenli şekilde ödenmektedir. *Açık Söz Gazetesi*, 30 Eylül 1920, 2.

⁵⁹⁰ Tasarruf olunan miktar yaklaşık olarak yüz altmış sekiz bin kuruş civarındadır. *Açık Söz Gazetesi*, 30 Eylül 1920, 2-3.

vilayetin tüm geliri doğrudan doğruya yerel yönetime gitmemektedir. Gelirlerin bir kısmı öncelikle genel bütçeye gitmekte ve akabinde yerel bütçeye geri ödeme yapılmaktadır. Burada ortaya çıkan zaman kaybı nedeniyle bir sorun zaten söz konusudur. Bunun haricinde yerel idarelerin vergi toplama konusunda iyi işleyen bir mekanizması söz konusu değildir. Burada yetkinin mal memurlarında olması ve onların da herhangi bir yaptırımla karşılaşmadan işlerini yapıyor olması bir diğer sorundur. Meydana gelen denetimsizlik nedeniyle vergi gelirlerinin ne kadarının toplanılabildiği de bir belirsizlik olarak karşımızda durmaktadır. Tüm bu belirsizlik ve denetimsizliğe ek olarak bazı milletvekillerinin konunun aslından saparak suçlu Maarif Vekaleti ve Maliye Vekaletine yüklemeye çalışmaları da bir netice alınamamasına yol açmaktadır. Ara ara üzerinde durdukları doğru olan nokta ise idare-i hususiyeleri de ilgilendiren bir kanun yapma gereksinimidir. Bahse konu kanun yapılamadığı ya da mevcut sisteme uydurulamadığı takdirde Mecliste gerçekleşen tartışmalarla bir yol alınamayacağı açık olmakla birlikte meclis zabıtları incelendiğinde hem Osmanlı Mebusan Meclisinde hem de Büyük Millet Meclisinde bir yıldan fazla bir süredir aynı konular etrafında aynı söylemler üzerinden tartışmalar yapıldığı görülecektir. Milletvekilleri durumun farkındadırlar ancak nihai çözüm noktasını bir türlü yakalayamamaktadırlar.

Hakkâri Milletvekili Mazhar Müfit Bey tarafından verilmiş olan tahrir neticesinde Maliye Vekaleti Dahiliye Vekaletine elli bin lira tahsis etmiş ve Dahiliye ve Maliye Vekaletlerinin ortak çalışması sonucunda ilgili miktarın on bin lirası Ankara'ya kalanı da diğer vilayetlere tahsis edilmiştir. Ancak diğer vilayetlerin payı Ziraat Bankasının havale ücreti istemesi nedeniyle henüz gönderilememiştir. Hakkâri Milletvekili Mazhar Müfit Bey'in daha önce Meclise sunduğu tahrir hakkında ödemelerin yapılmasının daha sağlıklı işlemesi amacıyla Dahiliye Vekaleti tarafından hazırlanmakta olan kanunun on beş gün içerisinde meclise gönderilmesini talep eden Muvazene-i Maliye Encümeni mazbatası, 9 Aralık 1920 tarihinde Meclise sunulmuştur. Mazhar Müfit Bey, söz konusu mazbatayı açıklayarak daha önce verdiği tahrir üzerine yapılan elli bin liralık ödemenin öğretmenlere kısa bir süre yeterli geleceğini ve sonrasında yine aynı sorunların çıkmasının pek muhtemel olduğunu ifade ederek Dahiliye ve Maliye Vekaletlerinin buna dair bir kanun hazırlayarak Meclise sunmalarının gereğini dile getirmiştir. Maliye Vekili

Ferit Bey de ilgili mazbatanın önemine değinerek maliyeye yeni gelir sağlamak gerektiği üzerinde durmuş ve bunun yolunun ticaret vergisi kanununun ivedi olarak ele alınması ve kabul edilmesinden geçtiğini vurgulamıştır. Diğer milletvekilleri de durumun önemine binaen bahsi geçen kanunun bir an önce kabul edilmesi konusunda oldukça istekli söylemlerde bulunmuşlardır. Karesi Milletvekili Vehbi Bey ise duruma farklı bir noktadan yaklaşarak Mecliste alınan kararlar ile sağlanan tahsisatlar neticesinde yapılan parça parça ödemelerle okul ve öğretmenlerin ilgili sorunlarının çözülemeyeceğini iddia etmiştir. Ona göre: Teşkilatı Esasiye Kanununun idare ile ilgili kısmı oldukça önemlidir ve bunun da temelinde köy teşkilatı vardır. Köy teşkilatı kısmı kabul edilmeden idare-i hususiye teşkil edilemez. Bugün ise öğretmenlerin durumuna acil çözüm olarak mevcut kanunun icra edilmesi gerekmekte yani okulların, bulunduğu yerdeki bölge halkı tarafından desteklenmesi ve oradaki cemaatler tarafından yönetilmesi gerekmektedir. Soruna yeni çözüm aramak yerine mevcut çözümün neden uygulanmadığının araştırılması ve çözüme engel olanların sorgulanması daha doğru bir yaklaşımdır. Söz konusu zaman diliminde genel bütçenin yerel idarelere yapabileceği yardım kısmında sadece yüz bin lira mevcuttur. Doğaldır ki bu para yerel idarelere öğretmen maaşlarının ödenmesi amacıyla dağıtılsa da tüm vilayetler esas alındığında ilgili yardım bedelinin öğretmenlerin maaşlarını karşılaması mümkün değildir. Karesi Milletvekili Hasan Basri Bey'in belirttiğine göre ilgili meblağ daha önceleri altı yüz bin lira civarındadır. Dönem şartları ele alındığında bütçenin sadece bu bölümünde bile altıda beş oranında bir kayıp söz konusudur. Öğretmen maaşlarının ödenememesi tartışılırken Bitlis Milletvekili Yusuf Ziya Bey, bir serzenişte bulunarak sadece öğretmeni olan bölgelerin ve bu öğretmenlerin maaş alamaması sorununun meclis gündeminde olmasını ancak hiç okul ve öğretmeni olmayan Van ve Bitlis gibi vilayetlerin hiç hatırlanmadığını, bunlar için de bir şeyler yapılması gerektiğini ifade etmiştir. Yusuf Ziya Bey'in serzenışı oldukça haklıdır ancak yerinde bir yakınma olup olmadığı üzerinde tartışılabilir. Okul ve öğretmeni mevcut olan vilayetlerin gereksinimi karşılanamazken yeni okulların açılmaya çalışılması ve buralara öğretmen atanmasının mevcut sorunun çözümüne katkı sağlaması beklenemez. İhtimaldir ki Yusuf Ziya Bey'in haklı yakınması karşısında girişimde bulunulup ilgili bölgelere okul açılrsa bile mevcutlarının parasızlık nedeniyle kapandığı bir dönemde yeni açılacak bu okullara tahsisat bulmak mümkün görünmemektedir. Yusuf Ziya Bey ve arkadaşları

konunun önemine binaen Maarif Vekilinin cevaplamaı için bir sual takriri de vermiştir. İlgili takrirden Bitlis ve Van vilayetlerinde okul açılmamasının nedeninin Maarif Vekili tarafından açıklanması talep edilmiştir. Maliye Vekili bu konuda çalışmaların olduğunu beyan ederek Yusuf Ziya Bey'den takririni geri çekmesini istemiş ve bu istek Yusuf Ziya Bey tarafından muvafık görülmüştür.⁵⁹¹ Genel bütçenin yerel idarelere yardım kısmına para eklenmesi, sorunu kalıcı olarak çözmeyeceği için ilgili çözüm önerisi alternatif olarak arka plana alınmıştır. Öncelikli olarak kalıcı çözüm üretilmesinin ilk adımının Maliye Vekili tarafından önerilen ticaret vergisi kanununun bir an önce ele alınması ve maliyeye gelir sağlanması olduğu üzerinde mutabık kalınmıştır. Tartışmalar esnasında daha önce de defalarca beyan edildiğine şahit olduğumuz mal memurlarının işini doğru yapmaması, vergilerin tamamının düzenli olarak toplanamıyor oluşu ve yerel idarelerin muhasebelerinin ödemeler konusunda kanunun gereklerine tam olarak uymaması gibi konular gündeme getirilmiştir.

Maarif Vekaletinin bir önceki yıla ait bütçe görüşmeleri esnasında Maarif Vekili Hamdullah Suphi Bey, yerel idareler tarafından ödenen öğretmen maařlarının⁵⁹² düzenli ödenmelerine katkı sağlayacağını düşündüğu acil tedbirleri milletvekilleri ile paylaşmıştır. Buna göre: Tedrisatı İptidaiye Kanununun on beşinci maddesi gereğince sadece Müslümanlar tarafından ödenen *mesarifi mecbure* gayrimüslimleri de kapsayacak şekilde genişletilecektir. Ayrıca bütçede bulunan yüz on bin liranın yüz bin lirası da muhasebe-i hususiyeye yardım olarak gönderilecektir. Maarif Vekili, muhasebe-i hususiyeler konusunda ise söz konusu yapıların kaldırılmasının doğru olmayacağını ve bu yapıların zaman içerisinde düzelmeye başlayacağını, nitekim Eskişehir'de öğretmenlerin maaşlarını düzenli olarak aldıklarını, diğer illerde de söz konusu durumun gerçekeşeceğini ve bu yapılara yardım edilmesinin daha doğru bir çözüm yolu olacağını iddia etmiştir.

Maarif Vekaletine göre yerel idarelerden maaş alan öğretmenlerin ödenmemiş toplam maaşları şubat 1921 itibariyle yaklaşık yüz elli bin liradır ve öğretmenler tarafından

⁵⁹¹ 9 Aralık 1920 tarihli tartışmaların ayrıntıları için bkz. TBMM Z.C., Devre 1, İçtima Senesi 1, İçtima 111, C.VI, 9 Kanunuevvel 1336, s.276-283.

⁵⁹² TBMM Z.C., Devre 1, İçtima Senesi 1, İçtima 148, C.VIII, 10 şubat 1337, s.185.

gönderilen maaş durumları ile ilgili mektuplar yaklaşık bin adeti bulmuştur.⁵⁹³ Durumun geldiği vahametinin görülmesi açısından söz konusu rakamlar önemlidir.

Açık Söz Gazetesi 17 Şubat 1921 tarihinde verdiği haberde, öğretmen okullarından mezun olan ve yedi senedir görev yapan ilkokul öğretmenlerine görev yaptıkları yere bakılmaksızın yedişer yüz, vilayet ve kaza merkezlerinde görev yapan ehliyetli öğretmenlere beşer yüz, nahiye merkezlerinde görev yapan ehliyetli öğretmenlere dörder yüz ve köylerde görev yapan ehliyetli öğretmenlere de üçer yüz kuruş maaş verilmesinin kabul edildiğini bildirmektedir.⁵⁹⁴ İlgili haberden birkaç gün sonra 22 Şubat 1921 tarihinde Ankara Milletvekili Mustafa Efendi, bir takrir sunarak Tedrisatı İptidaiye Kanununun on beşinci maddesi gereği alınan vergilerin bahsi geçen sene için ertelenmesini önermiştir. Benzer içeriği ihtiva eden diğer bir takrir, Konya Milletvekili Vehbi Efendi tarafından sunulmuştur. Vehbi Bey, söz konusu kanunun on beşinci maddesi gereği ilkokul öğretmenlerine verilmesi planlanan maaşlarının ilgili yıl için verilmesinin çeşitli haksızlıklara yol açacağı ve ödenmesinin mümkün olmadığı gerekçesi ile 1921 senesi bütçesi görüşmelerinde ele alınmasının daha doğru olacağını ve bu bapta Maarif Vekaletinin vilayetlere tamim yapması gerektiğini dile getirmiştir. Mustafa Efendi'nin iddiasına göre Maarif vergisi, söz konusu kanun ile bütün kazaları kapsar duruma getirilmiştir. Ancak verginin paylaşılmasında tam olarak neyin esas alındığı belli değildir. İki yüz liradan yedi yüz liraya kadar köylere taksimat yapılmaktadır. Köylüler vergileri ödemekte acizdirler fakat tahsildarlar zorla bu paraları toplamaya çalışmaktadırlar. Köylerde okul ve öğretmen yoktur ve bahsi geçen zaman dilimi içerisinde vergilerle bunları yapmanın zamanı değildir. Çünkü köylüler vergi ödeyebilecek durumda değildirler.⁵⁹⁵ Dahiliye Vekili Dr. Adnan Bey,⁵⁹⁶ Mustafa

⁵⁹³ TBMM Z.C., Devre 1, İçtima Senesi 1, İçtima 148, C.VIII, 10 Şubat 1337, s.185.

⁵⁹⁴ “Darülmualimin Mezunları Maaşlarıyla Ehliyetnameliler Maaşatı”, *Açık Söz Gazetesi*, 17 Şubat 1921, 2.

⁵⁹⁵ Bu duruma bir örnek olarak Antalya’da köyleri yanmış ya da köylerinde okul olmayan ahalinin gönderdiği şikâyet dilekçesi gösterilebilir. İlgili dilekçe bu görüşmelerden yaklaşık bir sene önce İstanbul yönetimine gönderilmiştir. Dolayısıyla vergi konusundaki çözümsüzlük ve karmaşa geçmişten beri devam edelmektedir. BOA. DH. UMVM. 60. 7. 003.

⁵⁹⁶ Abdülhak Adnan Adıvar. 1881 yılında Gelibolu’da doğmuştur. Kadı Ahmet Bahai Efendi’nin oğludur. Tıbbiye-i Mülkiye Mektebinden 1905’te mezun olmuştur. Çeşitli yerlerde Doktor olarak görev yapmıştır. Meclisi Mebusana İstanbul Milletvekili olarak katılmış akabinde BMM’de de İstanbul Milletvekili olarak yer almıştır. Sıhhiye ve İçtimai Muavenet Vekilliği, Dahiliye Vekilliği Nafia Vekilliği ve Meclis II. Başkanlığı görevlerinde bulunmuştur. 1955 yılında vefat etmiştir. Fahri Çoker, 491-493.

Efendi'nin fikirlerine iştirak etmekle birlikte meselenin yerel idarelere ait olduğunu vurgulamış ancak fazla alınan meblağın iade edilmesi gerektiğini dile getirmiştir. Kırşehir Milletvekili Yahya Galip (Kargı) Bey de (1874-1942) Tedrisatı İptidaiye Kanununun ilgasına dair kanun teklifi vermiş ve bu teklif Layiha Encümenine gönderilmiştir.⁵⁹⁷ İlkokul öğretmenlerinin maaşlarının ödenebilmesi amacıyla kanun gereği yapılan vergi paylaşımlarında büyük haksızlıklar olduğu ilgili ifadelerden anlaşılmaktadır. Hususi bütçelerden ödenen maaşların oranı ile halkın üzerine yüklenen vergilerin oranının doğru orantılı olması, halkın doğrudan etkilenmesine yol açmaktadır. Gerekli vergi yükünün doğru hesaplanmadığı ve gelişigüzel bir işlem ile belirlendiği ortaya çıkarken vergi sisteminin işlevsel olmadığı ve günün ihtiyaçlarını karşılayamadığı da görülmektedir. Öğretmenlerin mağduriyeti ile halkın mağduriyeti ise ters orantılıdır. Yani halk mağdur edilerek aşırı vergi yükü ile sorumlu tutulduğunda öğretmenlerin mağduriyeti giderilebilecektir ancak halk mağdur edilmek istenilmediğinde de öğretmenlerin mağdur olması kaçınılmaz hale gelecektir. Buradan bakıldığında mecliste konunun ele alınması, ilgili sorunun sadece ertelenmesini sağlamış ve gerçek bir çözüme ulaşılması mümkün olmamıştır.

Öğretmenlerinin maaşlarını alamamalarından dolayı gün geçtikçe büyüyen sıkıntı ile ilgili Hamdullah Suphi Bey, 10 Mart 1921 tarihinde yayımlanan bir röportajında konu ile ilgili çalışmalarını sürdürdüğünü ve yakın bir zamanda sorunun çözümüne yönelik olarak Meclise bir teklifte bulunacağını vaat etmiştir. Hamdullah Suphi Bey'e göre öğretmenler arasında bir eşitlik sağlanmalıdır. Bazıları maaşlarını alırken diğer kısmının maaş alamıyor olması kabul edilebilecek bir durum değildir.⁵⁹⁸ Bu eşitsizlik ona göre maaşların yerel yönetimler yani muhasebe-i hususiyeler tarafından ödeniyor olmasından kaynaklıdır. Bu noktadan anladığımıza göre muhasebe-i hususiyeler, Hamdullah Suphi Bey'in maaş konusunda doğrudan hedefinde yer almaktadır. Ancak yakın bir zamanda Maarif Vekaleti tarafından ilgili konuda Meclise sunulan herhangi bir teklif ya da çözüm önerisi söz konusu değildir.

⁵⁹⁷ TBMM Z.C., Devre 1, İctima Senesi 1, İctima 155, C.VIII, 22 Şubat 1337, s.377-380.

⁵⁹⁸ *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 10 Mart 1921, 1.

Hakimiyeti Milliye Gazetesi'nin 26 Nisan 1921 tarihli nüshasında öğretmen maaşları ile ilgili bir yazı çıkmıştır. Yazıda, bugün okuma yazma bilen herkesin mutlaka bir öğretmenin eğitim ve terbiyesinden geçtiği dile getirilerek, işleri idare eden yani devleti yöneten aydın kesimin, öğretmenleri en son ve en az düşündüğü ve bunun nankörlük olduğu iddia edilmiştir. Öğretmenlerin aç, kömürsüz ve ışısız kalmasına tahammül edilmemesi gerektiği ve ilgili kurumların öğretmenlerin sefaletini düşünerek kararlarını ona göre vermeleri tavsiye edilmiştir. Ayrıca öğretmenlerin ilgili gazeteye mektuplar gönderdikleri ve içerisinde buldukları içler acısı durumlarını anlattıkları ancak bu mektupların şimdilik yayımlanmadığı bilgisi de paylaşılmıştır.⁵⁹⁹ İlgili gazetenin, öğretmenlerin durumunu anlatırken okuma yazma bilen herkesin onlara olan borcunu dile getirerek devlet yöneticilerine seslenmesi ve aynı zamanda halkın tüm kesimlerine de mesaj vermesi, öğretmenler adına sevindirici bir tutumdur. Fakat ilgili devlet yöneticilerinin herhangi bir girişimde bulunmadığı ya da lakayt bir tavırda olduğu iddiası önemlidir. Öyle görünüyor ki ilgili yöneticiler ya bir çaba harcamamakta ya da harcadığı çaba ilgili gazete yazarları tarafından dahi görülmemektedir. Çünkü gazetede çıkan yazıdaki ifadede, idarecilerin elinde bir çözüm yolu olmasına rağmen meselenin çözümüne uğraşmadıkları gibi bir algı hakimdir.

1921 senesi şartları içerisinde Kastamonu'da sultani ve kısmı iptidai öğretmenlerinin maaşlarına zam yapıldığını da görmekteyiz.⁶⁰⁰ Zammın gerekçesi olarak da sicillerine nazaran hak edişleri olduğu beyan edilmiştir. Buna göre sultani Riyaziye öğretmeni Rasim ve Edebiyat öğretmeni Niyazi Bey iki yüz kuruş zam alırken Ulumu Dinîye öğretmeni Musa Kazım, Riyaziye öğretmeni Tevfik, Türkçe öğretmeni Cevdet, Resim öğretmeni Ahmet ve kısmı iptidai öğretmenlerinden Mehmet Emin, Hasan Kâşif ve Mehmet Zihni Efendilerin maaşlarına da yüzer kuruş zam yapılmıştır.⁶⁰¹ Ancak bu durum genel itibariyle öğretmen maaşlarında bir iyileşme olarak sürdürülebilir olmamıştır.

⁵⁹⁹ "Muallim Maaşları", *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 26 Nisan 1921, 2.

⁶⁰⁰ Zamanlamasına bakılmaksızın çeşitli vilayetlerde bu tür zamların zaman zaman yapıldığı görülmüştür. Örneğin, 1922 senesinde Amasya Sultanisi Fransızca öğretmenin gayretinden dolayı iki yüz elli kuruş zam yapılmıştır. *Hakimiyeti Milliye*, 16 Ocak 1922, 2.; Yine gayretlerinden dolayı Amasya Sultanisi müdürü Hasan Fehmi ve Yozgat Sultanisi Ulumu Dinîye öğretmeni Mustafa Salim Bey'in maaşlarına zam yapılmıştır. *Hakimiyeti Milliye*, 27 Ocak 1922, 2.

⁶⁰¹ *Açık Söz Gazetesi*, 2 Ekim 1921, 2.

Yaklaşık iki ay sonra aynı gazetede çıkan yazıda öğretmen okulları öğretmenlerinin maaşlarında indirimle gidildiği belirtilerek şu ifadelerle yer verilmiştir:

“bir muallim düşününüz ki yirmi sene vücudunu ve dimağını mesleki talime vakfetmiş, bin iki yüz gurusu maaşa çıkmış, bir de bakıyorsun meclisi umumiyenin kararıyla maaşı bine iniyor. Bin kuruş alan bir muallimeyi, yine görüyorsunuz ki bütçede tasrif için sekiz yüze çalışmağa mecbur ediyoruz. Muhasebe-i hususiyeden maaş alan hiçbir muallim ve muallime atisinden emin değil, bu sene maaşından iki yüz mü tenzil edildi? Gelecek sene yine tenzil edilmeyeceğini kimse kesdiremez!”

Bu eleştirinin yanında, masrafları artık tek vilayetin üstlenmesi nedeniyle yapılan hareketin kendi çapında haklı yönleri olabileceği ancak sadece öğretmen maaşlarından yapılan indirimler⁶⁰² ile oluşacak tasarrufların öneminden ziyade öğretmenlerin geleceklerinden emin bir şekilde görevlerini yapmalarının daha önemli olduğu vurgulanmıştır. Maarif Vekilinin öğretmen maaşlarında herhangi bir indirimle gidilmemesini talep ettiği telgraf dahi vilayet meclisinde görmezden gelinmiştir.⁶⁰³ Vilayet meclislerinin merkezden gelen bu gibi talepleri ya da istekleri uygulamadıkları zamanlar olmuştur. Kanun bakımından ilgili öğretmenlerin maaşlarının vilayetler tarafından ödeniyor olması, yerel meclislerin öğretmenlerle ilgili kararları serbestçe alabilmelerine olanak tanımış ve dolayısıyla vekaletlerin taleplerini göz ardı edebilmelerini sağlamıştır. Ancak ilgili yazının devamında vurgulanan *ucuz öğretmenin pahalı sonuçlara yol açacağı* görüşü zamanın fikir dünyası için kayda değer bir bakış açısıdır.

Ayrıca bu sırada yine *Açık Söz Gazetesi*'nde “*Umuru Şeriye Vekaleti Celilesine Açık İstida*” başlıklı bir yazı kaleme alınmıştır. İlgili yazıda Darülhilafe medresesi öğretmenlerinin gelecekleri konusunda duydukları endişenin ve maaşları hususundaki adaletsizliğin öğretmen olmayan bir yazar tarafından açık bir şekilde beyan edildiği

⁶⁰² Maaşlar şu şekilde düzenlenmiştir: Kitabet ve Ahlak öğretmeni maaşı 800, Türkçe öğretmeni maaşı 1000, Ulumu Dinîye, Tarih, Coğrafya öğretmenleri maaşı 800, Riyaziye öğretmeni maaşı 1200, Hat öğretmeni maaşı 600, Dikiş öğretmeni maaşı 600, Sanayi, Ziraiye, Bahçıvanlık öğretmeni maaşı 300, Resim, Musiki ve Fransızca öğretmeni maaşı 400, Terbiye-i Bedeniye Ruhiyat ve Fenni Terbiye öğretmenleri maaşı 1000 ve El işleri öğretmeni maaşı 600 kuruş olarak kabul edilmiştir. *Açık Söz Gazetesi*, 10 Aralık 1921, 2.

⁶⁰³ “Ucuz Maarif”, *Açık Söz Gazetesi*, 10 Aralık 1921, 1. Kastamonu Darülmualimat Müdiresinin maaşı dahi Hükümet tarafından 1500 kuruş olarak belirlenmesine rağmen yerel meclis bu maaşı 1000 kuruş olarak kabul etmiştir. *Açık Söz Gazetesi*, 10 Aralık 1921, 2.

görülmektedir. Söz konusu yazıdan anlaşıldığı kadarıyla bir önceki eğitim dönemi sona erdikten sonra yeni kadro tahsisi yapılanaya kadar yaz aylarında mevcuttaki öğretmenlere maaş verilmemesi istenmiş ve okullar tekrar açıldığında da öğretmenlerin bir kısmı azledilirken diğer bir kısmının görevlerine devam etmesi kararı alınmıştır. Azledilen öğretmenlere yaz aylarındaki üç aylık maaşları verilmezken görevlerine devam eden öğretmenlere yaz ayları maaşları da ödenmiştir. Yazar, buradaki haksızlığa dikkat çekerek tüm öğretmenlerin geleceklerinden emin olmadıkları için üç aylık tatil döneminde hiçbir ek iş tutmadığını ve borç alarak bu sürede hayatlarını idame ettirdiklerini ancak üç ayın sonunda verilen kararlarla görevlerine son verildikten sonra borçla geçirdikleri bu üç aylık dönemin maaşlarının verilmemesini ve kadrosu devam edenlere ise bu maaşın ödenmesini adaletsizlik olarak değerlendirmiştir. Ona göre: Eğer tatil dönemi maaşı ödenecekse kadrosu devam eden ve etmeyen herkese ödenmeli ve eğer ödenmeyecekse de kadrosu devam eden ve etmeyen kimseye ödeme yapılmamalıdır.⁶⁰⁴ Yazarın burada vurguladığı nokta adalet açısından önemli olmakla birlikte öğretmenlerin, hangi kademedeki ve hangi eğitim alanında olursa olsun geleceklerinden emin bir şekilde görevlerini devam ettiremediklerine dair dikkate değer bir örnek sunmaktadır.

1922 senesi Avans Kanunu'nun Üçüncü Maddesi gereğince genel bütçeden ve haricinden verilmekte olan tahsisatı fevkaladeden yüzde yirmi oranında indirime gidilmesi nedeniyle ilgili durumdan öğretmen maaşları da etkilenmiştir. 1922 yılı öğretmen maaşlarında da tenzilat yapılmıştır. Antalya ve Kastamonu'da öğretmen maaşları bir önceki yıl derecelerine göre altı yüz, sekiz yüz, bin beş yüz kuruş iken 1338 yılı itibarıyla üç yüz kuruş ve dört yüz kuruşa kadar düşürülmüştür.⁶⁰⁵ Yerel idareler, kanun gereği bu kesintileri yapmaya başlamışlardır ancak yapılan tasarrufların nereye harcanacağına dair olan hususta belirsizlik vardır. Ayrıca 24 Haziran 1922 tarihli meclis oturumunda Muvazene Encümeni adına söz alan Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni (Ulaş) Bey (1887-1948), ilgili kesintinin sadece tam maaş alanlar üzerinden gerçekleştirileceğini, tam maaşını alamayanlarda herhangi bir kesintiye gidilmeyeceğini beyan etmiştir. Genel duruma bakıldığında Avans Kanununun kabulünden sonraki uygulamada bu duruma

⁶⁰⁴ “Umuru Şeriye Vekaleti Celilesine Açık İstida”, *Açık Söz Gazetesi*, 2 Kasım 1921, 2.

⁶⁰⁵ TBMM Z.C., Devre 1, İçtima Senesi 3, İçtima 61, C.XXI, 24 Haziran 1338, s.25.

uyulmadığı, tam maaş alamayan öğretmenlerin maaşlarında dahi kesintilere gidildiği görülmektedir. Yani kanunun yanlış uygulanması nedeniyle öğretmenler yine maddi olarak zorluklarla karşılaşmışlardır. Daha anlaşılabilir olması için Kastamonu'nun bu konudaki uygulamasına temas etmemiz yerinde olacaktır. Kastamonu yerel yönetimi, bütçe görüşmeleri esnasında öğretmenlerin maaşları ile ilgili husus görüşülürken Maarif Müdürü, öğretmen maaşlarının üç yüz-dört yüz kuruş olmasına itiraz ederek hangi müktedir öğretmenin bu maaşa burada çalışacağını sorarak öğretmen maaşlarının hademe maaşlarının dahi altında kaldığını dile getirmiştir. Maarif Müdürünün sözlerine itiraz Hoca Tefvik Efendiden gelmiştir. Tefvik Efendi, maaşların diğer vilayetlerde yüksek olup olmadığını bilmediklerini ve yaklaşık üç yüz bin liralık bütçenin yüz altmış bin lirasının maariife ait olduğunu, kanun gereğinin dahi fazlasının verildiğini iddia etmiştir. Maarif Müdürü ise kanunun 1329 senesinde yapıldığını ve kanunun tam uygulanması halinde daha birçok şeyin uygulanması gerektiğini hatırlatmıştır. Meclis Başkanı da öğretmen okulundan mezun olan öğretmenlere geçen sene yedi yüz kuruş verilirken bu sene dört yüz kuruş verilmesini hayretle karşılamış ve nedenini sormuştur. Hacı Tefvik Efendi, köylerde ev kirası vermediklerini vurgularken Hacı Necip Efendi de köylülerin öğretmenlere yemek de verdiğini ifade etmiştir. Tartışmaların akabinde vilayet meclisi azaları tarafından mevcut bütçe kabul edilmiştir.⁶⁰⁶

İlkokul öğretmenleri ise mevcut durumdan oldukça rahatsız olarak ve umutsuzluğa kapılarak bir gün sonra aynı gazetede Maarif Vekili Vehbi Bey'e açık mektup yazmışlardır. Yayımlanan mektupta, Maarif Vekilinin "*Türkiye'yi iptidai muallimleri kurtaracak*" sözünden hareketle bütün kaza ve livaların kendisinden "*maarif için nur, mektepler için hayat ve muallimler için de himaye ve kuvvet*" istediği belirtilerek, bütün Kastamonu okullarının kapanma tehlikesi ile karşı karşıya kaldığı, vilayet meclisinin maaşları yedi yüz kuruştan üç yüz kuruşa indirdiği, buna gerekçe olarak kanunda ilkokul öğretmenlerinin maaşlarının üç yüz kuruştan başlayacağı ifadesinin yer aldığı, kanunun uygulamaya geçtiği tarihte ilgili maaşın yeterli olduğu fakat günün şartlarına cevap vermesinin mümkün olmadığı, meclis ahalisinin sekiz dokuz senedir kanunu değil hayat şartlarını görerek karar verdikleri ancak şimdi hayat şartlarından ziyade kanunu görerek

⁶⁰⁶ *Açık Söz Gazetesi*, 19 Aralık 1921, 2.

karar verdikleri dile getirilerek üç yüz kuruşla bir öğretmenin nasıl geçineceği ve maaşının dört yüz kuruş olması için nasıl beş sene bekleyeceği sorularak bunun anlamının kimse ilkokul öğretmeni olmasın demekten ibaret olduğu vurgulanmış ve Maarif Vekaletinin bu konuda bir girişimde bulunacağına inandıklarını bildirmişlerdir.⁶⁰⁷ İlgili mektup, vilayetteki karar alıcı mekanizmanın nasıl hareket ettiğini gösterirken çarenin doğrudan Maarif Vekilinin şahsında arandığını da ortaya koymuştur. Bunun üzerine Vehbi Bey, bir girişimde bulunarak öğretmen maaşlarının düzenli ödenmesinin sağlanması amacıyla tüm vali ve mutasarrıflara bir tamim göndermiştir. Bu tamime Kastamonu, Yozgat, Kayseri ve Sivas vilayetleri cevap vererek öğretmen maaşlarının düzenli ve tamamen ödendiğini bildirmişlerdir.⁶⁰⁸ Vehbi Bey'in ifadesine göre Lazistan ve Karahisar-ı Sahip henüz öğretmenlere gereken önemi vermemektedir ancak buralardan alınan son telgraflar da ümit vericidir.⁶⁰⁹ Vehbi Bey'in buradaki girişimi emirden ziyade talep mahiyeti taşımaktadır çünkü Maarif Vekilinin kanun gereği vilayet meclisine müdahale etmesinin mümkün olmadığı açıktır. Dönemin yerel meclislerinin kanunun kendilerine çizdiği sınırlar dahilinde hareket etmekte özgür olmaları daha önce de belirtildiği üzere merkezi yönetim mekanizmasının bazı alanlarında yetkisi dışında kalmalarına olanak tanımaktadır. Ancak önemli olan husus, özellikle Kastamonu'da yaşandığını öğrendiğimiz öğretmen maaşlarının üç yüz kuruşa indirilmesi hadisesinden sonra Maarif Vekaletine maaşların tam ödendiği bilgisinin verilmesidir. Buna göre maaşların tam olarak ödenmesinden kasıt açık bir biçimde tam maaşın üç yüz kuruş olarak değerlendirilmesi ve ödemenin bunun üzerinden yapılmasıdır. Dolayısıyla öğretmenler adına giderilmiş bir mağduriyet söz konusu olmaktan oldukça uzaktır.

Açık Söz Gazetesi'nde öğretmen maaşlarının tasarruf maksadıyla indirilmesi, İnebolu öğretmenleri üzerinden değerlendirilerek bu konuda eleştirel bir yazı kaleme alınmıştır. Kaleme alınan yazıda “*cehaletin ne kadar öldürücü olduğunu bilmeyen anlamayan kaldı mı?*” diye sorularak öğretmenlerin kusurunun hizmet ve fedakarlıktan ibaret olduğu vurgulanmıştır. 1922 Mart ayından itibaren maaşların üç yüz ile beş yüz kuruş arasında değiştiği belirtilen yazıda, öğretmenlerin içerisinde buldukları zor duruma rağmen

⁶⁰⁷ “İbtidaiye Muallimleri, Maarif Vekiline Açık Mektub”, *Açık Söz Gazetesi*, 20 Aralık 1921, 1-2.

⁶⁰⁸ *Hakimiyeti Milliye*, 19 Ocak 1922, 2.

⁶⁰⁹ “Maarif Vekili Vehbi Bey ile Mülakat”, *Açık Söz Gazetesi*, 28 Şubat 1922, 1.

görevlerini terk etmemeleri fedakârlık örneği olarak gösterilmiş ve bu fedakarlığın karşılığı olarak Vekaletin öğretmenlerin haklarını koruyacağı ümidi dile getirilmiştir.⁶¹⁰ İlgili Maarif Müdürlüğünün de Vekalet nezdinde girişimlerde bulunmasının akabinde Vekalet, ilkokul öğretmenlerin maaşlarının eski haline getirilmesini içeren bir emir göndermiştir.⁶¹¹ Ancak henüz resmi olarak tasarruf amacıyla maaşların indirilmesinin aksi BMM’de kabul edilmemiş durumdadır. Bu konudaki girişim Karesi Milletvekili Mehmed Vehbi Bey’in verdiği tavrile olmuştur. Buna göre yerel idarelerden maaş alan memur ve müstahdemlerin 1922 senesi Avans Kanununun üçüncü maddesine tabi olmadıkları kabul edilmiştir.⁶¹² Bununla birlikte yerel idarelerin çalışanlarına ödedikleri maaşlarda herhangi bir kesintiye gitmelerine gerek kalmadığı resmi olarak da karar altına alınmıştır. Ancak tüm devlet memurları ve halkın da içerisine dahil edildiği Müecceleyeti Askeriye Vergisine öğretmenler de üçüncü dereceden dahil edilmişlerdir. Buna göre öğretmenler maaşlarının her yüz kuruşta bir kuruşunu vergi olarak vereceklerdir.⁶¹³

Kanunun kendilerine verdiği özgürlük alanı dahilinde her vilayetin öğretmen maaşları konusunda farklı yaklaşımları olduğu bilinmektedir. Örneğin, Ağustos 1922’de Kars livası, bin kuruş maaş ile on bir öğretmen alacağı ilanını vermiş ve bunun yanında konaklama ve zorunlu masraflarının da liva tarafından temin edileceğini ifade etmiştir.⁶¹⁴ Yine aynı dönemde verilen bir başka ilanda Bayezid’de yedi yüz kuruş maaş ile dokuz öğretmene, beş yüz kuruş maaş ile de yedi öğretmene ihtiyaç olduğu bilgisi edinilmektedir.⁶¹⁵

İşgalden kurtulmasının akabinde eğitim ihtiyaçları giderilmeye başlanan Adana ve civarında da ilkokullar açılmıştır. İlgili okulların öğretmenlerine ise ödenen maaşlar yedi yüz ila bin iki yüz elli kuruş arasındadır.⁶¹⁶ İlkokul harici okulların öğretmen maaşlarına

⁶¹⁰ “İnebolu Muallimlerinin Mağduriyeti”, *Açık Söz Gazetesi*, 1 Haziran 1922, 1.

⁶¹¹ İlgili Gazete, Maarif Müdürü Sadık Bey’in bu konuda oldukça fazla çaba harcamış olduğunu vurgulamaktadır. *Açık Söz Gazetesi*, 3 Haziran 1922, 2.

⁶¹² TBMM Z.C., Devre 1, İçtima Senesi 3, İçtima 61, C.XXI, 24 Haziran 1338, s.24-33.

⁶¹³ TBMM Z.C., Devre 1, İçtima Senesi 3, İçtima 37, C.XIX, 1 Mayıs 1338, s.451. ; 1923 senesindeki maaş cetvellerine bakıldığında Maarif Vekaletinin herhangi bir biriminde çalışan memurlardan da yüzde üç oranında Harp Vergisi kesildiği görülmektedir. Dahası bazı memurlardan askerlik erteleme vergisi de kesildiği görülmektedir. BCA. 47. 242. 6. 001-009.

⁶¹⁴ *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 11 Ağustos 1922, 2.

⁶¹⁵ *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 30 Ağustos 1922, 2.

⁶¹⁶ *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 30 Ağustos 1922, 2.

bakıldığında ise ilkokul öğretmenleri maaşlarından daha iyi olduğu ancak bölgeden bölgeye değiştiği görülmektedir. Örneğin, Ankara Sultanisi Riyaziye öğretmenliği için iki bin kuruş,⁶¹⁷ Trabzon Sultanisi Tarih öğretmenliği için bin beş yüz kuruş,⁶¹⁸ Kastamonu Darülmualimini Tarih ve Coğrafya öğretmenliği için bin dört yüz kuruş,⁶¹⁹ Urfa Sultanisi Fransızca öğretmenliği için bin kuruş,⁶²⁰ Ankara Sultanisi Resim öğretmenliği için bin beş yüz kuruş,⁶²¹ Sivrihisar İdadisi Tarih ve Coğrafya öğretmenliği için bin kuruş⁶²² maaş ödendiği bilinmektedir.

İçerisinde bulunan savaş durumu sebebiyle Ankara'nın işgal tehlikesi altına girmesi Ankara'daki bazı kurum ve kuruluşların Kayseri'ye taşınmasını gerektirmiştir. Bu nedenle Kayseri vilayet bütçesindeki giderler artmıştır. Artan giderler nedeniyle Kayseri'deki okulların işçileri sağlanamaz duruma gelmiştir. Ayrıca Kayseri Sultanisi idareci ve öğretmenleri de altı aydır maaş alamamaktadırlar. Ortaya çıkan bu durum Kayseri Milletvekili Ahmet Hilmi (Kalaç) Bey (1888-1966) tarafından meclise taşınmış ve Maliye Vekaletinin sorunların çözümüne dair yapmış olduğu girişimler sorulmuştur. Maliye Vekaleti maaşların temin edilememesinin gerekçesi olarak savaş nedeniyle artan ordu giderlerini göstermiştir. Çözüm olarak ise ordu giderlerine ayrılan Düyunu Umumiye gelirlerinden on beş lira ayrıldığı, bir önceki seneden arta kalan paralar ve maliye emlak ve temettü vergilerinin de mahalline bırakıldığı beyan edilmiştir.⁶²³

Nihayet 21 Eylül 1922 tarihinde Tedrisat-ı İptidaiye Kanununun on beşinci maddesi, değiştirilmesi için meclis gündemine getirilmiştir. Kanunun ilgili maddesi gereği halktan toplanan maarif vergileri halk nazarında büyük sıkıntılara yol açmaktaydı. Okulu olmayan köy ve kasabalar maarif vergisinden muafı ancak kanun bu şekilde işletilmeyip genellikle vergi her yerden toplanmış ve tahsilat yapılırken de okul yapılacağı beyan edilmiştir. Ancak teoride böyle işletilen sistem pratikte istenilen sonuçları vermemiş ve toplanan vergiler, okul olmadığı için başka yerlere harcanmıştır. Böylece bir kısır döngü

⁶¹⁷ *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 11 Kasım 1921, 2.

⁶¹⁸ *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 23 Kasım 1921, 2.

⁶¹⁹ *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 18 Aralık 1921, 2.

⁶²⁰ *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 2 Ocak 1922, 2.

⁶²¹ *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 22 Mart 1922, 2.

⁶²² *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 27 Nisan 1922, 2.

⁶²³ TBMM Z.C., Devre 1, İçtima Senesi 3, İçtima 84, C.XXII, 14 Ağustos 1338, s.164.

ile halk okul beklerken vergileri toplayan ve harcayan komisyonlar diğer giderleri mevcut maarif vergileri ile kapatmaya çalışmışlardır. Vergiler adaletli bir biçimde paylaştırılmamış ve bazı bölgelerde halka gelirlerinden fazla vergi yüklenmiştir. Güçleri yetmediği için ilgili vergileri ödeyemeyen kişilerin eşyaları zorla sattırılmış, hatta bazıları hapis ve darp ile ödeme yapmaya zorlanmıştır. Vergilerin toplanmasından sorumlu yerel komisyonlar sürecin yönetilmesinde keyfi hareket etmişlerdir. Halkın en çok şikâyet ettiği konu, alınan maarif vergileri karşılığında kendi bölgelerine okul açılmamasıdır.⁶²⁴ Halkın beklentisi, verdikleri verginin karşılığını görebilmektir. Toplanan vergiler ilk olarak orta dereceli okullara yani tedrisatı taliyeye harcanmaktadır. Oradan arta kalan paraları ilgili yerel komisyon ilkokullara ve öğretmenlerine kanunen harcamak zorundadır. Ancak yukarıda belirtildiği üzere keyfi yürüyen sistem nedeniyle durumun ortaya çıkardığı mağduriyet ve toplanan ve harcanan vergilerin oranları hakkında Maarif Vekaleti dahi bihaber kalmaktadır. Ancak köylülerin bu durum karşısındaki şikayetleri gazetelere de yansımaya başlamıştır. Maarif Vekili Vehbi Bey ile 13 Şubat 1922 tarihinde yapılan bir mülakatta tedrisatı iptidaiye vergilerinin paylaşılmasında yaşanan yolsuzluk iddiaları hususundaki fikri sorulmuştur. Vehbi Bey, şikayetlerin esastan ziyade uygulamalara dair olduğunu belirterek halkın çocuklarını okutmak için hiçbir fedakarlıktan çekinmeden vergisini verdiğini ancak bu vergilerin çoğunlukla okul olmayan köylerden ziyade okul olan köylere, kasabalara hatta memur maaşlarına harcandığını ve genel veznelere gönderildiğini, bu nedenle de halkın şikâyet etmekte haklı olduğunu dile getirmiştir. İlgili konuda kanun çalışmaları da yapılmaktadır. Söz konusu kanun içeriğine göre: Vergiler hangi mahalleden ya da köyden alınıyorsa oradaki okullar için kullanılacaktır.⁶²⁵ Yukarıda da belirtildiği üzere ilgili konudaki değişikliğe dair kanun maddesi bu röportajdan çok uzun süre sonra meclis gündemine gelebilmiştir. Söz konusu değişiklik teklifi ile maaşlara alt sınır getirilmesi de düşünülmüştür. Böylece öğretmenlik mesleği daha iyi bir seviyeye getirilebilecektir.

⁶²⁴ Bu durum, Eylül-Ekim 1919'da da kayıtlara yansımıştır. Okul ve öğretmen olmasa da halktan maarif vergisi adı altında para toplanması yıllardır devam eden bir husustur. BOA. DH. UMVM. 162. 2. 001.

⁶²⁵ "Maarif Vekili Vehbi Bey ile Mülakat", *Açık Söz Gazetesi*, 28 Şubat 1922, 1. ; 1919 senesinde de bir şikâyet üzerinden yapılan tahkikatta okul ve öğretmen olmayan yerlerden vergi toplandığı kayıtlara geçmiştir. BOA. DH. UMVM. 162. 2. 001.

Mektebi Aliye'den çıkan diğer kişiler ile öğretmenlik yapan kişiler arasında maaş farkları oldukça yüksek olabilmektedir. Diğer mesleklere giren kişilerin maaşlarının öğretmenlik mesleğinde bulunanlardan fazla olması nedeniyle öğretmen bulmak zordur ve bu konuda da gerekli girişimler yapılmadığı sürece öğretmen bulmak mümkün olmayacaktır. Mevcut dönemde toplanan vergilerle öğretmenlerin maaşlarına gerekli zamların yapılması çok mümkün görünmemektedir. Zamların yapılmasını sağlamak için Müsakkafat Vergisinin otuz-kırk kat arttırılması gerekmektedir. Dolayısıyla böyle bir yolun tercih edilmesi imkân dahilinde değildir. Maarif Vekiline göre öğretmen maaşlarını ödemek için iki seçenek vardır: Birinci seçeneğe göre, okullar cemaatlerce yönetilerek ve ödemeleri de cemaatlerce yapılacaktır. Diğer seçeneğe göre ise, maaşlar genel bütçeden ödenecektir. Bunun için İstanbul hariç olmak üzere Anadolu'da mevcut bulunan okullar için yaklaşık beş milyonluk bir bütçe gerekmektedir. Sinop Milletvekili Hakkı Hami (Ulukan) Bey'e (1889-1938) göre eğitimden en çok istifade edenler yani şehir ve kasabalarda yaşayanlar maarif vergisinden muaftır ancak eğitimden istifade edemeyenler yani köylerde yaşayanlar maarif vergisi vermektedirler. Memurların, aydın sınıfın ve hatta milletvekillerinin de maaşlarının bir kısmını maarif hissesine vermeleri gerekmektedir. En nihayetinde maarıftan yine kendi çocukları faydalanmaktadır. Bunun için devlette görev alan kişilerin maaşlarında da yüzde üç oranında bir kesinti yapılması gerekmektedir.⁶²⁶ İlgili konuda Milletvekilleri eleştirisi ve yorumlarını beyan etmişler ancak sonraki celsede çoğunluk bulunamaması nedeniyle mesele nihayete erdirilememiştir.

23 Eylül 1922 tarihinde konu tekrar gündeme alınabilmiştir. İlgili dönemde Yunan işgal bölgesi haricinde kalan Anadolu topraklarında iki binden fazla zükur iptidaisi, üç yüz yirmi dört kız iptidaisi ve otuz bir ana okulu mesarufı mecbure ile idare edilmektedir. Bir bu kadar okulun daha Yunan işgalinden kurtarılan bölgede olduğu Maarif Vekili tarafından ifade edilmektedir. Dolayısıyla ilgili kanunun tadili titizlikle yapılmalıdır. Aksi takdirde bu okulların gelirsiz kalması ve kapanması söz konusu olabilecektir. Maarif Vekilinin tavsiyesine göre meselenin Maliye ve Muvazene-i Maliye Encümenleri tarafından müzakere olunması en sağlıklı yoldur. Dönem şartları itibarıyla yeni gelirler

⁶²⁶ TBMM Z.C., Devre 1, İçtima Senesi 3, İçtima 106, C.XXIII, 21 Eylül 1338, s.140-150.

bulunması ya da mevcut gelirlerin bir yerden başka bir yere aktarılması ile ancak sorun çözülebilecek ve bunun yanı sıra öğretmen okulları ve idadilerin de genel bütçeye alınması zarureti doğacaktır. Mevcut hâlde okulların bulunduğu alanlar itibariyle de haksız bir durum ortaya çıkabilmektedir. Örneğin, Çorum'da sadece bir idadi varken Yozgat'ta hem sultani hem de öğretmen okulu vardır. Şehirler arasındaki bu haksız durumun da engellenmesi ve şartların eşitlenmesi gerekmektedir. Maarif Vekilinin de önerisiyle mevcut takririn encüme gönderilmesi çoğunluğun desteğiyle kabul edilmiştir.⁶²⁷ Okullar için mevcut kaynak durumlarının göz önünde bulundurulması ve sürdürülebilir bir sistemin kurulabilmesi için de gelirlerin sağlanacağı kanalların yeterli düzeyde tutulması gerekmektedir. Ancak bu şekilde olursa okulların maddi sorunları çözülebilecektir. Mevcut on beşinci maddenin yetersizliği görülmektedir ancak bu maddenin kaldırılması bir çözüm yolu olmaktan oldukça uzaktır. Böyle bir durumda az da olsa ilkokullara ve öğretmenlerine sağlanan gelir tamamen ortadan kalkmış olacaktır. Konunun birçok ayrıntısının bulunmasından hareketle maddenin değiştirilmesi hususu ise meclis genel kurulunda bir oturumda yapılabilecek bir işlem olmaktan uzaktır. Maarif Vekilinin önerisi haklı ve yerindedir. Kanun değiştirilmeden önce hangi yönde değişim gerçekleştirileceği ve buna uygun gelir kalemlerinin saptanması en akılcı yoldur. Böylece ilgili gelir kanallarında herhangi bir değişim olmadığı müddetçe okullar maddi olarak kendilerini idame ettirebileceklerdir. Bu da eğitimin gelişerek devamına olanak sağlayacaktır.

Ankara'da bulunan Öğretmen Okulunun 1921 senesinde yerel idare tarafından kapatılması kararlaştırılmış⁶²⁸ bu durum karşısında zor durumda kalan öğretmenler de

⁶²⁷ TBMM Z.C., Devre 1, İctima Senesi 3, İctima 107, C.XXIII, 23 Eylül 1338, s.155-160.

⁶²⁸ Söz konusu durumun nasıl meydana geldiğine dair ayrıntılar daha önce verilmiştir. İlgili öğretmen okulunda 17-18 öğrenciye karşılık 30 civarında çalışan mevcuttu. Öğrencilerin bir kısmı da askerlik yaşının gelmiş olması dolayısıyla askere çağrılmıştı. Mevcut sebeplerden kaynaklı olarak ilgili okuldan verim alınmayacağına karar verilmiştir. TBMM Z.C., Devre 1, İctima Senesi 3, İctima 118, C.XXIII, 12 Ekim 1338, s.371. ; Temmuz 1921'de Ankara Darülmüallimininden 13 kişi mezun olmuştur. Mezuniyet törenine vekiller ve milletvekillerinin yanı sıra Afgan Sefiri ve müsteşarı da katılmıştır. Törende müzikler çalınmış ve çeşitli temsiller yapılmıştır. Mezun olanlar adına bir efendi konuşma yapmış akabinde ise Maarif Vekili Hamdullah Suphi Bey söz almıştır. Öğretmenliğin öneminden bahseden Hamdullah Suphi Bey asıl büyük zaferin öğretmenler tarafından verilen mücadele ile cehalete galip gelinmesi ile başarılabileceğini vurgulamıştır. *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 10 Temmuz 1921, 2. ; 1922 senesinde aynı okuldan 17 kişi mezun olmuştur. Görüldüğü üzere mezun sayısı artmaktadır ancak istenilen sayıda mezun henüz verilememektedir. *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 7 Temmuz 1922, 2.

Maarif Vekaletine müracaat ederek bir çözüm yolu talep etmişlerdir. Maarif Vekaleti, öğretmenlere çalışmaya devam etmelerini ve maaşlarının ödeneceğini bildirmiştir. Öğretmenler çalışmaya devam etmiş ancak aradan üç ay gibi bir süre geçmesine rağmen kendilerine herhangi bir ödeme yapılmamıştır. Aradan geçen üç ayın nihayetinde vilayet encümeni tarafından Öğretmen Okulunun resmi olarak tekrar Ankara'da açılması kararı alınmıştır. Arada oluşan üç aylık boşluk süresince de görevlerine devam eden öğretmenler ilgili dönemin ücretlerinin ödenmesi için tekrar bir girişimde bulunarak bu defa encüme başvuru yapmışlardır. Fakat encümen, bütçede ilgili dönemin herhangi bir karşılığı olmadığı gerekçesiyle bu talebi reddetmiştir. Bundan mütevellit öğretmenler her nereye başvursalar meselenin kendilerini ilgilendirmediği beyanı ile karşı karşıya kalmışlar ve meselenin meclis gündemine taşındığı zamana kadar da herhangi bir çözüm yolu bulamamışlardır. Sorunun çözümü için konu ancak bir yıl sonra İstida Encümeni tarafından 12 Ekim 1922 tarihinde Meclis gündemine taşınabilmiştir. Burada konunun üç temel yönü ortaya çıkmıştır. Birincisine göre, vilayet meclislerinin kararları Meclis gündeminde tartışılmaz, bu nedenle mesele mahkeme yolu ile halledilmelidir. Diğer görüşe göre ise Maarif Vekaletinin söz konusu öğretmenlere söz vermiş olması nedeniyle maaşları Maarif Vekaletinin bütçesinden ödenmelidir. Son görüşe göre de konunun çözümü için bir müracaat mercii belirlenmeli ve bu merci tarafından araştırmalar yapılarak çözüme yönelik adım atılmalıdır. Milletvekilleri, ilgili görüşler etrafında fikirlerini beyan ederken sorunun kaynağı olarak dönemin Maarif Vekilini de hedef alanlar olmuştur. Onlara göre: Ortaya çıkan meblağ, dönemin Maarif Vekilinden tahsil edilmelidir. Ayrıca söz konusu sorunun bir gerekçesi de vilayet meclislerinin yetki alanından kaynaklıdır. Anlaşıldığı kadarıyla bahsi geçen okulları açma ve kapatma yetkisinin yerel yönetimlerde olup olmadığı da dönemin tartışma konularından birisi olmuştur. Dönemin Maarif Vekilinin, yerel yönetimlerde bu yetkinin bulunmadığı iddiasıyla okulun devam ettirilmesini temin etmesi, yetki sınırlarının tam anlamıyla bilinmediğini ortaya koymaktadır. Kanunların çok büyük bir kısmının doğrudan İstanbul yönetiminin yaptığı ve uyguladığı kanunların kabul edilmesi yoluyla meydana gelmesi, yetki alanlarının tam olarak algılanamaması sorununun da bir nedenidir. Söz konusu Maarif eski Vekilini suçlamak zaten yeterince eğitim kurumu olmayan bir devletin var olan eğitim kurumlarını da kapatmasını temin edeceği bahsiyle doğru bir yaklaşım

değildir. Maarif Vekaletinden beklenen, halihazırda var olan eğitim kurumlarının devam etmesini ve mümkün olduğunca yeni eğitim kurumlarının meydana getirilmesini temin etmek olduğu hususu, daha önceki meclis oturumlarında defalarca mevzubahis konusu edilmiştir. Bazı milletvekillerinin ilgili hususları göz önüne almadan değerlendirme yapıyor olmasının mantıklı bir izahı bulunmamaktadır. Konunun ele alınmasındaki usule dair Karahisar-1 Şarki Milletvekili Ali Sururi Efendi bir teklif vermiştir. Bu teklife göre: Mesele önce Dahiliye Encümenine gitmeli ve orada tetkik edilerek neticeye ulaşılmalıdır. Söz konusu teklif kabul edilerek mesele Encümene bırakılmıştır.⁶²⁹ Usule dair yapılan bu teklifin daha doğru bir değerlendirmeye cevaz vereceği düşünülmektedir.

Maarif Vekaletinde müdürlerden oluşan bir komisyon Tedrisat-ı İptidaiye Kanununun *mesarifi mecbure* kısmı üzerinde yapılacak değişiklik üzerinde çalışarak bir teklif meydana getirmiştir. Buna göre ilkokul öğretmenlerinin maaşları altı yüz kuruştan başlayacak ve her iki senede bir yüzer kuruş zam yapılacaktır. Böylece bir ilkokul öğretmeni meslekte yirmi dokuzuncu yılını doldurduğunda maaşı iki bin kuruş olacaktır. Ayrıca Maarif Vekaleti, hizmetlerinden dolayı takdir ettiği bazı öğretmenlerin maaşlarına zam yapabilecektir.⁶³⁰ 1922 senesinin sonlarına doğru girilen bu hareket artık düşük ücretler karşılığında çalışabilecek öğretmen bulmanın iyice zorlaşması nedeniyle üretilmeye çalışılan bir çözümdür. İlgili dönemde gazete ilanları ile öğretmen arayışları devam etmektedir.⁶³¹ Ancak öğretmen maaşları ile ilgili beklenildiği gibi kısa süre içerisinde bir gelişme mümkün olmamıştır. 1923 yılına gelindiğinde dahi öğretmen maaşları konusunda çeşitli feryat haberleri çıkmaya devam etmektedir. Bunlardan birisi de Kastamonu'ya bağlı Ömerli'de öğretmenlik yapan Mehmed Emin Bey'e ait bir serzenişdir. Mehmed Emin Bey, Kastamonu Maarif Müdüriyetine istifa dilekçesi göndererek içerisinde bulunduğu duruma dair de bilgi vermiştir. Söz konusu dilekçe *Açık Söz Gazetesi* tarafından aynen yayımlanarak öğretmen maaşları konusunun ortaya çıkardığı acı durum gözler önüne serilmeye çalışılmıştır. Dilekçe şu şekildedir:

⁶²⁹ TBMM Z.C., Devre 1, İctima Senesi 3, İctima 118, C.XXIII, 12 Ekim 1338, s.370-375

⁶³⁰ “Muallimlerin Maaşı Yükseliyor”, *Açık Söz Gazetesi*, 17 Ekim 1922, 2. “Muallimlerin Himayesine Bir Adım”, *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 12 Ekim 1922, 2-3.

⁶³¹ *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 18 Aralık 1922, 2-3.

"Bendeniz Sakarya Harbi dolayısıyla muhacir olarak perişan bir halde Kastamonu'ya iltica eyledim. 1 Eylül 337 de muallimi bulunduğum Ömerli karyesine üç yüz kuruş maaşla tayin edildim. Maaşların az ve dört ayda bir verilmesi yüzünden üst ve başımız da olmadığından çoluk çocuğum hastalanarak 25 Mayıs 39'da kerimem Mediha Ömerli'de 2 Haziran 39'da da zevcem Fehime Kastamonu'da vefat eyledi. On beş gün zarfında iki cenaze defn eylediğim halde müterakim maaşatımdan mart maaşı alub da ne ilac ve ne de defn için saf edemedim. Her iki cenazem meydanda kaldı. Bereket versin yüzde ellisini bağışlayub tüccarın birinden para almak suretiyle her iki cenazeyi defnedebildim. Bundan müteessir olarak ameleliği muallimliğe tercihen istifa ediyorum. İstifamın kabulüyle müterakim ve istihkakım olan maaşlarımın ve bir kıtada mazbatamın mutemedim olan Murad Hacılar muallimi Recep Fevzi Efendi'ye verilmesini istida ve istirham eylerim, ol babda ferman. 21 Temmuz 339"⁶³²

Kastamonu'da olduğu gibi Konya'da da Millî Mücadele'nin sona ermesinin ardından henüz maaşlar düzenli olarak ödenememektedir. Bu konuda *Babalık Gazetesi*'nde Mehmet Muhlis Bey tarafından kaleme alınan yazıda, bazı kurumlarda görev yapan kişilerin düzenli olarak maaş almalarına rağmen öğretmenlerin ve diğer bazı memurların neden hala düzenli olarak maaş alamadıkları sorgulanmakta ve hükümete bu konuda çözüm üretilmesi çağrısı yapılmaktadır.⁶³³ Sorunların temelinin idare-i hususiye sistemine dayandığı hususu hala gazetelerde çıkan haber ve makalelerde tartışılmaktadır. Ahmet Edib Bey ile Aralık 1922'de yapılan bir röportajda hala bu konunun bir sorun yarattığı Ahmet Edib Bey tarafından dile getirilmektedir. Ona göre eğitim sistemine en büyük darbeyi idare-i hususiyeler vurmuştur. Dolayısıyla öğretmenler idare-i hususiyelerin elinden kurtarılmalı ve öğretmenlerin terfi işlemleri yapılmalıdır. Öğretmenlerin ihmal edilmeye devam edilmesi, memleket eğitim sistemini kökünden ortadan kaldıracaktır. Maaşlarının düzenli olarak ödenmesi gerçekleştirilmeli, zam alabilmek için meclis azaları karşısında el etek öpecek vaziyete düşürülmemelidir. Öğretmenler, terfilerinden ve geleceklerinden emin olarak mesleklerini icra etmeli ve emekliliklerinde de tam maaş tahsis edilmelidir.⁶³⁴ Ahmet Edib Bey'in düşünceleri zaten zaman içerisinde defalarca tekrar edilmiş düşüncelerin özeti niteliğindedir. Ancak savaşın

⁶³² *Açık Söz Gazetesi*, 13 Ağustos 1923, 2.

⁶³³ Caner Arabacı, 41.

⁶³⁴ "Maarifde İstikamet", *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 20 Aralık 1922, 2-3.

nihayete ermesi nedeniyle ilgili konuda daha sağlıklı girişimlerde bulunulması nispeten daha mümkündür.

Burada bir parantez açarak *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*'nde yayımlanan bir yazıda ifade edilen ve birçok öğretmenin uzun süre maaş alamamasına rağmen neden görevlerini terk etmediği üzerine yapılan değerlendirmede bu öğretmenlerin askerlik korkusuyla okullara bağlı kaldıkları iddiasına değinmek istiyoruz.⁶³⁵ Bu iddianın tamamen geçerli olduğunu düşünmemiz mümkün değildir. Nitekim öğretmenlerin Birinci Dünya Savaşında askere alındığını ve birçoğunun hayatını kaybettiğini belirtmemize dahi gerek yoktur. Millî Mücadele döneminde de böyle bir korkunun kısmen bazı öğretmenler üzerinde oluşturduğu baskı nedeniyle mesleklerini bırakmadıklarını ifade edebiliriz. Ancak bu iddianın geçerliliği bizce oldukça az öğretmeni kapsamaktadır. Bunun çeşitli gerekçeleri vardır. Öncelikle öğretmenlerden çoğu Millî Mücadele öncesinde de düzenli ve yeterli biçimde maaş alamamasına ve Birinci Dünya Savaşı akabinde de mütareke imzalanmış olmasına, yani askerlik açısından herhangi bir mecburiyetleri olmamasına rağmen görevlerini terk etmemişlerdir. İkincisi öğretmenlerin askerliklerinin ertelenmesi hususunda BMM'deki görüşmeler 1920 senesinin sonunda başlayıp beş ay gibi uzun bir süreçte ancak neticelenebilmiş ve sonrasında hem maaş verilememesi hem okulların kapanması hem de diğer gerekçelerle görevden ayrılmalar artmış ve öğretmenlik mesleğine olan ilgi de bir o kadar azalmıştır. Dolayısıyla bu iddianın tamamıyla doğru olması durumunda görevden ayrılmaların artması yerine herkesin öğretmenlik için başvuru yapması ve yaşanan öğretmen eksikliği krizinden hiç bahsedilmemesi gerekmektedir. Ancak böyle bir şey kaynaklardaki bilgilerde görülmemektedir. *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*'ndeki bu iddianın kısmen kabul edilebilir tarafı, çok az öğretmenin bu yönde bir düşünce neticesinde görevlerinden ayrılmadığı yönünde olabilir.

⁶³⁵ Hakimiyeti Milliye Gazetesindeki ilgili iddia şu şekildedir: “Eğer Darümualliminler kâmilen kapanmamış veyahut mektepler kâmilen muallimden mahrum kalmamış ise bu, seferberliğin kısmen heyeti talimiyeyi tecil etmesinden ileri gelmiştir. Yoksa sık sık maaş alan memurinin yanı başında beş, altı, hatta bazı yerlerde dokuz, on ay maaşsız aç sefil bırakılan muallimlerden hiçbiri tahammül etmez ve işi başında kalamazdı. Bunların bir kısmı meslek aşkıyla ise, herhalde bir kısmı mühimmi de askerlik korkusuyla mektebe merbut kalıyorlardı” *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 9 Nisan 1923.

2.2.4. Öğretmenlerin Terfi Durumları

Millî Mücadele süresince öğretmenlerin terfi durumlarına dair çok bir bilgi bulmak söz konusu değildir. Ancak gazetelerde çıkan bazı haberlerden daha 1919 senesinde dahi öğretmenlerin terfi işlemlerinin yapılmadığını öğrenebilmekteyiz.⁶³⁶ Birinci Dünya Savaşı akabinde zaten yapılamayan terfi işlemleri, Millî Mücadele döneminde de aksatılacaktır.

On-yirmi seneden beri öğretmenlik yapan ve hiç kademe ilerlemesi almayan öğretmenler vardır. Bu öğretmenlerin vazifelerine teşvik edilmesi olumlu bir hareket olacaktır. Dolayısıyla küçük de olsa bir ek ödeme yapılması için 1920 senesi bütçesine konulmak üzere Maarif Vekili Hamdullah Suphi Bey tarafından beş bin liralık bir ek bütçe talep edilmiştir. Maliye Vekaleti ve Muvazene-i Maliye Encümeninin bütçenin içerisinde bulunduğu sıkıntı nedeniyle kabul edilmemesini talep etmesine rağmen milletvekilleri ilgili ikramiyeyi kabul etmişlerdir.⁶³⁷ Öğretmenlerin haklarını alamadıkları malumdur ancak Maarif Vekaletinin bu girişimi, küçük bir adım olmasına rağmen içerdiği anlam itibarıyla oldukça önemlidir.

Ayrıca zaman zaman öğretmenlere hizmetlerine binaen sözlü veya yazılı takdirlerde bulunulmuştur. Örneğin, Canik Sultanisi müdürü ve öğretmenleri⁶³⁸ hizmetleri nedeniyle vekalet tarafından takdir edilirken, İzmit Maarif Müdürü Necip Nadir Bey'e üstün hizmetlerinden dolayı takdirname gönderilmiştir.⁶³⁹ Terfi işlemleri yetkisinin Maarif Müdürleri kararları ile de yapıldığını görmekteyiz. Örneğin, Zonguldak Maarif Müdürü Talat Bey, öğretmenliğin hakkını verdiğini düşündüğü kişileri hiç bekletmeden ve kıdemlerine bakmaksızın terfi ettirmektedir. Ancak Maarif Müdürünün verdiği bilgilere bakılacak olursa bazı yerlerde terfi işlemleri hatırla da yapılabilmekte ve kötüye kullanımının önünde herhangi bir engel bulunmadığı görülmektedir. Ayrıca ona göre terfi işlemi için öğretmenliğe başlanan maaş derecesinin Tedrisatı İptidaiye Kanunu gereğince alt sınır olan üç yüz kuruş olması, öğretmenlik mesleğinin tercih edilmesinin önüne

⁶³⁶ *Ahenk Gazetesi*, 16 Eylül 1919, 1.

⁶³⁷ TBMM Z.C., Devre 1, İctima Senesi 1, İctima 148, C.VIII, 10 Şubat 1337, s.185.

⁶³⁸ *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 11 Aralık 1921, 2.

⁶³⁹ *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 23 Nisan 1922, 2.

geçmektedir.⁶⁴⁰ Bu nedenle Zonguldak özelinde iyi öğretmenlerin göreve başlangıç maaşı olarak altı yüz kuruş esas alınmaktadır. Ancak orada da köy öğretmenlerinin üç yüz kuruş alabileceği kabul edilmektedir.⁶⁴¹ İlgili anlayışa göre köy öğretmenlerinin ilgili zaman dilimi ve bölge için o kadar iyi derecede olmadıkları çıkarımı yapılabilir. Belirtilen maaş miktarları ile terfi durumları doğru orantılıdır. Terfi alan öğretmenlerin maaşları terfi nispetinde artmaktadır. Dolayısıyla Maarif Müdürü'nün ifadeleri neticesinde Zonguldak özelinde ilkokul öğretmenlerinin terfi konusunda herhangi bir sorunları olmadığı anlaşılmaktadır.

Birinci Dünya Savaşı sırasında savaşa katılan ve kendilerinden haber alınamayan öğretmenlerin yerine vekaleten atanan öğretmenlerin dahi çok uzun yıllardır görevlerini vekaleten sürdürdükleri bilinmektedir. Bu kişilerin söz konusu görevlerine asaleten atanmalarına dair girişim ancak 1921 senesinde gerçekleştirilebilmiştir.⁶⁴² Dolayısıyla hem günün hem de geçmişin terfi sorunlarının katlanarak devam ettiği görülmektedir.

2.3. ÖĞRENCİLERİN DURUMU

Birinci Dünya Savaşı esnasında olduğu gibi Millî Mücadele döneminde de içerisinde bulunulan savaş koşulları ve bu koşulların etki ettiği mali durumlar ile işgalci devletlerin uygulamaları neticesinde okullardaki öğrenci sayılarında azalma meydana gelmiştir. Ancak diğer yandan yatılı öğrenci miktarının zaman zaman arttığı ve hatta normal okul kapasitesinden daha fazla kayıt alındığı bilinmektedir.⁶⁴³ Elbette ekonomik koşulların

⁶⁴⁰ *Açık Söz Gazetesi*, 30 Eylül 1920, 2.

⁶⁴¹ Bu durumun kabul edilebilir olmasına rağmen bu şekilde uygulandığını dile getiremeyiz. Nitekim daha önce bahis konusu yapıldığı üzere Zonguldak'ta köy öğretmenlerine nispeten iyi maaşlar verilmektedir.

⁶⁴² Buna dair verilen kanun teklifi Müdafaa-i Milliye ve Maarif Encümenlerine gönderilmiştir. TBMM Z.C., Devre 1, İçtima Senesi 2, İçtima 5, C.IX, 10 Mart 1337, s.48-49.

⁶⁴³ Sultanilere alınan ücretsiz yatılı öğrenci sayısı, okul mevcudunun en fazla yüzde yirmisi kadar olabiliyordu. Ancak Temmuz 1920'de İstanbul'da bu şekilde kayıtlı olan öğrenci sayısının ilgili oranın oldukça üzerine çıkması nedeniyle yeni öğrenci kaydının alınmayacağı gazeteler aracılığıyla ilan edilmişti. BOA. MF. MKT. 1241. 4. 001.

elvermemesi nedeniyle yatılı öğrenci, özellikle de ücretsiz yatılı öğrenci alınması sıcak bakılan bir husus değildi.⁶⁴⁴

Okulların öğrenci kabul sisteminin nasıl işlediğine dair birkaç örnek vererek öğrenci kabulünde uyguladıkları politikayı göz önüne sermek istiyoruz. Örneğin, Konya Sultanisine kabul edilmek için gerekli şartlar şöyle sıralanabilir: 1) Kabul için öğrenci ve/veya velisi okulda bulunmalıdır. 2) Gerekli evraklar: Tezkereyi Osmaniye, mektep şahadetnamesi veya tasdiknamesi, öğrencinin 12x9 büyüklüğünde iki adet fotoğrafı, öğrencinin hastalığı olmadığına dair doktor raporu. 3) Sınıfı iptidaiye (ilk sınıf) öğrencilerinden ders ücreti alınmaz, kısmı taliyeye kaydolacak öğrenciler fakir olduklarına dair mazbatayı ibraz edemezlerse üç taksit halinde senelik altı liralık ders ücreti ödemek zorundadırlar. Geceli olanlar için ücret üç taksitte ödenmek üzere toplam doksan liradır. 4) Fakir olduğu beyanında bulunan öğrencilerin velilerine ait arazi ve vergi gibi mali kayıtları Maarif Müdüriyetine sunulmalıdır. 5) Birinci seneye yedi yaşını doldurup yeni okula başlayanlar kabul edilir. İkinci seneye bir veya iki sınıflı mektebi iptidaiyenin ilk devresini bitirenler ve üç, dört sınıflı mekteb-i umumiyenin ilk senesini tamamlayanlar ile özel eğitim alarak ilgili derecede bilgi sahibi olanlar kabul edilir. Üçüncü seneye bir veya iki sınıflı mektebi iptidaiye-i umumiyenin orta derecesini ve üç, dört sınıflı mektebi iptidaiye-i umumiyenin ikinci senesini tamamlayıp tam ve doğru imla, serbest okuma ve dört işlemi bilenler kabul edilir. Dördüncü seneye üç, dört sınıflı mektebi iptidaiye-i umumiyenin ikinci devresinin ortasını tamamlayanlar ile bu derecede bilgi sahibi olduklarını ispatlayanlar kabul edilir. Beşinci seneye mektebi iptidaiye-i umumiyenin altıncı senesinden naklen gelenler ya da bu derecede bilgi sahibi olduklarını ispat edenler kabul edilir. Altıncı seneye (devre-i evvel birinci sınıf) beş ve altı sınıflı mektebi iptidaiye-i umumiyenin karib'ül ala, ala ve aliyyülâlâ derecelerinde mezun olanlar sınavsız bir şekilde kabul olunurlar. Daha düşük derecede mezun olmuş olanlar ise okumuş oldukları derslerden en az beş numara almış olurlar. Aldıkları toplam puan yeter kabul edilirse okula alınırlar. Mekatib-i hususiye yani özel okul veya özel eğitim alarak mezun olan kişilerin altıncı seneye girmek için sultaninin ilk sınıflarında okutulan

⁶⁴⁴ Örneğin, daha Millî Mücadele başlamamışken 12 Şubat 1919'da Maarif Nezareti tarafından tahsisat yetersizliği nedeniyle yatılı okullara yeni öğrenci kaydı yapılamayacağı beyan ediliyordu. BOA. MF. MKT. 1237. 61. 001.

derslerden sınava girmeleri gerekmektedir. Her dersten en az beş numara almak gerekmektedir. Liva idadileri mezunları ile tasdiknamelileri sınava tabi tutularak yeterlilik sağladıkları sınıfa kabul edilirler.⁶⁴⁵ Kastamonu Darülmualiminine öğrenci kabulü için ise gereken koşullar şu şekilde sıralanabilir: Birinci sınıfa kabul edilecek öğrencinin on beş yaşından küçük ve on sekiz yaşından büyük olmaması gerekmektedir. Diğer sınıflara da ilgili hesaba göre öğrenci kabulü yapılmaktadır. Sultani okullarının ilk devresinden veya liva okullarından alınmış şahadetnamesi olanlar ile yedi senelik idadilerin beşinci senesini tamamlamış olanlar ve ilkokul tasdiknamesi olanlar sınavsız olarak okula kabul edileceklerdir. Tasdiknamesi olmayanlar ise yapılacak olan sınavda şu derslerden başarılı olmak zorundadır: Ulumu Dinîye, Lisani Osmani, Hesab, Coğrafya ve Tarih.⁶⁴⁶

Okulların çok çeşitli yapılardan oluşması nedeniyle yukarıdaki örneklerde de görüleceği üzere her durumda olan öğrenciye yönelik kayıt kabul şartlarında açıklama verilmeye çalışılmıştır. Ancak burada verdiğimiz bilgiler ilgili açıklamaların özet bilgisi olarak düşünülebilir. Okul çeşitliliğinin fazla olması nedeniyle ortaya çıkan durumun yanı sıra çocukları için özel eğitim yolunu tercih eden ailelerin de bulunuyor olması ve bu ailelerin çocuklarına sağladıkları özel öğretim yönteminde bir standart olmaması, bahsettiğimiz çeşitliliğin oranının yüksekliği hakkında fikir verebilecektir. Burada sadece Konya Sultanisi ile Kastamonu Darülmualimini için kayıt kabul şartlarına dair örnekleme yaptık. Diğer okulların kayıt kabul şekillerinin kendi özelinde düşünülmesi gerekmektedir. Örneğin, yatılı sultanilere kabul olunacak öğrenciler için dahi ayrı bir talimatname hazırlandığı bilinmektedir.⁶⁴⁷ Nitekim bu düşünce bizi eğitim sisteminin kabul-kayıt sisteminin tekdüze bir yapıdan çok uzak olduğu sonucuna götürmektedir.

Okul ücretleri ise aileler için resmi okullarda okuyan çocuk sayısına göre 3 Nisan 1333 (1917) tarihli kanunla düzenlenmişti. Buna göre, ücretli gündüzlü ve geceli okullarda birden fazla çocuğu bulunan aileler ilk çocuk için tam, ikinci çocuk için üçte iki, üçüncü çocuk için yarım ücret öderken, dördüncü ve sonraki çocukları için ise herhangi bir ücret

⁶⁴⁵ *Babalık Gazetesi*, 3 Ağustos 1922, 2.

⁶⁴⁶ *Açık Söz Gazetesi*, 16 Ağustos 1920, 4.

⁶⁴⁷ *Çorum Gazetesi*, 15 Ağustos 1923, 2-3.

ödemesi gerekmiyordu.⁶⁴⁸ Aynı durum Millî Mücadele döneminde de devam ettiriliyordu.

Ücretli öğrenci kabulünün yanı sıra maddi durumu iyi olmayan kişilerin çocukları ya da kimsesiz çocuklar okullara ücretsiz olarak da kabul ediliyordu. Bu uygulama, Millî Mücadele süreci boyunca devam etmesine rağmen yukarıda da bahsedildiği üzere ilgili uygulamaya söz konusu dönem için sıcak bakılmıyordu. Nitekim Temmuz 1922'de İstanbul Hükümeti tarafından çıkarılan bir kanunla yatılı okullara ücretsiz öğrenci kaydı alınması ilgili eğitim yılına özel olarak durdurulmuştu.⁶⁴⁹

İlkokul, resmi olarak tüm çocuklara zorunlu tutulmaktaydı⁶⁵⁰ ancak içerisinde bulunan koşullar bu zorunluluğun yerine getirilmesini hem halk için hem de hükümet için neredeyse imkânsız hale getirmekteydi. Hamdullah Suphi Bey, söz konusu zorunluluğu 1921-1922 eğitim yılı itibarıyla her yerde uygulatacağını vaat etmiştir.⁶⁵¹ Ancak süregelen zaman gösterecektir ki bu zorunluluk tam anlamıyla uzun yıllar sağlanamayacaktır. Konu ile ilgili doğrudan net sağlaması yapılabilir istatistikler bulunması oldukça güçtür fakat daha önce çeşitli vesilelerle aktarıldığı üzere öğrencilik yaşında olup okula gitmeyen çocuk sayısı, okula giden çocuk sayısından oldukça fazladır. Söz konusu alanda, Kastamonu yerelinde yapılan bir çalışma olduğunu görüyoruz. 1922 senesi nihayete ererken Kastamonu merkezinde resmi okullara devam eden öğrenci sayısının, okul çağındaki çocuk sayısının yanında oldukça az olduğu yapılan çalışmalarla anlaşılmıştır. Bunun üzerine Maarif Müdürlüğü, okul çağındaki kız ve erkek çocuklarla ilgili nüfus kayıtlarını talep etmiş, yerel mecliste konu tartışılmış ve ilk olarak hiçbir sebep olmaksızın okula devam etmeyen ve çıraklık ve benzeri işlerle ilişkili bulunmayan, mahallelerde dolaşan ve aileleri tarafından ihmal sonucu okula gönderilmeyen çocukların tespit edilerek okula gönderilmelerini sağlamak üzere her mahallede itimat edilen ve maarifperver kişiler seçilerek birer heyet oluşturulması kararlaştırılmıştır. Başlangıç olarak iki heyet meydana getirilmiştir. Bunlardan birisi İsmail Bey Mahallesinde çalışırken diğeri Hacı Hamza, Musa Fakih ve Cemaleddin

⁶⁴⁸ BOA. BEO. 4688. 351553. 002.

⁶⁴⁹ BOA. MV. 256. 97. 001.

⁶⁵⁰ BOA. MF. MKT. 1175. 63. 001-002.

⁶⁵¹ *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 10 Mart 1921, 1.

mahallelerinde çalışacaktır.⁶⁵² Nitekim zorunlu ilkokul eğitiminin Maarif Vekili Vehbi Bey döneminde de sağlanamadığını kendisi ile yapılan bir röportajdan anlamamız mümkündür. Vehbi Bey, zorunlu ilkokul eğitiminin günün şartlarına göre değerlendirilmesi gerektiğini ve ileride ilgili konuda vilayet şuralarında alınacak kararlarla yeniden düzenleneceğini ifade etmiştir.⁶⁵³ Buna göre günün şartları içerisinde zorunlu eğitimi tüm çocuklara sağlamanın imkânı bulunmamaktadır.

Söz konusu dönemde okula devam zorunluluğu getirilmeye çalışılsa da daha önce de belirtildiği üzere bazı okulların fiziki yapısı eğitim ve öğretim için uygun değildi ve öğrenciler sıhhi şartların iyi olmaması nedeniyle çeşitli hastalıklara maruz kalmaktaydı. Bazı vilayetlerde öğrencilerin sağlık durumları da düşünülerek buna yönelik çeşitli tedbirler alındığı görülmektedir. Örneğin, Kütahya yerel meclisi 1921 senesi bütçesine “mektebler tabibi” adı altında bir tahsisat ayırmıştır. Söz konusu tahsisat ile merkezde her gün okulları teftiş ederek bu okulların sıhhi şartlara uygunluğunu denetleyecek ve hasta öğrencileri muayenehanesinde tedavi edecek bir doktor görevlendirilmiştir.⁶⁵⁴ Ancak bu gibi örnekler, geneli anlamak ve açıklamak bakımından yetersizdir. Her vilayetin sıhhi şartları göz önünde tutarak bütçe ayırdığını söyleyemeyiz.

Okulların sıhhi şartlarının yeterli olmamasının yanı sıra öğrencilerin okula devam edememesinin en büyük nedenlerinden birisi de işgal bölgesi için içerisinde bulunan işgal şartlarıdır. Yunan işgalinin başladığı sırada 1918-1919 eğitim öğretim yılı devam etmekteydi. İşgal kuvvetleri hem gündüzlü hem de geceli okulların eğitim dönemine sorunsuz bir şekilde devam etmesinin önüne geçmeye başlamışlardı. İlgili bölgelerde bulunan okulları kendi işleri için kullanmaya başlamışlar ve buralarda geceli olarak kalan çocukları dışarı atmışlardı. Çoğunun ailesi yoktu ve muhtaç durumdaydılar. 1920 bütçesinde bu gibi durumlarda kullanılmak üzere Ankara Hükümeti yetmiş bir bin liralık

⁶⁵² İsmail Bey Mahallesi için Nuhzade Mustafa Bey, Kadri Subhi, Hafız Abdulhadi Efendi, Görelioğlu mahdumu Hafız Efendi, Musa Fakih, Hacı Hamza ve Cemaleddin mahalleleri için de sanayi mektebi öğretmenlerinden Hafız Tahir Efendi, Gazizade Mahmud Efendi ve belediye ikinci kâtibi Hafız Zihni Efendi belirlenmiştir. *Açık Söz Gazetesi*, 31 Ekim 1922, 2.

⁶⁵³ “Maarif Vekili Vehbi Bey ile Mülakat”, *Açık Söz Gazetesi*, 28 Şubat 1922, 1.

⁶⁵⁴ İlgili hizmet için ödenmesi düşünülen miktar aylık iki bin kuruştur. *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 29 Nisan 1921, 2.

tahsisat ayırmıştı.⁶⁵⁵ Okul ve öğrencilere ayrılan söz konusu tahsisatların yeterli olduğuna⁶⁵⁶ dair meclis kürsüsünden beyanat veren milletvekilleri olsa da ilgili tahsisatlar ne okullara ne de öğrencilere yetmekten uzaktı. İşgal bölgelerinde eğitim almaya çalışan öğrencilerin çektiği sıkıntıların yanı sıra ailesi işgal bölgesinde bulunup kendisi İstanbul'da eğitim alan öğrenciler de aynı şekilde maddi sorunlarla karşı karşıya kalmışlardı. Örneğin, Galatasaray Sultanisinde eğitim alan ancak ailelerinin Yunan işgal bölgesinde olması nedeniyle okulun ücretini ödeyemeyen öğrencilere ödeme yapabilmeleri için ek süreler verilmişti.⁶⁵⁷

İşgal kuvvetleri tarafından kapı dışına konulan öğrencilerden bazıları çevre vilayetlere gönderilirken bazıları daha uzak vilayetlere kaydırılmak zorunda kalmıştır. Örneğin, Afyonkarahisar Darümuallimin okulu öğrencileri, Konya Darümuallimin okuluna kaydırılmış, eğitimleri ve yaşeleri için de gerekli destekler mutasarrıflıklarca sağlanmaya çalışılmıştır.⁶⁵⁸ İzmir'deki bazı öğrenciler, Ankara Hükümetinin çabaları ile Kastamonu, İnebolu ve havalisindeki okullara yerleştirilmiştir. Aynı şekilde Bursa'nın işgali üzerine Sanayi Mektebi öğrencileri de eğitimlerini sürdürmek üzere Konya'ya gönderilmiştir.⁶⁵⁹

İlgili dönemde öğrenciler, ders dışı yardım faaliyetlerinde de bulunmaktadırlar. Yardım çalışmalarını gerek müsamereler düzenleyerek gerek diğer faaliyetlerle

⁶⁵⁵ TBMM Z.C., Devre 1, İçtima Senesi 1, İçtima 148, C.VIII, 10 Şubat 1337, s.181. Tahsisat ayrılmasından bir ay kadar sonra İzmir Sultanisi öğrencilerinin Maarif Vekaletine gönderdikleri bir telgrafla tahsilat talebinde buldukları görülmüştür. İlgili talep Maarif Vekaleti tarafından 10 Mart 1921 tarihinde Büyük Millet Meclisine gönderilmiş ve Meclis de bu talebi encümenine göndermiştir. TBMM Z.C., Devre 1, İçtima Senesi 2, İçtima 5, C.IX, 10 Mart 1337, s.48.

⁶⁵⁶ 10 Şubat 1921 tarihli oturumda Muvazene-i Umumiye Encümeninin mazbatasında belirtilen öğrencilere günde otuz kuruşluk gıda, iki kuruşluk yakıt, senelik otuz lira kıyafet parası verilmesinin yeterli ve hatta fazla geleceği iddia edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. TBMM Z.C., Devre 1, İçtima Senesi 1, İçtima 148, C.VIII, 10 Şubat 1337, s.177.

⁶⁵⁷ BOA. MV. 224-92-001.

⁶⁵⁸ *Babalık Gazetesi*, 7 Mart 1922, 2.

⁶⁵⁹ BCA. 2. 22. 14. ; İlgili dönemde İstanbul'da da okulların tatil olmasıyla Mektebi Mülkiye öğrencilerinden bir grup işgal nedeniyle memleketlerine gidememişlerdir. İstanbul Hükümeti aldığı bir karar ile bu kişilerin sokakta bırakılmasının uygun olmadığı neticesine varmıştır. Bunlardan bazıları: Mustafa Nuri Efendi: Ailesi Girit'te yaşamaktadır ve İstanbul'da kimsesi yoktur. Mahmut Efendi: Yanına gidebileceği kimsesi yoktur. Murtaza Efendi: İstanbul'da kimsesi yoktur. Mahmut Sami Efendi: Babası yoktur ve annesi yardıma muhtaçtır. Reşat Ruhi Efendi: Annesi Darüleytam'da hademelik yapmaktadır. Mükrem Efendi: İstanbul'da yakını yoktur. Cemal Efendi: Bağdatlıdır ve İstanbul'da kimsesi yoktur. Hüsnü Hüseyin Efendi: Konyalıdır, İstanbul'da kimsesi yoktur ve oldukça fakirdir. Emin Sayid Efendi: Kengrilidir ve İstanbul'da kimsesi yoktur. Namık Efendi: Anne ve babası yoktur ve Denizlidir. Recep Remzi Efendi: Serficelidir ve İstanbul'da kimsesi yoktur. Şerif Efendi: Kilislidir ve İstanbul'da kimsesi yoktur. Sakıb Efendi: Kilislidir ve İstanbul'da kimsesi yoktur. BOA. DH.İ.UM. 5. 2-1. 24. 006.

gerçekleştirmektedirler. Bazen bu müsamerelere diğer okulların öğretmen ve öğrencileri davet edilmiş, bazen de halka açık olarak çeşitli gösteriler sergilenmiştir. Örneğin, Ziraat okulu öğrencileri bir müsamere düzenleyerek darümuallimin öğretmen ve öğrencilerini davet etmişlerdir.⁶⁶⁰ Darümuallimin öğrencileri de bir müsamere düzenleyerek vali ve diğer bazı kişileri davet etmişlerdir.⁶⁶¹ Bu müsamerelerden okul yararına paralar kazanıldığı ve bu paraların öğrencilere harcandığı da bilinmektedir. Ayrıca müsamerelerin halkı bilgilendirmek, vatan sevgisini aşılamak, milli ve dini değerleri yüceltmek gibi amaçları da olduğu unutulmamalıdır.⁶⁶²

Öğrenciler, sadece kendilerine yardım toplanılması ile kalmamış aynı zamanda kendileri de çeşitli yardım faaliyetleri düzenlemişlerdir. Bu duruma örnek olarak, Kastamonu Merkez İnas Mektebi öğrencilerinden üç kızın Hilal-i Ahmer için 3247 kuruş yirmi para toplayarak bu parayı Hilal-i Ahmer'e teslim etmelerini,⁶⁶³ Ankara Darümuallimat öğrencilerinin cepheden gelen ve hastanelerde tedavi gören yaralılara hastabakıcılık yapmalarını⁶⁶⁴ ya da Konya Sultanisi öğrencilerinin askerlere tütün ve sigara alınmak üzere aralarında para toplamalarını gösterebiliriz⁶⁶⁵ Hatta bu yardımlardan sınırları aşan yardımlara rastlamak da mümkündür. Örneğin, Sivas Sultani Mektebinin ilkokul kısmı beşinci sınıf öğrencileri Kırım'da açlık ve sefalet içerisinde kıvranan kişiler için aralarında dokuz yüz kuruş toplamışlar ve bu parayı Kırım Açlarına Yardım Heyetine gönderilmek üzere okul idaresine teslim etmişlerdir.⁶⁶⁶ Yardım faaliyetlerini savaş bölgesine yakın birçok vilayette görmek mümkündür. Öğrencilerin içerisinde bulunduğu bu gibi çalışmalar, savaşın ortaya çıkardığı sonuçların ne kadar yakından hissedildiğini de daha detaylı olarak gözler önüne sermektedir.

⁶⁶⁰ *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 21 Nisan 1922, 2.

⁶⁶¹ *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 11 Mayıs 1922, 2.

⁶⁶² Örneğin, Ordu Ulubey nahiyesi merkez mektebi iptidaiyesi ile Çukurköy mektebi öğrencilerinin düzenlediği bir müsamere için *Güneş Gazetesi* şu yorumda bulunuyordu: "... köy mektepleri talebeleri tarafından verilen bu ilk müsamere asırlardan beri mezalim cehalet bulutları içinde uyumuş kalmış olan köylülerimizin hurafeler yaşatan batıl zihniyetler taşıyan dimağlarında hakiki bir inkılap fikri husule gelmekte olduğunu tebşir etmekle cidden vatanımızın tarihi terakkiyat irfanı nokta-i nazarından pek büyük kıymet ve ehemmiyeti haizdir..." "Köy Mekteplerinin İlk Müsameresi", *Güneş Gazetesi*, 15 Kasım 1919, 6.

⁶⁶³ "Merkez İnas İbtidaisinin Hamiyeti Vatanperveranesi", *Açık Söz Gazetesi*, 11 Mart 1921, 1.

⁶⁶⁴ *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 1 Eylül 1921, 2.

⁶⁶⁵ *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 16 Eylül 1921, 2.

⁶⁶⁶ "Sultani Talebesinin İnesi", *Dilek Mecmuası*, 15 Mayıs 1922.

Öğrencilere ahali tarafından da çeşitli yardımlarda bulunulmaktaydı. Bunlardan ilginç ve bir o kadar da gerekli olanı Ankara’da hamam sahibi olan Ali Bey tarafından yapılmıştı. Ali Bey, öğretmen okulu öğrencilerinin ücretsiz olarak hamama girmelerine müsaade etmiştir.⁶⁶⁷ Ali Bey tarafından sunulan bu yardım önemsiz gibi görünse de ısınma ve imkanlar açısından dönemin ve okulların içerisinde bulunduğu şartlar düşünüldüğünde oldukça önemli bir yardım olduğu görülecektir. Yardımlar, eğitim alanında da yapılmaktaydı. Kitap ve kırtasiye gibi eğitim gören öğrencilerin en çok ihtiyaç duyduğu temel materyaller bulunabildiği ölçüde fakir ve kimsesiz çocuklara ücretsiz olarak verilmekteydi. Örneğin, Sandıklı merkez zükur ve inas okulları öğrencilerinden seksen kadar fakir ve kimsesiz çocuğa kitap ve kırtasiye malzemeleri dağıtıldığını⁶⁶⁸ ya da ilkokul öğrencilerine ücretsiz olarak elifba kitabı verildiğini⁶⁶⁹ dönem basınından öğreniyoruz.

Öğrencilerin şehirlerarası seyahatlerde trenlerden indirimli olarak yararlanması konusunda da çalışmalar yapılmıştır.⁶⁷⁰ Bu uygulama ile özellikle ailesinden farklı bir vilayette yatılı olarak okuyan ve maddi durumu iyi olmayan öğrencilerin yaz tatillerinde memleketlerine gidebilmelerine imkân tanınması amaçlanmaktadır. Maddi imkânı müsait olmayan öğrencilerin yaz tatilinde de okulda kalmak zorunda kaldıkları bilinmektedir. Özellikle bu okullarda ücretsiz olarak barınan öğrenciler için dikkate değer bir girişim olduğu açıktır.

Okullarda çeşitli gezi faaliyetleri de düzenlenmektedir. Örneğin, 13 Nisan 1922 tarihinde Darülmualimin öğrencileri ile öğretmenleri, askeri imalat tesisine gezi düzenlemişlerdir. Gezide, imalat ustaları ürettikleri ürünler hakkında öğrencileri bilgilendirmişler ve bazı numune ürünleri de okul müzesine hediye edecekleri sözünü vermişlerdir.⁶⁷¹

⁶⁶⁷ *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 27 Ocak 1922, 2.

⁶⁶⁸ *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 16 Ocak 1922, 2.

⁶⁶⁹ *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 26 Mayıs 1922, 2.

⁶⁷⁰ Örneğin, Konyalı öğrencilere memleketlerine gidişlerinde tren biletlerinin üçte bir fiyatına satılması konusunda Heyeti Teftişîye Reisinin Maarif Nezaretine gönderdiği yazı için bkz. BOA. MF. MKT. 1238. 92.

⁶⁷¹ *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 14 Nisan 1922, 2. Trabzon’un Sürmene kazasında bulunan Alizade Eytam Mektebi öğrencilerinin de tatil döneminde Trabzon’a bir gezi düzenlediklerini görüyoruz. Gazete söz konusu gezilerin diğer okul öğrencileri tarafından da yapılmasının faydalı olacağını beyan etmektedir. “Talebe Seyahati”, *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 11 Temmuz 1921, 2.

Öğrencilerin, mezuniyetleri sonrası talimatname gereği okul ile ilişkilerini kesmeleri gerekiyordu. Yatılı olarak okuyan öğrenciler için ise bu durum bazı sorunlara yol açabilmekteydi. Örneğin, Konya Mektebi Sultanisinden mezun olan üç efendi ile ilgili yapılan haberde, öğrencilerin mezuniyeti sonrasında iş bulmaları beklenmeden hemen okuldan çıkarıldığı ve mağdur edildikleri ifadesi nedeniyle Mektebi Sultani Müdürü Nuri Bey bir açıklama yapma gereği duymuştur. İlgili haberin doğru olmadığını belirten Nuri Bey, söz konusu efendilerin okulda yatmalarına müsaade edildiğini, hiç kimsenin kendilerine okulda yatmamaları için sözlü bir bildirimde dahi bulunmadığını, kendilerine karşı evlat muamelelerinin devam ettiğini beyan etmiştir.⁶⁷² Ancak burada bir husus vardır ki o da bu kişilerin mezuniyetleri sonrasında okuldan çıkarılması gerektiğidir. Okul yönetimi bu durumu esnetmeye çalışmaktadır. Ancak şahadetname alındıktan sonra bu kişilerin işlerinin sağlanması zaten mevcut şartlar nedeniyle pek mümkün değildir. Bu anlamda Sultani Mektebi Müdürü Nuri Bey, okul idaresinin içerisinde bulunduğu mağdur durumu kamuoyu ile paylaşarak yanlış anlaşılma kaynaklı olası muhtemel tepkileri de engellemek istemiştir.⁶⁷³ Öğrencilerin mezuniyetten sonra yatılı kaldıkları okuldan ayrılmaları zorunluluğuna rağmen içerisinde bulunan olağanüstü koşullar nedeniyle Eylül 1921’de bu konuda bir girişimde bulunulduğu da görülmektedir. İlgili dönemde, yatılı kaldıkları darümuallimat ve inas sultanisi okullarından mezun olan kimsesiz ya da memleketlerine gitme imkânı olmayan öğrencilerin, velilerine teslimi ya da bir göreve tayin edilinceye kadar uygun okullarda yeme-içme ve konaklama ihtiyaçlarının karşılanması için Maarif ve Maliye Nezaretlerine gereken emirlerin verildiğini görüyoruz. Bu kapsamda İstanbul’daki okullarda okuyup 1921 senesi itibariyle mezun olan on beş kız öğrencinin konaklama ve yeme-içme ihtiyaçlarının karşılanmaya

⁶⁷² *Babalık Gazetesi*, 12 Temmuz 1922, 2.

⁶⁷³ Benzer bir durum İstanbul için de geçerlidir. 1921 senesinde Mektebi Mülkiye-i Şahane, Darümuallimin, Darümuallimat ve Mekatib-i Sultaniye’den mezun olup kalacak yerleri olmayanlar diğer ders yılı başlangıcına kadar okullarda misafir edilmişlerdir. Buna göre: Mektebi Mülkiye-i Şahanede 10 kişi, Darümualliminde 13 kişi, Darümuallimatta 22 kişi, Mekatib-i Sultaniyede 12 kişi olmak üzere toplam 57 kişinin yiyecek, içecek ve konaklaması karşılanacaktır. BOA. BEO. 4687. 351489. 002.

başlandığı anlaşılmaktadır.⁶⁷⁴ Elbette bu sayı sadece bir bölge için geçerli olup Anadolu'nun tamamı düşünüldüğünde sayının artacağı göz ardı edilmemelidir.

Özellikle Ankara Hükümetinin egemenliği altında olan bölgelerde bulunan okullarda, öğrenciler üzerinde milli duyguların perçinlendiği görülmektedir. Çocuklara öğretilen derslerin ders kitapları değişmemiş olsa bile derslerde milli unsurların baskın hale geldiğini dile getirebiliriz. Nitekim 1922 senesinde Anadolu'da bulunan Fransız gazeteci Schliklin'in Paris'teki bir gazeteye gönderdiği mektubunda Kastamonu'daki bir okulu ziyaretinde çocukların yurt şiiirlerini büyük bir heyecanla okumasını yurtseverlik duygularının oldukça şiddetli olmasına bağlamıştır. Yine Akşehir'de diğer bir Fransız gazeteci Madame Gaulis de bu olguyu destekleyen manzaralar ile karşılaşmıştır.⁶⁷⁵

Görüldüğü üzere öğrenciler de öğretmenler gibi hayatın her aşamasında yokluk ve yoksunlukla mücadele etmek zorundaydı. Bu sırada yurt dışında olan öğrenciler de yoklukla karşılaşmalarının yanında siyasi atmosferin verdiği sıkıntıları da yaşamaktaydı.⁶⁷⁶ Avrupa'ya gönderilen öğrencilerin masrafları Ankara Hükümeti tarafından 1920 senesi Nafia Vekaleti bütçe kalemleri arasında gösteriliyordu. Ancak bütçe kalemi incelendiğinde ilgili kaleme 1920 senesi için herhangi bir tahsisat ayrılmadığı görülmektedir. Buradan çıkarılan sonuç henüz Ankara Hükümeti, yurtdışında öğrenim gören Türk öğrencilerin masraflarını üstlenmiş değildir. İlgili dönemde masraflar İstanbul Hükümeti bütçesi içerisinde yer alan kalemlerdendir.⁶⁷⁷

Ankara Hükümetinin yurtdışında öğrenim gören öğrencilerin masraflarını üstlenmesi ancak 1922 senesinde gerçekleşecektir. Maarif Nazırı Said Bey ile yapılan bir röportajda, Avrupa'ya gönderilen öğrencilerden bir kısmının tahsisatlarının kesildiği dile getirilmiş

⁶⁷⁴ BOA. BEO. 4694. 352009. 001-002. ; Darülmualimat ve İnas Sultanisinden mezun olan kız öğrencilerden bazıları şunlardır: İsmet Hanım: Ailesi Şam'dadır ve gitme teşebbüsleri henüz netice vermemiştir. Rafiye Hanım: Ailesi Adana'da iken başka bir yere göçmüşlerdir ancak nerede oldukları bilinmemektedir. Zeliha Hanım: Ailesi Balıkesir'dedir. Memleketine gitmesi için gereken pasaport Yunan temsilciliği tarafından verilmemiştir. Ayşe Hanım: Annesi Tekfurdağı'ndadır. Fakat Yunan işgalinden beri hiçbir haber alınmamıştır. Nimet Hanım: Ailesi Adapazarı'nda olmasına rağmen malum işgal şartları nedeniyle gidememiştir. Necmiye Hanım: Ailesi Anadolu'dadır ve İstanbul'da kimsesi yoktur. Şükriye Hanım: Annesi İstanbul'dadır ancak evi yanmış ve maddi sıkıntılar içerisinde dir. Diğerleri için bkz. BOA. BEO. 4694. 352009. 003.

⁶⁷⁵ Yahya Akyüz, 319.

⁶⁷⁶ "Avrupadaki Talebemize Muavenet", *Hukuku Beşer Gazetesi*, 1 Mart 1919, 2.

⁶⁷⁷ TBMM Z.C., Devre 1, İçtima Senesi 1, İçtima 150, C.VIII, 14 Şubat 1337, s.220.

ancak diğerk bir kısmının ödemelerinin devam ettirildiği beyan edilmiştir. Hangi şartlara göre kimin tahsisatının kesildiği konusunda ise herhangi bir ayrıntı belirtilmemiştir.⁶⁷⁸ Bunun üzerine Ankara Hükümeti, bu öğrencilerin eğitim masraflarını üstlenmiş ve ayrıca belirli şartları sağlayan öğrencilerin bir ay süreyle Fransa'ya gönderilmesine karar vermiştir.⁶⁷⁹ Bunun yanı sıra Rusya'ya da yüz kadar öğrenci gönderilmesi ve oradaki yüksek eğitim kurumlarında eğitim almaları planlanmaktadır.⁶⁸⁰ Maarif Vekaleti yurt dışına öğrenci gönderilmesi çalışmalarını ancak 1922 senesinde planlamaya başlayabilmiştir. Öncesinde daha çok ülke içi eğitiminin ön planda tutulduğunu görmekteyiz.

2.3.1. Dersler ve Ders Kitapları

Dönemin eğitim sistemini derinden anlayabilmek için şüphesiz ilgili dönemde okullarda okutulan dersler, ders kitapları ve eğitim programları hakkında da bilgi sahibi olunması gerekmektedir. Bu kapsamda ilk ve orta okul seviyesinde eğitim yapan okullar ile ilgili bilgi verilecek olup meslek okulları ve resmi olarak Maarif Vekaletine bağlı olmayan okullar hakkında bilgi sunulmayacaktır.

Ortaokul seviyesindeki okulların ders programları ve müfredatı ile ilgili çalışmalar BMM'nin açılmasından neredeyse bir yıl sonra ancak başlatılabilmemiştir. BMM'nin açılmasından önce program ve müfredatları ilgili zamana kadar aynen geçerliliğini korumuştur. Zamanın şartlarına göre gereken değişiklikleri yapmak üzere Maarif Vekaleti, alanında uzman kişilerden oluşan bir program komisyonu oluşturmuştur.⁶⁸¹ Komisyon, çalışmalarına hemen başlayacak ve değişiklik önerilerini Vekaletе sunacaktır.

İlgili komisyon, faaliyetlerini ancak 1922 Ağustos ayında tamamlayabilmiş ve Vekaletе raporunu sunmuştur.⁶⁸² Buna göre oluşturulan program önerisi, vilayet ve sancaklara

⁶⁷⁸ "Maarif Nazırı Said Beyle Mülakat", *Akşam Gazetesi*, 6 Aralık 1921, 2.

⁶⁷⁹ *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 11 Mayıs 1922, 2. *Babalık Gazetesi*, 14 Mayıs 1922, 2.

⁶⁸⁰ *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 20 Mart 1922, 2.

⁶⁸¹ *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 28 Haziran 1921, 2

⁶⁸² *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 22 Ağustos 1922, 2.

gönderilerek maarif ve okul müdürlerinden görüş istenilmiştir. İlgili görüşler doğrultusunda programa son şekli verilecektir.⁶⁸³ Okutulacak dersler şu şekildedir: Din dersleri, Türkçe, Arapça, ecnebi lisanı (Fransızca, İngilizce ve Almancadan⁶⁸⁴ bir tanesi seçilecek ve bu dilde yazılmış bir kitabı okuyup anlayacak ve Türkçeye çevirebilecek kadar bilgi sahibi olunmalıdır.), Tarih (Türk ve İslam tarihinin yanında özellikle Hazar tarihi de öğretilecek ve medeniyet tarihi ön planda tutulacaktır. Ayrıca, Yunan ve Roma medeniyeti tarihine dair de bilgiler verilecektir.), Coğrafya, Hukuk, İktisat, Fizik, Kimya, Tabiat, Hayat, Cebir, Müsellesat (Trigonometri), Hesap, Hendese, Felsefe ve Resim. Bunların yanı sıra Sultanide, Terbiye-i Bedeniye dersleri her gün yirmişer dakika yaptırılacaktır. Her gün altı ders olacak, pazartesi ve perşembe günleri ise öğleden sonra ders yapılmayacak bunun yerine gezi ve konferans gibi faaliyetler düzenlenecektir. Sultani ders saatleri ise şu şekilde olacaktır.⁶⁸⁵

Dersler	Birinci Sınıf	İkinci Sınıf	Üçüncü Sınıf
Din Dersleri	2	2	2
Türkçe	4	3	3
Arapça	4	3	3
Farsça	1	1	0
Ecnebi Lisanı	5	5	5
Tarih	3	2	2
Hukuk	0	1	1
Coğrafya	1	1	1
İktisat	1	1	1
Fizik	2	2	2
Kimya	2	2	2
Hayvanat	2	0	0
Nebatat	0	2	0
Tabiat	0	0	2

⁶⁸³ İlgili zamana kadar öğrencileri hayata hazırlayan düzenli ve sistemli genel bir programın olmayışı eğitim sistemine karşı eleştirilerin de ana hatlarından birini oluşturmaktaydı. “Terbiye ve Prensib”, *Dilek Mecmuası*, 31 Ocak 1922, 6.

⁶⁸⁴ BMM Muvazene-i Milliye Encümeni maarif bütçesini tetkik ederken sultanilerde okutulan Almanca derslerini 1921 Temmuz’unda bütçeden çıkarmıştır. Böylece Almanca dersleri lağvedilmiştir. Ancak 1922 senesindeki kayıtlardan ilgili dersin tekrar seçmeli olmak üzere programa yerleştirildiği görülmektedir. *Açık Söz Gazetesi*, 11 Temmuz 1921, 2.

⁶⁸⁵ *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 20 Ocak 1922, 2.

Hayat	0	0	2
Cebir	2	1	0
Müsellesat	1	0	0
Hesap	1	0	1
Hendese	1	2	1
Makine	0	0	1
Resim	1	1	1
Felsefe	0	2	2

Tablo 15: Sultani ders saatleri

Darümuallimin ve Darümuallimat okullarının iptidai kısımlarının dersleri ise 1915 senesinde yayımlanan nizamnameye⁶⁸⁶ göre devam etmekteydi ve şu şekildeydi:

D E R S L E R	Kur'an-ı Kerîm ve Malumat-ı Diniye ve Siyer	D E R S L E R	Malumat-ı İktisâdiye (Darümuallimatlarda: idare-i beytiye ile beraber)
	Fenn-i Terbiye ve Usul-ı Tedris ve İlm-i Ahvâl-i Ruh		Malumat-ı Ahlakiye ve Medeniye ve Hukukiye
	Türkçe: Sarf ve nahiv ve tahlil ve imlâ ve kitabet ve edebiyat ve kıraat ve inşad ve ezber		Teşrih-i Fizyoloji-i Beşerî ve Hıfzıssıhha
	Elsine-i Ecnebiye		Yazı
	Tarih: Osmanî ve umumî		Resim
	Coğrafya: Osmanî ve umumî ve kozmografya		Musiki ve Ginâ
	Riyaziyyat: Hesap resim hattı ve hendese ve mesaha ve cebir		El İşleri (Darümuallimatlarda el ve iğne işleri dikiş ve tamir tabahat, çamaşır yıkama ve ütü tathir birografi)
	Malumat-ı Tabiiye: hayvanat ve nebatat ve tabakat ve fizik ve kimya		Terbiye-i Bedeniye: darümualliminlerinde talim ve endaht ile beraber
	Malumat-ı Ziraiye ve Tatbikatı		Tatbikat-ı Dersiyeye
	Usul-i Defteri		

Tablo 16: Darümuallimin ve Darümuallimat okullarının iptidai kısımlarının dersleri

Darümuallimatın iptidai kısmının ilk iki yılını tamamlayanlar Ana Muallime Mektebine kabul olunuyorlardı. Söz konusu Ana Muallime Mektebinin eğitim müfredatı ise yine 1915 senesinde yayımlanan nizamnameye⁶⁸⁷ göre şu şekildeydi:

⁶⁸⁶ 1915 senesinde yayımlanan Darümuallimin ve Darümuallimat Nizamnamesi için bkz: BOA, DUİT, 96. 43. 3, 6.

⁶⁸⁷ BOA, DUİT, 96. 43. 3, 6.

D E R S L E R	İlm-i Ahvâl-i Ruh	D E R S L E R	Türkçe (İmlâ ve kıraat ve kitabet, inşad)
	Fenn-i Terbiye		Ulûm-ı Tabiiye
	Fervil Usulünde Tedrisat ve Elişlerinin Nazarî Kısmı		Hıfzıssihha
	Hesab		Coğrafya-yı Osmanî
	Hendese		Terbiye-i Bedeniye
	Ginâ ve Piyano		Tatbikat
	Tarih-i Osmanî		Resim

Tablo 17: Ana Muallime Mektebinin eğitim müfredatı (1915)

Ankara Hükümeti, okullarda kullanılması planlanan yeni müfredat programları ile meşgul olurken İstanbul Hükümeti, ilkokullarda kullanılacak kitapların daha önceden kullanılan kitaplar arasından seçilmesini tebliğ ediyordu.⁶⁸⁸ Ancak yine de kitapların belirlenmesinde son karar yerel vilayet meclislerindeydi. Ankara Hükümeti yeni müfredat programını oluşturana kadar fiili olarak hem İstanbul Hükümetinin önerdiği hem de yerel vilayet meclislerinin karar verdiği ders kitapları birçok vilayette kullanılmaya devam etmekteydi.

1921-1922 eğitim dönemi için Maarif Nezaretinin aldığı karara göre ilkokullarda 1916-1917 eğitim döneminde okutulan kitaplar arasından tercih yapılacak ve bunlar, öğretmenler ile idarecilerin ortak kararı ile belirlenecektir. Buna göre ilgili dönemde okutulacak kitaplardan bazılarının bilgileri şu şekildedir;

Kitabın İsmi	Yazarı	Kitabın Fiyatı	Okutulacak Sınıf
Musahabat-ı Ahlakiye	Ali Seydi Bey	9	1
Musahabat-ı Ahlakiye	Ali Seydi Bey	9	2
Musahabat-ı Ahlakiye	Ali Seydi Bey	10	3
Musahabat-ı Ahlakiye	Ali Seydi Bey	9	4
Musahabat-ı Ahlakiye	Ali Seydi Bey	12	5
Musahabat-ı Ahlakiye	Ali Seydi Bey	12	6
Güzel Elifba (Birinci ve İkinci Kısım)	Şefik Ali Bey	10	1
Güzel Elifba (İkinci Kısım Kuranı Kerim Hazırlık)	Şefik Ali Bey	3,20	1
Yeni Sarf ve Nahiv Dersleri	Midhat Sadullah Bey	24	4
Yeni Sarf ve Nahiv Dersleri	Midhat Sadullah Bey	24	5
Yeni Sarf ve Nahiv Dersleri	Midhat Sadullah Bey	30	6

Tablo 18: 1921-1922 eğitim döneminde ilkokullarda okutulacak kitaplardan bazıları⁶⁸⁹

⁶⁸⁸ BOA. DH. UMVM. 66. 78. 001-002.

⁶⁸⁹ BOA. DH. UMVM. 51. 13. 001. Vilayet İlkokul Meclisinin önerisi ve Maarif Nezaretinin uygun görmesi ile yerel ihtiyaçlar doğrultusunda söz konusu programa ders eklenebilecektir. İlkokulların tarihi gelişimi ve programlarına dair ayrıntılı bilgi için bkz. Arzu Meryem Nurdoğan, "Osmanlı Modernleşme Sürecinde

Tabloda gösterilen kitapların da kullanıldığı dersler 23 Eylül 1329 (6 Ekim 1913) tarihli Tedrisat-ı İbtidaiye Kanununa göre belirlenmişti. İlgili kanuna göre ilkokullarda verilen dersler şu şekildeydi; Kuranı Kerim, Malumat-ı Dinîye, Kıraat ve Hat, Lisan-ı Osmani, Hesab ve Hendese, Coğrafya, Tarih, Dürûs-i Eşya, Malumat-ı Tabiiye ve Tatbikatı, Hıfzıssihha, Malumat-ı Medeniye ve Ahlakiye ve İktisadiye, El İşleri ve Resim, Ginâ (İlahi ve Vatani Manzumeler), Terbiye-i Bedeniye ve Mekteb Oyunları, Talimi Askeri (erkek öğrenciler için) ve İdare-i Beytiye ve Dikiş İşleri (kız öğrenciler için).⁶⁹⁰

Anadolu'da bulunan okulların ihtiyaçları için Ankara Hükümeti hala İstanbul'a bağımlı durumdadır. Okul kitaplarının da dahil olduğu neredeyse tüm ihtiyaçlar İstanbul'dan getirilmektedir.⁶⁹¹ Sultanilerin ihtiyaç duyduğu kitaplar için Vekalet tarafından yapılan bir girişimle öğretmen Hikmet Bey görevlendirilmiştir. Hikmet Bey, sipariş edilen kitapların yanı sıra kütüphanelere hediye edilen birçok kitabı da beraberinde getirmiştir. İhtiyaç dahilinde sipariş verilen kitaplar ise yaklaşık elli beş sandık kadardır. İlgili kitaplar Kastamonu, Ankara, Sivas, Erzurum ve Trabzon olmak üzere Anadolu'daki beş sultaniye dağıtılmıştır.⁶⁹² Bunun yanı sıra bazı yerel idareler de kitap gibi öğretim materyallerinin temini konusunda özel teşebbüste bulunmaktadırlar. Örneğin Zonguldak Maarif Müdürlüğü, okul kitapları ve ana okulu için oyuncakları İstanbul'dan temin etmeye çalışmasının yanında yerelde bir matbaa kurarak kitapların burada basılması için çalışmalarda bulunmuştur. Anadolu'nun çeşitli yerlerinde ders kitaplarının temin edilemediği yönünde haberler de çıktığı görülmektedir.⁶⁹³ Ders kitaplarının temin edilememesi nedeniyle eğitim öğretim süreci de doğal olarak sekteye uğrayabilmektedir. Mevcut kitapların İstanbul'dan getirilmesi ya da yerelde basımının yapılması planlarına ek olarak yeni alfabe kitabı için de çalışmalar yaptıklarını görmekteyiz.⁶⁹⁴ Mevcut alfabe öğretim kitaplarının artık ihtiyaçlara cevap vermemesi nedeniyle ilgili çalışmanın yapıldığını dile getirebiliriz. Benzer bir girişimin İstanbul'da da gerçekleştirildiğini ve

İlköğretim (1869-1922)" (Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005).

⁶⁹⁰ BOA. DH. UMVM. 51. 13. 004.

⁶⁹¹ *Hakimiyeti Millîye Gazetesi*, 8 Temmuz 1921, 2

⁶⁹² *Açık Söz Gazetesi*, 3 Ağustos 1922, 2. *Hakimiyeti Millîye Gazetesi*, 21 Ağustos 1922, 2.

⁶⁹³ Örneğin, *İrade-i Millîye Gazetesi*nde çıkan bir habere göre: Darülmuallimat dördüncü sınıfta okutulan Ahlâk ile İktisâd-ı İdâre-i Beytiye derslerinin kitapları bulunamadığı için dersler okutulmamaktadır. "Maarif Müdüriyetinin Nazar-ı Dikkatine", *İrade-i Millîye Gazetesi*, 5 Ocak 1920, 4.

⁶⁹⁴ *Açık Söz Gazetesi*, 30 Eylül 1920, 3.

bu durumun milletvekilleri tarafından BMM gündemine getirildiğini daha önce belirtmiştik.

İstanbul Hükümeti Maarif Nazırı da Anadolu'da bulunan sultanilerde okuyan fakir ve muhtaç öğrencilere dağıtılmak üzere Matbaa-i Amire tarafından basılan ders kitaplarını Hilali Ahmer vasıtasıyla Anadolu'ya göndermiştir. İlgili ders kitaplarından bazıları şunlardır: Tarih, Felsefe-i Ahlakiye, Kimya Dersleri, Resim, Mihanik, İlmi Arz, İlmi Teşrih, İlmi Hayat Nebatiye, Kozmografya, Ziraat Dersleri, Malumatı Hukukiye, Güzel Yazılar, Usulü Cebir, Din Dersleri, Coğrafya Kıraatleri. İsmi geçen ve geçmeyen toplam yapılan baskı sayısı 1345'tir. Bunun maliyeti ise 69.375 kuruştur.⁶⁹⁵

Sultanilerin ders programlarında olduğu gibi idadiler için de bir program tespit edilmiş ve Vekalet tarafından vilayet ve livalara gönderilerek görüş istenilmiştir. Buna göre oluşturulan program şu dersleri içerecektir: Kuranı Kerim ve Din Dersleri, Türkçe, Hüsnü Hat, Hesap, Hendese, Coğrafya, Tarih (Türk ve Osmanlı tarihiyle birlikte İslam tarihi ve münasebette bulunulan devletlerin tarihi), Ziraat, Tabiat, Resim, Musiki, Lisani Ecnebi (Fransızca, Almanca ve İngilizce dillerinden birisi zorunludur.), Hıfzıssıhha, İktisat, Cebir, Kozmografya, Usul Defteri (ticari ve zirai defter tutma), Arabi (Arapça konuşmak değil Arapça bir ifadeyi doğru okumak öğretilenlerdir.) Farisi (Arabi ile ilgili verilen dersler kapsamında öğretilenlerdir.), Malumatı Medeniye ve Kanuniye, Meslek Dersleri (İdadi dersleri arasında en çok önem bu derslere verilmiştir. Her bölgede en önemli iktisadi faaliyet ile çocuklar alakadar edilecektir. Çinicilik, bakırcılık, kunduracılık, terzilik, demircilik vb. alanlarda dersler gösterilecektir.). Günlük altı ders verilecek pazartesi ve perşembe günleri öğleden sonra gezi, konferans ya da zirai veya sanayi faaliyetler yapılacaktır. Terbiye-i Bedeniye dersleri de yirmişer dakika olarak icra edilecektir. Ders saatleri ise şu şekilde programlanmıştır⁶⁹⁶:

Dersler	Beşinci S.	Altıncı S.	Yedinci S.	Sekizinci S.	Dokuzuncu
Kurani Kerim ve Ulumu Dinîye	3	3	2	Yalnız Ulumu Dinîye	
Türkçe Edebiyat	6	6	4	3	2
Hüsnü Hat	1	1	0	0	0
Hesap	3	3	2	0	0
Coğrafya	2	2	1	1	1

⁶⁹⁵ BOA. BEO. 4696. 352186. 002, 003.

⁶⁹⁶ *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 24 Ocak 1922, 2.

Tarih	2	2	2	2	1
Ziraat	1	1	1	0	0
Tabiat	4	4	4	4	4
Resim	2	2	2	2	1
Musiki	1	1	1	1	0
Lisanı Ecnebi	0	0	5	5	5
Hıfzıssihha	0	0	0	0	1
İktisat	0	0	0	1	1
Cebir	0	0	0	1	1
Kozmografya	0	0	0	0	1
Usul Defteri	0	0	0	1	1
Arabi	0	0	0	2	2
Farisi	0	0	0	1	1

Tablo 19: İdadilerde okutulacak derslerin saatleri

Yukarıda örnekleri verilen ders programlarının yanı sıra zaman zaman yerel yönetimlerin ilgili dersler üzerinde çeşitli değişimlere gidebildikleri de bilinmektedir. Dolayısıyla ülkenin her bölgesinde aynı seviyede aynı derslerin okutulduğunu tam anlamıyla söyleyemeyiz ancak ilgili derslerin büyük bir çoğunluğu her bölgede eğitim sistemi içerisinde yerini korumaktadır. Kızların devam ettiği inas okullarında benzer şekilde yerelden yerele ders ağırlığı değişmekle birlikte ortak dersler üzerinden eğitim yapılmaktadır. Ortak bir ders programının hayata geçirilmesi hemen mümkün olmamakla birlikte bu tür bir ders sistemini isteyenlerin sayısı zamanla artacak hatta bu durum dergiler vasıtasıyla dile getirilmeye de başlanacaktır. Örneğin, Çankırı’da çıkan Halk Yolu Mecmuasının 15 Şubat 1339 (15 Şubat 1923) tarihli nüshasında “*Maarifde Merkezi Bir Veche*” başlığı altında eğitim sisteminin yabancı etkilerden ve yerel idarelerin tesirlerinden kurtarılması ve merkezi bir sisteme kavuşturulması yönünde görüşlere yer verilmiştir.⁶⁹⁷

Ders kitaplarının içeriğinde de çeşitli düzeltme ve değişimlere gidildiği görülmektedir. Bu değişimlerden en ilginç olanlarından birisi Mekteb-i Sultani’de okutulan bir ders kitabında geçen “*Türklerin en birinci düşmanı Fransızlardır*” ifadesinin kaldırılmasıdır. Fransızlar, bu ifadeden rahatsız olarak Galatasaray Mektebi Sultanisine başvurmuşlardır. Mektebi Sultani Müdürü, ilgili konuda Fransız temsilciye güvence vererek bu gibi ifadelerin okul kitaplarından ve hatta okul dışı kitaplardan dahi kaldırılması için bir heyetin yıllardır çalıştığını belirterek tam olarak hangi kitapta ve nerede tedris edildiğini

⁶⁹⁷ *Halk Yolu Mecmuası*, 15 Şubat 1923, 5-6.

öğrenmek istemiş ancak bu bilgiyi edinememiştir. Maarif Nezaretine ilgili durumun bildirilmesinin akabinde Nezaret, dört beş yıl önce basılan ve ilgili dönemde okutulan kitapların kontrol edilerek bunun gibi ifadelerin kitaplardan çıkartılması talimatını vermiştir.⁶⁹⁸ İlgili örnek, eğitim içeriğinin Avrupalı devletlere bakış açısını vermesi açısından dikkate değerdir. Maarif Nezaretinin talimatından da anlaşıldığı üzere bunun gibi ifadeler savaş döneminde basılan kitaplarda yer almış ve İtilaf Devletleri safında bulunan ülkelere karşı eğitim sistemi aracılığıyla bir propaganda faaliyeti unsuru olmuştur. İlgili propaganda faaliyetinin ulus kimliği üzerinden yapıyor oluşu da söz konusu faaliyetin milliyetçilik esasları temelinde oluşturulduğunu göstermesi açısından önemlidir. Savaş döneminde yürütülmüş olan bu propaganda faaliyetinin savaş sonrası dönemin galiplerine karşı yeniden bir değişime tabî tutulmuş olması ise oldukça olağan bir neticedir. Böylece, Avrupa devletlerine bakışın çok kısa süre içerisinde eğitim aracılığı ile nasıl şekillendiğini ve dönüşüme tabî tutulduğunu görebiliyoruz.

Savaş döneminde eğitim üzerinden yapılan ve milliyetçilik unsuruna dayanan yukarıdaki propaganda faaliyetine rağmen Osmanlı eğitim sistemi içerisinde yabancı dil dersleri bulunmakta ve savaş döneminde de devam etmekteydi. İlgili dersler çoğunlukla Arapça, Farsça ve Fransızcadan ibaretti. Fransızca dışında diğer Batı dillerine eğitim sistemi içerisinde pek yer verilmiyordu. Dönemin en önemli batılı yabancı dili olarak Fransızca görülmekteydi. Hatta sadece Fransızca öğreten dershaneler dahi açılmaktaydı.⁶⁹⁹ Fransızcaya ek olarak bir diğer Batı dili olan İngilizcenin de okulların eğitim programında genel olarak yer alması düşünülmekteydi. Bu amaçla inas ve zükur numune okulları müfredatına eklenmeye çalışıldığı görülmektedir. İstanbul Hükümeti, 1920’de aldığı bir kararla İngilizcenin de Fransızca gibi okullarda okutulmasını zorunlu hale getirmişti.⁷⁰⁰ Bu alanda eğitim verilebilmesi için öğretmenlerin aylık bin kuruş maaşla İngiltere’den getirilmesi de gündeme gelmiştir. Ancak Maliye Nezareti bu maliyetin karşılanamayacağını ileri sürmüştür. Bu nedenle öğretmenlerin yerelden bulunması ve

⁶⁹⁸ BOA. MF. MKT. 1241. 54. 001-002.

⁶⁹⁹ “Gürün’de Fransızca Dershanesi”, *Dilek Mecmuası*, 15 Ocak 1922, 16.

⁷⁰⁰ BOA. MV. 220. 32. 001. ; Öğrenciler söz konusu dillerin her ikisini de değil Fransızca veya İngilizce dillerinden birisini seçmek zorundadırlar. BOA. BEO. 4649. 348652. 001.

maaşların da maarif bütçesinden ödenmesi kararlaştırılmıştır.⁷⁰¹ Geleneksel olarak öğretilen Arapça, Farsça ve Fransızca dillerini öğretecek öğretmen bulunması nispeten daha kolaydı ancak ilgili dillere göre İngilizce öğretimi alanında Osmanlı eğitim sistemi henüz yeni sayılırdı. Böylece yavaş yavaş diğer Batı dilleri de eğitim sistemi içerisinde yer almaya başlamıştır.

Dönem içerisinde devam eden normal derslerin haricinde tatil dönemlerinde de çeşitli okulların açık tutulduğu ve tatil dersleri verildiği bilinmektedir. Tatil dönemi verilen dersler, dönem derslerinin içerikleri ile aynıdır.⁷⁰² Çocukların tatil süreçlerini verimli geçirmeleri için gazetelere verilen ilanlarla aileler çocuklarını tatil derslerine kaydettirmeye çağrılmıştır. Tatil derslerinin yanı sıra eğitim her alana yayılmaya çalışılmıştır. Bu amaçla yapılan bir diğer girişim de “Hapishane Mektebi” ismiyle bir okul açılmasıdır. İlgili okul Konya Hapishanesi Müdürü Murad Bey’in girişimleri neticesinde kurulmuştur.⁷⁰³ Bu okul ile mahkumlara çeşitli konularda eğitimler sağlanacak ve onların bir daha hapishaneye düşmemesi için cahillikten kurtarılmasına olanak tanınacaktır.

Maarif Vekaleti, öğrencilerin ilmi dersler almasının yanı sıra bedeni dersler almasını da önemsemekteydi. Bu amaçla Anadolu’nun çeşitli vilayetlerinde birer “idman tarlası” yapmaya karar vermiş ve bu amaçla ilgili alanda ihtisas sahibi olan öğretmenleri bulmaya çalışmıştır. İstanbul’dan ayak topları da getirtilerek çeşitli okullara dağıtılmıştır.⁷⁰⁴ Böylece bedenin eğitilmesine dayanan dersler de eğitim programı içerisinde kendisine yer bulmaya başlamıştır.

Ders ve ders kitapları ile müfredatın, işgal şartlarından etkilenip etkilenmediğine bakıldığında İstanbul Hükümetinin, işgal kuvvetlerinin etkisi ile, ders kitaplarında geçen ve onları hedef alan ifadeleri ders kitaplarından çıkarttığı ve bu kuvvetler hakkındaki ifadelerin yumuşatılmasını emrettiği görülmektedir. Bunun haricinde müfredat ve ders kitaplarında büyük çaplı bir değişiklik görülmemektedir. Zaten ilgili zaman dilimindeki

⁷⁰¹ BOA. BEO. 4658. 349321. 001-002.

⁷⁰² *Babalık Gazetesi*, 4 Temmuz 1922, 2.

⁷⁰³ “Hapishane Mektebi”, *Babalık Gazetesi*, 9 Mart 1922, 2.

⁷⁰⁴ *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 22 Haziran 1921, 2. ; Terbiye-i Bedeniye derslerine verilen önem zamanla artacak ve bunun üzerine kaleme alınan yazılarda “bedeni terbiye fikri terbiyenin temelidir.” Görüşü savunulmaya başlanacaktır. “İslamiyette Terbiye-i Bedeniye Ehemmiyeti”, *Dilek Mecmuası*, 5 Mart 1923, 5.

ders kitapları daha önceki yıllarda kullanılan ders kitaplarının arasından belirlenmekteydi. Dolayısıyla bu durum bizlere işgal şartları neticesinde yeniden yazılan ve herhangi bir propaganda içeren kitapların olmadığını göstermektedir. Ankara Hükümetinin idaresindeki bölgelerde ise aynı şekilde daha önceden kullanılan kitaplar ve ders programları devam ettirilmekteydi. Bu konuda Ankara Hükümetinin ve Maarif Vekaletinin çalışmaları vardı ancak Millî Mücadele sürecini kökten etkileyecek ya da propaganda mekanizmasının kullanılmasını sağlayan bir ders kitabının kullanıldığı görülmemektedir. Ankara Hükümeti de İstanbul Hükümeti gibi bu konuya temkinli yaklaşmakta ve ani ve büyük değişimlere gitmemekteydi. İlgili konuda yapılan çalışmalar Millî Mücadele dönemi sonuna doğru ancak tamamlanamamıştı. Dolayısıyla işgal sürecinin, ders kitaplarına ve ders müfredatına büyük bir etkisi olduğunu iddia etmemiz mümkün görünmemektedir. Nitekim Ankara Hükümetinin eğitim ve öğretimde hedeflediği yolun daha milli ve daha dini bir yönelimi esas aldığı geçmiş konularda belirtilmiştir.

3. BÖLÜM

EĞİTİM SİSTEMİNİN SORUNLARI VE İŞGALCİLERİN MÜDAHALESİ

3.1. EĞİTİM SİSTEMİNİN GENEL DURUMU VE SİSTEME DAİR ELEŞTİRİ VE YORUMLAR

Bu sürece kadar kaleme aldığımız çeşitli konuların içerisinde eğitim sisteminin içinde barındırdığı tüm objelere karşı yapılan çeşitli yorumlar ve eleştiriler konu bütünlüğü çerçevesinde verilmesine rağmen ilgili konuların dışında genel olarak sisteme dair dönemin aydınları tarafından kaleme alınan çeşitli yazılarda genel geçer tenkitler de bulunmaktadır.

Dönemin eğitim sistemi, var ile yok arasında bir çizgide devam ederken sistemin iyileştirilmesi adına dönem gazete ve dergilerinde de sık sık eğitim ile ilgili konulara yer verilmiştir. Eğitim sisteminin, öğrencilerin hayatta başarılı olmaları ve kendilerini geliştirerek her meslekte iyi bir seviyeye gelmelerine yeterli olmadığı hususu, basında yer alan başlıklardandır. *Dilek Mecmuası*'nda çıkan bir yazıya göre: Bu sorunu aşmak öncelikle okul programlarının iyileştirilmesi ve yeniden düzenlenmesi ile mümkün olabilecektir. Eğitim her okulda, Batıda olduğu gibi ileri seviyede olmayıp başlangıç seviyesindedir ve okulların “kuru ve öldürücü” eğitiminin gerçek hayat ile bağlantısı olmayıp çok eski bir terbiye usulüne dayanması neticesinde Anadolu'daki çocukların Batılı çocuklar ile yarışabilmesine imkân yoktur.⁷⁰⁵ Buradaki eleştiriye göre sorunun temelinde düzenli, planlı ve çağdaş bir eğitim programının olmayışı yatmaktadır. İlgili eksikliğin giderilmesi, eğitimde bir hareketlenmeyi sağlayabilecek hususlardandır. Nitekim sorunlar bununla tamamen çözülebilecek türden değildir. Sorunlardan bazılarının giderilmesi konusunda sorumluların üstüne düşen vazifeyi yerine getirmiyor oluşu da ağır eleştirilerin hedef noktası haline gelmelerine neden olmuştur. Örneğin

⁷⁰⁵ “Terbiye ve Prensib”, *Dilek Mecmuası*, 31 Ocak 1922, 5-6.

Osman Nuri Bey, kaleme aldığı bir yazıda yerel yönetimlerin eğitime gereken önemi vermediğini şu şekilde belirtmektedir:

“... Garibdir ki memleketde maarif maarif diye her kafadan bir ses çıktığı halde nedendir bilmem bazı meclisi umumiler hakiki bir maarifin vücûduna imkân vermek istemiyorlar. Her yerden muallim diye feryadlar işidildiği halde ne gibi bir zihniyetin tesiriyledir bilinmez, Darülmuallimin ve Darülmuallimat gibi en mühim müessesatımıza hayat vermek istenmiyor.”⁷⁰⁶

Ayrıca bir diğer yazısında da benzer konuya değinerek Meşrutiyet devrinin başından beri eğitime gereken önemin hiçbir şekilde verilmediğini iddia etmekte ve buna kanıt olarak da halkın mutlu ve refah içerisinde olmamasını ve ilimle aydınlanan yerlerdeki mükemmeliyetten eser bulunmamasını göstermektedir.⁷⁰⁷ Osman Nuri Bey'in bu eleştirileri aslında bizim sayfalarca yazarak belki de anlatamayacağımız eğitime bakış açılarının ne denli tezatlıklar içerdiği hususunu ortaya koymak için yeterlidir. Bu gibi sorunların temelinde sistemseller problemler geniş yer tutmaktadır. Tedrisat-1 İbtidaiye Kanunu da bu problemlerin temelinde yer alan sebeplerdendir.

Mustafa Kemal Paşa'nın 1 Mart 1922'de Meclisi açış konuşmasında dile getirdiği⁷⁰⁸ ve köylünün eğitim açısından kalkındırılmasını hedef alan eğitim yaklaşımı, çeşitli vilayet ve gazetelerde farklı açılardan dile getirilmeye ve tartışılmaya başlanmıştır. Bu bağlamda Tedrisat-1 İbtidaiye Kanununun ilkokullara getirmeye çalıştığı sistem, köy okulları için de yeterince işlevsel olamamıştır. İlgili konuda, İsmail Hakkı (Garipoğlu) tarafından *Güneş Gazetesi*'nin 15 T.Sani 1335 (15 Kasım 1919) tarihli nüshasında bir yazı kaleme alınmıştır. İsmail Hakkı Bey, Tedrisat-1 İbtidaiye Kanununa göre ilkokulların eğitim süresi kırk iki hafta olmasına rağmen bu kadar uzun süreli bir eğitimin hiçbir köy okulunda şimdiye kadar yapılamadığını öne sürer. Ona göre: İlgili süre, şehir ve kasaba okulları düşünülerek oluşturulmuş ve köy okulları hiç düşünülmemiştir. Çünkü köylerde eğitim genellikle kış aylarında yapılabilmekte ve liva köylerini oluşturan hanelerin dağınık ve birbirinden uzak olması, arazinin zorlu ve mevsim şartlarının da kış aylarında oldukça kötü olması, kışın yapılan eğitim sürecini de derinden etkilemektedir. Çocuklar

⁷⁰⁶ “Sultani ve Darülmuallimlerimiz”, *Dilek Mecmuası*, 5 Mart 1923.

⁷⁰⁷ “Anadolu Maarifi”, *Dilek Mecmuası*, 15 Haziran 1922, 1.

⁷⁰⁸ İlgili görüşler önceki konularda ayrıntılı olarak aktarılmıştır.

havanın iyi olduğu zamanlarda dahi en fazla iki saat eğitim alabilmektedirler. Bu hesap üzerinden gidildiğinde de köy okullarında kırk iki hafta yerine ancak kırk iki gün eğitim verilebilmekte o da günlük iki saati geçememektedir. İsmail Hakkı Bey, “*Bir mekteb ki muallimi program nedir bilmez, üç asırlık elifbadan başka kitab tanımaz, öyle bir mektebin varlığıyla yokluğu arasında acaba ne fark olabilir? Zavallı köylünün parasını boş yere sarfetmekten, cahil ve nâehillerin midelerine indirmekten başka hiç... değil mi?*” ifadesiyle öğretmenlerin bilgi seviyesine dair de bilgi vererek köy okullarının fuzuli bir yapı olduğunu dile getirerek ilgili okulların elli sene önceki durumları ile şu anki durumları arasında hiçbir fark olmadığını iddia etmiştir. Çözümü ise gündüz eğitim veren bu okulların kapatılarak daha iyi öğretmenlerin eğitim verdiği yatılı okulların açılması olarak göstermiştir.⁷⁰⁹

İsmail Hakkı Bey’in köy okullarının işlevsizliği konusundaki görüşlerine benzer yapıdaki bir diğer yazı yaklaşık iki yıl sonra Mahmut Esat Bey tarafından kaleme alınmıştır. Mahmut Esat Bey, eğitime dair kaleme aldığı ilgili yazısında “*bugünkü maarifimizin en büyük kabahati zengin maarifi olmasıdır*” şeklinde bir çıkarımla zengin maarifinin fakir köylerde beklenen faydayı sağlayamamasını doğal bir netice olarak değerlendirmiştir. Çünkü köylerde çocuklar her şeyden önce iktisadi bir anlam da taşımaktadır. Yani çocuklardan işgücünde yararlanılmaktadır. Ne kadar çaba harcanırsa harcanırsın mevcut programla köylerde eğitilmiş insan oranının artırılmasına imkân yoktur. Programların tüm günü kapsıyor oluşu nedeniyle çocukların günlerini okullarda tamamlamak zorunda kalması başlı başına bir hatadır. Dolayısıyla ebeveynlerin çocuklarını eğitim sahasında tutmak istemesi maddiyat bakımından oldukça zordur. Ayrıca bu durum köylünün üretimine etki edeceği gibi ülkenin üretimi ve dolayısıyla iktisadi yapısına da zarar verecektir. Mahmut Esat Bey, ilgili sorun karşısında “*Ne yapmalı? Ve köylüyü nasıl okutmalı?*” soruları ile soruna çözüm aramaktadır. Bunun için iki yol görmektedir. Bu yollar; 1) Köy okulları için özel programlar yapılmalı. 2) Orduda zorunlu eğitim yapılmalı. Özel program, köylülerin çalışma koşulları dikkate alınarak oluşturulur ve günlük iki saat şeklinde uygulanabilir. Bu da çocukların okumasının önünü açar. Eğitimin yeterli olmaması durumunda ise eğitim süreleri artırılabilir. Ayrıca öğretmen eksikliği de

⁷⁰⁹ “Köy Mekteplerinde Müddet-i Tahsiliye ve Köy Tedrisatı”, *Güneş Gazetesi*, 15 Kasım 1919, 1-2.

oldukça önemli bir konudur. Öğretmenlerin az olması ya da köylere gitmek istememeleri, köylerdeki çocukların eğitimsiz kalmasında göz ardı edilemez hususlardandır. Bunun için emeklileri köylerde oturmaya teşvik ederek onlara araziler vermek ve buralarda bulunan okullarda öğretmenlik yapmalarını zorunlu tutmak Mahmut Esat Bey'e göre ilk seçenektir. Diğer bir seçenek ise rüştiye mezunu olup şehirlerde boş gezen, odacılık yapan ya da bir memur yamağı olmak için çabalayan gençleri köylerde öğretmenlik yapmaya zorunlu tutmaktır. Köylüler bunların ihtiyaçlarını da karşılayabilirler. Dahası ordu da eğitim işine girdiğinde eğitim alanında büyük bir yol alınması mümkündür. Köylere mahsus günlük iki saatlik programla komutanların bunu yapabilmesi oldukça mümkündür. Tüm bunların sonunda eğitilmiş köylü ve Türk genci dünyaya yeni şeyler gösterebilecektir.⁷¹⁰ Mahmut Esat Bey'in eğitime dair olan açıklamalarında köylüye ya da bölge şartlarına özgü bir programı dile getiriyor oluşu önemli bir yaklaşım. Böylece tepeden inme sistemi genele uygulanıp aynı sonucu almayı beklemesinin önüne geçerek daha gerçekçi bir sonuç ortaya çıkarmasına yardımcı olabilecektir. Ancak emeklilerin köylerde geniş araziler verilerek yaşamasının sağlanması ve öğretmenlik konusunda zorunlu tutulmaları ile rüştiye mezunu kişilerin de aynı şekilde zorunlu tutulması dönemin şartlarıyla gerçekleştirilmesine pek imkân verilemeyen hususlardandır. Bu tür zorlayıcı ve yaptırım içeren hususların nitekim uygulanması ve başarılı sonuçlar beklenmesi ütopyik düşüncelerdendir. Ancak askerlik zamanı eğitim verilmesi hususu daha sağlam temele oturan önerilerdendir. Askerlik süresinin üç yıl olması ve günün çok az bir zamanının bu gibi bir eğitime ayrılacak olması üç yıllık zaman diliminin sonunda askerlerin zihninde değişikliğin olmasına neden olması oldukça olasıdır.

Mahmut Esat Bey'in "çocukların iktisadi bir anlam taşıdığı" yönündeki düşünceleri neticesinde ileri sürdüğü, köylünün, eğitimi adeta ikinci plana attığı iddiası dönemin realitelerinden birisi olmasına rağmen köylünün eğitime aç olduğu da yadsınamaz gerçeklerdendir. Hüsnü Bey, *Açık Söz Gazetesi*'nde kaleme aldığı yazısında bu konuya değinerek köylünün eğitim taraftarlığı konusundaki fikirlerinin günden güne arttığını iddia ederek okulları lağvedilen birkaç köyden gelen telgraflarda okulların yeniden

⁷¹⁰ "Halk Maarifi", *Anadolu'da Yenigün Gazetesi*, 15 Haziran 1921, 1.

açılmasının talep edildiği, okul olmayan köylerdeki çocukların yakın nahiyelerdeki okullara kışın zor şartlarında dahi gittiği, zaman, zemin ve bütçenin müsait olmamasının köylünün okuma isteğine engel olmaması gerektiğini savunarak⁷¹¹ köylülerin eğitimi konusunun önemine binaen birçok aydının görüşlerini destekleyici düşüncelerini dile getirmiştir. Köylünün eğitim konusundaki fikirlerinin zaman içerisinde değiştiği *Babalık Gazetesi*'nde yer alan bir yazıda da ortaya konularak, Adana'ya tabi Kars kazasında yakın zamana kadar halkın çoğunluğunun eğitime gereken önemi vermediği ancak bu fikrin neredeyse tamamen değiştiği vurgulanmış ve Kars kazasındaki ilkokul öğrenci sayısının yüz kişiyi bile bulmazken ilgili zaman dilimi itibariyle iki yüz elli kişiyi bulduğu ve bunun da yarısından fazlasını köyden gelen çocukların oluşturduğu⁷¹² örneği ile, ilgili görüş ispatlanmaya çalışılmıştır.

Ali Rıza Bey ise köylerde verilen ya da verilmesi gereken eğitime farklı bir cepheden yaklaşmaktadır. O, öğretmen okullarının ne köylünün derdine ne de Türklerin çoğunluğunun saadetine ve cehaletine çare olmadığı iddiasından yola çıkmaktadır. Ona göre, temelde öğretmen okullarının halihazırdaki teşkilat sisteminden ileri gelmektedir. Öğretmen okulları öğrencilerinin genel itibariyle kasabalı ve şehirli olması nedeniyle maruz kaldıkları şartlar köylerdeki şartlardan oldukça farklıdır. Köylerdeki yaşam biçimi şehir ve kasabalarla karşılaştırıldığında oldukça basit ve mahrumiyetten ibarettir. Bu nedenle buralardaki öğretmen okulu mezunu öğretmenler kendilerini görevlerine tam anlamıyla adayamamaktadırlar. Ailelerinin, mal ve mülklerinin şehirlerde olması, onların buralarla bağlantılarının devam etmesini sağlamakta ve ruhi ve fikri olarak kendilerini şehre ait hissetmelerine neden olmaktadır. Ayrıca maaş durumu da köylerdeki öğretmenler için sorunların önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Dolayısıyla öğretmenler köylere gitmek istememekte ve daha az maaşla bile olsa kasabaları tercih etmektedirler. Elbette bazı öğretmenler büyük fedakarlıklarla görevlerini her yerde icra etmektedirler ancak bu sayının düşük olması nedeniyle bununla yetinilmesi de artık mümkün değildir. Buradan hareketle köyler için öğretmen yetiştirilmesi usulüne geçilmesi gerekmektedir. Ali Rıza Bey'in ilgili soruna çözümü ise Köy Öğretmen Okullarının hayata geçirilmesiyle

⁷¹¹ "Köylerimizde Maarif Hissi", *Açık Söz Gazetesi*, 23 Mart 1922, 1.

⁷¹² "Karsda Maarif", *Babalık Gazetesi*, 8 Haziran 1922, 1.

mümkündür. Söz konusu okullarda sadece köy çocukları eğitim alacak ve ilkokul seviyesinden başlayarak yükselecektir. Eğitim, daha basit ve kısa süreli olacaktır. Çocuklar bu okullarda ücretsiz bir şekilde eğitim alacaklar ve eğitimlerini tamamlamaları akabinde de kendi köylerine öğretmen olarak gönderileceklerdir. Burada sadece öğretmen yetiştirilse de mezun olacak kişilerin doktor, okul müdürü, inzibat memuru gibi mesleklere de girmesiyle köylünün kalkınmasında hız kazanılacaktır.⁷¹³ Ali Rıza Bey'in bu fikri, köylünün eğitim yoluyla kalkındırılması ve her alanda refaha giden yolda daha hızlı yol almasını sağlamayı amaçlaması bakımından ve İsmail Hakkı Bey ile Mahmut Esat Bey'in köylerde eğitimi yaygınlaştırmayı amaçlayan fikirlerine başka bir bakış açısı getirmeyi başarması bakımından dikkate değerdir.

Bazı gazete yazarları eğitim işlerine önem verildiğini iddia ederken bazıları da bu işlerin geri plana itildiğini düşünmektedir. *Açık Söz Gazetesi*'nde yer alan bir yazıda Birinci Dünya Savaşı öncesinde bazı köylerin ilk defa okul ile tanıştığından bahisle eğitime önem verilmek üzere iken savaşa girilmesiyle birlikte “evvela istiklal, sonra istikbal” düşüncesinden hareketle okulların yine geri plana atıldığı vurgulanarak, Milli Mücadele dönemine gelindiğinde de aynı şekilde eğitime gereken önemin verilmemesi üzerine okulların kapandığı, öğretmenlerin başka mesleklere geçtiği, özetle “temel taşları yapılan maarif binasının göçmeye başladığı” dile getirilmiştir. Devletlerin zor zamanları olabileceği düşüncesi kabul edilmekte ancak zor zamanlar geçiren devletlerin eğitimi ilk düşünülenler arasına koyacağı ifadesi, Yunanların daha İzmir'e çıkmadan orada bir darülfünun kurma düşüncesini taşıdıkları hatırlatmasıyla vurgulanmıştır. Okulların azlığı ve çocukların okullara devam etmeyişi de iki taraflı olarak eleştirilmektedir. Var olan okullar doldurulamamakta, sayısal bakımdan ise okullar oldukça az bulunmaktadır.⁷¹⁴

Ordu İdadisi Müdürü Fevzi Bey, “*Maarif Mesleği*” başlığı altında kaleme aldığı yazısında eğitim sisteminin sorunları ve bu sorunlara çeşitli çözüm önerilerinde bulunmuştur. Meşrutiyetin ilan edilmesinden sonra düzenli bir eğitim politikası takip edilmediğini ve bu nedenle idari alanda ve dersler konusunda ortaya çıkan kararsızlıkların

⁷¹³ “Maarifde İnkılab Köy Darülmuallimini”, *Dilek Mecmuası*, 15 Mayıs 1922, 1-3. Ali Rıza Bey'in bahsettiği bu fikirlerin Türkiye Cumhuriyeti tarihinde eğitim açısından önemli bir yere sahip olan Köy Enstitüleri ile benzer özellikler taşıdığı da net bir biçimde görülebilmektedir.

⁷¹⁴ “Mekteb Mekteb Mekteb”, *Açık Söz Gazetesi*, 27 Aralık 1920, 1.

neticesi olarak öğretmen ve okul idarecilerinin geleceklerini karanlık görmeleri nedeniyle meslekten ayrıldıklarını dile getirmiştir. Fevzi Bey, maarif mesleğini şu üç kategoriye ayırmaktadır; 1) İdare ve muallimlik mesleği, 2) Kasaba okullarında okutulan ve okutulacak olan ders programları, 3) Köy okullarında okutulan ve okutulacak olan ders programları ile dilin sadeleştirilmesi.⁷¹⁵ Fevzi Bey, ilgili yazısında II. Abdülhamid Devrinden itibaren eğitim alanında yaşanan gelişmelere kısaca değinmekle birlikte sonrasında değişen her nazır ile birlikte sistemin de değişmeye başladığını vurgulamaktadır.⁷¹⁶ Nazır değişimlerinde sisteme dair genel değişimlerin yaşandığı bir gerçek olmakla birlikte yerel yönetimlerin müdahaleleriyle bölgeden bölgeye daha küçük çaplı olmak üzere farklı uygulamaların da olabildiği unutulmamalıdır.

Eğitim sistemi içerisindeki leyli okullar ile nehari okullar arasında yerel yönetim kararları ile zaman zaman şekil değişikliğine gidildiği bilinmektedir. Genellikle leyli okullar maddi sıkıntılar nedeniyle nehari hale dönüştürülmüştür. Dönemin basınında çıkan haberlerden de anlaşılacağı üzere leyli okullar nehariye göre daha ön planda tutulmaktadır. Bunun birçok gerekçesi vardır. Osman Nuri Bey, *Dilek Mecmuasında* kaleme aldığı bir yazısında leyli okulların terbiye açısından önemine değinmektedir. Ona göre: Aile muhitinin şımartıcı özelliklerinin leyli okullarda bulunmaması bu okullardaki çocukların hayata karşı daha ciddi bir şekilde hazırlanmasını sağlıyordu. Bu nedenle köylere kadar leyli okulların açılması özellikle gerekmekteydi. Elbette bu okullarda da işinin gereğini yerine getiremeyen eğitimcilerin bulunması mümkündü ancak genel çerçeveye bakıldığında bu gibi kişilerin azınlık olduğu görülmekteydi. Yazar daha da ileri giderek tüm milletin düzgün bir aile terbiyesinden mahrum olduğunu ve leyli okulların bu ölçüde gerekli olduğunu vurgulamakta ve leyli okulların sayılarının azaltılmasını yalnızca aile terbiyesinin artırılması ve bunu destekleyen kanun ve kuralların düzenlenmesine bağlamaktaydı.⁷¹⁷

Eğitimde reformların temelden başlanarak yapılması gerektiği konusunda da çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Avrupa'daki çocuk bahçeleri ve ana mekteplerinin bu anlamda

⁷¹⁵ "Maarif Mesleği", *Güneş Gazetesi*, 15 Kasım 1919, 2.

⁷¹⁶ "Maarif Mesleği", *Güneş Gazetesi*, 15 Kasım 1919, 2.

⁷¹⁷ "Leyli Mektebler", *Dilek Mecmuası*, 18 Aralık 1922, 4-5.

örnek olarak değerlendirilmesi ve ilkokulların da buna göre yeniden şekillendirilmesi yönünde fikirler ortaya atılmıştır. İlgili fikirleri ortaya atan H. Talat Bey tarafından “çocuk bahçeleri” olarak nitelenen okul öncesi eğitim sistemi ve bu eğitimin mürebbiyeler tarafından verilmesi hususu, çocukların geleceği açısından hayati öneme sahip olarak değerlendirilmektedir. Çocukların birer çiçek, mürebbiyelerin ise bahçıvan olarak nitelendirildiği bu sistemde kız ve erkek çocuklar üç ile altı yaşları arasında çocuk bahçelerinde eğitim almalı ve bu eğitim mürebbiyeler tarafından oyun ve oyuncaklar aracılığıyla yapılmalıdır. Yazara göre: Dikkat edilecek en önemli hususlardan birisi mürebbiyelerin seçimidir. Bu işe yatkın olanlar dikkatle seçilmelidir. Ancak burada alınan eğitimle iş bitmemektedir. Eğer bu çocuklar mevcuttaki ilkokullara devam ederlerse burada yapılan eğitim ve öğretimin hiçbir anlamı kalmayacaktır. Bu nedenle mevcut ilkokullar çocuk bahçelerine göre yeniden düzenlenmelidir.⁷¹⁸ Burada dikkat edilmesi gereken bir diğer nokta, kız çocuklarının eğitimi konusuna da değinilmesidir. Bu görüşte, kız çocuklarının eğitilmesi neticesinde erkek çocuklarının da eğitilmiş olacağı iddiası savunulmaktadır. Kız çocuklarının eğitimi, temelde erkeklerin eğitimine katkı sağlaması bakımından değerlendirilse de ilgili dönemde kız çocuklarının kendi cinsiyetleri tabanında eğitim almasına çaba harcandığı ve ilgili çabanın sadece erkek çocukların eğitimi bağlamında değerlendirilmediği bilinmelidir.

İşgal altında bulunan İzmir’de çıkan *Ahenk Gazetesi* de eğitim işlerine dair yeni arayışlar içerisindeydi. Bu amaçla İbn Hazım Ferid tarafından kaleme alınan makalelerde eğitim sisteminin yeniden ele alınarak köklü değişiklikler yapılması savunuluyordu. İlgili bölgede işgalin de verdiği netice ile Türk okulları “İslam Okulları” şeklinde anılır ve ilgili okulların İslam Cemaatine bağlı olarak hareket etmesi benimsenir olmaya başlamıştı. Bu nedenle eskiden beri devam eden sistemdeki bazı hatalı uygulamaların değiştirilmesi öneriliyordu. Okul programlarının değişimi önerisi, esası kapsamakla birlikte eskiden beri devam eden ve kişilerin kaleme alarak üzerinden rant elde ettiği kitapların eğitim sistemine bu kadar kolay dahil edilmesinin engellenmesini içeriyordu. Eğitimde kullanılacak kitapların bir heyet tarafından belirlenmesi ve ilgili heyeti İslam Cemaatinin oluşturması öneriliyor ve İslam Cemaati meydana gelene kadar da ilgili işin müftü

⁷¹⁸ “Kadınların Tahsil ve Terbiyesi Hayatı Umumiyyeye İştirakları”, *Açık Söz Gazetesi*, 2 Mayıs 1921, 2.

tarafından icrası esas kabul ediliyordu. Fikri terbiyeye ek olarak bedeni terbiyeye de önem verilmesi ve çocukların iki yönlü gelişmesinin sağlanması benimseniyordu. Program kitaplarının haricinde öğretim yöntem ve metotlarında da değişime gidilmeliydi. Ezber usulünün kaldırılması, çocuklara ağır gelecek derslerin okutulmaması ve kademeye göre derslerin belirlenmesi gerekmektedir. Her zaman öğretmenlerin konuşan, çocukların dinleyen tarafta olması da eğitimin usulünce tedris edilmesinin önüne geçmekteydi. Çocuklar da konuşmalı, itiraz etmeli ve karşılıklı tartışmalar yapılmalıydı. Günümüz açısından bakıldığında “öğrenci merkezli” eğitim uygulamalarının ilk tezahürleri olarak değerlendirilebilecek bu usul ile “soru ve sorun” yöntemi ile öğrencilerin kafasında yeni şemaların oluşmasına katkı sağlanması muhtemeldir. Ayrıca ceza usulünde de değişiklik gerekiyordu. Küçük hatalara büyük cezalar verilmesi, çocukların okuldan uzaklaştırılması gibi hatalar ise daha büyük hatalara yol açıyor ve ilgili çocuklar kötü yollara girebiliyorlardı. Bu nedenle okuldan kovma gibi uygulamaların tamamen ortadan kaldırılması ve öğretmenlerin usulünce yaramaz öğrencileri terbiye etmeleri esası benimsenmeliydi. Diğer bir değişim gerektiren husus, öğretmenlerin sık sık değiştirilmesi meselesiydi. Yıllar içerisinde ders verdiği çocukları daha iyi tanıyan ve bu açıdan terbiye vermekte tecrübeli bulunan öğretmenler, birden başka bir okula tayin edilebiliyor ve böylece yeni gelen öğretmenin, çocukları tanınması ve buna göre eğitim usulünü şekillendirmesi zaman alıyor ve bu da zaman kaybına neden oluyordu. İyi programlar yapıp çocuklar da muktedir öğretmenlere teslim edildiğinde yetenekli gençlerin yetiştirilmesi hiç de zor değildi.⁷¹⁹ Tüm bu öneriler İbn Hazım Ferid tarafından İslam Cemaatinin kurulmasına ve işlevsel hale gelmesine bağlanıyordu. İbn Hazım Ferid’in önerilerini içeren ilgili yazı, bazı bölümleri sansüre uğrasa da temelde eski usulün artık geçerliliğini yitirdiğini, araştıran, sorgulayan, öğrenciyi merkeze alan ve bugün modern eğitim sisteminde dahi atıfta bulunabileceğimiz yöntem ve teknikleri esas alması ve günün eğitim sistemine geleceği işaret etmesi açısından Türk eğitim tarihine önemli bir katkıdır.

Eğitimin yokluğu kadar yoksunluğu da tartışılan konulardandır. *Açık Söz Gazetesi*’nde çıkan bir yazıda yıllardan beri derme çatma okullarda çocukların zihninin köreltildiği ve

⁷¹⁹ “İslahı Mekatib”, *Ahenk Gazetesi*, 28 Eylül 1920, 1.

terbiyelerinin bozulduğundan bahisle halkın okula giden çocuklarının “aptallaştığını” gördüğü ve buralarda okuma yazma gibi temel eğitim işlerinin dahi öğretilmediği beyan edilmektedir. Yazara göre: Eğitim alanındaki ıslahatların yeni program, yeni sınıflar, yeni eğitim kanunlarıyla başarılamayacağı ortaya konulmuştur. Eğitim alanındaki ilerlemeyi sağlamak için kitap, program ya da teşkilat yapısından ziyade eğitim alanındaki eski ve yanlış düşünce ve kanaatleri değiştirmek gerekmektedir. Artık çocuklara biraz hesap işleri, biraz matematik ve benzeri şeyleri öğretmekten ibaret olan eğitim anlayışının terk edilmesi gerekmektedir. Eğitim anlayışında terbiye, tahsilden önce gelmektedir. Okumak ve yazmaktan önce çocuklar terbiye edilerek hayatı düşünmeye, diğer devletlerle sanayi, zirai ve ilmi alanlarda mücadele etmeye teşvik edilmelidir. Yeni dönemde yeni bir eğitim anlayışı gerekmektedir. Gerekirse köylere sanat, ziraat ve ticaret okulları açılması elzem tutulmalıdır. Eğitimin ilerlemesi bu şekilde mümkün olabilecektir.⁷²⁰ Bir başka yazıda terbiye konusu daha milli temeller üzerinden değerlendirilmiştir. İlgili yazıya göre milli terbiye tedrisattan önce gelmelidir. Bu konuda lakayt davranılmaktadır. Ayrıca yazar, okullarda milli ve asri terbiye verilmemesi nedeniyle öğretmenleri suçlamaktadır.⁷²¹

Tartışılan temel reform konularından bir diğeri de eğitimin verilmesi aşamasında araç olarak kullanılan mevcut alfabe ve milli bir dilin inşası hususları üzerinedir. İlgili tartışmaların 19. yüzyıl sonlarında da gerçekleştiğini ve sonrasında 20. yüzyılın başlarında da çeşitli kesimlerce gündeme taşındığını biliyoruz. Benzer tartışmalar Millî Mücadele döneminde de devam etmektedir. Çünkü kullanılan mevcut alfabe Türk dili özelliklerine ve Türkçe kelimelerin yazılışı ile okunuşuna zaman zaman kelime bazında tam uyum sağlamadığı durumlar olmaktadır. Ocak 1922’de *İkdam Gazetesi*’nde harflerin yarattığı zorluklar neticesinde ortaya çıkan anlam karışıklığına ve Türkçe’nin geri plana itilmesine dair bir makale kaleme alınmıştır. İlgili makalede Macaristan ve Bulgaristan gibi ülkeler ile bir karşılaştırma yapılmıştır. Buna göre: Macaristan ve Bulgaristan’da hem köylünün hem de şehirlinin kolaylıkla okuyabileceği harfler ve milli bir dil vardır. Orada köylüler şehre geldiği zaman mutlaka yanlarına bir gazete alarak köylere dönerler. Dolayısıyla okuma-yazma oranı köylere varıncaya kadar yüksektir ve okuduklarını

⁷²⁰ “Maarif İstiyoruz Fakat Nasıl?”, *Açık Söz Gazetesi*, 20 Mart 1921, 1.

⁷²¹ “Mekteplerde Milli Terbiye”, *Açık Söz Gazetesi*, 1 Haziran 1921, 2.

anlayabilmektedirler. Anadolu'ya bakıldığında ise yazar, köylü çocuklarının dinini, sağlığını, çiftini ve alışverişini öğrenebilecekleri Türkçe bir kitabın olmadığını belirtmektedir. Dolayısıyla köylünün sadece okuma-yazma öğrenmesi ile iş bitmemekte ve köylünün okuyabileceği eserlerin de yazılması gerekmektedir. Anadolu'da çıkan gazetelerde yer alan yazıların kalitesi, eğitimi destekleyerek onu kalkındırabilecek bir güçten de yoksundur. Milli kalkınmanın milli bir dil ile olacağına inanan yazar, yine Macaristan ve Çekoslovakya örneklerini vererek benliğe sahip olmanın ana şartını dile bağlamaktadır. İlgili ülkelerin dil üzerine gelişerek milli benliklerini bulmaları kendi toplumlarından çıkan birkaç kişinin çabaları ile mümkün olabilmiştir. Yazar, bu gibi liderlerin Anadolu toplumundan da çıkacağı beklentisi içerisinde ancak ilgili zaman dilimine kadar çıkmamış olmasına hayıflanmaktadır.⁷²²

Yukarıdaki tüm eleştiri ve önerilerin birçok ortak noktası bulunmaktadır. Ortaya çıkan ve mevcutta bulunan sorunların çözülmesi için birçok fikir ortaya atılmakta ve tartışılmaktadır. Ancak eğitimi ilgilendiren belki de en temel sorunu Nafi Atuf Bey dile getirmiştir. İlgili sorun, Nafi Atuf Bey tarafından "İstatistik Lüzumu" başlığı altında tartışılmıştır. O, derslerde, okullarda, eğitim sisteminde gidilen ve gidilecek değişikliklerin bir istatistiki temel üzerine oturtulmadığını iddia etmektedir. Yani kaldırılacak ya da değiştirilecek dersin gerekliliği ya da gereksizliği, faydası ya da faydasızlığı, derslerin öğrenci üzerinde yaptığı ya da yapamadığı tesir, öğretmenin dersi gerektiği gibi öğretebildiği ya da öğretemediği gibi temel hususlara dair ortaya konulmuş bilimsel istatistik verileri mevcut değildir. Bu da demek oluyor ki sorunlu olduğu düşünülen ders, sistem, öğretmen ve benzeri konularda ortaya konulan görüşler öznel olmaktan ileri gidememektedir. Dolayısıyla ilgili konuda bir karar verirken doğru kararın verildiğinden emin olunması da mümkün görünmemektedir. Şu, fikri düşüncesini tam olarak açıklar niteliktedir:

"Nitekim dört sene tahsili ibtidai kâfi midir, değil midir? Münakaşasını yaparken hep nazari konuşduk. Eski üç senelik ibtidailerin semerelerini bilmiyoruz. Onlarla bugünkü altı senelik mekteblerimiz semerelerini

⁷²² "Anadolu Mektepleri", *İkdam Gazetesi*, 5 Ocak 1922, 1.

mukayese edecek ciddi tedkikatla toplanmış malumat olsaydı kolaylıkla dört sene yahud beş sene kafidir, yahud değildir, hükmünü verebilirdik.”⁷²³

Nafi Atuf Bey, sistemin temel sorunu olan geri dönütlerin olmayışını ve yapılan değişikliklerin sadece fikri temelden hareket ederek bilimsel verilere dayanmadığını açıklayıcı bir temelle izah etmiştir. Eğitim sistemine farklı bir bakış açısı ihtiva eden bu görüş, sorunlara daha geniş açıdan bakılmasının da önünü açabilecek nitelikte dikkate değer bir değerlendirmedir.

Türkçenin doğru kullanımı ve imla konularında da genel eleştiriler yapılmıştır. Samih Bey, *Islahat Gazetesi*'nde yer alan bir yazısında ilgili konuya değinerek okullarda öğretilen ve uygulanan imla kurallarının tamamen birbirinden farklı olduğunu kıraat kitabı ile musahabatı ahlakiye kitaplarını örnek vererek açıklamıştır. İmla farklılıklarının sadece okul kitapları ve eğitim sistemi ile sınırlı olmayıp dönem gazetelerinde yer alan yazılarda da kendisini oldukça fazla gösterdiğini belirtmiştir. Bu durum da halkın yazım konusunda kafasının karışmasına sebep olmaktadır. İmla meselesi çözülmediği takdirde gelecekte halk birbirinin yazdığını anlayamayacak seviyeye gelebilecektir. Dolayısıyla ilgili sorunun çözülmesi elzemdir. Bunun için bir encümen oluşturulmalı ve ilk olarak kitapların imla bakımından düzeltilmesi sonrasında da öğretmenlerin ilgili konuda eğitilmesi gerekmektedir.⁷²⁴

3.2. HAKİM GÜCÜN DEĞİŞİMİ VE EĞİTİME YANSIMASI

Yunanlar tarafından işgal edilmeye başlanan Batı Anadolu bölgesinde devletin asli unsuru olarak varlığını sürdüren Türk/Müslüman nüfus, işgalin başlaması ve Yunanların işgal bölgelerinde idareyi ele almaya başlamaları ile asli unsur olma statüsünü kaybetmiştir. Bu süreçten itibaren artık Rumlar asli unsur haline gelmiştir. Türkler/Müslümanlar ise azınlık olmamalarına rağmen azınlık statüsüne geçmişlerdir. Artık işgal kuvvetleri tarafından uygulanacak tüm politikalarda Türkler/Müslümanlar bu statü çerçevesinde hareket etmeye zorlanacaktır. İşgalin Türkler/Müslümanlar üzerinde

⁷²³ “İstatistik Lüzumu”, *Dilek Mecmuası*, 1 Mart 1922, 1-2.

⁷²⁴ “İmla Meselesi”, *Islahat Gazetesi*, 8 Haziran 1922, 1.

sosyal, siyasi, ekonomik, idari birçok etkisi vardır. Konumuz dahilinde konunun sadece eğitim boyutu ele alınacak ve diğer boyutlara ayrıntılı olarak değinilmeyecektir.⁷²⁵

Eğitim, elbette yukarıda belirttiğimiz sosyal, idari, ekonomik ve siyasi oluşumların tam olarak ortasında yer almakta ve tüm bu boyutların etkisi altında bulunmaktadır. Önceki bölümlerde görüldüğü üzere konunun ekonomik boyutu, öğretmenlerin maaşları, öğrencilerin yaşamlarını idame ettirmeleri, okulların eğitim verilebilecek donanımına sahip olması gibi konuları içerisine alırken siyasi boyutu, işgal kuvvetleri ile Türk/Müslüman temsilcilerin ilişkileri ve aynı zamanda bu iki tarafın diğer güçler ile ilişkisi bakımından, idari boyutu, tüm bir eğitim sisteminin varlığının devamı için gereken hiyerarşik yapıyı ve sosyal boyutu da eğitim konularının içeriği ve bu içeriğin sosyal yaşam içerisine yansımaları ve okullar, öğretmenler, öğrenciler ve aileler boyutunda var olan ilişkilerden oluşmaktadır. Dolayısıyla burada sadece eğitim boyutunu ele alacağımızı söylediğimizde tüm bu yönleri dikkate alarak değerlendirme yapma zorunluluğumuz bulunmaktadır.

3.2.1. Batı Anadolu'da Yunan İlerleyişi ve Eğitim Sistemine Etkileri

Birinci Dünya Savaşı ve akabinde devam eden askeri ve ekonomik koşullar nedeniyle zaten birçok eksikle zorlanılarak sürdürülmeye çalışılan eğitim sistemi, işgalin başlaması ve sonrasında Türkler için hepten zorlaşmaya hatta imkânsız hale gelmeye başlamıştır. İşgal öncesinde egemen unsur olan Türklerin karşılaştıkları ekonomik zorluklar nedeniyle sekteye uğrayan eğitim sistemi, egemen unsur olma özelliği kaybedildikten sonra oldukça vahim bir hale dönüşmüştür.

İşgalin başlaması ile egemen unsur olmaya başlayan Rum eğitim sistemi ise işgalci güç tarafından sürekli desteklenmeye başlamıştır. Böylece Türkler, devlet yönetim sistemi ve egemen güç olma özelliklerini kaybederken Rumlar, devlet yönetim sistemi ve egemen

⁷²⁵ Yunanların Batı Anadolu'yu işgali özellikle siyasi ve askeri açıdan birçok çalışmada mevzu bahis edilmiştir. İşin eğitim kısmı ise yine bahsedilen konular arasındadır. Ancak çalışmaların çoğunluğu sadece İzmir özelinde değerlendirmeler yapmakta İzmir dışına dair açıklamalara girişmemektedir. Burada ele alacağımız işgal olgusu, İzmir yerelinden hareketle İzmir dışında da gelişmelerin değerlendirilmesini kapsamaktadır.

güç olma özelliğini kazanmışlardır. Rumlar için eğitim artık daha özgür⁷²⁶ bir ortamda ve daha milli bir vaziyette devam ederken Türkler için ise daha kısıtlayıcı ve milli unsurlardan uzak bir vaziyette sürdürülmeye çalışılacaktır.

Yunanlar, İzmir'den başlayarak işgal ettikleri Batı Anadolu topraklarında idari, sosyo-kültürel ve mali tüm kurumlarının iş ve işlemlerini kendi yönetimlerine almaya başlamışlardır. Dolayısıyla eğitim kurumlarına da müdahale etmeye başlamışlar ve bu durum öğrencileri, öğretmenleri, okulları ve genel olarak eğitim sistemini temelinden etkilemiştir.⁷²⁷

Eğitim sistemine yapılan müdahale birdenbire olmayıp zamana yayılmıştır. İşgalin başladığı sırada 1918-1919 eğitim öğretim yılı devam etmektedir. İşgalden kısa bir süre sonra ilgili dönem, tüm olumsuzluklara rağmen tamamlanabilmiştir.⁷²⁸ Ancak bu durum eğitimin işgal sürecinin başından sonuna kadar etkilenmesinin önüne geçmemiş aksine hem işgalin başlarında hem de ilerleyen safhalarında eğitim, her türlü olumsuz siyasi ve idari uygulamalardan doğrudan etkilenmiştir.

Yunan işgalinin başlayacağı söylentileri çıktığında İzmir'in önde gelen bürokratları, aydınları, askerleri⁷²⁹ önce Konak meydanı çevresinde ardından da Sultani binasında bir araya gelmişlerdir. İşgalin yapılacağı haberi kesinleşince buna karşı bir tepki koyulması

⁷²⁶ Buradaki kastımız Rum eğitim sisteminin işgal öncesinde baskı altında tutulduğu iddiası değildir. Ancak azınlık halde iken milli düşünce temelinde yeterince özgür hareket edilemeyeceği bir gerçektir. Dolayısıyla milli düşüncelerin alenen öğretilmesi, açıklanması ve desteklenmesi eğitimin daha milli özellikler göstermeye başlaması açısından özgür bir alan sağladığı iddiası yerindedir.

⁷²⁷ Hatta bu durum maarifin diğer alanlarını dahi etkileyecektir. Örneğin işgalin başlamasının akabinde, Maarif idaresinde bulunan eski eserler odasına dahi girerek bazı eski eserleri almışlar, orada bulunan memurların eşyalarına zarar vermişler ve iki tabloyu da parçalamışlardır. BCA. 29. 159. 2.

⁷²⁸ Sadiye Tutsak, 91. Kamil Su, *Sevr Antlaşması ve Aydın (İzmir) Vilayeti* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981), 19.

⁷²⁹ Önde gelenlerden bazıları şunlardır: Miralay Kazım (Özalp) Bey, Miralay Süleyman Fethi Bey, Jandarma Subayı Mümin Bey, Ragıp Nurettin (Ege) Bey, Moralızade Halit Bey, Mehmet Refet Bey (Köylü Gazetesi sahibi), Nazmi Bey (Ahenk Gazetesi sahibi), Mehmet Şevki Bey (Ahenk Gazetesi başyazarı), Haydar Rüştü (Öktem) Bey (Anadolu Gazetesi sahibi, daha sonra milletvekili olacak), Reşat Bey (Anadolu Gazetesi yazarı), Dr. Hüsnü Bey, Ferit (Eczacıbaşı) Bey, Enver (Özgen) Bey (Vilayet memurlarından, daha sonra milletvekili olacak), Fescizade Halim Bey, Osman Nuri Bey, İsmail Habib (Sevük) Bey (Mektebi Sultani ikinci Müdürü), Mustafa Necati Bey (Mektebi Sultani öğretmeni – ilgili kaynakta “Mustafa Necati” ismi ile anılmasına rağmen ilerleyen konularda görüleceği üzere bahsi geçen kişinin Hikmet ve Kimya Öğretmeni Mehmed Necati Bey olma ihtimali yüksektir.), Ahmet Naili Bey (Mektebi Sultani öğretmeni), Nazmi Bey (Mektebi Sultani öğretmeni) ve Hasan Tahsin (Hukuk-u Beşer Gazetesi sahibi ve başyazarı). Bilge Umar, *İzmir'de Yunanlıların Son Günleri*, 1. bs (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1974), 99-100.

gerekmiş ve bu amaçla bir broşür basılarak halkın mitinge davet edilmesi kararı alınmıştır. Basılan broşürde şu ifadeler yer alıyordu:

Ey bedbaht Türk!

Wilson prensipleri unvanı insaniyetkaranesi altında senin hakkın gasb ve namusun hetk ediliyor. Buralarda Rum çok olduğu ve Türklerin Yunan ilhakını memnuniyetle kabul edeceği söylendi ve bunun neticesi olarak güzel memleketin Yunana verildi.

Şimdi sana soruyoruz:

Rum senden daha mı çoktur ?

Yunan hakimiyetini kabule taraftar mısın?

Artık kendini göster! Tekmil kardeşlerin Maşatlıktadır. Oraya yüzbinlerle toplan ve kaahir ekseriyetini orada bütün dünyaya göster. Burada zengin, fakir, alim, cahil yok, fakat Yunan hakimiyetini istemeyen bir kütle-i kaahire vardır.

İlan ve isbat et.

Bu sana düşen en büyük vazifedir. Geri kalma! Hüsrân ve nükbet fayda vermez. Binlerle, yüzbinlerle Maşatlığa koş ve Heyet-i Milliye'nin emrine itaat et.

*İlhakı Red Heyet-i Milliyesi*⁷³⁰

İlgili broşür, sultani öğrencileri ve bazı öğretmenler tarafından dağıtılarak Türkler, Maşatlıkta miting yapmak üzere davet edilmişlerdir. İşgalin başlamasının akabinde Yunanlar, bahsi geçen öğretmen ve öğrencileri okul binasından alarak Patris gemisine hapsetmiştir. İlgili olay, Yunanların doğrudan Türk Eğitim sistemine müdahale etmesinin başlangıcı olarak kabul edilebilir.⁷³¹ İşgalin getirdiği baskı ve kaos ortamı daha önce de çeşitli örneklerle açıklandığı üzere öğretmenlerin bazılarının Anadolu'nun iç bölgelerine ya da İstanbul'a gitmelerine neden olmuştur.

Öğretmenlerin görevlerini işgal şartları nedeniyle terk etmesi ve işgal güçlerince tutuklanarak hapse atılmaları ya da işgal bölgesi dışına çıkarılmaları⁷³² ise eğitimin hepten işlevsiz hale gelmesine neden olmuştur. Önceki konularda bahis konusu olduğu ve ilerleyen konularda da değinileceği üzere Yunan işgali sadece öğretmenlerin çalışma

⁷³⁰ Bilge Umar, 102-103.

⁷³¹ Engin Berber, *Sancılı Yıllar: İzmir 1918-1922: Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde İzmir Sancağı* (Ankara: Ayraç Yayınevi, 1997), 403. *Greek Atrocities in the Vilayet of Smyrna (May to July 1919)*, 1. bs (Lausanne: The Permanent Bureau of the Turkish Congress at Lausanne, 1919), 13.

⁷³² Engin Berber, 404.

durumlarını değil aynı zamanda okul binalarının kullanım durumlarını ve eğitim teşkilatındaki yapılanmayı da etkilemiştir.

Henüz işgal hareketi başlamadan önce Türklerin eğitimlerinin kısıtlanmaya başlandığı, işgal hareketinin başlaması ile birlikte de okulların işgal edilmesi ya da kapatılması hadiselerinin sıradan bir hal aldığı bilinmektedir.

1919-1920 Eğitim yılı başlangıcında *Ahenk Gazetesi*'nde İbn Hazım Ferid tarafından kaleme alınan yazıdan dönemin maarifine dair genel bir çıkarımda bulunmamız mümkündür. Eylül 1919 itibariyle okullar açılmaya başlamıştır. Ancak tedrisat programı tam anlamıyla bilinmemekte ve buna dair nitelikli kitaplar elde bulunmamaktadır. Bunun sorumlusu ise İstanbul Maarif Nazırlığıdır. Okullarda çeşitli kıraat kitapları üzerinden dersler yapılmaktadır ve standart ders kitapları mevcut değildir. Her yıl dersler ve programlar değişmektedir. Bu nedenle her öğretmen ve her okul farklı kitaplar üzerinden ders işlemektedir. İlgili durumun uzun yıllardır süregelmesi nedeniyle okullar derin bir güçlük içerisinde. Dolayısıyla verilen eğitimin kalitesi oldukça düşüktür.⁷³³ Eğitimin kalitesinin düşük olması her açıdan kendisini göstermektedir. İlkokul zorunlu olmasına rağmen bu kanun uygulanamamaktadır. Ayrıca, Sultani okul ücretlerinin yüksekliği öğrenci sayısının azalmasına neden olmaktadır. Öğretmenlere bakıldığında ise bir kaynaktan yetişmedikleri için çocuklara öğrettikleri bilgiler çeşitlidir ve bu durum da çocuklarda olumsuz yansımaları neden olmaktadır. Öğretmen maaşları ise geçimlerini idame etmelerine yetmeyecek derecede azdır. Tüm bu gerekçelerle okuma yazma oranı da oldukça düşüktür.⁷³⁴ İbn Hazım Ferid tarafından dile getirilen bu bilgilerden bazıları yorum içeriyor olsa da büyük oranda doğruluk payı vardır. İzmir Maarif Müdüriyeti tarafından İbn Hazım Ferid'in ilkokulun önemine dair söyledikleri dikkate alınmış olacak ki Kasım 1919'da ilkokulların baş muallimlerine gönderilen tamimde ilkokulun birinci sınıfının önemli olduğu belirtilerek, artık öğretmenler arasından en güzide ve en başarılı

⁷³³ Eğitimin kalitesi, Anadolu'nun neredeyse tamamında çok yüksek değildir. İlgili durumun sorumluluğu bazı yerlerde yerel meclislere yüklenmektedir. Örneğin, İnebolu'da maarife dair röportaj yapan bir muhabire oradaki bir hamal şu ifadeyi kullanmıştır: “bizim çocuklarımız da okuyup ticarete el atar korkusundan mektepleri hafifletiyorlar”. Bir öğretmen ise meclislere gönderilen kişilerin halktan yüksek olması gerektiğini belirterek “*maarifi ibtidaiyenin ne olduğunu bilmeyen bir cahilden yüksek bir netice beklemek abesdir.*” çıkarımında bulunmuştur. “İnebolu'da Maarif”, *Açık Söz Gazetesi*, 28 Aralık 1921, 2.

⁷³⁴ *Ahenk Gazetesi*, 16 Eylül 1919, 1.

olanların bu sınıfa tayin edileceği beyan edilmiştir. Kanuna uygun şartları taşımaları durumunda da bu kişilere baş öğretmen unvanı verilecektir. İlkokul öğretmenlerinin ilk devresinde eğitim verenlerin baş öğretmen olamayacağı düşüncesi de böylelikle ortadan kaldırılmış olacaktır.⁷³⁵ İlgili karar ile ilkokul eğitiminin öneminin kavranmaya başlandığını ve bu sınıf öğretmenlerinin de görevlerinde teşvik edilmeye çalışıldığını görmekteyiz. Dahası öğretmenlerin fikir birliği içerisinde olabilmeleri amacıyla Maarif Müdüriyeti tarafından öğretmenlere yönelik diğer bir tamim 20 Kasım 1919'da *Ahenk Gazetesi*'nde yayımlanmıştır. İlgili tamimde, öğretmenlerin, öğrenciler ile olan ilişkilerinde, öğrencilere gösterecekleri müsaade ve sınırlamalarda, verecekleri ceza ve ödüllerde aynı esaslar çerçevesinde hareket etmeleri istenilmiş ve buna dair ortak hareket tarzının belirlenerek uygulamaya geçilmesi bildirilmiştir. Öğrencilerin ilerlemesini temin etmek üzere öğretmenlerin felsefi ve içtimai fikir birliğinde olmaları ve mesleklerini de geliştirmeleri ayrıca vurgulanmıştır.⁷³⁶ Eğer bu gibi fikir birliğini işaret eden tamimler İbn Hazım Ferid Bey'in eğitim sistemine dair kaleme aldığı yazıdan yola çıkarak gerçekleştirilmeye başlandıysa basının gücü ve yönlendirmelerinin eğitim sistemi üzerinde oldukça etkili olduğunu iddia etmemiz yanlış olmayacaktır. Nitekim İbn Hazım Ferid Bey'in yazısından önce değil de sonra bu tür uyarıların yapılıyor olması bu iddiamızı güçlendirmektedir.

Yine 1919-1920 eğitim yılı başında Maarif Müdürlüğü tarafından ilkokulların derslerinde yeni düzenlemelere gidilmiş ve Kuranı Kerim, Ulumu Dinîye ve lisan derslerinin öğretimine önem verilmesi ve çocukların ahlaki terbiyelerine özen gösterilmesi istenilerek buna dikkat etmeyen öğretmenlerin cezalandırılırken dikkat edenlerin ise terfilerinde bu gibi durumların kullanılacağı belirtilmiştir.⁷³⁷ İşgal altında ilk eğitim senesinin bu gibi uyarılarla başlaması, henüz işgal kuvvetlerinin eğitim sahasına ve eğitimin içeriğine tam anlamıyla müdahale etmediklerini göstermektedir. Ancak belirtilmesi gerekir ki dini ve ahlaki eğitim işgal öncesinde de önemsenirken böyle bir

⁷³⁵ *Ahenk Gazetesi*, 9 Kasım 1919, 1.

⁷³⁶ *Ahenk Gazetesi*, 20 Kasım 1919, 1.

⁷³⁷ *Ahenk Gazetesi*, 5 Kasım 1919, 3.

uyarının işgal sonrası ilk eğitim yılı başlangıcında yapılması işgalin yansımalarının az da olsa başladığı fikrini doğurmaktadır.

Yeni düzenlemeler sadece öğrencilere yönelik değil öğretmenleri de kapsar hale getirilmiştir. Ankara ve diğer vilayetlerde olduğu gibi İzmir’de de öğretmenlerin gelişimini sağlamak üzere terbiye ve eğitim konularında konferanslar düzenlenmesi kararı alınmıştır. İlgili konferansların her hafta salı günleri öğleden sonra Namazgah Mektebinde icra edilmesi düşünülmektedir.⁷³⁸ Burada vurgulanması gereken en önemli nokta, bu tür mesleki gelişimi esas alan konferansların diğer vilayetlerle karşılaştırıldığında oldukça erken başlatılması hususudur. Elbette henüz Ankara’da Meclis’in açılmadığı ve İstanbul’da Meclisi Mebusan’ın görevine devam ettiği gözden kaçırılmamalıdır.

Çeşitli alanlarda öğretmen eksikliğine rağmen 1919-1920 eğitim yılı başlatılacaktır. Eksik bulunan öğretmenler dönem içerisinde tamamlanmaya çalışılmaktadır. Bunun için ya çeşitli tayinler yapılmakta ya da öğretmenlik sınavları açılmaktadır. Örneğin, İzmir Sultanisinin ilk kısmına, Alaşehir, Ödemiş ve Nazilli idadilerinin de ikinci kısımlarında Fransızca öğretmeni ihtiyacı vardır. Bu amaçla 22 Aralık 1919’da talepte bulunanlar için sınav yapılacağı ilan edilmiştir.⁷³⁹ Bu ve bunun gibi birçok ilanı eğitim süreci devam ederken dönem basınında görmek mümkündür. Dolayısıyla ihtiyaç duyulan alanlardaki öğretmenlerin sadece dönem aralarında ya da yaz tatili sırasında temin edilmesi gibi bir uygulama söz konusu değildir.

Ocak 1920’de etkisini hissettirmeye başlayan İspanyol Nezlesi de eğitimi etkileyen unsurlar arasında yer almıştır. Bu kapsamda Sıhhiye Meclisinin yönlendirmesiyle Maarif Müdüriyeti salgının yavaşlamasını sağlamak üzere 25 Ocak 1920 itibariyle eğitime on günlük bir ara verilmesine karar vermiştir.⁷⁴⁰ Ancak bazı özel okullar ile Gayrimüslim

⁷³⁸ *Ahenk Gazetesi*, 3 Şubat 1920, 3.

⁷³⁹ *Ahenk Gazetesi*, 18 Aralık 1919, 3.

⁷⁴⁰ *Ahenk Gazetesi*, 25 Ocak 1920, 3. İspanyol Nezlesi nedeniyle daha önce de farklı zamanlarda okulların tatil edildiği bilinmektedir. Örneğin, Aralık 1918’de de ilgili hastalığın özellikle öğrenciler üzerinde görüldüğü ve onlar aracılığıyla yayıldığı beyanından hareketle bir süre okullar tatil edilmek zorunda kalmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. BOA. MF. MKT. 1236. 77. 001. BOA. MF. MKT. 1237. 20. 001. Eğitime bu gibi salgın hastalıklar nedeniyle ara verilmesinin yanında aşırı sıcaklar sebebiyle dahi ara verildiği olmuştur. BOA. MF. MKT. 1243. 84. 001.

okulları bu karara uymayarak eğitime devam etmişlerdir. Bunun karşısında Maarif Müdüriyeti tekrar bir açıklama yaparak ilgili okul müdürlerinin meydana gelebilecek sonuçlardan sorumlu tutulacaklarını beyan etmiştir.⁷⁴¹ İlgili örnek, Gayrimüslimlerin artık Türk Maarif Müdüriyetinin direktiflerini dikkate almadığını göstermesi açısından önemlidir. Maarif Müdüriyeti ise herhangi bir yaptırımında bulunamayacağını farkında olarak sadece mesuliyeti okul müdürlerine yüklemekle yetinmiştir. Bu olayla birlikte Türk yönetiminin etki gücü sadece söylemden ibaret kalmaya başlamış ve gayrimüslim okulları üzerindeki otorite kaybı somut bir biçimde ortaya çıkmıştır.

Gayrimüslim okullara etki edemeyen İzmir Maarif Müdürlüğü ile buradaki Türk/Müslüman okullarında görev yapan öğretmenler arasındaki ilişkiye de değinilmesi, mevcut koşulların daha sağlıklı bir şekilde değerlendirilebilmesi açısından önemlidir. İzmir’de Maarif Müdürlüğü görevini yürütmekte olan Mahmut Ziya Bey ile İzmir-Aydın bölgesinde görev yapan öğretmenler söz konusu dönemde çeşitli sorunlar yaşamakta ve anlayamamaktaydılar. Öğretmenler, Mahmut Ziya Bey’in gizli bir amacı olduğunu düşünmekteydiler. Bu fikre ulaşmalarını temin eden düşünceler silsilesi ise şöyle ortaya çıkmıştı: Öğretmenler, Mahmut Ziya Bey’i ziyaret ederek eğitim sisteminin içerisinde bulunduğu duruma ve gelecekte alacağı şekle dair görüş alışverişinde bulunmuşlardır. Netice olarak mevcut durumda Yüksek Komiserliğin tayin edeceği yönetim şeklinin oluşturulmasına kadar mevcut durumun korunması ve okulların aynen varlığını sürdürmesi üzerinde karar kılınmıştır.⁷⁴² Ancak Mahmut Ziya Bey, varılan bu anlaşmaya sadık kalmayacaktır. Yürürlükteki vilayet kanununa göre bir okulun lağvedilmesi vilayet meclisi ya da vilayet encümeni tarafından karar altına alınabilirken Mahmut Ziya Bey kendi başına verdiği bir kararla Nehari İdadisini lağvetmiştir. İlgili okulu lağvederek kendi karşısında sorun olarak addettiği Ahmet Naili Bey’i de açıkta bırakmıştır. Bunu yapmak için öncelikle Ahmet Naili Bey, becayiş ile söz konusu okula alınmış ardından da okul kapatılarak açıkta bırakılmıştır. Becayiş usulünde aranması gereken iki tarafın arzusu aranmadan bir oldu bitti ile bu işlem gerçekleştirilmiştir. Bununla yetinmeyen Mahmut Ziya Bey, Mektebi Sultaninin son iki senelik eğitim derecesini kaldırmış ve bu

⁷⁴¹ *Ahenk Gazetesi*, 28 Ocak 1920, 3.

⁷⁴² BOA. MF. MKT. 1241. 89. 007. 001.

okulun programlarında değişiklik yaparak öğretmenlerini de tehditle sindirmeye çalışmıştır. Yaptığı bu gibi değişiklikleri sorgusuz sualsiz hiçbir rapora ihtiyaç duymaksızın gerçekleştirmiştir. Mektebi Sultanide on yıldır görev yapan, meslek hayatında otuzuncu yılını dolduran ve maaşı bin yedi yüz kuruşa kadar çıkmış olan Kadir Efendinin buradaki görevine son vererek dokuz yüz kuruş maaşla Hilal İdadisinde görev yapmaya zorlamıştır. Yine diğer bazı eğitim çalışanlarının maaşlarında azaltmaya gitmiş, eğitim alanında hiçbir varlığı görülmeyen kişilere usulsüz maaş ödemesi yapmış ve bazı kişilere yine usulsüz olarak öğretmenlik görevi vermiş ve maaşa bağlamıştır.⁷⁴³

Yunan Fevkalade Yüksek Komiserliği denetiminde varlığını sürdüren tüm idari birimlere bir süre sonra Yunanlar tamamen el koymuşlardır. Bu girişimden birkaç gün sonra Maarif Müdürü Mahmut Ziya Bey, tüm öğretmenleri İnas İdadisinde toplantıya çağırarak onlara hitaben kendisinin Yunan hizmetini kabul ettiğini ve bu şartlarda Yunan idaresini kabul ederek görevlerine devam etmek isteyenlerin isimlerini kaydettirmelerini, görevi kabul etmeyip İzmir’den ayrılmak isteyenlerin de gitmek istedikleri yerlere Yunanlar tarafından gönderileceğini ve bu konuda herhangi bir tartışmanın yapılmayacağını dile getirmiştir. Öğretmenler ister istemez durumun değişeceğini umarak ve içerisinde buldukları zorlu koşullar nedeniyle gelişmeleri bekleyerek bunu kabul etmek zorunda kalmışlardır.⁷⁴⁴ Ayrıca Nehari İdadisi Müdürü Ahmet Naili Bey’i ve Hilal İdadisi Müdürü Mahmut Şevki Bey’i odasına çağırarak ilgili okullarda “hayati Yunaniyeyi rencide edecek kitaplar” bulundurmaktan kaçınmalarını tavsiye etmiştir. Bunun üzerine çeşitli okullarda görev yapan öğretmenler⁷⁴⁵ Mahmut Ziya Bey ile ortak bir hareket tarzı üzerinde anlaşabilmek umuduyla kendisini ziyarete gitmişlerdir. Öğretmenlerin isteği, Cemaat-i İslamiye kurulana kadar Yunan İdaresinin Türk eğitimine müdahale etmemesini temin etmektir. İlgili konuda bir anlaşmaya varılmasına rağmen Mahmut Ziya Bey bu anlaşmaya

⁷⁴³ BOA. MF. MKT. 1241. 89. 007. 002.

⁷⁴⁴ BOA. MF. MKT. 1241. 89. 011. 001.

⁷⁴⁵ Söz konusu öğretmenler şunlardır: Nehari İdadisi Müdürü Ahmet Naili, Sultani Riyaziyat Öğretmeni Ahmet Nazımı, Sultani Müdür Yardımcısı İsmail Kemal, İbtidai Büyük İnas Mektebi Öğretmeni Hasan, İnas ve Hilal İdadileri Edebiyat ve Fransızca Öğretmeni ve Aydın Vilayeti Eski Mektupçusu Hasan Vasfi, Darümuallimin Tarih ve Coğrafya Öğretmeni Halil Hulusi, İnas İdadisi Türkçe Öğretmeni Süleyman Ferid, Darümuallimat Müdürü Süleyman Fehmi, Darümuallimat İktisat Muallimi ve Sada-yı Hak Gazetesi Baş Muharriri Mehmed Sırrı, Hilal İdadisi Müdürü Mahmud Şevki, Sultani Mektebi Hikmet ve Kimya Öğretmeni Mehmed Necati, Sultani Mektebi ve Nehari İdadisi Terbiye-i Bedeniye Muallimi Mehmed Nuri. BOA. MF. MKT. 1241. 89. 012. 001.

uymayacak aksine Türk okullarını zayıflatmak ve eğitim sistemine ket vurmak için elinden geleni yapacaktır. Türk öğretmenlere karşı yapmış olduğu haksız görevden almalar, yer değiştirmeler ve maaşlarını azaltma ya da zimmetine para geçirmenin yanı sıra Zükur Sultanisi ile İnas İdadisinin son sınıflarına bazı dersler eklemiştir. Bu eklemelerle de artık Darümuallimin ve Darümuallimata ihtiyaç kalmadığını Yunan Maarif Müşavirliğine bildirmiştir. Dahası Sultaniye de Rumca dersleri koydurtmuş ve öğretmenliğine de Sârafim isminde birisini atamıştır.⁷⁴⁶ Mahmut Ziya Bey, Yunan İdaresinden almış olduğu yetkiye istinaden yapmış olduğu işlerde tamamen Yunan taraftarı olarak hareket etmekte ve Türk öğretmenlerin düşünce ve görüşlerini dikkate almamaktadır.⁷⁴⁷ Üstelik Nehari İdadisi de kendisi tarafından lağvedilmiştir.⁷⁴⁸

Mahmut Ziya Bey'in bu tür uygulamaları tüm eğitim mensuplarını derinden etkilemiştir. İnas ve Hilal İdadileri Edebiyat ve Fransızca Öğretmeni Hasan Vasfi Bey, İzmir'de bulunan Fransa Mümessili Mösyö Laporte ile yaptığı bir mülakatında Mahmut Ziya Bey'in eğitim camiasında yaptığı bu gibi hareketler karşısında şahsına karşı insanların duyduğu kızgınlığı dile getirmiştir. Mösyö Laporte bu durumu Yunan Fevkalade Yüksek Komiseri Stergiadi'ye iletmiştir. Stergiadi, Mösyö Laporte'den gelen bu haber karşısında Türk eğitim mensuplarının ilgili konuda kendisine ayrıntılı bir rapor vermelerini talep etmiştir. Stergiadi'nin istemiş olduğu rapor 20 Ekim 1920 tarihinde Hilal İdadisi Müdür ve Öğretmenleri, Nehari İdadisi Müdür ve Öğretmenleri, Darümuallimin Müdür ve Öğretmenleri, Zükur Sultanisi Müdür ve Öğretmenleri, Darümuallimat Öğretmenleri ve İnas Sultanisi Öğretmenleri olmak üzere toplamda otuz dört öğretmen ve muhasebe-i hususiye baş katibinin de imzası olduğu halde kendisine sunulmuştur. Söz konusu rapora göre Mahmut Ziya Bey'in yaptığı iddia edilen usulsüzlüklerden bazıları şu şekildedir:

⁷⁴⁶ BOA. MF. MKT. 1241. 89. 012. 001. Engin Berber, Rumca dersleri konulan sultaninin Hilal Sultanisi olduğunu tahmin etmektedir ancak arşiv evraklarında hangi sultani olduğuna dair bir kayıt bulunmamaktadır. Engin Berber, 415.

⁷⁴⁷ BOA. MF. MKT. 1241. 89. 011. 001.

⁷⁴⁸ BOA. DH. UMVM. 69. 62. 006. Okulun kapatılması ile açıkta kalan öğretmenler ve maaşları (kuruş) şöyledir: Okul Müdürü ve Türkçe Öğretmeni Ahmed Naili Bey (2200), Terbiye-i Bedeniye Öğretmeni Mahmud Nuri Bey (800), Ticaret Şubesi Öğretmeni Salih Zeki Bey (1000). Katiplik ve hademelik gibi görevleri yerine getiren beş kişinin maaşları ise 400'er kuruştur. BOA. DH. UMVM. 69. 62. 008. Temmuz 1921 tarihinde Vilayet Mektupçusu Vekilinden Dahiliye Nezaretine gönderilen belgeden anlaşıldığı kadarıyla ilgili okulun kapatılmasından sonra bu kişiler açıkta kalmışlardır. BOA. DH. UMVM. 69. 62. 009.

Emekli bir zabıt olan Kenan Bey, İzmir Karşıyaka'da Tokadizade Şekip Bey'e ait olan bir evde kiracı olarak oturmaktadır. Mahmut Ziya Bey, ailesi ile bu hanede oturmak istemektedir. Bunun için Kenan Bey'in bir şekilde o bölgeden uzaklaştırılması gerekmektedir. Mahmut Ziya Bey, çareyi Kenan Bey'i hiç alakası olmadığı halde Darülmualimat Türkçe öğretmenliğine tayin etmekte bulur. Böylece Kenan Bey bu görevi ifa etmek için söz konusu evi boşaltmak zorunda kalır. Mahmut Ziya Bey eve yerleştikten bir ay sonra da Kenan Bey'i öğretmenlikten azleder. Görevini kötüye kullanarak kendisine çıkar sağlayan Mahmut Ziya Bey, ilgili örnekte öğretmen atamasında hiçbir şekilde çocukların alacağı eğitim kalitesini hesaba katmadığını ispatlamaktadır. Diğer bir örnekte Mahmut Ziya Bey, eğitim dönemi devam ederken öğle yemeklerini düzenli olarak Mektebi Sultani veya Darülmualimin'den talep etmiştir. Yaz tatili esnasında ise Darülmualimat muhasebe memuru Mustafa Efendi'ye verdiği emre göre okulun parası ile yiyecek temin edilerek her gün kendisi için yemek pişirilecek ve bu yemeğin masrafları okul açıldığı zaman öğrencilerin ödedikleri ücrete eklenecektir. Mustafa Efendi kanun dışı olan bu emri yerine getirmek istememiş ancak azledilme tehdidi sonrası kabul etmek zorunda kalmıştır. Böylece Mahmut Ziya Bey, tüm tatil süreci boyunca yemeğini ücretsiz bir biçimde okul kasasından temin etmiştir. Ayrıca Mahmut Ziya Bey, yapılan bazı yolsuzlukların üzerini de kapatmaya çalışmıştır. Şöyle ki: Darülmualimatta görev yapan eski bir ambar memuru hanımın yaptığı iş ve işlemleri incelemek üzere öğretmenlerden Süleyman Bey, Osman Bey, Sırrı Efendi ve Akif Efendi'den oluşan bir komisyon kurulmuştur. Kayıtlar incelendikten sonra birçok yolsuzluk olduğu anlaşılmış ve bu yolsuzluklara dair rapor yazılarak okul idaresine teslim edilmiştir. Mahmut Ziya Bey devreye girerek ilgili kadın memuru Kuşadası'nda bir öğretmenliğe tayin etmiş ve sonuçları kendisi için iyi olmayacak bu soruşturmayı kapatmıştır. Dahası Mahmut Ziya Bey'in yapılan usulsüzlüklerden pay aldığı iddiaları da vardır. Örneğin, Birinci Dünya Savaşı esnasında inas mektebi binasında Darülmualimin'e ait bir piyano vardır. İlgili piyano Darülmualimin eski müdürü Şerif Bey tarafından Musevi Alyans Mektebi öğretmenlerinden bir hanıma altı yüz liraya satılmıştır. Piyanonun kaybolduğunu öğrenen Darülmualimin Riyaziyat öğretmeni İbrahim Bey, Müdür Vekili Halid Bey ve Maarif Müdürü Mahmut Ziya Bey nezdinde girişimlerde bulunmuştur. Mahmut Ziya Bey, olayı çok dikkate almayarak yüzeysel bir

soruşturma yaptırmış ve konuyu kapatmıştır. Söz konusu durum Mahmut Ziya Bey'in bu satıştan komisyon almış olabileceği iddialarını gündeme getirmiştir. Bu gibi iddiaların yanı sıra Mahmut Ziya Bey'in yardım amacıyla toplanan paraları kendi arzusuna göre harcadığı ve harcanan yerleri açıklamadığı, bazı öğretmenleri yapmış oldukları gayrikanuni hareketlere rağmen desteklediği ve görevlerinde tuttuğu gibi birçok iddia sıralanmaktadır.⁷⁴⁹ Mahmut Ziya Bey'in bu gibi diktatörlük benzeri hareketleri neticesinde dönemin basını da kendisini kınamaktan geri durmamıştır.

Stergiadi, kendisine sunulan rapor sonrası Mahmut Ziya Bey'den eski halin devam etmesini ve yapmış olduğu tüm değişiklikleri geri almasını istemiştir.⁷⁵⁰ Bahsi geçen rapor Stergiadi'ye Ekim 1920'de sunulmuş olmasına rağmen Aralık 1920'de ilgili değişikliklerin hala Mahmut Ziya Bey tarafından uygulanmadığı görülmektedir.

Mahmut Ziya Bey, Yunan Yerel İdaresi nezdindeki görevini sürdürmekte ve Türk eğitim sistemini sınırlamaya ve engellemeye devam etmektedir. İlkokul müdürlerine çeşitli emirler vermekte ve bu gibi emirleri iletirken de özellikle kendisinin Yunan yerel yönetimi nezdinde Cemaat-i İslamiye maarif temsilcisi olduğunu vurgulamaktadır. Ancak böyle bir temsilin resmiyeti henüz mevcut değildir. Bu durum karşısında öğretmenler, genel bir toplantı yapmışlar ve Mahmut Ziya Bey ile ilişkilerini tamamen kesmeye ve tezkerelerini iade etmeye karar vermişlerdir. Bu yapıldıktan sonra da eğitim ile ilgili iş ve işlemlerin düzenlenmesi amacıyla Maarif Encümeninin meydana getirilmesi düşünülmektedir.⁷⁵¹ Öğretmenler bu durumu İstanbul Hükümetine de bildirmişler ve hem Mahmut Ziya Bey ile hem de Yunan tarafını tercih eden ve onların işlerine alet olan Mektebi Sultani Müdürü Ahmet Nuri Bey ile çalışma imkânı kalmadığını beyan etmişlerdir. İsmail Kemal Bey, İstanbul Maarif Nezaretine yazdığı yazıda bu ikisini "mütelevvîn" -yani renkten renge giren- olarak nitelemiştir.⁷⁵² Nitekim İsmail Kemal Bey'in tanımı oldukça doğru bir ifadedir. Mahmut Ziya Bey, Türk eğitim sistemine oldukça büyük zararlar vermiştir. Yapmış olduğu faaliyetleri Yunan idaresinden habersiz ya da onların istediği yön dışında gerçekleştirdiğini iddia etmek yersizdir. Yunan

⁷⁴⁹ BOA. MF. MKT. 1241. 89. 007. 003, 004, 005.

⁷⁵⁰ BOA. MF. MKT. 1241. 89. 012. 002.

⁷⁵¹ BOA. MF. MKT. 1241. 89. 012. 004.

⁷⁵² BOA. MF. MKT. 1241. 89. 011. 002.

Fevkalade Komiseri Stergiadi'ye sunulan rapor sonrasında Mahmut Ziya Bey'in hala görevine devam ediyor olması ya da o güne kadar yapmış olduğu iş ve işlemleri Stergiadi'nin direktifine rağmen düzeltmeye yanaşmaması karşılıklı bir anlaşma olduğunu göstermektedir. Yunan Fevkalade Komiserliği diğer Avrupalı devletlerin temsilcileri aracılığı ile gelen rapor karşısında Mahmut Ziya Bey'e karşı olumsuz bir tavır takınmış gibi görünmesi gerekmektedir. Nitekim bunu da yapmaya çalışmıştır. Ancak Mahmut Ziya Bey'in Yunan Yerel İdaresine rağmen istediği gibi hareket edebilmesi günün şartları dahilinde mümkün değildir. Mahmut Ziya Bey'in ilk başta Türk öğretmenlerle vardığı anlaşma gereği sisteme hiçbir şekilde müdahale etmeyeceği ya da müdahale edilmesine müsaade etmeyeceği fikri, tamamen bir aldatmacadan ibaret kalmıştır. Darülmualimin'e ve Darülmualimat'a ihtiyaç kalmadığı gerekçesi ile kapatılmasını istemesi, Mektebi Sultaninin dersleri arasına Rumca koydurması, Nehari İdadisini lağvetmesi, Türk okullarının programlarında gelişigüzel değişikliklere gitmesi ya da diğer faaliyetleri zaten varlığını zorlukla idame ettiren Türk eğitim sistemini derinden sarsmıştır.

Mahmut Ziya Bey bir süre sonra görevden alınacak ve yerine Maarif Başkatibi Hüsnü Bey vekalet etmeye başlayacaktır. İlgili dönemde maarif idaresi kadrosu ve maaşları şu şekildedir: Maarif Müdürü Vekili Başkatip Hüsnü Bey (500 Drahmi), İptidaiye Müfettişi Mithat Bey (600 Drahmi), Kâtip Alaeddin Bey (400 Drahmi), Kâtip Hakkı Efendi (350 Drahmi).⁷⁵³ Hüsnü Bey, Maarif Müdürlüğü görevini vekaleten üstlenmiş ancak görevinin içeriği ve kapsamı henüz ayrıntılı olarak tanımlanmamıştır. Cemaat-i İslamiye'nin kurulmamış olması, ilkokullar için çıkarılan kararnamenin henüz tam anlamıyla uygulanamıyor olması ve orta dereceli okulların durumuna dair herhangi bir karar verilmemiş olması bu belirsizliğin asli nedenlerindedir.

Görüldüğü üzere İzmir Maarif Müdürlüğü'nün de etkisi ile 1919-1920 Eğitim yılı Batı Anadolu'da Yunan baskısı altında geçmiştir. Yunan kuvvetleri bu dönemde sadece İzmir merkezindeki eğitime engel olmakla kalmamış ve Batı Anadolu içlerine ilerleyişlerini sürdürerek Bursa'ya kadar ulaşmışlar ve ilerleyen konularda görüleceği üzere buradaki

⁷⁵³ BOA. DH. UMVM. 69. 62. 006. Kamil Su, 60. Aydın Vilayeti Maarif Müdürü Vekili Hüsnü Bey tarafından Maarif Nezaretine gönderilen rapordan.

eğitim sistemine de çeşitli girişimlerle ket vurmaya başlamışlardır. Devam eden süreçte eğitim sistemi cemaat usulü ile ynetileceğinden vilayetlerdeki müftüler de ön plana çıkacaklardır. Tabii, Yunan kuvvetlerinin müftüler üzerinde de baskıları oluşacaktır. Örneğin, Manisa Müftüsü Alim Efendi, Yunan Fevkalade Komiserliği tarafından 1919 yılı sonlarında İzmir’e çağrılmasının akabinde Manisa’yı terk ederek Kuvayı Milliye saflarına katılacaktır.⁷⁵⁴

İlgili dönemde eğitim sistemi hala Maarif Müdürlüğü tarafından yönetilmekte ve Yunanlar henüz doğrudan tüm sistemi ellerine almamış durumdadırlar. Asıl Yunan baskısı ve etkisi zaman ilerledikçe ortaya çıkacak ve boyutları tüm sistemi altüst edecek kadar etkili olacaktır. Osmanlı Hükümeti ile İtilaf Devletleri arasında yapılan Sevr Antlaşması sonrasında Yunan Yüksek Komiserliği yetkilerini tam anlamıyla tüm işgal bölgelerinde hissettirmeye başlayacaktır. Bahsi geçen anlaşma sonrası Yunan Yerel İdaresi, İzmir’in “gerçek sahibi” olduğu iddiasını icraatları ile Türk yönetimi ve halkına zorla kabul ettirmeye dönük politikalar içerisine girecektir. Bu anlaşmayla birlikte Yunan Yüksek Komiserine kararname çıkarma, niversite kurma ve diğer gerekli gördüğü kurumları kurma yetkisi verilmiştir.⁷⁵⁵ Böylece işgal ettikleri yerlere de birer temsilci göndermeye başlayan Yunan Yerel İdaresi, vilayet, liva, kaza gibi tüm yönetim birimlerinde kendi idari teşkilatlanmalarını da oluşurmaya başlamıştır.⁷⁵⁶

İşgal edilen bölgelerdeki Osmanlı memurlarının görevlerini terk etmeye başlaması ise İstanbul Hükümeti için olumsuz bir tablo ortaya koymaya başlamıştı. İşgal Şartlarının ortaya çıkardığı sıkıntılar nedeniyle boşalan dairelere yeni memurların atanamaması buraları Yunanlar için doğal hedef haline getirerek işgali kolaylaştırmaktaydı. Nitekim İstanbul Hükümeti, memurların görevlerini terk etmemesi konusunda çeşitli zamanlarda sık sık uyarılarda bulunmayı ihmal etmeyecek ve ilgili dairelerin teftişi için de her nezaretten teftiş memuru gönderecektir. Hatta İstanbul Hükümeti, memurları daha sıkı

⁷⁵⁴ Alim Efendi’nin Manisa’yı terk etmesi üzerine bu görevi vekaleten Manastır Müftüsü Abdülhamid Efendi ifa etmeye başlamıştır. BOA. DH. İ. UM. 19. 12. 1. 87. 001-004.

⁷⁵⁵ Victoria Solomonidis, “Greece in Asia minor: The Greek Administration of the Vilayet of Aidin 1919-1922” (Basılmamış Doktora Tezi, London, University of London, 1984), 156.

⁷⁵⁶ rneğin, Salihli’ye Konstantinos Matikos isimli bir kişi gönderilmiştir. İstanbul Hükümeti, Yunan işgal kuvvetlerinin bu tür tasarruflarının engellenmesi konusunda çalışmalarda bulunmuştur. BOA. DH. İ. UM. 20. 29. 14. 47. 001-003.

kontrol altında tutmak amacıyla izinleri kaldırmış ve izinsiz vazifelerini terk eden memurların maaşlarının ödenmeyeceğini ve bir daha da memurluk vazifesi verilmeyeceğini ilan etmiştir.⁷⁵⁷ Tüm bu girişimlerin istenen neticenin elde edilmesini sağladığını iddia etmemiz mümkün değildir. Nitekim memurlar, İstanbul Hükümeti baskısı ile görev yerlerini terk etmeseler dahi Yunan baskısı ile ya da maaşlarını düzenli olarak alamamaları nedeniyle İstanbul Hükümetinin bu girişimi sakıt olmuştur. Ayrıca işgal edilen bölgelerde İstanbul Hükümetinin idari yetkisi ve gücünün zamanla azalması ve ortadan kalkması da memurların İstanbul Hükümetini dikkate almasını zorlaştırmıştır.

İstanbul Hükümetinin yukarıdaki tavrına rağmen işgal edilen bölgelerde iş ve işleyiş bahsedildiği üzere merkezden görüldüğü gibi değildir. Bu nedenle Yunan Yerel İdaresinin, Türk/Müslüman eğitime bakışına dair önemli ipuçları veren Türklerin Cemaat sistemine geçme sürecinde karşılaştığı sorunlar gözler önüne serilmeli ve süreç yakından incelenmelidir.

İzmir’de bulunan Türk okullarında görev yapan öğretmenler, işgal döneminde görevlerini şu şekilde açıklıyorlardı: Sükûn içerisinde Türklerin ilmen ilerlemesini sağlamaya çalışmak ve Türk gençlerinin güzel ahlak sahibi olmalarını temin ederek ilim ve sanatla meşgul olmalarını temin etmek. Bu amaca ulaşılması için ciddi bir mesai gerekiyordu. Bu mesainin sağlanmasını temin için de Türk eğitim sisteminin azınlıklar tarafından sürdürülen sisteme, yani cemaat sistemine dönüştürülmesi kabul ediliyordu.⁷⁵⁸ Öğretmenler, Türk eğitim sisteminin cemaat sistemine dönüştürülerek en azından devam ettirilmesini sağlayabileceklerine inanıyorlardı. Bu sisteminin kurulması için gereken hazırlıklar neredeyse tamamlanmıştı. İlgili sistem oluşturulduğunda da Cemaat tarafından tayin edilen bir maarif memurunun eğitim işlerinden sorumlu olması düşünülmekteydi. Yani bu kişi eski unvanı ile Maarif Müdürlüğü görevini üstlenecekti. Maarif memurunun yanı sıra bir de maarif encümeni oluşturulması planlanmaktaydı.⁷⁵⁹ Demek oluyor ki halihazırda vilayetlerdeki yönetim tarzının cemaat düzeyine indirgenmesi planlanmaktaydı.

⁷⁵⁷ BOA. MF. MKT. 1240. 23. 001.

⁷⁵⁸ BOA. MF. MKT. 1241. 89. 007. 001.

⁷⁵⁹ BOA. MF. MKT. 1241. 89. 007. 001.

Ağustos 1920’de Sevr Antlaşması, Osmanlı ve İtilaf Devletleri tarafından imzalanmıştı. Antlaşmanın imzalanması sonrasında Yunanistan, Batı Anadolu’da bulunan Yunan işgal kuvvetlerinin İzmir’deki idareyi resmen üstüne alması amacıyla birtakım kanunlar çıkararak düzenlemeler yapmıştı. Akabinde, İzmir’in resmi idaresi için şu bölümler oluşturuldu: Yüksek Komiserlik Ofisi ve Genel Sekreterlik, İç İşleri, Maliye, Adalet, Eğitim, Kamu Sağlığı ve Sosyal Refah, Ulusal Ekonomi (Ticaret, Endüstri ve Ziraat), Kamu İşleri, Müslüman İşleri ve Genel Müfettişlik.⁷⁶⁰ Ayrıca bir süre sonra Yunanistan’da çıkarılan bir kanunla İzmir’de bulunan Yunan Yüksek Komiserliği’nin ismi de “İzmir Yunan İdaresi” şeklinde değiştirildi.⁷⁶¹ Böylece İzmir ve çevresi resmen Yunanistan’ın bir parçası haline gelmiş oluyordu. Müslüman İşleri adı altında bir birim oluşturulmuş olmasına rağmen ne eğitim alanında ne de diğer Müslüman iş ve işlemlerinde oturmuş bir sistem söz konusu değildi. Dolayısıyla Cemaat-i İslamiye kurulması zorunluluk arz ediyordu.

Müftü Rahmetullah Efendi, Müslüman halkın bir arada temsil edilmesini sağlayacak olan cemaat heyetinin bir an önce kurulmasını sağlamak üzere girişimde bulunmak amacıyla Yunan Yerel İdaresi ile görüşmek istemiştir. Cemaat heyeti kurulmasını temin etmek amacıyla da halkın ileri gelenlerinin imzaladığı yedi yüz imzalı bir dilekçe oluşturulmuştur. Rahmetullah Efendi’nin görüşme talebi yirmi dokuz gün sonra ancak kabul edilmiştir. Görüşmeye Yüksek Komiser Stergiadi adına Kâtibi Umumi Gunaraki gelmiş ve Rahmetullah Efendi’nin Cemaat-i İslamiye kurulması teklifinin Sevr Antlaşmasının henüz onaylanmamış olması nedeniyle Stergiadi tarafından kabul edilemeyeceğini iletmiştir. Rahmetullah Efendi, ilgili teşkilatın kurulmasının elzem olduğu üzerinde ısrar ederek evrakların Fransızca kopyasını Stergiadi’ye iletmek üzere Gunaraki’ye teslim etmiştir.⁷⁶² Sevr Antlaşması 10 Ağustos 1920 tarihinde imzalanmış ve Yunanistan İzmir’deki yönetimi resmi ve fiili olarak eline almış ve çeşitli birimler dahi

⁷⁶⁰ Victoria Solomonidis, 156. İlgili bölümler oluşturulmadan önce başlangıçta oluşturulan bölümler şu şekildeydi: Genel Sekreterlik, Dış İşleri, İç İşleri, Mültecilerin Geri Dönüşü ve Rehabilitasyonu, Posta Ofisi, Hapishane, Ekonomi, Kamu Çalışmaları, Müslüman İşleri, Kamu Sağlığı ve Tercüme İşleri. Victoria Solomonidis, 136.

⁷⁶¹ 10 Eylül 1920 tarihli 2493 numaralı beş maddeden oluşan kanun ile gerçekleştirilmiştir. Kanun için bkz. Η Εφημερίς της Κυβερνήσεως <http://www.et.gr> ; Ayrıca bkz. Engin Berber, 300-301. ; Victoria Solomonidis, 158.

⁷⁶² BOA. MF. MKT. 1241. 89. 012. 001.

oluşturmuşken Cemaat-i İslamiye'nin kurulmasının Sevr Antlaşmasının henüz onaylanmamış olması gerekçesiyle kabul edilmeye yanaşılmaması, Rahmetullah Efendi'nin girişimlerinin Yunan Yerel İdaresi tarafından ertelenmesine ya da göz ardı edilmesine kılıf oluşturmuştur.

Rahmetullah Efendi'nin okulların idari heyetleri ile öğretmenlerinin maaşları durumunun çözülmesi amacıyla dile getirdiği, maaşların ödenmesi konusunda Stergiadi adına konuşan Gunaraki'nin beyanına göre maaşların ödenmesine artık imkân kalmamıştır. İlgili durum, Yunan Yerel İdaresi tarafından Maarif Müdürüne de bildirilmiştir.⁷⁶³ Öğretmen ve diğer memurlar, maaşlarının ödenmesi konusunda İstanbul Hükümeti'ne başvurularının yanı sıra Yunan Yerel İdaresi'ne de bir dilekçe vermişlerdir. İlgili dilekçede, memurların haklarının korunması, Yunan Yerel İdaresi'nin Osmanlı resmi dairelerine el koyması sonrası İstanbul Hükümeti'nin maaşları vermeyi durdurduğu ve içinde bulunulan durum nedeniyle maaşların devam etmesine izin verilmesi gerektiği konusunda istekte bulunulmuştur.⁷⁶⁴ İstanbul Hükümeti, memurlara görevleri başında kalmalarını söylemesine rağmen Yunan Yerel İdaresinin yerel yönetime tamamen el koymasının akabinde bu memurlara/öğretmenlere ödediği iki-iki buçuk aylık maaşların hediye niteliğinde olduğu ifade edilmiştir.⁷⁶⁵ Yani gerçekte bu kişiler, Yunan Yerel İdaresi nezdinde çalışan memurlar olarak nitelendirilmemiştir. İstanbul Hükümetinin maaşların devam ettirilmesi yönündeki doğrudan girişimleri sonuç vermemiştir. Bu nedenle son çare olarak siyasi yönden girişimler yapılması düşünülmüştür.⁷⁶⁶

Cemaat sisteminin kurulması, öğretmenlerin maaş alabilmeleri ile de doğrudan bağlantılıdır. Müslümanlar adına Yunan Yerel İdaresi tarafından doğrudan tanınan tüzel bir varlık olmaması, Müslümanların geri plana atılmasına ve varlıklarını temin edecek maddi kaynağın elde edilememesine neden olmaktadır. Dolayısıyla Müslüman varlığı doğrudan değil ancak dolaylı olarak zayıflatılabilmekte ve varlıkları tehdit edilebilmektedir. Ortada bir gelir vardır ancak bu gelir ne şu anki haliyle Müslüman okullarına verilmektedir ne de gelecekte devredilebilmesine imkân sağlayacak cemaat

⁷⁶³ BOA. MF. MKT. 1241. 89. 006.

⁷⁶⁴ BOA. DH. İ. UM. 20. 14. 006.

⁷⁶⁵ BOA. DH. İ. UM. 20. 14. 016.

⁷⁶⁶ BOA. HR. HMŞ. İŞO. 136. 10. 001.

sisteminin kurulmasına izin verilmektedir. Toynbee, Yunan kuvvetlerinin işgale başladıkları zamandan beri vergi ve bağış gibi gelirlere el koyduklarını fakat bunları okullara ödemediklerini ifade etmektedir.⁷⁶⁷ Solomonidis ise Yunanların gelirlere dokunmadığını aksine bazı okullara yardım edildiğini dile getirmektedir.⁷⁶⁸ Yunanlar, Türk/Müslüman eğitim sistemine uyguladıkları tüm bu engellere rağmen, Türk okulları için bir milyon drahmiden fazla para harcadıklarını iddia etmişlerdir.⁷⁶⁹ Yine bir başka Yunan kaynağına göre Yunan Yerel İdaresinin okullara yardımı şu şekildedir;⁷⁷⁰

Yıllar	Rum Okulları	Ermeni Okulları	Yahudi Okulları	Müslüman Okulları
1919-1920	532.134	-	-	-
1920-1921	1.322.553	1440	-	1.845.598
1921-1922	1.086.444	4560	19.280	3600
Toplam	2.941.131	6000	19.280	1.849.198

Tablo 20: Yunan Yerel İdaresinin okullara yardımı

Yukarıdaki tablodan anlaşıldığına göre Yunan Yerel İdaresi en fazla yardımı Rum okullarına yapmış ikinci sırayı da Müslüman okulları almıştır. Bunun yanında cüzi de olsa Ermeni ve Yahudi okullarına da yardım edildiği görülmektedir. Yunan kaynakları, verilen paraları bir yardım olarak değerlendirmektedir ancak İzmir'den İstanbul'a gönderilen bir belgede Yunanların bazı gelirlere el koyduğu açıkça belirtildiği⁷⁷¹ üzere bu bir yardımdan ziyade bölge gelirlerinden okullara ödenek ayrılmasından ibarettir.

Sözün kısası, Yunan Yerel İdaresi, Müslümanları ikircikli bir durumda bırakarak Türk/Müslüman eğitiminin varlığını tehdit etmektedir. Üstelik bunu alenen yapmaktadır.

⁷⁶⁷ Arnold J. Toynbee, *The Western Question* (London, 1922), 174.

⁷⁶⁸ Yunan Yerel İdaresi İzmir merkezinde iki, Manisa ve Ödemiş'te de iki okula yardımda bulunmuştur. Ayrıca yine Manisa, Ödemiş ve Tire'de bulunan üç medreseye de yardımda bulunmuştur. Söz konusu okullar için yıllık yetmiş bin Türk Lirası harcama yapıldığı iddia edilmektedir. Victoria Solomonidis, 180. ; Engin Berber, Stergiadi'nin İzmir Sultanisi'ne dönük olarak uyguladığı politikanın bazı dış basın organlarında olumsuz olarak aksettirilmesi nedeniyle Stergiadi'nin böyle bir hamle yaptığını dile getirmektedir. Engin Berber, 417.

⁷⁶⁹ İsmail Ediz, "Batı Anadolu'da Yunan İşgali (1919-1922)" (Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011), 311.

⁷⁷⁰ M. Μιχαηλίδης Νουάρος, "Η εκπαιδευτική πολιτική της Ελλάδος εν εις την εντός της Ζώνης των Σεβρών Μικρασιατικήν περιοχήν", *Μικρασιατικά Χρονικά*, sy 6 (1955): 62. ; Yazılan miktarlar Drahmî cinsindedir.

⁷⁷¹ BOA. DH. UMVM. 69. 62. 006.

Rahmetullah Efendi'nin durumun farkında olarak Gunaraki'ye yönelttiği teşkilattan mahrum olan bir cemaatin eğitim sistemini nasıl idare edeceği sorusu, Gunaraki tarafından cevapsız bırakılmıştır. Yunan tarafı Türk tarafına karşı açık bir oyun içerisindedir. Türk tarafı oyunun farkında olmasına rağmen herhangi bir bağlayıcı güçten yoksun durumda olması onu, varlığının yavaş yavaş ortadan kaldırılmasını izleyici konumunda bırakmıştır.

Cemaat-i İslamiye kurulmadan önce ilk olarak Yunan Yerel İdaresi, merkez vilayette Maarif Encümeni kurmaya girişmiştir. Heyete katılacak isimler belirlenmiş ve kendilerine tebligat yapılmıştır. Bir kısmı vazifeye hiç başlamamış ve diğer bir kısmı da kısa bir süre içerisinde görevlerinden birer birer çekilmişlerdir.⁷⁷² Böylece bu idare adeta ölü doğmuştur. Sonrasında bu idare için görevden ayrılan kişilerin yerine yeni seçimlerin yapılması gündeme gelmiş fakat bu defa Yunan Yerel İdaresi bunu engellemiştir.⁷⁷³

Nihayet cemaat sisteminin ilk nüvelerinden biri⁷⁷⁴ Yunan Fevkalade Yüksek Komiseri Stergiadi imzası ile 18 Şubat 1921 tarihinde kararname biçiminde yayımlanmıştır. İlgili kararname, genel anlamda eğitim sisteminin nasıl teşkilatlanacağı, gelirlerini nasıl sağlayacağı, öğretmenlerin nasıl atanıp azledileceği gibi hususları karar altına almaktaydı. Cemaat-i İslamiye teşkilatı kurulana kadar İzmir ve çevresindeki okullar, bahsedilen kurallar dahilinde hareket edecektir. İlgili kararnameden genel hatlarıyla bahsedecek olursak şu gibi hususlara yer veriliyordu: (Madde 2) Okulların tüm giderleri, öğretmen ve hizmetli maaşları okulun bulunduğu yerde yaşayan kişiler tarafından

⁷⁷² BOA. DH. UMVM. 69. 62. 006.

⁷⁷³ Kamil Su, 31.

⁷⁷⁴ İzmir merkez kazada Cemaat sistemi kurulması konusunda Yunan Yerel İdaresi tarafından çeşitli zorluklar çıkarılsa da bazı kazalarda Cemaat sisteminin kurulabildiğini görmekteyiz. Örneğin, Menemende bu sistemin kuruluşu şu şekilde gerçekleşmiştir: Sevr Antlaşması imzalanmadan önce Menemen Kaymakamlığı, kazada bir cemaat sistemi teşkilini gerekli görmüş ve ileri gelen ahaliden beş üyeli bir teşkilat kurmuştur. Sevr Anlaşmasının imzalanması sonrasında bu oluşumu daha sistemli bir hale getirmek amacıyla bir nizamname oluşturulması düşünülmüş ve Kaymakam Tefik Bey ile bu beş üye bir araya gelerek nizamnameyi meydana getirmişlerdir. İlgili nizamname Evkaf, Belediye, Maarif komisyon ve heyetleri huzurunda tekrar tekrar okunarak tetkik edilmiş ve yerel yönetim tarafından da onaylanarak yürürlüğe konulmuştur. Ardından kazanın ileri gelenleri, aydınları, Evkaf ve Maarif komisyonları ve Belediye heyeti bir araya gelerek gizli oy usulüyle sekiz kişilik geçici bir idari heyet teşkil etmişlerdir. Söz konusu heyetten üç kişi din alimlerinden, beş kişi ise halkın ileri gelenleri ve aydınlardan oluşmaktadır. "Tavzihi Hakikat", *Ahenk Gazetesi*, 28 Eylül 1920, 3. ; Diğer bazı yerlerde de Cemaat-i İslamiyeler oluşturulmuş ve çalışmalar yapmaya başlamıştır. Kırkağaç Cemaat-i İslamiye Heyeti tarafından kaleme alınan bir yazı için bkz. ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρική Υπηρεσία, 1922/5.5.

karşılacaktır. (Madde 3) Müslüman halk her yıl İslam okullarının giderleri için belirli miktarlarda para vermekle mükelleftir. (Madde 4) Her kaza merkezinde eskiden olduğu gibi maarif encümenleri bulunacak ve bunlar beş üyeden meydana gelecektir. Üyeler her dört yılda bir, kadı ve müftünün de dahil olduğu kaza belediye meclisinin Müslüman üyeleri tarafından seçilecektir. (Madde 5) En az bir İslam okulu bulunan yerde üç üyeden oluşan mahalli mektep komisyonu kurulacak ve komisyon üyeleri her iki yılda bir mahalle veya köy ihtiyar heyetinin göstereceği adaylar arasından kaza maarif encümenince seçilecektir. (Madde 6) Maarif encümeni ve mektep komisyonu üyeleri herhangi bir ücret almayacaklar ancak maarif encümeninin önerisi ve mülki idarenin de onayı ile encümen katiplerine maaş verilebilecektir. (Madde 7) Maarif encümeni okulların geliri için halktan alınacak vergi miktarını belirleyecek ve bunun denetimini sağlayacaktır. Mektep komisyonları ise gelirlerin toplanmasından sorumlu olacaktır. (Madde 8) Mektep komisyonları her yıl okullar açılmadan yönetiminde bulundukları okullara ait giderleri gösteren bir cedvel hazırlayacak ve maarif encümenine teslim edecektir. Maarif encümeni de bu cedvellerde belirtilen miktarları halka paylaşacaktır. (Madde 9) İlgili cedveller, okullar açılmadan önce köy ve mahallelere gönderilecek ve on beş gün süreyle itirazlar kabul edilecektir. Kaymakam başkanlığında toplanan kaza maarif encümeni, kadı ve müftünün de hazır bulunması ile itirazları inceleyecektir. Burada verilen kararlar kesin olmakla birlikte herhangi bir kanuni yola da kapalıdır. (Madde 10) Mahalli mektep komisyonları ilgili meblağları makbuz karşılığı toplayacaktır. (Madde 11) Vergilerin tahsil edilememesi durumunda tahsilatı sağlamak için yerel inzibat memurları görevlendirilecektir. (Madde 12) Gelir tahsisi olan okullar, doğrudan o gelirlere yararlanacak, ilgili gelirin yetmemesi durumunda da diğer ortak gelirden ödeme yapılacaktır. (Madde 13) Her yıl mektep komisyonları gelir ve giderlerin hesabını yapacak ve bunları maarif encümenlerine onlar da idari amirler vasıtasıyla Yunan Fevkalade Yüksek Komiserliğine gönderecektir. (Madde 14) Öğretmenlerin atanması, yer değiştirmesi ya da azledilmesi gibi hususlar ilgili bölgenin maarif müfettişliği tarafından kaza maarif encümeni ile danışılarak yerine getirilecektir. Nihai olarak bu gibi kararların onaylanması Yunan Yerel İdaresi Maarif Şubesi tarafından yapılacaktır. İlgili Kararnameye bir de geçici madde eklenmiştir. Buna göre, Cemaat-i İslamiye'nin kesin teşkiline ve Mahalli Meclisi Mebusan tarafından gelir kaynağı tayin

edilmesine kadar Müslüman ilkokullarında mecburi sebepler nedeniyle ortaya çıkabilecek bütçe açığı, Yunan Yerel İdaresinin karar ve tensibiyle ya yerel genel gelirlere ya da vilayet maarif gelirlerinden karşılanacaktır. Darlık içinde bulunan cemaatin bu konudaki talebi kaza maarif encümeninin gerekçeli raporu ile Fevkalade Komiserlik İslam Dairesi Şubesine teslim edilmek üzere vaktinde mahalli kaymakamlığa verilecektir.⁷⁷⁵ Söz konusu kararname, Milli Eğitim Müdürlüğüne değil de İzmir Maarifi İslamiye Komisyonu'na gönderilmiştir.⁷⁷⁶ Böylece Yunan Yerel İdaresi resmi olarak, Milli Eğitim Müdürlüğünü Maarifi İslamiye Komisyonu'nun altında bir birim olarak gördüğünü göstermiştir.

Bu kararname ile cemaat sisteminin kurulması konusunda en ciddi ve somut adım atılmıştır. Ayrıca bu sistemin kurulmasına kadar geçici madde ile beyan edildiği üzere İslam okullarının içerisinde bulunduğu maddi açıdan zor durumun giderilmesine yönelik olarak ya genel gelirlere ya da maarif hisselerinden para sağlanması düşünülmektedir. Bu madde, İslam ilkokulları için umut vaat etmektedir. Nitekim uygulamada bu olumlu düşüncelerin ortadan kalktığı görülecektir. Kararnamede açıkça görüldüğü üzere tüm Türk/Müslüman ilkokulları kısmen Yunan idaresi dışında tutulurken, son karar merci yine Yunan Yerel İdaresidir. Ayrıca ilkokul haricinde kalan orta okulların burada zikredilmediği görülmektedir. Bu tür okulların, Yunan Yerel İdaresi tarafından sağlanan ödenek ile idare edileceği ilgililere sözlü olarak bildirilmiştir.⁷⁷⁷ İlgili tarihlerde Mektebi Sultaninin kapatılmış olması nedeniyle geride orta dereceli okul olarak Darümuallimin, Darümuallimat, Hilal Sultanisi ve İnas İdadisi kalmıştır.⁷⁷⁸

Kararname ile maaşların ödenebileceği, okulların hayatlarını sürdürebileceği, eğitim sisteminin bir düzene oturacağı genel kanısına rağmen beklendiği gibi olmamıştır.

⁷⁷⁵ BOA. DH. UMVM. 69. 62. 005.

⁷⁷⁶ Gönderilen kararname ile şu mesaj da iletilmiştir: “İzmir Maarifi İslamiye Komisyonu Canibi Alisine, Mekatib-i İslamiyenin idaresine dair Fevkalade Komiser Hazretlerinin aynı numaralı kararnamelerinin bir sureti tercümesiyle tarafı alilerine tesyar kılınmıştır. Sene-i haliye tedrisatının çoktan beri hulul etmiş olmasına ve Fevkalade Komiserlikçe bundan sonra mekâtib-i iptidaiye muallimleri maaşlarının ödenmesine devam edilemeyeceğine binaen ekteki kararname maddelerinin süratle tatbiği suretiyle mekâtib-i iptidaiye muallimleri maaşlarının temini ve bu babdaki işlerin Fevkalade Komiserliğe bildirilmesi rica olunur” Fevkalade Komiser Emriyle Şube Müdürü D. Buduri. 20 Şubat 1921. BOA. DH. UMVM. 69. 62. 005.

⁷⁷⁷ Kamil Su, 36.

⁷⁷⁸ BOA. DH. UMVM. 69. 62. 006.

Aslında ilgili kararname ile kurulan sistem geçmişten beri devam edegelen yerelden yönetim uygulamalarının bazı değişikliklerle sürdürülmesi anlamına geliyordu. Önceden de ilkokullar, bulunduğu mahaldeki insanların vergileri ile idare ediliyordu. Kararname kurum isimlerini ve kısmen de görev alanlarını değiştiriyordu. Ancak neticede tüm sistemi Yunan Yerel İdaresine bağlıyordu. Dolayısıyla Yunan Yerel İdaresi'nin istemediği ya da uygun görmediği hiçbir şeyi yapmak mümkün değildi. Daha önceki sistemde vergiler bu iş için görevli memurlar aracılığı ile toplanırken şimdi bu işlemler komisyonlar tarafından yerine getirilecekti ve komisyon üyeleri (encümen katipleri hariç) bu iş ve işlemleri nedeniyle herhangi bir gelir temin edemeyecekti. Dolayısıyla işler tamamen gönüllülük esası üzerinden yürütülecekti. İlgili döneme kadar yerel idareler tarafından yerine getirilen bu iş ve işlemler için memurlara maaş ödeniyordu. Dolayısıyla işlerin gönüllü hale getirilmesi ve sistemin tam olarak çalıştırılmaması nedeniyle olumlu bir süreç ortaya çıkması beklenirken tamamen olumsuz bir süreç başlamıştır. Ayrıca bu tarihten sonra memur/idareci maaşlarının da drahmi olarak ödenmesi benimsenecektir. Bu durum da Yunan Yerel İdaresinin ekonomik alanda da varlığını pekiştirmesi için önemli bir adım olarak değerlendirilebilir.

Kararname ile Türk/Müslüman okullarını idare etmesi planlanan maarif bürokratik sistemi ise iki şekilde meydana getirilmiş oluyordu. İlki, Yunan Yerel İdaresi çatısı altında faaliyet gösterecek olan İslam Okulları Bölümü, diğeri zaten hali hazırda varlığını sürdürmekte olan İslam Okulları Maarif Müdüriyeti. Birincisi resmi kanalı oluşturmakta, ikincisi ise halk nazarında herhangi bir tepkinin ortaya çıkmasını engelleme amacından ileri gelmekteydi.⁷⁷⁹ Yunan Yerel İdaresi, Türk/Müslüman ilkokul eğitim sistemini yönetmek üzere bir idare vücuda getirmesine rağmen bu idarede görev almak için Yunanca bilmeyi şart koşmuştu. Aydın Vilayeti Maarif Müdürü Vekili Hüsnü Bey'in ifadesine göre, Türk/Müslümanların burada istihdam edilmesinin nedeni Yunanların iş ve işlemleri öğrenmelerini sağlamaktır. Bunun gerçekleşmesinin ardından istihdam edilen Türk/Müslümanlar görevden uzaklaştırılacaktır.⁷⁸⁰

⁷⁷⁹ Kamil Su, 60.

⁷⁸⁰ Maarif Müdürü Vekili Hüsnü Bey, bu durumun ilgili idarede çalışan kişilere verilen maaş miktarlarından dahi anlaşılabilirliğini iddia etmektedir. Söz konusu maaşlar şu şekildedir: Maarif Müdürü Vekili ve

Kararnamenin akabinde ilk olarak İzmir merkezi dahilindeki okullar yedi bölgeye ayrılmıştır.⁷⁸¹ Bölgeler ve okullar şu şekildedir: 1. Bölge: Namazgah, Mecidiye İnas, Teshile Zükur, Birinci Ana okulları. 2. Bölge: Numune, Hadikatül Vildan, Terakki İnas, Memduhiye, İkinci Ana okulları. 3. Bölge: Gayret Zükur ve İnas, Bozyaka okulları. 4. Bölge: Selimiye İnas, Sahiliye Zükur okulları. 5. Bölge: Karantina Kuhtalit ve Ana okulları. 6. Bölge: Tefeyyüz Muhtelif ve Ana okulları. 7. Bölge: Karşiyaka Zükur ve İnas Numune ve İnas İptidai ve Menba-i İrfan ve Ana okulları. Okullar bölgelere ayrıldıktan sonra Şubat (1921) ayının ortasından itibaren her bölge için komisyonlar oluşturulmaya başlanmıştır. Birçok bölge için komisyonlar Mart ortasına kadar vücuda gelmiş fakat merkez maarif encümeni oluşturulamadığı için komisyonlar hem resmîyet kazanamamış hem de çalışmaya başlayamamıştır.⁷⁸²

Komisyonlar bir süre sonra çalışmaya başlayabilecektir ancak daha sonra görülecektir ki gelirlerin de azalması ile bu komisyonlardan istenilen verimin alınması mümkün olmayacaktır. Komisyonların çalışmaya başlaması *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*'nde takdirle karşılanmıştır. Ayrıca Aydın Maarif İdaresinin her köye öğretmen göndermek üzere teşkilatlandığı ve öğretmenlerin, yeni ve ileri tedris usulleri konusunda da bilgilendirildiği belirtilmiştir.⁷⁸³ Aralık 1921'e gelindiğinde ilgili komisyonlar aracılığıyla ilkokul öğretmenlerine dokuz ayda sadece iki-üç defa maaş verilebildiği görülmektedir. Yıllık maarif gelirleri yaklaşık on bin lira civarındadır. İlgili paranın tamamı Yunan Yerel İdaresi tarafından maarife teslim edildiği halde bu miktar öğretmen maaşlarının sadece bir aylık giderini ancak karşılamaktadır.⁷⁸⁴ Batı Anadolu'da bu teşkilatlanma faaliyeti yapıldığı sırada Ankara'da da İzmir'de görev yapan öğretmenlere

Başkatip Hüsnü Bey: 500, Müfettiş Mithat Bey: 600, Kâtip Alaettin Bey: 400, Kâtip Hakkı Bey: 350, Hademe Cemal Ağa: 240 drahmi. BOA. DH. UMVM. 69. 62. 006. Kamil Su, 60 ; Bir süre sonra Yunan Yerel Yönetimi, Türk/Müslüman çalışanların çeşitli kurumlardaki işlerine son vermeye başlayacaktır. Örneğin Aydın Vilayeti Muhasebe-i Hususiye çalışanlarının işlerine son verilmesi için bkz. BOA. DH. UMVM. 3. 78. 001.

⁷⁸¹ Söz konusu okullar daha önce semtlere göre ayrılmakta ve vergiler bu kapsamda toplanmaktaydı. Örneğin 1919 senesinde semtler ve vergileri şu şekildeydi: Basmane – 144795 kuruş, Eşrefpaşa – 93297 kuruş 20 para, Karantina – 220602 kuruş 20 para, Mahmudiye – 914229 kuruş, Beşdurak – 815373 kuruş 20 para, Paralı Köprü – 92696 kuruş, Tilkilik – 74109 kuruş 25 para, Mecidiye – 280209 kuruş, Katipzade – 23487 kuruş 20 para, Karşiyaka – 136753 kuruş. *Ahenk Gazetesi*, 12 Ocak 1920, 3.

⁷⁸² Kamil Su, 57.

⁷⁸³ "Aydın Maarifi", *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 31 Mayıs 1921, 2.

⁷⁸⁴ BOA. DH. UMVM. 3. 78. 001-002.

yardım yapılması konusu gündeme gelmiştir. Bu kapsamda İcra Vekilleri Heyetince konu görüşülmüş ve Müdafaa-i Milliye Vekaleti bütçesinden bin beş yüz ve Dahiliye Vekaleti bütçesinden de bin lira verilmesi uygun görülmüştür.⁷⁸⁵

Yunan Yerel İdaresi, Batı Anadolu'da işgal edilen bölgelerin artması nedeniyle bu bölgeleri daha sistemli bir şekilde yönetmek amacıyla 1921 yazında daha önce kurmuş olduğu bölümleri yeniden düzenleme gereği duymuştur. Buna göre bölümlerin son hali şu şekilde belirlenmiştir: 1) Genel Sekreterlik, 2) Adalet Bölümü, 3) İç İşler Bölümü, 4) Eğitim Bölümü, 5) Finans Bölümü, 6) Ulusal Ekonomi Bölümü, 7) Kamu Çalışmaları Bölümü, 8) Haberleşme Bölümü, 9) Kamu Sağlığı ve Sosyal Refah Bölümü, 10) Askeri İşgal Bölgesi Bölümü, 11) Müslüman İşleri Bölümü.⁷⁸⁶ Söz konusu bölümlerden dördüncü sıradaki Eğitim Bölümü, Müslüman eğitimini kapsamıyordu. İlgili bölüm, Rum çocukları için ilkokul, ortaokul ve yüksekokul eğitim işlerinin yanında Eski Eserler, Genel Müfettişlik ve Okul Hijyeni gibi alt birimlere ayrılıyordu. Müslüman çocuklarının eğitimi de dahil olmak üzere Müslümanlar özelinde adalet sistemi ve diğer birimler Müslüman İşleri Bölümü çatısı altında toplanıyordu⁷⁸⁷ ve ilgili bölümün başında Dimitrios Vuduris bulunacaktı.⁷⁸⁸

Yunan Yerel İdaresi, bir adım daha ileri giderek çeşitli dairelerde görev yapan Osmanlı memurlarının görevlerine son vermesinin yanında İstanbul Hükümetine bağlı olan çeşitli daireleri de kapatmaya başlamıştır. 17 Kasım 1921 itibariyle İdare-i Hususiyedeki kayıt ve evraklar Osmanlı memurlarından devralınarak yalnızca bir kâtip görevde bırakılmış ve diğerleri kovulmuştur.⁷⁸⁹ Ayrıca Yunan işgal güçleri, ekonomik alanda da çeşitli girişimlerde bulunmaya başlamışlardır. İşgal ettikleri bölgelerde Yunan Drahmisinin alım gücünü de artırmaya çalışmışlardır. Bu kapsamda ilk olarak Bursa ve İzmir'de bir kuruş fazlasına piyasaya drahmi sürmüşler ve Bursa'da piyasaya sürülen drahmi miktarını oldukça artırmışlardır. İstanbul Hükümeti bu durumu ortadan kaldırmaya ve piyasaya

⁷⁸⁵ İlgili paranın ne şekilde ve ne zaman gönderildiği kayıtlarda geçmemekle birlikte İcra Vekilleri Heyeti söz konusu kararı 15 Nisan 1921 tarihinde almıştır. BCA. 3. 24. 19.

⁷⁸⁶ Victoria Solomonidis, 157.

⁷⁸⁷ Victoria Solomonidis, 157.

⁷⁸⁸ Vilayeti Umuru Hukukiye Eski Müdürü olup Osmanlı kayıtlarında ismi Boduroğlu Dimitraki Efendi şeklinde de geçmektedir. BOA. DH. UMVM. 69. 62. 006.

⁷⁸⁹ BOA. DH. UMVM. 3. 78. 001.

drahmi girişini sınırlamaya çalışmıştır.⁷⁹⁰ Ardından Yunan işgal kuvvetleri Bandırma, Bursa, Karesi, İzmir ve çevresinde drahminin on üç buçuk kuruş rayiçe piyasada işlem görmesi için emir vermişlerdir. İstanbul Hükümeti, drahminin piyasada bu şekilde işlem görmesinin zorunlu tutulması üzerine Avrupa devletleri nezdinde girişimde bulunmuştur. Ayrıca bu durumun kanunlara ve Sevr Antlaşmasına uygun olmadığı da vurgulanmıştır.⁷⁹¹ Dahası drahmin kullanımı da işgal altındaki bölgelerde zorunlu hale getirilmiştir.⁷⁹² Bu ekonomik yaptırım, bahsi geçen yerlerde yaşayan ve zaten alım gücü düşük olan Osmanlı vatandaşlarını doğrudan ekonomik yönden de yıkıma uğratacaktır.

İzmir'deki neredeyse tüm okullar, Yunan işgalinden payına düşen zorluğu ve sıkıntıları almıştır. Birçoğu ya kapatılmış ya da kapanmak zorunda bırakılmıştır.⁷⁹³ Mektebi Sultani binası ile ilgili durum ise hepsinden biraz daha zorlu geçecek olan süreçtir.

Maarif Müdürü Mahmut Ziya Bey, 29 Ekim 1920 tarihinde Mektebi Sultani Müdürü Ahmed Nuri Bey'e tahliye emrini elden vermiştir. Bunun üzerine öğretmenler ve idari çalışanlar bir toplantı yaparak alınması gereken tedbirleri ve yapılması gereken girişimleri görüşmüşler ve Belediye Başkanı Hacı Hasan Paşa ile eşraftan birkaç kişi ile birlikte Mösyö Stergiadi'ye başvurularak işgalden vazgeçilmesini talep etmeye karar vermişlerdir. Üç gün sonra okul müdürü Ahmed Nuri Bey, Yunan Fevkalade Komiserliği Kâtibi Umumisi Mösyö Gunaraki tarafından çağrılmış ve okulun üç dört gün içerisinde boşaltılması emredilmiştir. Ahmed Nuri Bey, bu durum karşısında heyecan ve asabiyete kapılmıştır. Okulun hiçbir çareye başvurulmadan doğrudan teslim edilmesi konusunda öğretmenlerin, okul çalışanlarının ve hariçteki okul ile bağlantılı kimselerin rızası olmadığı açıktır. Bu nedenle Müdür Yardımcılığı görevini yürüten İsmail Kemal Bey, Ahmed Nuri Bey'in heyecanını yatıştırmaya çalışmış ve sorumluluğu diğer öğretmenlerle birlikte üzerine alarak tahliye konusunda acele edilmemesi gerektiğini dile getirerek eğer Ahmed Nuri Bey'in bu durumdan çekiniyorsa tahliye emrini Müdür Yardımcılığına

⁷⁹⁰ BOA. DH. İ.UM. 20. 25. 14. 083. 002.

⁷⁹¹ BOA. DH. İ.UM. 20. 26. 14. 15. 002.

⁷⁹² BOA. HR. HMŞ. İŞO. 216. 40. 001, 003. ; Ayrıca İzmir'de çıkan gazetelerde Drahmi ile Osmanlı lirasının oranları günlük olarak verilmeye başlanmıştır. Drahminin 5,5 Osmanlı Lirasının ise 650 şeklinde gösterildiği örnek borsa verileri için bkz. *Islahat Gazetesi*, 7 Mayıs 1922, 2.

⁷⁹³ Türk okullarının yanı sıra Türk kelimesinin dahi kullanımı gazetelerden engellenmeye çalışılmakta ve gazeteler oldukça ağır bir sansüre tabi tutulmaktadır. *Anadolu'da Yenigün Gazetesi*, 26 Mayıs 1922, 2.

bildirdiğini belirterek evinde birkaç gün dinlenmeye çekilmesini kendisinden rica etmiştir.

16 Kasım 1920 tarihinde Mektebi Sultani binasında Nehari İdadisi Müdürü Ahmed Naili, Hilal ve İnas idadileri Edebiyat ve Fransızca öğretmeni Hasan Vasfi, Darümuallimat Müdürü Süleyman Fehmi, matbuat namına muharrirlerden Alemdarzade Lütfü, Darümuallimat İktisat Öğretmeni ve *Sadayı Hak Gazetesi* Başyazarı ve Hilal İdadisi Müdürü Mehmet Şevki Bey'in katıldığı bir toplantı yapılmış ve şu kararlar alınmıştır: Tüm öğretmenler asayışı ihlal etmeden üzüntülerini ve kırgınlıklarını göstereceklerdir. Okulun boşaltılmasında hiçbir yetkileri olmaması nedeniyle tahliye gerçekleştirilmeyecektir. Ancak yerel güvenlik güçlerinin müracaatı üzerine okuldan ayrılacaklardır. İlgili karar ve Mösyö Stergiadi'ye hitaben yazılan açık mektup Türkçe gazetelerde neşredilmek üzere imzalandığı sırada Mektebi Sultani Müdürü Ahmed Nuri Bey belediye dairesine gitmiştir. O sırada Müftü Rahmetullah Efendinin başkanlığında bir heyet Yunan Fevkalade Komiserine müracaat etmek üzere toplantı yapmaktadır. Ahmed Nuri Bey araya girerek okulda kan döküleceğini ve kendisinin sorumluluk kabul etmeyeceğini beyan etmiş ve bununla da yetinmeyerek Müdür Yardımcısı İsmail Kemal Bey ve diğer okul çalışanlarından oluşan yedi kişiye okulun hemen tahliye edilmesine dair emir göndermiştir.⁷⁹⁴ Ayrıca Maarif Müdürü Mahmut Ziya Bey ile birlikte yerel

⁷⁹⁴ Ahmet Nuri Bey'in gönderdiği emirlerde 3 Teşrinisani 1336 (3 Kasım 1920) tarihi yazılıdır. Ancak yukarıda belirtilen bilgilerin alındığı arşiv belgesinde bu tarih 16 Teşrinisani 1336 (16 Kasım 1920) gibi kayıtlara geçilmiştir. Arşiv vesikasında yazan tarihe sadık kalmak adına tarihlendirmeyi biz de 16 Teşrinisani 1336 olarak verdik. Ahmet Nuri Bey'in emir gönderdiği kişiler ve emir içerikleri şu şekildedir: Türkçe Mui'di Avni Bey'e: Mektepte mevcut defterlerin bir yere toplatılarak Karşıyaka'daki Darümuallimat binasına nakline memursunuz ve muhasebe memuru Kadri Bey ile birlikte çalışmanız gerekmektedir. Fransızca Mui'di Hikmet Bey'e: Maarif müdüriyetinin emri gereği bugün velisiz leyli talebe darümuallimata nakledileceklerinden dışarıdan mektep muallimlerinden eski şahısların kabul edilmemesine memursunuz. İngilizce Mui'di Refik Bey'e: Maarif müdüriyeti tarafından mektepte mevcut velisiz leyli talebelerin darümuallimat binasında barınmaları uygun görülmüş ve bu durum mahalline bildirilmiş olduğundan bu talebelerin Karşıyaka'daki darümuallimat binasına sevklerine memursunuz efendim hemen hareket edersiniz. Müdür Yardımcısı Kemal Bey'e: Maarif müdüriyeti tarafından mektepte mevcut demirbaş eşyanın muhafazası için darümuallimin binasına nakli uygun görülmüş olmakla gelecek nakliye arabalarına hemen yüklenmek üzere bu sene mektepte mevcut leyli talebeye ait yatak takımları da toplatılarak diğer toplu olan eşya ile birlikte bahçe içerisinde hazır bulundurulmasına memur olduğunuzdan hemen vazifeye başlamanız gerekmektedir. Muhasebe Memuru Kadri Bey'e: Maarif müdüriyeti tarafından velisiz leyli talebenin barınmaları için darümuallimat binasına nakilleri uygun görülmüş olduğundan bunlara ait mektepte mevcut erzakların bir araba ile adı geçen mektebe gönderilmesine memursunuz hemen vazifeye başlamanız gerekmektedir efendim. Ambar Memuru Sabri Efendi'ye: Maarif müdüriyeti tarafından mektepte mevcut demirbaş eşyanın darümuallimin binasına nakli uygun görülmüş olmakla

idareye de giderek okulun tahliyesine kendisinin muvafakat ettiğini ve buna dair gereken emirleri gönderdiğini fakat memurlar ve öğretmenlerin emri uygulamamakta direndiklerini dile getirmiştir. Bir gün sonra halkın ileri gelenlerinden oluşan bir heyet ile birlikte *Ahenk Gazetesi* Başyazarı İbn Hazım Ferid ile Ahmed Naili, Ahmed Nazmi, İsmail Kemal, Hasan Vasfi ve Mehmed Şevki beylerden oluşan bir öğretmen grubu Yunan idaresi tarafından davet edilmişlerdir. Müftü Rahmetullah Efendi, Kâtibi Umumi Mösyö Gunaraki'ye hitaben söz konusu okulun halkın yardımı ile inşa edildiğini, arsasının Katipzade Vakfına ait olduğunu, işgal edilmesinin halkı rahatsız edeceğini ve hiçbir milletin bu işgali onaylamayacağını, dolayısıyla işgalden vazgeçilmesi gerektiğini belirtmiştir. Mösyö Gunaraki, İbn Hazım Ferid Bey ve diğer öğretmenlere dönerek üzüntülerini anladığını fakat bir zaruret nedeniyle okulun işgal edileceğini, eğer eğitimi diğer bir binaya taşımayı kabul ederlerse de binanın kira bedelini vereceklerini,⁷⁹⁵ boşaltılmamakta ısrar edilmesi durumunda da mesuliyet kabul etmeyeceklerini açıkça bildirmiştir. Türk heyeti ise bu oldubitti tavrı karşısında sessiz kalmayarak Mektebi Sultani binasının tamamıyla millete ait olduğunu, İslam ahalisi tarafından yapılan yardımlarla inşa edildiğini, inşasında halkın taş taşıyarak yardım ettiğini, herkesçe malum olan bu inşa sürecinin sonunda meydana getirilen bu binanın mahalli idare tarafından işgal edilmesinin hak ve adalet ile bağdaşmayacağını, şimdiye kadar binlerce farklı mezhep ve cinsten genç yetiştirmiş olan bu ilmi müessesenin henüz yerel idareye geçildiği dönemde işgal edildiğinin görülmesinin geleceğe dair ümit ve güveni sarsacağını, Komiser Mösyö Stergiadi'nin her fırsatta dile getirdiği İslam hukukunu koruyacağı yolundaki görüşü ve İzmir'de düşünülen bir Yunan Darülfünunu'nun kurulmasının kararlaştırıldığı sırada bir İslam müessesesi olan ve şehirdeki en büyük ve en güzel okul binası olan Mektebi Sultaninin işgal edilmesinin kendilerini derin bir üzüntüye sevk ettiğini beyan etmişlerdir. Ancak Mösyö Gunaraki onları dinledikten sonra

gelecek olan nakliye arabalarına ilgili eşyaların kaybolmaması için birlikte gitmeye ve her bir arabaya kaç parça eşya yüklendiğini gösteren bir pusulanın arabacıya verilmesi suretiyle sevkine memursunuz ve nihayette darülmuallimin binasına giderek oradaki eşyayı muhafaza edersiniz. Memur Kemal Efendi'ye: Maarif müdüriyeti tarafından mektepteki demirbaş eşyanın korunması için darülmuallimin binasına nakli uygun görülmüş olmakla ilk yüklenecek araba ile darülmuallimin binasına giderek orada gelecek olan arabalardaki eşyanın pusulaya göre alınması, korunması ve memuru mahsus gelinceye kadar beklemekle memursunuz vazifeye hemen başlamanız gerekmektedir. BOA. MF. MKT. 1241. 89. 001, 002.

⁷⁹⁵ Bu savunma Yunan Yüksek Komiserliğinin son çözüm önerisi gibi görünmesine rağmen ilgili dönemde uygun bina bulunması, yaşanan savaşların etkisi ile neredeyse imkansızdır. Arnold J. Toynbee, 175.

yine de olumsuz cevap vermiştir. Heyet bu görüşmeden istediğini elde edemediği için ayrılmak zorunda kalmıştır.⁷⁹⁶ Aslında doğrudan Fevkalade Yüksek Komiser Stergiadi ile yapılan bir önceki görüşmede Stergiadi, Müslümanların Mektebi Sultaninin idaresi için yerel yönetimden hiçbir yardım talep edilmeyeceği garantisinin verilmesi durumunda ilgili okulun işgalinden vaz geçmeye hazır olduğunu belirtmiştir.⁷⁹⁷ Ancak bu düşünce daha sonra Gunaraki ile yapılan toplantıda dile getirilince Stergiadi adına konuştuğunu beyan eden Gunaraki tarafından reddedilmiştir. Bu durum bize kısa zaman içerisinde Stergiadi'nin fikirlerinin değiştiği ya da başka bir planı olduğu izlenimini vermektedir. İlk görüşmede Stergiadi'nin ifade ettiği gibi “yerel idareden hiçbir şekilde yardım talep edilmemesi” hususu mevcut koşullara göre zaten imkansızdı. Çünkü Yunan yönetimi tüm mali gelirleri kendi himayesinde tutuyordu. İstanbul'dan ödenek sağlamak ise neredeyse imkansızdı. Dolayısıyla okulların giderleri için kullanılacak olan maarif gelirleri de Yunan yönetiminin elindeydi. Hiçbir şekilde yardım alınmaması demek ilgili okulun maarif gelirleri olmadan yaşaması demekti. Elbette böyle bir durumda öğretmen maaşlarından diğer okul giderlerine kadar hiçbir giderin karşılanamaması sonucu ortaya çıkacaktı. Elbette Stergiadi de durumun farkındaydı ve kendince İslam ahaliye dönük olarak rol yapıyordu. Ayrıca Stergiadi, ilgili okulun “vakıf” okulu olduğu iddiası ile el konulamayacağı düşüncesi karşısında da İstanbul Maarif Nezaretinden gönderilen ve okul giderleri için kullanılan paraların bu okulun vakıf malı değil devlet malı olduğunun kanıtı olduğu üzerinde duruyordu. Böylece kendisine haklı bir gerekçe yaratmış oluyordu.⁷⁹⁸ Stergiadi'nin asıl amacı Türk vatanseverliğine hizmet eden bu okulu tamamen ortadan kaldırmaktı ve bunu yaparken de Sevr Anlaşmasının kendisine verdiği yetkiyi kullandığını iddia ediyordu.⁷⁹⁹

22 Eylül 1920 tarihinde Doktor Hüsni, Edebiyat ve Fransızca Öğretmeni ve Vilayet Eski Mektupçusu Hasan Vasfi ve Fransızca Öğretmeni ve Vilayet Umuru Hukukiye Eski Başkatiibinden oluşan kişiler, Mektebi Sultani ile ilgili Fransızca olarak bir muhtıra hazırlamışlar ve İzmir'de bulunan İtalya Temsilcisi Vekili, Amerika Temsilcisi Vekili ve

⁷⁹⁶ BOA. MF. MKT. 1241. 89. 012.

⁷⁹⁷ BOA. MF. MKT. 1241. 89. 006.

⁷⁹⁸ Arnold J. Toynbee, 172.

⁷⁹⁹ Arnold J. Toynbee, 171-172.

İngiltere Temsilcisi Vekilini ayrı ayrı ziyaret ederek hem muhtırayı ve bir takım diğer belgeleri sunmuşlar hem de sözlü olarak meseleyi anlatmışlar ve destek bulmaya çalışmışlardır. İlgili temsilciler, kendilerini hoş karşılayarak yardım etme sözü vermişlerdir. İtalya Temsilci Vekili ise diğerlerinden daha yakın bir alaka ve samimiyet göstermiştir. Fransa Temsilcisi Vekili ile hastalığı nedeniyle görüşememişler fakat ilgili muhtırayı kendisine iletmışlerdir. İlgili görüşmelerin ardından bir hafta geçmesine rağmen Yunan Fevkalade Komiserliğinden yeni bir tebligat gelmemiştir. Bu da ilk aşamada ilgili girişimlerin sonuç vermeye başladığı algısını yaratmıştır. Söz konusu devletlerin temsilci vekilleri bir araya gelerek durumu görüşmüşler ve ortak bir girişimin içeriğini sonra belirlemek üzere, öncelikle Yunan yerel yönetimine ulaşarak durumu bildirmişlerdir. Yunan Yerel İdaresi, öğrencilerin ve öğretmenlerin zor durumda kalmamaları amacıyla bir bina bulununcaya kadar zaman tanınmasına karar vermiştir.⁸⁰⁰

Yunanlar okula el konulmasında kendilerini haklı göstermek amacıyla çeşitli propagandalar da yapıyorlardı. Bu kapsamda Arnold Toynbee'ye verdikleri bilgiye göre İngiltere, Fransa ve İtalya da İstanbul'da Türk okullarını işgal ederek kendi amaçları doğrultusunda kullanıyorlardı. Dolayısıyla kendileri, okul işgalinden dolayı suçlanamazlardı. Toynbee bu iddiaların doğru olmadığını aksine Fransa'nın Galatasaray Sultanisini desteklediğini iddia etmektedir.⁸⁰¹ Ancak Galatasaray Sultanisinin desteklenmesi diğer okulların işgal edilmediği anlamına gelmemektedir. Daha önce belirtildiği ve gelecek konularda da belirtileceği üzere Yunanların bu konudaki iddialarının doğru olduğu bilinmektedir.

Bu sırada öğretmen ve öğrencilerin durumu ise oldukça sıkıntılıydı. Öğretmenler maaş alamamakta öğrencilerin ise yemek masrafları dahi karşılanamamaktaydı. Darülmualimin ve Darülmualimatta geceli olarak eğitim alan öğrencilerin on günlük yaşeleri birkaç zatın yardımları ile temin edilmişti. Ancak çeşitli kimselerin yardımı elbette geçiciydi ve sonraki günlerde bu sıkıntılar varlığını hissettirmeye devam edecekti. Öğretmenlerin maaşları için düşünülen plan ise en azından yarım maaş almalarını temin etmeye çalışmaktı. Bu amaçla maarif vergi gelirleri üzerinde mutlak hâkim olan Yunan

⁸⁰⁰ BOA. MF. MKT. 1241. 89. 012. 003-004.

⁸⁰¹ Arnold J. Toynbee, 175-176.

Yerel İdaresine başvurulmasına karar verilmişti. Eğer gerekli yardım alınamazsa en büyük zararı Mektebi Sultaninin alacağı düşünölmekteydi. Çünkü eldeki imkanlarla bu okulun açık kalmaya devam etmesine imkân yoktu. Zaten, Yunan Yerel İdaresinin de tam olarak istediği bu okulun kapanmasıydı. Böylece binanın kullanılmasının önündeki engeller de doğal olarak ortadan kalkacaktı. Cemaat-i İslamiye teşkilatının kurulması ile birlikte de gelirlerin doğrudan buraya aktarılacağı düşünöncesi ile durumun geçici olduğu düşünölmekteydi.⁸⁰²

İlgili zaman diliminde Mektebi Sultanide seneliği yüz yirmi liradan kırk geceli (yatılı), seneliği on iki liradan yüz gündüzlü, elli bir gündüzlü ücretsiz ve Maarif Nezareti hesabına da yirmi iki kimsesiz öğrenci mevcuttu. Durumun günden güne kötüleşmesi sonrası Yunan yerel idaresine başvurulmuş ancak buradan kesin olarak herhangi bir yardım yapılamayacağı cevabı alınmıştı. Tahsisat olmamasından dolayı yirmi iki kimsesiz öğrencinin elbiseleri oldukça kötü durumda olmasına rağmen kendilerine yardım edilememekteydi ve kış gelmeden önce bu kişilere yardım edilmesi gerekmektedir. Mektebi Sultani, orta okul kapsamında olduğu için maaş ve yardım ödemeleri bakımından doğrudan doğruya Osmanlı Hükümetine bağlıydı. Dolayısıyla yerel gelirlerden yardım yapılmasına da imkân yoktu. Öğretmenler ise elli dokuz gün yani yaklaşık iki aydır maaş alamamaktaydılar ve onlar da perişan durumdaydılar. Öğretmen maaşları için aylık iki bin lira ve yirmi iki kimsesiz öğrenci için de kıyafet ve kitap alınmak üzere senelik üç bin liraya ihtiyaç vardı. Durumun aciliyeti ve ciddiyeti nedeniyle Mektebi Sultani Müdür Yardımcısı İsmail Kemal Bey, okulda bulunan fazla eşyaların bir komisyon aracılığı ile satılarak okula acil gelir sağlanmasını İzmir İtalyan Postanesinden İstanbul Hükümetine gönderdiği bir yazıyla iletmiştir.⁸⁰³ Ancak kısa sürede cevap alınması mümkün olmadığından okul idare ve öğretmenleri 3 Aralık 1920 tarihinde İstanbul Hükümetine tekrar başvurarak acilen kendilerine para gönderilmesini talep etmişlerdir. İstanbul Hükümeti, işgal altında olan yerlerde bulunan memurların maaşlarını 1920 senesi bütçesinden çıkardığı için İzmir’de bulunan Mektebi Sultani öğretmenlerinin maaşları da ödenememektedir. Sultani öğretmenleri tarafından gönderilen dilekçe ile

⁸⁰² BOA. MF. MKT. 1241. 89. 012. 004.

⁸⁰³ BOA. MF. MKT. 1241. 89. 011. 002.

İlgili Maarif Nazırlığı tarafından ancak 29 Aralık 1920 tarihinde Sadrazamlığa yazı yazılabılmıştır. Söz konusu yazıda henüz barış anlaşmasının onaylanmamış olması gerekçesi ile işgal bölgesindeki memurların maaşlarının bütçeden çıkartılmasının bir yanlışlık eseri olduğu ve bu durumun düzeltilmesi amacıyla söz konusu vilayet memurlarının tekrar bütçeye eklenmesi ve gereken paranın bir an önce gönderilmesi için de Maliye Nezaretine emir verilmesi gerektiği ifade edilmiştir.⁸⁰⁴ İstanbul Hükümeti durumun Maliye Nezaretine yazıldığını bildirmiştir. Ancak bu sürece kadar Mektebi Sultani çoktan ortadan kalkmıştır. Durumun aciliyeti Maarif Nezaretine bildirilmiş olmasına rağmen görüldüğü gibi Maarif Nezareti neredeyse dört hafta sonra ilgili konuda Sadrazamlığa ancak başvurabilmiştir. Diğer bir nokta, işgal altındaki bölgelerde görev yapan memurların maaşlarının bir yanlışlık sonucu bütçeden çıkarıldığı gibi açıklanması zor bir durumun dile getirilmiş olmasıdır. Böyle bir konuda yanlışlık yapılma ihtimali neredeyse yoktur. Ancak İstanbul Hükümetinin ilgili bölgelerdeki memurlarını çok önceden düşünmeyi bıraktığını söylemek yanlış olmayacaktır. Sevr Anlaşması imzalanmış ancak henüz onaylanmamıştır. Dolayısıyla ilgili anlaşma yürürlükte değildir. İlgili duruma rağmen İstanbul Hükümetinin işgal bölgelerindeki memurların maaşlarını bütçeden çıkarması ancak içerisinde bulunan maddi imkansızlıkların ortaya çıkardığı sonuçlar ile açıklanabilir.

1 Aralık 1920 tarihinde yazılmış olan diğer bir belgeden öğrendiğimize göre Yunan Yerel İdaresi, Mektebi Sultani binasının birkaç gün içerisinde boşaltılmasını istemiştir. Öğretmenler tarafından yerelde yapılan girişimler maalesef artık sonuç veremez duruma gelmiştir. Bu nedenle İstanbul Hükümeti'nin Sultani binası konusunda Yunan Fevkalade Komiserliği nezdinde gerekli girişimlerde bulunması talep edilmiştir.⁸⁰⁵ Ancak 5 Aralık 1920'de Yunan Fevkalade Komiserliği memurlarından Naip Zade Ali Bey gelerek kendisini Yunan Fevkalade Yüksek Komiserinin gönderdiğini ve okulun bir gün içerisinde (6 Aralık 1920) boşaltılması gerektiğini bildirmiştir. Aksi durumda öğretmenlerin hepsinin tutuklanacağı bilgisini vermiştir. Öğretmenler o anda bu konuda kendilerini yetkili görmediklerini söylemeye yeltenmişler ancak Ali Bey herhangi bir

⁸⁰⁴ BOA. MF. MKT. 1241. 89. 004.

⁸⁰⁵ BOA. MF. MKT. 1241. 89. 006.

tartışmaya girmeyeceğini ve sadece bu bilgiyi iletmekle yükümlü olduğunu bildirmiştir. Sonraki gün Mektebi Sultani Müdür Yardımcısı İsmail Kemal Bey, Ali Bey tarafından davet edilerek okulu boşaltıp boşaltmadıkları sorulmuş, İsmail Kemal Bey ise okulun boşaltılması konusunda yetkili olmadığını beyan etmiştir. Bunun üzerine bütün öğretmenlerin isimlerinin kendisine bildirilmesini isteyen Ali Bey, İsmail Kemal Bey’i okula göndermiş, arkasından da jandarma kuvveti göndererek bazı öğretmenleri tutuklatmıştır. Ertesi gün Yunan Fevkalade Yüksek Komiserliği tarafından Dimitraki Efendi ve iki tercüman gönderilerek okulu kendilerinin boşaltacakları yalnız çocukları öğretmen okuluna götürmeleri gerektiği belirtilmiş ancak öğretmenler bunu kabul etmeyince Dimitraki Efendi geri dönmek zorunda kalmıştır. Aradan bir saat geçtikten sonra tekrar gelen Dimitraki Efendi hem okulu kendilerinin boşaltacaklarını hem de çocukları kendilerinin götüreceklerini belirterek öğretmenlerin okuldaki görevlerinin son bulduğunu beyan etmiştir. Ancak öğretmenler yine direnerek bu defa öğrencilerin hepsinin okuldan çıktığını görmeden buna müsaade etmeyeceklerini ısrarla tekrarlayınca Dimitraki Efendi bir süre sonra kırk kadar asker, polis müdürü ve müftü efendi ile tekrar dönmüştür. Öğretmenler daha fazla direnemeyeceklerini anladıkları için okulu terk etmişlerdir. Öğrenciler eşyalarını alarak jandarma eşliğinde öğretmen okulu binasına götürülmüştür.⁸⁰⁶ Daha önce bahsi geçtiği üzere öğretmen okulu zaten zor durumdaydı ve kendi öğrencilerinin dahi ihtiyaçlarını karşılamaktan uzaktı. Dolayısıyla sultani öğrencileri de bu vesile ile yokluğa terk edilmiş oluyorlardı.

Yatılı olarak okuyan öğrencilerden bir kısmı, bir süre sonra İstanbul’a nakledilmiştir. Öğretmenlerinden yine bir kısmı İstanbul’a ve diğer vilayetlere giderken⁸⁰⁷ diğer bir kısmı da İzmir’de kalmaya devam etmiştir. İzmir’de kalanlardan başka okullara tayin edilenler olmuştur ancak açıkta kalanlar maaş alamamaya devam etmekle birlikte Maarif Müdürlüğünün tüm öğretmenler için yaptığı girişimlere rağmen bazıları başka okullara tayin edilemeyerek açıkta kalmıştır.⁸⁰⁸ İlgili öğretmenlere açıkta olduklarına istinaden

⁸⁰⁶ BOA. MF. MKT. 1241. 89. 016. ; Dönemin basını, Mektebi Sultaninin zorla işgal edildiğini ve öğretmenlerinin de süngülerle harice çıkarıldıklarını ve bazılarının da tutuklandıklarını haber vermektedir. “İzmir Sultanisi”, *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 20 Aralık 1920, 1.

⁸⁰⁷ İstanbul’a gidenler için zorla görevden alınan memurlara yapılan muameleye tabi tutulmuşlar bu kapsamda görevde oldukları süre için kalan maaşları ödenmiştir. BOA. DH. UMVM. 166. 11. 003.

⁸⁰⁸ BOA. DH. UMVM. 69. 62. 006.

maaş tahsisi mümkün olmamaktadır ancak bir de daha önce alamadıkları maaşlar söz konusudur. Yunan Yerel İdaresi, aynı dönem için Manisa Sultanisi öğretmenlerinin maaşlarını ödemesine rağmen Mektebi Sultani öğretmenlerinin maaşlarını ödemeye yanaşmamıştır.⁸⁰⁹ Bu durum, hem Mektebi Sultani binasının alınmak istenmesi ve dolayısıyla okulun kapanması yönündeki isteklerine hizmet etmesi açısından hem de ilgili okul öğretmenlerinin nispeten Yunan karşıtlığı yönünde hareket etmesinden kaynaklanmaktadır. Mektebi Sultaninin de kapanmasıyla birlikte tali (ikinci derece) okul olarak sadece Darümuallimin, Darümuallimat, İnas İdadisi ve Hilal Sultanisi⁸¹⁰ kalmıştır. Mektebi Sultani tekrar eğitim vermeye 1922-1923 döneminde başlayabilecektir. İlgili dönem başlamadan bir Rum mektep binası bulunmuş ve Sultaniye dönüştürülmüştür.⁸¹¹

Aydın Vilayetinde bulunan Darümuallimin ve Darümuallimat, doğrudan resmen kapatılmamasına rağmen Aralık 1920'ye gelindiği halde tahsisat eksikliği nedeni ile henüz ilgili eğitim yılı için açılmamıştır.⁸¹² Darümuallimin müdür ve öğretmenleri 20 Kasım 1920 tarihinde İstanbul Maarif Nezaretine gönderdikleri yazıda kısaca okulun ve öğrencilerin durumunu açıklamışlar ve bu kapsamda kendilerine yardım edilmesini istemişlerdir. Darümuallimin'de bulunan yirmi dokuz kimsesiz öğrenci 1920 senesi yaz aylarında Sanayi Mektebinde misafir edilmişlerdir. Ancak eylül ayı gelip de okulların açılması gerektiği zaman Sanayi Mektebi, öğrencileri daha fazla misafir edemeyeceğini bildirmiştir. Öğrenciler oradan alındıktan sonra ortaya çıkan yemek ihtiyaçlarının çözülmesi gerekmektedir. Bunun için Darümuallimin Müdürlüğü hem Maarif Müdüriyeti hem de Yunan Yerel İdaresi nezdinde girişimlerde bulunmuştur. Ancak bu girişimlere elli beş gün boyunca herhangi bir netice alamamıştır. Bu süreçte öğrencilerin yemek ihtiyacı ise verileceği söylenen paranın karşılığında esnaftan temin edilen malzemelerle sağlanmıştır. Aradan geçen elli beş günün ardından nihayet Yunan Yerel

⁸⁰⁹ Kamil Su, 58.

⁸¹⁰ İnas İdadisi ve Hilal İdadisi orta dereceli bir eğitim vermesi nedeniyle zaman zaman çeşitli kaynaklarda "sultani" ya da "ıdadi" olarak nitelenebilmektedir. Biz de alıntı yapılan kaynakta esas alınan isimlendirmeye sadık kalarak ilgili okulları bu şekilde niteledik.

⁸¹¹ "İzmir Sultani Mektebi", *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 2 Kasım 1922, 4. ; Aralık 1922'de okulun faaliyete geçmesi için yapılan çalışmalar sürdürülmektedir. Bu kapsamda resim salonları yapılmış ve sinema makinesi de tedarik edilmiştir. "İzmir Sultanisi", *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 12 Aralık 1922, 2-3.

⁸¹² BOA. MF. MKT. 1241. 89. 012. 002.

İdaresi ile görüşen Darülmualimin idaresi, hiçbir paranın verilemeyeceği cevabı ile karşılaşmıştır. Üstelik Yunan Yerel İdaresi, bu okulların cemaate ait olduğunu ve devamının arzu edilmesi halinde gelirlerin cemaat kanalıyla sağlanması gerektiğini bildirmiştir. Ardından Maarif Müdürüne başvurulmuş o da “*Elimden gelen her şeyi yaptım. Fazla bir şey yapamam. Şu vaziyet karşısında darülmualimin ve darülmualimat ölmüş demektir.*” diyerek herhangi bir çözüm üretememiştir. Müftü Rahmetullah Efendi ile de görüşülmüş ancak o da Yunan Yerel İdaresinin, anlaşmanın tasdik edilmemesini bahane ederek cemaat teşkilatının kurulmasına izin vermediklerini dile getirmiştir. Bu olumsuz yanıtların ardından erzak temini yapan esnaflar da artık erzak vermemeye başlamıştır. Son olarak belediyeye müracaat edilmiş ve oradan da ancak on-on beş günlük zeytinyağlı fasulye ve ekmeğin temin edilebilmiştir. Okuldaki kimsesiz çocuklardan on üç tanesi ise son sınıfta olmaları nedeniyle ve okulların açılması üzerinden neredeyse dört ay geçmiş olmasına rağmen eğitimlerine başlayamamaktan endişe duymaktadırlar. Çünkü durumun böyle sürmesi demek yıl kaybına uğrayarak fazladan bir yıl daha mezuniyet için beklemeleri anlamına gelecektir. Bu nedenle okul müdürlüğüne defalarca başvurarak başka bir öğretmen okuluna nakledilmek istemişlerdir. Üstelik sorunlar sadece okulun durumu ve öğrencilerle ilgili değildir. Yunan Yerel İdaresi tüm memurların Ekim 1920 maaşlarını ödemesine rağmen öğretmenlerin maaşlarını ödemiş ve öğretmenlerin maaşlarını cemaatten temin etmelerini bildirmiştir. Zor durumda kalan öğretmenlerden bazıları bir umut olarak İstanbul’a gitmişlerdir.⁸¹³ Sultani okuluna yardım yapılması amacıyla İstanbul’a gönderilen yazıdan yaklaşık on dört gün sonra Maarif Nezareti, Sadrazamlığa gönderdiği bir yazı ile söz konusu okullara acilen yardım yapılması için Maliye Nezaretine gereken emirlerin verilmesini istemiştir.⁸¹⁴ Maliye Nezaretine gerekli yardımın yapılması için Sadrazamlıktan yazı yazılmış ancak Maliye Nezareti, ilgili okulun giderlerinin kanunen yerel bütçeden karşılanması gerektiğini ve bu hususta gereken ödemenin yapılması için Dahiliye Nezaretinin kabulü gerektiğine işaret

⁸¹³ BOA. BEO. 4671. 350253. 002-003.

⁸¹⁴ 4 Aralık 1920 tarihinde gönderilen yazıda okul öğretmen, idare heyeti ve öğrencilerinin zorlu koşullar içerisinde bulduklarına vurgu yapılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. BOA. BEO. 4666. 349912. ve BOA. 4671. 350253. 004.

etmiş ve bunun üzerine Sadrazamlıktan Dahiliye Nezaretine 13 Ocak 1921 tarihinde tekrar bir yazı gönderilerek durum bildirilmiştir.⁸¹⁵

Bu süreçte toplam elli yatılı öğrenci mevcudu olan Darümuallimin’de ancak otuz öğrenci kalmış, yirmi öğrenci ise aile ve akrabalarında kalarak gündüz okula devam etmeye başlamıştır. Yatılı kalan öğrenciler, sağlanan yardımlarla Darümuallimat öğrencileri ile birlikte yemek ihtiyaçlarını karşılamaya başlamışlardır.⁸¹⁶

Ağustos 1921’de Sadarete yazılan bir yazıdan Darümuallimin öğrencilerinin sonraki durumlarına dair bilgi edinebiliyoruz. Buna göre daha önce maarif gelirleri kapsamında tahsil edilip Ziraat Bankasına yatırılan bir miktar paraya Yunan işgal yönetimi tarafından belki de gözden kaçırılması nedeniyle el konulmamıştır. Maarife ait olan bu gelir bankadan tahsil edilerek Darümuallimin için kullanılmıştır.⁸¹⁷ Böylece Darümuallimin, içerisinde bulunduğu maddi zorluklardan bir süre daha kurtulmuştur. Ancak Mart 1921’de Aydın Vilayeti Mektupçu Vekili tarafından Dahiliye Nezareti’ne yazılan bir başka yazıda öğrencilerin giderlerinin karşılanması için bin lira kadar bir meblağa ihtiyaç olduğu, bunun gönderilememesi durumunda yine yerelden yardım bulunmaya çalışılacağı belirtilmektedir.⁸¹⁸ Görüldüğü üzere maddi sıkıntıya kalıcı bir çözüm bulunması mümkün olamamıştır. Her şeye rağmen ilgili eğitim yılının sonunda on dört öğrenci mezun olmuştur.⁸¹⁹ Ancak bir süre sonra Darümuallimin de kapanmak zorunda kalacaktır.

Darümuallimata bakılacak olursa onun da zor şartlar altında varlığını sürdürmeye çalıştığını görüyoruz. 22 Mart 1921 tarihinde Aydın Vilayeti Mektupçu Vekili tarafından Dahiliye Nezaretine gönderilen yazıya göre Darümuallimatın toplam mevcudu olan yüz yirmi dört öğrenciden seksen tanesi yatılı olarak okula devam etmektedir. Bunların arasında yardıma muhtaç olan on ikisinin ihtiyaçları halk tarafından karşılanmakta,

⁸¹⁵ BOA. DH. UMVM. 69. 62. 002.

⁸¹⁶ BOA. DH. UMVM. 69. 62. 006.

⁸¹⁷ Maarif gelirlerinden kalan ve Ziraat Bankasından tahsil edilen para ile Darümuallimata da yardım yapıldığı bilgisi çeşitli kaynaklarda yer almaktadır. Ancak bu bilginin bir hata eseri meydana gelme ihtimali vardır. Darümuallimine yardım yapılması konusunda bilgi edindiğimiz arşiv vesikasında önce her iki okula da yardım yapıldığı yazılmış ancak daha sonra bu ibare kalemle çizilerek Darümuallim kısmı bırakılmıştır. Buradan anlaşıldığı kadarıyla yardım sadece Darümuallimin’e yapılmıştır. İlgili belge için bkz. BOA. DH. UMVM. 69. 62. 010.

⁸¹⁸ BOA. DH. UMVM. 69. 62. 006.

⁸¹⁹ *Ahenk Gazetesi*, 13 Mayıs 1921.

diğerleri ise ihtiyaçlarını kendileri karşılamaktadır.⁸²⁰ 1920-1921 eğitim dönemi sonunda da Darülmualimat, Yunan işgal kuvvetleri tarafından kapatılarak hastane haline dönüştürülmüştür.⁸²¹

Ayrıca belirtilmesi gerekir ki Maarif Müdürü Mahmut Ziya Bey bu süreçte Sultani ve İnas okullarında öğretmen sınıfı açtırmıştır.⁸²² Bu girişimle birlikte Darülmualimin ve Darülmualimat doğal olarak da kapanmaya mahkûm hale gelmiştir. Çünkü bir yıl fazladan okuyarak öğretmen olmak varken sadece öğretmenlik için dört yıl harcamak pek tabii öğrenciler için de mantıklı bir eylem olarak görülmeyecektir.

Görüldüğü üzere hem Mahmut Ziya Bey'in girişimleri hem de Yunan Yerel İdaresinin okul gelirlerini gasp etmesi nedeniyle okulları resmen kapatmaya gerek duymadan kapanmasını temin etmek, Türk/Müslüman eğitim hayatına darbe vurmak için Yunan Yerel İdaresinin uyguladığı politikalarındandır. Tüm memurların maaşlarının ödendiği halde öğretmenlerin maaşlarının ödenmemesi ise Türk/Müslüman eğitim sisteminin ortadan kaldırılması amacıyla kasıtlı olarak yapıldığı gözler önüne serilmektedir.

1921-1922 eğitim yılı başında İzmir Darülmualimin ve Darülmualimat okullarının da kapatılmış olduğunu biliyoruz. Dolayısıyla bu sırada İzmir'de orta öğretim adına sadece⁸²³ Kız ve Erkek idadileri varlığını devam ettirmektedir. Ancak Kız İdadi Okulu binasının da maarif idaresi işgalinde olması nedeniyle ilgili eğitim yılında eğitime başlaması hemen mümkün olmayacaktır.⁸²⁴ Hilal Erkek İdadisi ise İzmir İdadisi ismi ile gazetelerde anılmaya başlayacaktır. İlgili okula *Islahat Gazetesi*'ndeki yazısında övgü yağdıran Samih Bey, İslam Cemaati Maarif Nazırı Halil Bey'in köylerde ve uzak bölgelerde yaşayan çocukların da burada eğitim görebilmesi için yatılı kısmının açılması düşüncesini taktirle karşılayarak senelik iki yüz yirmi beş liralık ücreti dönem şartları içerisinde oldukça cüzi olarak değerlendirmiştir.⁸²⁵

⁸²⁰ BOA. DH. UMVM. 69. 62. 006.

⁸²¹ BOA. DH. UMVM. 69. 62. 010.

⁸²² Ayrıntıları ilerleyen konularda aktarılacaktır.

⁸²³ Ziraat, Sanayi vb. meslek okulları bu kategorinin dışındadır.

⁸²⁴ Kamil Su, 45.

⁸²⁵ Samih Bey, ilgili okul öğretmenlerinin vazife aşkı içerisinde olduklarını, okulu her ziyaret edenin hayran kaldığını, okulun lisan öğretiminde oldukça başarılı olduğunu ve kısa sürede çocukların yabancı lisanı ana

Yunan ilerleyişinin Batı Anadolu'nun iç bölgelerine doğru devam etmesi, ilgili bölgelerin eğitim sistemine de zarar vermeye başlamıştır. Söz konusu bölgede, kimsesiz çocuklara harcanan paralar, İstanbul'dan gönderilmiş ve bakıma muhtaç kimseler, dul kadınlara verilen maaşlar, Düyunu Umumiye'nin bazı vergi gelirlerini doğrudan alması ve son olarak da Temmuz 1920'de Yunanların işgali ile mali durum, içinden çıkılmaz bir hale gelmiştir. Tüm vergiler toplansa dahi mevcut masrafların yarısının karşılanmasına dahi yetmemektedir. Bu nedenle Hüdavendigâr vilayetinden 24 Ekim 1920 tarihinde İstanbul Hükümeti'ne gönderilen bir yazıda acilen yardım talep edilmiştir.⁸²⁶ İlgili senenin Maarife ayrılan bütçe kısmı 28.199 liradır. Bunun 16.093 lirası (yüzde 57,07) ödenmiş geriye 12.106 lira kalmıştır.⁸²⁷ Sene nihayetine kadar bu paranın ödenmesi planlanmaktadır. Ancak mali şartlar ödemeyi zorlaştırmaktadır.

Gün geçtikçe eğitim sistemi de mali buhranın etkisi ile durma noktasına gelmiştir. Bursa Sultanisi yatılı öğrencileri, Maarif Nezareti tarafından nakledilen öğrencilerle birlikte yüz elli kişiye ulaşmıştır. Masrafları ise elli liraya kadar varmıştır. Vilayet gelirleri ile bu masrafların karşılanması mümkün olamamaktadır. Yunan maliye memurunun daha önce de belirtildiği üzere gerekli ödemeleri yaptırmaması, okulların varlığına tehdit oluşturmaya başlamıştır. Bursa Mektebi Sultanisi bazı eşyaları satarak günlük ihtiyaçlarını gidermeye çalışırken, Darülmüallimin ve Kız Sanayi Mektebi ise yardım toplayarak varlığını sürdürmeye devam etmektedir.⁸²⁸

dili gibi konuştuklarını ayrıca muhaberatı ticariye, kitabeti ticariye, ıstılahatı fenniye, ziraat ve çiftçilik gibi derslerin de Fransızca olarak verilmesine karar verildiğini belirtmektedir. *Islahat Gazetesi*, "İzmir İdadisi", 26 Haziran 1922, s.1. ; Ayrıca bkz. "Leyli ve Nehari İzmir İdadisi", *Islahat Gazetesi*, 9 Temmuz 1922, 2.

⁸²⁶ BOA. MF. MKT. 1241. 68. 002.

⁸²⁷ Maarife ayrılan bütçeyi fikir vermesi açısından vilayetin diğer alt birimlerine göre kıyaslayacak olursak toplam ayrılan bütçe ve ödenen kısmı şu şekildedir: Maliye dairesine ayrılan 175.713 liralık bütçenin 30.590 lirası (yüzde 17,41), Defterihakani dairesine ayrılan 2.060 liralık bütçenin 1.677 lirası (yüzde 81,41), Dahiliye dairesine ayrılan 71.059 liralık bütçenin 17.728 lirası (yüzde 24,95), Emniyeti Umumiye dairesine ayrılan 86.253 liralık bütçenin 28.414 lirası (yüzde 32,94), Harbiye dairesine ayrılan 19.157 liralık bütçenin 18.150 lirası (yüzde 94,74), İmalatı Harbiye dairesine ayrılan 232 liralık bütçenin 200 lirası (yüzde 86,21), Jandarma dairesine ayrılan 234.792 liralık bütçenin 37.605 lirası (yüzde 16,02), İlmiye dairesine ayrılan 43.159 liralık bütçenin 6.453 lirası (yüzde 14,95), Adliye dairesine ayrılan 85.585 liralık bütçenin 17.684 lirası (yüzde 20,66), Ticaret ve Ziraat dairesine ayrılan 46.276 liralık bütçenin 14.126 lirası (yüzde 30,53), Sıhhiye dairesine ayrılan 9.027 liralık bütçenin 1.625 lirası (yüzde 18), Muhacirin dairesine ayrılan 18.933 liralık bütçenin 3.648 lirası (yüzde 19,27), Düyunu Umumiye dairesine ayrılan 736.369 liralık bütçenin 64.028 lirası (yüzde 8,7), Bahriye dairesine ayrılan 567 liralık bütçenin 21 lirası (yüzde 3,7) ödenmiştir. BOA. MF. MKT. 1241. 68. 001.

⁸²⁸ BOA. MF. MKT. 1241. 68. 007.

Hüdavendigâr Vilayeti, en azından eğitimin tamamen durmasının önüne geçmek için yatılı olan Sultaniyi gündüzlü hale dönüştürmeyi düşünmektedir. Böylece masraflar azalacak ve en azından eğitimin kısmen devam etmesi sağlanabilecektir. Elbette bunun için Maarif Nezaretinin de göndermiş olduğu öğrencileri Bursa'dan başka bir yere nakletmesi gerekmektedir.⁸²⁹ Hüdavendigâr Valisi, Maarif Nezaretine arka arkaya gönderdiği yazılarla hem yardım talebini tekrarlamış hem de Sultaninin yardım yapılamaması durumunda birkaç gün içerisinde gündüzlü hale dönüştürüleceği belirtilmiştir.⁸³⁰ Maarif Müdürünün⁸³¹ verdiği bilgiye göre muhasebe-i hususiyenin mal sandığından yaklaşık altmış beş bin lira alacağı vardır. Bu borcun tahsil edilmesi mukabilinde Maliye Nezareti, en azından Mektebi Sultaninin iki aylık masrafını karşılırsa okulların kapanmaktan kurtulması muhtemeldir. Eğer bu sağlanamazsa gündüzlü okulların kapanması ve yatılı okulların da dağıtılması muhtemeldir. Okulların kapanması ile birlikte de binalarının işgal edileceği ve eşyalarına da el konulacağı muhakkaktır. Ortaya çıkan bu durumun sorumluluğu, öğretmen maaşlarını ve okul yaşelerini düşünmekte geç kaldığı için vilayete aittir ancak şimdi okulların kapanmak zorunda kalmasının sorumluluğu ise İstanbul Hükümetine ait olacaktır. Ayrıca Bursa Maarif Müdürü, Maarif Nezareti'ne gönderdiği yazıda Bursa okullarının İstanbul okulları ile kıyaslanarak bu konuda kayıtsız kalmamaları gerektiğini çünkü okulların kapanması durumunda eğitimin bitmesi için son darbeyi kendilerinin vurmuş olacağını da beyan etmiştir.⁸³² Bursa Maarif Müdürü, ilgili yazıda hem vilayet yönetimini suçlamakta hem de İstanbul Hükümeti'ne oldukça sert bir dille yüklenmektedir. Dönemin şartlarına göre oldukça cesur beyanlarda bulunmakta ve neler yapılması gerektiğini aktararak sonuçlar konusunda kendilerinin bilgilendirilmesini istemektedir. Bursa Maarif Müdürü, bu sert tutumunda, içinde bulunulan şartlar gereği oldukça haklıdır.⁸³³ İstanbul Hükümeti, yeterli girişimde bulunmamaktadır. Nitekim Hükümete yardım talepleri gönderilmeye devam

⁸²⁹ BOA. MF. MKT. 1241. 68. 003. İlgili istemler 8 Kasım 1920 tarihinde tekrarlanmıştır.

⁸³⁰ BOA. MF. MKT. 1241. 68. 005.

⁸³¹ Bu dönemde Maarif Müdürü Mustafa Nuri Bey'dir. Kendisi Ağustos 1920 tarihinde bu göreve atanmış olsa da atandıktan hemen sonra işgal nedeniyle görevine başlayamamıştır. BOA. ŞD. 233. 40. 002.

⁸³² BOA. MF. MKT. 1241. 68. 007.

⁸³³ İstanbul Hükümeti'ne karşı sert bir tutum takınan Hüdavendigâr vilayeti Maarif Müdürü Mustafa Nuri Bey, İstanbul Hükümeti ile Hüdavendigâr vilayeti arasındaki yazışmalardan anlaşıldığı kadarıyla Yunan işgal kuvvetleri tarafından bir ara tutuklanmıştır. Ancak ilgili tutuklamanın gerekçesine dair yazışmalarda herhangi bir bilgi söz konusu değildir. BOA. MF. MKT. 1242. 27. ; BOA. MF. MKT. 1242.

edilmektedir. Bir diğ er yardım talebi de Sultani Müdürü ve öğretmenleri tarafından yapılmıştır.

Sultani müdürü ve öğretmenleri 11 Kasım 1920 tarihinde Maarif Nezaretine gönderdikleri yazıda kendi açlık ve sefaletlerinin yanında öğrencilerin beslenmesini temin etmek için gece gündüz çaba harcadıklarını belirtmişlerdir. Ancak ne kendi durumlarına ne de öğrencilerin durumlarına bir çare bulamamaktadırlar. Bu nedenle Maarif Nezaretinden para yardımı yapılması isteğini tekrarlamaktaydılar.⁸³⁴

Maarif Nezareti ardı ardına gelen bu talepleri Sadaret makamı aracılığıyla Maliye Nezaretine ileterek gerekli ödemelerin yapılmasını talep etmiştir.⁸³⁵ Ayrıca Maarif Nezareti, Hariciye Nezaretine başvurarak Yunan maliye memurunun uygulamalarının hukuki olmadığı gerekçesi ile siyasi teşebbüste bulunulmasını da istemiştir.⁸³⁶

Sultani öğretmenleri ve müdürü Maarif Nezaretinin gerekli girişimleri yaptığı ve kısa sürede çözüm bulunacağı gibi haberleri almasının üzerinden bir aydan fazla süre geçmesine rağmen soruna yönelik herhangi bir çözüm bulunamamıştır. Sultani müdür ve öğretmenleri tekrar mali işleri kontrol eden Yunan memurlarına başvurmuşlar ancak onurlarını aşağılayıcı bir tavırla öğretmenler istifaya davet edilmişlerdir. Dahası Yunan memur, kendisini hiçbir hükümetin azletme yetkisi olmadığını belirterek maarif içerisinde bulunan hiç kimseye para vermeyeceğini söylemiş ve bir de üstüne hakaretler savurmuştur. Sultani müdürü ve öğretmenleri yine son çare olarak İstanbul Hükümetinden yardım talep etmişlerdir.⁸³⁷ Maarif Nezareti bu talebi 28 Aralık 1920 tarihinde tekrar Maliye Nezaretine ileterek bir hafta içerisinde gerekli ödemenin yapılmasını talep etmiştir.⁸³⁸ İstanbul Hükümeti kendi içerisinde yazışmaları çok yavaş yapmamasına rağmen aktif karar almak ve uygulamak konusunda oldukça yavaş kalmıştır. Bunun en büyük nedeni yazışmaların bir nezaretten bir diğ erine adım adım bildiriliyor oluşudur. Örneğin, Bursa Maarif Müdürlüğünden yazılan evraklar önce Maarif Nezaretine oradan Sadarete oradan da Maliye Nezaretine gönderiliyordu. Elbette

⁸³⁴ BOA. MF. MKT. 1241. 68. 004.

⁸³⁵ BOA. MF. MKT. 1241. 68. 006. ; BOA. BEO. 4664. 349795. 002.

⁸³⁶ BOA. MF. MKT. 1241. 68. 009. ; BOA. MF. MKT. 1241. 68. 008. ; BOA. MV. 220. 222. BOA. BEO. 4667. 349997. 001.

⁸³⁷ BOA. MF. MKT. 1241. 68. 010.

⁸³⁸ BOA. MF. MKT. 1241. 68. 011.

zaman zaman doğrudan Nezaretler arasında da yazışma olmaktadır ancak Maliye Nezaretine gereken emrin Sadaret üzerinden gitme zorunluğu nedeniyle bu süreç uzayabilmekteydi. Bazı durumlarda Dahiliye Nezareti de işin içerisine girdiğinden süreç büsbütün tıkanabiliyordu. Nitekim öğretmenlerin, öğrencilerin ve vilayetin durumu ortada iken bütçeden yardım yapılması oldukça geciktirilmiştir.

İlerleyen zamanlarda, tekrar edilen taleplerden anlaşıldığına göre Maliye Nezareti ilgili ödemeyi yapmamış ya da yapamamıştır. 14 Nisan 1921 tarihinde Bursa Maarif Müdürü, Maarif Nezaretine yazdığı bir yazıda, iki aylık maaşlarının ödenmemesi durumunda Hükümetin kendilerinin sefalet ve sıkıntılarını anlamak istemediği kanısına vararak bu durumu daha fazla sürdürmeyeceklerini ve görevlerini bırakacakları beyanında bulunmuştur. İstanbul Maarif Nezareti, 19 Nisan 1921 tarihinde ilgili hususu yine Sadarete arz ederek ilgili öğretmenlere bir miktar para gönderilerek durumlarının bir derece iyileştirilmesi için Maliye Nezaretine gerekli emrin verilmesini talep etmiştir.⁸³⁹

Hariciye Nezareti de ilgili süreçte Yunan maliye memuru tarafından yapılan kanunsuz hareketleri İngiltere, Fransa ve İtalya komiserliklerine bildirerek gerekenin yapılmasını talep etmiştir.⁸⁴⁰

Bursa Maarif Müdürünün girişimleri netice vermiş ve durum Vekiller Heyeti tarafından görüşülerek elli bin liralık bir tahsisat yapılmasının gereği 3 Mayıs 1921 tarihinde karara bağlanmıştır.⁸⁴¹ Ancak bu durum sadece kısa süreli bir ferahlama sağlayacaktır. İlerleyen zaman diliminde Bursa Sultanisi yine müşkül duruma düşecektir.

1921-1922 eğitim dönemine gelindiğinde Bursa Sultanisinin işgal edilmiş olduğunu görüyoruz. Okulun işgal edilmeyen beş odası eğitim için kullanılmaya devam edilmiştir. Eğitim gündüzlü olarak sürdürülecektir, bu nedenle ücretli olarak yeni öğrenci kaydı da yapılmıştır. Yatılı olarak eğitim alan otuz kadar öğrenci işgal nedeniyle açıkta kalmıştır. Bunların İstanbul'a gönderilmeleri mümkün olmamıştır. Bu nedenle Maarif Müdürünün çabası ile iki eve yerleştirilmişler ve eğitimlerini bu şekilde sürdürmeye başlamışlardır.⁸⁴²

⁸³⁹ BOA. BEO. 4681. 351045. 006.

⁸⁴⁰ BOA. BEO. 4681. 351045. 006.

⁸⁴¹ BOA. BEO. 4681. 351045. 001, 007.

⁸⁴² BOA. DH. UMVM. 69. 66. 002.

Bu öğrenciler daha sonra Kastamonu Sultanisine gönderilmişler ve eğitimlerine burada devam etmeye başlamışlardır.⁸⁴³

Bursa’da bulunan sadece Sultaninin değil diğer okulların da mali açıdan oldukça müşkül bir durumda olduğu bilinmektedir. 1921-1922 eğitim yılı başlamadan önce Yunan işgal kuvvetleri, Darümuallimin ile Leyli Kız Sanayi ve Zükur Sanayi Mekteplerinin binalarını işgal etmişler ve ilgili okulları boşaltmışlardır. Üstelik Çanakkale ve Balıkesir Darümualliminlerinin de kapatılması nedeniyle burada bulunan bazı öğrenciler de Bursa Darümualliminine gelmek zorunda kalmışlardır. İlgili eğitim yılının başlaması ile bu okulun eğitim hayatının devam ettirilmesi için üç odalı bir daire bulunmuş, konaklama ihtiyaçları için de Darülaceze binası kullanılmaya başlanmıştır.⁸⁴⁴ Darülaceze’ye konaklama için yerleştirilen on iki öğrencinin yanı sıra ilgili eğitim yılı için yeni gündüzlü öğrenci kaydı da yapılmıştır.⁸⁴⁵ Ancak gerekli tahsisatın sağlanması konusunda işgal şartları dolayısıyla başarılı olunamamıştır. Yine son başvuru mercii İstanbul Hükümeti görülerek buraya müracaat edilmiştir. Leyli surette olan bu okulların masraflarının karşılanması amacıyla iki bin liralık bir yardıma ihtiyaç vardır. Yardım yapılamaması durumunda bu üç okulun da varlığını sürdürmesi mümkün değildir. İlgili okulların yanı sıra varlıkları yerel kaynaklara bağlı olan ilkokullara dahi gelir bulunamamakta ve bu okullar da varlığını devam ettirmekten aciz kalmaktadır. Söz konusu durum Maarif Nezareti’ne bildirilmesinin akabinde ilgili nezaret Dahiliye Nezareti’ne başvurularak durum hakkında gerekenin yapılıp yapılamayacağına dair bilgi istenmiştir.⁸⁴⁶ Dahiliye Nezareti ise Maliye Nezaretine bu bilgileri aktararak yardım yapılıp yapılamayacağı bilgisini sormuştur.⁸⁴⁷ Maliye Nezareti de içinde bulunulan mali sıkıntı nedeniyle gereken iki bin liranın ödenemeyeceğini bildirmiştir.⁸⁴⁸

⁸⁴³ “Bursa Sultanisi Talebesi”, *Hakimiyeti Milliyet Gazetesi*, 24 Ekim 1921, 2. ; “Bursa Sultanisi Talebesi”, *Hakimiyeti Milliyet Gazetesi*, 21 Kasım 1921, 2.

⁸⁴⁴ BOA. DH. UMVM. 68. 72. 003.

⁸⁴⁵ BOA. DH. UMVM. 69. 66. 002.

⁸⁴⁶ BOA. DH. UMVM. 69. 65. 001.

⁸⁴⁷ BOA. DH. UMVM. 69. 65. 002.

⁸⁴⁸ BOA. DH. UMVM. 69. 65. 003.

İlgili eğitim döneminde daha fazla faydayı temin etmek için Bursa Maarif Müdüriyeti bazı yerlerde de özel okul kurulması teşebbüsünde bulunmuş ve bu amaçla birkaç okul kurulması da temin edilmiştir.⁸⁴⁹

Binalarının işgal altında olması nedeniyle her şeye rağmen açılmayan okullar, öğretmen sayıları ve maaşları şu şekildedir:

Okul İsmi	Öğretmen Sayısı	Aylık Toplam Maaşları	Aylık Tahsisat-ı Fevkaladeleri
Muradiye İnas Okulu	1	500	1800
Lala Şahin İnas Okulu	3	1600	5400
Mal Hatun İnas Okulu	4	2000	7200
Nilüfer Hatun İnas Okulu	3	1500	5400
Vefik Paşa Sıbyan Okulu	1	500	1800
Çekirge Darüşşafaka Şubesi	2	1550	4800
Osman Gazi Zükur Okulu	4	2300	8100
Hoca Alizade Okulu	9	6350	23000
Aksu Karyesi Okulu	1	550	1800
Mudanya Zükur ve İnas Okulları	5	3250	11100
Toplam:	33	20100	70400

Tablo 21: Binalarının işgal altında olması nedeniyle açılmayan okullar, öğretmen sayıları ve maaşları⁸⁵⁰

Okul binalarının işgal altında olması nedeniyle açıkta bulunan bu öğretmenlerin maaşları ile ilgili, İstanbul Hükümeti ile Hüdavendigâr Vilayeti görüşmeleri neticesinde öğretmenlerin maaşlarının tam ve tahsisat-ı fevkaladelerinin yarım ödenmesi karara bağlanmıştır.⁸⁵¹

Bursa Ziraat Mektebi ise yine işgalden payına düşen zararı almıştır. İşgal sonrası ilgili okul basılarak eşyaları gasp edilmiştir. Sadece eşyalarla yetinilmemiş tarlalarda yetiştirilen ürünlerin de büyük kısmı alınmış ve tarlalara zarar verilmiştir.⁸⁵²

⁸⁴⁹ BOA. DH. UMVM. 69. 66. 002.

⁸⁵⁰ 10 Ekim 1921 tarihli belge. BOA. DH. UMVM. 69. 66. 004.

⁸⁵¹ BOA. DH. UMVM. 69. 66. 005, 007.

⁸⁵² Talebe dairesinden 6540 kuruş değerinde 33 eşya (çorap, çamaşır, kıyafet vb.), muhafız odasından 3905 kuruş değerinde 40 eşya (nakit para, kama vb.), okul demirhanesinden 425 kuruş değerinde 6 eşya (balta,

Bursa Sanayi Okulu da bu işgalden etkilenmiştir. Öyle ki Sanayi Okulundan elli üç öğrenci Konya Sanayi Okuluna nakledilmiştir. Bu öğrencilerin masraflarının karşılanması için ise Ankara Hükümeti devreye girmiştir. 11 Aralık 1920 tarihinde çıkarılan bir kanunla ilgili öğrencilerin iâşe ve ibatelerinin karşılanması için Maliye ve İktisat Vekaletleri sorumlu tutulmuştur.⁸⁵³

Bu dönemde diğer vilayetlerde olduğu gibi Bursa'nın hem merkezinde hem de çevresinde okula duyulan ihtiyaç oldukça fazlaydı ancak bu ihtiyaç mali sebepler başta olmak üzere yukarıda değinilen nedenlerle de işgal süreci içerisinde giderilmesi pek mümkün değildi. İlgili dönemde yapılan bir istatistik çalışmasına göre Bursa'nın köylerinde yapımına ihtiyaç duyulan ilkokul sayısı üç yüz elli altı civarındadır.⁸⁵⁴ Bu sayının karşılanabilmesi ise mümkün olmamakla birlikte mevcut okulların varlığının sağlanması dahi çok zor koşullarla mücadele etmeyi gerektiriyordu.

Netice itibarıyla Hüdavendigâr vilayetinde bulunan okulların işgal öncesi ve işgal sonrası aldığı vaziyet şu şekildedir:

İşgal Öncesi Öğrenci Sayısı	Okul İsimleri	İşgal Sürecinden Sonraki Durum
400	Mektebi Sultani	150 öğrenci eğitime devam etmektedir.
250	Işıklar Okulu	-
90	Darülmualimin	20 öğrenci eğitime devam etmektedir.
80	Sanayi Okulu	25 öğrenci eğitime devam etmektedir.
350	Hoca Alizade Okulu	-
250	Hoca İlyaszade Okulu	-
150	Nilüfer Hatun Okulu	-
120	Osman Gazi Okulu	-
90	Darüşşafaka Şubesi	-
120	Yıldırım Kız Okulu	-
130	Reşadiye Okulu	-
80	Muradiye Kız Okulu	-
50	Rahime Hatun Okulu	-
80	Hancerli Okulu	-

keser, kerpeten vb.), okul ahırından 1960 kuruş değerinde 9 eşya (organ, dirgen vb.), koyun ağılından 7420 kuruş değerinde 16 eşya (çuval, yemlik, kuzu vb.), harman yerinden 1210 kuruş değerinde 13 eşya ve diğer birimlerden de alınan eşyalar dahil olmak üzere toplam 120704 kuruş değerinde bir gasp söz konusudur. Ayrıca arpa, yulaf gibi ürünler de alınmıştır. BOA. BEO. 4643. 348221. 002-003.

⁸⁵³ BCA. 2. 22. 14.

⁸⁵⁴ BOA. DH. UMVM. 69. 74. 001.

200	Mal Hatun Kız Okulu	80 öğrenci eğitime devam etmektedir.
Toplam: 2440		Toplam: 275

Tablo 22: Hüdavendigar vilayetinde bulunan okulların işgal öncesi ve işgal sonrası durumu⁸⁵⁵

Görüleceği üzere Hüdavendigar Vilayeti merkezindeki durum Aydın (İzmir) Vilayetindeki durumdan farklı değildir. Yunan işgal kuvvetleri Bursa'ya girmelerinin akabinde de eğitim sistemine hem doğrudan hem de dolaylı olarak müdahale etmeye başlamışlardır. Okullardan bazılarının binalarına el koyarak kendi ihtiyaçları için kullanmışlardır. Böylece okulların bulunabilirse başka binalarda eğitim hayatına devam etmeleri temin edilmeye çalışılmıştır. Ancak bu uygulama maalesef verimli olamıyordu. Genelde işgal edilen okulların leyli olması nedeniyle çocukların barınmalarının da temin edilebileceği geniş ve yeterli kapasiteye sahip binaların bulunması her zaman mümkün olamayacağı için okullar kapanmaktan başka çare bulamazken öğrenciler eğer varsa ailelerinin yanına, eğer kimsesizlerse de başka vilayetlere gitmek ya da nakledilmek zorunda kalıyorlardı. Nitekim, Balıkesir ve Çanakkale'de Darülmualiminlerin kapatılması sonrası oradaki öğrencilerin bir kısmının Bursa'da bulunan Darülmualimin'e alındığını ifade etmiştik. Öğrencilerin yanı sıra öğretmenler de işsiz kalmakta ve geçimlerini temin etmek amacıyla ya başka mesleklere yönelmekte ya da çareyi başka vilayetlere gitmekte bulmaktaydılar. Yukarıda da bahsi geçtiği üzere öğretmenlerin bir kısmının İstanbul'a giderek orada kaldığı ve Bursa'ya geri dönmediği bilinmektedir. Doğrudan binalara el koymanın yanı sıra dolaylı olarak sistemi yıpratmak için de en önemli esaslardan biri olan mali kaynakların kesilmesi, okulların varlığını yavaş yavaş ortadan kaldırmak anlamına geliyordu. İstanbul Hükümeti'nin zaten mali olarak zor durumda olması da yardım gelme ihtimalini azaltmakta ve işgalci güçlerin amaçlarını gerçekleştirmelerine katkı sağlamaktaydı. Mali desteğin kesilmesinin yanında diğer bir politika, okulların eşyalarına el koyma hareketi idi. Bu da okulların eğitim hayatına ket vuran uygulamalardan birisi idi.

⁸⁵⁵ BOA. MKT. 1244. 39.

Dile getirilebilir ki Yunan işgal kuvvetleri Bursa’da da Türk eğitim sistemini İzmir’de uyguladıklarına benzer politikalarla zayıflatmayı ve neredeyse varlığını ortadan kaldırmayı başarmışlardır.

Batı Anadolu’da diğer küçük yerleşim birimlerine bakıldığında, Salihli’de, Yunanlar tarafından iki okul işgal edilmiştir. Uzun girişimler sonucu okullardan birisinin işgaline son verilmiştir. Ancak okulların gelirlerinin tamamen ortadan kalkmış olması nedeniyle eğitim ve öğretimi sürdürmek neredeyse olanaksızdır. Daha önce de belirtildiği üzere mali açıdan sıkıntılı durumun aşılması amacıyla İstanbul Hükümetine ilgili kaymakamlıkça acil maddi destek başvurusunda bulunulmuştur.⁸⁵⁶ Görüldüğü üzere işgalin kaldırılması ile bir yol kat edilmiş olsa da eğitimin devam etmesi için yeterli maddi kaynak konusunda sıkıntılar yaşanmıştır.

Kısa süreli işgallere uğrayan Sandıklı kazasında, Aralık 1919’da yerel muhasebeden masrafları karşılanan üç adet okul vardır. Bunlardan Numune Rüştüyesindeki öğrenci sayısı yaklaşık üç yüz kadardır. Okulların durumu iyidir ancak sadece üç okul yerel muhasebeye bağlı olmasına rağmen yine de bu gelirler eğitim hayatının sürdürülmesine kâfi değildir. Okulların maddi desteğe ihtiyacı bulunmaktadır.⁸⁵⁷

Günümüzde Uşak’ın ilçesi olan Eşme, Yunanlar tarafından işgal edildiğinde kısmen alışık olunmayan bir olay yaşanmıştır. 1919 yılında Eşme’nin Elvanlar köyünde öğrenci olan Süleyman Çoban ile yapılan bir röportajda o dönemin koşulları hakkında şu bilgiler edinilmiştir: Yunan kuvvetleri Eşme’ye geldikten sonra yerli ahalinin çocuklarının okudukları okul, Yunan askerlerinin konaklaması amacıyla işgal edilmiş ve öğrenciler tek göz odalı ve daha önce “koyun damı” olarak kullanılan bir yere yerleştirilmişlerdir. Ancak bu odanın aydınlatma için tek bir penceresi bile yoktur. Aydınlatma tavanda olan küçük bir delikten sağlanmaktadır. Eşme’de kalan askerlerin komutanı yüzbaşı rütbesindeki subay, askerlerin konakladıkları yerleri gezerken bu yapıya girip çıkan çocukları fark edince oraya gitmiş ve öğretmen ve öğrencilerin içerisinde bulunduğu kötü koşulları görünce buranın boşaltılmasını emretmiş ve ardından iki katlı bir evi okul olarak

⁸⁵⁶ BOA. DH. İ. UM. EK. 123. 14. 001.

⁸⁵⁷ *Tasvir-i Efkâr Gazetesi*, 7 Aralık 1919, 2.

tahsis etmiştir. Süleyman Çoban'ın ifadesine göre Yunanlar kendilerini ahaliye sevdirmek için böyle davranmışlardır.⁸⁵⁸

Kütahya, Yunan işgalinden en çok zarar gören yerlerden birisidir. Buradaki on bir okul Yunanlar tarafından çok büyük bir tahribe uğramıştır. Okullarda ders araç gereçlerine dair bir şey kalmamış ve binalarına da zarar verilmiştir. İşgal sonrasında yapılan hesaba göre burada 13.662.095 kuruş zarar tespit edilmiştir.⁸⁵⁹

Yunanlar sadece Batı Anadolu Bölgesinde değil Trakya'da da okullara oldukça büyük zararlar vermişlerdir. Örneğin, Edirne'de birçok okuldaki tarihi Türk eserlerini toplayarak imha etmişlerdir. Ayrıca oldukça zengin olan Edirne Sultanisindeki hikmet ve kimyahanesi de bundan nasibini almış ve burada ders yapılmaya uygun hiçbir alet edevat ve ders araç gereçleri kalmamıştır.⁸⁶⁰

Yunan Yerel İdaresinin Türk/Müslüman eğitim sistemini izole eden ve neredeyse tamamen işlevsiz hale getiren uygulamaları sonrası kurduğu sisteme entegre etmesiyle Türkler/Müslümanlar tarafından düzeleceği düşünülen sistemde herhangi bir iyileşme söz konusu olmayıp 1922 senesinde de öğretmen maaşları düzenli olarak ödenememiştir. Öyle ki Menemen Maarifi İslamiye Encümeninin, öğretmenlerin Mart ayı maaşlarını Mayıs başında, Nisan ayı maaşlarını da 25 Mayıs'ta ödemesi *Islahat Gazetesi*'nde takdirle karşılanmıştır.⁸⁶¹ Gazetenin bu durumu takdirle karşılamış olması dönem şartları değerlendirildiğinde gayet makul bir değerlendirmedir. Nitekim maaşların bir-iki ay farkla ödenebilmesi bir başarıdır.

Islahat Gazetesi'nde çıkan bir haberden anladığımız kadarıyla İzmir Mekatib-i İslamiye Nezareti tarafından yapılan bir duyuru ile 1921-1922 eğitim döneminin Haziran ayı içerisinde bir an önce sözlü sınavlar yapılarak tamamlanması emredilmiştir. Söz konusu emre uymayan okul müdürlerinin de cezalandırılacağı ayrıca belirtilmiştir. Bir sonraki dönemde görev almak isteyen öğretmen ve öğretmen yardımcılarının da sahip oldukları

⁸⁵⁸ Burhanettin Şenli, "Milli Mücadele Döneminde Eşme (1919-1923)" (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Elâzığ, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007), 27.

⁸⁵⁹ Diğer yerlerdeki zarar ziyan da işgal sonrası tespit edilmeye çalışılmaktadır. "Maarif Haberleri", *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 10 Aralık 1922, 4.

⁸⁶⁰ "Edirne Mekteplerinin Tahribi", *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 5 Aralık 1922, 2.

⁸⁶¹ *Islahat Gazetesi*, 8 Haziran 1922, 2.

ehliyetname ve yeterliliklerini gösteren belgelerle Mekatib-i İslamiye Nezaretine başvurmaları istenilmiştir.⁸⁶² Böylece Yunan işgali altında geçen son eğitim dönemi de resmen sona ermiştir.

Yunan Yerel İdaresinin eğitim alanında taktiksel olarak hareket ettiği düşünülmektedir. Öncelikle, işgal ettikleri bölgelerde bulunan resmî kurumların İstanbul yönetimi ile ilişkisini zayıflatmak ve kesmek ardından bir boşlukta bırakmak ve kendi idareleri altında kurdukları sisteme bağlantılarını yapmak şeklinde özetlenebilecek bu sistemle okulların yönetimini devralmışlardır. Başlangıçta okulların İstanbul ile bağlantılarını zayıflatmışlar, çeşitli sansürlerle iletişimlerini ortadan kaldırmaya çalışmışlar, ardından okul binalarına el koyarak öğretmenleri maaşsız bırakmışlar ve kısa süreli bir ödeme ile onları kendilerine muhtaç hale getirmişler, sonrasında okul yönetimi için gereken bürokratik yapıyı tamamen ortadan kaldırarak ve yerine cemaat sistemi gibi bir sistemin kurulmasını da önleyerek eğitim sistemini bir boşluğa sevk etmişler ve ardından öğretmenleri kendi isteklerine boyun eğecek seviyeye getirerek kendi egemenlikleri altında kurdukları sisteme entegre etmişlerdir. Böylece kademeli olarak İstanbul yönetiminden koparılan eğitim sisteminin yegâne hâkimi konumuna gelmeye çalışmışlardır. Üstelik Avrupa devletlerine verdikleri izlenimde Türk eğitim sistemini destekler şekilde görünmüş ve yeni Türk/Müslüman okullarının kurulmasını en ücra köylere varıncaya kadar teşvik ettikleri iddiasında bulunmuşlardır.⁸⁶³

3.2.2. Yunanların Rum Eğitimine Yönelik Çalışmaları

Rum cemaat okulları, henüz Batı Anadolu'da işgal hareketi başlamadan önce kendi eğitim sistemlerinde bir dizi değişikliklere gidecektir. Patrikhane tarafından Rum Cemaatine ait okullara gönderilen bir emirle Türk öğretmenler tarafından okullarda verilmekte olan Türkçe dersleri kaldırılmış, Türkçe tabelalar sökülmüş, cuma günleri göndere çekilmesi gereken Osmanlı Sancağı artık çekilmemeye başlanmış ve okullara

⁸⁶² *Islahat Gazetesi*, 9 Haziran 1922, 2.

⁸⁶³ Victoria Solomonidis, 180.

bazı yabancı tasvirler asılmasına girişilmiştir.⁸⁶⁴ Böylece Patrikhane de Anadolu'da yaşayan Rumların okullar temelindeki milliyetçilik duygularını beslemeye ya da daha doğru bir tabirle artırmaya başlamıştır. İlgili zamana kadar Rum cemaat okullarında Türkçe derslerinin Türk öğretmenler tarafından verilmesi, Türkçe tabelalar kullanılması ve Osmanlı Sancağının sancak olarak kabul edilmesi gibi uygulamaların milliyetçilik hareketlerinin önünde kısmen de olsa engel teşkil ettiği aşıkardır. Bu tür engellerin ortadan kaldırılarak Yunan işgali ve varlığına Rumlar nezdinde itibar kazandırılması, kurtarıcı olarak nitelendirilmesi adına önemlidir. Bu uygulamanın Osmanlı başkenti İstanbul'da başlatılmış olması ise daha manidardır.

Rum cemaat okullarında Türk öğretmenler tarafından verilen Türkçe derslerinin Patrikhane tarafından tek taraflı olarak alınan bir kararla kaldırıldığı 28 Ocak 1919 tarihinde Rum cemaat okullarına tebliğ edilmiş ve ilgili karar, ilk olarak İstanbul'da çeşitli Rum cemaat okullarında uygulanmaya başlanmıştır. Türkçe derslerini veren Türk öğretmenlerin görevlerine Rum cemaat okulları tarafından tek taraflı olarak son verilmesinden sonra bu öğretmenlerin okullara girişlerine artık izin verilmemeye başlanmıştır. Dolayısıyla ilgili öğretmenler açıkta kalmıştır. İstanbul Hükümeti bir yandan mevcut durumun eski haline döndürülmesi için girişimlerde bulunurken diğer yandan açıkta kalan öğretmenlerin maaşları konusunu çözmeye çalışmıştır.⁸⁶⁵ İlgili öğretmenler de diğer ilkokul öğretmenleri gibi maaşlarını yerel gelirlerden temin etmektedir. Açıkta buldukları için de maaşlarının verilir verilmeyeceği ya da ne ölçüde verilmesi gerektiği üzerinde uzun görüşmeler olmuştur. Açığa alınmaları, işgal bölgesindeki öğretmenlere uygulanan aynı maaş politikasına tabi tutulması, yarım maaş ödenmesi gibi çeşitli alternatifler tartışılmıştır. Meclisi Vükela tarafından verilen kararlar bu öğretmenlere yarım maaş ödenmesi konusunda neticeye varılmıştır. Ancak ilgili husus

⁸⁶⁴ BOA. DH. UMVM. 69. 42. 001. ; Osmanlı sınırları içerisinde yer alan ve nüfusunun çoğunluğu Arap olan bölgelerdeki ilk ve orta dereceli okullar ile ziraat ve sanayi okullarında eğitimin Arapça olarak yapılmasına izin veriliyordu. Ancak oralarda da Türkçe ders olarak okutuluyor, Tarih ve Coğrafya dersleri de Türkçe olarak veriliyordu. Bununla beraber idadi, mektebi sultani ve darülmuaalliminlerde ise eğitim dili olarak Türkçe kabul ediliyor ve uygulanıyordu. BOA. İ. MMS. 164. 12.

⁸⁶⁵ BOA. BEO. 4570. 342705. 002.

ile işgal bölgesinden gelen diğer öğretmenlerin durumları da tartışılmaya başlanınca tartışmalar daha da uzamıştır.⁸⁶⁶

Osmanlı hakimiyetine dair Türkçe derslerinin de dahil olduğu simge ve sembollerin kaldırılması karşısında Osmanlı Hükümeti, yeterince varlık gösterememiştir. Bu oldu-bitti ile yapılan girişimlerden netice almak mümkün olmamıştır. Zaten Osmanlı Hükümeti de daha çok işsiz kalan ilgili öğretmenlerin durumları ile ilgilenmeyi tercih etmiştir.⁸⁶⁷

Bilindiği üzere Osmanlı Hükümeti, Türk okulları ile azınlık ve yabancı okullarda okutulan tüm kitapları tetkik etmekte ve bunun neticesine göre ilgili kitapların eğitim müfredatında kullanılmasına izin vermekte ya da reddetmektedir. Yunan işgalinin getirdiği özgüven ile Rum okullarında bazı kitaplar Maarif Nezaretinin denetiminden geçmeden okutulmaya başlanmıştır. Polis Genel Müdürlüğü tarafından Dahiliye Nezaretine gönderilen bir yazıda, Yunan siyasi amaçlarına hizmet eden kitapların çeşitli yerlerde açılan dersanelerde Rum çocuklarına okutulduğu bilgisine yer verilmektedir. Dahası Arnavutköy’de iskele başında kundura boyacılığı ve hamallık gibi çeşitli işlerde çalışan çocuklar toplanarak bu dersanelere götürülmekte ve Yunan siyasi emelleri eğitim yoluyla ilgili çocukların zihnine kazınmaya çalışılmaktadır. Bu işi, Arnavutköy’de Robert Koleji piyano öğretmeni ile Arnavutköy Baş Papazı organize etmektedir.⁸⁶⁸ Osmanlı Hükümeti her ne kadar ilgili konularda önlem almaya çalışsa da İstanbul’un, Avrupa devletlerinin işgali altında bulunması, Hükümetin de elini kolunu bağlamaktadır.

Batı Anadolu’da Yunan işgali başladığında o döneme kadar azınlık statüsünde olan Rumlar ve eğitim sistemi, artık hakim gücün eğitim kurumları haline gelmeye başlamıştır. İlgili süreçten sonra, daha önce aktarıldığı üzere Türk/Müslüman eğitim sistemi bir çıkmazın içerisine sokularak zayıflatılmış ve yavaş yavaş ortadan kaldırılmıştır. Rum eğitim sistemi ise aksine desteklenmeye başlanmıştır. Ancak belirtilmesi gerekir ki bu sürece kadar Rum okullarında görev yapan öğretmenler de maaşlar konusunda sıkıntılar yaşamaktaydı. Okulları bölge bazında idare eden müteveli heyetleri kendi maaşlarına oldukça fazla zam yaparken öğretmenlerin maaşlarına ise cüzi miktarda zam

⁸⁶⁶ BOA. DH. UMVM. 69. 42. 001-019.

⁸⁶⁷ Buna dair çeşitli yazışmalar için bkz. BOA. BEO. 4583. 343718. 002. ; BOA. BEO. 4580. 343483. 002.

⁸⁶⁸ BOA. DH. KMS. 49. 58. 002.

yapmaktaydılar.⁸⁶⁹ Rum okulları genelinde 1919 senesi başlarında yaşanan bu tür problemler yıl sonuna kadar devam etmiştir. Bu kapsamda Fevkalade Komiser Stergiadi, 9 Kasım (1919) akşam üzeri Metropolithaneye giderek Rum okulları müteveli heyetleri ve öğretmenleri ile maaşlar konusunda görüşmeler yapmış ve ihtiyaçların giderilmesi için emirler vermiştir.⁸⁷⁰

Rum okullarındaki öğretmen açığı da göze çarpmakla birlikte özellikle erkek öğretmen oranının zaman içerisinde oldukça azaldığı ve yeni öğretmen bulunması konusunda da sıkıntı yaşandığı bilinmektedir. Bu durumun yaşanması hususunda işgal döneminde Anadolu'ya tayin edilen Yunan Genel Müfettişlerinden M. Mihailidis, Türkleri suçlamakta ve erkek öğretmenlerin sürgün, sınır dışı edilme gibi uygulamalar sonucu azaltıldığını savunmaktadır. Ayrıca, Anadolu'daki Rum okullarında görev yapan öğretmenlerden özellikle üst sınıflara eğitim verenlerin yeterli nitelikte olmadığını ve bu nedenle de öğrenci kalitesinin düştüğünü ifade etmektedir. Rum okullarındaki eğitimin niteliğinin artırılması konusunda erkek öğretmenlerle ilgili olarak şu önerilerde bulunmuştur: Üst sınıflarda daha nitelikli erkek öğretmenlerin görevlendirilmesi gerekmektedir. Bu tür nitelikli öğretmenler eğer aktif olarak askeri görevde veya geri hizmette iseler bunların, okulların hizmetinde görev almaları sağlanmalıdır. Ayrıca öğretmen maaşlarının da iyileştirilmesi gerektiğini belirten Mihailidis, maaşların ödenmesi hususunun eğitim alanında yapılması gereken en önemli şey olduğunu vurgulayarak yetenekli öğretmenlerin ödüllendirilmesi gerektiği hususuna da değinmektedir. Yunanistan'da uygulanmakta olan ve öğretmenlere uzun yıllar hizmetleri veya çocuk sahibi olmaları nedeniyle yapılan ek ödemelerin ise Anadolu'da henüz uygulanamayacağı görüşünü belirtmektedir.⁸⁷¹

Hem maddi açıdan hem de manevi açıdan destek olunmaya başlanan Rum eğitim sistemine yeni okullar kazandırılması da amaçlanmıştır. Yunan kontrolü altında başlayan ilk eğitim döneminde, İzmir Yunan Fevkalade Komiseri tarafından Rum Erkek Öğretmen Okulu da açılarak faaliyetlerine başlamıştır.⁸⁷² Böylece Rum okullarının öğretmen

⁸⁶⁹ *Hukuku Beşer Gazetesi*, 1 Mart 1919, 2.

⁸⁷⁰ *Ahenk Gazetesi*, 10 Kasım 1919, 1.

⁸⁷¹ M. Μιχαηλίδης Νουάρως, 18-19.

⁸⁷² *Ahenk Gazetesi*, 14 Kasım 1919, 3.

konusunda sıkıntı yaşamasının da önüne geçilmek istenilmiştir. Ancak Rum eğitiminin hemen düzeldiği ve sorunsuz bir şekilde devam ettirildiğini iddia etmemiz mümkün değildir. Türk/Müslüman eğitim sisteminin yaşadığı sorunlarla kıyaslanamayacak ölçüde olsa da zaman zaman Rum okullarının da maddi zorluklarla karşı karşıya kaldığını iddia etmemiz yanlış olmayacaktır.⁸⁷³ Buna rağmen Yunanların eğitim alanında İzmir için büyük planları olduğu gözden kaçmamalıdır. Bunun en büyük kanıtı da İzmir’de bir Yunan Üniversitesinin kurulması fikridir.

Rumların eğitim açısından nasıl bir durumda olduğunu daha iyi anlamak için şu istatistikler bize yardımcı olacaktır:

Bölge	Okul Sayısı ⁸⁷⁴	Öğretmen			Öğrenci		
		Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kız	Toplam
İzmir ve Çevresi	137	125	243	368	9202	7525	16727
Çeşme (Κρήνης)	28	25	40	65	2180	1824	4004
Karaburun (Καραβούρνων)	37	13	9	22	726	523	1249
Urla (Βρουύλων)	31	25	32	57	1796	1420	3216
Seferihisar (Σιβρισαρίου)	4	3	4	7	230	124	354
Foça (Φωκων)	15	8	13	21	782	670	1452
Menemen(Μαινεμένης)	11	8	8	16	468	487	955
Kemalpaşa (Νυμφαίου)	10	5	8	13	405	359	764
Turgutlu (Κασαμπα)	6	6	3	9	265	299	564
Ödemiş ('Οδεμησιου)	7	7	12	19	773	762	1535
Bayındır (Βαϊνδηρίου)	5	6	4	10	267	230	497
Tire (Θείρων)	3	4	7	11	331	269	600
Manisa (Μαγνησίας)	37	20	36	56	1535	1195	2730
Bergama (Περγάμου)	25	21	16	37	1188	1015	2203
Akhisar ('Αξαρίου)	13	8	10	18	600	467	1067
Ayvalık (Κυδωνιών)	16	7	56	63	1646	1477	3123
Toplam	385	291	501	792	22394	18646	41040
Manisa gece okulu öğrenci sayısı							90
Genel Toplam							41130

Tablo 23: 1921-1922 yılı Rum Cemaat ve Özel Okulları:⁸⁷⁵

⁸⁷³ Nitekim bahsedildiği üzere öğretmen maaşlarının ödenememesi, yeterli ve nitelikli öğretmen bulunamaması gibi hususlar bu düşüncüyü desteklemektedir.

⁸⁷⁴ Özel okullar ve cemaat okulları toplu olarak verilmiştir.

⁸⁷⁵ İlkokullar Müfettişi Mihailidis tarafından gönderilen 30 Temmuz 1922 tarihli rapora göre. (Εν Σμύρνη τή 30 'Ιουλίου 1922. Ο 'Επιθεωρητής των Δημοτικων Σχολειων. Κ . Κ . ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ.) Ayrıca İzmir ve

Yukarıdaki tabloda, hem Rum Cemaatine ait olan okullara hem de özel olan ancak Rumlara hizmet eden okullara dair istatistikler görülmektedir. Buna göre ilk göze çarpan durum, Rum okullarının ağırlıklı olarak İzmir merkezi ve çevresinde toplandığı hususudur. Burada 137 okula karşılık 368 öğretmen ve 16727 öğrenci bulunmaktadır. Bu da her okula en az 2 öğretmen, 122 öğrenci ve öğretmen başına da 61 öğrenci düşmesi anlamına gelmektedir. Günün şartlarına göre diğer istatistiki bilgiler ve ilgili konudaki çalışmalar baz alındığında bir sınıfta 50-70 öğrenci bulunması olağan olarak değerlendirilmekteydi. Bu açıdan değerlendirildiğinde şu sonuca varılır:

Bölge	Okul başına düşen öğretmen sayısı	Okul başına düşen öğrenci sayısı	Öğretmen başına düşen öğrenci sayısı
Çeşme	2,3	143	61,6
Karaburun	0,5	33,7	56,7
Urla	1,8	103,7	56,4
Seferihisar	1,7	88,5	50,5
Foça	1,4	96,8	69,1
Menemen	1,4	86,8	59,6
Kemalpaşa	1,3	76,4	58,7
Turgutlu	1,5	94	62,6
Ödemiş	2,7	219,2	80,7
Bayındır	2	99,4	49,7
Tire	3,6	200	54,5
Manisa	1,5	73,7	48,7
Bergama	1,4	88,1	59,5
Akhisar	1,3	82	59,2
Ayvalık	3,9	195,1	49,57

Tablo 24: İzmir ve çevresindeki Rum okul, öğrenci ve öğretmen istatistikleri

Söz konusu istatistiklere bakıldığında öğretmen sayısı ve öğretmen başına düşen öğrenci sayısı, dönem şartlarına göre ortalama değerlerde görünmektedir. Karaburun'da öğretmen sayısı okul sayısından oldukça azdır bu da her okulun çalışmadığı ya da öğretmenlerin birden fazla okulda çalıştığı anlamına gelmektedir. Okul başına düşen öğretmen sayısında Ayvalık ve Tire en yüksek payı almaktadır. Ancak öğrenci sayısı, öğretmen sayısını yine ortalama bir değere çekmektedir. Tümü değerlendirildiğinde okul başına 1 ila 2 öğretmen düştüğü görülmektedir.

Rum okullarının, öğretmenlerinin ve öğrencilerinin sayısı yıllar bazında şu şekilde değişmiştir:

İç bölgelerde 16 anaokulu ve buraya devam eden 3691 çocuk bulunmaktadır. (Ελετούργουον προσέτι 16 νηπιαγωγεία έν Σμύρνη και έν τώ έσωτερικό μέ αριθμόν νπίων 3691.) Μ. Μιχαηλίδης Νουάρος, 47.

Yıllar	Öğrenci Sayısı	Öğretmen Sayısı	Okul Sayısı	Harcanan para (Drahmi)
1913-1914	39.370	430	172	2.500.000
1918-1919	20.829	382	104	1.200.000
1921-1922	42.770	897	237	4.322.900 ⁸⁷⁶

Tablo 25: İşgal edilen alanda bulunan tüm Yunan okulları istatistiği⁸⁷⁷

Bu tabloda işgal edilen bölgedeki eğitim sistemi unsurlarına dair bilgiler verilmiştir. Buna göre 1913-1914 yıllarında okul başına 2,5 öğretmen ve 228,8 öğrenci, öğretmen başına da 91,5 öğrenci düşerken 1918-1919 yıllarında öğretmen, okul ve öğrenci sayısında hızlı bir düşüş olduğu görülmektedir. İlgili yıllarda okul başına 3,6 öğretmen ve 200,2 öğrenci ve öğretmen başına 54,5 öğrenci düşmektedir. Sayılarda hızlı bir düşüş olsa da okul başına düşen öğretmen sayısının arttığı, öğretmen ve okul başına düşen öğrenci sayısının da azaldığı görülmektedir. 1921-1922 yıllarında tüm sayılarda tekrar hızlı bir artış olduğu görülmektedir. Öğrenci ve öğretmen sayısında 1918-1919 yıllarına göre iki kat artış olmuştur. Öğrenci sayısında 1913-1914 yıllarına yakın bir sayı ortaya çıksa da öğretmen sayısının bu yıllara oranla da iki kat arttığı görülmektedir. 1921-1922 yıllarında okul başına 3,7 öğretmen ve 180,4 öğrenci, öğretmen başına da 47,6 öğrenci düşmektedir.

Bu sayıların iki yıl öncesine oranla en az iki kat artmasının nedeni, söz konusu istatistiğin işgal bölgesi altında kalan yerleri içeriyor olmasından kaynaklıdır. İşgal edilen alanda tam bir Yunan hakimiyeti sağlandığından Rum eğitim sistemine yönelik destek böylece belirgin hale gelmektedir.

Yıllar	Öğrenci Sayısı	Öğretmen Sayısı	Okul Sayısı	Harcanan para (Drahmi)
1913-1914	23.217	446	206	-
1918-1919	8.879	324	89	-
1921-1922	15.108	244	78	1.313.820

Tablo 26: İşgal alanı dışındaki bölgelerde bulunan Rum okulları istatistiği⁸⁷⁸

⁸⁷⁶ Bu miktar İzmir Yunan Yerel İdaresi tarafından Rum okullarına harcanan parayı içermemektedir.

⁸⁷⁷ M. Μιχαηλίδης Νουάρος, 62.

⁸⁷⁸ M. Μιχαηλίδης Νουάρος, 62.

Yukarıdaki tabloda ise işgal alanı dışında kalan Rum okulları gösterilmektedir. İlgili tabloya göre 1913-1914 yıllarında okul başına 2,1 öğretmen ve 112,7 öğrenci, öğretmen başına 52 öğrenci düşmektedir. 1918-1919 yıllarında bu sayılarda bir düşüş görülmektedir. Bu yıllarda okul başına 3,6 öğretmen ve 99,7 öğrenci, öğretmen başına 27,4 öğrenci düşmektedir. Görüldüğü üzere öğrenci sayısı üç kat, okul sayısı da en az iki kat düşmüştür. 1921-1922 yıllarına bakıldığında 1918-1919 yıllarına göre öğrenci sayısının iki kat arttığı, öğretmen ve öğrenci sayılarının düştüğü görülmektedir. Bu yıllarda okul başına 3,1 öğretmen ve 193,6 öğrenci, öğretmen başına da 61,9 öğrenci düşmektedir.

İşgal altında olmayan bölgelerde öğrenci sayısı artsa da Yunan desteğinin sınırlı olduğu ve bu nedenle okul ve öğretmen sayılarında azalma yaşandığı görülmektedir. Buna rağmen ortalama öğretmen başına düşen öğrenci sayısı 50-70 aralığında kalmıştır.

1921-1922 eğitim dönemi cemaat ve özel liseler şu şekildedir:⁸⁷⁹

Lise Adı	Sınıf Sayısı	Öğretmen			Öğrenci			Müdür	Yıllık Harcama (Drahmi)
		E	K	T	E	K	T		
Yüksek Komiserlik (Υπ. Αρμοστείας)	5	9	-	9	231	-	231	M. Luvaris	39.540
Evangeliki (Εύαγγελική)	5	23	-	23	462	-	462	N. Lithoksos	
Evangeliki (Ticari kısmı- έμπορ.)	4				156	-	156	N. Lithoksos	
Ioniki (Ιωνική) (Ticari ve Normal)	6	4	-	4	132	32	164	Anast. Anastasiadis	
Omirion Kız (Ομήρειον θηλ.)	5	14	3	17	-	104	104	El. Luizu	13.000
Kydonion (Kız+Erkek Κυδωνιών)	8	10	2	12	195	61	256	Diamanto-poulos	246.784
Aroni (Ticaret kısmı dahil- Αρώνη)	8	12	-	12	132	16	148	Hr. Aronis	13.431

⁸⁷⁹ M. Μιχαηλίδης Νουάρος, 46.

Yanniki (Γιαννίκη)	5	19	-	19	102	9	111	P. Mavromatis I. Yannikis
Toplam	46	91	5	96	1410	222	1632	

Tablo 27: 1921-1922 eğitim dönemi Rum cemaat ve özel liseler

İlgili tabloda kadın öğretmen sayısının yok denecek kadar az olduğu görülmektedir. Aynı şekilde kız öğrencilerin de sayısı erkek öğrencilere oranla oldukça azdır. Bunun nedeni, sadece kız öğrencilere yönelik liselerin az olmasından kaynaklanmamaktadır. Nitekim kız-erkek karışık liselerde de kız öğrenci sayısı erkeklere oranla oldukça azdır.

1921-1922 eğitim döneminde şehir merkezlerinde bulunan cemaat ve özel yarı liseler şu şekildedir.⁸⁸⁰

Okul Bölgesi	Sınıf Sayısı	Öğretmen			Öğrenci		
		E	K	T	E	K	T
Κρήνη (Çeşme)	2	1	-	1	57	22	79
'Αλάτσατα (Alaçatı)	2	1	-	1	38	7	45
Βρούλλα (Urla)	2	1	-	1	45	-	45
Μαγνησία (Manisa)	2	2	-	2	31	-	31
Πέργαμος (Bergama)	3	3	-	3	36	17	53
Φιλαδέλφεια (Filadelfia - Alaşehir)	1	1	-	1	7	3	10
Όδεμήσιον (Ödemiş)	1	1	-	1	23	12	35
Βαϊνδήριον (Bayındır)	1	1	-	1	14	-	14
Θείρα (Tire)	1	1	-	1	9	1	10
Κιρκιντζές (Kirkintzes – Şirince)	1	1	-	1	10	-	10
Αξάρτιον (Akhisar)	1	1	-	1	8	-	8
Αϊδίνιον (Aydın)	1	1	-	1	15	-	15
Κωτσίου Θ. (Kotsiou Th.)	1	2	-	2	5	-	5
Νικολοπούλου (Nikolopoulou)	2	2	-	2	27	13	40
Toplam		19	-	19	325	75	400

Tablo 28: 1921-1922 eğitim döneminde şehir merkezlerindeki Rum cemaat ve özel yarı liseler

Yukarıdaki tabloda kadın öğretmen bulunmamakta, erkek öğrenci sayısının ise kız öğrenci sayısına oranla dört kat fazla olduğu görülmektedir. Bu bağlamda kadın

⁸⁸⁰ M. Μιχαηλίδης Νουάρος, 61.

öğretmenlerin Rum eğitim sisteminde -ilerideki istatistiklerde de görüleceği üzere- çoğunlukla ilköğretim düzeyinde hizmet verdiği görülmektedir.

İzmir içerisinde bulunan Rum Cemaat ilkokulları 1921-1922 eğitim yılında şu şekildedir:⁸⁸¹

Okul	Okul Tipi	Öğretmen			Öğrenci		
		E	K	T	E	K	T
Agios Dimitrios (Άγιου Δημητρίου)	E	4	2	6	280	-	280
Agios Dimitrios (Άγιου Δημητρίου)	K	-	8	8	51	349	400
Timiou Prodromou (Τιμίου Προδρόμου)	E	2	5	7	398	-	398
Timiou Prodromou (Τιμίου Προδρόμου)	K	-	6	6	-	368	368
Aziz Katerina (Άγ. Αικατερίνης)	K	-	6	6	-	248	248
Daragatsiou (Δαραγατσίου)	E+K	1	4	5	130	120	250
Aziz Markella (Άγ. Μαρκέλλας)	E+K	-	2	2	47	40	87
Evangelistria (Εύαγγελιστρίας)	E	6	1	7	370	-	370
Aziz Nikolaos (Άγ. Νικολάου)	E+K	1	4	5	227	221	448
Aziz Yorgi (Άγ. Γεωργίου)	E+K	1	8	9	255	229	484
Aziz Vukolos (Άγ. Βουκόλου)	E+K	-	3	3	64	64	128
Yukari Bölge (Άνω συνοικία)	E+K	2	3	5	144	151	295
Mortakion (Μορτακίων)	E+K	1	4	5	172	141	313
Aziz Konstantin (Άγ. Κωνσταντίνου)	E	2	1	3	202	-	202
Aziz Konstantin (Άγ. Κωνσταντίνου)	K	-	4	4	51	204	255
Aziz Tryfonos (Άγ. Τρύφωνος)	E+K	-	5	5	214	212	426
Lygarias (Λυγαριάς)	E+K	-	4	4	135	127	262
Sofieion (Σοφίειον)	E	7	-	7	291	-	291
Kioupetzogleion (Κιουπετζόγλειον)	E	5	-	5	287		287
Fasoulá (Φασουλά)	E	7	-	7	274	-	274
Merkez Kiz Okulu (Κεντρ. Παρθεναγωγείο)	K	-	12	12	-	492	492
Homeros (Ομήρειον)	K	-	10	10	53	235	288
Protypon (Πρότυπον Διδ. Άρρ.)	E+K	1	3	4	81	79	160
Toplam		40	95	135	3726	3280	7006

Tablo 29: 1921-1922 eğitim yılı İzmir Rum Cemaat ilkokulları

⁸⁸¹ M. Μιχαηλίδης Νουάρος, 48.

İlgili tablo hem kız okullarını hem erkek okullarını hem de kız-erkek karışık okulları göstermektedir. Burada dikkat çeken nokta, kız okullarında erkek öğrencilerin de eğitim alabiliyor olmasıdır. Aynı durum erkek öğrencilere özel okullar için geçerli değildir. Erkek öğretmen oranı da kadın öğretmen oranının neredeyse yarısı kadardır. Bu da kadın öğretmenlerin ilkokul seviyesinde erkek öğretmenlere oransal farkını net bir şekilde ortaya koymaktadır.

1921-1922 eğitim dönemine ait diğer istatistiksel tablolar:

Okul	Türü E/K	Öğretmen			Öğrenci		
		E	K	T	E	K	T
Καλλιγέρη Νικομάχ. (Kalligeri Nikomach.)	E+K	-	5	5	74	83	157
Ζωγράφου άδελφ. (Zografou adelf.)	E+K	-	4	4	53	50	103
Μακρίδου Ελ. (Μακρίδου El.)	E+K	-	3	3	36	36	72
Εύαγγελινίδου Άναστ. (Evangelinidou Anast.)	E+K	1	3	4	100	111	211
Νεστορίδου (Nestorίδου)	E+K	2	6	8	76	88	164
Άναστασιάδου Άθαν. (Anastasiadou Athan.)	E+K	3	7	10	85	125	210
Κωτσίου θ. (Kotsίου th.)	E	5	2	7	78	-	78
Πασχάλη (Paschali)	E+K	1	7	8	184	71	255
Νικολοπούλου (Nikolopoulou - Kallithea'da)	E+K	1	10	11	109	74	183
Παπαεμμανουήλ (Papaemmanuel - Kallithea'da)	E+K	-	3	3	13	23	36
Toplam		13	50	63	808	661	1469

Tablo 30: 1921-1922 eğitim dönemi İzmir ve çevresindeki özel ilkokullar⁸⁸²

⁸⁸² M. Μιχαηλίδης Νουάρος, 49. - Okul isimleri özel ad olduğu için orijinal halleriyle ve Latin alfabesi yazımları ile verilmiştir

Okul Bölgesi	Türü E/K	Öğretmen			Öğrenci		
		E	K	T	E	K	T
Μερσινλί (Mersinli)	E+K	-	2	2	48	61	109
Βαϊρακλή (Bayraklı)	E+K	1	2	3	72	45	117
Άγια Τριάς (Agia Trias)	E+K	-	2	2	39	59	98
Άλάμπεη (Alampei)	E+K	-	2	2	87	48	135
Κορδελιό (Kordelio)	E	3	1	4	151	-	151
Κορδελιό (Kordelio)	K	-	4	4	40	133	173
Κορδελιό Αντωνιάδειον (Kordelio Antoniadeion)	E+K	-	2	2	63	61	124
Παπα Σκάλα (Papa Skala)	E+K	2	2	4	143	130	273
Τομάζο (Tomazo)	E+K	1	-	1	36	24	60
Μελαντία (Καραντ.) (Melantia – Karant.)	E+K	1	3	4	69	59	128
Σφακτηρία (Σαλάχ.) (Sfaktiria - Salah.)	E+K	-	3	3	109	97	206
Καλλιθέα (Καραντ.) (Kallithea - Karant.)	E+K	2	7	9	231	198	429
Άγ. Ανάργ. (Α. πηγής) (Ag. Anarg. - L. pigis)	E+K	1	-	1	43	24	67
Μυρακτή (Κοκάρ Γ.) (Myrakti - Kokar G.)	E+K	1	3	4	127	95	222
Ένόπη (Γκιόζ τεπέ) (Enopi (Nkioz tepe)	E+K	1	5	6	127	103	230
Ίκι κιοϊ (İki Kioii)	E+K	1	-	1	47	29	76
Ναρλι δερé (Narlı dere)	E+K	1	-	1	41	15	56
Άγ. Γεωργ. (Τσιφλ.) (Ag. Georg. (Tsifl.)	E+K	2	-	2	85	38	123
Toplam		17	38	55	1558	1219	2777

Tablo 31: 1921-1922 eğitim dönemi İzmir çevresindeki Rum cemaat ilkokulları⁸⁸³

⁸⁸³ M. Μιχαηλίδης Νουάρος, 50.

Okul Bölgesi	Türü E/K	Öğretmen			Öğrenci		
		E	K	T	E	K	T
Βουρνόβας (Bornova)	E+K	3	5	8	277	202	479
Βουτζάς (Buca)	E	3	5	8	347	129	476
Βουτζάς (Buca)	K	-	6	6	77	296	373
Προφήτης Ηλίας (İlyas Peygamber – Buca)	E+K	1	1	2	76	37	113
Σεβδίκιοϊ (Seydiköy – Gaziemir)	E	3	4	7	448	13	461
Σεβδίκιοϊ (Seydiköy – Gaziemir)	K	-	5	5	-	326	326
Αγ. Άννα (Σινεκλί) (Aziz Anna - Sinekli)	E+K	-	2	2	35	35	70
Κουκλουτζάς (Kuklutzas – Altındağ)	E+K	2	5	7	306	208	514
Βουνάρμπαση (Vunarbası)	E+K	1	-	1	51	30	81
Χατζιλάριον (Hatzilarion)	E+K	1	-	1	24	35	59
Ναρλίκιοϊ (Narlıköy)	E+K	1	-	1	11	9	20
Τσιμόβασι (Tsimovası)	E+K	1	1	2	62	46	108
Δεβελίκιοϊ (Develiköy)	E+K	1	-	1	54	21	75
Καγιάς (Kagias)	E+K	1	-	1	30	20	50
Τουρμπαλή (Torbalı)	E+K	-	2	2	54	71	125
Μάλκατζη (Malkadzi)	E+K	1	1	2	82	40	122
Χριστιανοχ. (Ν. Κολοφωνος) (Hristianoh – N. Kolofonos)	E+K	1	-	1	104	52	156
Π. Έφεσ. (Άγιασουλ.) (P. Efes. Ayasul.)	E+K	1	1	2	49	44	93
Αζιζιέ (Aziziye)	E+K	1	1	2	23	25	48
Κιρκιντζές (Kirkintzes – Şirince)	E	3	-	3	370	-	370
Κιρκιντζές (Kirkintzes – Şirince)	K	-	5	5	-	250	250
Μασάτ (Masat)	E+K	1	-	1	8	9	17
Toplam		26	44	70	2488	1898	4386

Tablo 32: 1921-1922 eğitim döneminde merkezi yönetime bağlı, İzmir’de bulunan Rum Cemaat ilkokulları⁸⁸⁴

⁸⁸⁴ M. Μιχαηλίδης Νουάρος, 51.

Manisa bölgesindeki Rum Cemaati ilkokulları şu şekildedir:

Okul Bölgesi	Türü E/K	Öğretmen			Öğrenci		
		E	K	T	E	K	T
Μαγνησία (Manisa)	E	3	6	9	345	76	421
Μαγνησία (Manisa)	K	-	5	5	-	237	237
Καράκιοϊ (Αγ. Δημ.) (Karaköy)	E+K	1	4	5	123	80	203
Μουραδιε (Muradiye)	E+K	-	-	-	235	211	446
Χορόζ κιοϊ (Horoz köy)	E+K	2	5	7	134	106	240
*İsim belirtilmemiştir	E+K	1	1	2	73	39	112
Τσομπανισιά (Tsompanisia)	E+K	1	4	5	136	102	238
Χαμζάμπεκη (Νιόβη) (Hamzabeyli)	E+K	1	-	1	30	20	50
Χατζιλάριον (Hacılar)	E	1	-	1	39	-	39
Χατζιλάριον (Hacılar)	K	-	1	1	-	40	40
Φίλιο (Filio)	E+K	1	-	1	24	10	34
Τσαούσογλου (Çavuşoğlu)	E+K	1	-	1	15	13	28
Χαρμανταλή (Harmandalı)	E+K	1	-	1	19	10	29
Γκιόλ δερé (Göl dere)	E+K	2	2	4	101	59	160
Παπαζλή (Papazlı)	E+K	-	4	4	81	55	136
Καραγατσλή (Karaağaçlı)	E+K	1	1	2	62	52	114
Έρικιοϊ (Eriköy)	E+K	-	2	2	32	11	43
Μουτεβελλή (Mütevelli)	E	2	-	2	76	-	76
Μουτεβελλή (Mütevelli)	K	-	1	1	-	52	52
Toplam		18	36	54	1525	1173	2698

Tablo 33: Manisa bölgesindeki Rum Cemaati ilkokulları⁸⁸⁵

Yukarıdaki tablolar genel hatlarıyla incelendiğinde, kadın öğretmenlerin her bölgede erkek öğretmenlere oranla en az iki kat fazla olduğu, erkek öğrencilerin kız öğrencilere oranla her bölgede fazla olduğu, sadece erkekler ve sadece kızlara özel okullar karşılaştırıldığında ise erkeklere özel okulların çok az bir oranla öne geçtiği, buna karşın karma okul oranının sadece kızlara ve sadece erkeklere özel okulların toplamından fazla olduğu görülmektedir. Bu da Rum cemaat ve özel ilkokullarında ağırlıklı olarak karma eğitim modelinin uygulandığını göstermektedir. Kadın öğretmenler ilkokul eğitiminde

⁸⁸⁵ M. Μιχαηλίδης Νουάρος, 57.

lokomotif konumunda olup erkek öğretmenlerin bulunmadığı iddiası da doğrulanmaktadır.

İzmir’de bulunan lise tarzındaki Rum okullarının yetersiz gelmesi nedeniyle Evanjelik okulu (Εὐαγγελικὴ Σχολή) dışında yeni bir okulun daha açılması planlanmıştır. Evanjelik okulu, 1920-21 öğretim yılı sonunda 585 öğrenciden, dört sınıflı ticaret kısmı ise 189 öğrenciden oluşuyordu. Bu öğrencilerin eğitim aldığı toplam 14 sınıf bulunuyordu ve bu sayıya öğretmenlerin dinlenme alanı da dahildi. Bir sonraki yıl öğrenci sayısının klasik bölüm için 650’ye ticari bölüm için de 250’ye çıkması bekleniyordu. Evanjelik okulunun ise mevcuttaki sınıfları bu sayıyı karşılamak için yeterli değildi. Sınıf kapasitesi 50-70 öğrenci aralığında hesaplandığında 17 sınıf gerekiyordu. Bu nedenle Yunan Yüksek Komiserliği altında yeni bir okulun açılması için öngörülen bütçe ve kalemler şu şekilde belirlenmişti:

Harcama kalemi (Adet)	Harcama miktarı (Drahmi)
Bina kirası	20.000
Lise müdür maaşı (1)	10.500
Birinci derece öğretmen maaşı (3)	26.000
İkinci derece öğretmen maaşı (1)	7000
Matematik öğretmeni maaşı (1)	9000
Fizik ⁸⁸⁶ öğretmeni maaşı (1)	9000
Rahip ⁸⁸⁷ maaşı (1-yardımcı kategorisinde)	2500
Jimnastik öğretmeni maaşı (1-yardımcı kategorisinde)	2500
Çocuk doktoru maaşı (1)	2000
Diğer yardımcı maaşı	2800
Temizlik görevlisi maaşı (1)	1000
Öğrenci sırası (300)	24.000
Öğretmen koltuğu (5)	1000

⁸⁸⁶ Yararlanılan kaynakta bu harcama kalemi “Μισθός 1 φυσικού” olarak gösterilmektedir. Kaynağın yazım dili Katarévusa (Καθαρεύουσα) lehçesi olduğu için “φυσικού” kelimesi yalın halde değildir. Modern Yunancada “φυσικού” kelimesi yalın halde “φυσικός” “doğal”, “tabii” anlamına gelebileceği gibi “φυσική” yalın hali ile “fizik” anlamına da gelebilecektir. Dolayısıyla burada kullanılan bu kelimenin “fizik öğretmeni” şeklinde kastedildiği düşünülmektedir.

⁸⁸⁷ Bu kelime “Ἱερόν” şeklinde kullanılmıştır. Sözlük anlamı itibariyle “kutsal” manasına gelmekte ve “Azizler” ya da din adamları için kullanılmaktadır.

Kırtasiye	500
Sandalye (12 - ortak)	180
Sandalye (5 – yöneticiler için)	360
Küçük kitaplık (1)	500
Dolap (1)	700
Ofis (1)	800
Yazı tahtası (5)	300
Coğrafya, jeoloji, botanik, fizik ve kimya aletleri	8000
Isıtma	800
Öğretmen kitapları	1000
Öğrenci kitapları	600
Öngörülemeyen giderler	3500
Toplam	134.540

Tablo 34: Yunan Yüksek Komiserliği Lisesinin açılması için öngörülen bütçe kalemleri

Yapılan söz konusu harcamaya oranla gelirlerin ise şu şekilde olacağı öngörülmektedir:

300 öğrenci için:

İlk dönem kayıt ücreti: Öğrenci başına 30 drahmi x 300 = 9000

İkinci dönem kayıt ücreti: Öğrenci başına 20 drahmi x 300 = 6000

Zorunlu aylık katkı payı: Öğrenci başına 1 drahmi x 10 ay = 3000

Diploma geliri: Öğrenci başına 15 drahmi x 25 öğrenci = 375

Diğer gelirler: 2500

Gelir ve giderler hesaplandığında 20.875 drahmi gelir, 134.540 drahmi gider ortaya çıkmakta ve nihayetinde 113.665 drahmilik bir bütçe gerekmektedir.⁸⁸⁸ Söz konusu okul 1921-1922 eğitim döneminde faaliyete geçmiş ve 21 Nisan 1922 tarihinde de Yunanistan Kralı Konstantin tarafından devletin resmi okullarına eşit olarak kabul edilmiştir.⁸⁸⁹

⁸⁸⁸ M. Μιχαηλίδης Νουάρως, 11-13.

⁸⁸⁹ M. Μιχαηλίδης Νουάρως, 46.

3.2.2.1. İzmir Rum Öğretmenler Kongresi

23-25 Nisan 1921 tarihleri arasında, İzmir Yunan Fevkalade Komiserliği Eğitim Dairesi Başkanlığı tarafından Yüksek Komiserin onayı ile İzmir’de, özel okullar ve Rum cemaat okulları öğretmenlerinin katıldığı bir Öğretmenler Konferansı düzenlenmiştir. Merkez Kız Okulunun salonunda düzenlenen ve katılımın oldukça yoğun olduğu konferansa Müfettiş Mihailidis başkanlık yapmıştır. Eğitimciler oldukça hararetli konuşmalar ve tartışmalar yapmışlar ve bu konuşmalar basılı hale getirilmiştir. Konferansın sonuç bildirgesinde ise talep ve öneriler 24 madde halinde toplanmıştır.

Konferansın çıktısı olarak görebileceğimiz bu maddeleri şu şekilde özetleyebiliriz:⁸⁹⁰

- Tartışma ve sunumlar bir araya getirilerek basılmalı ve Küçük Asya bölgesindeki tüm okullara ücretsiz olarak dağıtılmalıdır.
- Eğitim Dairesi Başkanlığı tarafından verilecek bir emirle bitki, hayvan, böcek vb. varlıkları içeren okul müzeleri kurulmalıdır.
- Her okul, bulunduğu bölgenin tarihi ve coğrafi özelliklerini içeren bir derleme çalışma meydana getirmelidir.
- Mevcut öğretmen kadrosundan her okulda en az bir öğretmen olmak üzere el sanatları, zanaatkarlık, resim ve hat dersleri verecek şekilde yetiştirilmesine özen gösterilmelidir.
- Öğretim kadrosunun müzik ve jimnastik eğitimini mükemmelleştirmenin bir yolu bulunmalıdır.
- Eğitim çalışmalarını teşvik etmek için eğitim bölgesi veya il bazında şubelerden oluşan “Pan-Asya İlköğretim Öğretmenleri Derneği” oluşturmalı/birleştirmelidir.
- 7 dereceli okullarda okulun bulunduğu bölgenin ihtiyacı doğrultusunda tarım, ticaret ve benzeri alanlardaki derslerin de dahil olduğu eksiksiz bir müfredat oluşturulmalıdır.
- Mevcut çalışmaların aktarıldığı ve tüm pedagojik hareketleri takip eden bir dergi hızlı bir şekilde hayata geçirilmelidir.

⁸⁹⁰ M. Μιχαηλίδης Νουάρως, 64-65.

-Tüm okullarda, öğretmen ve öğrencilerin kullanımına yönelik pedagojik, edebi ve benzeri alanlardaki kitaplardan oluşan okul kütüphaneleri kurulmalıdır.

-Gelecekte örnek öğretim, yetkin öğretmen ve eğitimcilerin vesayeti altında gerçekleşecektir.

-Anadil (ilk dil) ilkokulların ilk dört yıllık döneminde öğrencilere öğretilmelidir.

-Yerel güvenlik makamları ile iş birliği içinde, çocukları yolsuzluk ve benzeri faaliyetlerin tehlikesinden korumak amacıyla okullarda, Çocuk Hukuku yapısı/sistemi oluşturulmalıdır.

-Özellikle yabancı dil konuşulan bölgelerde anaokulları kurulmalı ve var olanlar geliştirilmelidir. Vilayet merkezlerinde anaokulu öğretmeni sayısı artırılmalı ve İzmir’de yatılı bir anaokulu öğretmenleri okulu kurulmalıdır.

-Küçük Asya’da uzun zamandır görev yapan öğretmenlerin göndereceği raporlar doğrultusunda buralardaki öğretmenlerin eğitim faaliyetlerinin geçmişi derlenmelidir.

İzmir’deki İlk ve Ortaöğretim Öğretmenleri Derneği tarafından konferansta sunulan öneriler katılanlar tarafından tartışmasız biçimde kabul edilmiştir.

Öneriler şu şekildedir:⁸⁹¹

-İlgili tarafa bildirilen haklı bir sebep olmaksızın yer değiştirme, transfer, fesih gibi uygulamalar Eğitim Dairesi Başkanlığının onayı olmaksızın gerçekleştirilmeyecektir.

-Eğitim alanındaki meseleler, öğretmen olmayanların müdahalesi olmaksızın öğretmen derneklerinin aracılığıyla Eğitim Dairesine gönderilerek çözülecektir.

-Tatillerde öğretmenlerin uygulama yapabilecekleri deneysel dersler yürütülmelidir.

-Okullara fizik ve kimya araçları ile haritalar sağlanmalıdır.

-Eğitimciler hizmette geçirdikleri süre ve nitelikleri dahilinde değerlendirilmelidir.

⁸⁹¹ M. Μιχαηλίδης Νουάρος, 65-66.

-Küçük Asya’da görev yapan eğitimcilerin hizmet yılları ve durumları göz önünde bulundurularak ödenecek ücretler belirlenmeli ve emeklilikleri buna göre ayarlanmalıdır.

-Yunan yasaları temelinde eğitimcilerin ücretleri yüzde elli ve yüzde yetmiş beş oranında artırılmalıdır.

-Öğretmenlerin saatlik ücreti kaldırılmalı ve Yunan yasaları tam olarak uygulanmalıdır.

-Okulların bütçe yükünü düzenlemek amacıyla bir Merkezi Ekonomik Komite oluşturulmalı ve okulların gelir ve giderleri düzenlenerek kontrol edilmelidir.

23-25 Nisan 1921 tarihleri arasında gerçekleştirilen ilgili kongre, aldığı kararlar bakımından Yunan işgali altında bulunan yerlerde Rum eğitim sistemini geliştirmeyi, Rum öğretmenlerin, okullarının ve öğrencilerinin durumunu da iyileştirmeyi amaç edinmiştir. Bu amaçla yukarıda sıralanan kararlar alınmış ve bunların uygulanmasına çalışılmıştır.

Sadece ekonomik olarak değil zihinsel olarak da Rum öğretmenlerin gelişimi önemsenmiş ve bu alanda da çalışmalar yapılmıştır. Öğretmenlerin örgütlenerek birbirlerinin fikirlerinden yararlanmaları ve aynı zamanda ortak eğitim anlayışının da gelişmesi için çaba harcanmıştır. İlgili amaçlarla Yunan Eğitim Dairesi, kaza merkezlerinde öğretmen derneklerinin kurulmasını teşvik etmiştir. Bu tür derneklere örnek olarak, merkezi Urla’da bulunan Urla Öğretmenler Derneği, merkezi Ayvalık’ta bulunan Aeolian Öğretmenler Derneği ve merkezi Çeşme’de bulunan Panerouthraikon Öğretmenler Derneği gösterilebilir.⁸⁹²

3.2.2.2. İyonya Üniversitesi ve Kalıcıyız Mesajı

İzmir’de Yunanlar sadece mevcut Rum okullarını geliştirmek ve Türk/Müslüman okullarını da geri plana atmakla kalmamışlar aynı zamanda Türkçe “İyonya Üniversitesi”, Yunanca “Ιωνικού Πανεπιστημίου” olarak ifade edebileceğimiz bir de büyük üniversite kurma girişiminde bulunmuşlardır. Üniversitenin kurulması fikri İzmir’in işgal

⁸⁹² M. Μιχαηλίδης Νουάρος, 68.

edilmesinden çok daha öncesine dayanmaktaydı ancak Yunanistan, Balkan savaşlarında istediği sonuçları alamadığı için bu gibi planlar ertelenmek zorunda kalmıştı.⁸⁹³ Üniversite kurulmasının verdiği mesaj çok açıktı. Buna göre: Yunanistan bu topraklara kalıcı olarak gelmişti ve burada kendi medeniyetini yayarak söz konusu toprakların Yunanistan Krallığının ayrılmaz bir parçası olduğunu tescilleyecekti. Toynbee ise bu üniversite girişimini “*havada bir kale*” olarak niteliyor ve yerel destekler olmaksızın şüpheli bir deneyden öteye gidemeyeceğini savunuyordu.⁸⁹⁴ Ayrıca bu üniversitenin ortak çalışma merkezlerinin hayata geçirilmesi ile Yunanistan’ın komşuları ile olan doğal ilişkilerinin geliştirilmesi amaçlanıyordu.⁸⁹⁵

Yunanistan’ın yönetim alanını Batı Anadolu’ya doğru genişletmesi ile birçok azınlık Yunan Krallığının bir parçası olacaktı. Bu durum da Yunanistan’ın çeşitli etnik grupları uzlaştıran ve bir araya getiren bir konuma yükselmesini sağlayarak Yunan kuvvetlerinin Batı Anadolu’daki hareketinin “medeniyet götürme” anlamında değerlendirilmesine katkıda bulunacaktı.⁸⁹⁶ Yunanistan, kendi “medeniyetini” üstün gördüğü için onun yayılması gerektiği iddiasındaydı. Dolayısıyla Yunanistan’dan götürülen bu “medeniyet” Yunan işgal kuvvetlerinin hareketlerine de meşru bir zemin oluşturmalıydı. Böylece Yunanistan’ın 1910-1930 yılları arasında ön planda tuttuğu “Helenizm” ya da “Helenleştirme” politikası ile de uyumlu bir hareket benimsenmiş oluyordu.⁸⁹⁷

İzmir’de bir üniversite kurulması ve bu işin sorumluluğunun üstlenilmesi, Yunan Başbakan Venizelos tarafından Konstantino Karatheodori’ye⁸⁹⁸ teklif edilmiştir. Böylece Karatheodori, tam zamanlı bir profesörlük pozisyonu alırken aynı zamanda İyonya

⁸⁹³ Βικτωρία Γ. Σολομωνίδη, “Ιωνικό Πανεπιστήμιο Σμύρνης: Συμβολή στην Ειρηνική Συνύπαρξη”, içinde *Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου Πανεπιστήμιο: Ιδεολογία και Παιδεία, Ιστορική διάσταση και προοπτικές*, c. Β (Αθήνα, 1987), 390.

⁸⁹⁴ Arnold J. Toynbee, 175.

⁸⁹⁵ Georgios Agelopoulos, “Contested Territories and the Quest for Ethnology: People and Places in Izmir 1919-22”, içinde *Spatial Conceptions of the Nation Modernizing Geographies in Greece and Turkey* (Bloomsbury Publishing, 2010), 189.

⁸⁹⁶ Victoria Solomonidis, 184.

⁸⁹⁷ Georgios Agelopoulos, 190.

⁸⁹⁸ Profesör Karatheodori Fenerli Rum aileye mensuptur. Sisam adası prensi ile akrabadır. Amcası Abdülhamid döneminde Midilli’de mühendis olarak görev yapmıştır. Babası Osmanlı’nın Brüksel elçiliği görevini yapmıştır. Liege Üniversitesini bitiren Karatheodori, Göttingen Üniversitesi Matematik bölümünde çalışmaya başlamıştır. Arnold J. Toynbee, 166. Ayrıca Almanya’da birçok üniversitede, Atina Üniversitesinde ve Atina Ulusal Teknik Üniversitesinde çalışmıştır. Kendisi Albert Einstein’ın yakın arkadaşı olup yedi dilde iletişim kurabilmektedir. Georgios Agelopoulos, 188.

Üniversitesinin kuruluş işlemleri ile de ilgilenecekti. Karatheodori'nin planına göre üniversite, Anglo-Sakson modelinde hem pratik hem de uygulamalı bilimleri içerecekti.⁸⁹⁹ Ancak bu durum, Batıda bulunan üniversitelerle aynı minvalde yapılanacağı anlamına gelmiyordu. Karatheodori'ye göre bu üniversite için İzmir'in seçilme nedeni azınlıkların kamusal yaşama ve ülkenin kalkınmasına aktif katılım gösterecekleri düşüncesinden ileri geliyordu. Bu düşüncesini içeren fikirlerini Venizelos ile de paylaşmıştı.⁹⁰⁰

Üniversitenin kurulması için Yunan Fevkalade Yüksek Komiseri Stergiadi, inşaat halinde kalmış bulunan iki binayı⁹⁰¹ tahsis etti. Üniversitenin inşaat ve diğer masrafları Fransa'da yaşayan Yunan iş adamı S. Palantzis tarafından karşılanacaktı. Palantzis, Venizelos ile 1 Kasım 1919'da bir kontrat imzalayarak iki milyon Fransız Frangı vermeyi kabul etti. Ayrıca eğitimin başlamasının ardından da her yıl iki yüz elli bin Fransız Frangı vermeyi de taahhüt etti. Fakat daha sonra Palantzis bu taahhütlerinin hiçbirini yerine getirmeyerek üniversitenin inşa ve giderleri için herhangi bir yardımda bulunmadı.⁹⁰²

Karatheodori modern bir üniversite kurmak istiyordu. Bu üniversite ne Alman ne de İngiliz yüksek dereceli okullarına benzemeliydi. Yerel ihtiyaçlara hitap etmeli ve Atina Üniversitesi sistemi ile de farklı olmalıydı.⁹⁰³ Üniversite için seçtiği slogan ise “*Ex Oriente Lux*” oldu.⁹⁰⁴ Tam olarak birebir Türkçe çevirisi olmasa da “Işık Doğudan Yükselir” ya da “Doğu’dan Yükselen Işık” gibi kavramlar sloganı karşılar niteliktedir.

⁸⁹⁹ Λίλα Θεοδορίδου ve Ζωή Σωτηρίου, “Η Βιβλιοθήκη του Ιωνικού Πανεπιστημίου Σμύρνης. Το μετέωρο βήμα (1921-1922)”, içinde *Η αξιολόγηση των Βιβλιοθηκών ως στοιχείο ποιότητας των Ακαδημαϊκών Ιδρυμάτων* (πρακτικά 17ου Πανελληνίου Συνεδρίου Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, 2008), 2.

⁹⁰⁰ Georgios Agelopoulos, 188.

⁹⁰¹ Bahri Baba civarında bulunan bu binalar Aydın eski Valisi Rahmi Bey tarafından yaptırılmaya başlanılmış fakat inşaat tamamlanamamıştı. Arnold J. Toynbee, 175. ; İlk önce, bu üniversitenin İzmir'deki Sanayi Mektebi işgal edilerek burada kurulacağı düşünülmüştür. Bunun üzerine Hariciye Nezareti İngiltere nezdinde teşebbüste bulunarak bu duruma dair bilgi istemiştir. Verilen bilgide Yunanların, Bahri Baba'da bulunan yarım kalmış binaları kullanacakları ve bu inşaatın tamamlanması için de Yunanistan Hükümetinin maddi olanaklarının kullanılacağı Hariciye Nezaretine ve oradan da Dahiliye Nezaretine iletilmiştir. BOA. DH. UMVM. 78. 51. 002.

⁹⁰² Victoria Solomonidis, 185.

⁹⁰³ Βικτωρία Γ Σολομωνίδη, 391.

⁹⁰⁴ Λίλα Θεοδορίδου, 2.

Kurulması planlanan fakülteler⁹⁰⁵ ise şunlardı:

1- Doğa ve Teknik Bilimler Fakültesi: İnşaat ve Kimya Mühendisliği, Hayvan ve Bitki Bilimi, Jeoloji ve Fizik bölümlerini içine alıyordu. Bu fakülte, bilimsel araştırmaların temelini teşkil edecek ve bilim insanlarının yetişmesini sağlayacaktı. Ayrıca Batı Anadolu'nun doğal kaynakları kullanılarak bilim insanları tarafından bayındırlık çalışmaları yapılacaktı.

2- Ziraat Fakültesi: İki ya da dört yıllık eğitim vermesi planlanıyordu. Uygulamalı eğitim ve akademik kariyer imkânı sunacaktı. Çiftçi ve toprak sahiplerine seminerler düzenlenmesi ile laboratuvar imkanları da kullanılarak bilimsel araştırmalar yapılacak ve deneysel tarım metotlarının kullanılacağı bir de çiftliğe sahip olacaktı. Ziraat alanında uzman insan yetiştirmesinin yanında alanın pratik hale getirilmesi ve geliştirilmesini amaçlıyordu. Ayrıca var olan tarımsal yöntemlerin daha bilimsel hale getirilmesi ile verimliliğe katkı sağlanacaktı. Dahası sadece tarım değil hayvancılık da işin içerisine dahil edilecekti. Kısaca geleneksel tarım yöntemlerinin geliştirilmesi ve daha mekanize sistemlerin kullanılmasının yaygınlaştırılması amaçlanıyordu.⁹⁰⁶

3- Oryantal Irk Bilimi ve Dilleri Fakültesi:⁹⁰⁷ İlgili fakülte çatısı altında çeşitli doğu halklarının tarihi, kültürü, medeniyeti, edebiyatı ve dilleri üzerine dersler verilmesi planlanıyordu. Bu fakülte ile insanların birbirlerinin kültürel özelliklerini anlaması yoluyla, birlikte yaşam biçiminin oluşturularak barışa ve iş birliğine katkı sağlanması amaçlanıyordu. İlgili fakültede Türkçe, Yunanca, Arapça, Farsça, Ermenice ve İbranice dilleri öğretilecek ve çeşitli seminerler düzenlenecekti.⁹⁰⁸ Fakülte dersleri diğer bölümlerde okuyan tüm öğrencilere açık olacaktı.⁹⁰⁹

4- Kamu Yönetimi Fakültesi:⁹¹⁰ Yunanistan, sınırlarını genişletmesine rağmen bu bölgelerin yönetilmesini sağlayabilecek yeterli bilgi düzeyine sahip personel varlığından

⁹⁰⁵ İlgili dönemde “okul” ya da Yunanca olarak “σχολείο” şeklinde ifade edilmektedir.

⁹⁰⁶ Victoria Solomonidis, 186-187.

⁹⁰⁷ Bu fakülte Yunanca olarak şu şekilde ifade edilmektedir: Σχολή Εθνολογίας της Ανατολικής Ευρώπης. Tam Türkçe çevirisi “Doğu Avrupa Etnoloji Okulu” şeklinde çevrilebilir. Βικτώρια Γ Σολομωνίδη, 391.

⁹⁰⁸ Victoria Solomonidis, 187.

⁹⁰⁹ Βικτώρια Γ Σολομωνίδη, 391.

⁹¹⁰ Yunanca “Δημοσίας Διοικήσεως” olarak geçmektedir. Βικτώρια Γ Σολομωνίδη, 393.

yoksundu. Bu eksikliğin giderilmesi amacıyla açılması düşünülen fakülte, zaman içerisinde genişleyerek ekonomi ve sosyal bilimler alanlarını da içerecekti.

İlgili fakültelerin yanı sıra çeşitli ayrı bölümlerin de kurulması planlanıyordu. Bu kapsamda kurulması düşünülen bölümler şunlardı:

a. Hazırlık Bölümü: Üniversitenin herhangi bir bölümüne girmek için yeterli bilgi birikimine sahip olmayan öğrenciler için bir yıl sürecek olan dersler bu bölüm aracılığıyla verilecektir.

b. Hijyen Enstitüsü: Tıbbi araştırmaların yanı sıra halka çeşitli mikrobiyolojik ve biyokimyasal testler sunacak ve aşı gibi faaliyetlerde de yer alacaktır. Halk hijyeni alanında uzmanlaşmak isteyen Doktorlar, ebeler ve hemşireler için de çeşitli kurslar düzenleyecektir.

c. Ticari Çalışmalar Bölümü: Çalışma alanlarını genişletmeleri için Yunanistan Hükümeti tarafından teşvik edilen büyük uluslararası ticari firmaların çalışanlarına eğitim vermeyi planlıyordu. Verilmesi düşünülen dersler, orta ve yüksek dereceli olarak planlanmıştı.

d. İnşaat Danışmanları (Denetçileri) Bölümü: Kamu alanları ile ilgili inşaatların yapımından sorumlu olacak olan teknik personelleri yetiştirecekti. Askeri şartlar müsait olur olmaz çalışmalara başlaması planlanıyordu.

e. İslam Dini Yüksek Çalışmalar Bölümü: Olası müftü ve dini yargıçları yetiştirmeyi planlıyordu.⁹¹¹

Söz konusu fakülte ve bölümlerin haricinde Deneysel Çiftlik ve bir de Kütüphane kurulacaktı. Tepeköy'de kurulan çiftlik 1920 itibarıyla çalışmalarına başlamıştır. Burada deneysel ürün yetiştiriciliği yapılmasının yanında tarım için kullanılan mekanik aletlerin tamiri ve kullanımı gibi hususlarda da eğitimler düzenlemesi planlanmaktadır.⁹¹²

Kütüphane ise Karatheodori tarafından üniversitenin en önemli yapısı olarak görülüyordu. Ona göre büyük bir kütüphane kurulmalı ve bunun doğuda bir eşi daha

⁹¹¹ Victoria Solomonidis, 187-188.

⁹¹² Victoria Solomonidis, 188.

olmamalıydı. İlgili kütüphane için tekil kaynaklar almak yerine koleksiyon oluşturmayı düşünüyordu. Böylece bilimsel araştırmaların yapılmasına katkı sağlanacak ve üniversitenin tüm bölümlerine hitap edebilecekti. Bu amaçla bilimsel dergilerin de bir koleksiyonu oluşturulacaktı. Almanya Leipzig’de bulunan bir katalog ajansı ile iş birliği yaptı ve ayrıca kütüphanenin iç mimarisi, dizaynı ve kitap rafları konusunda çalışmalar yapmak üzere Berlin’de de bir teknik ofis açtı. Kitapların toplanması için bir depo oluşturulduktan sonra da her üç ayda bir toplanan kitapların İzmir’e gönderilmesi düşünülüyordu. Karatheodori’ye göre kitap ihtiyacı oldukça fazlaydı ve bunun için kaynak bulunması gerekiyordu. Çünkü üniversitenin diğer ihtiyaçları için oluşturulmaya çalışılan tüm kaynak sadece kütüphane için kullanılamazdı. Bu nedenle bireysel yardımlar bulunmaya çalışıldı. Bağışçı bulundu ancak o da Yunanların İzmir’de kalamayacağı ve yapılan yardımın da Türklerin eline geçme olasılığı nedeniyle yardım sözünü yerine getirmedi. Ancak bu sırada zaten otuz altı koli kitap satın alınmış ve İzmir’e gönderilmişti. Nadir eserlerin toplanması faaliyetleri devam ediyordu. 1922 Eylül ayına kadar birçok nadir eser ve kitap koleksiyonu tamamlanmıştı.⁹¹³ Karatheodori bir yandan da süreli yayınlar arşivi oluşturmaya çalışıyordu bu amaçla “Ο Συνάδελφος”⁹¹⁴ gazete yönetimine de yazdığı bir mektupta ilgili gazetenin nüshalarından talep ediyordu. Fakat Karatheodori bu talebi 1922 yazında yapmıştı. Dolayısıyla böyle bir koleksiyonun oluşturulması için oldukça geç kalınmıştı.⁹¹⁵

Eğitimin işleyiş tarzına bakıldığında ise yıl bazında derece kazanılmasını sağlayan bir sistem oluşturulmuştu. Fakat aynı zamanda Mekanik Mühendisliği ve Ziraat gibi alanlarda birkaç hafta süreli uygulamalı dersler verilmesi de öngörülmekteydi. Ayrıca her bölüm kendi müfredatına sahip olacaktı. Giriş sınavları yapılarak öğrenciler uygun derecelere yerleştirilecek ve dönem içerisinde yapılacak sınavlarla da öğrencilerin gelişimleri izlenecekti. Sınav formatı ise İngiliz ve Alman sistemlerinin bir karışımı olarak tasarlanacaktı.⁹¹⁶

⁹¹³ Σπυρίδων Παραλίκης, “Ιστορία του Δήμου Νέας Σμύρνης (1922-1940): ίδρυση και πολεοδομική εξέλιξη” (Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο (ΕΜΠ), Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, 2006), 64.

⁹¹⁴ “Sinadelfos” kelime anlamı olarak “Meslektaş” anlamına gelmektedir.

⁹¹⁵ Λίλα Θεοδωρίδου 2-4.

⁹¹⁶ Βικτωρία Γ Σολομωνίδη, 392.

1922 yazında kurulumu tamamlanmış olan Hijyen Enstitüsü laboratuvarı söz konusu dönemde donanım bakımından Balkanların ve Yakın Doğunun en iyi laboratuvarı olma özelliğine sahipti.⁹¹⁷ Bunun yanı sıra okulda yetmiş sınıf, üç yüz altmış koltuklu amfi tiyatro ve rektör ve hocalar için de küçük odalar inşa edilmişti.⁹¹⁸ Toplam maliyeti yüz on bin Türk Lirası olan proje 1922 yazında tamamlanmıştır.⁹¹⁹ Yunanistan'ın diğer İtilaf Devletlerinin aksine Anadolu'daki işgal hareketinin tümüyle ilhak amacı taşıdığıının en somut göstergelerinden birisi söz konusu üniversite kurma girişimidir. Bu proje ile İzmir'de kalıcı olduklarını göstermeye çalışan Yunanlar, Türklerin şehre girmesi ile bu hayallerini unutmak zorunda kalmışlardır. Ancak Karatheodori, üniversitenin kitap ve diğer materyallerini Yunanistan'a taşımayı başarmıştır.⁹²⁰ Söz konusu dönemde başlayan yangından bu bina da nasibini almıştır. Ancak sonrasında çeşitli tamirler gören bina, lise olarak kullanılmaya başlanmış ve bugün hala İzmir Kız Lisesi adı altında eğitim sistemine hizmet etmeye devam etmektedir.

3.3. ASİMİLASYONA KAPI AÇAN İDDİA: BARBARLARI MEDENİLEŞTİRMEK

Tezimizin Giriş kısmında belirttiğimiz üzere Avrupalı devletlerden İngiltere ve Fransa işgal ettikleri sömürü topraklarının çoğunda eğitim sistemini kullanarak zihniyet değişimini sağlamaya çalışmış ve bunda başarılı oldukları bölgeler de olmuştur. Anadolu topraklarında ise Fransa ve İngiltere'nin eğitim aracılığıyla zihniyet değişimini sağlamak üzere Türk/Müslüman okullarına, sömürü bölgelerinde uyguladıkları sistemle aynı şekilde yaklaşmadıkları açıkça görülmektedir. Asimilasyonu hedeflemeyen politikalar neticesinde başta askeri olmak üzere mevcut koşullarda ortaya çıkan ihtiyaçlarını karşılamak üzere Türk/Müslüman eğitime engel oldukları görülmektedir. Bunun yanı sıra Osmanlı topraklarında kalıcı olmadıklarını bilerek Afrika'da uyguladıkları gibi yerel halkı kendi devletlerinin sistemine entegre etmeye çalışmadıklarını da net bir biçimde

⁹¹⁷ Victoria Solomonidis, 187.

⁹¹⁸ Λίλα Θεοδωρίδου, 4.

⁹¹⁹ Λίλα Θεοδωρίδου, 8.

⁹²⁰ Karatheodori'nin götürdüğü kitaplar Atina Üniversitesi'nin çeşitli bölümlerinde kullanılmaya başlanılmıştır. Σπυρίδων Παραλίκης, 64.

anlayabiliyoruz. Anadolu’da işgal ettikleri herhangi bir bölgedeki okullarda kendi dillerinin zorunlu olarak öğretildiğine ya da halkın bu konuda zorunlu tutulduğuna dair bir yaklaşım tespit edilmemiştir.

Ancak belirtilmesi gereken önemli bir nokta vardır. Avrupa Devletlerinin özellikle Fransa’nın Anadolu topraklarında dikkate değer sayıda okulu bulunmaktadır. İlgili okullar hem azınlık gruplarının çocuklarına hem de Türklere, Fransız kültürü ve bakış açısı ile eğitim vererek bir nevi kültür asimilasyonu sağlamaya çalışmaktaydı. Ancak burada Osmanlı Devleti’nin elbette bir kontrol mekanizması mevcuttu ve ders kitapları incelemeye tabi tutulmaktaydı. Bunun yanında Türkçe ve Tarih öğretmenlerinin Türk olmasına ve bu derslerin Türkçe olarak öğretilmesine de dikkat edilmekteydi.

Birinci Dünya Savaşı ile birlikte bu gibi okullara sahip olan Avrupa devletleri ile karşı karşıya gelinmesi, okullara bakış açısını tamamen değiştirmeye ve ilgili alanda yeni politikalar üretilmesine neden olmuştur. Hatta bu tür yabancı okullar tamamen işgal dahi edilmiştir. Örneğin Samsun’da, Fransızlara ait çeşitli okullarla birlikte bir de manastır işgal edilmiştir. Bu okullardan biri Mekteb-i Sultani’ye, diğeri posta ve telgrafhaneye, manastır ise ilkokula dönüştürülmüştür.⁹²¹

Birinci Dünya Savaşının bitmesi ve Osmanlı Devleti’nin yenilgiye uğraması ile Anadolu coğrafyasındaki yabancı okullara bakış açısı bir kez daha değişmiştir. İstanbul Hükümetinin, Avrupa’nın galip devletleri ile iyi geçinmeye çalışması, yabancı okulların da kontrol altında tutulmasını zorlaştırmıştır. Bunun yanı sıra yeni yabancı okulların açılması girişimleri de Avrupalı devletler tarafından sürekli kollanan bir siyaset halini almıştır. Örneğin Fransızlar, Ankara’da bir okul açmak için buraya görevli bir memur göndererek çeşitli binaları inceletmişler ve beğendikleri binaları Osmanlı idaresinden istemişlerdir. Ancak istedikleri binalardan biri yetim Türk çocuklarının eğitim gördüğü Sanayi Okulu diğeri ise sinema binasıdır. Sinema binasının gelirleri yerel idareye ait olması bakımından ihale edilerek buradan sağlanan ihale bedeli de gureba hastanesinin giderleri için kullanılmakta olduğundan ve Sanayi Okulunda da yetim Türk çocuklarına çeşitli sanatlar öğretilmesi bakımından ilgili binaların Fransızlara verilemeyeceği

⁹²¹ BOA. DH. EUM. 5.Şb. 33. 4. 001. (30 Ocak 1917 tarihli belge)

belirtilmiş ve başka bina önerileri yapılmıştır. Ancak Fransız temsilci bu iki binanın tesliminde ısrarcı olmuştur. Ayrıca Fransızlar, bina bedeli de vermek istememektedirler. İstanbul Hükümeti ise ilgili bölgede bina temin etmenin zorluğu üzerinde durarak yine de bulunabilen binalar için bedelin Fransızlar tarafından ödenmesi konusunda ısrarcı olmuştur.⁹²² Savaş sonunda yenilmiş Osmanlı Devleti'ne, galip Avrupa devletlerinin uyguladığı davranış görüldüğü üzere tamamen üstten bakışı esas almakta ve ilgili devletler tüm Osmanlı müesseseleri üzerinde koşulsuz hakimiyeti kendi hakları olarak görmektedirler.

Her ne kadar işgal edilen yerlerde İtalyanlar, Fransız, İngiliz ve Yunanlardan farklı bir politika takip etse de Anadolu topraklarında yerleşimci bir çaba içerisinde buldukları anlaşılmaktadır. İtalyanların, Türk ahali ile ilişkileri diğer işgal kuvvetlerine nispetle çok daha samimi görünmektedir. Bu samimi görüntünün arkasında İtalyanların, Türklere kendilerini sevdirmeye ve kabul ettirmeye politikası yer almaktadır. Nitekim Yunanlarla kıyaslanacak olursa bu politikanın işe yaradığı pekâlâ dile getirilebilir. Hatta bazı Türkler Yunanlara karşı bir savunma mekanizması geliştirerek kendilerine zarar verilmesini önlemek amacıyla İtalyan himayesini talep etmeye başlamışlar ve aldıkları himaye vesikası ile Yunan işgal kuvvetlerinin verebileceği zararlardan kaçınmak istemişlerdir. Ancak Ankara Hükümeti, durumun vahametinin farkına vararak bu gibi himaye taleplerinin önüne geçmek amacıyla himaye talep eden kişilerin İstiklal Mahkemelerinde yargılanacaklarını açıklamıştır.⁹²³ Görünüşe bakılırsa İtalyan politikası kısmen de olsa meyvelerini vermiştir. Ancak burada unutulmaması gereken nokta, Türk/Müslüman nüfusun vatana ihanet etmek düşüncesinden ziyade Yunan işgal kuvvetlerinin zorbalığından korunmak istemiş olmasıdır. İşgal bölgelerinde ne Ankara Hükümeti ne de İstanbul Hükümeti'nin Türk/Müslüman ahaliyi koruyamadığı gözden kaçırılmamalıdır. Nitekim, Yunan işgal kuvvetlerinin işgal ettikleri bölgelerde yaşayan Türk/Müslüman

⁹²² BOA. DH. EUM. ECB. 24. 61. 002-003.

⁹²³ Mustafa Gül, "Kurtuluş Savaşı'nda İtalyan ve Yunanlıların İşgal Ettikleri Yerlerdeki Türk Halkı İle İlişkileri", *Atatürk Dergisi* I, sy 6 (1993): 26, 28.

ahaliden “işgalden memnuniyet duyduklarına”⁹²⁴ dair zorla aldıkları belgeler⁹²⁵ Yunan Dışişleri Arşivinde hayli fazladır. Söz konusu belgelerin amacı Yunanların işgal hareketinden, Türk/Müslüman ahalinin memnuniyet duyduğunun Avrupa Devletleri nezdinde ortaya konulmasıdır. Dolayısıyla Yunan işgali altındaki Türk/Müslüman nüfus, sadece İtalyan himayesini değil aynı zamanda bir zorunluluk gereği Yunan himayesini de kabul ettiğini içeren metinleri imzalamışlardır.

Geçici olmayan ve ilhaka dayanan işgal politikalarında sahiplik statüsü değişerek hakim gücün azınlık haline getirilmesi ve sonrasında bölgenin sosyo-kültürel her açıdan eğitim aracılığıyla asimilasyona tabi tutulması diğer devletlerin uygulamalarında da görülebilmektedir.⁹²⁶

Millî Mücadele sürecinde kayda değer en belirgin asimilasyon politikası Yunan işgal kuvvetleri tarafından yürütülmüştür. Yunanların sadece sömürü için değil ilhak⁹²⁷ için mücadele etmeleri bu politikada temel prensibi oluşturmuştur.

İşgal süresince Batı Anadolu’da bulunarak Müfettiş olarak görev yapan Mihailidis’e göre Yunanlar, bu topraklara işgal amacıyla değil, erkek ve kız kardeşlerini özgürleştirmek amacıyla gelmişlerdir. Ayrıca daha önceki konularda da belirttiğimiz üzere Türklerin ve diğer Anadolu topluluklarının “medenileştirilmesi” gibi de bir amaç güdülmüştür.⁹²⁸ İlgili

⁹²⁴ Söz konusu belgelerin sayısı oldukça fazla olmakla birlikte örnek olması adına birkaç tanesinin içeriği için bkz. ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρική Υπηρεσία 1921/6.2. ; ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρική Υπηρεσία, 1922/5.5.

⁹²⁵ Yunan Dışişleri Arşivinde bulunan “Yürekler Acısı” isimli Osmanlı Türkçesi ile yazılan küçük kitapta söz konusu belgelerin zorla alındığı şu şekilde ifade edilmektedir: “ ... *Yunanlılar pek göz önü olan bazı yerlerde işi başka türlü tutuyorlar. Ahaliyi sıkıştırarak: Biz Yunan Hükümetinden memnunuz diye Müslümanların elinden zorla mühürlü kâğıt alıyorlar.*” ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρική Υπηρεσία, 1921/20.3.

⁹²⁶ Örneğin, Bulgaristan’da yaşayan Pomak Türkleri, eğitim aracılığıyla asimilasyona tabi tutulmuştur. Egemen devlet Bulgaristan, Pomak Türklerinin eğitim aldığı okullarda müfredatta değişiklik yaparak Bulgarca eğitim saati arttırılmış, kendi okullarını açma hakkı ellerinden alınmış, Müslüman okullarının çoğu kapatılmış, bu okullara giden ödenekler kaldırılmış, zamanla kalan okullar devletleştirilerek Bulgar öğretmenlerin ders vermesi sağlanmış, Türkçe eğitime son verilmiş, Müslüman din dersi saatleri zaman içerisinde azaltılarak kız çocuklarının başı açtırılmaya çalışılmıştır. Görüldüğü üzere Bulgaristan içerisinde yaşayan azınlık Pomak Türkleri hem milli hem de dini hüviyetlerini kaybetmeleri için zaman içerisinde asimile faaliyetlerine tabi tutulmuştur. Adem Nuh, “Bulgaristan’ın Pomak Türklerine Uyguladığı Asimilasyon Politikası” (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırklareli, Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 20018), 47-48.

⁹²⁷ Yunanistan’ın temel amaçlarından birisi Büyük İdeali gerçekleştirerek hem Asya hem de Avrupa’da topraklara sahip olmak ve Ege’yi bir Yunan denizi haline getirmektir. Dimitri Kitsikis, *Yunan Propagandası* (İstanbul: Meydan Neşriyat, t.y.), 21. ; Yunanistan’ın ilhak amacı İngiliz Arşiv Belgelerine de yansımıştır. İsmail Ediz, 309.

⁹²⁸ M. Μιχαηλίδης Νουάρος, 71-72.

dönemde Yunan zihniyetine göre: Anadolu’da bulunan Rumların haricindeki diğer topluluklar özellikle Türkler “barbar” bir tabiata sahipti ve bu nedenle onların medenileştirilmesi gerekmektedir.

Mihailidis, “*Savaş sırasında hukuk susar*” anlamında kullanılan “*inter arma silent leges*” deyimini, “*inter arma silent artes*” “*savaş sırasında sanat susar*” şeklinde kullanarak, Yunanistan’ın hiçbir medeniyet alanını ihmal etmediğini iddia etmektedir. Bu iddiasına Yunanların üniversite kurmasını, eğitim kurumlarını güçlendirmesini, vergi sistemini geliştirmesini, güvenliği artırmasını, arkeolojik kazılar yapmasını, laiklik, adalet ve eşitlik ilan etmesini, bölgedeki insanların yaşam standartlarını yükseltmesini ve kişisel özgürlüğü güçlendirmesini kanıt olarak göstermektedir.⁹²⁹ Ancak bu iddialarını ortaya koyarken Rumlar haricindeki diğer ulusların bu gelişmelerden ne derece etkilendiği hakkında bir değerlendirme yapmamaktadır. İddia ettiği tüm çalışmaların Rumların yaşam standartlarını yükseltmeye dönük olduğu açıktır. Eğitim sistemine destek olduğu iddiası, Rumların eğitimini esas almaktadır. Diğer unsurların özellikle Türk/Müslümanların eğitim sistemini ortadan kaldırmaya dönük hareket edildiği geçmiş konularda ayrıntıları ile aktarılmıştır. Eşitlik ilan edildiği ve uygulandığı hususu da iddiadan öte gitmemektedir. Rumların her bakımdan üstün tutulmuş olduğu ve konumuz dahilinde eğitim açısından bunun ispatlanabilir olduğu çok açık bir biçimde görülmektedir. Aynı şekilde güvenlik sistemi konusundaki iyileştirmelerin de Türkleri hedef alarak Rumları ayrıcalıklı hale getirdiği bilinmektedir. Arkeolojik kazılar yapılması medeniyet olarak görülmüş ancak resmi olarak sahip olmadıkları ve hakları bulunmayan bir toprak üzerinde izinsiz bir biçimde bu faaliyeti yapmalarının başlı başına hukuksuz bir uygulama olduğunu görmemişlerdir. Laiklik, adalet ve eşitlik ilan edildiği iddiası ise maalesef, işgal yönetiminin uyguladığı politikalar bakımından oturacak bir zemin bulamamaktadır. Yunanların politikası, “herkes eşittir ancak Rumlar daha eşittir” ya da “herkes özgürdür ancak Rumlar daha özgürdür” prensibi ile sürdürülmüştür.

Trakya’nın Yunan işgal kuvvetleri tarafından işgali sonrasında ilk olarak bir Maarif Genel Müdürü tayin edilmiş ve ilgili müdür bir emir vererek tüm eğitim sisteminin iş ve

⁹²⁹ M. Μιχαηλίδης Νουάρως, 72.

işleyişini okullar da dahil olmak üzere kendi emri ve idaresi altında toplamıştır. Bu kapsamda tüm öğretmenler de Yunan idaresinden talimat alacaklardır. Söz konusu Maarif Genel Müdürü verdiği bir beyanatta “*Şimdilik yalnız lisan dersleriyle tarih tedrisatını değiştiriyoruz; Rumca lisan-ı resmî olacaktır. Bundan sonra hususi ve resmî mektepler yoktur, hepsi bir idare altında toplanmıştır.*” ifadesiyle temel asimilasyon amacını ortaya koymuştur. Ayrıca Trakya özelinde Yunanlar, kazaların ve şehirlerin isimlerini değiştirerek Rumca isimler koymuşlar ve bölgenin Türk geçmişini ortadan kaldırmaya dönük çabalara imza atmışlardır.⁹³⁰

İzmir ve çevresinde ise okulların resmi dillerinde herhangi bir değişime gidilmemekle birlikte orta dereceli okullara Yunan dilini öğreten dersler konulmuştur.⁹³¹ Trakya ile karşılaştırıldığında dil alanında nispeten daha yumuşak bir geçiş yapıldığı görülmektedir.

Dil alanında yumuşak bir geçişi esas alsa da Türk/Müslüman eğitim basamakları konusunda bir dönüşüm teşebbüsü de gerçekleştirilmiştir. Yukarıda aktarıldığı üzere İzmir’de kurulması planlanan İyonya Üniversitesi, Türk/Müslüman eğitim basamaklarında en üst seviyede olan ve İstanbul’da bulunan yüksek okulların yerini alacaktı. Bu sayede İzmir ve hinterlandında bulunan ve ilgili zaman diliminde, işgal sonrasında da ilhak edilecek bölgedeki Türk/Müslüman öğrenciler ile İstanbul’un ve dolayısıyla Osmanlı Devleti’nin etkileşimini de ortadan kaldıracaktı. Böylece söz konusu bölgede yaşayan tüm Türk/Müslüman öğrenciler artık ya İyonya Üniversitesinde ya da Yunan ana karasındaki diğer okullarda yüksek eğitimlerine devam edeceklerdi. Söz konusu düşünce, Yunanlaştırma politikasında dikkate değer bir dönüşümü beraberinde getirmesi bakımından önemlidir.

Asimilasyoncu hareketin genellikle ilk hedeflediği nokta olan dil ve kültür değişimi bu bağlamda eğitim aracılığıyla temelden uygulanmaya başlanmıştır. Henüz eğitim çağındaki çocukların zihinlerine yerleştirilen düşüncelerin işgalci gücün gelecekte var olabilmesinin en büyük yardımcısı olacağı açıktır. Bu açıdan tarih ve dil derslerine yapılan doğrudan müdahale, zorunlu asimilasyon uygulamasını beraberinde

⁹³⁰ “Trakya Mektepleri”, *Hakimiyeti Millîye Gazetesi*, 7 Kasım 1920, 2.

⁹³¹ Engin Berber, 415.

getirmektedir. Halk tabanında uygulanacak olan sistem ise eğitim çağındaki çocuklara uygulama yönteminden nispeten daha az etkiye sahip olacaktır. Şehir ve kazaların isimlerinin değiştirilmesi kültürel ve tarihi açıdan işlevsel olsa da etkisi kısa sürede ortaya çıkacak asimilasyoncu bir hareket değildir. Ancak halk nazarında bu durumun daha ileriye götürüldüğünü de görmek mümkündür. Örneğin, Soma, Kırkağaç, Burhaniye, Edremit, Erdek, Bandırma ve Sındırgı gibi kazaları işgal ettikten sonra bu bölgelerin İzmir hinterlandına dahil edilmiş olduğundan bahisle Yunan komutanlar, Müslüman ahalinin dükkanlarının isimlerini zorla Yunanca olarak değiştirtmişler, mavi ve beyaz renklerle yazılan tabelaların kullanılmasını zorunlu kılmışlardır.⁹³² İlgili durum gösteriyor ki Yunan işgal kuvvetleri, işgal ettikleri bölgeleri kendilerine ait olarak değerlendirmeye başlamışlar ve bu doğrultuda hareket etmeyi uygun görmüşlerdir. Sevr Antlaşmasının imzalanması sonrasında ise İzmir ve çevresinin yönetimine tamamen el konulması ile Yunanlık hissi, İzmir merkezinde de Türkler tarafından daha fazla hissedilmeye başlanmıştır. Örneğin, taşıma işleri için kullanılan arabaların tarifeleri belediye tarafından Yunanca olarak değiştirilmiştir. Söz konusu durum da Yunanca bilmeyen Türk kesim için aldatılma vesilesi haline gelmiş ve arabacıların Türkleri aldatmaya dönük bu politikası basına da yansımıştır.⁹³³ Ayrıca belirtilmesi gerekir ki Sevr Antlaşmasının imzalanmasından önce 1919 senesi sonlarında Yunanların Belediye işlerine müdahale etmeye başladığı da bilinmektedir. Bu kapsamda arabalara Rumca demir levhalar (plaka olarak düşünülebilir) taktırmaya başlamışlar ve tramvaylardaki muhadderat-ı İslamiye⁹³⁴ için konulan perdeleri kaldırmışlardır.⁹³⁵

Yunan Yerel İdaresi, kendi sistemini kurarken Yunancanın yanı sıra Türkçenin de konumunu koruyacağını vurgulayarak, askeri ve sivil tüm yazışmaların iki dilde yapılacağını beyan etmiştir. Söz konusu uygulamanın Sevr Antlaşması imzalanması akabinde de devam ettirilmesi düşünülmüş ve bu amaçla özel bir tercüme odasının dahi

⁹³² *Türkiye’de Yunan Fecayii* (İstanbul: Matbaa-i Ahmed İhsan ve Şürekası, 1337), 54. (Osmanlı Türkçesinde yazılan aslı: استانبول شرکاسی و احسان احمد مطبعهء، کتاب برنجی، نظارتی داخلی، فجایعی یونان توكیده، ۱۳۳۷-)

⁹³³ *Ahenk Gazetesi*, 19 Kasım 1920, 3.

⁹³⁴ Ehli perde kadınlar, kızlar (Namuslu iffetli örtülü İslam kadını) Mehmed Selahi Bey, “Muhadderat”, içinde *Kamus-i Osmani*, 1910, 461.

⁹³⁵ “Yunan Zabıtasının İcraatı”, *İzmir’e Doğru*, 20 Aralık 1919, 2.

kurulması planlanmıştır.⁹³⁶ Türkçe'nin yerinin korunacağı belirtilse de Aydın Maarif Müdürü Vekili Hüsnü Bey'in de dile getirdiği üzere⁹³⁷ memur olarak çalışacak kişilere Yunanca bilme zorunluluğunun getirilmesi ve Yunan memurların istihdam edilerek onlar işi öğrendikten sonra Türklerin zaman içerisinde işlerine son verilmesi gibi uygulamalar Türkçe'nin öneminin korunacağı ve resmî dil olarak devam ettirileceği algısı ile çelişmektedir.

Nitekim Solomonidis'in Yunan arşiv kaynaklarında yer alan Venizelos ile Stergiadi'nin yazışmalarından aktardığına göre Yunan Yerel İdaresi, yönetimde hem Türkleri hem Yunanları hem Ermenileri hem de Yahudileri görevlendirmeyi planlamıştır. Yunan işgali başladıktan sonra Yahudi ve Ermeni cemaatlerine gelecekte Yahudi ve Ermenileri istihdam etmek istediklerini bildirmişlerdir. Türklerin de görevlerinde kalmaları ve daha sonra bu istihdama yenilerinin eklenerek çok kültürlü bir yönetim tarzı oluşturulması düşünülmüştür. Hatta bu amaçla yönetimde görev almak isteyen kişilerin kısa süreli olarak Atina'ya gitmesi ve orada eğitim aldıktan sonra bölgeye dönerek uygun pozisyonda görevlendirilmesi planlanmıştır.⁹³⁸ Buna göre Sevr Antlaşması imzalandıktan sonra mevcut tüm idari sistemdeki personelin bir değerlendirmesi yapılacak ve yetenekli olmadığı düşünülenler işten el çektirilecektir. İşten el çektirilmesi düşüncesi ise Hüsnü Bey'in ifadeleri ile örtüşmektedir. Nitekim buradaki “yetenekli olmak” kavramının içerisi doldurulmamıştır. Bu da Türklerin işten el çektirilmesinin meşru zeminini oluşturmaktadır. Daha önce de belirtildiği üzere Yunan memurlar atandıktan sonra Osmanlı memurlarının görevlerine son verilmiştir. Düşüncede var olduğu iddia edilen söz konusu idari yapılanma içerisindeki Türklerin görevlerine devam edeceği iddiası, böylece ortadan kalkmaktadır. Yargı alanında ise Yunanistan'daki hukuki sistemin entegrasyonu sağlandıktan sonra Yargıçlara, ilgili sistem içerisinde görevlerine devam edip etmeyecekleri sorulacaktır. Bu süreçte hepsi görevlerinde kalacaklardı. Müftülük, Osmanlı Bankası ve Türk okullarında ise planlarına göre değişikliğe gidilmeyecekti.⁹³⁹ Söz konusu planlar yapılırken Yunan Yerel İdaresi tam anlamıyla bağımsız sayılamazdı.

⁹³⁶ Victoria Solomonidis, s.134.

⁹³⁷ Önceki konularda bu ifadelere yer verilmiştir.

⁹³⁸ Victoria Solomonidis, 135.

⁹³⁹ Victoria Solomonidis, 153.

Sevr Antlaşmasından önce ve sonra Yunan kuvvetlerinin işgal ettikleri bölgelerin yönetimi, İstanbul'da bulunan müttefik yüksek komiserlerin idaresi altındaydı.⁹⁴⁰ Doğrudan her olayda bir müdahale olduğunu düşünmek yanlış olacaktır ancak Yüksek Komiserlerin, yapılan uygulamalardan haberdar oldukça buna göre bir hareket belirlediği bilinmektedir.

Burada dikkat çekilmesi gereken diğer bir nokta da İzmir'de kurulan Yunan Yerel İdaresi ve onun yönetim şekli ile uygulamalarının Batı Anadolu'nun daha içlerine doğru ilerleyen işgal kuvvetleri komutanlarının uygulamalarına göre nispeten farklılık göstermesidir. Askeri yetkililer asimilasyoncu hareketlerde daha ileri giderek yukarıda verilen örnekler dahilinde halkı topyekûn "Yunanlaştırma" faaliyeti görmüşlerdir. Ancak söz konusu asimilasyoncu hareketin İzmir yerelinde daha sistematik olarak ve nispeten daha yumuşak bir şekilde uygulandığı görülmektedir. Şüphesiz, buradaki farkın ortaya çıkmasının en büyük nedeni, Yüksek Komiser Stergiadi'nin bir politikacı ve devlet adamı olarak hareket etmeyi öncelik haline getirmesi, işgal kuvvetleri komutanlarının ise daha milliyetçi bir pencereden uygulamalarını gerçekleştirmesidir. Yerli Rum nüfus ise işgal komutanlarına paralel bir anlayışla hareket etmekte ve Stergiadi'nin işini zorlaştırmaktaydı. Bu konuda verdiği beyanda Stergiadi, Küçük Asya'da üstlendikleri görevleri yerine getirebileceklerine inandığını ancak bunun kusursuz bir biçimde gerçekleşmeyeceğini belirterek esas sorunun, yerel Hristiyan nüfusun yıkıcı etkisinden kaynaklandığını, Yunan Yerel İdaresi ve Müslümanlara kızarak intikam peşinde koştuklarından bahisle kargaşa ve panik yarattıklarını vurgulamıştır.⁹⁴¹

Yunan işgal kuvvetleri, milli propaganda gereçlerini her alanda kullanarak Müslüman ahaliyi kışkırtma yönünde de çeşitli faaliyetler düzenlemiştir. Örneğin, İzmir kadısının Dahiliye Nezaretine gönderdiği bir yazıya göre Yunan askerleri, İzmir'de bulunan bir caminin mermerlerine ve camiye ait dükkanların duvarlarına haç, Yunan askeri ve bandırası resimleri çizmişlerdir.⁹⁴² Üstelik söz konusu kışkırtmalar işgalin akabinde işgal komutanı Miralay Zafiriyu tarafından yayınlanan "askerin, herkesin dini inançlarına,

⁹⁴⁰ Victoria Solomonidis, 136.

⁹⁴¹ Victoria Solomonidis, 136.

⁹⁴² BOA. DH. İ.UM. 20. 14. 002-003.

gelenek ve göreneklerine saygılı davranacağına” dair beyanına rağmen gerçekleşmiştir.⁹⁴³ Dahası 1921 sonlarında Batı Anadolu’dan Yunanistan’a giden raporlarda Yunan memur ve subaylarının Türklere iyi davrandığı ve Türklerin de Yunan yönetimine alıştığı iddia edilmiştir.⁹⁴⁴

Ekonomik alanda da daha önce belirtildiği üzere drahmi kullanımını yaygınlaştırmaya çalışmışlar ve daha da ileri giderek işgal edilen bölgelerde Yunan Milli Bankasının şubelerinin açılması için girişimlerde bulunmuşlardır.⁹⁴⁵

Türklerin milli duygularının ön plana çıkmasını engellemeye dönük politikalar Yunan Yerel İdaresinin neredeyse tüm uygulamalarında kendisini net bir biçimde göstermektedir. Yunanlar daha çok Türk/Müslüman ahalinin dini duygu ve düşünceler etrafında kalmasını ve Türklük yerine tanımlamada Müslümanlık tabirinin kullanılmasını tercih etmişlerdir. Bu nedenle daha önce bahsedildiği üzere Yunan Yerel İdaresi çatısı altında kurulan Müslüman İşleri Bölümü, Maarifi İslamiye Komisyonu gibi yapılarla Türk bilinci ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır.

Yunanların Batı Anadolu’da Türk eğitim sistemini ortadan kaldırmaya yönelik politikası ise Ankara Hükümeti ve Maarif Vekaleti nezdinde sıra dışı bir tepki yönteminin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Söz konusu dönemde Rum ve Ermeniler, Cemaat (Azınlık) okulları açarak bu okullarda milli bir propaganda uygulamakta ve bu suretle mevcut okulları Yunanistan ve kurulacak olan bir Ermenistan devletine bağlamak niyetindeydiler. Hamdullah Suphi Bey’e göre Ermeni ve Rum okulları ülkeyi içeriden yıkmak amacıyla hareket etmekte ve Amerikan, Fransız, İngiliz ve İtalyan okullarının verdiği zarardan çok daha fazla zarar vermektedir. İlgili okullar, aynı şekilde Antalya ve Karadeniz sahillerindeki vilayetlerde de düşmanca hareket etmekteydi. Hamdullah Suphi Bey, yaptığı bir konuşmada haklı bir karşılaştırmada da bulunarak hiçbir Avrupa

⁹⁴³ “Yunan Kuvve-i İşgaliyesi Kumandanının Ahaliye Tebligatıdır”, *Ahenk Gazetesi*, 17 Mayıs 1919, 1.

⁹⁴⁴ Victoria Solomonidis, 196-197. Bu iddia, yukarıda belirtildiği üzere Türk/Müslüman nüfustan Yunan işgal kuvvetlerinden memnun olduklarına dair zorla alındığı ifade edilen belgelere dayandırılması bakımından şüphelidir ve doğruluk payı tartışmalıdır.

⁹⁴⁵ BOA. DH. EUM. AYŞ. 38. 60. 001.

devletinin bu gibi durumlara müsaade etmeyeceğini ifade etmiştir.⁹⁴⁶ Ancak konuşmasının devamında şu ifadelere yer verecektir:

“Bazı sakıncaları olmasa, Türkiye dahilinde tek ecnebi mektep bırakmam. Fakat bu dahili olduğu kadar harici bir meseledir. Amerikan mekteplerini kapattığımız gün, Amerika üzerinde bunun yankıları ne olacaktır, düşünüp incelemeliyiz. İtalyan mekteplerini kapattığımız zaman yine ortaya çıkacak etkileri göz önüne almalıyız. Demek ki elimizde bir çare vardır, o da mekteplerimizi, ailemizi, ecnebi mekteplere ihtiyaç göstermeyecek bir surette yükseltmektir. Kendi mekteplerimiz, lazım gelen irfan ve terbiyeyi temin etti mi, emin olunuz bir tek aile çocuklarını ecnebi mekteplere yollamaz”⁹⁴⁷

Hamdullah Suphi Bey, istediği gibi tüm yabancı okulları kapatamasa da Yunanistan’ın İzmir ve havalisindeki maarif vergilerini toplamasını ve bu vergileri Türk okullarına vermemesini gerekçe göstererek bir misilleme olarak bazı Rum okullarını kapatmıştır. Buna göre Antalya dahilinde bulunan ruhsatlı ve ruhsatsız Rum okullarının hepsi, Trabzon’da ise sadece ruhsatsız olan Rum okulları kapatılmıştır. Hamdullah Suphi Bey’in buradaki amacı hem misilleme yapmak hem de oralarda eğitim alan çocukların zehirli düşüncelerden uzak kalarak Türk okullarına gitmesini sağlamaktır.⁹⁴⁸

Hamdullah Suphi Bey’in bu hareketi basında da karşılık bulmuş ve desteklenmiştir. *Açık Söz Gazetesi*’nde “*Yapana Yapmalı*” başlığı altında Ruşen Eşref Bey’in yazdığı makaleye yer verilmiştir. Ruşen Eşref Bey, Yunanların, Batı Anadolu şehirlerinde Türk okullarını kapatmaları karşısında Türklere karşı vermek istedikleri mesajın “*Artık dilinizi tarihinizi coğrafya ve edebiyatınızı okumayacaksınız. Binaen aleyh gelecek nesilleriniz artık sizin değil bizim olacak.*” düşüncesinden ibaret olduğunu dile getirmektedir. Buna göz yumulmaması gerektiğini vurgulayarak “*fesad ocaklarının kapandığı yerde nurumuzun parlayacağı*” ve “*yapana yapmalı*” düşüncesi ile, gerçekleşen bu girişime karşı desteğini açıklamıştır.⁹⁴⁹ Rumlar ve Ermeniler, sadece kendi azınlık okullarında değil, diğer devletlerin okulları çatısı altında da Osmanlı aleyhine faaliyette

⁹⁴⁶ TBMM Z.C., Devre 1, İctima Senesi 1, İctima 148, C.VIII, 10 Şubat 1337, s.169.

⁹⁴⁷ TBMM Z.C., Devre 1, İctima Senesi 1, İctima 148, C.VIII, 10 Şubat 1337, s.170.

⁹⁴⁸ TBMM Z.C., Devre 1, İctima Senesi 1, İctima 148, C.VIII, 10 Şubat 1337, s.170-171.

⁹⁴⁹ “Yapana Yapmalı”, *Ahenk Gazetesi*, 6 Aralık 1921, 2.; Okulların kapatılmasına dair yerel Maarif Müdürlüğüne emir verildiğine dair bkz. “Trabzon ve Samsun Rum Mektepleri”, *Açık Söz Gazetesi*, 21 Kasım 1921, 2.

bulunmuşlardır. Örneğin, Merzifon Amerikan Mektebi, Pontus teşkilat ocağı haline getirilmiştir. Söz konusu durumun haber alınması üzerine okul kapatılmış ve görevli öğretmenler memleketi terke mecbur bırakılmıştır. Burada görev alan Rum öğretmenler ise durumu Ankara Hükümetine bildiren Türk öğretmeni öldürmüşlerdir. Bu katliamı gerçekleştiren Rum öğretmenler ve olayla ilgili diğer kişiler tutuklanarak divanı harbe sevk edilmişlerdir.⁹⁵⁰

Millî Mücadele, Türk zaferiyle sona erdikten sonra Avrupa basınında Türkiye'deki yabancı okullar konusunda propaganda temelli çeşitli haberler çıkmaya başlamıştır. İlgili propagandist haberler karşısında Maarif Vekili Safa Bey yaptığı açıklamada "*Avrupa matbuatında bu kabil neşriyatı bende görüyorum. Bu doğrudan doğruya sulh meselesi başında toplanıldığı sırada Türk devletinin müstakil yaşamasını ve Avrupa milletleri kadar hür ve müstakil yaşamağa büyük bir aşk ile azmettiğini bir türlü kabul edemeyenlerin ortaya çıkardığı bir meseledir.*" ifadelerini kullanmıştır. Yabancı okullardan istenilen ise basittir. Daha önce de beklendiği gibi ilgili okulların Türkçe, Türk Tarihi ve Coğrafyası derslerine müfredatlarında yer vermesidir.⁹⁵¹ Nitekim bu istek ilerleyen zamanlarda gerçekleştirilecektir.

⁹⁵⁰ "Merzifon Amerikan Mektebi", *Açık Söz Gazetesi*, 27 Mart 1921, 1.

⁹⁵¹ "Mülkümüzdeki Ecnebi Mektebler", *Hakimiyeti Milliye Gazetesi*, 21 Kasım 1922, 2.

SONUÇ

Eğitim, insanların yönünü ve yönelimini belirleyen en önemli araçlardan birisidir. Belki de en önemlisidir. Fransa, bu aracın önemini anlayan ve sömürmek için bulunduğu ülkelerde, eğitimi kendi çıkarları doğrultusunda kullanan devletlerden birisidir. Özellikle Cezayir’de uyguladığı politika Fransa’nın, eğitim sistemini kendi amaçları çerçevesinde nasıl kullandığına dair önemli bir örnektir. Yerel direniş hareketlerinin oluşmasını önleyerek insanların zihninde var olan “Fransız” imgesini olumlu yönde pekiştirmek, Fransız politikasının vazgeçilmezlerindedir. Anadolu’daki Fransız işgal bölgesinde eğitim sistemi üzerinden herhangi bir zorunlu asimilasyon politikası olmamasına rağmen Türk/Müslüman okulları, özellikle askeri amaçlar başta olmak üzere çeşitli amaçlar doğrultusunda boşaltılmıştır. Fransa’nın halihazırda Osmanlı topraklarında okulları bulunmaktadır. İlgili okulların desteklenmesi ve geliştirilmesi Fransa’nın eğitim alanındaki başlıca amaçlarından olmuştur. Elbette Türk/Müslümanlara ait okul binalarının boşaltılması ve işgal edilmesi Türk/Müslüman eğitim sistemine bölgesel bazda zarar vermiştir. Anadolu topraklarında bulunan bir diğer işgalci devlet İngiltere ise, eğitim sistemini Fransızlar kadar ön planda tutmasa da söz konusu sistemden kendi çıkarları çerçevesinde azami olarak yararlanmaya çalışmıştır. Birçok okul binası genellikle askeri amaçlar doğrultusunda İngilizler ve İtalyanlar tarafından da işgale uğramıştır. İngilizler genellikle oldubitti şeklinde binalara el koyarken İtalyanlar önce binaları talep etmişler ancak bu istek karşısında olumsuz yanıtları kabul etmemişlerdir. Dolayısıyla Fransa, İngiltere ve İtalya’nın Türk/Müslüman eğitim sistemine verdiği en büyük zarar okulların işgali açısından gerçekleşmiştir.

Yunanistan, Anadolu topraklarını işgale kalkışsa da geçmişte böyle büyük çapta bir işgal ve yönetim tecrübesi olmadığından söz konusu Avrupa devletleri kadar “nispeten” bilinçli ve organize bir şekilde hareket edememiştir. Okulların işgali yanında eğitim sistemini tamamen ortadan kaldırarak kendilerine bağlı yeni bir sistem kurma çabaları, Türk/Müslüman kesim için telafisi güç problemler ortaya çıkarmıştır. İşgal süresince eğitim sisteminde açılan bu yaraların telafisi de mümkün olmamıştır.

Anadolu’da sürdürülmeye çalışılan eğitimin birçok yerde sadece adı vardır. Okulların çoğu derme çatma, öğretmenleri ise ehliyetsizdir (lisanssız). Hatta öğretmenlerin birçoğu öğretmen bile olmayıp farklı mesleklerinin yanı sıra öğretmenlik görevi icra etmeye çalışmaktadır. Öğretmenlik, kişilerin askerlik görevinden kaçınmasına da yardımcı olmaktadır. Bu nedenle “yetersiz” kişilerin öğretmenlik mesleğini icra etmeye yönelmesi eğitim sistemine verilen zararın diğer bir boyutunu meydana getirmiştir. Bu gibi ehliyetsiz kişilerin eğitim sistemine dahil olması engellenmeye çalışılmış ancak öğretmen açığı nedeniyle istenilen başarı elde edilememiştir. Mevcutta bulunan öğretmenlere maaş ödenememesi, ehliyet sahibi öğretmenlerin de diğer mesleklere yönelmelerine neden olmuştur. Bazıları tamamen öğretmenliği bırakırken bazıları da görevini resmî olarak bırakmadan diğer ikincil işleri yapmaya devam etmiştir. Böylece öğretmenlik, birincil iş olmaktan çıkmıştır.

Öğretmenlik mesleği, var ile yok arasında bir seyir takip etmesine rağmen mevcutta bulunan öğretmenlerin gelişimine yönelik çeşitli kursların düzenlendiği ve yeni öğretmenlerin yetiştirilmesine çaba harcandığı da bilinmektedir. Hatta öğretmenlerin uzmanlık alanları değerlendirilerek, gelişimlerine katkı sağlanırken mesleğe olan aidiyetlerini de artırmak amacıyla her öğretmenin branşı ile ilgili, bulunduğu bölgenin özelliklerini anlattığı bir eser kaleme alması da istenilmiştir. Böylece Anadolu da yakından tanınmış olacaktır. Ancak I. Dünya Savaşı sürecinden beri durdurulmuş olan öğretmenlerin terfi işlemleri konusunda Millî Mücadele döneminde de dikkate değer adımlar atılamamıştır. Bazı durumlarda öğretmenlere küçük ödüller verildiği de olmuştur ancak bunların sürekliliği sağlanamamıştır. Dolayısıyla günü kurtarmak amacıyla verilen destekten öteye gidilemediği görülmektedir.

Eğitim sisteminin içerisinde bulunduğu yoksunluktan en fazla etkilenen diğer grup öğrencilerdir. Okul ve öğretmenlerin içerisinde bulunduğu durum göz önüne alındığında mevcutta bulunan çocuklardan çok az bir kısmının eğitime erişebildiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Sözde, ilköğretim tüm çocuklar için zorunluydu ancak Maarif Vekili Hamdullah Suphi Bey’in uygulanması yönündeki vaadine rağmen bu zorunluluk hayata geçirilememiştir.

Öğrencilerin eğitime erişmesi yönündeki tek engel okulların ya da öğretmenlerin olmayışı değildir. Aynı zamanda maddi imkansızlıklar nedeniyle de aileler, çocuklarının eğitim almasını sağlayamamaktadır. Orta ve yükseköğretim basamaklarında özellikle yatılı öğrencilerin ödemesi gereken ücretin, aileler tarafından karşılanamaması nedeniyle okulların ücretsiz öğrenci kotası aşılmak zorunda kalınmıştır. Kotanın aşılması nedeniyle de öğrenci sayısı, belirlenen kotaya indirilene kadar yeni ücretsiz öğrenci alınması İstanbul Hükümetinin verdiği bir emirle yasaklanmıştır. Dolayısıyla orta ve yükseköğretim basamaklarında da eğitim=maddiyat dengesi daha da ağır halde devam etmiştir. İşgal altında bulunan yerlerdeki öğrencilerin okula erişimi, işgal gücünün engellemeleri sonucu birbirini tetikleyen unsurlar nedeniyle mümkün olamazken, işgal altında bulunmayan yerlerde de özellikle maddi olanaksızlıklardan meydana gelen mahrumiyet nedeniyle mümkün olamamıştır. Bu durum da eğitimden mahrum nesillerin yetişmesine neden olmuştur.

Okullar ise, öğretmenler ve öğrenciler gibi içler acısı bir durumdadır. Çoğunlukla havasız, ısıtmasız, penceresiz ve ışık bile almayan mekanlarda eğitim-öğretim faaliyetleri sürdürülmeye çalışılmaktadır. Okulların varlığını etkileyen başlıca unsurlar; İşgalci güçlerin okulları kapatması, el koyması ve kendi amaçları çerçevesinde kullanması, Milli hareket yanlılarının okulları, askeri ve farklı amaçlar doğrultusunda kullanması, yerel idarelerin ekonomik sebepler yüzünden okulları kapatması, öğretmen eksikliği nedeniyle okulların çalışmaması şeklinde sıralanabilir. Tüm dış etmenlerin yanı sıra Hamdullah Suphi Bey ve Vehbi Bey'in vurguladığı, okullar üzerindeki “yerli” işgali de dikkate değerdir. Büyük Millet Meclisi ve Maarif Vekaletinin de okul binalarını kullanması bu durumun en iyi örneklerindedir. Yabancı işgale ise birçok örnek verilebilmesinin yanında işgalci kuvvetlerin yerleşmesi için okul binalarının seçilmesi ve öğrencilerin dışarı atılarak eğitimden mahrum bırakılmasının arkasında Türk/Müslüman eğitim sisteminin ortadan kaldırılması düşüncesi de yatmaktadır. Okulların varlığını sürdürebilmek için halkın ve çeşitli yapıların mücadelesi de göz ardı edilmemelidir. Kapanan ve işleyemez duruma gelen okullar nispetinde olmasa da yeni okulların açılması ve eğitim sistemine dahil edilmesi de mümkün olabilmiştir.

Dr. Rıza Nur Bey ve Hamdullah Suphi Bey'in eğitim anlayışında, çocukların, yaşadığı toplum ile iyi iletişim kurması ve yerel gerçekliklerden hareketle toplum ihtiyacına yönelik bir eğitim politikasının oluşturulması ve sürdürülmesi yatıyordu. Ancak yeni müfredat oluşturulması ve aktif olarak Anadolu'nun her yerinde uygulamaya konulması mümkün olmamıştır. Yine de eğitimin “din temelli” düşünceden uzaklaştırılmaya çalışılması yönünde girişimlerde bulunulması, eğitimin dönüşümü açısından önemli bir aşamayı gözler önüne sermektedir. Toplum ihtiyaçlarının ön plana konulmaya çalışılması ve bu yöndeki girişimler elbette aksi düşünceyi savunan grupların meydana gelmesine de zemin hazırlamıştır. Eğitim üzerinden oluşturulması planlanan yeni neslin görüş, duyuş ve düşünceleri böylece beraberinde çatışma zeminini de oluşturmuştur. Din temelli eğitim anlayışından “toplum temelli” eğitim anlayışına geçiş bu nedenle kolay olmayacaktır.

Maddi imkanların sınırlı olması, eğitim üzerindeki dönüşümün kısıtlı ve yavaş bir seyir takip etmesine neden olmuştur. Merkezi ve yerel otoritelerin eğitim sistemini sürdürmeye yönelik çabalarına halkın da desteği dikkate değer ölçüde olmuştur. Halk, eğitim sisteminin sürdürülmesini ve çocuklarının eğitimden mahrum kalmamasını istemektedir. Bu düşünceyle verilen destekler yeni okulların meydana getirilmesini temin etmiştir. Yeni nesillerin eğitilmesi yanında, köylünün ve şehir halkının da unutulmayarak bilinçlendirilmesi yolunda yapılan çalışmalar eldeki imkanlarla istenilen başarıyı getirememiştir. İlgili süreçte halkın çok büyük bir kısmının köylerde yaşadığı dikkate alındığında, fikirde var olan köylünün cehaletten kurtarılması yönündeki arzu, topyekûn bir dönüşümü hedeflemesi açısından önemlidir. Şehir halkının ve özellikle devlet memurlarının zihinsel dönüşümünü savaş sonrası döneme hazırlamak ve düşünce sistemlerini geliştirmek amacıyla başlatılan Âli Dersler, koşulların elverişsizliği nedeniyle maksimum faydayı temin edememiştir. Ancak bu derslerde aktarılan içeriklerin gazeteler aracılığıyla halka ulaştırılmaya çalışılması gazetelerin, zihni dönüşüm üzerindeki kullanımını da daha etkin hale getirmiştir.

Gazetelerin, siyasi fikir ve düşünceleri de yaydığı göz önüne alındığında propaganda mekanizması olarak kullanılabilirlikleri daha belirgin hale gelmektedir. Bunun yanında propaganda mekanizması olarak elbette Âli Dersler ve eğitim sistemi de kullanılmıştır. Her ne kadar İstanbul Hükümeti ve Ankara Hükümeti, öğretmenlerin öğrenciler ile

siyaset hakkında konuşmalarını yasaklasa da bu yasağın ne derece uygulanabildiği tartışma konusudur. Buradaki amaç, karşıt fikirlerin kendi hakimiyet sahaları içerisinde yayılmasını engellemek olsa da içerisinde bulunulan koşullar elbette duyarlı olan ya da düşünebilen her bireyin fikirlerini ifade etmesini zorunlu kılacaktır. Dolayısıyla böyle bir ortamda söz konusu yasak uygulanabilir değildir.

İstanbul ve Ankara yönetimlerinin ön plandaki siyasi çatışmalarının arkasında eğitim sistemi alanında da mücadeleleri sürmektedir. Eğitimin, İstanbul egemenliğinden kurtarılması, bölgelerdeki siyasi erkler aracılığı ile sağlanıyor olsa da temelde eğitim materyalleri hala İstanbul'dan temin edilmek zorunda kalınıyordu. Bu nedenle Ankara, sistemin sürdürülmesi için İstanbul'u göz ardı edemezdi. Eğitim alanında İstanbul'daki gelişmelerin takip edilmesi yanında orada bulunan yükseköğretim kurumlarının da Ankara'da açılması düşünülmüştür. Ancak maddi imkansızlıklar henüz bu çapta girişimlerin gerçekleştirilmesine izin vermemiştir. Fakat kütüphanelerin kurulması ve halkın buralara olan rağbetinin artırılması yönündeki çabalar kısmen karşılık bulmuştur. Kadınlara özel günlerin de oluşturulması ile kadınların eğitimine verilen önem ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ankara Hükümetinin, eskiden beri okutulan ders kitaplarının okutulmaya devam edilmesi yönündeki iradesi nedeniyle henüz fikri temelde dönüşümün Millî Mücadele sürecinde net olarak başladığını iddia edemeyiz. Dolayısıyla söylenebilir ki Ankara, eğitim alanında İstanbul'dan henüz bağımsızlığını tam olarak sağlayabilmiş değildir.

Ankara'daki maarif yönetimi, İstanbul ile kıyaslandığında ve vekillerin iş başına seçimle gelmesi dikkate alındığında daha demokratik bir seyir takip eder. Milletvekillerinin, sistemin verdiği yetki ile Maarif Vekillerinden hesap sorabilmesi ve güvenoyu gibi bir aracı aktif olarak kullanması, maarif yönetiminin istediği gibi hareket etmesini nispeten zorlaştırmıştır. Hamdullah Suphi Bey'in maruz kaldığı ithamlar ve bunlar karşısında soruşturma açılarak iddialarla ilgili araştırma yapılması, maarif yönetiminde demokrasinin etkin şekilde kullanılıyor olduğunu göstermektedir. Vekalet ile yerel idareler arasında "yetki bilinmezliği" sebebiyle yaşanan çatışmalar da görev sınırlarının tam anlamıyla anlaşılmadığı sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Merkezde demokratikleşmenin sağlanmaya çalışılmasının yanında eğitim yönetimi alanında taşrada

ortaya çıkan merkezi otoriteden bağımsız hareket etme iradesi, sistemin işlerliğini farklı bir evreye çekmiştir. Söz konusu evre, yerel yönetimlerin güçlendirilmesi adına önemli olmakla birlikte merkezi otoritenin yetki alanının kısıtlanması açısından eğitim sisteminin dönüşümünde daha yavaş hareket edilmesine neden olacaktır.

İşgal şartları, söz konusu dönüşümün minimuma indirilmesini ve Ankara ile İstanbul'un müdahale alanlarının kısıtlanmasına neden olmuştur. Yerelde, Maarif Müdürlükleri, hukuki ve resmi olarak hala tüm eğitim kurumlarının emir aldığı bir üst merteye konumundadır. Yunanların teşviki ile yereldeki azınlık eğitim kurumları, İstanbul'dan ve yerel Türk otoritesinden emir almayı reddetmiş ve işgalci gücün verdiği özgüven ile bağımsız hareket etmeye başlamıştır. Eğitim sisteminin merkezi otoriteden bağımsız hale gelmesi, kendisine yeni bir otorite bulmasını gerektirmiştir. İşgal sürecine kadar azınlık statüsünde olan Rum eğitim sistemi, böylece Yunan merkezi otoritesinin hakimiyetinde statü değişimine uğramış tam aksi durum da Türk/Müslüman eğitim sistemi için geçerli hale gelmiştir.

Sonuç olarak, işgal sürecinde Türk/Müslüman eğitim sisteminin tamamen ortadan kalktığını iddia etmemiz mümkün değildir. Eğitim, tüm zorlu koşullara rağmen sürmekte, bölgeden bölgeye kalitesi ve devamlılığı değişmektedir. Hem Ankara Hükümeti hem de İstanbul Hükümeti tarafından eğitim sistemi bir şekilde sürdürülmeye çalışılmıştır. Ankara Hükümeti, İstanbul Hükümetine göre eğitimi, daha ön planda tutan bir yol takip etmiştir. İşgal güçleri, Türk/Müslüman eğitim sistemini bazen doğrudan bazen dolaylı olarak hedef almıştır. Ancak Yunan işgal güçleri özelinde Türk/Müslüman eğitim sistemi çoğunlukla doğrudan hedef haline gelmiştir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Başkanlık Cumhuriyet Arşivi

Başbakanlık Kararlar Daire Başkanlığı (30. 18. 1. 1.)

1. 7. 8. / 1. 15. 3. / 2. 22. 14. / 3. 24. 19. / 5. 26. 4. 001.

Millî Eğitim Bakanlığı – Genel Kataloğu (180. 9. 0. 0)

29. 159. 2. / 47. 239. 1. 001-004. / 47. 239. 6. 001-002. / 47. 239. 17. 001. / 47. 242. 1. 001-003. / 47. 242. 1. 003. / 47. 242. 1. 009. / 47. 242. 1. 010-011. / 47. 242. 2. 001. / 47. 242. 2. 003. / 47. 242. 2. 005. / 47. 242. 2. 010. / 47. 242. 3. 013. / 47. 242. 3. 018-019. / 47. 242. 3. 022. / 47. 242. 3. 023. / 47. 242. 3. 024. / 47. 242. 6. 001-009. / 47. 243. 14. 001-003. / 47. 243. 23. 001. / 52. 264. 9. 001-009. / 160. 770. 10. 001-002. / 242. 1212. 14. 001-002.

Başkanlık Osmanlı Arşivi

Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO.)

4649. 348652. 001. / 4667. 349997. 001. / 4671. 350253. 004. / 4666. 349912. / 4707. 352987. 002. / 4710. 353229. / 4696. 352186. 002, 003. / 4557. 341733. 002-003. 4570. 342705. 002. / 4580. 343483. 002. / 4583. 343718. 002. / 4608. 345593. 002. / 4610. 345714. 002. / 4624. 346747. 001-002. / 4632. 347347. 001. / 4643. 348221. 002-003. / 4643. 348221. 002. / 4643. 348221. 003. / 4651. 348774. 002-003. / 4653. 348912. 002. / 4658. 349321. 001-002. / 4661. 349551. / 4664. 349795. 002. / 4669. 350119. / 4671. 350253. 002-003. / 4673. 350411. 001. / 4676. 350671. 002. / 4681. 351045. 001, 007. / 4681. 351045. 006. / 4687. 351489. 002. / 4688. 351553. 002. / 4693. 351927. 001-002. / 4694. 352009. 001-002. / 4694. 352009. 003. / 4723. 354190. 001.

Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti 5. Şubesi (DH. EUM. 5.Şb.)

33. 4. 001. / 77. 67. 001.

Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Asayiş Kalemî (DH. EUM. AYŞ.)

38. 60. 001. / 68. 20. 005-008.

Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Ecânib Kalemî (DH. EUM. ECB.)

24. 61. 002-003.

Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Memurin Kalemî (DH. EUM. MEM.)

117. 39. 001.

Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye (DH. İ. UM.)

7.4-1.30-002. / 7. 4-1.70. 004. / 16. 1. 001. / 19. 11. 1. 27. 002. / 19. 12. 1. 87. 001-004. / 20. 14. 001-002. / 20. 14. 006. / 20. 14. 016. / 20. 22. 15. 50. 002. / 20. 25. 14. 073. 002. / 20. 26. 14. 15. 002. / 20. 29. 14. 17. 001-002. / 20. 29. 14. 47. 001-003. / 20. 14. 002-003. / 20. 25. 14. 083. 002. / 5. 2-1. 24. 006.

Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye Ekleri (DH. İ. UM. EK.)

123. 14. 001.

Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus (DH. KMS.)

49. 58. 002. / 52. 4. 9. 002-006. / 52. 43. 001. / 55. 2. 5. 001. / 55. 2. 45. 002-003.

Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi (DH. ŞFR.)

97. 167. 001. / 97. 176. 001-002. / 102. 161. 001. / 616. 7. 001. / 627. 32. 001. / 657. 79. 001. / 658. 20. 001.

Dahiliye Nezareti Umur-ı Mahalliyye ve Vilayat Müdürlüğü (DH. UMVM.)

3. 78. 001-002. / 3. 78. 001. / 30. 23. / 30. 26. 001. / 30. 26. 002, 004-006. / 37. 51. 001. / 39. 34. 001. / 39. 87. 002. / 40. 42. / 40. 95. 003. / 41. 31. / 41. 20. 001. / 41. 28. / 41. 29. / 42. 79. / 42. 10. 001. / 42. 114. / 44. 41. 001-002. / 44. 60. 001. / 51. 30. 001. / 51. 13. 001. / 51. 13. 004. / 51. 52. 001. / 51. 52. 002. / 51. 52. 003. / 51. 52. 006. / 51. 52. 010. / 52. 9. 002. / 52. 12. 006. / 60. 7. 003. / 60. 22. 001. / 60. 22. 003. / 66. 78. 001-002. / 67. 69. 001-007. / 68. 10. 001. / 68. 15. 001-002. / 68. 17. 001-014. / 68. 29. 001-009. / 68. 39. 001-002. / 68. 39. 007. / 68. 72. 003. / 69. 42. 001-019. / 69. 53. 001. / 69. 53. 006. / 69. 56. 003. / 69. 62. 001. / 69. 62. 002. / 69. 62. 005. / 69. 62. 006. / 69. 62. 008. / 69. 62. 009. / 69. 62. 010. / 69. 65. 001. / 69. 65. 002. / 69. 65. 003. / 69. 66. 002. / 69. 66. 004. / 69. 66. 005, 007. / 69. 74. 001. / 74. 13. 001. / 78. 39. 001. / 78. 39. 004. / 78. 51. 002. / 118. 6. / 162. 2. 001. / 164. 2. 001. / 165. 103. 001. / 165. 103. 003. / 165. 103. 004. / 165. 103. 005. / 165. 103. 007. / 165. 103. 008. / 166. 11. 003. / 41. 18. / 40. 89. / 40. 95. / 41. 20. / 166. 11.

Dosya Usulü İrade Tasnif (İ. DUIT.)

96. 43. 3, 6. / 98. 15. 1. 4.

İrade Meclisi Mahsus (İ. MMS.)

164. 12. / 188. 1. / 194. 12.

Hariciye Nezareti Hukuk Müşavirliği İstişare Odası (HR. HMS. İŞO.)

136. 10. 001. / 216. 40. 001, 003. / 217. 27.

Maarif Nezareti Mektubi Kalemi (MF. MKT.)

1175. 63. 001-002. / 1236. 77. 001. / 1237. 20. 001. / 1237. 46. 001-002. / 1237. 50. 001. / 1237. 57. 001. / 1237. 61. 001. / 1238. 27. 001-002. / 1238. 79. 001-002. / 1238. 92. / 1239. 59. 7. 18. / 1239. 78. 005. / 1239. 78. 009. / 1240. 23. 001. / 1240. 76. 001-010. / 1240. 76. 011. / 1240. 76. 013-014. / 1240. 92. 001. / 1241. 4. 001. / 1241. 54. 001-002. / 1241. 68. 001. / 1241. 68. 002. / 1241. 68. 003. / 1241. 68. 004. / 1241. 68. 005. / 1241. 68. 006. / 1241. 68. 007. / 1241. 68. 008. / 1241. 68. 009. / 1241. 68. 010. / 1241. 68. 011. / 1241. 89. 001, 002. / 1241. 89. 004. / 1241. 89. 006. / 1241. 89. 007. 001. / 1241. 89. 007. 002. / 1241. 89. 007. 003, 004, 005. / 1241. 89. 011. 001. / 1241. 89. 011. 002. / 1241. 89. 012. 001. / 1241. 89. 012. 002. / 1241. 89. 012. 003-004. / 1241. 89. 012. 004. / 1241. 89. 012. / 1241. 89. 016. / 1242. / 1242. 27. / 1242. 36. 001. / 1242. 55. 001. / 1242. 57. 001. / 1242. 63. 001. / 1243. 32. 001-006. / 1243. 84. 001. / 1244. 23. 001-002. / 1244. 38. 006. / 1244. 38. 001, 003, 004, 005. / 1244. 46. 001-002. / 1237. 47. 001, 004. / 1244. 39.

Meclis-i Vükela Mazbataları (MV.)

220. 32. 001. / 220. 222. / 224-92-001. / 224. 89. / 256. 97. 001.

Şura-yı Devlet (ŞD.)

233. 40. 002. / 231. 8. 001-045.

The National Archives

CAB 24/108/4.

FO. 800/386.

ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρική Υπηρεσία

1921/6.2.

1921/20.3.

1922/5.5.

Zabıt Cerideleri**Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi (MMZC)**

Devre 4, İçtima Senesi 1, İnikad 11, C.I, 17 Şubat 1336.

Devre 4, İçtima Senesi 1, İnikad 13, C.I, 23 Şubat 1336.

Devre 4, İçtima Senesi 1, İnikad 14, C.I, 26 Şubat 1336.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC)

Devre 1, İçtima Senesi 1, İçtima 4, C.I, 26 Nisan 1336.

Devre 1, İçtima Senesi 1, İçtima 11, C.I, 4 Mayıs 1336.

Devre 1, İçtima Senesi 1, İçtima 12, C.I, 6 Mayıs 1336.

Devre 1, İçtima Senesi 1, İçtima 13, C.I, 9 Mayıs 1336.

Devre 1, İçtima Senesi 1, İçtima 19, C.II, 22 Mayıs 1336.

Devre 1, İçtima Senesi 1, İçtima 24, C.II, 5 Haziran 1336.

Devre 1, İçtima Senesi 1, İçtima 34, C.II, 14 Temmuz 1336.

Devre 1, İçtima Senesi 1, İçtima 36, C.II, 17 Temmuz 1336.

Devre 1, İçtima Senesi 1, İçtima 60, C.III, 6 Eylül 1336.

Devre 1, İçtima Senesi 1, İçtima 65, C.IV, 14 Eylül 1336.

Devre 1, İçtima Senesi 1, İçtima 73, C.IV, 26 Eylül 1336.

Devre 1, İçtima Senesi 1, İçtima 75, C.IV, 29 Eylül 1336.

Devre 1, İçtima Senesi 1, İçtima 92, C.V, 30 Eylül 1336.

Devre 1, İçtima Senesi 1, İçtima 78, C.IV, 4 Teşrinievvel 1336.

Devre 1, İçtima Senesi 1, İçtima 87, C.V, 21 Teşrinievvel 1336

- Devre 1, İçtima Senesi 1, İçtima 79, C.IV, 6 Ekim 1336.
- Devre 1, İçtima Senesi 1, İçtima 86, C.V, 10 Teşrinievvel 1336.
- Devre 1, İçtima Senesi 1, İçtima 86, C.V, 19 Teşrinievvel 1336.
- Devre 1, İçtima Senesi 1, İçtima 87, C.V, 21 Ekim 1336.
- Devre 1, İçtima Senesi 1, İçtima 88, C.V, 23 Ekim 1336.
- Devre 1, İçtima Senesi 1, İçtima 94, C.V, 4 Kasım 1336.
- Devre 1, İçtima Senesi 1, İçtima 98, C.V, 15 Kasım 1336.
- Devre 1, İçtima Senesi 1, İçtima 102, C.VI, 25 Teşrinisani 1336.
- Devre 1, İçtima Senesi 1, İçtima 108, C.VI, 4 Kanunuevvel 1336.
- Devre 1, İçtima Senesi 1, İçtima 111, C.VI, 9 Kanunuevvel 1336.
- Devre 1, İçtima Senesi 1, İçtima 114, C.VI, 14 Kanunuevvel 1336.
- Devre 1, İçtima Senesi 1, İçtima 115, C.VI, 16 Kanunuevvel 1336.
- Devre 1, İçtima Senesi 1, İçtima 120, C.VI, 23 Kanunuevvel 1336.
- Devre 1, İçtima Senesi 1, İçtima 140, C.VII, 30 Kanunusani 1337.
- Devre 1, İçtima Senesi 1, İçtima 143, C.VIII, 3 Şubat 1337.
- Devre 1, İçtima Senesi 1, İçtima 146, C.VIII, 7 Şubat 1337.
- Devre 1, İçtima Senesi 1, İçtima 147, C.VIII, 8 Şubat 1337.
- Devre 1, İçtima Senesi 1, İçtima 148, C.VIII, 10 Şubat 1337.
- Devre 1, İçtima Senesi 1, İçtima 150, C.VIII, 14 Şubat 1337.
- Devre 1, İçtima Senesi 1, İçtima 151, C.VIII, 15 Şubat 1337.
- Devre 1, İçtima Senesi 1, İçtima 152, C.VIII, 17 Şubat 1337.
- Devre 1, İçtima Senesi 1, İçtima 153, C.VIII, 19 Şubat 1337.
- Devre 1, İçtima Senesi 1, İçtima 154, C.VIII, 21 Şubat 1337.
- Devre 1, İçtima Senesi 1, İçtima 155, C.VIII, 22 Şubat 1337.
- Devre 1, İçtima Senesi 1, İçtima 156, C.VIII, 24 Şubat 1337.
- Devre 1, İçtima Senesi 1, İçtima 157, C.VIII, 26 Şubat 1337.
- Devre 1, İçtima Senesi 1, İçtima 158, C.VIII, 27 Şubat 1337.
- Devre 1, İçtima Senesi 1, İçtima 159, C.VIII, 28 Kasım 1337.
- Devre 1, İçtima Senesi 2, İçtima 5, C.IX, 10 Mart 1337.
- Devre 1, İçtima Senesi 2, İçtima 16, C.IX, 4 Nisan 1337.
- Devre 1, İçtima Senesi 2, İçtima 19, C.IX, 11 Nisan 1337.

- Devre 1, İçtima Senesi 2, İçtima 44, C.XI, 30 Haziran 1337.
- Devre 1, İçtima Senesi 2, İçtima 52, C.XI, 18 Temmuz 1337.
- Devre 1, İçtima Senesi 2, İçtima 53, C.XI, 21 Temmuz 1337.
- Devre 1, İçtima Senesi 2, İçtima 108, C.XIV, 10 Teşrinisani 1337.
- Devre 1, İçtima Senesi 2, İçtima 109, C.XIV, 12 Teşrinisani 1337.
- Devre 1, İçtima Senesi 2, İçtima 132, C.XV, 22 Kanunuevvel 1337.
- Devre 1, İçtima Senesi 2, İçtima 147, C.XVI, 19 Kanunusani 1338.
- Devre 1, İçtima Senesi 2, İçtima 162, C.XVII, 20 Şubat 1338.
- Devre 1, İçtima Senesi 3, İçtima 1, C.XVIII, 1 Mart 1338.
- Devre 1, İçtima Senesi 3, İçtima 37, C.XIX, 1 Mayıs 1338.
- Devre 1, İçtima Senesi 3, İçtima 61, C.XXI, 24 Haziran 1338.
- Devre 1, İçtima Senesi 3, İçtima 67, C.XXI, 2 Temmuz 1338.
- Devre 1, İçtima Senesi 3, İçtima 84, C.XXII, 14 Ağustos 1338.
- Devre 1, İçtima Senesi 3, İçtima 85, C.XXII, 16 Ağustos 1338.
- Devre 1, İçtima Senesi 3, İçtima 93, C.XXII, 30 Ağustos 1338.
- Devre 1, İçtima Senesi 3, İçtima 106, C.XXIII, 21 Eylül 1338.
- Devre 1, İçtima Senesi 3, İçtima 107, C.XXIII, 23 Eylül 1338.
- Devre 1, İçtima Senesi 3, İçtima 118, C.XXIII, 12 Ekim 1338.
- Devre 1, İçtima Senesi 3, İçtima 133, C.XXIV, 6 Teşrinisani 1338.

Sürelî Yayınlar

Açık Söz Gazetesi

17 Ağustos 1919. / 15 Temmuz 1336. / 16 Ağustos 1920. / 19 Ağustos 1920 / 30 Eylül 1920. / 25 Ekim 1920. / 2 Aralık 1920. / 27 Aralık 1920. / 6 Ocak 1921. / 27 Ocak 1921. / 17 Şubat 1921. / 24 Şubat 1921. / 28 Şubat 1921. / 10 Mart 1921. / 11 Mart 1921. / 20 Mart 1921. / 27 Mart 1921. / 2 Mayıs 1921. / 9 Mayıs 1921. / 1 Haziran 1921. / 17 Haziran 1921. / 11 Temmuz 1921. / 20 Eylül 1921. / 2 Ekim 1921. / 2 Kasım 1921. / 15 Kasım 1921. / 21 Kasım 1921. / 22 Kasım 1921. / 24 Kasım 1921. / 8 Aralık 1921. / 10 Aralık 1921. / 12 Aralık 1921. / 19 Aralık 1921. / 20 Aralık 1921. / 28 Aralık 1921. / 28 Şubat 1922. / 23 Mart 1922. / 1 Haziran 1922. / 3 Haziran 1922. / 2 Temmuz 1922. / 3 Ağustos 1922. / 13 Ağustos 1922. / 26 Ağustos 1922. / 14 Ekim 1922. / 17 Ekim 1922. / 31 Ekim 1922. / 27 Kasım 1922. / 5 Aralık 1922. / 12 Aralık 1922. / 14 Aralık 1922. / 13 Ağustos 1923.

Ahenk Gazetesi

17 Mayıs 1919. / 8 Ağustos 1919. / 3 Eylül 1919. / 16 Eylül 1919. / 5 Kasım 1919. / 9 Kasım 1919. / 10 Kasım 1919. / 14 Kasım 1919. / 16 Kasım 1919. / 20 Kasım 1919. / 18 Aralık 1919. / 12 Ocak 1920. / 13 Ocak 1920. / 25 Ocak 1920. / 28 Ocak 1920. / 2 Şubat 1920. / 3 Şubat 1920. / 2 Mayıs 1920. / 28 Eylül 1920. / 19 Kasım 1920. / 13 Mayıs 1921. / 6 Aralık 1921.

Akşam Gazetesi

6 Aralık 1921.

Anadolu'da Yenigün Gazetesi

22 Mart 1336. / 19 Ağustos 1920. / 21 Ekim 1920. / 22 Ekim 1920. / 10 Şubat 1921. / 15 Haziran 1921. / 24 Haziran 1921. / 16 Mart 1922. / 26 Mayıs 1922

Babalık Gazetesi

6 Mart 1922. / 7 Mart 1922. / 8 Mart 1922. / 9 Mart 1922. / 12 Mart 1922. / 14 Mayıs 1922. / 8 Haziran 1922. / 4 Temmuz 1922. / 12 Temmuz 1922. / 13 Temmuz 1922. / 25 Temmuz 1922. / 1 Ağustos 1922. / 3 Ağustos 1922. / 30 Ağustos 1922. / 4 Eylül 1922.

Çorum Gazetesi

15 Ağustos 1923.

Dilek Mecmuası

15 Ocak 1922. / 31 Ocak 1922. / 15 Şubat 1922. / 1 Mart 1922. / 16 Mart 1922. / 15 Nisan 1922. 15 Mayıs 1922. / 15 Haziran 1922. / 8 Temmuz 1922. / 18 Aralık 1922. / 7 Şubat 1923. / 5 Mart 1923.

Güneş Gazetesi

15 Kasım 1919.

Halk Yolu Mecmuası

15 Şubat 1923.

Hakimiyeti Milliye Gazetesi

10 Haziran 1920. / 24 Haziran 1920. / 20 Temmuz 1920. / 7 Kasım 1920. / 23 Kasım 1920. / 20 Aralık 1920. // 9 Şubat 1921. / 4 Mart 1921. / 10 Mart 1921. / 18 Mart 1921. / 20 Mart 1921. / 26 Nisan 1921. / 29 Nisan 1921. / 1 Mayıs 1921. / 2 Mayıs 1921. / 5 Mayıs 1921. / 8 Mayıs 1921. / 30 Mayıs 1921. / 31 Mayıs 1921. / 3 Haziran 1921. / 21 Haziran 1921. / 22 Haziran 1921. / 24 Haziran 1921. / 27 Haziran 1921. / 28 Haziran 1921. / 3 Temmuz 1921. / 5 Temmuz 1921. / 7 Temmuz 1921. / 8 Temmuz 1921. / 10 Temmuz 1921. / 11 Temmuz 1921. / 12 Temmuz 1921. / 14 Temmuz 1921. / 18 Temmuz 1921. / 21 Temmuz 1921 / 1 Eylül 1921. / 8 Eylül 1921. / 15 Eylül 1921. / 16 Eylül 1921. / 25 Eylül 1921. / 26 Eylül 1921. / 27 Eylül 1921. / 15 Ekim 1921. / 24 Ekim 1921. / 28 Ekim 1921. / 31 Ekim 1921. / 2 Kasım 1921. / 3 Kasım 1921. / 4 Kasım 1921. / 8 Kasım 1921. / 10 Kasım 1921. / 11 Kasım 1921. / 14 Kasım 1921. / 21 Kasım 1921. / 23 Kasım 1921. / 25 Kasım 1921. / 28 Kasım 1921. / 30 Kasım 1921. / 5 Aralık 1921. / 7 Aralık 1921. 11 Aralık 1921. 12 Aralık 1921. / 18 Aralık 1921. // 2 Ocak 1922. / 13 Ocak 1922. / 16 Ocak 1922. / 19 Ocak 1922. / 20 Ocak 1922. / 22 Ocak 1922. / 24 Ocak 1922. / 26 Ocak 1922. / 27 Ocak 1922. / 31 Ocak 1922. / 2 Şubat 1922. / 5 Şubat 1922. / 12 Şubat 1922. / 15 Şubat 1922. / 16 Şubat 1922. / 17 Şubat 1922. / 20 Şubat 1922. / 22 Şubat 1922. / 24 Şubat 1922. / 28 Şubat 1922. / 8 Mart 1922. / 10 Mart 1922. / 13 Mart 1922. / 16 Mart 1922. / 20 Mart 1922. / 21 Mart 1922. / 22 Mart 1922. / 23 Mart 1921. / 27 Mart 1922. / 9 Nisan 1922. / 12 Nisan 1922. / 14 Nisan 1922. / 19 Nisan 1922. / 20 Nisan 1922. / 21 Nisan 1922. / 23 Nisan 1922. / 27 Nisan 1922. / 28 Nisan 1922. / 1 Mayıs 1922. / 11 Mayıs 1922. / 22 Mayıs 1922. / 25 Mayıs 1922. / 26 Mayıs 1922. / 5 Haziran 1922. / 12 Haziran 1922. / 13 Haziran 1922. / 19 Haziran 1922. / 26 Haziran 1922. / 7 Temmuz 1922. / 10 Temmuz 1922. / 25 Temmuz 1922. / 26 Temmuz 1922. / 1 Ağustos

1922. / 2 Ağustos 1922. / 11 Ağustos 1922. / 13 Ağustos 1922. / 21 Ağustos 1922. / 22 Ağustos 1922. / 25 Ağustos 1922. / 28 Ağustos 1922. / 30 Ağustos 1922. / 7 Eylül 1922. / 10 Eylül 1922. / 18 Eylül 1922. / 22 Eylül 1922. / 25 Eylül 1922 / 1 Ekim 1922. / 6 Ekim 1922 / 9 Ekim 1922. / 10 Ekim 1922. / 12 Ekim 1922. / 17 Ekim 1922. / 19 Ekim 1922. / 24 Ekim 1922. / 2 Kasım 1922. / 6 Kasım 1922. / 7 Kasım 1922. / 21 Kasım 1922. / 27 Kasım 1922. / 28 Kasım 1922. / 4 Aralık 1922. / 5 Aralık 1922. / 10 Aralık 1922. / 12 Aralık 1922. / 17 Aralık 1922. / 18 Aralık 1922. / 20 Aralık 1922. / 25 Aralık 1922. /// 9 Nisan 1923.

Hukuku Beşer Gazetesi

1 Mart 1919.

Islahat Gazetesi

7 Mayıs 1922. / 8 Haziran 1922. / 9 Haziran 1922. / 9 Temmuz 1922.

İleri Gazetesi

10 Şubat 1336. / 5 Mart 1336.

İkdam Gazetesi

6 Şubat 1909. / 5 Mart 1920. / 25 Ekim 1920. / 18 Aralık 1921. / 5 Ocak 1922.

İrade-i Millîye Gazetesi

5 Ocak 1920. / 2 Şubat 1920.

İzmir'e Doğru

20 Aralık 1919.

Milli Mefkure Mecmuası

4 Mart 1922.

Muallimler Mecmuası

12 Ocak 1923.

Peyam Gazetesi

6 Ağustos 1919. / 28 Ağustos 1922.

Resmî Gazete

28 Şubat 1921.

Sabah Gazetesi

9 Mart 1325-22 Mart 1909. / 5 Ocak 1910. / 28 Şubat 1910. / 1 Nisan 1912. / 7 Mart 1920. / 8 Mart 1920.

Tanin Gazetesi

7 Nisan 1910. / 23 Kasım 1910. / 18 Mart 1912.

Tasvir-i Efkâr Gazetesi

7 Aralık 1919. / 9 Aralık 1919.

Tercüman-ı Hakikat

14 Eylül 1921.

Türk Dünyası Gazetesi

3 Ekim 1919

Vakit Gazetesi

4 Temmuz 1921.

Yeni Yozgad Gazetesi

15 Haziran 1922.

Düstur

Düstur, Tertib-i Sani, C.V, Matba-i Amire Dersaadet-1332.

Kitap, Makale, Hatırat, Tez

AGBOR, Julius A., vd. “How Colonial Educational Practices Helped Shape The Pattern Of Decolonization In West Africa”. *International Journal of Development and Conflict*, sy 4, 2014, ss. 01-23.

AGELOPOULOS, Georgios. “Contested Territories and the Quest for Ethnology: People and Places in Izmir 1919-22”. *Spatial Conceptions of the Nation Modernizing Geographies in Greece and Turkey*, Bloomsbury Publishing, 2010, ss. 181-191.

ALKAN, Mehmet Ö. “Osmanlı İdman Bayramı’ndan Atatürk’ü Anma, Gençlik ve Spor Bayramı’na”. *Toplumsal Tarih*, Temmuz 2011, ss. 30-40.

AKIN, Rıdvan. “TBMM’nin İlk Bütçe Yasası: 1336 Muvazene-i Umumiye Kanunu” *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 2, 2013, ss.1-40.

AKYÜZ, Yahya. *Türk Eğitim Tarihi M.Ö. 1000 - M.S. 2007*. 11. bs, Pegem A Yayıncılık, 2007.

- AMOAHA, Boampong, Cyrelene. "Rethinking British Colonial Policy In The Gold Coast: The Language Factor". *Transactions of the Historical Society of Ghana*, sy 15, 2013, ss. 137-157. <http://www.jstor.org/stable/43855015>.
- ARABACI, Caner. *Milli Mücadele'de Konya Öğretmenleri*. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 1990.
- ARSLAN, Ali ve Özlem Akpınar. "İnas Darülfünunu (1914--1921)". *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, c. 6, sy 2, 2005, ss. 225-234.
- AVANAS, Ahmet. *Milli Mücadele'de Konya*. Atatürk Araştırma Merkezi, 1998.
- AYAS, Nevzad. *Türkiye Cumhuriyeti Millî Eğitimi Kuruluşlar ve Tarihçeler*. Milli Eğitim Basımevi, 1948.
- BASU, Aparna. "Colonial Education: A Comparative Approach". *Proceedings of the Indian History Congress*, sy 50, Golden Jubilee Session, 1989, ss. 707-736. <http://www.jstor.org/stable/44146127>.
- BAŞAR, Fahameddin. "YİNANÇ, Mükrimin Halil". *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 43, 2013.
- BAYDAR, Mustafa. *Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Anıları*, Menteş Kitabevi, İstanbul 1968.
- BERBER, Engin. *Sancılı Yıllar: İzmir 1918-1922: Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde İzmir Sancağı*. Ayraç Yayınevi, 1997.
- BİRİNCİ, Ali. "Rıza Nur (1879-1942) Hekim, siyaset adamı ve yazar" *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 35, 2008, ss. 65-66.
- BLANTON, Robert vd. "Colonial Style and Post-Colonial Ethnic Conflict in Africa". *Journal of Peace Research*, sy 38, Temmuz 2001, ss. 473-491. <http://www.jstor.org/stable/424898>.
- BOLAK, Aydın. "Bolak, Mehmet Vehbi (1882-1958) Türk siyaset adamı." *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.6, 1992, ss. 274-275.
- BUNCHE, Ralph J. "French Educational Policy in Togo and Dahomey". *The Journal of Negro Education*, c. 3, sy 1, Ocak 1934, ss. 69-97. <https://doi.org/10.2307/2292143>.
- CARNEIRO, Robert L. "A Theory of the Origin of the State". *Science*, sy 169, Ağustos 1970, ss. 733-738. <http://www.jstor.org/stable/1729765>.

- CLIGNET, Remi P., ve Philip J. Foster. "French and British Colonial Education in Africa". *Comparative Education Review*, c. 8, sy 2, 1964, ss. 191-198. <http://www.jstor.org/stable/1186438>.
- CLIGNET, Remi. "Inadequacies of the Notion of Assimilation in African Education". *The Journal of Modern African Studies*, c. 8, sy 3, 1970, ss. 425-444. <http://www.jstor.org/stable/158852>.
- CONKLIN, Alice L. "Colonialism and Human Rights, A Contradiction in Terms? The Case of France and West Africa, 1895-1914". *The American Historical Review*, c. 103, sy 2, Nisan 1998, s.419-442. <https://doi.org/10.2307/2649774>.
- ÇOKER, Fahri. *Türk Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve T.B.M.M. I. Dönem 1919-1923 C. III. Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları*.
- DAŞTAN, Leyla. *İşgal Döneminde (1918-1923) İstanbul'da Eğitim Faaliyetleri*. Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- DAVIDSON, Basil. "African Education in British Central and Southern Africa". *Présence Africaine*, sy 6, 1956, ss. 106-112. <http://www.jstor.org/stable/24346241>.
- DAVIS, Jackson. "Education in British West Africa". *The Journal of Negro Education*, c. 15, sy 3, 1946, ss.358-369. <https://doi.org/10.2307/2966106>.
- Dr. Rıza Nur. *Hayat ve Hatıratım*. Altındağ Yayınevi, 1967.
- DÖLEN, Emre. "II. Meşrutiyet Döneminde Darülfünun". *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, c. 10, sy 1, 2008, ss. 1-46.
- DUDA, Herbert W. "İbn Bibi'nin Selçuk Tarihi". *Şarkiyat Mecmuası*, sy 2 1958, ss.1-10.
- DUMANOĞLU, Sevim Ceylan ve Memet Yetişgin. "Taşrada Darülmuallimatların Açılışı ve Tarihsel Gelişimi". *Turkish History Education Journal*, c. 8, sy 1, Mayıs 2019, ss. 174-198. <https://doi.org/10.17497/tuhed.493065>.
- EDİZ, İsmail. *Batı Anadolu'da Yunan İşgali (1919-1922)*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2011.
- ELBOIM-DROR, Rachel. "British Educational Policies in Palestine". *Middle Eastern Studies*, c. 36, sy 2, 2000, ss. 28-47. <http://www.jstor.org/stable/4284070>.
- ERDOĞDU, Teyfur. "Maarif-i Umumiyye Nezareti Teşkilatı-ı". *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, c. 51, sy 01, 1996, ss. 183-247. https://doi.org/10.1501/SBFder_0000001902.

- ERGİN, Osman. *Türkiye Maarif Tarihi*. Eser Matbaası, 1977.
- ERKEK, Mehmet Salih. *II. Meşrutiyet Döneminde Türk Eğitim Sistemindeki Gelişmeler ve Ethem Nejat Bey*. Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir 2009.
- FEDAİ, Aysel. *Fransa Hakimiyetinde Cezayir (1914-1954)*. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2008.
- GÖKBİLGİN, M. Tayyib. *Milli Mücadele Başlarken Mondros Mütarekesinden Sivas Kongresine*. Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1959.
- Greek Atrocities in the Vilayet of Smyrna (May to July 1919)* (1. bs). (1919). The Permanent Bureau of the Turkish Congress at Lausanne.
- GÜL, Mustafa. “Kurtuluş Savaşı’nda İtalyan ve Yunanlıların İşgal Ettikleri Yerlerdeki Türk Halkı İle İlişkileri”. *Atatürk Dergisi*, c. I, sy 6, 1993, ss. 25-28.
- GÜVEN, İsmail. “Tanzimattan Cumhuriyete Kadın Eğitimi Düşüncesinin Gelişimi (Osmanlı Düşünürlerinin Kadın Eğitimine Bakışları)”. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 2001, ss. 1-10., https://doi.org/10.1501/Egifak_0000000049.
- KAFADAR, Cemal. “Gazâ”. *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 13, 1996, ss. 427-29.
- KAHRAMAN, Alim. “Müftüoğlu Ahmed Hikmet”. *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 31, 2006, ss. 508-509.
- KARAKAÇAN, Tuncay. *Cezayir’de Fransız İşgali 1830-1871*. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2004.
- KAPLUHAN, Erol. “Hazırlık (Kurtuluş Savaşı) Dönemi Eğitim Politikaları ve Eğitim Faaliyetleri”. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, sy 1, 2011, ss. 1-28.
- KEÇECİ Kurt, Songül ve Suat Polat. “Osmanlı Devleti’nde Kızların Eğitiminde Okulun Önemi (1839 -1920)”. *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, c. 2, sy 2, 2013, ss. 80-100.
- KEKLİK, Ebubekir. *II. Meşrutiyet Döneminde Osmanlı Eğitimi: Problemler, Tartışmalar, Teklifler*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2018.
- KILLIAN, Grace. *Educational Conquest: A Comparative Study of Colonial Education in Senegal and the United States, 1880-1920*. The Faculty of the School of Arts and Sciences Brandeis University, Mayıs 2013.

- KITSIKIS, Dimitri. *Yunan Propagandası*. Meydan Neşriyat.
- KOTTAK, Conrad Phillip. *Antropoloji İnsan Çeşitliliğine Bir Bakış*. Ütopya Yayınevi, 2002.
- MAYHEW, Arthur Innes. *Education in the Colonial Empire*. Green And Co. Ltd., 1938. <https://nla.gov.au/nla.cat-vn1013240>.
- Mehmed Selahi Bey. “Muhadderat”. *Kamus-i Osmani*, 1910.
- MUMFORD, W. Bryant ve John Williamson. “Comparative Colonial Education”. *Review of Educational Research*, c. 9, sy 4, Ekim 1939, s. 395. <https://doi.org/10.2307/1167571>.
- NOYΑΡΟΣ, Μ. Μιχαηλίδης. “Η εκπαιδευτική πολιτική της Ελλάδος εν εις την εντός της Ζώνης των Σεβρών Μικρασιατικήν περιοχήν”. *Μικρασιατικά Χρονικά*, sy 6, 1955, ss. 3-72.
- NUH, Adem. *Bulgaristan'ın Pomak Türklerine Uyguladığı Asimilasyon Politikası*. Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırklareli 2018.
- NURDOĞAN, Arzu Meryem. *Osmanlı Modernleşme Sürecinde İlköğretim (1869-1922)*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2005.
- OSAF0-GYIMA, Faustine. “The Aim of Education in Africa”. *Présence Africaine Nouvelle*, 1er Trimestre 1974, ss. 15-27. <http://www.jstor.org/stable/24349703>.
- ÖZEL, Ahmet. “Cihad”. *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 7, 1993, ss. 527-31.
- ΠΑΡΑΛΙΚΗΣ, Σπυρίδων. *Ιστορία του Δήμου Νέας Σμύρνης (1922-1940): ίδρυση και πολεοδομική εξέλιξη*. Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο (ΕΜΠ), Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, 1 Eylül 2006. <https://doi.org/10.12681/eadd/16340>.
- PERNOT, Maurice. “Ankara Doğu ve Batı Arasında Türkler”. *S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, çeviren Durmuş Yılmaz, sy 2, 1993, ss. 43-66.
- SAĞLAM, Serdar. “1923-1950 Yılları Arasında Türkiye’de Kent ve Kentleşme Olgusu”. *Sosyoloji Konferansları*, sy 53, Temmuz 2016, ss. 257-274.
- SAĞLAM TEKİR, Hürü & Süleyman Tekir. “Eğitime Katkılarıyla Kazım Karabekir”, *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi*, 2, 2017 ss. 322-340.
- SAKAOĞLU, Necdet. *Osmanlı Eğitim Tarihi*. İletişim Yayınları, 1991.

- SEGALLA, Spencer D. “French Colonial Education and Elite Moroccan Muslim Resistance, from the Treaty of Fes to the Berber Dahir”. *The Journal of North African Studies*, c. 11, sy 1, Mart 2006, ss. 85-106. <https://doi.org/10.1080/13629380500409925>.
- SEMİZ, Yaşar ve Güngör Toplu. “Milli Mücadele Döneminde Konya ve Atatürk”. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, c. 7, sy 12, Haziran 2017, ss. 254-83.
- SOLOMONIDIS, Victoria. *Greece in Asia minor: The Greek Administration of the Vilayet of Aidin 1919-1922*. University of London, 1984.
- ΣΟΛΟΜΩΝΙΔΗ, Βικτωρία Γ. Ιωνικό Πανεπιστήμιο Σμύρνης: Συμβολή στην Ειρηνική Συνύπαρξη. *Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου Πανεπιστημίου: Ιδεολογία και Παιδεία, Ιστορική διάσταση και προοπτικές*, Β, 1987, ss.387-396.
- SU, Kamil. *Sevr Antlaşması ve Aydın (İzmir) Vilayeti*. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981.
- SEZGİN, Ahmet. *Denizli Milletvekili Mazhar Müfit Kansu ve Siyasi Faaliyetleri (1923-1939)*. Denizli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Denizli 2016.
- ŞAHİN, Muhammet ve M. Ahmet Tokdemir. “II. Meşrutiyet Döneminde Eğitimde Yaşanan Gelişmeler”. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, c. 9, sy 4, 2011, ss. 851-876.
- ŞENLİ, Burhanettin. *Milli Mücadele Döneminde Eşme (1919-1923)*. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2007.
- TANSEL, Selahattin. *Mondros 'tan Mudanya 'ya Kadar*. Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Yayınları, 1973.
- TEKELİ, İlhan ve Selim İlkin. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*. 2. bs, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999.
- ΘΕΟΔΩΡΙΔΟΥ, Λίλα ve Ζωή Σωτηρίου. “Η Βιβλιοθήκη του Ιωνικού Πανεπιστημίου Σμύρνης. Το μετέωρο βήμα (1921-1922)”. *Η αξιολόγηση των Βιβλιοθηκών ως στοιχείο ποιότητας των Ακαδημαϊκών Ιδρυμάτων*, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, 2008.
- TETİK, Ahmet. *Ahmet Hikmet Müftüoğlu'nun Hayatı, Eserleri ve Fikirleri Üzerine Bir Araştırma*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1999.
- TOYNBEE, Arnold J. *The Western Question*. 1922.
- TUTSAK, Sadiye. *İzmir'de Eğitim ve Eğitimciler (1850-1950)*. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir 1996.
- Türkiye'de Yunan Fecayii*. Matbaa-i Ahmed İhsan ve Şürekası, 1337.

- TÜRKMEN, Zekeriya. “İstanbul’un İşgali ve İşgal Dönemindeki Uygulamalar (13 Kasım 1918-16 Mart 1920)”. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, c. XVIII, sy 53, 2002, ss. 319-372.
- UÇMAN, Abdullah. “Tanrıöver, Hamdullah Suphi (1885-1966) Hatip, şair ve yazar”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.39, 2010, ss. 574-575.
- UMAR, Bilge. *İzmir’de Yunanlıların Son Günleri*, (1. bs). Bilgi Yayınevi, 1974.
- US, Asım. *Gördüklerim Duyduklarım Duygularım*. Vakıf Matbaası, 1964.
- UYANIK, Ercan. *II. Meşrutiyet Döneminde İttihat ve Terakki’nin Eğitim Politikası ve İzmir*. Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2000.
- UYGUR, Erdoğan ve Fatma Uygur. “Fransız Sömürgecilik Tarihi Üzerine Bir Araştırma”. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, sy 3, Aralık 2013, ss. 273-286.
- WHITE, Bob W. “Talk about School: Education and the Colonial Project in French and British Africa (1860-1960)”. *Comparative Education*, sy 32, 1996, ss. 9-25. <http://www.jstor.org/stable/3099598>.
- WITTFOGEL, Karl. *Oriental Despotism A Comparative Study of Total Power*. 6. bs, Yale University Press, 1967.
- WRONG, Margaret. “Education in British Central and South Africa”. *The Journal of Negro Education*, c. 15, sy 3, 1946, ss. 370-381. <https://doi.org/10.2307/2966107>.
- YILMAZ, Mehmet. *Millî Mücadele’de Kastamonu Öğretmenleri*. Ankara Üniversitesi İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1989.
- YOLALICI, M. Emin. “1922-1923 Yıllarında Samsun’da Fiyat Hareketleri (Belediye Meclisi Zabıt Defteri’ne Göre)”. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, c. 14, sy 42, 1998, ss. 1046-1079.

İnternet

<http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/guntekin-resat-nuri> Erişim: 10.01.2021.

<https://kutuphane.ttk.gov.tr/resource?itemId=294749&dkymId=2927> Erişim: 06.01.2021.

Türk Dil Kurumu Online Sözlüğü, <https://sozluk.gov.tr>

TTK Tarih Çevirme Kılavuzu: <https://www.ttk.gov.tr/tarih-cevirme-kilavuzu>

Η Εφημερίς της Κυβερνήσεως: <http://www.et.gr>